

સ્વ૦ રાજવિકવિ कलापी.

श्री कलापीनो केकारव

એટલે

સંસ્થાન લાઠીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજી
તખ્તસિંહજી ગોહિલની તમામ કવિતાનો
સંશોધિત, સંવર્ધિત અને સટીક ગ્રન્થ

પ્રકાશક

કુમાર શ્રી જોરાવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ,
સંસ્થાન લાઠી.

સંશોધક, સંવર્ધક અને ટીકાકાર

श्री सागर-જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી.

સોલ એજન્ટ:

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અહમદાબાદ.

કિમ્મત પાંચ રૂપીઆ.

8|5

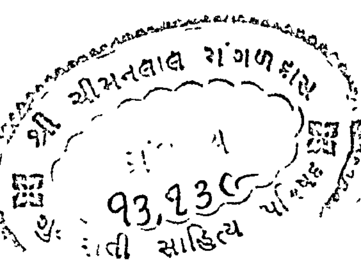
પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૨૧૦૦.

વિ. સં. ૧૯૮૭ ઇ. સ. ૧૯૩૧.

મળવાનું ઠેકાણું :-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,
પીરમશાહ રોડ; અહમદાબાદ.

મેસર્સ જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,
૧૨૮, પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ; મુંબઈ-નં. ૨

અહમદાબાદ:
ધિ "ડાયમંડ જ્યુબિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

कलापीने संबोधन

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
ઉછળતા શા ઉરસાગર ઉલ્લાસ જો !
નિર્ઝરતી સૌભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સ્નિકા :
નયને ઝળકે નમણું નિર્મલ હાસ જો !
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

આંજે ને અજવાળે આંખલડી સખી :
અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમનૂર જો !
" હેત હયાનાં વહતી વાજે વાંસળી ! "
ઉડે સ્વર આકાશે અન્દર દૂર જો !
સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

નન્દનવનના પ્રાસાદોની ટોચથી,
મધુરી કેકા આજે શી ઉભરાય જો !
સુરભીઓની સાથે સંસારે સરી,
અન્તર્દ્વારે ગીતા શી અથડાય જો !
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !

" तत् सवितानुं भर्ग वरेण्यं धीमहि ! "
ગાયત્રીનો જૂનો ભેદક મન્ત્ર જો !
આજે અન્ય પ્રકારે આ માથું નમે :
નમતો સાથે આત્માનો એ તન્ત્ર જો !
સુરતાની વાડીના મોંઘા મોરલા !

ઇ. સ. ૧૯૦૩. कान्त.

गुरुजी गोहिल राजकुमार !

ત્રિવેણીતીરે, ઓ સખિ રે ! –
મુને મળિયા ગુરુજી ગોહિલ રાજકુમાર !
ત્રિવેણીતીરે ૦

અંગ ને રંગ સર્વે જૂઠાં હાં રે સખિ !
પીધો અનંગરસસાર !
ત્રિવેણીતીરે ૦

પોથાં ને થોથાં બીજાં વર્જ્યાં સૌ રે સખિ !
સદ્‌ગુરુ શબ્દ ઉચ્ચાર !
ત્રિવેણીતીરે ૦

ગંગા ને જમુના ન્હાતાં સરસ્વતી ઓ સખિ !
પંચમ વેદ વિહાર !
ત્રિવેણીતીરે ૦

આંખો ફૂટી ને મ્હારી પાંખો ફૂટી રે સખિ !
ખેલું ગગન ને પાતાળ !
ત્રિવેણીતીરે ૦

ધન્ય ! કલાપી ! સ્થાપી અલખ ધૂણી રે સખિ !
ઉભો ભવસાગર પાર !
ત્રિવેણીતીરે ૦

ઇ. સ. ૧૯૨૦. सागर.

श्री कलापीने स्नेहांजलि

સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહજી !
અલખ પુરુષ હો અવતારી સાક્ષાત જો !
ઈશ્ક અનલહકના ઓ અવધૂ ઑલિયા !
ઘેલી રે ઘેલી કીધી ગુજરાત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહજી !

અમરા રે પુરીના હો જંગી જોગિયા !
થાક્યાં ને તરસ્યાંના તારણહાર જો !
સુતી રે સુતી આ આલમ મોતમાં :
સિંચ્યો તે પર સ્નેહામૃતરસસાર જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહજી !

"अयमात्मा परप्रेमास्पद" रसरूपता !
પઞ્ચદશીનું મીમાંસક એ સૂક્ત જો !
પીધું ને પાયું એ સારા દેશને !
અજ્ઞાની, યોગી તો યે રસયુક્ત જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહજી !

સ્વીકારો સ્વીકારો આ સ્નેહાઞ્જલિ !
આપ્ત જનોના મોંઘેરા એ લ્હાવ જો !
નિત્ય નિરન્તર, નાથ ! અભેદ ભણાવજો !
નથી ઊણા ઉર સાગરના સદ્‌ભાવ જો !
સન્તસદનના વાસી શ્રી સુરસિંહજી !

૨૭-૫-૩૧. सागर.

॥ ॐ સદ્‌ગુરુ ॥

અર્પણપત્ર

પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માના અનન્તાદ્વૈતને કલા
અને તત્ત્વના અભેદી સ્વરૂપે દર્શાવનાર
પ્રેમસ્વરૂપ મહાત્મા શ્રી કલાપીદેવના
અદ્‌ભુત ગ્રન્થની આ નવીન જ
આવૃત્તિ તેઓ શ્રીના સર્વ
સ્નેહીઓને - મિત્રોને અને
આપ્તવર્ગને સ્નેહ અને
માન સાથે
અર્પણ.

જોરાવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ
લાઠી.

॥ ॐ સદ્‌ગુરુ ॥

પ્રસ્તાવના

પરમાત્માની અતિશય કૃપાથી, અમારા પરમ પૂજ્ય પિતૃદેવ શ્રી કલાપીદેવ, જેમને આખો દેશ–ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ–ઘણા સ્નેહથી અને માનથી ચાહી રહ્યો છે, તેઓ શ્રીની બધી જ કવિતાનો આવો અપૂર્વ સંગ્રહ સંશોધિત, સંવાધત અને સટીક ગ્રન્થના કેવળ નવીન રૂપમાં વાંચનાર સમક્ષ પહેલી જ વાર મૂકવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી કલાપીદેવની કવિતાનો સંગ્રહ સૌથી પહેલો ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, પરન્તુ કેટલાંક કારણવશાત્ તેઓ શ્રીનાં બધાં જ કાવ્યો તે પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં નહોતાં.

અમારા પરમ પૂજ્ય પિતાજીના સ્નેહી રા. રા. રૂપશંકર ઉદયશંકર ઓઝા એટલે શ્રી સંચિત (બાલુભાઈ) પાસે શ્રી કલાપીદેવની પાંચ સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીઓ તેમ જ બીજી કેટલીક હસ્તલિખિત કવિતાની નોટબુકો વગેરે સાહિત્ય હતું–તેમ જ શ્રી કલાપીદેવના મિત્ર સ્વ. મણિશંકરના પુત્ર રા. રા. ભાઈ સુનિકુમાર પાસે એક સ્વહસ્તલિખિત ડાયરી હતી. તેઓએ પોતાની પાસેનાં આ સર્વ સાધનો કૃપા કરીને અમને સ્નેહથી સુપ્રત કર્યાં છે અને તે માટે આ સ્થળે એમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

ખાસ બાબત એ છે કે અમારા માનવન્ત પ્રિય ભત્રીજા હાલના નામદાર ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહ્લાદસિંહજીએ, કૃપા કરીને, ગાદી ઉપર બિરાજતાની સાથે જ શ્રી કલાપીદેવના સાહિત્ય સંબન્ધી ઘણા હસ્તલિખિત કાગળો અને કવિતાની નોટબુકો અમારે હસ્તક સુપ્રત કરીને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમને હક આપ્યો છે. તેઓ શ્રીની આવી સ્નેહપૂર્ણ કૃપાથી જ સંશોધનનાં તથા સંવર્ધનનાં પૂરેપૂરાં સાધનો મળી શક્યાં છે અને તેથી જ આવો સંપૂર્ણ ગ્રન્થ વાંચનાર સમક્ષ મૂકવાને અમે સદ્ભાગી થયા છીએ.

આ ઉપરાન્ત, નામદાર મોરબી મહારાજા સાહેબ બહાદુર શ્રી લખધીરસિંહજી સાહેબે પણ શ્રી કલાપી પ્રતિ પોતાની સ્નેહભાવ ભરેલી લાગણીને લીધે, આ ગ્રન્થના પ્રકાશનમાં કિંમતી સલાહ તથા પ્રેરણા આપવાને કૃપા કરી છે. આ ગ્રન્થપ્રકાશન નિમિત્તે લીધેલી તસ્દી માટે તેઓ નામદારનો પણ ઘણો જ આભાર થયો છે.

હમીરજી ગોહિલનું મહાકાવ્ય, જે આ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તેનો ચોથો સર્ગ આ નવીન પ્રાપ્ત થયેલાં હસ્તલિખિત સાધનોમાંથી જ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી તે પણ આવી રીતે તો પહેલી જ વાર બહાર આવે છે. આ સર્વ માટે દીર્ઘાયુષ્ય નામદાર ઠાકોર સાહેબનો તેમ જ નામદાર મોરબી મહારાજા શ્રીનો જ વાંચનારે આભાર માનવાનો છે. અમારા બધા રાજકુટુમ્બે પણ આ કાર્યમાં સાહાય્ય અને સદ્‌ભાવ દર્શાવ્યાં છે, તે પણ અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર સાથે અહીં નોંધીએ છીએ.

શબ્દકોષ અને અતિશય આવશ્યક કાવ્યો ઉપર માર્ગદર્શક ટીકા લખવાનું કાર્ય શ્રી કલાપીદેવના પૂર્ણ અભ્યાસી અને પરમ ભક્ત શ્રી સાગરે કર્યું છે અને બધાં હસ્તલિખિત સાધનો ઉપરથી સંશોધનનું, સંવર્ધનનું અને ગ્રન્થનો આમુખ તથા ઉપસંહાર લખવાનું કાર્ય પણ તેઓ શ્રીએ જ કર્યું છે. આમુખ, કોષ અને ટીકા તથા ઉપસંહાર એ તેમની સ્વતંત્ર કૃતિઓ છે અને તે ઉપર તેમનો પોતાનો જ હક છે.

ગ્રન્થપ્રસિદ્ધિમાં કંઇ દોષ રહ્યા હોય કે થયા હોય, તો તે દરગુજર કરવાને વાંચનાર કૃપા કરશે એવો પૂરો વિશ્વાસ છે. ॥ ॐ सद्गुरु ॥

વસન્તભુવન, રાજકોટ ;
૨૨ : ૯ : ૧૯૩૧.

જોરાવરસિંહજી સુરસિંહજી ગોહિલ
લાઠી.

॥ ॐ सद्गुरु ॥

ॐ सद्गुरु

ગુરુદેવને ચરણે

મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો :
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો !
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

મુગ્ધ હૃદય પ્રણયદગ્ધ મુજ ઉગારનાર છો :
ભ્રમિત માર્ગ : ત્રુટિત નાવ : પણ બચાવનાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો .

રુદિત ઉર નવીન નૂર આપ આપનાર છો :
પ્રીતિપુષ્ટિ, શાંતિતુષ્ટિ આપ સ્થાપનાર છો !
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

ઝખ્મી જિગર - આંસુધાર - દર્દ જાણનાર છો :
ફિલસુફી સૂફી તણી તમે ઉડાવનાર છો :
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો .

હૃદયનમન : નેત્રદ્રવણ - નયન આંજનાર છો :
પ્રણયધર્મ પરમ ગૂઢ, મર્મ ભાખનાર છો !
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો .

ખાક છાંટી પક્ષઘાતીને મટાડનાર છો :
જીવાડનાર શબ સમાન ! અજબ મન્ત્રકાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો .

હૃદયવૈદ્ય ! આત્મવૈદ્ય ! પ્રેમશાસ્ત્રકાર છો :
માટીમાંથી માનવી નવીન બનાવનાર છો !
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો.

બિન જરૂરી શિષ્યવિધિ : હૃદય સમજનાર છો :
બાપજી ! ગુરુજી ! આપ જીવન બક્ષનાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો.

અનન્ય ભક્તિ એકની ઉરે અપાવનાર છો :
પ્રેમબ્રહ્મજ્યોતિ હૃદયમાં બતાવનાર છો.
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો.

લાજ રાખી બાકી જિગર હજીય રાખનાર છો :
હજી, ગુરુજી ! વસ્ત્ર નવું શું સજાવનાર છો !
ગુરુ દયાલ ! સુર કૃપાલ ! જીવ્યું જીતાડનાર છો.

ઓલિયા કલાપીદેવ ! ગુરુજી ! શ્રેયકાર છો :
દાસ સાગરે હમેશ પ્રેમજ્યોતિકાર છો !
મહારાજ ! મ્હારૂં જીવનજહાઝ આપ તારનાર છો.

દીવાને સાગર, પૃ. ૩૧૩.

પરમ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાપીના કેકારવને કોઈ નવીન ઉપોદ્‌ઘાતની તો હવે જરૂર જ નથી, કેમકે, તેનું પ્રકટીકરણ થયે ત્રીસ વર્ષનો એક જમાનો પૂરેપૂરો વ્યતીત થઇ ચૂકયો છે. ગુર્જર સાહિત્યના પ્રત્યેક સહૃદય અભ્યાસીને વિદિત છે તેમ, એ આખા જમાનાએ શ્રી કલાપીની કવિતાને સ્નેહ અને આદર આપીને પોતાની માનીતી વસ્તુઓમાં તેની હૃદયપૂર્વક સ્થાપના કરી છે. હરકોઇ કવિ કરતાં શ્રી કલાપીને ગૂજરાતે અધિકતર માન આપ્યું છે એ જ એની મહત્તા છે.

શ્રી કલાપીને સહુ કોઈએ આવું અપૂર્વ માન આપ્યું છે એનું કારણ શું ? એનું કારણ એ છે કે સામાન્ય મનુષ્યજીવનને તેની સામાન્યતામાંથી તે અલૌકિક માર્ગે – ધર્મમાર્ગે – પરમાત્માને માર્ગે લઈ જાય છે. ખરૂં જોતાં, કાવ્યસાહિત્યના નવા લિબાસમાં **શ્રી કલાપીની કવિતા** ગોયા **ધર્મગ્રન્થ** જ છે. અસ્તુ.

શ્રી કલાપીનાં જે **હસ્તલિખિત** સાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે, તેના **સંશોધનમાં** પોતાના કાવ્યસંગ્રહની **સ્વહસ્તાક્ષરે ખુદ શ્રી કલાપીએ જ લખેલી પ્રસ્તાવના** મળી છે અને તે આ પ્રમાણે છે :–

"પ્રસ્તાવના

"તા. ૮, જાન્યુઆરી, ૧૮૯૩.

"પ્રેમ" વૃક્ષનાં સુગંધી સુમન – કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ વગેરે કરમાઈ ગયાં, ખરી પડયાં, તો પણ તેના મધુર મકરન્દના લોભી ભૃંગ તો તેની વાસનામાં જ ગુંજ્યા કર્યાં, તેના ગુણગણ પર જ ગણગણ કર્યા ગયા. તે "આર્ય હૃદય !!" તે હૃદયની, તે ઉચ્ચ, કોમલ – કુમળી, ઉંડી, શાન્તમસ્ત લાગણી સજીવ રહો ! ચિરંજીવ રહો ! અરે, પણ – અહહ ! – મુસલમાનનાં હિમનાં સખ્ત ઝાપટાં, પરેશાનીના દવબળતા અંગારા ! તેણે તે હૃદયને દાબી દીધાં. તે લાગણી પ્રદીપ્ત સૂર્ય હતી; ચન્દ્ર બની, તારા થઈ, ખદ્યોત થઈ ગઇ !! સુરદાસ, પ્રેમાનન્દ, જગન્નાથ જેવાં પુષ્પ પણ કાંઈક પરાગ છાંટતાં ગયાં. અરે ! બિચારૂં પ્રેમાળ "આર્ય હૃદય" ! હજી તેની બુરી હાલત જોઈ જોઈ રોવું બાકી રહેલું ! કાલિદાસની શકુન્તલા, ભવભૂતિના ઉત્તરરામચરિત અને બાણની કાદમ્બરીથી કાવ્યરસિકતા ભોજા ભક્તના ચાબખા અને – સ્વામીનારાયણનાં ભજનિયાંમાં આવી પડી ! કેવો મ્હોટો પાત !?! કેવો સજ્જડ માર !?! માળાનો મણકો જેટલું નીચે જવાય તેટલું ગયો. હવે ઉંચો આવવો જ જોઈએ અને આવ્યો. "સુદર્શન", "ચન્દ્ર,",

"સ્નેહમુદ્રા" પારા પછી પારા ફરવા લાગ્યા, ચડવો લાગ્યા. દૈવની બલવાન ગતિને બલિહારી છે!

"અરે, પણ આ સુરસિંહ તો નહિ તે સૂર્ય કે ચન્દ્ર, નહિ ઉડગણ કે ખદ્યોત! તે શાની કાવ્ય કરે? ઝાડખીડ બળી જઈ હીંગોરે હિમ ઠર્યું! સૂંઠનો ગાંગડો મળ્યો એટલે ગાંધી થઈ બેઠો! - તો પણ :—

"મ્હોટાં ન્હાનાં વધુ મ્હોટામાં
"તો ન્હાનાં પણ મ્હોટાં,
"વ્યોમદીપ રવિ નક્ષબિન્દુ –
"તો ધરદીવડાં નહીં ખોટાં."

(ગોવર્ધનરામ.)

તો ભલે અજ્ઞાન કોઈ પણ, સુરસિંહ કે સાંગાભાઇ, મ્હોટામાં મ્હોટાં કામ માથે લે અને મંડયા રહે – સારા વિચારમાં ઈશ્વર પ્રેરે અને મદદ આપે.

"કાવ્યનું મૂળ "આર્દ્રતા – પ્રેમ" છે; આર્દ્ર – પ્રેમી હૃદયને કાવ્ય દ્વિભાવ, ત્રિભાવ, ચતુર્ભાવ, આર્દ્ર અને પ્રેમી, કોમળ અને રસમય કરે છે. હું કાવ્ય લખું કે ટાયલાં લખું પણ તેથી મ્હારા હૈયાના ઉમળકા બહાર પડે અને કાવ્ય લખવાની મ્હારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય તો બસ છે.

"જો ઘડી ગઈ આનન્દમેં જીવનકા ફલ સોહી"! કેવું રમણીય સિદ્ધાંત છે? દુનિયાનાં દુઃખ કવિતા કરતી વખતે દૂર થાય અને આત્મા "રસ"મય બને એ જ "આનન્દ" મ્હને મળી શકે તો મ્હારાં મહદ્‌ભાગ્ય. "એકાન્તસુખ" દુનિયાદારીના જીવડાને "કળા" વિના કયાંથી મળે? "એકાન્તઆનન્દ" મ્હારૂં તો જીવન છે, તો કાવ્યકળા પણ મ્હારૂં જીવન થાઓ! "રસ"મય બનવું એ કળા. અસ્તુ.

"મ્હેં જે લખ્યું છે અને જે હું લખીશ તે આ ચોપડી પર ચિતરાશે – કેટલોક ભાગ "સુદર્શન" માં પ્રસિદ્ધ થશે તેથી મ્હને અને કેટલાંક બીજાને પણ "આનન્દ" મળશે.

"મંડ્યા રહેવું" એ ગુણ **પરમાત્મા** મ્હને શિખવે અને બીજાં કાર્યમાં તેમ જ "**કાવ્ય**" માં તે ગુણથી મ્હારા માર્ગ **રસમય** બને **એ** જ મ્હારી ઇચ્છા અને વાઞ્છના.

સુરસિંહ."

શ્રી કલાપીએ આ **પ્રસ્તાવના** ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં લખેલી છે, એટલી વાત લક્ષમાં રાખતાં, એમાં જણાવેલા વિચારો માટે આપણને અવશ્ય જ **સ્નેહ** અને **માન** થાય છે, તેમ જ **કવિતા** વિષે **શ્રી કલાપીની** કેટલી બધી ઉચ્ચ **ધારણા** છે તે પણ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

આ ઉપરાન્ત, **સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર સાક્ષર** સ્વ. **મણિશંકર** રત્નજી ભટ્ટ એટલે આપણા **માનવન્ત** પ્રિય **બન્ધુ कान्त** જેમણે **કેકારવના** નામથી **શ્રી સુરસિંહજીની** "લગભગ બધી કવિતાઓ"નો **સંગ્રહ** પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, તેમણે **શ્રી કલાપી** વિષે ઈ. સ. ૧૯૦૯ માં અહમદાબાદ મુકામે **શ્રી કલાપીનું જીવન** એ વિષે એક વ્યાખ્યાન કરેલું અને તે પણ **શ્રી કલાપીને** સમજવાને ઘણું ઉપયોગી છે. તેઓ શ્રી કહે છે:—

"છેલ્લા જમાનામાં આપણને એક **સર્વોપરિ** કવિ મળ્યા. એ સર્વોપરિ કવિને આપણો આખો દેશ જાણે છે – હૃદયથી ચાહે છે. તે કવિ **નર્મદાશંકર**: કવિ દલપતરામ **નહીં**. **હૃદયમાં સર્વોપરિ તે જ સર્વોપરિ**.

"કવિઓ તે પયગમ્બરો છે, એ વાત આપણા ઘણા બન્ધુઓ સમજતા નથી. કવિઓ દૂરના ઉંચા મિનારા પરથી પ્રકાશ લાવી આપણબન્ધુઓને તે પ્રકાશનાં દર્શન કરાવે છે – પ્રકાશ આપી શકે છે.

"આપણા દિલમાં જે સ્હવાર થવાનું છે – આપણા દેશનો ઉદય થવાનો છે તે સમ્બન્ધી તે કહે છે:–

"રાત વીતી ને વાયું વ્હાણું: અરુણોદય દીપતો આ !
પ્રકાશ ફુમળો, સુનું ઓપતું, શકુન સહુ શુભ સોહ્યા !
ઘાયલ જંગી ઓ ! રણમાં જીત દિસે જી !"

"ઓ બન્ધુઓ ! આપણે બધા ઘાયલ છીએ; પરન્તુ જંગી નથી ! આપણને રણમાં જીત નથી દિસતી, આપણે હારી જઈશું એમ આપણને લાગે છે: પણ રણમાં જીત છે એ નક્કી છે. રણમાં જીત છે એ નિર્વિવાદ છે, કારણ કે સૂર્યનો ઉદય થઈ ચૂક્યો છે. આપણે કવિ નર્મદનાં એથી વધારે સારાં, વધારે ઉલ્લાસ ભર્યાં વચનો સાંભળ્યાં છે: –

"જય જય ગરવી ગુજરાત !

"ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળળ કુસુમ્બી **પ્રેમશૌર્ય** અંકિત !
તું ભણવ ભણવ નિજ સન્તતિ સૌને **પ્રેમભક્તિ**ની રીત !"

"**પ્રેમભક્તિ**ની રીત શિખવાને તે આપણને ખાસ શિક્ષણ આપે છે. **પ્રેમભક્તિનો ઉદય** હજારો મનુષ્યોમાં એક સાથે પણ થઇ શકે: **એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર આપણે અહીં તો થઈ ચૂક્યો છે.**

"**એ પ્રેમભક્તિનો અવતાર કલાપીમાં થયલો છે એમ મ્હારૂં કહેવું છે. ઓ બન્ધુઓ ! કલાપીના જીવન** વિશે હું જાહેરમાં કદાપિ બોલ્યો નથી. એ વિષય એટલો બધો વિસ્તીર્ણ છે કે, હું એને અહીં પૂરેપૂરો ઇન્સાફ આપી શકીશ નહીં. શી રીતે બતાવી શકું – એમના હૃદયને ?

क्व सूर्यप्रभवो वंश: क्व चाल्पविषयामति: ।
तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥

"**કલાપી**નું હૃદય તો સાગર જેવું છે. તેને હું વાતમાં શી રીતે બતાવી શકીશ ? આપને સમજાવી શકીશ ?–એમના ગુણોને ?

"**કલાપી** વિષે કહેતા પહેલાં મ્હારે એમની ઝિન્દગી વિષે આપને કહેવું જોઈયે.

"**કલાપી**નાં લગ્ન થયાં ત્યારથી એક કન્યા ઉપર એમનો **સ્નેહ** થયેલો. **કલાપી**ને સ્થાને બીજો કોઈ ગૃહસ્થ હોત તો તેની

સાથે કદાપિ લગ્ન ન કરત. એકનું આખું જીવન તે બગાડી નાખત. હજારો માણસો એવા હશે કે જે એક સ્ત્રીની આખી ઝિન્દગી પાયમાલ કરી નાખી પ્યારમાં પડે. પણ, બન્ધુઓ, કલાપી તો અસાધારણ પુરુષ હતા.

"આપણા કેટલાક બન્ધુઓ કલાપીની નીતિ વિષે શંકા લાવી મ્હોટાં વ્યાખ્યાનો આપે છે – લેખો લખે છે, જાણે કે પોતે તેમનાથી વધારે નીતિમાન્ હોય!

"પરન્તુ, ઓ બન્ધુઓ, આપણે કલાપીના હૃદયની એટલી ઝડપથી પરીક્ષા ન કરો. કલાપી આપણા બધા કરતાં હજાર દરજ્જે વધારે ઊંચા આદમી છે. હું આપને કલાપીએ લખેલો એક પત્ર વાંચી સંભળાવું છું. એ પત્ર સ્વર્ગવાસી પ્રૉ. મણિલાલ જે તેમને યોગ્ય સલાહ આપવાને શક્તિમાન્ હતા, તેમને લખેલો છે. મ્હારા શબ્દો નહીં, પણ તેમના પોતાના જ શબ્દો, હું આપને સંભળાવવા ચાહું છું. એ પત્ર કેવો છે તે આપને સાંભળવાથી લાગશે. હું પોતે કંઈ કહેતો નથી. એ પત્ર પોતાની મેળે જ કહેશે:–

* * * *

"શ્રી કલાપીના પત્રો"નો એક પાંચસો પાનાંનો દળદાર ગ્રન્થ જેમાં તેઓ શ્રીએ પોતાના આપ્તવર્ગ ઉપર લખેલા ૫૦૦થી વધારે પત્રોનો સમાવેશ થાય છે તે આ સાથે જ પ્રસિદ્ધ થાય છે અને તેમાંના પત્રો આ ગ્રન્થને સમજવાને ચાવી જેવા છે. સ્વ. પ્રૉ. મણિલાલ ઉપરનો પત્ર આ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે તેથી તે અત્રે ઉતાર્યો નથી. જુવો: શ્રી કલાપીની પત્રધારા. પૃ. ૭૨.

સ્વ. कान्त આગળ કહે છે:–

"ઓ બન્ધુઓ, અન્તઃકરણના પ્રતિધ્વનિ માટે તેને કેટલો આગ્રહ છે! 'Love is love for ever!' "Love is *not* love which alters when it alteration finds." "સ્નેહ તે હમેશ માટે સ્નેહ જ છે. વિકાર દેખે ત્યારે પણ વિકાર પામે તે સ્નેહ નથી," એવું શેક્સ્પિઅરનું વચન છે.

સામા પાત્રોમાં બેહયાઈ છે કે નહીં તેની પણ તેમને બિલ્કુલ પરવા ન્હોતી.

'કલાપીનું જીવન' આપને **"હમારી પિછાન"** એ એના પોતાના કાવ્યમાંથી જણાશે. (પૃ. ૫૫૦).

"ગમે તે બેહયાઈને દઈ માથું ધરી ખોળે –
"હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી ઊંઘનારાઓ!"

"એ સંબંધમાં એક પ્રાસંગિક વાત કહું છું. **કલાપીનું હૃદય** એટલું તો **નિર્દોષ** હતું કે તે બે મિનિટમાં ઊંઘી જતા." **પરમાત્મા** પોતાનાં વ્હાલાંને નિદ્રા આપે છે." અસ્તુ.

"બન્ધુઓ! આપ વિચારો કે કવિ નર્મદાશંકરને જે **"પ્રેમભક્તિ"** માટે ચાહના હતી, **તે પ્રેમભક્તિ કલાપીમાં અવતરેલી હતી. કલાપીમાં પ્રેમભક્તિ** અને પ્રેમશૌર્ય છે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય – જો મનુષ્યને સાંભળવાને કાન અને જોવાને આંખ હોય તો: હું બાહ્ય નહીં, પણ **આન્તર**ની વાત કરૂં છું.

"કેટલાક પોતાના નહીં, પણ પોતાના બન્ધુઓના દોષો કહાડે છે. કાર્લાઇલ એક સ્થળે લખે છે કે "દોષ એમ કહેનાર ઓ તમે! તમે પોતે ક્યાં નિર્દોષ છો?" દોષરહિત તો **પરમાત્મા** એક જ છે. જે પોતે પોતાને માટે એમ બોલે છે કે, હું નિર્દોષ છું, તે એક ઘોર નારકી છે. દોષ દૂર કરવાને પ્રયત્ન ખરા હૃદયનો (Sincere) છે કે નહીં તે જોવાનું છે. કેટલાક **રૉબર્ટ બર્ન્સ** માટે તે દૂષિત હોવાનો મત ઉચ્ચારે છે, પણ રૉબર્ટ બર્ન્સ ઘણો વધારે શુદ્ધ હૃદયનો પુરુષ હતો, અને તે તો **પ્રભુ** જાણે છે.

"બન્ધુઓ, **કલાપીનું જીવન** એ **સ્નેહી જીવન** હતું. જે પાત્રોમાં એમને સર્વોપરિ વિશ્વાસ હતો તે બધાં તેને યોગ્ય ન્હોતાં. મનુષ્યો તો મનુષ્યો જ છે; પરન્તુ આ દુનિયામાં **કલાપી સુરતાની વાડીનો મોરલો** છે. માતુષી સ્નેહમાંથી તે એકદમ છૂટી જાય છે, અને તેનું હૃદય **પ્રભુ** તરફ વળે છે.

"**પ્રેમ** અને તેમાંથી **પ્રેમભક્તિ** શી રીતે થઈ છે તે તેમના પોતાના શબ્દોથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. (જુઓ, **સનમને** પૃ. ૬૧૩.)

"તેનું હૃદય કેટલું ઉદાર, કેટલું દયાળુ, કેટલું મધુર છે, તે શું એમનાં કાવ્યોમાં આપ સ્પષ્ટ જોઇ શકતા નથી ?

"હું આશા રાખું છું કે આપ કલાપીની કવિતાના અભ્યાસ દ્વારા કલાપીનું જીવન ઉકેલવાને પ્રયત્ન કરશો.

"કલાપીથી ગુજરાતને જે લાભ થયો છે તેનો વિચાર કરતાં મ્હને કવિ કીટ્સનું સ્મરણ થાય છે. કીટ્સ પચીશ વર્ષની ઉમરે મૃત્યુ પામ્યો, તે જીવ્યો હોત તો એ પ્રવાહ કેવો મ્હોટો થાત !

"બન્ધુઓ ! કલાપી તો અમૃતના પાણીનો મીઠો ઝરો છે, જેમાંથી આપ જ્યારે ચાહો ત્યારે મધુર સુધાનું પાન કરી શકો.

"કોઇ પણ કવિ કેટલું કામ કરી શકે છે તે જોવાને તેણે આપણા હૃદયને કેટલું પોષણ આપ્યું છે તે જોવું જોઈયે. કલાપીએ ગુજરાતના હૃદયને પોષણ આપ્યું છે જે બીજો કોઈ કવિ આપી શકે તેમ નથી.

કલાપી કવિ નથી પણ સ્નેહી છે એમ કહેવામાં કેટલાકો મ્હારો દુરાગ્રહ માને છે. હકીકત એ છે કે, જે કવિતાઓ લખે તે કવિ એમ નથી. કવિતા એ જેની ઝિન્દગીનો સર્વોપરિ સ્નેહ હોય તે જ કવિ હોઇ શકે. કવિ કવિતાનો જ હમેશા દાસ છે. કવિ કવિતામાં જ હમેશાં આનન્દ માને છે અને બીજું બધું તેને મન સર્વદા ગૌણ હોય છે. તેનાં હૃદયમાં હમેશાં કવિતા જ હોય છે.

"કવિ નર્મદાશંકર પછી એવા કોઇ કવિ થયા નથી. 'કેકારવ'ના ઉપોદ્ઘાતમા મેં કહ્યું છે તેમ, મણિલાલ, હરિલાલ, ભીમરાવ વગેરેએ કવિતાઓ લખી છે, પણ તે કોઇ કવિ ન્હોતા. પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ તો આપના સેવકે પણ લખી છે ! પણ હું કવિ હોવાનો દાવો કદાપિ કરતો નથી. કવિનું દિલ કવિતામાં એટલું બધું લાગેલું હોય છે કે તેમાંથી પુષ્કળ વહ્યાં કરે; અને એ રીતે જોતાં રમણભાઈ, લલિત, હું વગેરે કોઈ કવિ નથી. કવિ નર્મદાશંકરની કવિતા જોતાં શું આપને નથી લાગતુ કે તેનો પ્રવાહ નર્મદા જેવો છે ?

"બન્ધુઓ, કલાપીના જીવનનો અભ્યાસ કરતાં આપને અવશ્ય સમજાશે કે તે કવિ નહીં પણ સ્નેહી જ છે

"હું એમ કહેવા માગતો નથી કે કવિઓ જ ઊંચા અને બીજા બધા નીચા. **કાર્ડિનલ ન્યુમેન** એક ધર્મોપદેશક – એક ઈશ્વર-ભક્ત હતા, તે કવિ ન્હોતા, તેમના હૃદયનું વલણ ઇશ્વરભક્તિ તરફ હતું – કવિતા તરફ નહીં.

"બન્ધુઓ, **કલાપી**ની કવિતા હું **ઉચ્ચતર** ગણું છું – જેને હું કવિ કહું છું **તેની કવિતા કરતાં પણ વધારે** ગણું છું. કવિતા એ શી વસ્તુ છે અને તેની ખરી કદર શી રીતે કરવી જોઈયે તે આપણ બન્ધુઓ હજી જાણતા નથી. **કલાપી**નો કવિતા તરફ સર્વોપરિ સ્નેહ ન્હોતો, એટલા માટે જ તે કવિ નથી એમ હું કહું છું.

"બન્ધુઓ, **કલાપી**નું હૃદય એટલું શુદ્ધ હતું, એટલું સરલ હતું, એમાં એટલા બધા ગુણો હતા કે જેનો આપણને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન આવી શકે.

"છેવટે, હું આપને કલાપીનું "**હમારા રાહ**"નું કાવ્ય સંભળાવું છું – જેમાં આપ **કલાપીનું જીવન** જોઈ શકશો. **તેના રાહ** આવા છે – અને જે **આપણા બધાના હોવા જોઈએ**. (પૃ. ૪૭.)

(જ્ઞાનસુધા, ઇ. સ. ૧૯૦૯.) **कान्त.**

કવિતા વિષે અને **કવિ** વિષે **શ્રી કલાપી**ના અને **શ્રી કાન્ત**ના વિચારો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. આ ઉપરાન્ત, **શ્રી કલાપીએ "પ્રિયા કવિતાને"** તથા "**પ્રિયા** કવિતાને છેલ્લું આલિંગન" એવા **મથાળાનાં** બે સ્વતન્ત્ર કાવ્યો લખ્યાં છે, તે ઉપર પણ અમે વાચકનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. (જુવો :– પૃ. ૨૦૮મે તથા પૃ. ૩૪૪મે.)

શ્રી કલાપી કવિ નથી, છતાં, કવિ કરતાં તેઓ શ્રી, અલબત્ત, વધારે છે. સ્વ. કાન્તના આ વિચારો સાથે અમે, બેલાશક, સંમત છીએ; તો પણ, **શ્રી કલાપી** ઉપરનાં બન્ને કાવ્યોમાં, **કવિતાને પોતાની "પ્રિયા"** કહે છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે, એમ અમે વાચકને સૂચવીએ છીએ--

પોતે ગર્ભયોગી એટલે જન્મસિદ્ધ મહાત્મા સન્ત પુરુષ હતા, એમ તેઓ શ્રીનો પ્રત્યક્ષ પરિચય પામેલા "**મસ્ત કવિ**" **સ્વ.** ત્રિભુવન પ્રેમશંકરના શ્રી "**કલાપી વિરહ**" ઉપરથી પણ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. **મસ્ત કવિ શ્રી કલાપી મહારાજનો** વિરહ પુકારે છે :–

"હું દુભાગી ફકીર શહેનશાહ **સુરસિંહનો**;
"રેડું રોજ રુધિર **બાંગેબાંગ** પુકારતો.

* * * *

"જનમ જનમ રઢ એહ, **સુરચરણને** સેવવાં;
"પડી જાવ છો દેહ, **દિલથી દેશું વંદના**.

* * * *

"મહેમાન **રાજહંસ** એક દિન થઇ ગયો;
"પ્રસારી **પ્રેમધર્મ** પંખી ચાલતો થયો.

"સુંદર પુનિત દૃષ્ટિ એણે એવી તો કરી;
"હમારૂં ચમન તે દિનોથી સહુ ગયું ફરી.

"તે દિનોથી આભલાંની માળ ગઇ ઉડી;
"જાગી રહી છે દિવ્ય રોશની હમેશની.

* * * *

"અલખ **સુરદરબાર** ચિત્તવૃત્તિ નવ સંચરે;
"બંધ થયેલાં બાર કેમ કરૂં કહે ઉઘડે!

અલખ નિરંજન આવો, મ્હારા દાતા! દિલમાં દીપક કરો રે ૭.

* * * *

"નજરે તરે રે, **નકલંક** નજરે તરે,
"નેણાંભર નજરે તરે,
"મ્હારો **અબધૂત નકલંક** નજરે તરે એ ૭. ટેક.

"પૃથ્વીના આ પડ મહીં રે, આકાશ અનંત પરે,
"તીવ્ર ગતિએ તારલો એનો એ અટન કરે;
"મ્હારો **અવધૂત નકલંક** નજરે તરે એ ૭.

" **રસરૂપ** થઇને રેલતો રે સરવર સરિતા ભરે ,
" મેઘાડંબરમાં એ વહી ઝરમર મોતીડાં ઝરે ;
" મ્હારો **અવધૂત નકલંક** નજરે તરે એ જી ."

શ્રી કલાપી મહારાજના અંગત પરિચયમાં આવેલા **પોતાના સ્નેહી** રા. રા. રૂપશંકરભાઇ (**સંચિત્**) **શ્રી કલાપીના સાક્ષરજીવન**માં વાસ્તવિક જ કહે છે કે : —

" **કલાપી**ના **આંતર**-'સંસ્કાર સિવાય **કલાપી**ની વ્યાવહારિક સ્થિતિ કોઈ રીતે અસાધારણ ન હતી . છતાં પચ્ચીશ વર્ષની ટુંકી વયમાં – અને તેમાં પણ બચપણનાં અને શાળાના અભ્યાસનાં સોળ સત્તર વર્ષ બાદ કરતાં , માત્ર સાત આઠ વર્ષમાં એમણે લગભગ **પંદર હજાર** પંક્તિ ઉત્તમ પ્રકારના **કાવ્ય**ની અને તે સિવાય મ્હોટા પ્રમાણમાં ગદ્ય – લેખો : **સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવના** પ્રેરે તેવા અને **બ્રહ્માંડના પરમ રહસ્ય**ને રસિક અને આકર્ષક શૈલીથી બોધનારા લખ્યા , એ થોડી આશ્ચર્યની વાત નથી ! ! ! પરંતુ એથી પણ વિશેષ આશ્ચર્ય તો એ છે કે : – **આત્મનિરીક્ષણ**ની એક પણ તક જવા ન દેતાં અને એ **સત્ય** – ભાવનાઓનો **સ્વાનુભવ** કરતાં કરતાં છેવટ એવી સ્થિતિએ એ આવી પહોંચ્યા હતા કે , જો એઓ પોતાના નિર્ણયનો અમલ કરવાને વધારે વખત રહ્યા હત તો , એક અત્યુત્તમ **દૃષ્ટાન્ત** અને **સિદ્ધાન્ત** દુનિયાને આપી જાત એમ હું તો ખાત્રીપૂર્વક માનું છું . એમનું **સાધુજીવન** મ્હારી દૃષ્ટિ આગળ તર્યા કરે છે . "

પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી **શ્રી કલાપી**ની બધી કવિતા ઉપરાન્ત બીજી પણ કેટલીક કવિતા **તેઓ શ્રીની સ્વહસ્ત લિખિત** નોટબુકોમાંથી પ્રાપ્ત થઇ છે . આમાંની ઘણીક તો **પોતે** તેમ જ મર્હુમ પ્રૉ. **મણિલાલે** , સ્વ . **જટિલે** તેમ જ સ્વ. **કાન્તે** પ્રસિદ્ધિ યોગ્ય ગણી નથી અને તેના પર તેવી નિશાનીઓ કરેલી છે . "**ફકીરી હાલ**" ની પહેલાંની **આવી કવિતા પણ** અહીં ઉતારીએ છીએ : —

૧ કાશ્મીરનું સ્વપ્ન
૨ કાશ્મીરમાં વિયોગ

૧ – કાશ્મીરનું સ્વપ્ન

શાર્દૂલવિક્રીડિત

કયાંઈ છે ખુબ ધીટ ઝાડ વનનાં ઝાઝાં ફૂલોથી ભર્યાં,
વેલીના નવરંગથી લટકતાં સારાં પટોળાં ધર્યાં;
કયાંઈ છે તુટીને પડેલ ભુખરાં પાનો વિના ઝાડવાં,
જોગીનો ધરી વેષ ભેખ લઈને જાણે બિચારાં પડયાં.

કયાંઈ છે સુઘરીતણા લટકતા માળા નદીની પરે,
નીચે મોર કળા કરે પ્રિય કને લીલા ગલીચા પરે;
કયાંઈ છે ફરતાં યૂથો ગજ તણાં ભાંગે ઘણી ડાળીને,
તેઓનાં બચલાં રમે જલ વિષે માતા કને દોડીને.

છે કયાંઈ અતિ ઘોર ગંભીર ગુફા, કાળી ઘટા ઝાડની,
કાળી તે દિસતી છવાઈ જઈને અંધારી છે તે ઘણી;
વ્હેછે જોસ ભરી નદી અહિં તહિં, નાળાં પડયાં વિખરી,
કુંજોમાં ઝરણાં વહે ખળકતાં, છોળો ઉડે પાણીની.

જયાં છે એવી નદી ઘણી, બરફના ઝાઝા જયહાં ડુંગરા,
એવો કાશ્મીર દેશ છોડી દઈને જાઉં હવે હું કયહાં?

૨ – કાશ્મીરમાં વિયોગ

મનહર

વાદળે જળે ભરેલે આવી વીંધ્યા ડુંગરોને ,
કોતરોની માંહીથી પાણી વહે છે તે થકી ;
વાદળું વિયોગનું ભર્યું આ આવ્યું મન પર ,
અશ્રુધારા વહે દિનરાત ચક્ષુ માંહીથી .

વીજળીનો કડેડાટ તોડી પાડે શિખરોને ,
વિરહનો માર છેદે હૃદયના મર્મને ;
વૃક્ષના ઘસારા થકી પર્વતોમાં આગ બળે ,
શશાંક સમીર થકી દિલ ખાક થાય છે .

છરેરા ને ખીણ બધાં છાઇ ગયાં ધાસ વડે ,
ઝુકી રહી હાર , ઝાડ , વેલી પર પુષ્પની ;
કામથી રોમાંચ વાર વાર થાય શરીરમાં ,
થર થર ધ્રુજે દેહ મદનપીડા થકી .

બરફના કણ ઘણા ચોંટી રહ્યા ટોચ પર ,
જીગરમાં પડયાં કાણાં મનોજના શરથી ;
દિસતો સૂરજ નથી , અંધકાર વ્યાપી ગયો ,
જીવ કેમ જતો નથી શરીરની મહીંથી ?

અને , આ એક **બીજો મનહર છન્દ** : –

૩ – બીડી અને બીડીનો પીનાર

કસ્તુરી ખવાય ત્યારે સારી ગુણકારી ખરી ,
અગરને બાળવાથી સુગંધ તે આપે છે ;
ગુલાબનું શરબત શાન્ત કરે પીવા થકી ,
અત્તર તો માત્ર ચોળવામાં ઉપયોગી છે .

જન્મ્યા પછી જોઇ લેજો ખુબી એક બીડી તણી !
સુવર્ણના સુરા જેવી તમાકુની હોય જે ;
કસ્તુરી અગર અને અત્તર શરબત પણ
બીડી બળવાન પાસ બળહીન થાય છે.

એ તો બડબડું હું છું બીડીનો પીનાર બન્દો !
કાગળનું ઊંબાડીઊં બીડી કોઈ પીશો ના !
ગળાને ગંધાળું કરે, ગડાકુનો દેવતા છે,
ધુમાડાના બાચકા છે, બીડી કોઇ પીશો મા.

૪ – સુષુપ્ત પ્રિયાનું દર્શન

મનહર

સુંદર આ સેજમાંહી, પુષ્પના પરાગમાંહી,
વસંતના જેવી પ્રિયા મ્હારી આજ દિસે છે;
સુતેલી છે બાલા લાલ, કોમલ છે ગાત્ર ઢીલાં,
ચંદ્ર જેવો શીત ચ્હેરો શાંત હશી રહ્યો છે.

સ્તનો મંદ મંદ હલે, શ્વાસની સુગંધી સાથ,
તલાવ તરંગ જેવું કૃશોદર ઝુલે છે;
સર્પના સમૂહ જેવા વાળ આમતેમ હલે,
પવનના જેવું વસ્ત્ર દૂર દૂર ઉડે છે.

કદલીનાં વન જેવાં નિશ્ચલ ઉરુની વચ્ચે,
જલ ફર ફર જેવી પાટલી પડેલી છે;
લાલ ગાલ ગુલ્લ પર ચાંડલો ખસી પડેલો,
કપાલનું કુંકુમ તો ભુંસાઈ ગયેલું છે.

વટ જલધર જેવા નિતંબની પાસ નાની,
કટિ શ્રમસુરતથી શ્રાંત થઈ પડી છે;
ચુતિના દમામવાળી હસ્તલતા પ્યારી; સારી
ધડકતી છાતી મ્હારી ઉપરે પડેલી છે.

પ્યારી પ્રેમવાળી પ્રાણ, પોઢેલી છે પ્રેમઘેલી,
ચુંબનને ઇચ્છતી આ આંખ એની બંધ છે;
અંગુલી અધર પર, ઓષ્ઠ જરા ઉંચો રહ્યો,
રામા વ્હાલી સુતી સુતી "પ્રભુ, પ્રભુ" જપે છે.

---

૫ – પ્રીતિની રીતિ

સોરઠ

ધન, તન દેતાં નવ ડરવું, ભાઇ, મનને વિચારીને ધરવું,
ચંદન વૃક્ષને વ્યાલ વીંટાયા, સાચવી તેને લેવું;
રત્ન પત્થર કુંદનને કથીરમાં રત્ન કુંદનથી જડવું,
કરી કસોટી કરવી ખરીદી, પાછળ ના પસ્તાવું.
ધન, તન દેતાં૦

પ્રીતરીત તે પ્રેમી પિછાને, સાગરે મોતી સમાણું,
જો દીધું દિલ કોઇને પ્રેમે, તેને તો નિજનું ગણવું;
એક જ રંગ નિભાવવો નિત્યે, નવરંગી નવ થાવું.
ધન, તન દેતાં૦

આ એક ઉર્દૂ ગઝલ:—

૬ – ખૂશી દુનિયા ફકીરીમેં

અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં;
કભૂ હોવે ન રંજોગમ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં! અગર૦

નહીં કિસીસેં કછુ લેના, નહીં કિસીસેં કછુ દેના;
ખુદા દિલમેં રહે હરદમ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં! અગર૦

નહીં મેં-મેં! નહીં તેં-તેં-નહીં કોઈ ન દૂજા તેં-
હુયે વો-વો અયે આદમ! ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં! અગર૦

લગાઈ ખાક કયા તનસેં, નહીં જો ઇશ્ક હે મનમેં!
અગર કાયમ રહે જો દિલ, ખુશી દુનિયા ફકીરીમેં! અગર૦

ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં ત્રોટક વૃતમાં આવી ચાર લીટીઓ પણ લખાયલી છે:–

— ૭ —

કવિતા સરિતા ! વહતી વહતી
કણથી કણથી ઉર આ ભરજે.
કવિતા સરિતા ! રડતી રડતી
ચડજે, વસજે, હૃદયે હૃદયે.

કુમુદીભૃંગની એક બીજી કવિતા પણ એજ વૃત્તમાં અને એજ દિવસોમાં લખાયલી છે:–

૮ – કુમુદીભૃંગ

તોટક

લટકે મટકે ભટકો ભમરા !
લટુડાં મટુડાં કરજો, ભમરા !
વિધિની મરજી દમવા, ભમરા !
તું ભમજે, તુજ કોઈ નથી હો !

ફુલડાં ભટકી દશબાર ભમ્યો !
કરમાઈ ગયાં તવ છોડી ગયો !
તુજ પ્યાર ઘડી પણ ના વિરમ્યો !
પ્રેમની આશ ન રાખ હવે તું !

પલમાં નવરંગ કરે, ભમરા !
ગજબી ઢગ તું બગલો ભમરા !
તુજ કાળજડું કપટી, ભમરા !
ચર્ણ છ છે, ખર દોઢ ખરો તું !

હઠ જા, ભમરા ! પટકું, ભમરા !
મુજ પ્રાણ રહ્યા લટકી નભમાં !
તુજ પ્રેમ વૃથા ભરવો મુજમાં !
સ્નેહની રીતિ ન જાણ કદિ તું !

મુજ ચાંદલિયો ઉગશે, ભમરા !
તુજ પાય પડું, ખસ હો ! ભમરા !
મુજ નેત્ર ન દાબ અરે ! ભમરા !
જો નભમાં નકટા ન ભમાતું !

ગભરૂ કુમુદી શશીને ગણજે !
તુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
મુજ કાર નથી મુજ પ્યાર પરે !
તું ભટકે ત્યમ હું લટકું છું !

ઇંગ્લિશ કવિ કીટ્સ્, જેનું શ્રી **કલાપી**ની પેઠે ભર યુવાવસ્થામાં જ દેહાવસાન થયેલું, તેની પણ The Happy Insensibility નામની એક કવિતા ઉપરથી **શ્રી કલાપી**એ ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં આ પ્રમાણે કવિતા લખેલી છે :—

૯–સુખમય અજ્ઞાન

શિખરિણી

મહા સુખી–સુખી– પરમ સુખિયું તું તરુ, અરે !
શિયાળાની રાત્રી યદપિ તુજને ખેરતી રહે !
ન શાખા ત્હારીને પૂરવ સુખનું ભાન કંઇ રે !
વસંતે ખીલેલી દુઃખદ સ્થિતિમાં આજ પડી છે.

ભલેને વાતો ઉત્તર પવન સુસ્વાટ કરતો,
ભલેને હીમોનો સિતમગર વર્ષાદ પડતો;
અરે ! તોએ વૃક્ષો ! મધુ સમયમાં ખુબ ખૉલશો,
પ્રભુનાં વ્હાલાં તો પરમ સુખી છો એમ ગણજો.

વળી સુખી સુખી ભમતી વિહરિણી ય સરિતા,
દિસે તું આનંદી ગરમી શરદીમાં સમ સદા;
મહા કાળી રાત્રી સરવ ગમ સંહાર કરતી,
તદાપિ ખોયેલી ઝળહળિત કાંતિ ન સ્મરતી.

અહો ! બેઠી છે શું બચૂમય આચ્છાદન ધરી,
સુખી હોજે બાપુ નજર મમ ત્હારા પર ઠરી;
મનુષ્યોને તો આ પરમ સુખ માગ્યું નહીં મળે,
ઘણાંઓ પીડાએ જરિક જ દશા અંતર થયે.

પ્રોષિતભર્તૃકાની પણ આ કવિતા ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં જ લખાયલી છે :—

---

૧૦ – પ્રોષિતભર્તૃકા

જો જો ! જાય વહ્યા નદી જલ સમો આ કાળ શોકે ભર્યો !
આયુ વાયુ સમું ઉડી ઝપટમાં આ જાય, વ્હાલા ! અહો !
હૈયું આ ઘટમાળના ઘટ સમું આશા ભરી ઢોળતું !
સૂકે અંબુજ મેઘથી રવિ વિના આ દેહનું તે થયું !

માનું મોહ જ પ્રેમ છે, પણ નહીં હેયું હઠીલું તજે !
એ તો સાંકળ સ્નેહથી, દૃઢ થઈ ઝૂરી મરે છે, અરે !
'રે' જે, પ્રાણપ્રિયા ! સુખી' કહીં મને આશા દઈને ગયા,
એતો ઠીક કર્યું, પિયુ ! પણ હવે દ્હાડા નથી વીતતા.

સાચું, નાથ ! લખો મ્હને, હૃદયથી દાસી વિસારી જ શું ?
હૈયું કોમળ આપનું કઠિન આ મ્હારે નસીબે કર્યું ! ? ?
ફ્હીલું મ્હોં મુજ દેખતાં ગુરુજનો તેથી બને આકળા,
કોને વાત કરૂં ? રહું કયમ કરી ? દુઃખો ભર્યાં દિલમાં.

બાળા ક્યાં ! નથી બોલતી ! ઝટ કહે માડી ! ભલા ક્યાં ગયા ?
બાપુડું રડતું કરે ઠણુકલાં, તેની ધરો હો દયા !
નીમાણું ગભરૂ, અરે ! ટળવળે જોયું ન તે જાય રે !
વ્હાલા બોલ કરે મ્હને મૃતસમી ઓકું થઈ દેહ છે !"

મંદાક્રાંતા

બોલી બાલા, જીવત બની, મ્હેલની બારીએ તે
બેઠી ઢીલી હૃદય ધ્રુજતા ઉપરે હાથ દાબી;
હા–હા … વ્હાલા! ત્રુટક લવતી, ભાંગ જાણે પીધેલી!
સ્વેદે ભીની લથડી પડીને ચેતના સર્વ ભૂલી.

ન્હાની હોડી સરજલપરે ચાલતી જેમ હીંચે,
વાતો જાણે શબ જલપરે ડોલતું કોઇ એક;
મૂર્છા પામી રસઉદધિમાં તેમ તે હીંચકે છે,
હાંફે, તાણે શરીર સઘળું, મ્હોં થયું ગાભરૂં છે.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

ઉઠી ઉભી તે નિજ આંખ ચોળે,
નમણું દેખે અકળાઇ ત્યારે
પઢી ઉઠી ને લથડી પડી તે,
વળી ઉઠી ને નભમાં જુવે છે.

માલિનિ

ચમક ચમક દોડે વીજળી વાદળામાં,
ઘર ઘર ઘર ઘોરે અભ્રમાં મેઘ કાળો;
તડ તડ તડ વર્ષે બિંદુ મોટાં નભેથી,
ધુધુધુધુ ધુઘવે છે એક વ્હેળું વહેતું.

ઉપેન્દ્રવજ્રા

"હતું વિચાર્યું, સુખમાં રહેશું
થયું ન ધાર્યું! વિધિએ શું ધાર્યું?!
અરે! અરેરે! હૃદયે ન ફાટયું!"
લવી, મુકીને, મુખથી બગાસું.

૧૮૯૫ માં મિસીસ બ્રાઉનિંગના A Valediction ઉપરથી એક કવિતા આ પ્રમાણે લખેલી છેઃ—

૧૧–છેલ્લી સલામ

હરિગીત

પ્રભુ પાસ, પ્યારા, તુજ રહે! પ્રભુ પાસ, પ્યારા, તુજ રહે!
નહિ તો, અરેરે! એકલો તુજ મ્હોં કરી ઉત્તર ભણી,
તું પ્હાડ ને જંગલમહીં ક્યાં વનવને ભટકી રહે?
તનહા વળી હું આથડું વેરાનમાં તુજ શોધમાં —

તે વ્યર્થ દિલની વેદના ને વ્યર્થ હું ભટકું, અરે!
પ્હોંચી શકું નહીં હું ત્હને, રખડી શકું નહીં થાકથી,
તોએ ભલા રડતાં અને મરતાં તને શીખવી શકું :—
"પ્રભુ પાસ, વ્હાલા! રાખજે! પ્રભુ પાસ, વ્હાલા રાખજે!"

શિખવી શકું હું આ ત્હને? શિખવી શકું હું શું ત્હને?
જો હું કહું 'દક્ષિણ તરફ' કે વામ બાજુ તું જજે'—
દીક્ષા નકામી એ થશે, મમ ધૂળમાં શબ્દો જશે;
મુજ બુદ્ધિ, રે! રે! બાપડી તે શું તને શિખવી શકે?

જો હું કહું દક્ષિણ તરફ તો વામ બાજુએ જશે,
જો સાંભળે તું શબ્દ મ્હારા તો નકી દુખિયો થશે;
રુચશે મ્હને જે દીવડો તુજ માર્ગ સૂચવવા ત્હને,
તે કોયલાવત્ ભાસશે તુજ નેત્રને, વ્હાલા સખે!

હું માત્ર તુજને દઇ શકું આશિષ, ઓ વ્હાલા! અરે!
"પ્રભુ શિખવે તુજને સખે! પ્રભુ શિખવે તુજને, સખે!"
આશિષ તુજને દઈ શકું? આશિષ હું શું દઈ શકું?
મમ આંસુડાં ગળતાં રહે, તે તો બધી આશિષ છે.

એ કેમ સૂકાવી શકું? એ કેમ સૂકાવી શકું?
તુજ કાજ હાર બનાવવા મુજ બાગમાં ફુલડાં નથી;
મ્હારી ભલાઈ નયન ત્હારામાં ખુરાઇ થઈ વસી;
ક્ષોભ તુજને આપશે અક્ષોભતા આ દિલ તણી.

મમ હૃદયની મૃદુતા તને કાંટો થઇને લાગતી,
મમ શપથ પ્રેમની ગ્રંથિનો પણ કેમ તોડયો તૂટશે ?
આશિષ દઇ હું ના શકું ! હું તો ત્હને ચાહી શકું !
" આશિષ, પ્યારા, દે પ્રભુ ! આશિષ તુંને દે પ્રભુ !

ચાહી શકું શું હું ત્હને ? શું હું ત્હને ચાહી શકું ?
પ્યારા અરે ! પ્યારા અરે ! શું પ્રેમ જેવું આ હશે —
કે મૃત્યુવત કૈં આફતો તુજ મસ્તકે ઘૂમી રહી,
ને એકલી રડતી રહું રે ! સર્વ સાધનહીણ હું !

મુજ પ્રેમચુંબનની નીચે કડવાં ભર્યાં છે આંસુડાં,
ને દાહ મ્હોટાથી ભરી મમ સ્વપ્ન જેવી કલ્પના :
અભદ્ર જે ચારે દિશે તુજને વીંટાઇ છે ગયું,
તે પ્રતિજ્ઞા મમ પ્રેમની છેદી શકે નહિ ! દૂર તું !

તુજ જાય છે જીવ જે દુઃખે, તે હું કશું જાણું નહીં !
મુજ જાય છે જીવ જે દુઃખે, તે તું કશું જાણું નહીં !
મરી હું શકું ! મરી હું શકું ! ચાહી શકું નહીં હું ત્હને !
" વ્હાલા ! ત્હને ચાહે પ્રભુ ! ચાહે પ્રભુ ! વ્હાલા ! ત્હને !"

આ ઉદ્દગારો પણ ઇ. સ. ૧૮૯૫ ના અરસાના છે :

૧૨ : **મુર્દા આશક**—ગઝલ.

૧૩ : **આધુનિક પ્રેમ**—ગઝલ.

૧૨ – મુર્દા આશક

આ પ્હોંચ્યો અંજામનો પ્યાલો, અયે દિલબર !
ઇઝરાઇલ ! રહમ લાવી ઘડીભર સબૂર કર.

આશકને, સાકી ! તું દે પેગામ મ્હારો એ :—
" દિલારામે મુર્દા આશકની તું ખબર લે.

શીરીન ત્હારા લબની લિજ્જત દે ભલા આખર!
હુસ્ન! ત્હારા ગાલ છેલ્લે રાખ સીના પર.

હા હા! મ્હને તે યાદ છે, તુજ ઝુલ્ફની ખુશબો;
ઘૂમી રહ્યો આ કાનમાં તુજ ગુફ્તનો પડઘો.

પરિંદા ઝૂંટી જશે આ બાઝ જુલ્મગર,
રહેલત સાઝ કર એનાલે ખતમ કર.

રમક આ અન્દામનો ઝબે થશે, મ્હેબૂબ!
ભટકશે ગમગીન આ બેહોશ મ્હારૂં નૂર.

ઇશ્કના આ બાગમાં કો ગુલ નથી બેખાર,
અયે સનમ! તું બેરહમ કાં બની સિતમગાર?

મોતી સમું તુજ ચશ્મમાંથી અશ્રુ એક પાડ!
યાદ કર તું, યાદ કર મર્હૂમ ત્હારો યાર."

૧૩—આધુનિક પ્રેમ

દુનિયામાં નથી પ્રીતિ, હતી કંઇ તે ગઇ ઉડી;
રહી છે સ્વાર્થની વાતો, ગયો તે તો ગયો નાતો.

લાગ્યો સ્નેહને લૂણો, ઉડયો છે પ્રેમમાં પૂળો;
નથી વટ સ્નેહમાં ક્યાંઈ, નથી પ્રેમી હવે ટેકી.

હતો જે સ્નેહ હૈયામાં, રહ્યો તે જીભમાં હાવાં,
હૃદય રોતાં! હૃદય રોતાં! હવે તે ક્યાં? હવે તે ક્યાં?

અરેરે! પ્રેમ બાપુડા! જગત છોડી ગયો તું ક્યાં?
રહ્યું પ્રેમી હૃદય આ છે, વલે તેની બૂરી થાશે.

હૃદય! દુઃખિયું રહે શાને? જગત જેવું બની જાને!
રહેવા દે, સુહાવા દે, ન અડ તેને, તું ભોળું છે.

બધાં ગાંડાં તું ડાહ્યું તો, બધાં ડાહ્યાં તું ગાંડું હો!
થઈ ઘેલું તું થા ડાહ્યું, જવા દે પ્રેમ ત્હારો તું.

નાડી જો તું સ્વહસ્તે, દવા કર ત્હારી તું પોતે;
ઔષધ તું જ થા ત્હારૂં, ઔષધનો નિધિ છે તું.

કહે, વ્હાલા! કહે, પ્યારા! શાની છે ત્હને ઇચ્છા?
બળ ત્હારૂં કાં ભૂલી જા? કહે શું ન્યૂન છે અહીંયાં?

ચડે તું આભમાં ઉંચે, રવિનું તેજ જ્યાં ચળકે—
કરે આક્રન્દ ફોકટ ત્યાં, નથી પ્રેમી પડયાં નભમાં.

ઉડે છે એક પાંખે તું, પડે ઉડે પડે પાછું!
સાંધી તો ન સંધાઇ, હવે તું ઉડ મા, ભાઈ!

થવાનું તેજ થાશે હો! બન્યું ના તે બને ના હો!
રડે તો શું? રડે તો શું? ફાંફાં સાર મિથ્યા તું.

આ બધા **ઉદ્‌ગારો તો ઇ. સ. ૧૮૯૨-૯૩-૯૪** અને **૯૫** ના અરસાના છે એટલે જાણે ઉગતી તરુણાવસ્થાના છે; પણ, તેથી યે પહેલાં, હિન્દની મુસાફરીને પ્રસંગે ઇ. સ. **૧૮૯૧** ના ઑકટોબરની ૩ જી **તારીખે**, ગુજરાતના **પાયતખ્ત અહમદાબાદની** મુલાકાત લેતાં નીચેના સુન્દર અને ઉપયોગી વિચારો પોતે જણાવે છે:—

"ત્યાર પછી અમે મગનભાઈનું ગાલીચા અને લાકડાના કોતરણીકામનું કારખાનું જોવા ગયા. ગાલીચા ઘણા જ સારા બને છે અને તેઓને અમેરિકામાં મોકલી આપે છે. મ્હારા સાંભળવા પ્રમાણે, **આવું કામ આખી પૃથ્વીમાં બનતું નથી.** કોતરણીકામ પણ અતિ ઉત્તમ છે. સાધારણ ગાલીચો રૂ. ૧૧૫ માં વેચાય છે અને અમેરિકામાં દોઢી કિમ્મતે વેચાય છે. **અરે હિન્દુસ્થાન!** તું ઉદ્યોગ કર. કુદરતની કૃપાનો ઉપયોગ કર. બીજાની મદદ તરફ દૃષ્ટિ ન રાખી પોતાની મહેનત પર આધાર રાખતાં શિખ. જૂનું એ જ સારૂં, એ ધૂન મનમાંથી કાઢી નાખ. દુનિયા અગાડી વધે છે. તું કે જે એક વખત શિરોમણિ હતો, તેને આવી રીતે પાછળ નમાલા થઈ પડી રહેતાં શરમ નથી આવતી? જો તું થોડી મહેનત કરીશ તો કુદરત ત્હને પ્રમાણમાં વધારે ફળ આપવા તૈયાર છે. તો તું પણ કમ્મર કસી તૈયાર થઈ જા. ભાઈ, બેનો, દીકરી, દીકરાંને કામ કરતાં શિખવાડ

અને શીખ. જે કોઈ અમદાવાદમાં જાઓ, તેમણે આ કારખાનું ખસૂસ જોવું અને જોઈને વિચારવું કે ઉદ્યોગનાં પરિણામ કેવાં છે! આ ગાલીચાના કારખાનામાં ૧૦-૧૧ વર્ષના છોકરાઓ કામ કરે છે. મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવા કરતાં છોકરાઓને આવાં કામ શિખવાડો. આથી મ્હારૂં કહેવું એમ નથી કે વિદ્યા નકામી છે, પણ વિદ્યા મેળવ્યા પછી ચાકરી જ કરવી એ વિચાર ખરાબ છે. આ વિચારથી જ હિંદુસ્થાન-માં કોઈ સારો કારીગર નીકળતો નથી. * * *"

આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે **શ્રી કલાપીએ** આવિર્ભાવ પામતી તરુણાવસ્થામાં જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે જ વિચારોને બરાબર એક જમાના પછી, **આજે તો આખો હિન્દુસ્તાન દેશ પોતાના** વિચારો કરવા, **પોતે** સૂચવે છે તેમ, '**કમ્મર કસીને**' મંડી રહ્યો છે. સૌ કોઈ જાણે છે તેમ, **શ્રી કલાપીના** આ વિચારો આખા દેશના હૃદયમાં અત્યારે તો ખરેખર દાખલ થઈ ચૂકયા છે અને તેથી વિશેષ વિવેચન અનાવશ્યક છે. હવે **કવિતા** તરફ:—

ઇ. સ. ૧૮૯૬ ની:—૧૪–**પ્રેમીનું સ્મરણ**

આ ગ્રંથમાં પૃ. ૨૬૫.

૧૫–**ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા**

આ ગ્રંથમાં પૃ. ૩૬૯.

તથા, ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના જાન્યુઆરીની:—

૧૬—**આશા**. (આ ગ્રન્થમાં પૃ. ૩૪૧.)

એ જ વર્ષના ફેબ્રુઆરીની

૧૭—**ભવિષ્યના કવિને**–(આ ગ્રન્થમાં પૃ. ૩૬૨.)

અને, એ જ વર્ષના **મે** માસની

૧૮—**દૂર છે!** (આ ગ્રન્થમાં પૃ. ૫૧૨.)

૧૯—**ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા**. (આ ગ્રન્થમાં પૃ. ૩૬૯.)

આ **ચાર કવિતા આ ગ્રન્થમાં** ઉમેરેલી છે. તે ઉપરાન્ત, આ જ વર્ષમાં લખાયલી નીચેની ૩ કવિતા પણ છે:—

૨૦ — મહાબળેશ્વરને

૨૧ — તરુ અને હું

૨૨ — નિર્વેદ

૨૦ – મહાબળેશ્વરને !

શાર્દૂલવિક્રીડિત

ત્હારી નીલમ કુંજ ઉપર સદા હોજો ઘટા મેઘની,
વૃષ્ટિથી તુજ ખેલ એ અમર હો, હોજો કૃપા ઈશની;
તે પંખી તુજ વાંસળી મધુરવી, જાંબુ પરે ઝૂલજો,
સંધ્યા હાલરડું સદૈવ તુજને એ ગાઇ પોઢાડજો.

એ શેવાલભરી વિપુલ વિટપો હોજો સદા ફાલતી,
તેની તે કવિતા બળેલ ઉરને હોજો સદા ઠારતી;
હોજો અર્પતી કો નવીન ઝરણી કોઈ કવિના ઉરે,
મીઠું કાંઇ ભૂલેલ કો પ્રણયી તે તાજી સ્મૃતિમાં ગળે.

થાશે સર્વ સદૈવ એ મધુરતા ત્હારી મૃદુ હુકમાં,
જેને જે કરવું ઠર્યું કરી જશે કો અંતની લ્હાણમાં;
હું મ્હારો પકડીશ રાહ–પ્રિય તું! ત્હારા સમાર્ગે હજો,
ત્હારી એ સુરીલી મીઠાશ કરુણા તું રેડનારી હજો.

હું ના રોઇ શકું ત્હને ત્યજી જતાં–છો આંસુ આ સૂકતું,
વ્હાલાં સોબતીને ય અશ્રુથી વધુ અર્પી ન કાંઇ શકું;
નિસાસો તુજ કાજ એક બસ છે છોડી ત્હને ચાલતાં,
અશ્રુ માનવિમિત્ર કાજ નયને છો શુષ્ક આજે રહ્યાં.

૨૧ - તરુ અને હું

શિખરિણી

તરુ તે ઝુલંતાં ગિરિ પર હતો હું નિરખતો,
બન્યાં નેત્રો મ્હારાં કંઇક દરદે ત્યાં ગળગળાં;
તરુ તો ઝૂલંતાં હજુ ય દિસતાં સૌ સુખ ભર્યાં,
નિસાસા આવા એ મુજ હૃદયનાં તો સુખ હર્યાં.

" તરુના જેવાં એ જનહૃદયને શું સુખ નહીં?
હશે શું દેવોને જનસુખ થકી ન્યૂન સુખડાં?
અગાડી જાતાં શું અધિક અધિકી છે વિષમતા?
ગયેલી વેળા શું મધુતર હતી આ સમયથી?"

જડાત્મા થાવાને મુજ જીગરમાં હોંશ ઉલટી,
અકારી ભારી આ જનહૃદયની જ્ઞાનચિનગી;
ગયાં મ્હારાં નેત્રો જલમય થતાં કૈં વધુ વધુ,
અને ધીમે ધીમે હૃદય પર મૂર્ચ્છા પણ ઢળી.

ગયો જાણે જીવે ક્ષણ મહીં તજી આ શરીરને;
બન્યો જાણે કોઈ તરુ ઉપરનું બીજ ઉડતું;
પડયું કયાં એ, ઉગ્યું, દ્રુમ પણ બને કાળ વહતાં,
મહેકંતો લાગ્યો વિટપ વિટપે મોર નવલો.

દ્રુમે સામે બીજે ઝુકી રહી હતી યૌવન દશા;
હતી તેની સાથે મુજ વિટપને બાથ ભરવી;
હતી ત્યાં મ્હારે આ નવીન રજ મ્હારી અરપવી,
હતી વિશ્રાંતીની ઉલટ ઉર છાયા લઇ દઈ.

" હતું કો કાળે હું જનહૃદયમાં વાસ વસતું,
કહી, રોઈ, ગાઈ, કંઇક, દુઃખ ઓછું ય કરતું;"
સ્મૃતિ એવી તાજી હજી પણ રહી 'તી હૃદયમાં,
હતાં મ્હારાં પર્ણો ખિલ ખિલ થતાં સૌ દરદમાં.

ન એ આવે પાસે, નવ પ્રિય કને હું જઇ શકું,
વહે વાયુ ઉંધો, નવ રજ સખીને દઇ શકું;
જનોના બંધો શા તુટી પણ શકે બંધ નવ આ,
વળી આ સ્થિતિમાં નહીં જરી દશાનું પલટવું.

ગયા દ્હાડા વીતી, સ્મૃતિ પણ ગઈ એ ઝળકતી,
સહી એ સૌ જાતાં નવીન નવ ઇચ્છા પણ રહી;
રહી અંગે અંગે મુજ શરીરમાં વ્યાપ્ત જડતા,
વહંતાં વર્ષોમાં કશી ય નવ ભાસે નવીનતા.

દિને કોઈ માથે ધડધડ થતી વિદ્યુત પડી,
ગઈ મૂર્ચ્છા, પાછું હૃદય પણ ત્યાં જાગ્રત થયું;
અહોહો! હું આવો ગતિમય થતાં માનવ ફરી,
પ્રભુની લીલાની ઉપકૃતિ તણું ગાયન કરૂં.

મ્હને તો ના ભાસી કશી ય જડતામાં મધુરતા,
પ્રભુની લીલાને નિરખી શકતી જ્ઞાનમયતા;
સહેતાં વ્હેતાં સૌ કઠિન કટુ સીમા ટપી જશો,
બને છે તે સર્વે ઉચિત બનતું સૌ નિરખશો.

૨૨ – નિર્વેદ

શિખરિણી

હવે મ્હારાં દર્દો રસમય પ્રવાહી નવ બને,
ઉરે જામી જામી પડ પર હજારો પડ ચડે;
અરે! નિશ્વાસો એ દખલ કરનારા થઈ રહ્યા,
હવે તૂટું તૂટું મુજ જીગરના થાય પડદા.

ગયા એ અશ્રુના મધુર સઘળા ભાવ શિશુના,
હતા તે ના ભાસે રુદન કરવાને મૃદુ સખા;
ન દેખું સંસારે નયનજલ માટે સફલતા,
કહીં દૃષ્ટિ નાખું? સહુ ગમ ભરી એ કલુષતા.

કવિતા ગાવાને મુજ હૃદયને ના મન રહ્યું,
તહીં ગાતાં પૂરૂં કદિ પણ નથી અંતર ઠર્યું;
જનોની ભાષામાં જગતવિષનો ગંધ પ્રસર્યો,
ન શબ્દે કો પૂરો કદિ પણ મળ્યો માર્દવ ભર્યો.

ન ભાવે ત્હારા ને ઉદધિ નહીં વા આ તરુ નહીં,
ભરી ભાસે ત્યાં એ કપટ - ચતુરાઇ જન તણી!
ન કોઈ ઠેરે છે મૃદુ હૃદયની વાત સુણવા,
ભરેલી છે વિશ્વે કઠિન સઘળે ગ્રામ્યમયતા.

ગયો આંહીં ને ત્યાં ગરલ નિજ નાખી સરપ કો,
વિસામાને માટે જરી ય અપવાદે નવ ઠર્યો;
નશા ઝેરીમાં આ જગત સઘળું છે લથડતું,
ન અર્પાતું પૂરૂં - કંઈ કંઈ બધે ખાનગી રહ્યું.

મ્હને તે આ શાને રુધિર, નસ, અસ્થિમય ઘડયો?!
અરે! એવામાં શું રુદન કરતો આ રસ ક્યો?
ન જાણ્યું ક્યાં બેસું? સમજણ નહીં, ક્યાં શિર ધરૂં?
અરે રે! ના જાણું કયમ, શું કરવું આ ઉર તણું?

ઇ. સ. ૧૮૯૮ ની સાલમાં લખેલી કેટલીક કવિતા વાંચનારને **નવી છે** - **આ ગ્રન્થમાં પહેલી જ વાર** એ છપાયલી છે:—

૨૩ — **ઊંઘ લે તું નીરાંતે** - પૃ. ૫૮૨.

૨૪ — **તું વિણ, મેઘલ વાજસુર!** પૃ. ૬૦૩.

આ બે ઉપરાંત, નીચેની પણ **મહત્ત્વની** છે:—

૨૫ — **ખૂની વ્હાલા!**

૨૬ — **ખુદાની મઝા**

૨૭ — **અસ્થિર મન**.

૨૫ - ખૂની વ્હાલા

શિખરિણી

ખૂની વ્હાલા ! ના ના કહીશ મુજને “માફ કરજે,”
ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નમીશ ના ;
સખે ! આવી રીતે રડ નહીં ખુરાઇ નસીબની ,
હશે ત્હારા ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો .

“ખૂની” ને “વ્હાલા” - એ સુખદ સૌ સંબોધન મ્હને ,
નથી દેતું કૈં આ હૃદય ઠપકો એમ વદતાં ;
ખૂની તું થાતાં તો વધુ પ્રિય ત્હને હું થઈ શકું ,
સખે ! એથી તો જરૂર વધતી કૈં નિકટતા .

મ્હને જે માર્યો તે જખમ તુજને શું નવ થયો ?
ખૂની માયાળુ એ નયન તુજ ભૂલી નવ હજુ ;
નકી હું જાણું છું તુજ હૃદય જે ભાર વહતું ,
અને ત્યારે એ જે ઉર તુજ થયું છેક ટૂકડા .

અરે ! જોને ! પ્યારા ! તુજ મુખ ફર્યું આમ સઘળું !
પડી મીઠે ઝ્હેરે સહન કરનારી કરચલી !
ભુલાવો દેનારૂં તુજ મુખ થયું આપ્ત જનને !
પિછાની તુંને લે કમનસીબ તો આ જ નયનો !

પિછાની તુંને લે ! કંઇ પણ નવાઈ નહિ જ એ ,
હતાં મ્હારી સાથે પ્રભુ તરફનાં દિવ્ય સ્વપનાં ;
હતી ત્હારાં અંગો સહુ ય કરમાતાં નિરખતી ,
વધુ હું જાણું છું તુજ જીગરની લ્હાય તુજથી .

સખે ! બાલાઓને પૂછીશ જગમાં હું ભમી ભમી -
“ખૂની વ્હાલો તુંને હજુ સુધી મળ્યો કે નવ મળ્યો ?”
મળ્યો જેને એ ના :- પ્રણય પણ તેણે નવ દીઠો ,
ખૂની કેવું વ્હાયે - સમજી નવ એ વિશ્વ શકતું .

વ્રને સીતાને તું જઇ પૂછ પ્રીતિ રામઉરની,
મઝા એ પૂછી જો જખમ કરતા ખંજર તણી;
અરે! ભોળા! ત્હારા ઝુલમ મહીં જે માર્દવ ભર્યો–
અજાણી તેથી તો ભગિની તુજ આ ના રહી શકે.

અહા ત્હારી, બંધુ! ફરજ કરજે પૂર્ણ સઘળી,
સખે! જ્યાં વેચાયો તહીં તુજ હલાલી ભજવજે;
અરે! મ્હારા વ્હાલા! ફરજ તુજ જો એ જ હજુ એ,
રહી આ છાતી–જો! તુજ કરમહીં ખંજર રહ્યું.

ધટે આ મ્હોં સામે નહીં નહીં જરા યે નિરખવું,
નકી આનંદે હું સહન સઘળું એ કરી શકું;
સખે! ત્હારાં પેલાં મધુર સહુ એ ચુમ્બન હતાં,
પરંતુ, આ ત્હારૂં મધુતર મળ્યું ખંજર હવે.

ઉછેરી જે હાથે કુસુમકલીઓ જે મહકતી,
ચુંટી તે હાથે તે કુસુમકલી માળી લઈ શકે;
પરોવા માલા તે પ્રભુઉર તણી તું પણ, સખે!
અરે! ત્રાણી દ્હેને મુજ શિર ઉપાડી શરીરથી.

અહો! યજ્ઞે! પ્યારા! બલિ થઇ શકયું તે અમર છે,
અને હોમી દેતાં પ્રભુકર મળી બાંય પકડે;
અહીં વ્હાલાંઓનો વધુ ન ઉપભોગે મધુર કો,
હસી હોમી દ્હેને તુજ બલિ ધર્યું હું અગર કો.

હશે ત્હારા ભાગ્યે જખમ કરવો નિર્મિત થયો,
અરે! ગા હું સાથે ઉપકૃતિ હરિની મુજ ભણી;
કૃપા એની કે ના મુજ કરમહીં ખંજર ધર્યું,
નકી બાલાઓનો પ્રભુ ય ઉપયોગે સમજતો.

વિધિની કીર્તિ તો જગત પર છે એવી જ બધે,
તહીં યોગ્યાયોગ્યે નવી જ નકી કો થાય તુલના;
મ્હને તુંને ભાસે અઘટિત અને ક્રૂર સઘળું,
તહીંની તો, પ્યારા, જરૂર સહુ તે યોગ્ય કરુણા!

સખે ! આવી રીતે રડ નહીં ખુરાઈ નસીબની,
ઘટે આ રીતે ના જીવિત વહતાં કાયર થવું ;
અહીં તો એતી છે જરૂર ફલ તો ઉપર રહ્યાં,
સુખે ના રહેશું કાં ક્ષણિક સહુ આ તાઢ તડકા ?

ફરી આવી રીતે મુજ પદ મહીં તું નમીશ ના,
અરે ! સંભારી જો નમન તુજ તે તે દિવસનું ;
અહો ! એવી લ્હેરી મધુ સમયની અન્ય નવ કો,
સ્મૃતિ એ વેળાની જીવિત ધરવા શું બસ નહીં ?

હતાં કેવાં ગાત્રો ! તુજ સહુ ય આધીનમયતા,
સખે ! ચુંબીનાં એ તુજ નયન શાં યાચક હતાં !
હતું ત્હારૂં હૈયું પ્રથમ જ શીખ્યું પાદ નમવા !
હતી પેલી કેવી મધુર મગરૂરી ગળી જતી !

નથી ભૂલી મીઠા તુજ અધર પેલા ફરકતા,
નથી ભૂલી તે જે સમજણ પડી કંથની મને ;
અહો ! હું ભીરૂ જે ચડી ગઈ હતી સ્વર્ગ દશમે –
નથી એ ભૂલી ને સ્મરણ તુજને ના કયમ દઉં ?

ખૂની વ્હાલા ! ના ના કહીશ મુજને " માફ કરજે ",
નવી છે આ વેળા તુજ કર મહીં લાડ રમવા ;
રમાડી ત્યાં લેવી હજુ પણ રમાડી અહીં ય લે,
ફુલો ને ખડ્ગોમાં ફરક બહુ તો, બંધુ ! નવ છે.

૨૬ – ખુદાની મઝા !

સલાઇને ખુરાઇથી, દબાવાનું લખ્યું જ્યારે –
ખુદાએ હાથમાં લીધી, કલમ શયતાનની ત્યારે !

બિચારાં ભીખ માગે તે, સદા એ ભીખ ન કૈં પામ્યાં ;
બધા ઝાલિમ ઉપર પુષ્પો સદા આરામનાં નામ્યાં !

મઝાઓ "આજ" ની લૂટી ગયેલા છે ઝુલમગારો;
ભલાંઓને મળી જૂઠી બધી એ "આવતી કાલો"!

ગુમાવી આજની મીઠી મઝા શી કાલના વ્યાજે?
ખુદાની શાહુકારી એ વળી દીવાળીયાની છે!

અહીં હૂરી રૂપાળીને નઝરને ચોરવા નાંખી;
તહીંથી આંખ ઉઠાવા નહીં તાકાત પણ આપી!

છતાં એ દૃષ્ટિને માટે સજા દોઝખ તણી સ્થાપી;
અને તાબે હમોને તો થવાનું ચૂપકી રાખી!

ખુવારીમાં અહીં આવ્યા: હમે માગ્યું હતું ક્યારે?
ઉપાડી જાય છે ત્યાં એ હમારી માગણી ક્યાં છે?

અરે! આ આવવું શું? ને જવું શું? ને સજા શી આ?
ખુદાને આ હમોમાં તે મદદની આમ શી આશા!

ભલાઈ આ હમારી કૈં નહીં આકાશનો ટેકો;
બુરાઇથી ન યા ફીટે ખુદાઇ કારખાનું કો!

ભલાઈ ને બુરાઈ આ હમારી છેક છે ન્હાની,
બુરાઈને હમે રહેતાં, ખુદાને બીક છે શાની?

હમે આત્મા બગાડયો છે બુરાઈને સદા ઇચ્છી;
મગર છૂપી જીગર માંહી ભલાઈનો રહ્યો વીંછી!

બુરાઈ આવડી ના ના! ભલાઇમાં સદા સાંખ્યું;
હવે એ શીખવું બાકી હમે તો મોતમાં રાખ્યું!

બુરાઇનું સદા ખંજર, ભલાઈની ઉપર દીઠું!
ન લેવાતું! ન રહેવાતું! ન પીવાતું કરી મીઠું!

ખુદા! તહારી મજેદારી, બુરાઈ શિખવે આવી,
ભલે તો એ હમારે યે શિખી શિખી સદા ગાવી!

૨૭ – અસ્થિર મન

મન સ્થિર કર્યું, ગાને, ધ્યાને, પ્રિયાવદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું, તો યે જ્યાં ત્યાં કર્યું 'ન કર્યું' બને;
જગત પર તો કોઈ વ્હાલું સદા નવલું નહીં,
પ્રિય સહ છતાં હૈયું ધીમે પડે શ્રમની મહીં!

કુસુમરજ જ્યાં મોતીડાંમાં રવિ ઝુકતો ભરે,
ધવલ સરલા હંસી ગ્રીવા નમી ચળ આદરે;
તહીં જઇ સુણ્યા હંસોને યે સુમાનસને જળે,
પણ સુખ તહીં નિત્યે સીધું ન વ્યોમ થકી ઢળે!

ગિરિવર રૂડો કૈલાસે હું ચડ્યો શશીકાન્તનો,
અરધ ઉમયા શંભુજીના વિહાર મહીં ભળ્યો;
રુધિર પણ જ્યાં વ્હાલીનું એ ફરે પિયુઅંગમાં,
તહીં પણ રહ્યો ભાલે તે એ શશી સરખો કયહાં!

વન વન ફરી ઉડી ઉડી મુસાફર કોકિલા,
મધુ સમયની પામી આજે સુઆમ્રતણી લતા;
સહુ મન ગમ્યું પીતાં પીતાં નશો રસનો ચડ્યો,
પણ ટહુકતાં ચીડાતાં એ તુટે સ્વર કેટલો!

સ્થિર નહીં અહીં જોઈ ક્યાં એ હજુ સરણી સુખી!
પલ પલ મહીં પાળે બાંધી છતાં પલટી જતી!
અરર! પલટે તેમાં તે શું મળે સુખ કોઇને?
સરખી પડતી ધારા ના ત્યાં બુઝે દવ કોઇ શે?

ખડખડ હસે તેને રોવું મળે અળખામણું!
ખળખળ રડે તેને અશ્રુ નથી સ્થિર સાંપડ્યું!
"પગ જરી ધરૂં! હોડીવાળા! ઉભું કર નાવને!"
જલ સ્થિર નહીં: નૌકા ક્યાંથી પછી સ્થિરતા ધરે?

સ્થિરરસ થવા ઘેલી નાચે અહીં કવિતા બધી !
સ્થિરરસ થવા યોગી તાપે અનેક નવી ધુણી ;
સ્થિરરસ થવા વ્હાલાં પંખી, જનો, જડ, સૌ મથે,
પણ કુદી રહ્યાં આ બ્રહ્માંડો ! નથી સ્થિરતા રસે.

સ્થિરરસ થવા મ્હેં વ્હાલીના કપોલ જલે ભર્યા,
સ્થિરરસ થવા તેણે એ આ ઉરે જખમો કર્યા ;
સ્થિરરસ થવા વ્હાલાં ! ઓહો ! ચુકે નિજ વ્હાલને !
પણ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે.

રસ મુજ જતો રાખી લેવા પ્રિયા ખડકો ચણે,
પણ ગરીબડો ઉંધો એ તો પ્રયોગ પડયો, અરે !
વહન વહતું – તેને રોકયે શિલા વચમાં ધરી,
જલ તુટી પડી તોફાને આ નદી ઉલટી ચડી !

સરલ વહતું વ્હેળું ત્યારે હતી તરુછાંય શી !
સરલ વહતાં ચોકખી કેવી હતી જલઆરસી !
નહીં નહીં હવે સ્નાને આંહી કદી ય બની શકે !
જલ પર હવે રંગીલી એ ન ઝાંય તરી શકે !

અરર ! પ્રિયની એ તો પેલી શિલા હિરલે જડી,
કમલ લઇને કું'ણે હાથે સુઅશ્રુમયી ધડી ;
પણ વહનને તે એ તોડી જવું જ પડે નકી,
ઉપર ઘન ને નીચે સિંધુ : ઇલાજ કશો નહીં !

સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા શોધે સદા દગપૂર્ણતા,
સ્થિરરસ થવા શ્રદ્ધા માટે દગો ય કરે ક્રર્યા ;
પ્રભુ પર છતાં શ્રદ્ધા – દૃષ્ટિ ન પૂર્ણ પડે અને –
સહુ ચપલતા યત્ને યત્ને વધ્યા જ વધ્યા કરે !

તરુવર બધું કંપાવીને વહે પ્રતિ લ્હેરકી,
પણ થડ જરા ધ્રુજે ત્યાં તો શિખા ઝુલતી બની,
તુજ નયનમાં એવા ભેદો બધા અમથા ભરે,
સ્થિરરસ થવા જ્યાં ત્યાં સર્વે સમાન મથ્યા કરે !

મધુર અધરે ગાલે પેલી કુમાસ મજા સમી,
સ્થિરરસ થવા તેને એ આ ઉરે ત્યજતી ફરી !
મુજ ગુરુ કહે તે માર્ગે મ્હેં જરા પગલું ભર્યું,
સ્મિત ઉડી ગયું ! રોવું ખોયું ! છતાં સ્થિર શું થયું ? !

નકી નકી ખરૂં આનંદી છે ન અસ્થિરમાં કશું,
મુજ હૃદયના એ તો લાંબા અનુભવથી કહું;
પણ સ્થિર થવા જેવું ભાસ્યું – તહીં પણ શું વળ્યું ?
જીવનમય ને પાષાણોમાં ફરી ભળવું મળ્યું !

પ્રણય વહતો કોરે મૂકી બધા ઉપયોગ જ્યાં –
વગર સમજ્યે જ્યાં ચાલે છે દયામય આંસુડાં !
ફરજ પણ જ્યાં ટીંગાઈને જરી રમતે ચડે,
ઉપકૃતિ તણાં શીર્ષો નીચે જહીં પદમાં પડે !

ચમન મધુરો એ તો જો કે ભલે સ્થિર ના જરી,
પ્રિય ગુરુ ! અહીં રૂ્હેવા દેને ! વિરામ મળે જરી;
પણ – અરર ! ત્યાં પેલી મ્હારી કલી કરમાય છે !
ઉઠ ઉઠ – ગુરુ ! તૈયારી છે ! છતાં, અટકાય છે !

જલ વિણ સુકાં નેત્રો થાશે, વિના સ્મિત મ્હોં લુખાં –
પણ, જઈ તહીં લેવાનાં છે કયાં સુખઝૂમખાં ?
મુજ હૃદયનો આંહીં પૂરો વિહાર નથી થયો,
મુજ હૃદયને આ બાગેથી હજી રસ ના થયો !

અરર ! નિરખે શાને હૈયાં જહીં જઈ ના શકે !
રજ પણ – અરે ! શાને જોવી વિહાર બહાર જે !
મધુર ફૂલ તું તોડી લેને, ન દ્વેષ કશો મ્હને,
ફૂલ અમર છે, હું આવું છું: ન કાળ બહુ જશે.

રહી શકીશ તો રૂ્હેવું હાવાં પ્રવાહપતિત છે,
પણ નવીન આ જોયું તેની કહીં ચિનગી જશે ?
નવ મળી શકે તેની ઝાંખી કહીંથી ય થૈ પડે !
પછી રુધિરમાં પોતાના એ જહાં તરફડયા ફરે !

જગત સઘળું કેવા મીઠા સ્વરે સ્વરથી ભર્યું !
પણ, **સ્થિર નહીં** એકકે વીણા, બધું બસુરૂં બન્યું !
બુલબુલ અહીં, આ કોકિલા, મયૂર તહીં લવે !
પણ સહુ ય એ ભાષા જાણે કંઈક છુપું રડે !

મુજ ગુરુ અહીં, આ એ વ્હાલી ! તહીં સખી બાપડી !
મુજ શ્રવણમાં રેડે જૂદી બધાં નવી વાતડી !
પણ હૃદય તો મ્હારૂં જૂદા સિતાર મહીં ઝુમે !
પ્રતિ નખ અને તારે નાદો જૂદા જ જૂદા ઘુમે !

ટમ ટમ થતી પેલી ઉભી નભે નવી વાદળી,
રવિકિરણને પી જાતી ને નવીન મદે ભરી;
કટિ પર ધરે રંગીલી કો સુરંગની મેખલા,
ઝળહળ થતાં તારે ખાતી વળી કંઇ હીંચકા !

જગત પર કૈં આવું આવું જરૂર બની શકે,
પણ રવિ જતાં કાળા રંગે નકી ભળવું પડે;
સ્થિર જરી ય કો રાતો પીળો સુરંગ **રહે નહીં** !
ત્યજી દઈ બધા રંગો બ્હારે જવાય વળી નહીં.

જહીં જહીં ઉભો ત્યાં રહેવાને સદા મન ચ્હાય છે,
પણ ધસડતા પૂરે ના કૈં પગો સ્થિર થાય છે;
મન **સ્થિર** કર્યું ગાને, ધ્યાને, પ્રિયાવદને, વને,
મન સ્થિર કર્યું તો યે જ્યાં ત્યાં કર્યું '**ન કર્યું**' – બને.

ઇ. સ. ૧૮૯૯ ના અરસામાં લખેલી **સનમને સવાલ** નામની એક ન્હાનકડી ગઝલ ઉમેરેલી છે. જુવો આ ગ્રન્થ પૃ. ૬૧૭.

આ ઉપરાન્ત આ વર્ષમાં **નીચેની કવિતા** લખાયલી જડે છે :—

૨૯ — **મિત્ર પંખીને**
૩૦ — **વેચાઉં કયાં ?**
૩૧ — **આપની રહમ**

૨૯ – મિત્ર પંખીને

દ્રુતવિલંબિત

જગતમાં ઉપકાર કથાય ના,
શુભ ન ઇચ્છવું એ બદલા વિષે;
પણ અહીં ઉપચાર રતિ તણો –
વિહગ – કૈં ગૃહણી ય બની શકે.

વસંતતિલકા

ઝૂલે ન આજ તરુઓ, નથી લ્હેર વાતી,
તુંને ય કાળ બહુ પિંજરમાં થયો છે;
છે શાંતિ! બાપુ! તુજ પાંખ તુટેલમાં કૈં,
રે! ચાલ! પંખી! તુજને વિટપે ઝૂલાવું.

ઝૂલે ન આજ તરુઓ, નથી લ્હેર વાતી,
હું પાસ બેસી મુજ હસ્ત વતી ઝુલાવું;
શાખાથી તું ડગીશ ના ત્યમ હીંચશે એ,
સ્વાતંત્ર્યની સ્થિતિ ત્હને સ્મરણે ચડાવું.

ઉપજાતિ

જે પિંજરે તેની સ્વતંત્રતા તો –
અરે! રહી અન્ય જ હસ્તમાંહીં;
જેવું જવું માળી જ મોકલે ત્યાં,
ઉદ્યાનના નીર તણા પ્રવાહને.

જે પાંગળું તેની સ્વતંત્રતા તો, –
અરે! રહી અન્ય તણી દયામાં;
તોયે નથી પારધિહસ્તમાં તું,
પ્રભુ તણો ગા ઉપકાર એટલો.

ત્હારી, અરે! આ પરતંત્રતાને
સ્વાતંત્ર્યથી, લે, અધિકી બનાવું;
માતા વતી બાલકના પદોને
જેવું બને ભૂષણ અર્પતે સમે.

ઇચ્છા ન ત્હારી સમજી શકું હું,
ત્હારાં દગો ભીરૂ કહે ન કાંઈ;
કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે એ ઉપકાર ગાતું.

હું તો કરૂં છું મુજને રુચે તે,
ત્હને રુચ્યું તેમ સદૈવ જાણી;
ગોઠે ન ગોઠે પણ બાલકોને
જેવી ધરે છે પયને જનેતા.

કર્યો પ્રભુએ મુજ તે ગણીને,
તું તો રહે શીષ ઝુકાવતું એ;
ત્હને દિશાભાન કશું ય ના ના,
ક્યાં ક્યાં મ્હને જીવન તું બને છે.

દીધું બધું તે ગણવું લીધેલું,
મહાનતા એમ જ ચાલનારી;
સુગંધ પુષ્પેથી મળેલ માની,
પર્જન્ય ગર્જે ઉપકાર અર્પતાં.

વસંતતિલકા

પેલા પડેલ જખમે તુજ કંઠમાં શી
મીઠાશ તેં વધુ મનોજ્ઞ કરી ભરી છે;
મ્હેકી રહેલ તરુ ચંદનના કબન્ધે,
કાઢે સુગંધ જ્યમ કાષ્ટિકની કુહાડી.

પેલા પડેલ જખમે તુજ નેત્રમાં આ
કાંઈ નવીન જ ભર્યું, જગમાં નથી જે!
તે દૃષ્ટિ ના બુલબુલોની, નહીં જનોની,
તે દૃષ્ટિ બીન હજુ કોઇ ગયું ન ગાઈ!

પેલા પડેલ જખમે તુજને કર્યું જે—
તે એ જ, જે જીવનહેતુ હું શોધતો'તો!
જે છે મળ્યું: અવરને કૈં અર્પવા તે
આ કાવ્યબીન લઇ આશ ફર્યાં કરૂં છું.

બીજાં વિહંગમ રહ્યાં બહુ ગીત ગાતાં -
જેનાં સુઅંગ તરુભૂષણ ચારુ રંગે ;
જેની ત્વરા, ચપલતા, રમણીયતામાં,
આનંદની છલક ને પ્રભુની કૃપા છે.

એવાં વિહંગમ અનેક નિહાળતો હું,
સ્વચ્છંદતા વન તણી ઉર ધારતો હું;
તોયે ઠર્યું હૃદય આ તુજને જ જોતાં,
જોતાં જ કાંઇ ઉપકાર લવી ઉપાડ્યું.

વંશસ્થવિલ

ઉપાડતાં ત્યાં તુજ શી દશા હતી,
મીચેલ નેત્રો ચીરી પાંખડી હતી;
સુભીરુતા,' કોમળતા કદી કદી,
હતો હું જોતો બસ સ્વપ્નમાં જ જે.

વિહંગમે જે ન હજુ સુધી બન્યું,
હથેળીને એ તુજ ધીરવું નવું :
તૃષાલુ વિશ્રંભ જલે ધરે, અને
ધરે સદા જેમ રવિથી પદ્મિની.

અરે! અરે!, માનવીથી ધવાયલું,
ધરી શક્યું માનવીને જ કેમ તું ?
મધુપ જ્યાં ત્યાં પકડાય પદ્મમાં -
પરંતુ છે જાતિનું સામ્ય એ કંઈ.

ત્હને નહીં સામ્ય કશું જનો સહે,
જનો! અરે! પારધિ જ્યાં ઘણા રહે;
છતાં તું તો પારધિહસ્તમાં ય ત્યાં,
મ્હને હિસે - ધારત એ અધીનતા.

હતી નહીં ભીતિ કશી ત્હને ત્યહીં,
હિતેચ્છુ માન્યો પ્રથમે જ સ્પર્શતાં;
દવા જ જ્યાં ત્યાં જખમી જુવે સદા!
સાધુત્વ જોતું સઘળે જ સાધુતા.

અધીનતા દૈવ પરે નવી જ એ,
ત્હને, ઘટે! બાપુ! સુખો જ સાથમાં;
જહીં તહીં સામી જ ભાવના મળે -
સ્વર્ગે મળે છે જ્યમ મિત્ર મિત્રને.

વસંતતિલકા

ત્હારા સુખોથી મુજ આ ઉપકાર ગાવો -
એ ક્યાંઇ એ ઘટિત ના! પ્રિય પંખી મ્હારા!
છે તું જ બીજ તુજ સૌ સુખનું સદૈવ!
છે ધાત્રી - વૃષ્ટિતણું કારણ જેમ સિંધુ.

છે તું જ બીજ તુજ આ ઉરનું ય, પંખી!
જે પામવું ઘટિત તે પ્રભુ દે ત્હને છે;
આ હસ્ત જેથી ડરી પંખી ઉડી જતાં સૌ,
તેનો પ્રભાવ નહીં કૈં તુજ ધીરવામાં.

પંપાળતાં ટર શિખ્યો તુજ ધીરવાથી,
છે કોણ કલ્પતરુ પામી ન યાચવાને?
પંપાળવું, નિરખવું, ધરવો ય સ્નેહ -
એ દાન પામવું બધું તુજ પાસ ભાસે.

છે દર્દ કોઇ તુજ નેત્ર મહીં મળેલું -
જેવું સુધા શશી સહે સહુ કાળથી છે:
એ દર્દ જોઇ મુજ જીવન આ ફરે છે:
વારિ ફરે જ્યમ ચડી ઘટમાળ માંહીં.

એ દર્દ જોઇ નિજ શાંતિ મહીં મળેલું
મ્હારૂં ધરે પશુશરીર ય દિવ્યતા કો:
રે! સ્પર્શતાં, નિરખતાં, સુણતાં ય, પંખી!
જે થાય તે ક્યમ કહું જગતંતુઓને!

ઉપજાતિ

મ્હને મળ્યો તું પ્રભુ બાલભાવે,
વાત્સલ્ય હૂંમાં હરિ એ જ દેશે,
ભોક્તા વિના અર્ઘ જ ભોજ્ય ભાવો,
નહીં જ દેતો પ્રભુ અર્ઘ કાંઈ.

મ્હને મળ્યો તું પ્રભુ સખ્યભાવે,
તુંથી જ પામું સમ પ્રાણતાને;
તું એમ દે, એમ લીધાં કરૂં હું,
રૂહે જીવતું, સાથ સદા રહું હું.

૩૭-વેચાણ ક્યાં?

વેચાઉં ક્યાં બીજે હવે, આવી અહીં? બોલો જરા!
બોલો જરા! શાને તમારી આંખમાં ઈન્કાર આ?

બોલો: વસીશું ક્યાં જઈ, છોડી તમારા મ્હેલને?
આકાશમાં ના, ના જહાંમાં, ના કબરમાં છે જગા!

આવું તમારી પાસ દૂરેથી ખરીદી સાંભળી;
ક્હેનાર જૂઠા હોય તો, બીજો કહો છે રાહ ક્યાં?

આલમ ખરીદો છો બધી, પૂરી મુરાદો સૌ કરે;
આ ચાહનારાં સૌ તમારાં! એકલો શું હું જ ના?

દરબારમાં દાખલ કરી દરબારમાંથી શું કાઢશો?
જોઈ તમોને રૂબરૂ, હાવાં બુતો પૂજું કયહાં?

આપો હુકમ, રજ તે જગાની આંખનો સુરમો કરૂં;
આવ્યો અહીં લેઈ ગુલામી બાદશાહી વેચવા.

ઉભો રહી અંગારમાં: એને હિના મ્હારી ગણું;
દાઝું જરી તો રોકશો ના પળ-ઘડી એ દારમાં.

શાને ફજેતી આ કરાવો છો તમારા માલની?
વેચાઇ છું ચૂક્યો, હરાજીમાં ઉતારો કાં ભલા?

જે જે તમારૂં, તે ઉપર ના હાથ મૂકે કોઇ એ:
શું ખલ્કના વેચાણમાં મ્હારી ખરીદી ક્યાંઇ ના?

મ્હોં કાં ઝુકાવ્યું? ફેરવ્યું? કાં આંખ ના ઉંચી કરો?
છે બોલતાં એ શી શરમ? આ હુકમ, આપો છો રજા?

બોલો ! જવાનું તો કહું ! એ બે શુકન તો સાંભળું !
મિસ્કીનને એથી સબુરી ! શી બખીલી બોલતાં ?

બોલો નહીં ! હું ના ખસું ! છોને જમાના વીતતા !
વેચાણુને માગી તમારા શી જમાનાની તમા ?

૩૧ – આપની રહમ

મિટ્ટી હતો, તે **આપનો બંદો** બનાવ્યો – **શી રહમ** !
માગી ગુલામી **આપની**, બક્ષી **મહોબત** – **શી રહમ** !

આવ્યો અહીં છો દોસ્તદારીનો લઈ દાવો સદા !
બોસા દઈ ગાલે જગાડે નિંદમાંથી એ **રહમ** !

એવી કદમબોસી કરીને કાં લજાવો રોજ રોજ ?
છે દિલ્લગી પ્યારી મગર ક્યાં હું અને ક્યાં આ **રહમ** ?

મેંદી બનાવી **આપ** માટે, તે લગાવો છો મ્હને !
શાને જબરદસ્તી કરે આ પેર ધોવાને **રહમ** ?

આ **આપને** જોઈ લજાતાં બાગનાં મ્હારાં ગુલો ;
જે ખૂંચતાં કદમે ચડાવે તે શિરે માને **રહમ** !

હું ચૂમવા જાતો કદમ, ત્યાં **આપ** આવો ભેટવા !
ગુસ્સો કરૂં છું, આખરે તો **આપની** હસતી **રહમ** !

ના પેર ચૂમ્યા **આપના**, ના પેરમાં લોટયો જરા ;
પૂરી મુરાદો તો થવા દો ! માનશું તે એ **રહમ** !

ના માનતા તો ના કહું, જે જે બનાવો તે બનું :
તો યે કદમના ચાર બોસા આપશે શું ના **રહમ** !

હું જેમ આ ઘટતો ગયો, **આપે** બ્હડાવ્યો તેમ તેમ ;
જ્યાં જ્યાં પડું ત્યાં ઝીલવા હાજર ખડી છે આ **રહમ** !

મ્હારો સિતારો જોઈ આ, તીખા બન્યા છે દુશ્મનો :
ગાફેલ છું હું એ બન્યો, આ **આપની** જાણી **રહમ** !

ચારી ન છૂપે આપની, છાની મહોબત ના રહે :
જાણી ગઈ આલમ બધી, તે ના જવા દેજો રહમ!

આવો ચડાવી છે મૂક્યો આ આપનો આપે ગુલામ,
તો મ્હેરબાની જીરવાયે! એટલી માગું રહમ!

જ્યાં જ્યાં ચડાવો ત્યાં ચડું છું હાથ હાથે લેઇને;
એ હાથ છૂટી ના જવાને દમ બ દમ હોજો રહમ!

નીરની સાથે ચડે છે નીરનાં ખીલી ફુલો;
ના ઉતરાતું નીર સાથે: નીરને છાજે રહમ!

લાખો ગુન્હાઓમાં છતાં છું આપનો ને આપથી;
લાજે જબાં, માગું છતાં – આબાદ હોજો આ રહમ!

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના વર્ષમાં તો પોતે છ મહિના જ ભૌતિક દેહમાં રહ્યા અને તે દરમ્યાન લખાયલી કવિતામાં:–

૩૨ – શરાબનો ઈન્કાર

નામની ગઝલ, પોતાની જ લખેલી લાંબી ટીકા ફુટનોટમાં આપીને આ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. (જુવો પૃ. ૬૨૦.) તે ઉપરાન્ત, આ છેલ્લા વર્ષમાં લખેલી નીચેની કાવતા પણ તેઓ શ્રીએ લખેલી જાણે લગભગ છેલ્લી જ કવિતા જણાય છે:–

૩૩ – તમારી રાહ – ગઝલ

૩૪ – મ્હારી તુલસી – કાવ્ય.

ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં લખેલું હમીરજી ગોહેલ નામનું મહાકાવ્ય જે આ ગ્રન્થમાં દાખલ કર્યું છે તેમાં ચોથો સર્ગ તદ્દન જ નવીન છે; એટલું જ નહીં, પણ પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ આ પ્રસંગે ઉપલબ્ધ થયેલી

હસ્તલિખિત પંક્તિઓ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં ફેરફાર કર્યો છે. પહેલા સર્ગને અન્તે પણ શ્રી કલાપીએ લખેલી થોડીક પંક્તિઓ પહેલવહેલી જ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ છે, અને વાંચનાર તે આનન્દથી આ ગ્રન્થમાં જોશે.

૩૩ – તમારી રાહ

થાકયો તમારી રાહમાં ઉભો રહી હાવાં, સનમ !
રાહત ઉમેદીમાં હતી : જાતી ગળી હાવાં, સનમ !

પી કાફરોના હાથનું પાણી ઉગેલું ઘાસ, તે
મિટ્ટી ગણી અંગે વીંટાયું મૂળ નાંખીને, સનમ !

પહાડો હતા, રેતી બન્યા : રેતી બની પહાડો; અને –
આવી કબર સામે ઉભી : જાગી – ઉઠો ના કાં ? સનમ !

પાણી બની ઢોળાઉં છું, હું દમ બ દમ ગમને કુવે;
અંધાર છે, લાચાર છું, સિંચો – હવે સિંચો, સનમ !

સાબૂત છે ના દોર આ, આવે, લગાવો ભીણ તો,
ખેંચી ઉભા છે ખંજરો, આ દુશ્મનો નીચે, સનમ !

આંહીં શરાબે નીર ભેળ્યું છે હમારા ઝાલિમે :
પીતાં ન ફાવે પ્યાસમાં, આ દમ લબે આવ્યો, સનમ !

પીતાં ન ફાવે છે હવે, પીતો મઝાથી જે સદા;
કાને તમારી સાંભળી મીઠી શરાબી છે, સનમ !

છીપી રહ્યાં છે પ્યાસને આ ઝાંઝવે લાખો અહીં;
હું તો તમારૂં નીર સાચું શોધતાં પ્યાસો, સનમ !

છે પ્યાસ, છે ભૂખે, ઉપર બોજો જુરાઈનો વળી :
છે રાહ જોવી એકલાં, કયાં – કયાં સુધી હાવાં ? સનમ !

માફી તમારી છે બધે, જાણું અહીં યે ખૂબ છે;
માફી પુકારો ને દઈ ઝીલી હવે લેજો, સનમ !

ચોરી ન છૂપે આપની, છાની મહોબત ના રહે:
જાણી ગઈ આલમ બધી, તે ના જવા દેજો રહમ!

આવો ચડાવી છે મૂક્યો આ આપનો આપે ગુલામ,
તો મ્હેરબાની જીરવાયે! એટલી માગું રહમ!

જ્યાં જ્યાં ચડાવો ત્યાં ચડું છું હાથ હાથે લેઇને;
એ હાથ છૂટી ના જવાને દમ બ દમ હોજો રહમ!

નીરની સાથે ચડે છે નીરનાં ખીલી ફુલો;
ના ઉતરાતું નીર સાથે: નીરને છાજે રહમ!

લાખો ગુન્હાઓમાં છતાં છું આપનો ને આપથી;
લાજે જબાં, માગું છતાં — આબાદ હોજો આ રહમ!

ઈ. સ. ૧૯૦૦ ના વર્ષમાં તો પોતે છ મહિના જ ભૌતિક દેહમાં રહ્યા અને તે દરમ્યાન લખાયલી કવિતામાં:—

૩૨—શરાબનો ઈન્કાર

નામની ગઝલ, પોતાની જ લખેલી લાંબી ટીકા ફુટનોટમાં આપીને આ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે. (જુવો પૃ. ૬૨૦.) તે ઉપરાન્ત, આ છેલ્લા વર્ષમાં લખેલી નીચેની કાવતા પણ તેઓ શ્રીએ લખેલી જાણે લગભગ છેલ્લી જ કવિતા જણાય છે:—

૩૩—તમારી રાહ—ગઝલ
૩૪—મ્હારી તુલસી—કાવ્ય.

ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં લખેલું હમીરજી ગોહેલ નામનું મહાકાવ્ય જે આ ગ્રન્થમાં દાખલ કર્યું છે તેમાં ચોથો સર્ગ તદ્દન જ નવીન છે; એટલું જ નહીં, પણ પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ આ પ્રસંગે ઉપલબ્ધ થયેલી

હસ્તલિખિત પંક્તિઓ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં ફેરફાર કર્યો છે. પહેલા સર્ગને અન્તે પણ **શ્રી કલાપીએ** લખેલી થોડીક પંક્તિઓ **પહેલવહેલી** જ આ પ્રસંગે પ્રાપ્ત થઈ છે, અને વાંચનાર તે આનન્દથી આ ગ્રન્થમાં જોશે.

૩૩ - તમારી રાહ

થાક્યો તમારી રાહમાં ઉભો રહી હાવાં, **સનમ**!
રાહત ઉમેદીમાં હતી: જાતી ગળી હાવાં, **સનમ**!

પી કાફરોના હાથનું પાણી ઉગેલું ઘાસ, તે
મિટ્ટી ગણી અંગે વીટાયું મૂળ નાંખીને, **સનમ**!

પહાડો હતા, રેતી બન્યા: રેતી બની પહાડો; અને -
આવી કબર સામે ઉભી: જાગી - ઉઠો ના કાં? **સનમ**!

પાણી બની ઢોળાઉં છું, હું દમ બ દમ ગમને કુવે;
અંધાર છે, લાચાર છું, સિંચો - હવે સિંચો, **સનમ**!

સાબૂત છે ના દોર આ, આવે, લગાવો મીણ તો,
ખેંચી ઉભા છે ખંજરો, આ દુશ્મનો નીચે, **સનમ**!

આંહીં શરાબે નીર ભેળ્યું છે હમારા ઝાલિમે:
પીતાં ન ફાવે પ્યાસમાં, આ દમ લબે આવ્યો, **સનમ**!

પીતાં ન ફાવે છે હવે, પીતો મઝાથી જે સદા;
કાને તમારી સાંભળી મીઠી શરાબી છે, **સનમ**!

છીપી રહ્યાં છે પ્યાસને આ ઝાંઝવે લાખો અહીં;
હું તો તમારૂં નીર સાચું શોધતાં પ્યાસો, **સનમ**!

છે પ્યાસ, છે ભૂખે, ઉપર બોજો ગુરાઈનો વળી:
છે રાહ જોતી એકલાં, ક્યાં - ક્યાં સુધી હાવાં? **સનમ**!

માફી તમારી છે બધે, જાણું અહીં યે ખૂબ છે;
માફી પુકારો ને દઈ ઝીલી હવે લેજો, **સનમ**!

લાઝિમ બુરાઈ આ બધીને ચૂપકી, ખાવિંદ ! છે ;
તો યે ઉઠે છે ઉકળી ખૂને જીગર ખૂએ , સનમ !

હુંથી થયું ના , ના થતું , યા ના થશે કાંઈ અહીં !
તકલીફ તો આખર તમારે ને તમારે છે , સનમ !

થાકી રહ્યો પૂરો અહીં , માફી હવે તો મોકલો ;
છે માફ જો કરવું બધું , તો આજ ના શાને ? સનમ !

શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દફતરો જોતાં એવું જણાય છે કે ઉપરની ગઝલ તેમ જ નીચેનું કાવ્ય, **આ બે કવિતા પોતે ઇ. સ. ૧૯૦૦ના મે – જુનમાં** એટલે જાણે **છેલ્લી** લખેલી છે : –

૩૪ – મ્હારી તુલસી

શિખરિણી

બધું ખોયું સાથે , પ્રભુ તરફ જાતાં જગતનું ,
જનારાંના જાતાં કદિ પણ નથી હાથ પકડ્યા ;
તરંગો સિંધુના સહુ ત્યજી જતા ઓટ સમયે ,
થયાં તેવાં દૂરે ગુરુજન , સખા , સ્નેહી સઘળા .

બહુ હું ના રોયો , પરમ સુખ સ્વામી તણી કૃપા ,
ન કિન્તુ સ્વામીનો સહચર બને સેવક કદી :
રવિથી પોષાતાં નયન રવિ સામે નવ ટકે ,
સુણી ના વા ક્યાં યે ગરૂડ સહ મૈત્રી શુક તણી .

વધે છે વેલી તે જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી ,
છતાં , કાંક્ષા તેને સલિલ , તરુ , માળી , પૃથિવીની ;
વધે આ આત્મા તે જરૂર સહુ વૃદ્ધિ પ્રભુ તણી ,
છતાં , હું જેવાની મુજ હૃદયને સોબત ઠરી .

મંદાક્રાન્તા

વારિતીરે હરિત તૃણમાં લોટતી કો મૃગીને –
યાદી આવી નિજ રુધિરના બાલની જેમ પીડે ;

ગોવાળીમાં પ્રભુ તણી મ્હને તેમ અશ્રુ ભરીને
યાદી આવે પરિચિત બધાં દૂરનાં એ મુખોની.

છોડી ચાલ્યાં : ફરી અહીં હવે આવવા ના કહે તે,
જૂદાં જૂદાં નવીન મળતાં જીવ ના ત્યાં ઠરે છે :
ઉછેરાયો – ફૂલ ફુલ ફુટયાં – રોપ જે સ્થાનમાંહીં,
ખેંચી તેનું સ્થલ પલટતાં પોષતાં યે સુકાતો.

વસંતતિલકા

સ્વામી સમાન અતિ દિવ્ય નહીં સહાતું;
જૂદાં નવાં જનથી ના ઉર શાંત થાતું;
કાંઈ નવું નયન તોપણ શોધતું 'તું
સ્વામી કને હૃદય સોબત યાચતું 'તું.

ઇચ્છયું પરંતુ નવ પંખી મૃદુ પળાય,
સ્વાતંત્ર્ય પિંજર મહીં કયમ તે રખાય?
છે આજ જીવ મુજ દેહ મહીં પુરાયો,
ના હું ય પિંજર તણા દુઃખથી અજાણ્યો.

ઉપજાતિ

સ્નેહે ઉછેરી તુલસી પછી મ્હેં –
વાવી હતી એ મુજ દ્વાર પાસે;
પિતાગૃહે જેમ વધે કુમારિકા,
તે તેમ નિત્યે વધતી જતી 'તી.

વાચા વિનાની નિજ બાલકીને,
મુખે ધરે છે જ્યમ દૂધ માતા :
ગળેલ પાણી લઇ તેમ તેહને
હું નિત્ય સંભાળથી પોષતો 'તો.

રુચે ન તેને કરતો હું દૂર તે,
તેને રુચ્યું દૂરથી લાવી દેતો;
નિહાળી તેને મુજ ઉર જાણતું –
તેને રુચ્યું આ અથવા રુચ્યું ના.

વંટોળ ગ્રીષ્મે કદિ ઉડતો 'તો,
તેનો છુપો સાદ સુણી જતો હું;

કુણાં શિશુગાલ સમાન પર્ણને,
ખંખેરતો ને જલ છાંટતો હું.

સૂર્યોદયે એ ઉઠતી હતી ને
સૂર્યાસ્ત થાતાં ઝટ પોઢતી ’તી,
લૂ લાગતાં કલાન્ત કદી થતી ને
સદા નહીં તો સુખપૂર્ણ ઝૂલતી.

મ્હારૂં હતું બાળક દૂર પારણે,
તેના સુંવાળા કર શી લતાઓ
નવી નવી નિત્ય ફુટી ફુટીને
ક્યારા મહીં નાચી કુદી રહેતી.

દૂરે હતું બાળક એ સમાન,
મ્હારૂં, ખરે! બાળક એ બની ’તી;
“આ માત્ર છે રોપ, વને ઉગે તે”,
એ હું ય સ્નેહે વિસરી ગયો ’તો.

મ્હને નવી સોબત આપવાને–
બોલાવતી તે કંઈ બાળકોને;
નિર્દોષ એ બાળક સાથ હું ત્યાં–
ક્યારા કને નિત્ય સુખી થતો ’તો.

ગ્રીષ્મે ઝરે ઝાકળ શીત રાતે,
તે કેમ? ક્યાંથી? ન કશું જણાયે;
તેવી કૃપા ઈશ તણી વહંતી,
તેણે મ્હને સોબત આ ધરી ’તી.

મ્હેં જ્યારથી એ તુલસી ઉછેરી,
શ્રદ્ધા બની નૂતન કૈં રસાળી;
વિયોગથી નેત્ર સુકયાં હતાં તે,
આશા સ્મૃતિમાં સુખસિક્ત રહેતાં.

વસંતતિલકા

મ્હારે પરંતુ પરગામ જવું ઠર્યું ’તું,
હું તો ગયો, ન વિસરી તુલસી ગયો ’તો;

સ્નેહી હતો કદિ, હતો હજુ જે પડોશી,
તેને કહી તુલસીના જલનું ગયો'તો.

ધાત્રી કને શિશુ ત્યજી જ્યમ માત જાતી:
ચિંતા ધરી હૃદયમાં ત્યમ હું ગયો 'તો;
"કોને ગમે ન તરુને જલ સિંચવાનું –"
વિશ્વાસ એમ ધરી હું સુખમાં રહ્યો 'તો,

મ્હારો પડોશી પણ **સ્વામી** તણો વિરોધી,
મ્હારો વિરોધી વળી એ વિસરી ગયો હું;
મ્હારી હતી તુલસી **સ્વામી** તણી હતી એ,
તેથી ન તે કરથી બિંદુ કદી ય પામી.

રે! વ્યાધિ દુષ્ટ જ્યમ કો ગ્રહીને પિતાને –
તેની જ સંતતિ પરે ઉતરી પડે છે,
શત્રુત્વ તેમ જ પડોશી તણું, અરે! એ
મ્હારી ગરીબ તુલસી પર ઉતર્યું 'તું.

ઉપજાતિ

આવ્યો ફરી હું મુજ દ્વાર પાસે,
મરી હતી એ તુલસી બિચારી;
બહુ દિનો મ્હેં પછી નીર સિંચ્યું,
બની ન નીલી કદિ એ ફરીથી.

આ પ્રમાણે, ૩૪ કવિતા આ આખા ગ્રન્થમાં **નવીન આવૃત્તિને** પ્રસંગે ઉમેરાય છે: **પહેલાં ૨૧૫** કવિતા હતી, અત્યારે **બધી મળીને આ ગ્રન્થમાં ૨૪૯** કવિતા છે. કેટલીએક હસ્તલિખિત **અસલ નોટબુકો** આ ગ્રન્થ છપાઈ રહ્યા પછી પ્રાપ્ત થવાથી એ કવિતાઓ આ આમુખમાં વિસ્તારથી ઉતારી છે કે જેથી **શ્રી કલાપીની** કોઈ પણ કવિતા **અપ્રસિદ્ધ રહે નહીં**.

કાવ્યો પરત્વે, વાંચનારને કહેવા યોગ્ય બાબતો બનતા સુધી બધી કહેવાનો **માર્ગદર્શક ટીકા**માં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. અહીં એ વિષે પ્રસ્તાર કરવો યોગ્ય નથી.

શબ્દકોષ બનતા સુધી સવિસ્તર આપ્યો છે.

સંશોધનનાં અને **માર્ગદર્શક ટીકાનાં સાધનો** માટે, જેમ શ્રી **કલાપીના** મિત્રોએ, તેમ શ્રી **કલાપી**ના **પૌત્ર સંસ્થાન** લાઠીના **માનવન્ત** ઠાકોર **સાહેબ** **શ્રી પ્રહ્લાદસિંહજીએ** તેમ જ **સમસ્ત લાઠી રાજકુટુમ્બે** **સદ્‌ભાવપૂર્વક સાહાય્ય** કરી છે એ પણ સ્નેહ અને ઉપકાર સાથે અહીં નોંધતાં **સંતોષ** થાય છે.

આ અદ્‌ભુત ગ્રન્થ વિષે થોડુંક કહીને હવે ઉપસંહાર કરીશું. શ્રી **કલાપીની** ભારતીનું શિક્ષણ જ એ છે કે **અસ્ખલિત અને ઘનીભૂત પ્રેમ** (Concentrated Love) જ **પરમાત્મરૂપ** જ્યોતિસ્વરૂપનો જનક છે; અને **આ** ગ્રન્થ **એવા** જ **પ્રેમધર્મનું આધ્યાત્મિક** **શાસ્ત્ર** છે. શ્રી **કલાપી** વર્ત્તમાન યુગના **એ** જ **પ્રેમધર્મ**ના **શાસ્ત્રકાર** છે – **અજબ મન્ત્રદ્રષ્ટા** છે.

શાસ્ત્રીય **પરિભાષામાં** બોલીએ તો:–

" **ફ઼કીરી હાલ** " – સૌથી **પહેલી** ગઝલ **આ ગ્રંથનું** बीजक છે:

" **હમારા રાહ** " આ ગ્રન્થની शक्ति છે:

" **ઈશ્કનો બન્દો** " તથા " **હમારી પિછાન** " **આ** ગ્રન્થનો कीलक છે:

અને, रसो वै सः એ **આ** ગ્રન્થનો **સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર** અથવા फलप्राप्ति છે.

ભાવાર્થ કે, પોતાના ન્હાના " હું "નો **પરમાત્મારૂપી** વિરાટ્ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો **પ્રેમધર્મનો** રસપ્રપૂર્ણ **માર્ગ** તીવ્ર અને આર્દ્ર મુમુક્ષુને **આ ગ્રન્થમાંથી** અવશ્ય જ જડે છે, કેમકે,

॥ यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ॐ ॥

શ્રી સાગરાશ્રમ,
ચિત્રાલ, તા. પાદરા;
(વડોદરા.)
૧૦ : જુન : ૧૯૩૧.

સાગર.

॥ ॐ ॥

देवी मोरलाने

ઓ મોર ! મોંઘા મૂલના ! ટહૂકી ગયો મીઠું મીઠું !
અફ્સોસ ! રે ! અફ્સોસ ! મ્હારે એક પળ મોડું થયું !
ઓ મોર ! ૦

ત્હારા હૃદયના ગાનનાં પ્રતિબિમ્બ આ દેખાય છે :
પ્રત્યક્ષ પણ ગાતાં સુણ્યો ના તેથી દિલ દુભાય છે !
ઓ મોર ! ૦

રોતાં અને ગાતાં તુંને, આ આંખથી જોયો નહીં !
અફ્સોસ ! આ કર્ણે તુંને, પ્રિય ! ટુહૂકતો સુણ્યો નહીં !
ઓ મોર ! ૦

સૂકી સૂકી આ ભૂમિમાં, રેડી ગયો શી આર્દ્રતા !
લૂખાં લૂખાં હૃદયો હમારાં સ્નેહરસભીનાં કર્યાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન ગંભીરતાભર્યું, લઈ જાય જન સુરસૃષ્ટિમાં :
જડતા કરી દૂર દૈવી અંજન આંજતું મનુદૃષ્ટિમાં !
ઓ મોર ! ૦

તુજ ગાન દિવ્ય વિરામ્યું ને હું ઉંડાણમાંથી નીકળ્યો :
આવું છું – આવું : ત્યાંય તો, તું અનન્તમાં ઉડી ગયો !
ઓ મોર ! ૦

સંકેલી ત્હેં ત્હારી કળા ! ને આવવું મ્હારૂં થયું :
તુજ ગાનના પડઘા સુણ્યા ! સુખ ના દીઠૂં તે ના દીઠૂં !
ઓ મોર ! ૦

ઈ. સ. ૧૯૦૭. } सागर.

कलापी

(શ્રી કલાપી જયન્તી પ્રસંગે ૧૯૦૩માં સ્વ. કાન્તે લખેલો લેખ)

મહાશય અધ્યક્ષ સાહેબ, ગૃહસ્થો, બન્ધુઓ,

આજ આપણી ગરવી ગુજરાતના રાજકવિ **કલાપી**ની **જન્મ** તિથિ છે. **કલાપી** તે કાઠિયાવાડમાં આવેલા **લાઠી સંસ્થાનના સ્વર્ગ**વાસી ઠાકોર **સાહેબ સુરસિંહ**. તેઓ **૧૮૭૪ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મી** તારીખે જન્મ્યા હતા, અને **૧૯૦૦ના જુનની ૧૦મીએ સ્વર્ગ**વાસી થયા.

૧૮૮૨ ના જુનની ૨૨મીએ તેઓ **રાજકોટની રાજકુમાર** કૉલેજમાં દાખલ થયેલા. મિ. ચેસ્ટર મેકનોટન તે વખતે પ્રિન્સિપાલ હતા. ૧૮૯૧ ના ઑગસ્ટની ૧૪મીએ તેમણે કૉલેજ છોડી તે પહેલાં ૧૮૮૯ના ડીસેમ્બરની ૧લી તારીખે તેમનાં કચ્છ-રોહા અને કોટડા એ **બે સંસ્થાનની** રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન થયેલાં. પાછળથી એક પત્રમાં **કલાપી**એ લખ્યું છે કે:—

" લગ્ન થયાં પણ મ્હને મ્હારા અભ્યાસમાં નડનાર તે અરુચિકર હતાં. "

૧૮૯૧ ના ઑકટોબરની ૧લીએ સુરસિંહ હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ નિકળ્યા. ૧૮૯૨ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ જગન્નાથ-પુરીથી " પ્રિય માસ્તર સાહેબ જોશીજી " ઉપર લખેલો એક વિસ્તીર્ણ અને સુન્દર પત્ર - પાછળથી " કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા **સ્વર્ગનું સ્વપ્ન** " એ નામે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૧૮૯૨ના મેની ૨૨મીએ તેઓ મુસાફરી પૂરી કરી પાછા આવેલા.

૧૮૯૨ના ઑકટોબરની ૧૫મીએ " ફકીરી હાલ " એ નામથી એ જ સાલના નવેમ્બરના સુદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગઝલો લખાઈ - ગુજરાતની ગરીબ થયેલી વાડીમાં **કલાપીની** કેકા સંભળાવી શરૂ થઈ, જે કલાપીના સ્વર્ગારોહણની સાથે જ વિરામ પામેલી છે.

૧૮૯૮ના જુલાઈની ૧૧મી તારીખે તેમણે શોભના સાથે લગ્ન કરેલું. * * *

એ જ સાલના જાન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે એક પત્રમાં કલાપી લખે છે :—

"કવિતા ! મ્હારી કવિતાને હું કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શક્યો નથી. ફરીથી કહેવા દો, કે મિલ્ટન કે શેક્સપિયર હિંદુસ્તાનમાં હમણાં નથી, અને બહુ કાલ સુધી આવવાના નથી. અહીં કોઇને "કવિ" કહેતાં તે શબ્દને હલકો કરવા જેવું છે; અને એ પણ શું નથી થઈ ગયું ? આપણે હમણાં જેને "કવિ" કહીએ છીએ તેને 'Poet' કહી શકીશું ? મ્હને વિચારો ગોઠવતાં આવડતું નથી, મ્હારા જીવનમાં કલા નથી, માત્ર લાગણીઓ છે; અને મ્હારી કવિતા પણ તેવી જ છે. હું જે કાંઇ લખું તે મ્હને જ આનંદ આપી શકે તેવું એ થતું નથી. હું શેલી કે શેક્સપિયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ઘણી વખત મન થઈ જાય છે, જાણે મ્હારી કવિતાને – એ કાગળોને બાળી નાખું. વળી સ્વાનુભવરસિક કવિમાં અને સર્વાનુભવરસિક કવિમાં હું બહુ ભેદ જોતો નથી. જે વ્યષ્ટિને બરાબર ગાઈ શકે તે શું સમષ્ટિનું જ ગીત નથી ? એક જ ચાવી બધે લાગી રહી છે."

૧૮૯૮ના એપ્રિલની ૧૯મીએ ગોપનાથથી કલાપીએ સ્વીડનબોર્ગના "સ્નેહવિશ્વ" ઉપર એક વિસ્તીર્ણ પત્ર લખેલો, જે પાછળથી 'એક જિજ્ઞાસુ' ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. એ લેખમાં કલાપી કબૂલ કરે છે, કે "શ્રદ્ધા કારણોમાથી નહિ, પણ કારણો શ્રદ્ધામાંથી આવે છે." પણ એ પત્રમાં ધર્મ અને સ્નેહ સંબંધી જે વિચારો દર્શાવાયા છે, તે ઉપર ઘણું કહેવાની જરૂર છે, જો કે આ પ્રસંગે તે કહેવાને મને અવકાશ નથી.

સંવત ૧૯૫૩ના વૈશાખ – જ્યેષ્ઠના "ચન્દ્ર"માં "કાન્તનો દિનચર્યા લેખ" એ નામનો એક ઈંગ્લિશ નવલનો ન્હાનો સરખો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, તે ઘણું કરીને કલાપીનો છેલ્લો મહત્ત્વનો લેખ છે. એ લેખમાં તે લખે છે :–

"પોતાનું મરે અને પારકાનું મરે એમાં દુનિયા ભેદથી રડે છે. દુનિયાની બહાર ગયેલું કોઈ એ ભેદથી છૂટી જાય છે. કલાવીર – કલામાં

कलापी

(શ્રી કલાપી જયન્તી પ્રસંગે ૧૯૦૩માં સ્વ. કાન્તે લખેલો લેખ)

મહાશય અધ્યક્ષ સાહેબ, ગૃહસ્થો, બન્ધુઓ,

આજ આપણી ગરવી ગુજરાતના રાજકવિ **કલાપીની જન્મ** તિથિ છે. **કલાપી** તે કાઠિયાવાડમાં આવેલા **લાઠી સંસ્થાનના** સ્વર્ગવાસી ઠાકોર **સાહેબ સુરસિંહ**. તેઓ **૧૮૭૪ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મી** તારીખે જન્મ્યા હતા, અને **૧૯૦૦ના જુનની ૧૦મીએ સ્વર્ગ**વાસી થયા.

૧૮૮૨ ના જુનની ૨૨મીએ તેઓ રાજકોટની રાજકુમાર કૉલેજમાં દાખલ થયેલા. મિ. ચેસ્ટર મેકનોટન તે વખતે પ્રિન્સિપાલ હતા. ૧૮૯૧ ના ઑગસ્ટની ૧૪મીએ તેમણે કૉલેજ છોડી તે પહેલાં ૧૮૮૯ના ડીસેમ્બરની ૧લી તારીખે તેમનાં કચ્છ – રોહા અને કોટડા એ બે સંસ્થાનની રાજકન્યાઓ સાથે લગ્ન થયેલાં. પાછળથી એક પત્રમાં **કલાપીએ** લખ્યું છે કે:—

" લગ્ન થયાં પણ મ્હને મ્હારા અભ્યાસમાં નડનાર તે અરુચિકર હતાં. "

૧૮૯૧ ના ઑકટોબરની ૧લીએ સુરસિંહ હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ નિકળ્યા. ૧૮૯૨ના જાન્યુઆરીની ૨૨મીએ જગન્નાથપુરીથી " પ્રિય માસ્તર સાહેબ જોશીજી " ઉપર લખેલો એક વિસ્તીર્ણ અને સુન્દર પત્ર – પાછળથી " કાશ્મીરનો પ્રવાસ અથવા સ્વર્ગનું સ્વપ્ન " એ નામે પુસ્તકના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ૧૮૯૨ના મેની ૨૨મીએ તેઓ મુસાફરી પૂરી કરી પાછા આવેલા.

૧૮૯૨ના ઑકટોબરની ૧૫મીએ " ફકીરી હાલ " એ નામથી એ જ સાલના નવેમ્બરના સુદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી ગઝલો લખાઈ – ગુજરાતની ગરીબ થયેલી વાડીમાં **કલાપીની** કેકા સંભળાવી શરૂ થઈ, જે **કલાપીના** સ્વર્ગારોહણની સાથે જ વિરામ પામેલી છે.

૧૮૯૮ના જુલાઈની ૧૧મી તારીખે તેમણે શોભના સાથે લગ્ન કરેલું. * * *

એ જ સાલના જાન્યુઆરીની ૧૪મી તારીખે એક પત્રમાં કલાપી લખે છે :—

" કવિતા ! મ્હારી કવિતાને હું કવિતા કહેતો નથી. હું કવિ છું એવું હું માની જ શકયો નથી. ફરીથી કહેવા દો, કે મિલ્ટન કે શેકસપિયર હિંદુસ્તાનમાં હમણાં નથી, અને બહુ કાલ સુધી આવવાના નથી. અહીં કોઇને " કવિ " કહેતાં તે શબ્દને હલકો કરવા જેવું છે; અને એ પણ શું નથી થઈ ગયું ? આપણે હમણાં જેને " કવિ " કહીએ છીએ તેને ' Poet ' કહી શકીશું ? મ્હને વિચારો ગોઠવતાં આવડતું નથી, મ્હારા જીવનમાં કલા નથી, માત્ર લાગણીઓ છે; અને મ્હારી કવિતા પણ તેવી જ છે. હું જે કાંઇ લખું તે મ્હને જ આનંદ આપી શકે તેવું એ થતું નથી. હું શેલી કે શેકસપિયર વાંચતો હોઉં છું ત્યારે ઘણી વખત મન થઈ જાય છે, જાણે મ્હારી કવિતાને – એ કાગળોને બાળી નાખું. વળી સ્વાનુભવરસિક કવિમાં અને સર્વાનુભવરસિક કવિમાં હું બહુ ભેદ જોતો નથી. જે વ્યષ્ટિને બરાબર ગાઈ શકે તે શું સમષ્ટિનું જ ગીત નથી ? એક જ ચાવી બધે લાગી રહી છે."

૧૮૯૮ના એપ્રિલની ૧૯મીએ ગોપનાથથી કલાપીએ સ્વીડનબોર્ગના " સ્નેહવિશ્વ " ઉપર એક વિસ્તીર્ણ પત્ર લખેલો, જે પાછળથી ' એક જિજ્ઞાસુ ' ની સહીથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. એ લેખમાં કલાપી કબૂલ કરે છે, કે " શ્રદ્ધા કારણોમાંથી નહિ, પણ કારણો શ્રદ્ધામાંથી આવે છે." પણ એ પત્રમાં ધર્મ અને સ્નેહ સંબંધી જે વિચારો દર્શાવાયા છે, તે ઉપર ઘણું કહેવાની જરૂર છે, જો કે આ પ્રસંગે તે કહેવાને મને અવકાશ નથી.

સંવત ૧૯૫૩ના વૈશાખ – જ્યેષ્ટના " ચન્દ્ર "માં " કાન્તનો દિનચર્યા લેખ " એ નામનો એક ઈંગ્લિશ નવલનો ન્હાનો સરખો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે, તે ઘણું કરીને કલાપીનો છેલ્લો મહત્ત્વનો લેખ છે. એ લેખમાં તે લખે છે :–

" પોતાનું મરે અને પારકાનું મરે એમાં દુનિયા ભેદથી રડે છે. દુનિયાની બહાર ગયેલું કોઈ એ ભેદથી છૂટી જાય છે. કલાવીર – કલામાં

અને દયાલુ હૃદયામાં ગળી પડે છે, ત્યાં કોને પારકું - પોતાનું હોય ? જે બાલા હમણાં ઉઠી ગઇ, તેમાં પ્રભુએ તેવી દયા મૂકી હતી. એવા જીવને બધાં ચાહે છે પણ એવા જીવને એવો બીજો જીવ કેવું ચાહે છે ? તે કાન્તને પૂછો અત્યારે."

*　　*　　*

કલાપી સનમનો શોધક છે. તેની કેકામાં પ્રાપ્તિનો ઉલ્લાસ નથી, પણ સાચી પ્રીતિનો આવેશ છે. તે ગાય છે :-

"પેદા થયો છું ઢુંઢવા તૂંને, સનમ !
"ઉમ્મર ગુઝારી ઢુંઢતાં તૂંને, સનમ !"

અને તરત તે અફસોસ કરે છે :-

"છે દુશ્મનો લાખો ભુલાવા રાહને ;
"દુશ્મન બનાવી યાર અંજાયો, સનમ !"

ઓ પ્રભુ, ત્હારા તરફના રાહને ભુલાવવાને લાખો દુશ્મનો છે, અને હું એ દુશ્મનોને યાર બનાવી અંજાયો !

"ગફલત મહીં હૂં, ઝાલીમો કાબીલ એ :
"જૂદાઈ યારોની મઝા એને, સનમ !"

ઓ પ્રભુ, હું ગફલતમાં, અને એ દુષ્ટો પ્રવીણ : ત્હારાથી મ્હારી જૂદાઈ - તમામ યારોની જૂદાઈ - એમને તો મઝા !

"જે રાહદારીમાં અમોને લૂંટતું,
"ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !"

ઓ પ્રભુ, અમને માર્ગે ચાલતાં લૂંટે છે તેની અમને લૂંટવાની ઉમેદ સફલ ન થાઓ !

ગૃહસ્થો, આ ભવ્ય ગઝલો સાંભળતાં આપને લાગશે કે "કલાપીને સંબોધન"માં તેના નીચે રહેલા બન્ધુએ કશી અતિશયોક્તિ કરેલી નથી.

ભાવનગર,
તા. ૩ : ૨ : ૦૩.

कान्त.

श्री कलापीने निवापांजलि

સંવત્સર અગ્યાર ! આજ કાલની વાતને !
પણ ના વીતી રાત, એવી યાદી - સુરસિંહ !

'બાપુ' મીઠો બોલ, કોને કહી બોલાવિયે ?
'હોંકારો' અણમોલ દેશે કો ? ઓ - સુરસિંહ !

'બાપુ' ક્હેતાં બાથ ભરી, ઉઠીને ભેટતા,
ચાંપે હૈયા સાથ, કો ? વિણ વ્હાલા - સુરસિંહ !

'ભાઈ' ભળતું વેણ, તુજ મ્હોં મીઠું, મલકતું ;
સંભારી એ કેણ, કૈંક રુવે છે - સુરસિંહ !

વયમાં ન્હાનો બાળ, વૃદ્ધ બની રહ્યો, બાપલા !
છવ્વિશ વર્ષે કાળ, કીધો : સાધુ - સુરસિંહ !

છપ્પનીઓ દુષ્કાળ આવ્યો - વિત્યો - સર્વને ;
અમને પૂરી ઝાળ આપી, ચાલ્યા - સુરસિંહ !

મનમાં કૈંને હામ, મળવા માટે રહી ગઈ !
રહ્યા વિમાસી આમ : 'સાગર' સરખા - સુરસિંહ !

રોતાં રાખ્યાં આમ : પરણી, ધરણી, બાળને,
ગુરુ પાછળ પારયાણ, વિરહ સહ્યો ના - સુરસિંહ !

વ્હાલી વસ્તી કાજ, આંસુડાં બહુ ખેરતો,
રોતી રાખી આજ, ઉઠી ચાલ્યો - સુરસિંહ !

ઘેલી થઈ ગુજરાત, વાણી ત્હારી સાંભળી ;
રડતી આંસુધાર : સંભારીને - સુરસિંહ !

પ્રેમીનો દિલદાર, વિસામો વ્હાલાં તણો,
દુઃખિયાંનો આધાર : સાચો સાયર - સુરસિંહ !

વીરા ! જગની વાટ , વશમી વેળા કૈંકની ;
સરલ થઈ ગયો સાથ : ત્હારી સાથે – **સુરસિંહ** !

' ન્હાવું ,' ' રહેવું ' એક : ભેદ ગણી ભૂલ્યા ઘણા ;
પણ ત્હેં તો રાખી ટેક : **સાચો** સાથી – **સુરસિંહ** !

" ધન , યૌવન ને ધામ , માટીમાં માટી મળે "
કહેતાં એમ તમામ : કરી બતાવ્યું – **સુરસિંહ** !

' **ગં**ગાજળ ' ઉપનામ , કવિ **ગોહિલ**કુળ આપતા :
પાકું દીધું પ્રમાણ : ત્હેં તો **ગોહિલ** – **સુરસિંહ** !

સરલ , રસિક તુજ બોધ , સ્નિગ્ધ બની ગઇ શુષ્કતા !
' **સનમ** ' તણી એ શોધ સૂની થઇ : હવે – **સુરસિંહ** !

નિજ ઉર કેરી વાત કથવા , કાવ્ય ' હમીરનું '
રહ્યું અધુરૂં આજ , તુજ વિણ , **સ્નેહી** – **સુરસિંહ** !

મરતી કવિતા કાજ , માથું દીધું , મહીપતિ !
રંડાણી તે આજ તુજ વિણ : રસિયા – **સુરસિંહ** !

લક્ષ્મી , સરસ્વતી સાથ , ના દેખી : ના સાંભળી :
બન્નેનો સંગાથ તુજ પદ પેખ્યો ! **સુરસિંહ** !

સરજ્યા લેવા શ્વાસ , માંડયા તે મટશે નહીં :
શી રીતે તુજ પાસ આવી શકીયે ? **સુરસિંહ** !

સૂનો આ સંસાર : સાર વિનાનો થઇ રહ્યો ,
એળે આ અવતાર **સંચિત્** શોચે : **સુરસિંહ** !

संचित् .

कलापीने

અધુરા કાલના મ્હેમાન મોંઘા !
સ્મરૂં શું શું ! ન કૈં સૂઝે, કલાપી !
હમારા બાગમાં વીણા બજાવી !
હવે કેકારવે ગાજે, કલાપી !
સૂકા બાગે ટહૂકી મેઘ આણ્યા :
ખીલ્યાં ગુલ ! એ ખીલાવ્યાં ત્હેં, કલાપી !
હતાં ઇન્સાનનાં ખોખાં સુતેલાં :
ગઝલ ગાઈ જગાવ્યાં ત્હેં, કલાપી !
ઉખાડી લેખડો, ખોદી પહાડો –
ચલાવી નીક ત્યાં નેહે, કલાપી !
સૂકી ફ્લિસુફની વાતો ઉડાવી –
લગાવી લાગણીની લ્હે, કલાપી !
દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની –
દિલોની સાંકળો જોડી, કલાપી !
કૂડા સંસારની ગાંઠો ઉકેલી –
બધી બહાદુર થઇ છોડી, કલાપી !
નકામાં શાસ્ત્ર ને મન્ત્રો ઉથાપ્યાં :
નવાં શાસ્ત્રો સહુ સ્થાપ્યાં, કલાપી !
કહું કે ના કહું ? તો યે કહું છું :–
"હૃદય" ન્હોતાં–"હૃદય" આપ્યાં, કલાપી !
પ્રીતિ – નીતિ જગાવી સન્ત્રવેદિ :
શિખાવ્યું ચહાવું ને સ્હેવું, કલાપી !

* * *

स्नेहज्योति .

श्री सुरसिंहजी

"ના" તો જેને મુખે ન્હોતી, એવા શ્રી સુરસિંહજી!
લાઠીની ગાદીએ રાજા દેવતાઈ થઈ ગયા.
પ્રેમાત્મા એ, મહાત્મા એ: ભરી પ્રેરિત મન્ત્રણા,
ઘોરતા દેશમાં કીધી સ્નેહની સિંહગર્જના.
સ્નેહની, સ્નેહજ્યોતિની સાચેરી પ્રતિમા હતી:
જતાં એ આજ આ દીઠી ઝાંખી પ્રેમપ્રતિકૃતિ.
સુરતાની સુવાડીમાં આછેરી દિવ્યતા દીઠી:
કલાપીની મીઠી મોંઘી પ્રભુમૂર્ત્તિ વિરાજતી.
ચ્હાવું, સ્હેવું અને સ્હેવું: ચ્હાવું તો યે અનન્તમાં;
મહા મોંઘું, મહાત્મા! ત્હેં ભણાવ્યું ગૂજરાતમાં.
કલાપી! ભાવિ તું બોલ્યો: "પ્રેમ-પ્રેમ" ટુહૂકતો!
જો! જો! આ મેહુલો મીઠો હવે સર્વત્ર વર્ષતો.
કવિ, જો! કવિતા બોલે પ્રસાદી પ્રેમભક્તિની:
ફિલસુફો યે હવે તો, જો! પુકારે પ્રેમફિલસુફી!
મીમાંસા સ્નેહયોગીની અનેરી તેમ આકરી;
પચે ના— દેશની, બાપુ! હજુ નાજુક હોજરી!
પૂજવા મીઠડાં ત્હારાં ઉંડાં સૂત્ર અમીભર્યાં,
અમારાં અધુરાં હૈડાં હજી પાત્ર નથી થયાં.
કલ્પનાના મહા ડાહ્યા કહે છે તુજને 'કવિ'!
જાણે આત્માનુભાવો કે:— પૂજ્યો ત્હેં પ્રેમનો રવિ.
સ્નેહી, યોગી, કહો રાજા, મહાત્મા, ભક્ત કે કવિ:
'પ્રકારો' ભિન્ન છે તો યે, પૂજા સૌ સુરસિંહની!

શ્રી લાઠી, ૧૯૦૯. } सागर ॐ.

મ્હારા મયૂરને

*　　*　　*

તું યે તજી, વ્હાલા ! ઉડ્યો મ્હારા મયૂર બાપુ !
વ્હાલાં પીડે વિયોગથી એ યે સહી ર્‌હેવું !
ભગવા જિગરમાં આ રમ્યો ! મ્હારા મયૂર બાપુ !
ખાખી ગયો રાખી જ તો સ્હેજે સહી ર્‌હેવું !
ત્હેં લૂટનાં લ્હાણાં મજાની જે કર્યાં, બાપુ !
કારી જખમ તેમાં સહ્યા તે તો ગણી ર્‌હેવું !
બન્દો ખુદાનો ઈશ્કનો તું ! ઓલિયો બાપુ !
કેકા થકી મન્ત્રો સર્યા, તે તો જપી ર્‌હેવું !
વ્હેતા પ્રાણો ચૂમ્યા ન ચાટ્યા તુજ વ્હાલાંએ ;
ગાયાં છતાં એનાં જ ગીતડાં : એ સ્મરી ર્‌હેવું !
જુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : ખોળીઉં બદલી –
આવી ઉડ્યો ઝળકાવી પાંખો : જોવું ને સ્હેવું !
માની મજા જ્યાં ત્હેં કવિતા કોતરૂં ત્યાંની ;
ધોશે જ આંસુ તો ય તે જળમાં લખી ર્‌હેવું !
તૃપ્તિ તથા મુક્તિ ધરી, વ્યાપ્યો સદા વિશ્વે ;
તુંને સદા ય અનન્તતામાં કલ્પતાં ર્‌હેવું !
માળા અમારે આંસુની અર્પી સદા ર્‌હેવું !
પીતાં પ્રસાદી ત્હેં દ્રવી, જંપી જરા ર્‌હેવું !
શિવમય થજે તું શાન્ત શક્તિને સુતાં અંકે –
એવું હવે ત્વદ્રૂપને ઈચ્છી સદા ર્‌હેવું !

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન.)　　　　લલિત.

પૃ. ૧૧૫

सुरहृदयने

નવાં શાસ્ત્રો ! નવી વેદિ ! નવી ગીતા કલાપીની !
અહા ! ગુજરાતમાં ટહૂકે અજબ કેકા કલાપીની !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ફિરસ્તા ઓલિયા બાપુ ! વહાવ્યાં ખૂનનાં આંસુ !
ન્હવાડી યારને ન્હાયો ! બિરાદર ! સ્નેહના સાધુ !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

સજીવન શાં અમીઝરણાં, કર્યાં ગુજરાતમાં વ્હેતાં !
સૂકા વેરાન આ મૂલ્કે, ઉગાડયાં કલ્પવૃક્ષો શાં !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

મઝેદારી ઉડાવીને, ઉડાવા શિખવ્યું, સાકી !
બતાવી ઈશ્કની લઝ્ઝત, જિગર ચીરી મરઝ વેઠી !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

કિતાબો ઈશ્કની વાંચી ! ખ્હડી ! સાધુ ! લખી દીધી !
અગર ખારે બિયાબાંમાં ફરી પ્યાદો, ફરી કેડી !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

ખૂની ભભકા પિછાનીને, ફકીરી હાલમાં મ્હાલ્યો !
અગર દરવેશ દિલનો થઈ, નીડર રહી આતશે ચાલ્યો !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

પૂરો દિલનો દીવાનો યા અજબ "સનસુરનો ચેલો" !
જિગર "મગરૂર મસ્તાનો, ખુદા સાથે કર્યા ખેલો" !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

* * *

ભલા બુઝુરગ બિરાદર ! ઓ કલાપી ! ઓલિયા બાપુ !
જિગર મસ્તાન આભારી ! નવું સાચું જીવન આપ્યું !
નવાં શાસ્ત્રો ! ૦

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન)
પૃ. ૧૭૩.

મસ્તાન.

कलापी जयन्ती

પ્રમુખનું ભાષણ

[અમદાવાદની ' ગુજરાત સાહિત્યસભા ' – પૂર્વે ' ધિ સોશિયલ એન્ડ લિટરરી એસોસિએશન્ '– તરફથી તા. ૯ , ફેબ્રુઆરી , ૧૯૦૩ને રોજ ઉજવેલી કલાપી જયન્તીને પ્રસંગે , તે સભાના પ્રમુખ સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ બી. એ. , એલએલ.બી.નું ઉપોદ્ઘાત તથા ઉપસંહાર રૂપ ભાષણ]

આજ સંવત ૧૯૫૯ની મહા સુદ ૯ને દિવસે લાઠીના સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજીનો જન્મદિવસ છે. વર્તમાન સાહિત્યમાં " કલાપી "ના ઉપનામથી તેઓ સુપ્રસિદ્ધ છે અને એ રાજ – કવિથી આ સાક્ષરજયન્તીનો આરંભ કરવામાં કાંઈ વિશેષ યોગ્યતા રહેલી છે. રાજત્વ અને કવિત્વનો યોગ વિરલ હોય છે. કાલિદાસે કહ્યું છે તેમ શ્રી અને સરસ્વતીનાં રહેઠાણ સ્વભાવથી જુદાં જુદાં હોય છે. સાક્ષરો, કવિઓ, ચિન્તકો, લેખકો, ઘણા ખરા સામાન્ય વર્ગમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. રાજવર્ગના સાક્ષરો અપવાદ રૂપ હોય છે; પણ એ અપવાદ આપણું ધ્યાન સબળતાથી ખેંચે છે. પહેલાં ભોજ, હર્ષદેવ અને વિશાખદત્ત વગેરે રાજકવિઓ આ દેશમાં થઇ ગયા અને હાલના કાલમાં પણ રાજકોટના મહેરાણસિંહજીનો " પ્રવીણ-સાગર " આ અપવાદની સાક્ષી પૂરે છે. રાજવંશમાં ઇંગ્રેજી કેળવણી દાખલ કર્યા પછી સુરસિંહજીએ રાજ – કવિની પરંપરા જાળવી છે અને નવો વિકાસ પામતા ગુજરાતી સાહિત્ય-

ને રાજત્વ તથા કવિત્વના યોગથી ન્યૂન રહેવા દીધું નથી; માટે રાજવર્ગ અને કવિવર્ગ બન્નેની તેમના તરફ ઉપકાર બુદ્ધિ હોવી જોઇએ, અને બન્નેના પ્રતિનિધિ તરીકે આ જયન્તીના મંગલાચરણમાં તેમનું સ્મરણ યથાયોગ્ય છે.

ઠાકોર સુરસિંહજીના જીવનનો ટૂંકો અહેવાલ આજના વ્યાખ્યાનમાં વર્ણવ્યો છે. (જુઓ આ ગ્રન્થમાં આમુખ, પૃ. ૬૨.) જીવતા પુરુષોની અને જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય તેવા ગત પુરુષોની જીન્દગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઇ શકતો નથી; તેથી આ વૃત્તાન્ત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઇએ. સુરસિંહજીનાં લખાણ હવે પછી સંપૂર્ણ ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ થવાનાં છે તે, બેલાશક, સાહિત્યના અભ્યાસીને બહુ ઉપયોગી થશે.

ગુજરાતી કવિતામાં એક ખુબીદાર નવીન રીતિ દાખલ થઇ છે તેના સુરસિંહજી અનુયાયી છે. ફારસી સુફીઓની ગઝલોની રીત પ્રમાણે આ કાવ્યોની રચના થઈ છે. એ રીતિના મુખ્ય સંસ્થાપક આપણા માનનીય વિદેહ સાક્ષર મણિલાલ નભુભાઇ દ્વિવેદી છે.

" કહીં લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે;
" ખફા ખંજર સનમનામાં રહમ ઉંડી લપાઈ છે.

" જુદાઈ જીન્દગીભરની, કરી રો રો બધી કાઢી;
" રહી ગઇ વસ્લની આશા અગર ગરદન કપાઈ છે."

અમર આશા.

" ધરી આશા તણો પાયો, ચણાવી તે ઉપર કિસ્મત –"

જવનિકા, અભેદોર્મિ.

" તારો દીવાનો તેં જ પાયો મુજને ઇશ્કે શરાબ,
" માર કે જીવાડ ચાલે શું હવે લપટાઇને?"

પ્રેમજીવન.

એ અને એવાં રા. મણિલાલનાં મનોરંજક રમણીક કાવ્યો સર્વને વિદિત છે. રા. બાલાશંકરની કેટલીક રચનાઓ

પણ આ શૈલીમાં થયેલી છે, તેમ જ, "જટિલપ્રાણપદ્મબંધ"-માંની ગઝલોમાં એ શૈલીનું અનુસરણ જોવામાં આવશે.

કવિતામાં કાંઈ એક જ રીતિ કે શૈલી હોતી નથી. વિચિત્રતામાં કવિઓની કલા સમાયલી છે. દયારામે ગુજરાતી કવિતામાં નવી શૈલી દાખલ કરી છે, તેથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉમેરાયલી સુન્દરતા આપણે સર્વ જાણીએ છીએ.

* * * *

ઉપસંહાર

આ વ્યાખ્યાન ટૂંકું છે, પણ મનનયોગ્ય છે. "ઠાકોર-"પણું, "શ્રી" પણું, અને "સાહેબ"પણું મૂકી "કલાપી"ના નામથી સાહિત્યના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં દાખલ થયેલા એ ઉચ્ચ સંસ્કારી લેખક વિશે આથી આપણને કાંઇક ખ્યાલ આવે છે. ૨૬ વર્ષની વયે એ વિચારવંત અને રસમય જીવનનો અંત આવ્યો એ સ્મરણ કરતાં આપણને ખેદ થાય છે, પરંતુ, બાયરન, શેલી, કીટ્સ, એ સર્વ આટલી જુવાન ઉમ્મરમાં પાર્થિવ જીવનમાંથી લુપ્ત થયા છે એ ધ્યાનમાં લેતાં આપણને યાદ આવે છે કે કવિત્વને દીર્ઘાયુ સાથે આવશ્યક સંબન્ધ નથી. ગ્રીક વીર એકીલીઝને કીર્ત્તિ અને દીર્ઘાયુ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવેલું અને તેણે કીર્ત્તિ પસંદ કરેલી એ કથા આ આશ્વાસનને સમર્થ કરે છે.

કલાપીની કલ્પનાની પૂરેપૂરી કદર જાણવા તેનાં સર્વ કાવ્યોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ; પણ, તેમાંથી થોડાં ઉદાહરણ અહીં સંભારીશું.

પતંગને દીપમાં પડી બળી જતું જોઇ કલાપીને વિચાર આવ્યો છે કે:–

> "કાંઈ મીઠું સુખ નકી હશે પ્રેમીને બાળવામાં,
> "કે કૈં તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં."
>
> "તુલસી." (બિલ્વમંગલ.) પૃ. ૭૩.

ઉપર આરંભમાં સૂચવેલી શૈલીમાં કલાપીના કેટલાક ઉદ્‌ગારો આવા છે:–

"સાકી ! જે શરાબ મને દીધો દિલદારને દીધો નહીં ;
" સાકી ! જે નશો મુજને ચડયો દિલદારને ય ચડયો નહીં."

"સાકીને ઠપકો ." પૃ . ૬૧૦.

" ગુનાહ પર શી રહમ ! માશૂક ! કતલ કર એ હૂકમ હુક જો !
"ડરે તો દે મને ખંજર ! ઝબેહ આ દિલ કરૂં હું તો !

ગુનેહગાર . (પૃ. ૨૦૫)

આજના વ્યાખ્યાનકાર રા. મણિશંકરની એક શૈલીનું પણ કલાપીએ અનુસરણ કર્યું છે :—

વ્હાલાં ! ઉર ઝાઝાંને પાજો :
થોડાંને ગાજો ને રહાજો :
ગાતાંને , રહાતાંને રહાજો –
રહાજો વ્હાલાં વ્હાલાંને .

વ્હાલાંને . પૃ. ૬૦૭ .

એ આ શૈલીનું ઉદાહરણ છે . રામદાસ સ્વામી નામના મરાઠી કવિએ લખેલા અંજની ગીતની આ શૈલી છે ; તેમાં માપ ઓવીનું જણાય છે .

રા. મણિશંકરની લેખનશૈલીની એક બીજી છાપ ઠાકોર સુરસિંહજી ઉપર પડી છે . સંવાદ (Dialogue) રૂપી લેખનની ગુજરાતી સાહિત્યમાં બહુ ન્યૂનતા છે . લૅન્ડોરના Imaginary Conversationsના નમૂના પ્રમાણે રા. મણિશંકરે સંવાદના કેટલાક કલ્પિત પ્રસંગો લખ્યા છે અને તેમને ધોરણે કલાપીએ પણ એ વિષયમાં પ્રયાસ કર્યો છે . " જલંદર અને ગોપીચંદ "ના તેમણે લખેલા કલ્પિત સંવાદમાંથી થોડો ઉતારો આપીશું . એમાં તેમની ગદ્ય શૈલીનું તથા તેમના કેટલાક વિચારનું દર્શન થશે : -

" ગોપીચંદ : મને તો એમ લાગે છે કે બુરાઈ પણ અમર છે ."

" જલંદર : નહીં , નહીં ! બેટા ! જે ઉપયોગી છે તે જ કાલના ઘસારામાં ટકી શકે છે ."

"જલંદર : બેટા! તું હજુ સુધી ન સમજ્યો કે શાન્તિ સંગ કે અસંગ, ભોગ કે યોગ એવા કોઈ પદાર્થમાં નથી; પણ, શાન્તિ વિવેકમાં છે."

"ગોપીચંદ : સત્ય, ગુરુદેવ!"

"જલંદર : અને વિવેકથી ભોગ ભોગવાય, તો યોગની અપેક્ષા નથી."

"જલંદર : પણ – ભાઈ! ભોગ કરતાં યોગ ઓછા ભયવાળો નથી. દૂધ બગડે છે ત્યારે વિષ બને છે. યોગ તૂટી પડે છે ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે."

"જલંદર : વિરાગ મેનાવતીએ અપાવ્યો. પ્રભુએ આપ્યું હતું તેવું મેનાવતી ક્યાંથી અપાવી શકે?"

"જલંદર : મેં મેનાવતીને કહ્યું હતું કે 'ઉતાવળની જરૂર નથી. ગોપીચંદ અમર નથી. ગોપીચંદનો આત્મા અમર છે.' પણ તે પુત્રના લાવણ્યમય શરીરને અમરત્વ ઇચ્છતી હતી."

"ગોપીચંદ : અને તે જે ઇચ્છતી હતી તે આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત પણ કરી શકી."

"જલંદર : ખરું, તે ઇચ્છતી હતી તે તો બન્યું, પણ હું ઇચ્છતો હતો તે નહીં."

"ગોપીચંદ : આપ શું ઇચ્છતા હતા? અમરત્વથી પણ વિશેષ હિત એ કયું?"

"જલંદર : હું ઇચ્છતો હતો તે શાન્તિ."

* * * *

સ્વીડનબોર્ગના ધર્મવિચારો ઉપર કલાપીએ વાર્તિક લખ્યું છે, તેમાં તેમના ગદ્યલેખનનું બીજું ઉદાહરણ મળી આવે છે. પ્રસ્તાવનામાં તે ઘણા વિનયથી લખે છે કે:–

"લખનાર ઉપદેશક કે સિદ્ધ માનીને લખતો નથી પણ તેની શોધક અને શિષ્ય રહેવાની વૃત્તિ છે. * * * લખનાર પોતે જાણે છે તે સમજાવવા નહીં, પણ પોતાની ભૂલ હોય તે જાણવા ઉત્સુક છે."

વાર્તિક લખતાં તે કહે છે કે:–

" સ્વીડનબોર્ગ તેના 'સ્નેહ'ના પુસ્તકમાં જે કહે છે તે જ તેને જુદી જુદી રીતે બધે કહેવાનું છે એમ મને સમજાયું, અને એમ જ હોય. એક મહાત્મા એકથી વધારે વાત કહી શકતો નથી. **પરમાત્માના કોઇ એક બિન્દુની જ ઝાંખી એક જિન્દગીમાં થઈ શકે છે.** "

* * * *

આજનો સમારંભ હવે સમાપ્ત થયો છે. અને સમાપ્તિ કરતાં એટલી આશા પ્રદર્શિત કરીશું કે ગુજરાતના સાક્ષરો તરફની આપણી આ પ્રકારની ફરજ બજાવવાનો પ્રયાસ ચાલુ રાખવામાં આવશે * * * *

मकरन्द.

अनुक्रमणिका

શુદ્ધિપત્ર

આમુખમાં પૃ. ૩૫મે ૧૫મી કવિતા
ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા ગણેલી છે તેને બદલે
૧૫ – સુખમય સ્વપ્ન ... ... પૃ. ૨૭૪
એ પ્રમાણે જોઇયે, તથા માર્ગદર્શિકા ટીકામાં પૃ. ૬૯૧મે
सामरस છપાયું છે તે सोमरस જોઈયે.

શુદ્ધિપત્ર

આમુખમાં પૃ. ૩૫મે ૧૫મી કવિતા

ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા ગણેલી છે તેને બદલે

૧૫ – સુખમય સ્વપ્ન ... ... પૃ. ૨૭૪

એ પ્રમાણે લેખવે, તથા માર્ગદર્શિકા ટીકામાં પૃ. ૬૯૧મે

સામરસ છપાયું છે તે સોમરસ લેવું.

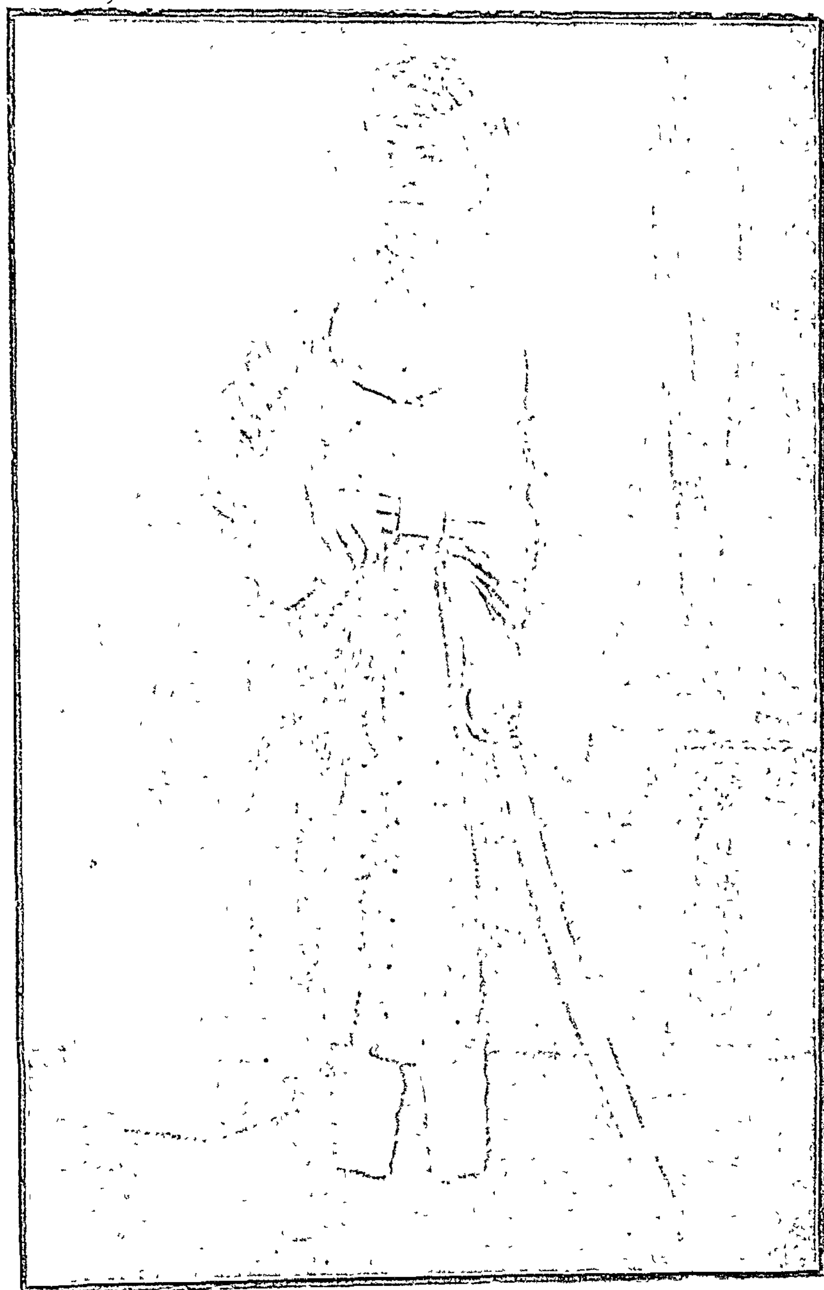
श्री कलापीनो केकारव

कलापीनो केकारव

फकीरी हाल

'ફકીરી હાલ'

कलापीनो केकारव

फकीरी हाल

અરે ઉલ્ફત! અયે બેગમ! લીધી દિલબર, હતું લાઝિમ?
હતું જે બેહિશ્ત થઇ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

ગયું આ ઝિંદગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
તું લૂંડીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

ન ધારૂં હું કદી કફની : દગ્ધ દિલ પર ન સારૂં ખાક :
ન પરવા વા છે કિસ્મતની : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

હવે દરખત પર ચડવું : બુલબુલ મ્હારૂં હુંહું હું :
ફરૂં નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

હતો જે હું, હતું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
ગયું છૂટી : ગયું ઉડી : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

હવે આ દમ નથી દમમાં : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મ્હારો છે!

૧૫ - ૧૦ - ૯૨.

मधुकरनी विज्ञप्ति

અરે રે ! પુષ્પ ! આ ભમરો મરે છે હો : મરે છે હો !
નમેરૂં થઇશ શું, વ્હાલા ! હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

તું બીડાતાં હું બીડાઉં : તું ખીલે, તો હું ગુંજું છું :
ન ભોગી પુષ્પ બીજાનો : હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

અરે ! તું ભૃંગ બીજા જો ભ્રમણ કરતા ફુલે ફુલે :
કદી મ્હારી ન રીતિ એ : હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

કંટક કાપી નાખી દે : ભ્રમર છાતીથી ચાંપી લે :
તું શોભે સર્વદા હુંથી : હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

હું ત્હારો ને ન તું મ્હારૂં, ન રીતિ એ રતિની છે :
કદર તું પ્રેમીની કર, તો હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

તપું છું હું : બળું છું હું ! મરૂં છું હું, અરે પ્યારા !
તું મકરંદ છાંટી લે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

આ તો સ્વપ્ન ટુંકું છે : હું ગુંજી લઉં : તું ખીલી લે !
થશે પલમાં અરે ! હા ! શું ? હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

સુકોમલ તું ખરી જાશે : ભ્રમર ત્હારો મરી જાશે :
આખિરની ગતિ એ છે : હું ત્હારો છું : તું મ્હારૂં થા !

૨ – ૧૧ – ૯૨.

हृदयकमलनी जूठी आशा

રે ભોળી ! જલઝૂલતી કમલિનિ ! કાં ભૂલ ? વ્હાલી સખી –
જોઈ પૂર્વ દિશામુખે પ્રસરતી લાલાશ આ ઉજળી ?
આશા વ્યર્થ ધરે રવિ સુકરની સંધ્યાસમે, બાપલા !
એ તો હિમપતિ શશી નિકળશે, ના ના પતિ, હે હલા !

આ પોચું દિલ તું સમું સુમન છે, તેણે ગૃહી આશ'તી :
જાણ્યું સૂર્ય થઇ પ્રફુલ્લ કરશે પ્રેમી તણી પ્રીતડી :
ના તે તે નિકળી હતી શશી સમી, હિમે હણ્યું કાળજું :
જૂઠી આશ દઝાડતી સુમનને, ભૂલે ન તે ઝાળ તું !

૪ – ૧૧ – ૯૨ .

भोळां प्रेमी

કમલ ભોળું, કુમુદ ભોળું, ભ્રમર ભોળો, દીવાનાં છે,
જે જેનું ન તે તેનું, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

ભ્રમર ગુંજે કમલ કુમુદે, ન જેને છે કદર તેની,
દિલ તેઓ તણાં નભમાં, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ પ્રેમી રવિનું જે, કુમુદ બાઝયું શશીને જે,
ફરે ઊંચા તે બેપરવા, પ્રેમી પ્રેમી જૂઠાનાં !

કમલ, ભમરા, કુમુદ જેવું હૃદય મ્હારૂં ખરે ભોળું,
કુદે, બાઝે, પડે પાછું, પ્રેમી પહાડ પાણો છે!

ઇચ્છે દાસ થાવાને, ન કોઈ રાખતું તેને,
બિચારૂં દિલ આ કહે છે, "પ્રેમી પહાડ પાણો છે!"

મનુની પ્રીત દીઠી મેં, ઝાકળમોતી જેવી તે,
લાકુલાકડાનો સ્નેહ, પ્રેમી પહાડ પાણો છે!

હવે મનજી મુસાફર તું, બહેતર જા બિયાબાંને,
કરી લે પ્રીત પક્ષીથી, પ્રેમી પહાડ પાણો છે!

નિઃશ્વાસે ભર્યું હૈયું, અશ્રુથી ભર્યાં ચક્ષુ,
મગજ બળતું કહે છે: "હા! પ્રેમી પહાડ પાણો છે!"

૯–૧૧–૯૨.

परिताप

દિલ અશ્રુ થકી પલળ્યું, છલક્યું:
દપટ્યું દિલમાં દિલનું દુખડું:

ન સખો ન સખી દિલથી લપટ્યું:
ફટક્યો ભટકું! ફટક્યો ભટકું!

નથી ભાન હવે:
નથી હામ હવે:

નવ પ્રીતિની દોરીથી હું લટકું:
નવ કો મનમાં કદી હું ખટકું:

નથી આશ મને : અવકાશ મને :
ભટકું ફટકયો! ફટકયો ભટકું !

મન હર્ષ હવે –
મન શોક હવે –

તજ નિર્લજ ! તું : તજ તું : તજ તું !
મુજ પ્રેમ હવે દરિયે પટકું !

મુજ પ્રાણ ન કાં દરિયે પટકું !
ફટકયો ! ફટકયો ! ભટકું ! ભટકું !

૨૭ – ૧૧ – ૯૨ .

तारामैत्रक : मुग्ध प्रेम

સંધાડી પ્રેમદોરી મેં, મચાવી મિષ્ઠ ગોષ્ટી મેં,
પ્હેરાવી પ્રેમમાલા મેં, જગાવી પ્રેમજ્યોતિ મેં !

ઉડાવ્યું પક્ષી પ્રીતિનું, ઝીલ્યું સુપુષ્પ ચક્ષુનું,
કરાવ્યું સ્નાન પ્રીતિનું, કર્યું મેં પાન પ્રીતિનું !

સુધાના નીરમાં ન્હાયાં, અમે પ્રેમી રસ્યાં મ્હાલ્યાં,
પડયાં ત્યાં સ્નેહફાંસામાં, છૂટયાં તે ના, વછૂટયાં ના !

મદિરા નેત્રનખરાંનો પી પી ભાન ભૂલ્યો હું :
થયો હું હોલો ! તે હોલી ! થયો તે હું ! થઈ તે હું !

પછી રતિનાવ ઝીંકયું મેં કપાળે હાથ દઇ દરિયે !
ઓળે કે બચાવે તે સુકાની પ્રાણપ્યારી છે !

૩૦ – ૧૧ – ૯૨ .

अश्रुस्थान

ના પાડ હે મન અરે! કહિ પ્રેમબિન્દુ :
ના ઢોળ હે મન ! અરે ! કહિ પ્રેમસિન્ધુ :
ના રેડ અમૃતઝરો કહિ પ્રેમઇન્દુ :
નીચોવ ના રસભર્યું કહિ પ્રેમલીંબુ !

નિઃશ્વાસ અશ્રુ દપટી ધર ધીર સ્નેહી :
ના રોળ ક્ષારભૂમિમાં ફુલડાં સુપ્રેમી :
હૈયે દબાય કહિ જો કુમળું સુહૈયું ,
રો રો ભલે ટપકતે નયને પછી તું !

રો વા ભલે વિજન કો કહિં સ્થાન શોધી :
આંસુ ભલે વિખરતાં રડતાં સુમોતી :
જા જંગલે નિડર તું પડ વૃક્ષખોળે ,
આંસુઝરો જલઝરે જ વરાળ બોળે !

૧૩ - ૧૨ - ૯૨ .

एकप्रेम

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી મને !
નફ્સની પરવા નથી : ન ઇશ્કની મને !

માશૂક નથી મિસ્કીન છું : જહાંગીર છું મને !
ખલ્કની તમા નથી : સુલતાન છું મને !

પરિવાર મ્હારો હું જ છું: મસ્તાન છું મને!
બેઝાર હું આજે ફરૂં: ગુલતાન છું મને!

પ્રેમગુલ ચૂમ્યાં ઘણાં: ખાર ભોંકાયા મને!
દર્દે-ખૂન દિલ દર્દ-કર્ત્તા દસ્ત લાધ્યું ના મને!

સખા જોયા મેં ઘણા: સખી જોઇ એક મેં!
ઉમેદ બર આવી નહીં: શું કહું ખાલેક નેકને!

દ્વૈતપ્રેમી જે હતો અદ્વૈતપ્રેમી હું થયો!
બ્રહ્માંડ મ્હારૂં: બ્રહ્મ મ્હારૂં: બ્રહ્મવાદી હું થયો!

૧૪ - ૧૨ - ૯૨.

दिलने रजा

ફાટે કે ન ફાટે તું, ચીરા કે ન ચીરા તું,
અરે દિલ! તેં કર્યો બેહાલ: મારે કે ન મારે તું!

ભલે ધડકી રહે છાનું, ભલે બળી કોયલો થા તું,
ખરી જા તું મને તો શું? ઠરી જા તું મને તો શું?

રખે કાંટો તને લાગે, કમલ જાણી તને રાખ્યું,
પરન્તુ તું જ કાંટો છે, ઉડી જા તું: ગળી જા તું!

દુનિયા છે તને ખારી, હવે છે તું મને ખારૂં,
તું કોઈનું નથી તો હું ન ત્હારો છું ન મ્હારૂં તું!

જૂની પ્રીતિ ગઇ તૂટી ! નથી તૂટી તણી બૂટી !
ખુટી ગઇ વાટ દીવાની , પછી બળવું રહ્યું ક્યાંથી ?

હવે બ્રહ્માંડમાં હું છું : હવે બ્રહ્માંડમાં તું છે :
પ્રીતિ તો આપણી એ છે ! મિલાવો આપણો એ છે !

૨૨ - ૧૨ - ૯૨ .

केलिस्मरण

લતા સુભ્રૂની ચડતી વિલાસે :
પયોધરો ગાઢ હલે હુલાસે :
વિશાલ નેત્રો રતિમાં વિકાસે :
પ્રફુલ્લ સુપલ્લવ લાલ ભાસે !

સીત્કાર શબ્દો મુખથી નિકાસે :
પ્રભા પ્રિયાના મુખથી પ્રકાશે :
ઉરોજ કંપે કૃશ ઉદરીનું :
કપોલમાં છે પરસ્વેદબિન્દુ !

નૂપુર છંદો ઝમકી રહે છે :
પુષ્પો ગતિથી સરકી પડે છે :
છુટેલ બાલો વિખરાઇ જાયે :
શ્રમિત અંગે લપટાઇ જાયે !

શિથિલ બાલા સુકુમાર કાયે :
સ્વ હસ્ત ઢીલા જરી ના હલાવે :
નિતમ્બભારે લચકી પડે છે :
કટિ સ્તનોના ભયથી લડે છે !

અઢેલી પ્યારા પિયુને ઉભે છે :
પતિથી ટેકો દઇને હલે છે :
જરા ખસી ચુંબનને જુવે છે :
કટાક્ષ મારી ચપલા હસે છે !

"પ્રભુ !" કહી તે પતિ સાથ લે છે :
અગાસિયે તે ઝટ સંચરે છે :
જુવે પતિનું મુખ સર્વ મ્હેલી :
જુવે નિશા ચાંદની પ્રેમછેલી !

પ્રિયા ન એવી નિરખી, અરે ! મેં :
પ્રિયા ન એવી રીઝવી, અરે ! મેં :
પ્રિયા ન એવી લીધી ઉર, રે ! મેં :
વસંતકેલિ ન કીધી, ખરે ! મેં !

૧૮૯૨.

ઠગારો સ્નેહ

હૃદય દગલબાજી જાણશે ના કદી આ,
હૃદય હૃદય આલે ઝૂરવું છે પછી, હા !
હૃદય ધવલ સર્વે દુગ્ધ જાણી ફુલાયે,
શુવરપય ગળેથી ઉતરી આગ બાળે !

ઘન ગડગડ ગાજ્યો ચાતકું ચિત્ત ફૂલે ,
પથર વત કરાનો મેઘ આવી મળ્યો તે !
ષટપદ મકરન્દ લુબ્ધ રીઝી રહે શું !
ધવલ કમલ ના આ છીપલીને કરે શું ?

મૃગજલ સમ સ્નેહી સ્નેહસિન્ધુ ધરે છે ,
હૃદયમૃગ બિચારૂં આશ રાખી મરે છે ;
સરપશિર મણિને પ્રેમ પ્રેમી તણો આ
વિષ રગ રગ વ્યાપે પ્રાપ્ત થાયે કદી ના !

૧ - ૧ - ૯૩.

સ્નેહશંકા

ઘણું તાવ્યું – ઘણું ટપક્યું – બિચારૂં ભીણનું હૈડું :
દ્રવ્યા કરશે હજી એ તો બિચારૂં પ્રેમનું પ્યાલું !

ન થા ન્યારી : ન થા ઘેલી : ન થા વ્હેમી : ન થા મેલી !
કરી મ્હારૂં હૃદય ત્હારૂં હવે શંકા પ્રિયે , શાની ?

કદી દિલને ન દે દિલ તું : દીધું દિલ તો ન લે તે તું :
હૃદયનું સત્ત્વ પીધું તેં : હૃદયહીણો કરે તો શું ?

કહે ને પ્રાણ, દિલમાં ક્યાં રહી તુજને હજી શંકા ?
કાપી દઉં તે નાખી હું : ન છે તેની મને પરવા !

કાંટો જે તને લાગે મને ભાલો તે ભોંકાયે :
હૃદયચીરે રુધિર રાતું વહે છે તે તપાસી લે !

હૈયું હનુમાનનું ચીર્યું, નિહાળી રામની મૂર્તિ:
હ્રદય મારૂં અરીસો છે ઉઘાડી તું ભલે જો તે!

૯-૧-૯૩.

કુમુદિનીનો પ્રેમોપાલમ્ભ

લગાડી મોહની, પ્યારા! કઠિન હૈયું કર્યું શાને?
અહો હો! નાથ કપટી રે! બલિહારી ત્હમારી છે!

સ્મૃતિ છે એ જ મુખડાની, ન દેખી હું દુઃખી છું રે!
ગ્રહી જો બાંય, તો લજ્જા ત્હમારાંની ત્હમોને છે!

બકું છું હું તમે માનો: જિગરમાં ઘા મને ઊંડા!
ઉમળકા આ હ્રદયના હા! કહો ક્યાં ઠાલવું ફાડી!

કરો ના બૂજ દર્દીની, ન મારો બાંધીને મ્હોડું:
ગ્રહી જો બાંય, તો લજ્જા ત્હમારાંની ત્હમોને છે!

વનોમાં આગિયા ઉડે, પલક ચમકી રહે છાના:
સુપ્રેમી આગિયા જેવા તમે તોયે પ્રભુ મ્હારા!

ન તાણો પ્રેમની દોરી, બહુ તાણ્યે જશે તૂટી:
ગ્રહી જો બાંય, તો લજ્જા ત્હમારાંની ત્હમોને છે!

હું તો આ પુષ્પ છું કુમળું, અર્દ આ દર્દથી કીધું:
થજો સ્વપ્ને કરુણ, વ્હાલા! હણાઉં હેતવાળી હું!

હતાં સાથે : ગયા ઉડી વિચારો હો ! વિસારો શે ?
ગ્રહી જો બાંય, તો લજ્જા ત્હમારાંની ત્હમોને છે !

જીવન આ ચંદ્રથી ઓપ્યું : શરીર પાણી પરે લટક્યું !
દુઃખિયણ હું દુભાયેલી જીવું તો શું ! મરૂં તો શું !

અમીની આંખની પ્યાસી કુમુદ આ તો ત્હમારી છે :
ગ્રહી જો બાંય, તો લજ્જા ત્હમારાંની ત્હમોને છે !

અરે રે ! યોગ થાશો માં ! થયો તો સ્નેહ જામો ના !
મૃદુથી બેપરવા યા બેદરકાર પ્રેમી જડાશો માં !

અજાયબ સ્નેહના રસ્તા ! અજાયબ ગાંઠ પ્રેમીની !
ખુમારીને ખુવારી છે : અજાયબ પ્રેમની મસ્તી !

૧૫ – ૨ – ૯૩.

વનમાં એક પ્રભાત

ભૃં ભૃં ભૃં ગુંજ પ્રેમી ષટપદ કમલે અર્ધ ખીલ્યું રહ્યું એ,
જો તે બાલાર્ક ઘેલો નિજ કર જલમાં ધ્રૂજતો આ ઝબોળે !
માની પ્યારી મનાવે મુખ પર ખરતાં આંસુડાં લૂછતો એ,
અંકે લીધી, હસાવી, નરમ વચન એ નેત્ર કેવાં વદે છે !

કાન્તા ને કાન્ત હીંચે, તનમન હ્રદયનાં એક છે સ્નેહભીનાં,
ન્હાનાં મ્હોટાં સુરંગી મકર ચળકતાં હીંચકાવે રસીલાં;
રાતી નીલી મધુ પી કુમુદિની પરથી કૂદડી રંગવાળી,
પીળો પ્યારો હિમાંશુ નિરખી લટકતો બાપડી ચિમળાઈ !

કુંળું મ્હોં એ છબીલું હૃદયજ્વરબળાપે નીચાણું નમ્યું છે,
કમ્પે બાલા બિચારી થરથર, બદને સ્વેદની રેલ ચાલે;
આહા! સ્નેહી! તમારે જલ પર વસવું સાથ છો રાતદહાડો,
જૂદાં પ્રેમી તમારાં દિલ પણ અળગાં, આમ રોવો હસો છો!

ત્યાં પેલું જો હરિણું નદતટ પર એ ચાવતું ઘાસ નીલું,
આછાં રૂડાં રૂપેરી કિરણ રવિ તણાં એ બધું ઘાસ છાયું;
વૃક્ષોનાં ઝુંડ ઊંચાં પર ઢળકી રહી વેલડી કુમળી જો,
પુષ્પોના પુંજ ઝૂમ્યા વિવિધ વિલસતાં આ રૂપાળા લળ્યા, જો!

કુંજોમાં ત્યાં ઉડન્તું બુલબુલ રમતું બેસતું ને ફરન્તું,
ઓ! ત્યાં બેઠું લપી ચંડુલ ગુલ પર જો વાણી મીઠી લવન્તું;
ત્યાં આકાશે પડ્યો છે સ્થિર ઘનકટકો શ્વેત ને પિંગળો તે,
તેજસ્વી એ ડગે છે નિજ રૂપ બદલી, શાન્ત પાછો થયો છે.

તારો તૂટ્યો નભેથી ખરરર ખરતો, તોપગોળો વછૂટ્યો,
રાતો વહ્નિભભૂકો ભડભડ બળતો આભમાં ઉડી ચાલ્યો;
ગંગાનો ધોધ ફાટ્યો ગિરિશિર પરથી, રામનું બાણ છૂટ્યું,
તેવો તે શૃંગવાળો મૃગજલઝરણું ફાળથી કૂદી ચાલ્યો!

ઉભો ત્યાં સિંહરાજા ઘરઘર ઘરરે, જોરથી ત્રાડ દેતો,
ડોલાવ્યા ડુંગરોને, રવિ પણ ચમક્યો લાલ અંગાર જેવો;
પક્ષી બોલે ન ચાલે, દ્રુમ પણ ધ્રુણ્યાં, પૃથ્વી ધ્રૂજી રહી આ!
આ તે બ્રહ્માંડ ફાટ્યું! પ્રલય થઇ ગયો! શંભુએ શંખ ફૂંક્યા!

આલિંગે ભવ્ય લીલા નદસરજલને પ્રેમમાં મસ્ત ડોલે,
ઉડી બાઝે સુસ્નેહી હૃદય હૃદયના સત્ત્વને જેમ પ્રેમે !
ઘેલો હું એ રમું છું ! તનમન લપટ્યાં! રમ્ય છું, એક હું છું :
વેલી, વૃક્ષો, નદી, ને ગિરિ, નભ, ઝરણે લીન હું સર્વદા છું.

૧૯-૩-૯૩.

मस्त इश्क

અયે કાતીલ ! સીને તું સૂતું રહેજે : પડયું રહે તું :
નથી તકસીર ત્હારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !

બિસમિલ્લાહ ખતમ થઇ જા : જિકર કર ના : જિગર ગમ ખા !
હૃદય નાદાન પ્રેમીલા, દિગમ્બર રાખ ચોળી થા !

કિતાબો ઇશ્કની ખોળી : ઉથામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
વિષમ છે ડંખ પ્રીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !

આશક આ પડયો બેહોશ : મરી જાશે એ હિજરાઈ :
આ ફરહાદની કબરે નથી શિરીન્ સૂવાની !

બસ કમ્બખ્ત દિલ ભોળા ! ઉધામા છોડ ઉલ્ફતના :
ન કર તું મુફ્ત અફ્સોસી : મળશે દાદ ના અહિયાં !

આ દરબાર દરવાઝે ડંકા પ્રેમના બાજે :
પરન્તુ બેવફાઇનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !

કરી ખામોશ પછડા માં : આ તો ખ્વાબનાં નખરાં :
આ ગુલઆર જાદૂનો : ફરેબી ને દગાવાળો !

મળે જો ના તને હીરો લગાવી કોયલો કાળો,
બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું અખંડાનન્દમાં રાચી !

માયિક પ્રેમ તરછોડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે લ્હાવો !

૭-૪-૯૩.

कटु प्रेम

અશ્રુ હવે નયનનાં નયને જજો હો !
નિઃશ્વાસ આ હૃદયના હૃદયે રહો હો !
આશા બધી દિલ તણી દિલ ત્યાગજો હો !
આનન્દ આ નદ તળે જલમાં પડો હો !

આસક્ત આ હૃદય ક્રૂર વિરક્ત તે હા !
હૈયું કઠોર પ્રિયનું : કુમળું અરે આ !
આ પુષ્પ, એ બરફનો કડકો ખરે છે :
આ યોગ એ વિધિબલે નિરમ્યો અરેરે !

શૂળી પરે પણ પ્રિયા પલ ના વિસારૂં,
મ્હારી ગણી તન મને સમ પ્રાણ જાણું ;
તે તો ન કિન્તુ સમજી મમ શાન્ત ચિન્તા !
આયુ વહ્યું વહી જશે કટુ પ્રેમ પીતાં !

પીયૂષ આ છલકતું છલકયું ઢળ્યું ત્યાં,
આ સ્નેહશીતલલહરી લપટી પડી ત્યાં;
ત્યાં તો હલાહલ રહ્યું મુજ આશસ્થાને,
જ્યાં સ્વચ્છ પ્રીતિ મુજ મૃત્યુ સુધી વિરામે!

૨૪-૪-૯૩.

प्रेम अने मृत्यु *

ફેંકી દીધો મિથ્યા પરન્તુ સત્ય પ્રેમ મીઠો મીઠો:
વળી મિષ્ટ છે મૃત્યુ ખરે જે અન્ત લાવે કષ્ટનો:
ભોળું હૃદય જાણે નહીં: જાણું નહીં મધુતર કયું!

હે પ્રેમ! તું મધુ છે ભલા? તો તો બને મૃત્યુ કટુ:
પ્રેમ! તું કડવો ખરે? મૃત્યુ મને તો છે મધુ:
અહો પ્રેમ! જો મૃત્યુ મધુતર, તો મને મરવા જ દે!

મધુ પ્રેમ કરમાઈ જવા પેદા થયો જે ના દિસે,
મધુ મૃત્યુ સૌ જનને દિસે કરતું નિઃસ્નેહી ખાક જે,
એમાં મગજ સમજે નહીં: જાણું નહીં મધુતર કયું!

પ્રેમમાં ઘસડાઇ જાવા ઇચ્છું જો કદી તે બને:
હારાઉં હું મૃત્યુ થકી બોલાવતું તે ત્યાં મને:
બોલાવ રે! હું આવું છું! હું આવું છું! મરવું હવે!

૨૮-૪-૯૩.

* ઈંગ્રેજ રાજકવિ ટેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

પ્રેમ અને શ્રદ્ધા *

પ્રેમ પ્રેમ હોય જો, પ્રેમ આપણો જો હોય,
તો પ્રેમમાં શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનું સંઘાતે બલ ન હોય:
અશ્રદ્ધા અણુ માત્ર તે અશ્રદ્ધા છે બધી ખરે!

અદૃશ્ય ને ઝીણો પડે ચીરો કો વીણામાં જરી,
ધીમે ધીમે તે મધુર રવને કુંદ કરી નાખે કદી:
પહોળો થતાં મ્હોટો થતાં તે સ્વરહીણું કરી નાખશે!

પ્રેમી દિલવીણા મહીં ચીરો કદી ઝીણો પડે,
કે મુરબ્બાની બરણીમાં ફલ એકને ચાંદી પડે,
તો પ્રેમસ્વર ઉડી જશે: ફલ મિષ્ટ સૌ બગડી જશે!

અશ્રદ્ધાનું બીજ પણ નથી ગ્રાહ્ય: ફેંકી દે તું એ:
પણ એ જશે? રે! રંગ કાળો પ્રાણ સાથે તે ખસે!
રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ!

મુજ નામ જે મ્હારૂં હતું ત્હારૂં થયું: બન્યું એક એ:
મને કીર્ત્તિ જો મળે તો તે બધી ત્હારી જ છે:
લાગે તને કદી ડાઘ કાળો તો મને લાગી ચૂક્યો:
તો રાખ શ્રદ્ધા પૂર્ણ ને નહીં તો નહીં રતિભાર પણ!

૯–૫–૯૩.

* ઇંગ્રેજ રાજકવિ ટેનિસનના એક ગીત ઉપરથી.

ચંચલ પ્રેમસુખ

કટાક્ષમાં ફિક્કાશ કે અંવકૃપા શબ્દમાં,
વા ભ્રાન્તિ માત્ર એવી સ્નેહી હૃદયમાં –
ન્હાના આવા સબબથી દિલ પ્રેમી, અરે ! લડે !

નિર્મલ વાતાવરણમાં નૌકા ચાલ્યું સિન્ધુ :
તરંગ ઘન તોફાનમાં નડયાં ન ડૂબ્યું કિન્તુ :

પણ શાન્ત નભ જ્યારે હતું બેહું જઈ તળે !
જરા વારમાં કસેલું દિલ આમ જ પીટી પડે !
જે હરદમ હતું ગમીના વખ્તમાં પ્રેમી ખરે !

હા ! જે ડગતો ના જરી વાઝોડામાં પ્રેમ,
ફૂંકે ઉડયો તૂટી પડયો ફૂટે સીસો જેમ!

ચીરો શબ્દો ક્રૂરથી પડયો પ્રેમમાં જેહ ,
ક્રૂરતર વાક્યો વરસશે મ્હોટો કરવા તેહ!

તારામૈત્રી જે જામતી પ્રેમી નયનની ,
માધુર્ય તે ઉડી જશે નેત્રપાતથી !

પુષ્પાવલિ દીપાવતી પ્રેમબોલ જે,
છૂટી જશે : તૂટી જશે : વિખરાઇ પડશે તે !

મુક્તાહાર તૂટી પડયે મોતીડાં પડી જાય :
પ્રીતિ સરસર સરી જશે તેમ જ દિલથી હાય !

---

* ટૉમસ મૂરના એક કાવ્ય પરથી .

પ્રીતિલથબથ જે હતાં ભોળાં હૈયાં નેક,
વાદળ વિખરાયાં સમાં છૂટાં બનશે છેક !

હાસ્યવદનું નાચતું ઝરણું ગિરિ પરે :
અખૂટ ને અમાપ દિનરાત જલ ઢળે :

વહ્યું : ગયું : ફાંટા પડયા : રણમાં ગયું સમાઈ !
નાચવું, હસવું, ઘુઘવવું – સર્વે રહ્યું છુપાઇ !

તેમ દોર પ્રેમ – સ્નેહ – પ્રીતિનો તૂટે !
ન્હાના સુના સબબથી દિલ પ્રેમી કલહ કરે !

* * * *

સુખ જેનો દુઃખ અન્ત છે તેને ઇચ્છે કોણ ?
ગ્રન્થિ જે પલપલ તૂટે તે પર નાચે કોણ ?

અનન્ત કાલ ઘોરવું અન્ધકારમાં,
પણ ન મોહ માનવો ચપલ જ્યોતિમાં !

તેજસ્વી સૌ ઉપટશે કાચા રંગ સમાન !
વધુ તેજસ્વી વધુ ચપલ વિજળી તેનું પ્રમાણ !

મિષ્ટ સૌ પેદા થયું પ્રેમસૃષ્ટિમાં :
હાથમાંથી મિષ્ટતમ થતાં ઉડી જવા !

* * * *

ઉલ્લસિત ને સુખમગ્ન ના મુખમુદ્રા તુજ રાખ,
કેમકે ભય આવે હજુ લપતો જાણે વાઘ !

તુજ નેત્ર ભ્રૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડુબી જશે,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી લઈ જશે !

તિમિર દીપ પાછળ રહ્યું, કિરણ પુઠે રહી છાય,
તેમ સર્વ સુખ શાન્તિમાં ભય દુઃખ સાથે જાય !

તે સૂચવે પ્રેમાન્ધને “ તુજ સુખ ઉડી જશે , ”
જ્યારે પ્રેમી બિચારો સુખરેલમાં હશે !

તો ઉલ્લસિત સુખમગ્ન ના મુખમુદ્રા તુજ રાખ ,
કેમકે ભય આવે હજુ ઉડતો જાણે બાજ !

તુજ નેત્ર ભ્રૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડુબી જશે ,
કે તુર્ત ગમગીની તને સાહી ગળી જશે !

અરે ! અરે ! આવાં હશે વિધિનાં કયમ નિર્માણ ?
પ્રિયતમ , મધુતમ , મંજુતમ અતિ વેગે ઉડી જાય !

સુવર્ણરંગી ભભક સુખપાંખ પર ચડે ,
કે પળ એકમાં ખ્હોળી કરી આકાશમાં ઉડે !

જનનયને અશ્રુ મૂકી ધોતાં ફૂંળા ગાલ ,
નિજ સુરંગ સંકેલી લે રૂડું અમ્બુદચાપ !

તેમ દુર્વહ દુઃખઅંડ સેવવા મૂકી ,
સુખ દૃષ્ટિ બહાર જાય ફરી મળે નહીં !

તો ઉલ્લસિત સુખમગ્ન ના મુખમુદ્રા તુજ રાખ ,
કેમકે ભય આવે , અરે ! છુપતો જાણે સાપ !

તુજ નેત્ર ભ્રૂ પૂર્ણાનન્દમાં ડુબી જશે ,
કે તુર્ત ખેદ , દુઃખ , શોક લઇ તને જશે !

૧૪ – ૬ – ૯૩ .

પ્રેમીની આશિષ

(પીલુ.)

હર્ષશોકના રંગીન પાટા ચિત્ર વિચિત્ર પડ્યા ઝિંદગીમાં :
સિન્ધુતરંગની વહે છે પરંપરા એક પછી બીજા તેમ વહે આ !

કાળો પટો કોઈ, કો સોનેરી, કોઈ રડાવે ને કોઇ હસાવે :
અશ્રુ સૂક્યાં ના હાસ્ય થયું ત્યાં, હાસ્ય પછી અશ્રુ પલમાં પડે છે !

નયન હસે છે, સ્મિત મુખડે છે, પ્રહર્ષ પ્રફુલ્લિત હૈયું કરે છે :
તે મુજ સ્થિતિ નિત્ય રહે ના, આનંદ ઉભરા કાલ હશે ના !

ઝિંદગીનો છે રણનો રસ્તો, શુષ્ક અને જલહીન તપેલો :
પુષ્પ ખીલેલાં ત્યાં નહિ મળશે, મળશે તે ક્ષણમાં કરમાશે !

જે દિલ ફુલથી બહુ મલકાશે, જે હૈયે ફુલથી અતિ હર્ષ થાશે,
તે હૈયે કાંટો તુર્ત ભોંકાશે, તે હૈયું ભોળું તુર્ત ચીરાશે !

દુનિયાના આ પ્રવાસની મધ્યે સુખ લેવાનું તે લ્હાવો ખરે છે :
નાચ તો વ્હાલા ! નાચ રસીલા ! કુમકુમથાપા દે હૈયામાં !

હાસ્યવિરાજિત આનંદાશ્રુ પ્રેમીનાં પ્રેમીલાં નયને વસજો :
અથવા અશ્રુ અનુકંપાનાં હાસ્ય ભૂંસી પ્રેમીને મળજો !

જીવનદોરી બનત અકારી પ્રેમ સંયોજિત હોત નહીં તો :
એ જ સત્ય છે, તો મુજ આયુ પ્રેમ તૂટયા પછી ક્ષણમાં તૂટો હો !

પણ નિષ્કલંક ને વત્સલ પ્રેમી પ્રેમનશે ચકચૂર થયેલાં :
મધુર સ્વપ્ન સૌ ઉડી જવાથી આશાભંગથી બહુ છે રોયાં !

પ્રેમ ઉપર વિશ્વાસ ધરીને સ્વસ્થ હૃદય નિઃશંક સુવે તે,
કદી જો કપટથી દુભાય નહીં, તો સુભગ અને સુખવાળું ખરે છે!

પણ જનહૃદયે પ્રેમ વસે છે, પ્રેમીને તો મુજ આશિષ એ છે:
"પ્રેમરવિ સૌ હૃદયે પ્રકાશો, સ્નેહશશી સૌ પર અમૃત ઢોળો!"

૨૧-૮-૯૩.

પ્રેમનું પૃથક્કરણ

મુકે નિઃશ્વાસો તે હૃદય દુખડાંનાં નહિ નહીં!
રડે, ખેરે અશ્રુ, નયન પલળેલાં, દિલ સૂકાં!
ઘડી પ્રેમી સાથે લટપટ બની ગેલ કરતાં,
પછી "વ્હાલી," "પ્યારી," "પ્રિયતમ," "પિયુ" નામ જ રહે!

નમે સૌ દેવોને, હૃદય ન નમ્યું કોઇ સુરને!
કરે પ્રીતિ સૌથી, જીગરવત એકે નહિ નહીં!
બધાં નેત્રો વ્હાલાં, નયન પ્રિયનાં માત્ર પ્રિય ના!
પડે કો બન્ધે તો નહિ નહિ નહીં સ્થાનગણના!

રહે પ્રીતિ નેત્રે, નહિ જ હૃદયે પ્રેમ વસતો!
ઉડે સ્થાને સ્થાને, હૃદય સ્થિર ના કોકિલ સમું!
અરે! આવી મૈત્રી જગત પર દિસે ભટકતી!
ઘણાં હૈયાં ચીરી હૃદયરુધિરે રાસ રમતી!

* * * *

યુવા, વૃદ્ધાવસ્થા, સુખદુઃખસમે, નિર્મલ અતિ!
ડગે ના પ્રીતિની દિલ પરની જ્વાલા ઝળકતી;
બગીચા, મ્હેલોમાં, ઘટ વન અને જંગલ વિષે
રહે શાન્તિ હૈયે, પ્રિયતમ પ્રિયા એક જ રહે.

ભર્યાં હૈયાં પ્રેમેઃ વધુ ઘટુ થતાં જીવ નિકળે,
વધે તો આનન્દે, કમી થઇ જતાં શોકથી મરે!
દ્રવે, નીચોવાયે હૃદયરસ મીઠો છલકતો,
પરંતુ ખ્હોળો તે દિલરસઝરો ના ખૂટી જતો.

બલિહારી આવાં મધુર રસવાળાં હૃદયને!
અહો! સાધુ હૈયાં! વિમલ શુભ સ્થાને ચિર રહો!
પ્રભુ! આવી પ્રીતિ જનહૃદયમાં વાસ કરજો!
ઉડો પૃથ્વી ઊંચે! સુર, જન બનો દિવ્ય સરખાં!

૯-૯-૯૩.

मरणशील प्रेमी

આયુ સ્વલ્પ મનુષ્યને દઇ કર્યાં પ્રેમી ઈશે કાં ભલા!
શું પીવાય મુહૂર્તમાં રસઘડા વ્હાલાં દિલે જે વસ્યા?
સન્તોષે સુખમાં રહેત દિલ આ જો હોત હર્ષે ભર્યું:
માગું ના કદિ દીર્ઘ આ જીવિત જો તે હોત આનન્દનું!

ગાઢાં સંકટમાં પડયાં હૃદય કો ચીરાય ભોળાં, અહો!
ઝીણા ઘૂંઘટમાં છુપાઇ સરતો આનન્દ તેઓ તણો!

આશા એ જ મનુષ્યનું જીવિત છે, તો આશ રાખું ભલે :
મૃત્યુ બાદ મળો અખંડ સુખનો કો દેશ સૌ પ્રેમીને !

આંહીં તો કદિ હાસ્ય થાય પ્રિયથી, વા હસ્તમેળા બને :
જાણી ના રતિ કોઇના હૃદયની ત્યાં મૃત્યુ આવી મળે !
વ્હાલા ! દુર્લભ હર્ષ છે અતિ અહીં, તો મૂલ્ય મોંઘું નકી
તેને આદરભાવથી હૃદયમાં રાખો જીવો ત્યાં સુધી !

આવે રંગિન પક્ષીઓ મધુરવાં, ભાગે વસન્તાન્તથી,
કો વેળા ત્યમ હર્ષ સૌ હૃદયમાં આવી ઉડે છે ફરી !
હોજો વિદ્યુત સાંકળી ચળકતી પ્રેમાર્દ્ર હૈયાં વિષે !
સ્પર્શે હર્ષ જરી જ કો હૃદયને તો સર્વવ્યાપી બને !

૧૫-૯-૯૩.

કમલિની

લાડલી હું શ્વેતવરણી ઝૂલતી રહું જલ પરે,
મકરન્દ છાંટું ભૃંગ પર તે ગુંજતો મુજ પર રહે ;
તેને સુવાડું રાત્રિએ મમ હૂંફવાળા હૃદયમાં,
ત્યાં પ્રેમધબકારા ઝીલે બન્ને દિલો આનન્દમાં !

ફાનુસ રૂપાળા, દ્રાક્ષરસના જામ કે જાંબુ સમી,
હું તો રહું જલલ્હેરીઓની ઉપર ધીમે હીંચતી ;
ક્ષણ એક મ્હારી પાસ ન્હાનો આગિયો ચળકી રહે,
મમ પાંખસમ્પુટ ઉપર ફેંકે નીલવરણું તેજ તે !

ને કુંભ અમૃતનો ભરી ઉદધિ થકી ચંદા કુદે,
તે વાળ ખંખેરી રૂપેરી સુધા છલકાવી હસે ;
સ્ફટિક તણો ગગને ધરે ઘન પાટલો તે પર ઉભે,
ને અધર ફરકાવી લવે કંઇ મંત્ર મીઠા તે સમે !

બુરખો નવો મુખ પર ધરી ડગલાં ભરે ત્રણ ચાર, ને
મૂંઝાઇ ફેંકે દૂર તે ત્યાં સ્વેદબિન્દુડાં ખરે;
તિલ ગાલ પરનો, ધનુષ ભ્રૂ ને શ્યામ કાજળ નયનનું,
હીરાજડિત મ્હોટા અરીસામાં જુવે કરી ડોકિયું !

કુમુદી ન્હાની બેનડી મુજ વ્હાલ ચંદા પર ધરે,
ચંદા કુંળા કર સ્પર્શ મૃદુથી ફેરવે મુખડા પરે ;
ભગિની મ્હારી લાડકી તે જાગતી આખી નિશા,
મુજ પાસ જલશૈયા પરે નિદ્રા કરે દિનમાં સદા !

સખી સાથે સ્નાન કરીને ચાલી ચંદા દૂર ત્યાં,
બરફ ગોળા પર મુકી પગ સ્મિત કરી કંપી જરા ;
તે દૃષ્ટિ ચૂકાવી પડી, સરકી ગઈ, જલમાં ઢળી,
ને બાપડી ડુસકાં ભરી રડતી રહી પ્રિય કુમુદિની !

તે વેળ બધી મુજ ભૃંગ ને હું તો હતાં સુખરેલમાં,
કંઇ ગોષ્ટીના પડદા ઉઘાડી પ્રેમસાં ઘેલાં હતાં ;
હૃદયનો વિનિમય થતો’તો, શાન્ત રસ દ્રવતો હતો,
ને દિવ્ય ચમકારા થતા ’તા હૃદય બન્નેમાં, અહો !

છૂટી સમાધિ હું ઉઠી સુણી હિબકતી કુમુદી આ,
પંપાળી વાંસો લ્હોઇ નીલી પર સુવાડી શાન્તિમાં ;

આશા એ જ મનુષ્યનું જીવિત છે, તો આશ રાખું ભલે :
મૃત્યુ બાદ મળો અખંડ સુખનો કો દેશ સૌ પ્રેમીને !

આંહીં તો કદિ હાસ્ય થાય પ્રિયથી, વા હસ્તમેળા બને :
જાણી ના રતિ કોઇના હૃદયની ત્યાં મૃત્યુ આવી મળે !
વ્હાલા ! દુર્લભ હર્ષ છે અતિ અહીં, તો મૂલ્ય મોંઘું નકી
તેને આદરભાવથી હૃદયમાં રાખો જીવો ત્યાં સુધી !

આવે રંગિન પક્ષીઓ મધુરવાં, ભાગે વસન્તાન્તથી,
કો વેળા ત્યમ હર્ષ સૌ હૃદયમાં આવી ઉડે છે ફરી !
હોજો વિદ્યુત સાંકળી ચળકતી પ્રેમાર્દ્ર હૈયાં વિષે !
સ્પર્શે હર્ષ જરી જ કો હૃદયને તો સર્વવ્યાપી બને !

૧૫-૯-૯૩.

कमलिनी

લાડલી હું શ્વેતવરણી ઝૂલતી રહું જલ પરે,
મકરન્દ છાંટું ભૃંગ પર તે ગુંજતો મુજ પર રહે;
તેને સુવાડું રાત્રિએ મમ હૂંફવાળા હૃદયમાં,
ત્યાં પ્રેમધબકારા ઝીલે બન્ને દિલો આનન્દમાં !

ફાનુસ રૂપાળા, દ્રાક્ષરસના જામ કે જાંબુ સમી,
હું તો રહું જલલહેરીઓની ઉપર ધીમે હીંચતી;
ક્ષણ એક મ્હારી પાસ ન્હાનો આગિયો ચળકી રહે,
મમ પાંખસમ્પુટ ઉપર ફેંકે નીલવરણું તેજ તે !

વ્હાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં ફર્યો,
ને હવે નાજુક છોડના તે ગુલ ઉપર ઘૂમી રહ્યો!

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી,
મુજ ભૃંગને પૂજે પીળી ચંદન તણી અર્ચા કરી;
તેઓ ફરે કુદ્દડી, ઉડે ગુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે ચળકતા!

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું, મુજ ગાત્ર ભીનાં કંપતાં,
મોતીડાં કે બિન્દુડાં જલનાં ભર્યાં મમ કેશમાં;

ફ્રરર ફ્રર ફ્રર ફૂંકતો ને મન્દ ગતિથી વહી જતો,
નિઃશ્વાસ વિરહિણીના સમો ત્યાં અનિલ આવ્યો શીતળો !

ચડી તે પર, સુરખ સાડી ધરી, આવી ઉષા રૂડી,
અતિ શ્રમ થકી તેના અધર ને ગાલ પર લાલી હતી ;
પવન તો સરકી ગયો તે એકલી રહી ઉડતી,
તારા ઝીણાની પંક્તિ તેની પાંખમાં શોભી રહી !

ધ્રૂજતાં ધીમે રહ્યાં તેનાં સુનેરી પીંછડાં,
ને શુક્રની ચોડી હતી રમણીય ટીલી ભાલમાં ;
કદ રાક્ષસીનું પણ રહ્યું તેમાં હૃદય અતિ કોમળું,
"તમ દંપતી સુખમાં રહો," તેણે મને ભેટી કહ્યું !

પલમાં અહીં જલમાં પડી, પલમાં ગઇ નભમાં ઉડી,
કિન્તુ સુનેરી રેશમી સાડી અહીં સરકી પડી ;
ધીમે ધીમે તે દિવ્ય બાલા પિગળી ગઇ કુમળી,
ને પૂર્વમાં પલ એક રહી ગઇ શ્વેત જ્યોતિ ઝળકતી !

જળળ જળહળ તેજગોળો લાલ ત્યાં લટકી ગયો,
તેજસ્વી તે રવિને શિરે કંઇ મુકુટ કંચનનો રહ્યો ;
હું તો ઉઠી છોડી દઈ પિયુ - ભ્રમર મ્હારી બાથથી,
તે પર ફિદા આ શરીર વળી હું પ્રેમ રવિ પર ધરૂં અતિ !

ફિક્કા પડેલા તારલા મેંઢાં સમા વિખરી પડયા,
ગોવાલ - રવિના માત્ર દર્શનથી ડરી ન્હાસી ગયા !
દંડ પ્રહર્યો એક તેણે મ્હાડ ધૂમસના ઉપર,
પલ એકમાં પિગળી ગયાં ઝાકળ તણાં શિખરે શિખર !

વ્હાલમ ગયો રમતો અને ઉડતો બગીચે એકલો,
વેલી તણી વેણી અને વૃક્ષો મહીં છુપી ગયો;
કુંજ પેલીમાં કરે છિત્કાર તમરાં ત્યાં ફર્યો,
ને હવે નાજુક છોડના તે ગુલ ઉપર ઘૂમી રહ્યો!

અપ્સરાઓ નિત્ય આવી સરકિનારે ખેલતી,
મુજ ભૃંગને પૂજે પીળી ચંદન તણી અર્ચા કરી;
તેઓ ફરે કુદ્દડી, ઉડે ગુચ્છા સુનેરી વાળના,
રવિકિરણમાં રવિકિરણ જેવા રેશમી તે ચળકતા!

મેં સ્નાન સરજલમાં કર્યું, મુજ ગાત્ર ભીનાં કંપતાં,
આ મોતીડાં કે બિન્દુઠાં જલનાં ભર્યાં મમ કેશમાં;
રવિ હોળતો મુજ વાળ તેને તો કર્યો મેં ભ્રાત છે,
તેની અને મ્હારી છબી આ જલ બિલોરીમાં પડે!

ખળક ખળકે તરંગોની લહરી શીતલ માધુરી,
ને કંઈક બુદબુદ જન્મ પામી શમી જતા પાછા વળી;
રવિકિરણથી નવરંગના તે શીકર જલના ઉડતા,
છંટાઈ તે મ્હારા ઉપર મમ શરીરને શૃંગારતા!

ઝીણી રૂપેરી માછલી કૂદી ઉઠી જલમાં પડે,
રવિબિમ્બ તો ધ્રૂજી રહે ને ચકર પાણીમાં બને;
રૂડા મુક્તાહારમાં હીરા તણા ચકદા સમી
નાજુક રૂપાળી હાસ્યવદની એક પલ રહું ડોલતી!

શંખ જયમ લપસી પડે કો ચોક મણિના ઉપરે,
ત્યમ હંસજોડી ધવલ કટકા ચંદ્ર જેવી ત્યાં તરે;

પાંખ જલથી આફળે ને તરંગો રહે છળછળી,
એ પૃથ્વીનાં પક્ષી નહીં, છે દિવ્ય દેવી કો નકી!

શી ડોક તેઓની રૂડી ડોલર તણી માલા સમી,
ને હિમપર્વતશૃંગ પરના બર્ફથી ધોળી ઘણી;
છે લાલ ચંચુ લાલ કે દાડિમ તણી જેવી કળી,
તે પવનવેગે જલ પરે શી ચળકતી ચાલી ગઈ!

હવે તો મધ્યાહ્નકાલે ઘોમ ધખિયો વ્યોમમાં,
સૌ જગત સૂતું શાન્તિમાં ને પુષ્પવેલી ઢળી ગયાં;
પણ સારસયુગલ ઉતરે કુંજમાં ઉડતું ધીમે,
ને એક સમળી ચીસ પાડી શાન્તિનાં પડને ચીરે.

કંઇક ફુલથી હાસ્ય કરતો, કંઇક ફુલ રંજાડતો,
મમ કર્ણફુલડું હૃદયરાજા મધુર મધુકર આવીઓ;
પત્ર-થાળી, દાંડલી-કર, બિન્દુજલનાં મોતિડાં,
તેને વધાવું તે થકી ને અશ્રુ છાંટું નયનનાં!

સંયોગની પલ ટૂંકડી વીતી ગઇ સ્વપ્ના સમી,
રવિ પશ્ચિમે ડુંગર ઉપર ઉભો રહ્યો દોડી જઈ;
લંબાવી કરકિરણો જગાડયાં વૃક્ષ સૌ ઘંઘેણીને,
ને ત્યાં ઉઠાડયાં પક્ષીઓ કુમકુમ સમું કંઇ છાંટીને.

કોકિલ તણી કીકી સમો રસ દ્રાક્ષનો ઢોળ્યો પણે,
ને ચળકતાં ફુલડાં ગુલાબી વેરિયાં નભમંડપે;
ત્યાં ગાર આછી ચોકમાં લીંપી રૂડી કેસર તણી,
પણ ભાનુ તો ડુબી ગયો ને શાન્ત સંધ્યા રહી ગઈ!

આ આભને અસમાની પડદે કિરણુ સૌ રેળી ગયાં,
ને એક બાજુ વાદળીમાં નવીનરંગી થઈ રહ્યાં;
ને પણે વાદળ ગરુડ જેવું કનકનું લટકી રહ્યું,
તે તો હવે રસ થઇ જઈ ઢોળાઇને પિગળી ગયું!

ત્યાં વૃક્ષના ઘટ ઝુંડમાં કો બુરજ ઉભો એકલો,
તે સ્થાનમાં ઝીણો, મધુર, ગંભીર વાજે શંખ કો;
તે સૌ પ્રદેશો ઉપર ડોળા ફાડતી રાત્રિ ધસી,
અંધારપડદે છાઇ લીધું વિશ્વ મ્હોટું ક્ષણુ મહીં!

વાંસવૃન્દો આરડે ને પવન હાંફે જોરથી,
ને આંખ છે અંગાર જેવી સિંહની ત્યાં ચળકતી;
પણુ ત્યાં ઉભું તટ પર દિસે કોઈ દબાયું દુઃખથી,
માનવ હશે! એના વિના આ સુખી જગતમાં કો દુઃખી?

દુઃખમાં પડ્યું માનવ અને દુઃખદાહ તે પાછળ જુવે,
નહિ જ્ઞાન તેને ભાવિનું પણુ કલ્પી દુઃખ ડરતું રહે;
કંઇ સ્વાર્થ, સત્તા, દંભ, એવા બન્ધ તેને ફરી વળે,
સુખમય અમારી જ્ઞાતિ તેની બ્હાર તે તો ટળવળે!

૧૦-૧૧-૯૩.

रसेच्छा *

પૃથ્વી! સમુદ્ર! પવન! પ્રિય ભ્રાતૃભાવ!
જો હોય લેશ હૃદયે મુજ ધર્મ, ને જો -

* ઈંગ્રેજ કવિ શેલીના એક કાવ્યના ન્હાના કકડા પરથી.

મૃત્યુ

મેં બાપડું રમકડું કુમળું ઉછેર્યું,
આ પ્રેમના હૃદયનો રસ પાઇ પોષ્યું ;
પારેવડા સમ હતું બહુ ભોળિયું એ ,
ને ગીતડું પ્રણયનું, મુજ બાલુડું તે !

મ્હારી પ્રિયા હૃદયનું ફુલડું હતું એ,
પ્રીતિ તણું મન હતું, સુખિયું હતું તે ;
પોઢયું હતું મુજ કને દિન એક કાલું,
સૌએ રડી કળકળી ફુલ તે ઉપાડયું !

લોકો કહે ' મરી ગયું,' સમજ્યો ન હું તો,
ચાલ્યાં લઈ ' કુસુમ,' પાછળ હુંય ચાલ્યો ;
જેને કહે જન ' સ્મશાન ' તહીં ગયાં સૌ,
મ્હારી પ્રિયા પણ હતી જનસાથમાં ત્યાં.

ત્યાં કાષ્ટના ઢગ પરે ફુલ તે સુવાડયું !
લોકે કહ્યું ' શબ ' ભલે, ' ફુલ ' મેં કહ્યું 'તું ;
મેં તો કહ્યું, " અરર ! ભાઇ, જરાક થંભો,
આ બાળકું કઠિન અગ્નિ વતી ન બાળો ! "

ભડકો ઉઠયો શું !

મોજાં વહે ચળકતાં ભુખરાં રૂપાળાં ,
રેસા સમા રવિકરો સુરખી ભરે ત્યાં ;
થંડી સમીરલહરી થકી ગોલ ઘૂમે ,
ભૂરાં કબૂતર તણા જયમ ગોટ ઉડે !

આ મેખલા સમ ઊંચો ગિરિશૃંગ ઘેર્યો ,
ત્યાં વ્હોકળા ઉપર હસ્તી સમો રહ્યો , જો !
તે ખીણુમાં પથરનો કરી કોટ ઉભો ,
ને વૃક્ષની ઉપર તીડ સમો પડયો , જો !

રૂપા તણા રસ સમો જલધોધવો તે –
આ ગીચ ધૂમસ તણા મુખમાં પડે છે !
ત્યાં પક્ષીઓ કિલકિલે પણ ના દિસે કો :
અન્ધારમાં જગત આજ પડયું , અહો હો !

ત્યાં દૂર સિન્ધુ ઘુઘવે, નદ ત્યાં મળે છે ,
ત્યાં એ તુષારઢગના બુરજો ઉભા છે !
ત્યાં રાક્ષસો સમ ઉડે બહુરૂપધારી —
કાળો તુષાર નભના પડદા સુધીથી !

ત્યાં બર્ફનો અતુલ પ્હાડ પડયો ઢળીને ,
નીચે ધસી લઇ જતો બહુ વૃક્ષને તે ;
મ્હોટો કડાક કડડાટ થયો દિશામાં ,
તે એ ડુબ્યો ગરજતો ધૂમ સિન્ધુનામાં !

૯ – ૧ – ૯૪ .

સન્ધ્યા-પ્રભાત-રવિનાં કિરણો રૂડાંથી -
રંગેલ લાલ પડદા નભના સુનેરી ,

પુષ્પો પરે ટપકતાં સુતુષારબિન્દુ ,
ને સ્નિગ્ધ પાંખ ફુલની મકરન્દભીની ,
અન્ધાર ઘોર વિધુહીન નિશાની શાન્તિ ,
વા શ્વેત દૂધ સમ રેલ રૂડા શશીની ,

ઘેલાં વસન્તથી બનેલ મહાન વૃક્ષો ,
વર્ષા કરે હરિત નાજુક જે સુગુલ્મો ,
ને બર્ફના ઢગ ભરેલ તુષારકાલ -
આ સૌ મને દિલ સમાં પ્રિય હોય , ને જો -

કોઈ પશુ ગરીબડું જીવજન્તુ કોઈ ,
વા પક્ષી કો ચળકતું કદિ ન્હોય દ્દભ્યું ,
હોઉં રહ્યો સ્વજન સૌ ગણી સાથ હું જો ;
બન્ધુ ! તમે હૃદય આ રસથી ભરો તો !

૧૭ - ૧૨ - ૯૩ .

તુષાર

હું છું ઉભો ગિરિ તણા શિખરે ચડીને ,
કલ્લોલમાલ સમ ગીચ તુષાર નીચે -
મેદાન નીલવરણા ઉપરે ઝુમ્યો છે :
જાણે જડયું સર રૂડું નભને તળે તે !

મોજાં વહે ચળકતાં ભુખરાં રૂપાળાં,
રેસા સમા રવિકરો સુરખી ભરે ત્યાં;
થંડી સમીરલહરી થકી ગોલ ઘૂમે,
ભૂરાં કબૂતર તણા જ્યમ ગોટ ઉડે!

આ મેખલા સમ ઊંચો ગિરિશૃંગ ઘેર્યો,
ત્યાં વ્હોકળા ઉપર હસ્તી સમો રહ્યો, જો!
તે ખીણમાં પથરનો કરી કોટ ઉભો,
ને વૃક્ષની ઉપર તીડ સમો પડયો, જો!

રૂપા તણા રસ સમો જલધોધવો તે –
આ ગીચ ધૂમસ તણા મુખમાં પડે છે!
ત્યાં પક્ષીઓ કિલકિલે પણ ના દિસે કો:
અન્ધારમાં જગત આજ પડયું, અહો હો!

ત્યાં દૂર સિન્ધુ ઘુઘવે, નદ ત્યાં મળે છે,
ત્યાં એ તુષારઢગના બુરજો ઉભા છે!
ત્યાં રાક્ષસો સમ ઉડે બહુરૂપધારી —
કાળો તુષાર નભના પડદા સુધીથી!

ત્યાં બર્ફનો અતુલ ડ્હાડ પડયો ઢળીને,
નીચે ધસી લઈ જતો બહુ વૃક્ષને તે;
મ્હોટો કડાક કડડાટ થયો દિશામાં,
તે એ ડુબ્યો ગરજતો ધૂમ સિન્ધુનામાં!

૯ – ૧ – ૯૪.

मृत्यु

મેં બાપડું રમકડું કુમળું ઉછેર્યું,
આ પ્રેમના હૃદયનો રસ પાઇ પોષ્યું ;
પારેવડા સમ હતું બહુ ભોળિયું એ,
ને ગીતડું પ્રણયનું, મુજ બાલુડું તે !

મ્હારી પ્રિયા હૃદયનું ફુલડું હતું એ,
પ્રીતિ તણું મન હતું, સુખિયું હતું તે ;
પોઢયું હતું મુજ કને દિન એક કાલું,
સૌએ રડી કળકળી ફુલ તે ઉપાડયું !

લોકો કહે ‘ મરી ગયું,’ સમજ્યો ન હું તો,
ચાલ્યાં લઈ ‘કુસુમ,’ પાછળ હુંય ચાલ્યો ;
જેને કહે જન ‘સ્મશાન’ તહીં ગયાં સૌ,
મ્હારી પ્રિયા પણ હતી જનસાથમાં ત્યાં.

ત્યાં કાષ્ટના ઢગ પરે ફુલ તે સુવાડયું !
લોકે કહ્યું ‘ શબ ’ ભલે, ‘ ફુલ ’ મેં કહ્યું’તું ;
મેં તો કહ્યું, “ અરર ! ભાઇ, જરાક થંભો,
આ લાડકું કઠિન અગ્નિ વતી ન બાળો ! ”

રે સાંભળો ! પણ તહીં ભડકો ઉઠયો શું !
મૂર્છા તળે દુઃખ ભૂલી ધરણી ઢળ્યો હું ;
તે ક્રૂર સૌ જન ગયાં નિજ ઘેર ચાલ્યાં,
આ એક જે મુજ હતી રહી પાસ તે ત્યાં.

હું તો ઉઠયો, સળગતું મુજ કાળજું 'તું,
હુંઢયું, ન ત્હોય નજરે મમ પુષ્પ આવ્યું;
ત્યાં દૂર વૃદ્ધ અવધૂત હતો ગુફામાં,
તેણે સુણી રુદન આવી મને કહ્યું આ:—

"ત્હારૂં ગયું કમલ મૃત્યુ તણે બિછાને,
"ત્યાં સૌ જશે, જગત તો ભ્રમછાણકું છે;
"આ પ્રેમ શો! રુદન શું! દુઃખદાહ શાને?
"તું કોણ? તે સમજ, બાપ! જરા ઉભો રહે!

"ત્હારૂં ચીરે હૃદય વ્યર્થ રડી રડીને,
"ત્હારૂં ગયું ન વળશે કદિ પુષ્પ, ભાઈ!
"સ્પર્ધા કરી જલધિ વ્યોમ ભણી કુદે છે,
"ને સૂર્ય આ લઇ ગ્રહો ફરતો ફરે છે:

"આવા અનેક ઉદધિ ઉછળ્યા કરે, ને—
"બ્રહ્માંડમાં રવિ મળી અણુ શા ઉડે કૈં;
"અસ્તિત્વ એ સહુ તણું નહિ હોય કો દી,
"કો દી હશે નભ બધું પરિશૂન્ય આ તો!

"ત્હોયે હતાં સહુ જ તત્ત્વ રૂપાન્તરે આ,
"કો એ નવું નથી થયું, નવ થાય કાંઈ;
"કો દી વળી પ્રલયનો સહુ ભોગ થાશે,
"ત્યારેય બીજરૂપમાં સહુ આ સમાશે!

"ત્યારેય ન્યૂન રતિભાર નહીં થવાનું,
"ને કાંઇ એ અધિક હાલ નથી થયેલું;

" હોશાય કો ગતિ અનન્તથી વિશ્વ આવું,
" ચીલો પડેલ પણ રાહ તણો દિસે ના !

" તે માર્ગનાં પથિક ત્હોય બધાં દિસે છે,
" છે મૃત્યુ, જન્મ, જીવવું, સહુ ભાસ માત્ર;
" તો મૃત્યુથી રુદન, જન્મથી હાસ્ય શાને ?
" વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? "

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું,
ને તાહરૂં સ્મરણ, મૃત્યુ ! કર્યા કરૂં છું;
તું શાન્તિનું ભુવન છે, દુઃખઅન્ત તું છે,
પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રુદન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે,
ને અશ્રુના ઝરણમાં સ્થલ જ્ઞાનનું છે;
ત્હારાં સુખી ચરણમાં સહુ ઘોર ઊંઘે,
ર્‌હોયે તને મનુજ કો કદિ એ ન જાણે !

અન્ધાર તું, જગત જે કદિ એ ન જોશે,
અંજાય વા નયન સૌ, બહુ દિવ્ય તું છે;
જ્યાં સૌ રડે, ખડખડી કર હાસ્ય ત્યાં તું,
ત્હારૂં અધિપતિપણું સહુકાલ ચાલે !

રે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ ત્હારો,
ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું દીવો;
તું, હું, પ્રિયા મુજ, સહોદર શાં રહેશું,
તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ બાલ મ્હારૂં !

૨૦-૧-૯૪.

પુષ્પ

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મ્હોં તુજ હસે,
ફુલેલા અંગેથી મનહર રૂડો ગન્ધ પ્રસરે;
વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી,
રમી ત્હારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

શિરે ત્હારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યાં,
સૂતું તું મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યાં છાય ધરતાં;
હવે સંધ્યાકાલે કુસુમ સરખી મ્હોરકળીની –
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી વ્હાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નભ પર તરે વાદળ રૂડું,
ડુબે નીચે પેલું ક્ષિતિજ પર ત્યાં બિમ્બ રવિનું;
તને આલિંગે છે સુકર રવિના ચુમ્બન કરી,
તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

રૂડો જાંબુરંગી સુરસ રસ સંધ્યા સલુણીનો,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અભિષેક કરતો;
ગુલાબી પાંખો આ, સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી,
દિસે તું સાક્ષાત પ્રણય, રતિ, ને મૂર્ત્તિ સુખની !

અરે વ્હાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉષ્ણ બળતો,
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ક્રૂર ધસતો;
તને ચિન્તા ના ના ! સુભગ તુજ હૈયું સુખભર્યું,
તને ના સ્પર્શે કો વિષમ દુઃખ આ ક્રૂર જગનું !

" હોશાય કો ગતિ અનન્તથી વિશ્વ આવું ,
" ચીલો પડેલ પણ રાહ તણો દિસે ના !

" તે માર્ગનાં પથિક ત્હોય બધાં દિસે છે ,
" છે મૃત્યુ , જન્મ , જીવવું , સહુ ભાસ માત્ર ;
" તો મૃત્યુથી રુદન , જન્મથી હાસ્ય શાને ?
" વૈરાગ્યમગ્ન રહી આયુ ન ગાળ શાને ? "

તે દિનથી મન વિરાગ ધરી રહ્યો છું ,
ને તાહરૂં સ્મરણ , મૃત્યુ ! કર્યા કરૂં છું ;
તું શાન્તિનું ભુવન છે , દુઃખઅન્ત તું છે ,
પ્રેમે બળેલ દિલનો મધુકાલ તું છે !

તું હાસ્ય છે રુદન કે હૃદયાગ્નિ રૂપે ,
ને અશ્રુના ઝરણમાં સ્થલ જ્ઞાનનું છે ;
ત્હારાં સુખી ચરણમાં સહુ ઘોર ઊંઘે ,
ત્હોયે તને મનુજ કો કદિ એ ન જાણે !

અન્ધાર તું , જગત જે કદિ એ ન જોશે ,
અંજાય વા નયન સૌ , બહુ દિવ્ય તું છે ;
જ્યાં સૌ રડે , ખડખડી કર હાસ્ય ત્યાં તું ,
ત્હારૂં અધિપતિપણું સહુકાલ ચાલે !

રે ભાઈ મૃત્યુ ! ગત કાલ બધો જ ત્હારો ,
ભાવી તણા તિમિરમાં ઉજળો તું દીવો ;
તું , હું , પ્રિયા મુજ , સહોદર શાં રહેશું ,
તે મિષ્ટ કાલ સુધી સાચવ બાલ મ્હારૂં !

૨૦ - ૧ - ૯૪ .

પુષ્પ

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મ્હોં તુજ હસે ,
ફુલેલા અંગેથી મનહર ફ્રૂડો ગન્ધ પ્રસરે ;
વસન્તી વાયે છે સમીરલહરી ગેલ કરતી ,
રમી ત્હારી સાથે મધુર રવથી જાય વહતી !

શિરે ત્હારે વૃક્ષો નવીન ચળકે કુંપળ ભર્યા ,
સૂતું તું મધ્યાહ્ને સુખમય રહ્યાં છાય ધરતાં ;
હવે સંધ્યાકાલે કુસુમ સરખી મ્હોરકળીની -
કરે વૃષ્ટિ ધીમી તુજ પર ધરી વ્હાલ દિલથી !

સુનેરી દીપે છે નભ પર તરે વાદળ રૂડું ,
ડુબે નીચે પેલું ક્ષિતિજ પર ત્યાં બિમ્બ રવિનું ;
તને આલિંગે છે સુકર રવિના ચુમ્બન કરી ,
તરે તે આકાશે ગરક મકરન્દે તુજ થઈ !

રૂડો જાંબુરંગી સુરસ રસ સંધ્યા સલુણીનો ,
ધરી પ્રીતિ હૈયે તુજ પર અભિષેક કરતો ;
ગુલાબી પાંખો આ , સુમન ! તુજ તેજે ચળકતી ,
દિસે તું સાક્ષાત પ્રણય , રતિ , ને મૂર્ત્તિ સુખની !

અરે વ્હાલા ! વાશે પવન અધિકો ઉષ્ણ બળતો ,
હશે આ કાલે વા તુજ તરફ એ ક્રૂર ધસતો ;
તને ચિન્તા ના ના ! સુભગ તુજ હૈયું સુખભર્યું ,
તને ના સ્પર્શે કો વિષમ દુઃખ આ ક્રૂર જગનું !

[illegible] સંસારે સુખમય નહીં કો તુજ સમું ,
[illegible] આનન્દે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યું ;
[illegible] જો ઓછું તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે ,
બિચારૂં ભોળું એ મનુજ સુખ પૂરૂં ન સમજે !

અમારાં મીઠાં તે રુદનમય છે ગીત સઘળાં ,
દુઃખે શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે દુઃખ બધાં ;
ન નિદ્રામાં એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
બૂરાં સ્વપ્નો આવી જનહૃદયમાં કંટક ભરે !

ન આનન્દે ત્હારા બિલકુલ હશે ધ્વંસ કદિએ ,
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પરે ના રજ વસે ;
કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
અતિ તૃપ્તિની તું સમજ નહિ પીડા પણ ખરે !

સુખી આત્માનું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ ભવનું –
હશે ઊંડું સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું ,
ન જે જાણે છે કો મગજ કપટી મર્ત્ય જનનું :
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન જાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન ત્હારા જેવી મેં નિરખી [illegible] કો કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું , સમ [illegible] ?
વસ્યું ’તું કૈલાસે ? શિ[illegible]

ન તું સ્વાર્થી ને ના કૃપ[illegible]
શા તેથી હૃદય [illegible]

મ્હને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ વ્હાલો કર મ્હને,
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને !

૨૦ - ૨ - ૯૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે ચાલ્યો જાતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે !
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે !
રહેશે રોવું ! તે રુદન મનુનું બાન્ધવ ખરૂં :
બધું વ્હાલું બીજું મરણશરણે જાય વહતું.

હતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું 'તું ઘુઘવતું,
ઉછેર્યું 'તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું ;
પહેરાવ્યાં મુક્તાજડિત રુડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરન્તું ભોળું તું સુરખ પગ ન્હાના ઠમકતે !

અરેરે ! પૂર્યું કાં ? જડ કનક પ્યારૂં ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે ;
તને નીલી વ્હાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવરચના તુચ્છ સઘળી.

તને બન્ધે નાંખ્યું ! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું ?
અરે ! ત્હોયે ત્હારૂં મુજ પર હતું વ્હાલ અધિકું !
અહો ! ત્હારૂં હૈયું પ્રણયરસભીનું પરગજુ,
દુઃખી હું હોઊં તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું !

સુખી આ સંસારે સુખમય નહીં કો તુજ સમું ,
અમારે આનન્દે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યું ;
દુઃખી જો ઓછું તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે ,
બિચારૂં ભોળું એ મનુજ સુખ પૂરૂં ન સમજે !

અમારાં મીઠાં તે રુદનમય છે ગીત સઘળાં ,
દુઃખે શિખેલાં એ કવિદિલ શિખાવે દુઃખ બધાં ;
ન નિદ્રામાં એ છે પરમ સુખ વિશ્રાન્તિ અમને ,
બૂરાં સ્વપ્નો આવી જનહૃદયમાં કંટક ભરે !

ન આનન્દે ત્હારા બિલકુલ હશે ધ્વંસ કહિએ ,
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પરે ના રજ વસે ;
કરે છે પ્રીતિ તું , સરવ તુજ પ્રેમે ખુશ રહે ,
અતિ તૃપ્તિની તું સમજ નહિ પીડા પણ ખરે !

સુખી આત્માનું ને પ્રણય જગ ને મૃત્યુ ભવનું -
હશે ઊંડું સાચું તુજ હૃદયમાં જ્ઞાન વસતું ,
ન જે જાણે છે કો મગજ કપટી મર્ત્ય જનનું :
નહીં તો આવું તું સુખભર રહે કેમ ખીલતું !

ન જાણું તું શું છે ? તુજ સમ હશે શું જગતમાં ?
ન ત્હારા જેવી મેં નિરખી ખુશબો કો કુસુમમાં ;
નહીં તું પૃથ્વીનું , સમ મુજ કહે ક્યાં અવતર્યું ?
વસ્યું 'તું કૈલાસે ? શિવશિર પરેથી સરી પડયું ?

ન તું સ્વાર્થી ને ના કૃપણ તુજ હૈયું જન સમું ,
ગ્રહી આશા તેથી હૃદય મમ કુંળું તુજ કર્યું ;

મ્હને દે તું દીક્ષા, મધુપ તુજ વ્હાલો કર મ્હને;
અભેદાનન્દો હું શિખવીશ પછી આ જગતને!

૨૦ – ૨ – ૯૪.

મ્હારું કબૂતર

સુખે ચાલ્યો જાતો દિવસ સુખમાં ના ગત થશે!
મળ્યા અલ્પાનન્દો મનુજ દિલને તે ખરી જશે!
રહેશે રોવું! તે રુદન મનુનું બાન્ધવ ખરૂં:
બધું વ્હાલું બીજું મરણશરણે જાય વહતું.

હતું મેં પાળ્યું ને કબૂતર રહ્યું 'તું ઘુઘવતું,
ઉછેર્યું 'તું પ્રેમે, કનકમય આ પિંજર પૂર્યું;
પહેરાવ્યાં મુક્તાજડિત રુડલાં ઝાંઝર પગે,
ફરન્તું ભોળું તું સુરખ પગ ન્હાના ઠમકતે!

અરેરે! પૂર્યું કાં? જડ કનક પ્યારૂં ન તુજને,
સુવર્ણે લોભાયા કૃપણ શઠ એ તો જન અમે;
તને નીલી વ્હાલી ઘટ વનઘટા નીલમ સમી,
ગણે મોતી હીરા વિભવરચના તુચ્છ સઘળી.

તને બન્ધે નાંખ્યું! દિલ મતલબી કાં મુજ થયું?
અરે! ત્હોયે ત્હારૂં મુજ પર હતું વ્હાલ અધિકું!
અહો! ત્હારૂં હૈયું પ્રણયરસભીનું પરગજુ,
દુઃખી હું હોઊં તો મન રીઝવવા નૃત્ય કરતું!

તને કેદી કીધું ! હૃદય મમ પ્રેમે ન સળગ્યું !
હતું સ્વચ્છંદી તું, પરવશ કર્યું મેં અહ પ્રભુ !
મનુષ્યો સંહારી સુખદ રતિબન્ધો કુદરતી –
અરે ! ભોળાં પ્રાણી ઉપર ચલવે રાજ્ય જુલમી !

મીઠાબોલી ભીરુ કબૂતરી વિયોગે મરી હશે ,
મર્યું આજે તું એ ઝુરી ઝુરી પ્રિયાના જ વિરહે ;
વિયોગે ભૂલાયે પ્રીતિ, જન વૃથા એમ વદતાં ,
ભૂલાયે ભૂંસાયે પ્રીતિ નહિ જ , એ સ્વાર્થસ્વપનાં !

પૂરૂં આનન્દી ને પરમ સુખિયું બ્રહ્મરૂપ તું ,
અહો ! “ ઘૂઘૂ ” શબ્દે પ્રણયધ્વનિ ઊંડો ગજવતું ;
અરે ! પંખી ! મ્હારૂં પતિત દિલ આ પાવન કરી ,
સ્વધામે ચાલ્યું તું , કસુર મમ શું માફ ન કરી ?

પ્રિયે ! બચ્ચાં વ્હાલાં ! તમ સમ હતું તે મરી ગયું ,
જતાં તે પારેવું ગૃહ મમ થયું શૂન્ય સરખું ;
થયું થાવાનું તે , થઇ ગયું ‘ થયું ના ’ નહિ થશે ,
ઉન્હાં અશ્રુ ત્હોયે દિલરુધિર શાં વ્યર્થ વહશે !

અરે ! કો પ્યાલામાં શરબત ભર્યું તે પડી ગયું ,
ઢળ્યું પાણીમાં ને ઉદધિવીચિ માંહી સળી રહ્યું ;
ન પીવાયું , ખોયું , પણ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી ,
રહ્યાં તત્ત્વો મીઠાં ઉદધિ કડવામાં ભળી જઈ !

અહો ! આ પારેવું શરબત હતું , અમૃત હતું ,
બૂરાં ભાગ્યે મ્હારાં મમ ગૃહ તજ્યું , એ મરી ગયું ;

મર્યું, ખોવાયું, વા ઢળી ગયું કહો, કે ઉડી ગયું,
ભળ્યાં ભૂતે ભૂતો; લય નથી થયું એ કબુતરૂં!

૨૨ – ૩ – ૯૪.

समुद्रथी छंटातुं वालक*

નિગૂઢાર્થો આવા તુજ નયનને કોણ શિખવે?
ઉદાસી ભાવો આ, શિશુ! તુજ દિલે કોણ છુપવે?
વિચારો ઊંડામાં શિથિલ સહુ છે આ અવયવો,
ભર્યો તારા ભ્રૂમાં ગમગીન અને શાન્ત ભડકો!

વહી જાતાં વ્હાણો બગ સમ દિસે દૂર દરિયે,
ઝુલંતાં પાણીમાં શિખર વત મોજાં કૂદી રહે;
વિના હેતુ ના ના જલધિ ધરતી કાર્ય કરતાં,
ન પક્ષી ન્હાનાં આ ભ્રમણ કરતાં વ્યર્થ અથવા.

તને તો ભાસે છે વિષમય બધાં ક્ષુદ્ર સુખ આ,
વિચારો ત્હારા છે ગભીર અતિ કોથી ન ડગતા;
સમાધિ સાધી તેં સજડ તુજ આત્મારટનની,
દુઃખો તારાં ધૈર્યે વહન કર આશા દિલ ધરી.

પિગાળે, ગાળે છે, રસમય કરે છે, જગત જે,
અહો! એ નેત્રોથી દિલસ્વઝરાનું જલ વહે;
જનેતા ત્હારી ના હૃદય તુજ ભોળી સમજતી!
મનુષ્યો શું જાણે ગહન રચના દિવ્ય દિલની?

* ઇંગ્રેજ કવિ મેથ્યુ આર્નોલ્ડના Gipsy Child એ નામના એક કાવ્ય પરથી.

થતાં તારામૈત્રી નયન તુજ ગોષ્ટી મચવતાં,
મીઠા ઝીણા ઘેરા પ્રણયરસના નાદ કરતાં;
પડી એ મોહિની મુજ પર મને મત્ત કરતી,
અહં ભૂલાયું ને રતિ રહી દિલે આ ટપકતી!

અરે! ત્હારા જેવી ગમગીની ન ગંભીર નિરખી!
ખરે! શાન્તિ મ્લાનિ તુજ જીગરની તીક્ષ્ણ વિજળી,
અહો! મ્લાનિ મીઠી મુરખ જગની વૃદ્ધિ સઘળી,
દુઃખો સંસારીનાં પરમ સુખનાં સાધન નકી.

ખરા મધ્યાહ્ને જ્યાં મૃગજલ ઢળે દૂર સઘળે,
નીચે જામેલું ત્યાં શૂરવીર તણું યુદ્ધ ગરજે,
નિહાળે એકાન્તે ગિરિ પર ચઢી કો મનુજ એ,
ખરે! તે જેવું મ્હોં કુતૂહલભર્યું, બાલ! તુજ છે!

નહીં ભીરુ તેવું – વનપતિ સમાં ગાત્ર તુજ આ,
હજારો સેનાને કતલ કરનારાં દૃગ ખરાં;
લલાટે અગ્નિ છે, અધર પર છે તેજ બળતું,
મચ્યું યુદ્ધે તેવું મુખ તુજ દિસે રુદ્ર સરખું!

સ્મરી વીત્યાં સુખો મરણસમયે પાન્થ રડતો,
બધી આશા ત્યાગી હૃદય પર તે હાથ ધરતો;
અરે! આવું હૈયું તુજ દિલ સમું ના દુખભર્યું,
નિરાશાનું જોડું જગ પર દિસે ના તુજ સમું.

બહુ જોયું, જાણ્યું, ખટપટ પ્રપંચો પણ કર્યાં,
ગયું આયુ આખું, ધવલ શિર ને ભ્રૂ થઇ ગયાં;

વહ્યો મ્હોટો બોજો શિર પર પ્રજાના દુઃખ તણો ,
હવે કાંઠે આવી નરપતિ રહ્યા કાલ સ્મરતો.

વિચારો , વર્ષો ને દુઃખવતી મુખે છે કરચલી ,
બહુ ચિન્તા વેઠી , જીવન પર ના પ્રેમ , અરુચિ !
અરે ! એવું , બાપુ ! તવ મુખ દિસે પાત્ર દુઃખનું !
ગયા જન્મોનું શું તુજ દુઃખ સ્મરે જે અનુભવ્યું !

તને ખામી લાધી જગત પર કાંઈ કટુ અતિ ,
બધું ધિક્કારીને મન તુજ વળ્યું શું વન ભણી ?
અરે ! જ્ઞાની ! જ્ઞાની ! જડ વત કર્યું તેં હૃદય શું ?
ખરો જ્ઞાની પ્રેમી , સમજ રજ તો પ્રેમ ધર તું !

અહો પ્રેમી ! જ્ઞાની ! પ્રીતિ વિણ હશે શું દુઃખ તને ?
દયા , આશા , ગ્લાનિ પ્રણયઝરણાના શીકર છે ;
તને એ છંટાયા , હૃદય તુજ પ્રેમે નિગળતું ,
વહે , ધીકે , કૂદે , રુધિર તુજ પ્રીતિભર ઉન્હું .

ઠગારી આશાનું કપટ સમજ્યું છે જરૂર તું ,
અગાડીથી જોયું ભવિષ તુજ તેં ત્હોય જીવ તું !
અહો ! પૂર્વજ્ઞાની ! દિલ તુજ નિહાળે ધ્રુવ દુઃખો ,
શક્યો જે જોઈ કો બુધ સમ ન વિદ્વાન સરખો .

ચમત્કારો કેવા વખત તુજ હૈયે છુપવશે !
કયા વ્હેતા દા’ડા રુદનસ્વર ઉત્ફુલ્લ કરશે !
કઈ રત્નગર્ભા , રવિ ગ્રહ કયા તું સમજશે !
કયાં તારાં કાર્યો જગત વશ આખુંય કરશે !

થતાં તારામૈત્રી નયન તુજ ગોષ્ટી મચવતાં,
મીઠા ઝીણા ઘેરા પ્રણયરસના નાદ કરતાં;
પડી એ મોહિની મુજ પર મને મત્ત કરતી,
અહં ભૂલાયું ને રતિ રહી દિલે આ ટપકતી!

અરે! ત્હારા જેવી ગમગીની ન ગંભીર નિરખી!
ખરે! શાન્તિ મ્લાનિ તુજ જીગરની તીક્ષ્ણ વિજળી,
અહો! મ્લાનિ મીઠી મુરખ જગની વૃદ્ધિ સઘળી,
દુઃખો સંસારીનાં પરમ સુખનાં સાધન નકી.

ખરા મધ્યાહ્ને જ્યાં મૃગજલ ઢળે દૂર સઘળે,
નીચે જામેલું ત્યાં શૂરવીર તણું યુદ્ધ ગરજે,
નિહાળે એકાન્તે ગિરિ પર ચઢી કો મનુજ એ,
ખરે! તે જેવું મ્હોં કુતૂહલભર્યું, બાલ! તુજ છે!

નહીં ભીરુ તેવું – વનપતિ સમાં ગાત્ર તુજ આ,
હજારો સેનાને કતલ કરનારાં દૃગ ખરાં;
લલાટે અગ્નિ છે, અધર પર છે તેજ બળતું,
મચ્યું યુદ્ધે તેવું મુખ તુજ દિસે રુદ્ર સરખું!

સ્મરી વીત્યાં સુખો મરણસમયે પાન્થ રડતો,
બધી આશા ત્યાગી હૃદય પર તે હાથ ધરતો;
અરે! આવું હૈયું તુજ દિલ સમું ના દુખભર્યું,
નિરાશાનું જોડું જગ પર દિસે ના તુજ સમું.

બહુ જોયું, જાણ્યું, ખટપટ પ્રપંચો પણ કર્યા,
ગયું આયુ આખું, ધવલ શિર ને ભ્રૂ થઇ ગયાં;

વહ્યો મ્હોટો બોજો શિર પર પ્રજાના દુઃખ તણો,
હવે કાંઠે આવી નરપતિ રહ્યા કાલ સમરતો.

વિચારો, વર્ષો ને દુઃખવતી મુખે છે કરચલી,
બહુ ચિન્તા વેઠી, જીવન પર ના પ્રેમ, અરુચિ!
અરે! એવું, બાપુ! તવ સુખ દિસે પાત્ર દુઃખનું!
ગયા જન્મોનું શું તુજ દુઃખ સ્મરે જે અનુભવ્યું!

તને ખામી લાધી જગત પર કાંઈ કટુ અતિ,
બધું ધિક્કારીને મન તુજ વળ્યું શું વન ભણી?
અરે! જ્ઞાની! જ્ઞાની! જડ વત કર્યું તેં હૃદય શું?
ખરો જ્ઞાની પ્રેમી, સમજ રજ તો પ્રેમ ધર તું!

અહો પ્રેમી! જ્ઞાની! પ્રીતિ વિણ હશે શું દુઃખ તને?
દયા, આશા, ગ્લાનિ પ્રણયઝરણાના શીકર છે;
તને એ છંટાયા, હૃદય તુજ પ્રેમે નિગળતું,
વહે, ધીકે, કૂદે, રુધિર તુજ પ્રીતિભર ઉન્હું.

ઠગારી આશાનું કપટ સમજ્યું છે જરૂર તું,
અગાડીથી જોયું ભવિષ તુજ તેં ત્હોય જીવ તું!
અહો! પૂર્વજ્ઞાની! દિલ તુજ નિહાળે ધ્રુવ દુઃખો,
શક્યો જે જોઈ કો બુધ સમ ન વિદ્વાન સરખો.

ચમત્કારો કેવા વખત તુજ હૈયે છુપવશે!
કયા વ્હેતા દા’ડા રુદનસ્વર ઉત્ફુલ્લ કરશે!
કઈ રત્નગર્ભા, રવિ ગ્રહ કયા તું સમજશે!
ક્યાં તારાં કાર્યો જગત વશ આખુંય કરશે!

૬

જોશે ભાગ્ય ગણી ઉભો અધર જે જૂદો રહ્યો ઓષ્ટથી ,
જેણે કો દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં ;
માયાળુ નહિ હોય ક્રૂર દિસતી નિદ્રસ્થ પ્યારી નહીં ,
એવા દર્શનને વિલોકી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હૈયું સુખી !

વ્હાલી પૂર્ણ સદોષ છે , જખમ આ કારી કર્યો કાળજે ,
હોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મ્હારૂં વજ્ર સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાથી નહીં ,
હું તો ના નહિ તો રડું ટળવળું જ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો , વિરહમાં જીવું બની ભસ્મ હું ,
પ્યારી ! શું દુઃખદાહ , શું જીવિત છે પ્યારૂં મને એવડું ?
એવું શું બનશે , પ્રિયે ! જગતમાં ત્હારા વિના હું જીવું ?
ત્હારી ખાક લગાવી અંગ પર શું બાવો બની હું ફરૂં ?

ત્હારાથી મુજ આ દ્વિધા નહિ બને હૈયું , પ્રિયે ! મૃત્યુથી ,
મ્હારી તું નવ લેશ ઓછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી ;
તું જાતાં નહિ હું રહું , જીવિતનો લોભી નથી હું નકી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ , કે સમજજે આ દાસ ઉભો તહીં !

ત્હારાં કોમલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો –
ઘેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કો બાલ ન્હાના સમો ;
કેવી સુન્દર લ્હેરીઓ અનિલની , ત્હારા રૂડા બાલની –
સેરો રેશમના સમી , નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહક વાટિકા , વનઘટા , પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સંધ્યા સમે ગુંજતા !

પહેરી લેશે તું શરીર પર તે શાન્ત ઝભલું,
અને પાછું ત્યારે ગ્રહીશ દુઃખ તે ઉગ્ર બળતું !

૧૬ - ૫ - ૯૪.

જ્યાં તું ત્યાં હું

ચિન્તાક્રાન્ત મુખે ખરે ટપકતાં અશ્રુ ઉન્હાં મોતી શાં,
ત્હારાં શાં વિગલિત ગાત્ર વનમાં વૃક્ષે અઢેલી રહ્યાં !
મીઠું કાંઇ મુખે લવી પ્રિય, અહા ! નિશ્વાસ ધીમે મૂક્યો;
તે સૌ હું નજરે રહું નિરખતો, સૌભાગ્યશાલી બન્યો !

કેવી શાન્ત નિશા ! જરી પવનથી ના ડોલતું પાદડું !
કેવું ચન્દ્રપ્રકાશથી ચળકતું આકાશ આ ઉજ્વળું !
હા હા ! આ સમયે, પ્રિયે ! હૃદયથી કાં ના લપેટે મને ?
કાં ત્હારૂં મન શોકથી ઉભરતું શંકાભરેલું ? અરે !

હા ! નિદ્રાવશ તું બની, કમલ શાં નેત્રો મિચાઈ ગયાં;
નીલા ઘાસ તણી બિછાત પર આ અંગો પડયાં શાન્તિમાં;
આંસુના પડદા વતી નયન તો મ્હારાં થયાં આંધળાં !
લૂછયાં ના પણ ઉષ્ણ શ્વાસ દિલને અશ્રુ સૂકાવી દીધાં !

રે, પ્રાણ ! સુખે રહી નિડર તું ત્હારો ઉભો દાસ આ,
શીં તુજ ગાલ લાલ અધરે ચૂમી ન લેશે પ્રિયા !
માં તુજ ભંગ એ નહિ કરે આલિંગી બન્ને ભુજે,

અરે ! સર્વાશી આ મરણ તુજને બાથ ભરશે ,
નિશા કાળી પેલી તુજ પર ભરી ફાળ પડશે ;
ખરે તે પ્હેલાં તેં જનજીવિત તાગ્યું પૂરૂં હશે ,
હશે જાણ્યું સર્વે , નહિતર ગયું ભૂલી સઘળું !

નિશા અન્ધારીમાં જગત ઘસડી કો લઇ જતું ,
બધી જ્ઞાનેન્દ્રી ને દુઃખની વચ તેણે પડ ધર્યું ;
હજારો નિદ્રાથી જનમગજ લેપી જડ કર્યું ,
ઝીણા તન્તુ , સ્નાયુ , રુધિર , નસમાં જાદુ દપટયું !

મહાત્માનું હૈયું પણ જરી ડરે ના તિમિરથી ,
ડગે ના માયાથી સમજી સહુ એ જાળ કપટી ;
કરોડો જાદુને તૃણવત ગણી જે વિહરતું ,
ચૂકે તે ફન્દોમાં નહિ નહિ કદી લક્ષ્ય નિજનું .

કરી જૂદું પાણી પય જયમ પીએ હંસ સઘળા ,
ભલે તુંએ તેવું ગુણ ગ્રહી રહે આ જગતમાં ;
ભલે ઝૂઝે યુદ્ધે , જગત પર છે યુદ્ધ સઘળે ,
વિના લોભે કીર્ત્તિ તુજ બલ ભલે મેળવી ઘુમે !

ભલે તેજસ્વી તે રવિ તુજ પરે કિરણ ધરે ,
ભલે તારૂં આયુ – કટુ ઝરણ – તેજે જળહળે ;
કદી અંજાયે તો નયન તુજ તે તેજથી ભલે ,
ભલે શાન્તિ પામે હૃદય તુજ આનન્દ ઉભરે .

અરે ત્હોયે છેલ્લે જીવનરવિના અસ્ત સમયે ,
ઝઝૂમેલી સંધ્યા સરકી જતી જ્યારે નિરખશે ,

પહેરી લેશે તું શરીર પર તે શાન્ત ઝભલું,
અને પાછું ત્યારે ગ્રહીશ દુઃખ તે ઉગ્ર બળતું !

૧૬ – ૫ – ૯૪.

જ્યાં તું ત્યાં હું

ચિન્તાક્રાન્ત મુખે ખરે ટપકતાં અશ્રુ ઉન્હાં મોતી શાં,
ત્હારાં શાં વિગલિત ગાત્ર વનમાં વૃક્ષે અઢેલી રહ્યાં !
મીઠું કાંઇ મુખે લવી પ્રિય, અહા ! નિશ્વાસ ધીમે મૂક્યો;
તે સૌ હું નજરે રહું નિરખતો, સૌભાગ્યશાલી બન્યો !

કેવી શાન્ત નિશા ! જરી પવનથી ના ડોલતું પાંદડું !
કેવું ચન્દ્રપ્રકાશથી ચળકતું આકાશ આ ઉજ્વળું !
હા હા ! આ સમયે, પ્રિયે ! હૃદયથી કાં ના લપેટે મને ?
કાં ત્હારૂં મન શોકથી ઉભરતું શંકાભરેલું ? અરે !

હા ! નિદ્રાવશ તું બની, કમલ શાં નેત્રો મિચાઈ ગયાં;
નીલા ઘાસ તણી બિછાત પર આ અંગો પડયાં શાન્તિમાં;
આંસુના પડદા વતી નયન તો મ્હારાં થયાં આંધળાં !
લૂછ્યાં ના પણ ઉષ્ણ શ્વાસ દિલને અશ્રુ સૂકાવી દીધાં !

સૂજે, પ્રાણ ! સુખે રહી નિડર તું ત્હારો ઉભો દાસ આ,
તે સ્પર્શી તુજ ગાલ લાલ અધરે ચૂમી ન લેશે પ્રિયા !
શાન્તિમાં તુજ ભંગ એ નહિ કરે આલિંગી બન્ને ભુજે,
સૂતી સિંહણ, કોણ ક્રુદ્ધ કરશે તેને જગાડી ? કહે !

જોશે ભાગ્ય ગણી ઉભો અધર જે જૂદો રહ્યો ઓષ્ટથી ,
જેણે કો દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં ;
માયાળુ નહિ હોય ક્રૂર દિસતી નિદ્રસ્થ પ્યારી નહીં ,
એવા દર્શનને વિલોકી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હૈયું સુખી !

વ્હાલી પૂર્ણ સદોષ છે , જખમ આ કારી કર્યો કાળજે ,
ત્હોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મ્હારૂં વજ્ર સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાથી નહીં ,
હું તો ના નહિ તો રડું ટળવળું જ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો , વિરહમાં જીવું બની ભસ્મ હું ,
પ્યારી ! શું દુઃખદાહ , શું જીવિત છે પ્યારૂં મને એવડું ?
એવું શું બનશે , પ્રિયે ! જગતમાં ત્હારા વિના હું જીવું ?
ત્હારી ખાક લગાવી અંગ પર શું બાવો બની હું ફરૂં ?

ત્હારાથી મુજ આ દ્વિધા નહિ બને હૈયું , પ્રિયે ! મૃત્યુથી ,
મ્હારી તું નવ લેશ ઓછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી ;
તું જાતાં નહિ હું રહું , જીવિતનો લોભી નથી હું નકી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ , કે સમજજે આ દાસ ઉભો તહીં !

ત્હારાં કોમલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો –
ઘેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કો બાલ ન્હાના સમો ;
કેવી સુન્દર લ્હેરીઓ અનિલની , ત્હારા રૂડા બાલની –
સેરો રેશમના સમી , નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહક વાટિકા , વનઘટા , પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સંધ્યા સમે ગુંજતા !

ત્હારી શાલ સુવર્ણરંગી ચળકે સાડી ઝીણી ઉપરે ,
તેમાંથી તુજ દિવ્ય સૌ અવયવો દેખાઈ આછા રહે !

ત્યાંયે નાજુક વૃક્ષની વનઘટા માંહી છુપેલો રહી ,
ત્હારા સૌ સુખના વિચાર રસીલા કલ્પી બનું હું સુખી ;
હા ! અદૃશ્ય સદા રહી તુજ કને જ્યાં તું ભમે ત્યાં ભમું ,
જેથી હું નવ ક્લાન્ત એક પલકે ત્હારાથી જૂદો રહું !

તું ચૂંટે મધુ પુષ્પ કોમલ કરે તે ના ગ્રહું હું કૂદી ,
વા ના દાબીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીયૂષથી ;
ત્હારાં ચંચલ નેત્રના ઝરણમાં ડૂબ્યો રહું સર્વદા ,
ત્હારી નાજુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે !

હિંડોલા સમ ઝુલતું જલભર્યું કાસાર ત્યાં સ્વર્ગનું –
પુષ્પોની ખરતી સુગન્ધી રજથી મ્હેકી રહેલું બધું ;
સોનેરી ઢગ રેતના ચળકતા ભીના બનેલા જલે ,
આવી શાન્ત નિશા શશી સહ હવે તે સૌ પ્રદેશો પરે .

શોધી તીર કદમ્બની સુખભરી છાયા ઘડી ત્યાં ઉભે ,
રેલી છે સહુ પાસ રેલ શશીની તે જોઇ તું તો હસે ;
ઇચ્છા સ્નાન તણી થતાં ચમકી તું ચોપાસ ભીરુ જુવે ,
ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું : છું વૃક્ષડાળી પરે !

તોડે ગાંઠ ન છૂટતાં કર વતી તું એક ચોળી તણી ,
લજ્જાળુ મન નીવિબન્ધ છૂટતાં શર્માઇ સ્તંભે જરી ;
ત્હોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતું , તે વિશ્વ જોતું રહે ,
ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી જાઉં છું હું ખરે

જોશે ભાગ્ય ગણી ઉભો અધર જે જૂદો રહ્યો ઓષ્ટથી,
જેણે કો દિન શબ્દ મિષ્ટ ઉચરી શાન્તિ પમાડી નહીં;
માયાળુ નહિ ત્હોય ક્રૂર દિસતી નિદ્રસ્થ પ્યારી નહીં,
એવા દર્શનને વિલોકી બનશે પ્રેમાર્દ્ર હૈયું સુખી !

વ્હાલી પૂર્ણ સદોષ છે, જખમ આ કારી કર્યો કાળજે,
ત્હોયે તે મમ ગીતની અસરથી નિશ્ચિન્ત સૂતી રહે !
મ્હારૂં વજ્ર સમું કઠિન દિલ આ ચીરાય ઘાથી નહીં,
હું તો ના નહિ તો રડું ટળવળું જ્યારે સુખે એ સૂતી !

સંયોગી તુજ ના બન્યો, વિરહમાં જીવું બની ભસ્મ હું,
પ્યારી ! શું દુઃખદાહ, શું જીવિત છે પ્યારૂં મને એવડું ?
એવું શું બનશે, પ્રિયે ! જગતમાં ત્હારા વિના હું જીવું ?
ત્હારી ખાક લગાવી અંગ પર શું બાવો બની હું ફરૂં ?

ત્હારાથી મુજ આ દ્વિધા નહિ બને હૈયું, પ્રિયે ! મૃત્યુથી,
મ્હારી તું નવ લેશ ઓછી બનશે એ કાલરાત્રિ થકી;
તું જાતાં નહિ હું રહું, જીવિતનો લોભી નથી હું નકી,
તું સ્વર્ગે કર વાસ, કે સમજજે આ દાસ ઉભો તહીં !

ત્હારાં કોમલ ગીતડાં મધુરવાં હું સાંભળી એકલો -
ઘેલો મસ્ત બનીશ સ્વર્ગભૂમિમાં કો બાલ ન્હાના સમો;
કેવી સુન્દર લ્હેરીઓ અનિલની, ત્હારા રૂઠા બાલની -
સેરો રેશમના સમી, નિજ કરે સ્પર્શી હશે ચાલતી !

કેવી મોહક વાટિકા, વનઘટા, પુષ્પો પરાગે ભર્યાં !
કેવા રંગિન ત્યાં હશે મધુકરો સંધ્યા સમે ગુંજતા !

ત્હારી શાલ સુવર્ણરંગી ચળકે સાડી ઝીણી ઉપરે ,
તેમાંથી તુજ દિવ્ય સૌ અવયવો દેખાઇ આછા રહે !

ત્યાંયે નાજુક વૃક્ષની વનઘટા માંહી છુપેલો રહી ,
ત્હારા સૌ સુખના વિચાર રસીલા કલ્પી બનું હું સુખી ;
હા ! અદૃશ્ય સદા રહી તુજ કને જ્યાં તું ભમે ત્યાં ભમું ,
જેથી હું નવ ક્લાન્ત એક પલકે ત્હારાથી જૂદો રહું !

તું ચૂંટે મધુ પુષ્પ કોમલ કરે તે ના ગ્રહું હું ફરી ,
વા ના દાબીશ સ્નિગ્ધ તે અધર હું લોભાઈ પીયૂષથી ;
ત્હારાં ચંચલ નેત્રના ઝરણમાં ડૂબ્યો રહું સર્વદા ,
ત્હારી નાજુક પાદપંક્તિ પરની ધૂલી લગાવું શિરે !

હિંડોલા સમ ઝુલતું જલભર્યું કાસાર ત્યાં સ્વર્ગનું –
પુષ્પોની ખરતી સુગન્ધી રજથી મ્હેકી રહેલું બધું ;
સોનેરી ઢગ રેતના ચળકતા ભીના બનેલા જલે ,
આવી શાન્ત નિશા શશી સહ હવે તે સૌ પ્રદેશો પરે .

શોધી તીર કદમ્બની સુખભરી છાયા ઘડી ત્યાં ઉભે ,
રેલી છે સહુ પાસ રેલ શશીની તે જોઇ તું તો હસે ;
ઇચ્છા સ્નાન તણી થતાં ચમકી તું ચોપાસ ભીરુ જુવે ,
ના ના ! હું નજરે કદી નહિ પડું : છું વૃક્ષડાળી પરે !

તોડે ગાંઠ ન છૂટતાં કર વતી તું એક ચોળી તણી ,
લજ્જાળુ મન નીવિબન્ધ છૂટતાં શર્માઇ સ્તંભે જરી ;
ત્હોયે વસ્ત્ર સરે , પડે સરકતું , તે વિશ્વ જોતું રહે ,
ને એ કૌતુક તો બધું નયનથી પી જાઉં છું હું ખરે !

હા હા ! દેહકળી દિગમ્બર બની પ્યારી ખીલી નીકળી ;
ઉડ્યા કેશ લપેટવા સ્તનતટો ને કેસરી શી કટિ ;
બે બાહુ કમલો તણા રસિકડા છે દંડ ન્હાના સમા ,
સ્કન્ધોને સ્તન કોતરી બરફના ન્હાડેથી જાણે લીધાં !

ધીરી ઉદ્ધત છે ગતિ તુજ , પ્રિયે ! તું મોહમાયા દિસે !
ત્હારૂં ભવ્ય કપાલ સ્ફટિક સમું તેજે ભર્યું છે ખરે ;
જંઘા છે કદલી , ગુલાબફુલડાં હાથેલિયો હાથની ,
લાંબી ડોક કપોત શી તુજ , પ્રિયે ! ભ્રૂની લતા ચાપ શી !

ચાલે બે ડગલાં નિરંકુશ બની , પ્હોંચી કિનારે હવે ,
ત્હારી નાજુક તું છબી નિરખતી , ઉભી તટે , વારિએ ;
કેવાં સ્વર્ગતડાગનાં મધુરવાં મોજાં કૂદી આફળે !
તે કેવાં તુજ પાદને રમતમાં ચુમ્બી ઉડે છે હવે !

મ્હારી અસ્થિર છે છબી સલિલમાં તે જોઇ કંપી જરા ,
રીસાઈ મનમાં , ડરી ચમકી તું , ધ્રૂજી પડી વારિમાં ;
નીચી મંજુલ આકૃતિ જલ તણું ચીરી કલેજું ગઈ ,
કુંડાળું જલમાં પડયું ખળકતું હું તો રહ્યો જોઈ તે !

આવું સ્વર્ગ વળી જહીં પ્રિય વસે તે હું ન છોડું કદી ,
તું સ્વર્ગે કર વાસ કે સમજજે આ દાસ ઉભો તહીં ;
પ્યારી ! કાં રડે તું ? અરે ! દુઃખભર્યા સ્વપ્ને વિંટાઈ હતી ?
પ્રેમીલા તુજ દાસને દુઃખ દીધું તે શું વિચારી હતી ?

રે ! નિદ્રા ! રજની મહીં સ્તવન હું ત્હારૂં કરૂં છું સદા ,
ઇચ્છું હું પ્રિયની સખી સમજીને ત્હારી કને માગવા :–

મને ઘેલો કહી , લોકો ! હજારો નામ આપો છો !
હમો મનસૂરના ચેલા ખુદાથી ખેલ કરનારા !

નહીં જાહોજલાલીના , નહીં કીર્ત્તિ , ન ઉલ્ફતના –
હમે લોભી છીએ , ના ! ના ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

ત્હમારી બેવફાઈના , હરામી ને હલાલીના –
ચીરી પડદા હમે ન્યારા ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

હમે મગરૂર મસ્તાના ! બિચાબાંમાં રઝળનારા !
ખરા મહબૂબ સિંહો ત્યાં ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

કુરંગો જ્યાં કૂદે ભોળાં , પરિન્દાનાં ઉડે ટોળાં ,
કબૂતર ઘૂઘવે છે જ્યાં હમારા મ્હેલ ઉભા ત્યાં !

લવે છે બેત નદીઓ જ્યાં , ગઝલ દરખત રહ્યાં ગાતાં ,
હમે ત્યાં નાચતા નાગા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

ત્હમારા કૃષ્ણ ને મોહમદ , ત્હમારા માઘ , કાલિદાસ ,
બિરાદર એ બધા મ્હારા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !

હતાં મ્હેતો અને મીરાં ખરાં ઇલ્મી , ખરાં શૂરાં :
હમારા કાફલામાં એ મુસાફર બે હતાં પૂરાં !

પૂજારી એ હમારાં , ને હમો તો પૂજતા તેને ,
હમારાં એ હતાં માશૂક , હમો તેના હતા દિલબર !

ત્હમારા રાજ્યદ્વારોના ખૂની ભપકા નથી ગમતા ;
મતલબની મુરવ્વત ત્યાં , ખુશામદના ખઝાના જ્યાં !

હમો તમને નથી અડતા, હમોને છેડશો કો ના !
લગાવી ફૂલ હૈયે મેં નિચોવી પ્રેમ દીધો છે !

હવાઈ મ્હેલના વાસી હમે એકાન્તદુઃખવાદી !
હમોને શોખ મરવાનો ! હમારો રાહ છે ન્યારો !

ખુવારીમાંજ મસ્તી છે ! તમે ના સ્વાદ ચાખ્યો એ :
હમોને તો જગત ખારૂં થઈ ચૂક્યું ! થઈ ચૂક્યું !

૧૨-૮-૯૪.

कुदरत अने मनुष्य

પહોંચે ના કર્ણે કલકલ ધ્વનિ આ જગતના,
વહે ધીમાં ધીમાં ખળખળ અહીં શાન્ત ઝરણાં;
પડે ધોધો ગાજી મધુર જ્યમ માતંગ ગરજે,
રૂડાં બચ્ચાં ન્હાનાં ચપલ હરિણોનાં કૂદી રહે !

સૂતો છું આ કુંજે, શરીર મનમાં શાન્તિ પિગળે,
હજારો મીઠા મિશ્રિત સ્વર ભરે છે મગજને;
વિચારો આનન્દી મુજ દિલ કરે છે દુઃખભર્યું !
અહો ! મ્હારૂં હૈયું સુખમય દુઃખોથી ઉભરતું !

અને આ આત્માને કુદરત ગ્રહી લે નિજ કરે,
ઉડાડી દે ઊંચો, પકડી વળી ચાંપે નિજ દિલે;
મૂકે તેને પાછો હસી મૃદુલ શેવાલ પર ને
પછી પંપાળે છે ફરી ફરી દઈ ચુમ્બન સુખે !

અરે ! એ માતા છે ભગિની મુજ કે શાન્તિ સુખ છે,
નવાં કાર્યો પ્રેરી મુજ હૃદયમાં અગ્નિ છુપવે !
નિહાળી વિચારી મુજ દિલ બની કાષ્ટ સળગે,
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન, અરે !

નીલી કુંજોમાં છે સુમન મકરન્દે ભભકતાં,
નીચે ઊંચે ઉડે કુદડી નવરંગી રમતમાં ;
અને હું ધારૂં છું પ્રતિ પુલ રૂપાળું હસમુખું –
બને છે ભોગી આ અનિલલહરીસ્પર્શસુખનું !

અહો ! પક્ષી – એ તો કૂદી કૂદી રમે છે મુજ કને,
વિચારો તેઓના સમજી શકતો હું ન જરી એ ;
અહા ! કિન્તુ તેની અતિ ચપલ સૌ અલ્પ ગતિએ –
મને તો ભાસે છે પુલકિત થતો હર્ષ ચમકે !

પ્રશાખા ગુલ્મોની વ્યજન નિજ વિસ્તીર્ણ કરતી,
ભરી લેવા હૈયું દિનકર તણાં આ કિરણથી ;
નકી હું માનું છું, તરુ પુલ બધાં હર્ષમય છે,
ડૂબેલાં સર્વે છે પ્રણયમધુના મિષ્ટ ઝરણે !

અરે ! આ શ્રદ્ધા જો કુદરત – પ્રભુ – પાથરી રહે,
અને યોજી દે છે વિભુપતિ જ આ ધર્મ સહુને,
નહીં કાં રોઉં તો રુધિર દિલનું હું નિરખીને –
અહીં આ જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન, અરે !

નદી જો રોશે તો રુદન કરશે ઝાડપથરા,
અને ઝીણું ઝીણું રુદન કરશે પક્ષી સઘળાં ;

વનોના આગારો – તરુ સહુ બિચારાં ટપકશે ,
ઝરાનાં હૈયાં તો છણ છણ તપીને ઉકળશે !

અને આંસુ લ્હોતો પવન નદીનો મિત્ર બનશે ,
નભે ઝૂમેલાં તે ઘનદલ તણાં અશ્રુ ખરશે !
કૃતિ આવી મીઠી કુદરત તણો જે ક્રમ કહે ,
જનોમાં એ ના ના ! જડ સમ નહીં શું જન અરે !

કહું શાને હાવાં ઉદધિ જડ ને આ જડ નદી ?
ગણું તિર્યંચોને હૃદયહીણ હું તો કયમ કદી ?
ખરે ! હું જાણું છું જગત સહુ ચૈતન્યમય છે ,
નહીં તો કયાંથી આ પ્રણય , કરુણા ને રતિ ? અરે !

ભલે કાલિદાસે નિજ દિલ કહ્યું વાદળી કને ,
પ્રિયાનો સન્દેશો ઘન સહ દીધો તે પણ ભલે ;
નકી માન્યું છે આ મુજ દિલ અને એ કવિદિલે ,
પહોંચાડયું મેઘે કવિરુદન તેની રમણીને !

કવિ આ ભોળો તો કુદરત તણો બાન્ધવ હતો ,
જનો તે શું જાણે ? જન પર રહ્યો સ્વાર્થ લપટયો ;
વિના અશ્રુ જોશે જનદુઃખ જનો જ્યાં સુધી , અરે !
કવિતાના ભોક્તા સુખમય રસીલા નહિ બને !

નવા રંગો ધારી સુરધનુ અહીં આજ વિરમે ,
જનોથી મ્હારે શું ? કુદરત મહીં આ દિલ રમે ;
રૂડી સંધ્યા રેલી સરિત સર ને પ્હાડ પર છે ,
ધનુ સંકેલાયું , હિમકર તણું શૃંગ ચળકે !

અહો તારા સાથે ધવલ નભગંગા ખળભળે ,
રૂડાં પીળાં પીછાં શશી પર ધરે વાદળી હવે ;
ધકેલી તેને આ અનિલ લઇ ચાલ્યો રમતમાં ,
અને પેલી ચન્દ્રા થરથર રહી ધ્રૂજી જલમાં !

અહા ! કેવા પન્થે કુદરત કરે છે ગતિ ? અને –
અરે ! કેવા પન્થે કુદરત તણાં બાલક ભમે ? !
વિચારી વિચારી મમ દિલ બને ભસ્મ સળગી ,
અરેરે ! જે રીતિ જન પ્રતિ ચલાવે જન અહીં !

૨૯ – ૮ – ૯૪ .

पान्थ पंखीडुं

આ જો , ઘોર તિમિર શો જીવિતનો બ્હોળો પડ્યો પન્થ છે :
નિર્માયો સહુ કાજ એ કયમ પછી પાછો ફરી તું શકે ?
લેવાનો શિર ભાર તે લઇ અને આકાશમાં ઉડવું ,
જાવું જ્યાં લઇ જાય વાયુ તુજને વિશ્રાન્તિ લેતાં જવું !

જો તે કાશ્મીરદેશના મધુરવા મીઠા ઝરા આવશે ,
વ્હાલા પાન્થ ! તહીં તરી વિરમજે ; એ દેશ વ્હાલો મને ;
ત્યાંના તે અતિ રમ્ય ને ટપકતા મીઠા રસે કુંજમાં –
ગુચ્છા દ્રાક્ષ તણા બિલોરી જલમાં છાયા રહે પાડતા !

પુષ્પોની રજથી ભર્યો અનિલ ત્યાં વૃક્ષો ધુણાવી રહે ,
ત્યાં તું ટોચ પરે ચડી , સ્થિર થઈ, મીઠાં ફલો ચાખજે ;

સોનેરી તુજ પીંછડાં શ્રમિત તે તાજાં કરી લે ભલે,
જાવાનું બહુ દૂર ત્હોય તુજને ત્યાં થાક લાગ્યો હશે !

જાણ્યો તેં નથી માર્ગ ને વિકટ છે ત્યાંનાં વનો ને ગિરિ,
કિન્તુ સુન્દર સૌ પ્રદેશ નિરખી પ્રેમે વહેવું તહીં ;
ત્યાંની કો સરિતે તરી, ઠરી જરી, ક્રીડા કરન્તાં જરા,
અંગો તપ્ત થયેલ શીતલ થતાં આનન્દ આવે મહા !

સંધ્યાએ વળી હિમપર્વત તણાં શૃંગો ગુલાબી બને !
ખીણેખીણ, ઝરેઝરા, સર સહુ ત્યારે રૂપેરી બને !
ત્યાંનાં તે ગિરિ શાં તરુ ગિરિ નભે તારાથી વાતો કરે,
તે સૌ દિવ્ય ઉજાસમાં ગરક થૈ હર્ષે ભર્યા ખીલશે !

ત્યારે તો પ્રિય જે હશે તુજ દિલે તે યાદ સૌ આવશે,
ગાજે તો તુજ ચિત્તડું દુઃખભર્યું ને અશ્રુ બે ખેરજે !
રુમઝુમ્ કો પડી ઝાપટું વહી જશે ને કૈંક કહેતું જશે,
ત્યારે તું પ્રિય તે ઉદાસ સુખમાં ડુબી ભલે મ્હાલજે !

વ્હાલા, હું ગુરુ ને વળી તુજ સખો, તે ભક્ત સંભારજે,
બાલુડા ! મુજ પ્રાણ ! તે વખત તું રોજે અરેરે ભલે !
ઉછેર્યું તરુ એક મેં વન મહીં ત્યાં તું વળી બેસજે,
વ્હાલા ! મેં લઘુ એક કોતરી લખ્યું તે કાવ્ય તું વાંચજે !

હા, હું એ ઘસડાઈ એક વખતે વ્હાલા ! ગયો ત્યાં હતો,
વ્હાલાંનો વિરહી બની હૃદયને ચીરી રડ્યો ત્યાં હતો ;
તે અશ્રુઝરણું જ શોણિત સમું તે કાવ્યમાં છે ભર્યું,
સ્વેચ્છાએ ભરી ચંચુ લાલ મુખથી પીજે ભલે આંસુડું !

ને જો શુષ્ક રણે જવું તુજ બને ઓળંગી સિન્ધુ , અરે !
રેતીના ઢગ ત્યાં ઉડે , પવન ત્યાં ફૂંકી ઉન્હા આફળે ;
તું મ્હારૂં , તુજ હું , બની પણ , સખે ! હું ભોમિયો ના શકું ,
એવા સંકટમાં અરે ! મદદ ત્યાં આપી જરી ના શકું !

પાંખો સુન્દર ત્યાં અતિ શ્રમવતી ચોળાઇ ચીરાઇને –
કંઠે સોસ પડ્યો હશે જલ વિના બાપુ ! અરેરે તને !
પાંખોને તુજ શક્તિ ત્યાં ગરુડની દેજે પ્રભુને સ્તવી ,
ને જાજે જલદી ઉડી , ઘટિત ના રોકાવું ત્યારે ઘડી !

ત્હારા માર્ગ પરે ઘણા તુજ સમા પાન્થો ગયા ઉડીને ,
માર્ગે તે જ જવું , ભલે સુખ તને આવી મળે ના મળે !
નિર્માયું જવું તો જવું દુઃખ દહી આનન્દ ધૈર્યે વહી ,
આ તો ઝિંદગીભાર પુણ્ય સરખો , સૂએ ન સિદ્ધિ કશી !

પ્હોંચે જ્યાં સુધી સ્થાન તું અવધિનું , તે અન્ત આવ્યા સુધી –
આકાશે જલદી અગાડી ઉચકી તે ભાર તું જા ઉડી ;
પૂરા સાહસથી બલિષ્ટ દુઃખને સન્તોષથી પી જવું ,
ને આનન્દ વિશેષ પ્રેમસુખથી તે દુઃખમાં માનવું !

હું આ વૃદ્ધ રડું ન તે ઘટિત છે , લુછું હવે અશ્રુને ,
જા તું , થા સુખિયું , ન આમ રડવું , છાતીથી ચાંપું , અયે !
રક્ષે ઈશ્વર પાપથી હૃદય ને દોરે સુમાર્ગે તને ,
વ્હાલા પાન્થ ! સુખી સુખી સુખી થજે ! આશિષ મ્હારી તને !

૩૧ – ૧૦ – ૯૪ .

विरहस्मरण

દેશોદેશો નવીન નિરખી ઘુમતો ’તો પ્રિયે ! હું ,
ત્યાં ત્હોયે હા ! વિરહભડકે દાઝતો ’તો પ્રિયે ! હું ;
ન્હોતું ત્યારે તુજ છબી શું ને શાન્ત રોઈ થવાનું ,
ન્હોતું કાંઈ વિરહભડકો બૂઝવી નાંખવાનું .

ક્યારે એ જો વિસરી દુઃખ હું લેશ આનન્દ લેતો ,
ત્યારે વ્હાલી દ્વિગુણ દુઃખમાં ડુબતો હું ફરી તો ;
“ હું આવો શે અનુભવી શકું હર્ષ પ્યારી રડે ને ? ” –
હૈયું મ્હારૂં સળગી ઉઠતું કાંઇ એવા વિચારે .

જૂદાં થાતાં મુખ તુજ હતું ગ્લાનિપૂરે છવાયું ,
સ્વપ્નામાં એ નિરખું છબી તો આંસુડાં ઢાળતો હું ;
હૈયામાં એ ચિતરી કદિ હું હાસ્ય ત્હારૂં શક્યો ના ,
રોતો હું ને રડતી પ્રિય તું એ જ ચિત્રો હતાં ત્યાં .

મીઠાં ત્હારાં નયન દિલના લક્ષ્યમાં એક ધારી –
જોતો હું જ્યાં નિમિષ તજીને ચન્દ્રનું બિમ્બ , પ્યારી !
આલેખાતું તુજ મુખ તહીં ધ્રૂજતા ઓષ્ઠવાળું ,
ને એ ત્હારૂં શરીર દુબળું શોકઓઘે છવાયું !

રોપાતો ત્યાં વિનિમિત થઇ શોક મ્હારે દિલે હા !
રોતી તું ને મુખ મુજ બધું ભીંજવી અશ્રુ દેતાં ;
એ આંસુ કે વિરહઉદધિ ઉછળી ઉછળીને —
અત્યારે એ વિગત દુઃખમાં ડુબવી દે મને છે .

અત્યારે એ હૃદય ગળતાં અશ્રુની ધાર વ્હેતાં
ભીંજ્યા ત્હારાં કમલ સરખાં નેત્રના લાલ ખૂણા ;
ત્હોયે પ્યારી ! મધુર સ્મિત છે સ્નિગ્ધ ઓષ્ઠે છવાયું ,
ને હા ! વ્હાલી ! વપુ તુજ દિસે હર્ષના ઘેનવાળું .

ઓળંગી તું ઉદધિ દુઃખનો ત્યાં નિહાળી રહે છે ,
મ્હાલે છે તું સુખઅનિલમાં હાસ્ય તેથી કરે છે ;
વ્હાલી ! આવા સરલ હૃદયે પ્રેમ જે દાખવે તું -
તેના સામે નિરખી શકું હું એ જ સામર્થ્ય યાચું !

૧૪ - ૨ - ૯૫ .

વિષપાન

અહો ઘોળી પીધું મધુર વિષપ્યાલું , પ્રિય સખા !
હવે હું ભૂલું છું જગત સઘળું તે લહરીમાં !
ધીમે ધીમે મૂર્છા મુજ મગજને ચુમ્બન કરે ,
અહા ! હું ગાતો તે અનુભવી શકું છું સુખ હવે .

તીરે ભેદાયેલા મુજ હૃદયને તો કળ વળી ,
અમી ઢોળાયું શું ધગધગી રહેલા ઉર મહીં !
નથી આશા ઇચ્છા , ગત દુઃખ તણું ના સ્મરણ વા ;
અહો ! મેં તો પીધું નહિ વિષ , નકી અમૃત સખા !

વ્હાલા ! જ્યાં ઘસડાઇ જાય જગ ત્યાં મ્હારે ખુશીથી જવું ,
ત્હોયે છે દુઃખ એક આ દિલ મહીં , છોડું તને તે તણું ;

એ ચિન્તા પણ શાન્ત છેલ્લી ઘડીએ થાશે નકી હા સખા !
એ જ્વાલા પણ અન્તરે ડૂબી જશે આનન્દની લ્હેરમાં.

આશામાં ડૂબતું અને ધડકતું, ફાળો ઘણી સાંધતું,
તે હૈયું મુજ આમ આજ વિષથી વિશ્રાન્તિ લેવા ઢળ્યું;
ના તે કોહિ હવે ઉઠી સળગી કે ચીરાઇ રોશે, સખા !
ના તે કોહિ ફલંગ મારી પડશે પ્રીતિ તણી જાળમાં.

નકી મ્હારે જાવું, રુદન નવ વ્હાલા ! કર હવે,
સુખી હું થાતાં તું રુદન કર તે તો નવ ઘટે;
સુખી હું થાતો ત્યાં હૃદય તુજ હર્ષે ઉભરતું,
અરે ! તો કાં હાવાં મુજ સુખ તને દુઃખી કરતું ?

અહો ! ત્હારાં આંસુ પિગળી મુજ અન્તઃકરણમાં —
ગયા સંસ્કારોથી સ્મરણમય આત્મા કરી જતાં;
હશે મ્હારે માટે રુદન કરવું મૃત્યુસમયે —
પ્રભુએ નિર્મ્યું તો ઉર મુજ ઉખેળું તુજ કને.

જોને, ભાઇ ! તહીં રહી મલપતી તે મોહની ક્રૂરતા,
તેમાં તે અતિ રમ્ય આકૃતિ રહી જેને કહી મેં "પ્રિયા";
ઘૂંચાયાં મુજ તે અરે પ્રણયીઓ એ જાળ માંહી દિસે,
ભોળાંને નિરખી ડૂબ્યાં, ડૂબી જતાં ચીરાય હૈયું, સખે !

તે સૌ આમ જ આજ માર્ગ પર હા ! રોઇ રડી આવશે,
તેઓનાં દુઃખથી દુઃખી થઇ અરે ! કૈં પ્રેત મિત્રો રડે;
તેઓની કબરો તણા પથરમાં અશ્રુઝરા ચાલતા,
તેઓના બળી ભસ્મ જે થઇ ગયા તે અંશ સૌ કંપતા !

ઓહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમાં હશે પ્રેમ ક્યાં ?
આંહીં બીજ વવાય છે વિષય ને સૌ સ્થાનમાં મોહનાં ;
કાંટાળાં તરુ તે ઉગી હૃદય કૈં ભોળાં બિચારાં ચીરે ,
ક્યાંહીં છે રુધિરે ભર્યા ઉઝરડા , ક્યાંહીં વ્રણો ગાઢ છે .

રે ! ત્હોયે મુજ ભક્તિનું પ્રણયનું મેં બીજ વાવ્યું , સખા !
છે તો ક્ષારભૂમિ પરન્તુ ઉગીને જાણ્યું થશે વૃક્ષ આ ;
આશાએ દિલ આ તણા ઝરણના વારિથી પોષ્યું , છતાં –
તે તો ત્યાં જ બળી ગયું પણ વળી માન્યું જ મેં તે ન કાં ?

મનાયું ના હુંથી તરુ મુજ કદી તે નહિ થશે ,
અરે ! માન્યું નિત્યે લલિત ફૂણગો કાલ ફુટશે ;
અરેરે ! દ્હાડો એ પણ કદિ મળ્યો ના સુખ તણો ,
અને આશાતન્તુ જીવિત સહ આજે તૂટી ગયો !

તને ને વ્હાલીને ફૂલ સહુ ધરૂં એ પ્રણયનાં ,
હતી આશા એવી પણ ન પ્રભુને કૈં હતી દયા ;
તમે વ્હાલાં ! વ્હાલાં ! સમજી મમ ઇચ્છા નવ શક્યાં ,
હવે ના રોવું તો મુજ મરણકાલે , પ્રિય સખા !

ઓહો ! મોહ જ મોહનું જગત આ તેમાં વિના સ્વાર્થ શું ?
ક્યાં પ્રેમી દિલમાં હશે સુખ , સખે ! વૈરાગ્ય સાથે વસ્યું ?
' છે વૈરાગ્ય જ પ્રેમ, પ્રીતિ સુખ છે , પ્રેમી વિરાગી ખરો , ' –
જૂઠી એ મમ માન્યતા થઇ , અને હું પ્રાણ ત્યાગું, અહો !

સૂકાયાં ના આંસુ હજુ પણ અરેરે ! નયનથી ,
તજાઈ ના પ્રીતિ મરણસમયે એ હૃદયથી ;

ત્હમારૂં વ્હાલાંનું નવ હજુ ગયું ચિન્તન, અહો!
ન બૂઝાયો, વ્હાલા! પ્રણયભડકો આ હૃદયનો.

થાકેલું હરણું ય અન્તસમયે એકાન્ત ને શાન્તિમાં
બેસીને નિજ પ્રાણ ત્યાગ કરતું નિઃશ્વાસ અશ્રુ વિના;
હું તો કૈક વિચાર ને દુઃખ મહીં આ પ્રાણ ત્યાગું, સખા!
ને હું જેમ જ સૌ મનુષ્ય દુઃખમાં રોઈ ત્યજે પ્રાણ હા!

૩ - ૪ - ૯૫.

સારસી

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધું હર્ષે ભરે કોકિલા,
ઝીણી વાંસળી શા સ્વરો સુખભર્યા ચંડોળ આલાપતાં;
ખિસ્કોલી તરુના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યાં કૂદે,
ને રંગીન શુકો ઘણાં મધુરવાં આકાશ ઊડી રહે!

આવી આનન્દવેળાએ બિચારૂં કોણ આ દુઃખી?
હશે એ પ્રેમનું માર્યું હૈયું કોઇ રહ્યું તપી!

ગંભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,
સીંચી જલે પુલિન શીતલ એ કરે છે;
ત્યાં દીન સારસી ઉભી જલપૂર નેત્રે,
સૂની, અરે! શિર નમાવી રહી રડે એ!

અહોહો! પાંખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે,
આવું આ પક્ષી, તેને એ આવી પીડા ખરી! અરે!

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડયો છે,
ન્હોળી પાંખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે ;
પારાધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દિસે છે,
ખૂંચ્યો છે ત્યાં રુધિર વહતું બંધ હોવાં થયું છે.

જીવવું જીવ લેઈને આહીં એવી દિસે રીતિ !
કોઈને દુ:ખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો કયમ શિકાર હશે શિકારી ?
આવી હશે દિલ દયા કંઈ સારસીની ?
બચ્ચાં અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની
નાસ્યો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમનાં અશ્રુ વજ્ર જેવા ય દિલને,
કો વેળા પારધીને એ પ્રેમનો દંશ લાગતો.

આવું આવું નિરખી દિલમાં કાંઈ કેવુંય થાય,
કેવો છે રે રુદનમય આ ક્રૂર દેખાવ હાય !
ન્હાનાં બચ્ચાં ટળવળી રહી માત સામું જુવે છે,
ને પંપાળે નિજ જનકના કંઠને ચંચુથી એ.

હજુ તો ખેલવા પૂરું શીખ્યાં આ નથી બાલુડાં,
રે ! તે શું મૃત્યુને જાણે ભોળાં આ લઘુ પંખીડાં !

દુ:ખ સહુ ઉડી જાશે કાલ આ બાલકોનાં,
રમતગમત માંહી હર્ષ લેશે ફરી આ ;
પણ ઝૂરી મરશે રે સારસી બાપડી તો,
જખમ નહિ રુઝાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતાં કો બીજાથી પ્રેમ જોડવો ,
આવું કાં ન કરે સૌએ પ્રેમી જોકે મળે ખરો ?

જોડવી એક જોડીને બે કો ખંડિત થાય તો ,
બન્નેનાં એકબીજાથી ઓછાં જેથી બને દુઃખો .

અઢેલી બાઝીને તરુ સહ રહે ખીલતી લતા ,
દઈ પુષ્પો પ્રેમે લઇ રસ જીવે છે પ્રણયમાં ;
સુખી આવા દહાડા સરકી કંઇ જાતા રમતમાં ,
અને એ વેલીને મરણપડદામાં લઈ જતા .

મરેલી વેલીનું સ્મરણ નવ ભૂલે તરુ કદી ,
અને પ્રેમી ગાળે દિવસ દુઃખના કૈં રડી રડી ;
પરન્તુ ચાંપે છે હૃદય પર બીજી લઇ લતા ,
અને પ્રેમે રેડે મધુર રસ તેના હૃદયમાં .

ધીમે ધીમે આવું તરુ થઇ જઈ વૃદ્ધ મરતું ,
અને વેલી વીલી રુદન કરતી કૈં દુઃખભર્યું ;
છતાં ટેકો બીજા તરુ પર લઇને ય જીવતી ,
અને આપી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી .

ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે ,
એકને દિલ અર્પ્યું તે બીજા કોનું નહીં બને .

પ્રેમને કારણો સાથે સંબન્ધ કાંઇ એ નથી ,
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ : પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી .

ઝૂરી ઝૂરી મરવામાં સ્નેહ સંતોષ માને,
નહિ કદિ રસ શોધે સારસી અન્ય સ્થાને;
રસ દઈ લઇ લીધો ઈશ્વિરે છીનવી તો,
હૃદયહીણુ બિચારાં પ્રેમીને મૃત્યુ આપો.

પ્રેમીનો હોય બેલી કો તો આનું કૈં થવું ઘટે,
પામે છે ત્રાસ મ્હારો તો આત્મા આ દુઃખ જોઇને

ત્યાં કાંઇ આ વન મહીં હીલચાલ થાય,
પક્ષી બધાં ઉડી ઉડી અહીં શાં તણાય!
સર્પો, હરિણુ, સસલાં, સહુ દોડી આવે,
લાંબો ધ્વનિ ભયભર્યો શ્રવણે પડે છે.

ઉલ્કાપાત થયો કાંઈ હશે આ વનની મહીં,
પ્રતીતિ થાય છે એવી જોઈ આ ગતિ સૌ તણી.

હા! અગ્નિ ત્યાં સળગી ઘાસ પ્રજાળતો, રે!
વૃક્ષો તણાં કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે;
ભૂખ્યો ધસી જીવ અનેક ગળી જતો તે,
દિશા બધી ધૂમવતી છવરાવી દે છે!

વ્હાલો છે જીવ પોતાનો વ્હાલાંથી ય વધુ! અરે!
ન્હાસે છે સિંહ પેલો ત્યાં સૂતી સિંહણુ છોડીને.

પણુ અડગ સમાધિ સારસીની ન છૂટે,
મરણુશરણુ જાવું હર્ષ તેને દિસે છે;
ભડભડભડ થાતી અગ્નિની ઝાળ આવી,
બળી મરી પ્રિય સાથે સારસી પ્રેમઘેલી.

દર્દીના દર્દની પીડા વિધિને ય દિસે ખરી ,
અરે! તો દર્દ કાં દે છે? ને દે ઔષધ કાં પછી ?

૧૬ - ૪ - ૯૫.

પ્રિયતમાની પંથાણી

હતું મીઠું જેવું વિરસ પણ તેવું બની રહ્યું ,
અરે ! તુંને કહેતાં “ કુસુમ ” દિલ મ્હારૂં જળી રહ્યું !
ગઈ કહો ક્યાં પેલી સુરભ ? રૂપ ને કોમલપણું ?
ગયું કહો ક્યાં એવું અમીભર હતું તેહ મુખડું ?

હસન્તી ત્હારી તે ઉછળી ઉછળી પાંખડી બધી ,
હવે તો એવી એ સૂકી સૂકી જ સંકુચિત બની !
અને મીઠો એવો મધુભર હતો મોહ સઘળે ,
હવે સર્વે ળ્હીલું રસ રહિત ભાસી રહ્યું જગે !

હવે પેલો વાયુ તુજ સહ લપેટાઇ ઉડતો -
પરાગે ભીંજાઇ સકલ દિન રહેતો મહકતો -
નહીં સ્પર્શે તુંને ! નહિ જ નિરખે મુગ્ધ નયને !
નિહાળી દૂરેથી નકી જ વળશે અન્ય જ સ્થળે !

હવે સંધ્યાભાનુ કરથી ગ્રહી ત્હારા અધરને —
અમી પીતાં દેતો દ્વિગુણી ત્રિગુણી લાલી મુખને ,
જરાએ ના જોશે પ્રણયી નજરે તે તુજ પરે !
નહીં ભાવે ધારી રમત તુજથી આચરી શકે !

હવે પેલો ભોગી મધુપ તુજ ગન્ધે ડુબા ડુબી —
ધરન્તો મૂર્છા જે તુજ ઉરપદે દેહડી ધરી -
તને પાસેથી એ નિરખી નહિ જાણી ય શકશે!
હવે આવ્યો એવો શિથિલ બની ગુંજી ઉડી જશે!

દશાનો કેવો આ ક્રમ જ સઘળો આમ ઉલટ્યો?
અરે! તે દિનોનો પલટી જ ગયો રંગ સઘળો?
ગઈ તે વ્હાલી ને ફકીરી ધરીને આજ ભટકું!
વિલાઈ એધાણી તુજ સમી ય! પ્યારા! શું કરવું?

ગઈ તે વ્હાલી ને વરસ દશ ગાળ્યાં તુજ પરે!
વિલાયું તું હાવાં! રહ્યું શું! અવલમ્બું શું ઉપરે?
વિલાયું તું ત્હોયે નહિ જ તજું તુંને મન થકી,
વિલાયું એવું એ હજુ મુજ પ્રિયાનું મટ્યું નથી.

તજે વાયુ, ભાનુ, મધુપ, સહુ તુંને તજી શકે,
ગયાં પેલાં વ્હાલાં સ્વરૂપ સદગન્ધી સકલ તે;
મને તો તું હૂતું પ્રિયથી મળ્યું તે તેવું જ હજુ!
સરે અશ્રુ ત્યારે હૃદય શું ધરૂં ને ધરી રહું!

હવે હું પૂજું છું, મૃતકુલ! તને એ પ્રણયથી,
હવે તું મ્હારે છું વધુ પ્રિય થયું આ મરણથી!
જશે છેલ્લા શ્વાસો, મુજ પ્રિયતમામાં મળીશ હું,
ત્યહાં સુધી ચાંપ્યું હૃદય શું તને ધારીશ જ હું.

૨૫ - ૬ - ૯૫.

દગો

કફન વિણુ લાશ વેરાને, દીવાનાની પડી, દિલબર!
ખફા તેની ઉપર થાતાં, અરે! તુજ હાથ શું આવ્યું?

ફુવાગીર આ તમારાથી લઈ જલ્લાદની તલવાર —
ખૂની તુજ હાથ કરવાથી, અરેરે! હાથ શું આવ્યું?

દઇ દિલદારને ધક્કો, કજાના હાથમાં દેતાં —
અરે! એ પેશકદમીથી કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

કદમ તુજ ચૂમવા ગભરૂ પડયો 'તો પૈરમાં ત્હારા —
જફામાં ફેંકતાં તેને, અરે! તુજ હાથ શું આવ્યું?

હતી જ્યાં વસ્લની ખ્વાહિશ, મળ્યું ત્યાં ઝહેરનું પ્યાલું!
મગર તે જામને ભરતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

મુકદ્દરમાં હતું તેવું બન્યું તુજ હાથથી, માલિક!
પરન્તુ એ દગો દેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

હતો બસ મોતનો પ્યાલો! ખુશીથી જાત પી ફિદવી,
રહેતાં ચૂપ તો એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

"જામે શરાબ માશૂકને ભરી દે ઓ ભલા સાકી" —
હસીને બોલતાં એવું કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

ભરી દેતાં રડયો સાકી, ત્યારે તું થઇ ગુસ્સે —
તેને લાત તે દેતાં કહે તુજ હાથ શું આવ્યું?

હવે પેલો ભોગી મધુપ તુજ ગન્ધે ડુબી ડુબી —
ધરન્તો મૂર્છા જે તુજ ઉરપટે દેહડી ધરી -

૨૦ - ૬ - ૯૫.

તું મ્હારી હતી

કબજ આ રૂ થશે ત્યારે જમીમાં ગારશો શું —
ફુલો ફેંકી ઉપર તે શું કહેશે “ આફતી તેને ” ?

કબર નીચે — ખુદા ઉપર નથી કે' દૂર – આ દિલગાર !
છતાં “ દિન એક તેની હું હતી ” એવું કહેશે શું ?

કહેવાનું કહી ચૂકી ! હવે ફરિયાદ શી બાકી ?
ભલે તો ખેર કિસ્મતમાં ફકીરી ખાક છે લાગી !

હવા તુજ વસ્લની પલટી, અમન મ્હારા ગયા ફીટી ;
હવે આ હાડપિંજરને રહી અંતમની બરકત !

અરે ! એ મસ્ત યારીમાં ખુદાઈ શી હતી બરકત !
હવે તો બેહયાઇ ને રહી બેજારીમાં બરકત !

રહેવું બોજમાં આશક — તને આમીન એ બરકત !
હમારી પાયમાલીમાં હમોને છે મળી બરકત !

અમીરી બા અને ઇજ્જત રહે હરગિઝ તુજ કાયમ !
ફકીરોની ફકીરીમાં ફકીરોને ખરી બરકત !

મગર અફસોસ – ઓ આશક ! હતું દિલ આ જીગે કરતું —
નિવાજી કોઇને તેને હતું ખેરાતમાં દેતું !

પરન્તુ છેવટે, બાળી ! હતું કહેવું રહીને કે : –
“ અરે ! તું છે હજુ મ્હારો અને હું છું સદા ત્હારી ”.

૧૬ – ૮ – ૯૫ .

ખુદા પાસે દુવા ત્હારી રડીને માગતું 'તું દિલ,
ખંજર ભોંકતાં તેને કહે તુજ હાથ શું આવ્યું ?

"ફુલોની ગેંદ છે, માશૂક !" છુરી છુપાવી બોલી —
અહો ! ખિલાફ એ કહેતાં અરે ! તુજ હાથ શું આવ્યું ?

જીગર અશરાફ આ મ્હારે ખતા તુજ માફ કીધી છે;
હવે તોબા સદા કરજે, ખુદા માફી તને બખ્શે.

રહે આબાદ તું, દિલબર ! અને ખંજર અને પ્યાલું !
અરે ! પણ ઈશ્ક કરવાથી હમારે હાથ શું આવ્યું ?

૩૦ – ૬ – ૯૫.

તું મ્હારી હતી

બહેતર બોલવું, પ્યારી ! "નથી ને ના હતી યારી";
પરન્તુ ના કહેજે તું, "હતી ન હતી થઈ ત્હારી" !

નહીં આ ઈશ્કદરિયાનાં ચડ્યાં મોજાં ઉતરવાનાં;
નથી તું યાર આજે તો, હતી દિન કોઇ ના યારી !

કર્યું કુરબાન આ દિલ મેં "હતી હું ચાહતી તેને",
કહેતાં બોલ તું એવા નહીં શરમિંદ શું થાશે ?

નઝરથી દૂર હું થાતાં, અગર દૌલત ઉડી જાતાં,
જબાંથી બોલશે શું તું, "હતી હું ચાહતી તેને" ?

કબજ આ રૂ થશે ત્યારે જમીમાં ગારશે મુર્દું —
પુલો ફેંકી ઉપર તે શું કહેશે "આહુતી તેને"?

કબર નીચે — ખુદા ઉપર નથી કૈં દૂર - ઓ દિલબર!
છતાં "દિન એક તેની હું હતી" એવું કહેશે શું?

કહેવાનું કહી ચૂકી! હવે ફરિયાદ શી ગાવી?
ભલે તો ખેર કિસ્મતમાં ફકીરી ખાક છે લાગી!

હવા તુજ વસ્લની પલટી, ચમન મ્હારો ગયો ફીટી;
હવે આ હાડપિંજરને રહી અંજામની બરકત!

અરે! એ મસ્ત યારીમાં ખુદાઈ શી હતી બરકત!
હવે તો બેહયાઇ ને રહી બેઝારીમાં બરકત!

રહેવું મોજમાં માશૂક — તને આમીન એ બરકત!
હમારી પાયમાલીમાં હમોને છે મળી બરકત!

અમીરી બો અને ઇઝ્ઝત રહે હરગિઝ તુજ કાયમ!
ફકીરોની ફકીરીમાં ફકીરોને ખરી બરકત!

મગર અફ્સોસ - ઓ માશૂક! હતું દિલ આ ઝબે કરવું —
નિવાઝી કોઇને તેને હતું ખેરાતમાં દેવું!

પરન્તુ છેવટે, ભોળી! હતું કહેવું રડીને કે:—
"અરે! તું છે હજુ મ્હારો અને હું છું સદા ત્હારી".

૧૬-૮-૯૫.

ગ્રામ્ય માતા

ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂરૂં છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, દિસતી એકે નથી વાદળી;
થંડો હિમભર્યો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક ઉડી ગાતાં મીઠાં ગીતડાં!

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના
રમત કૃષિવલોનાં બાલ ન્હાનાં કરે છે;
કમલ વત ગણીને બાલના ગાલ રાતા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપરે ફેરવે છે!

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો! કેવું સુખી જોડું કર્ત્તાએ નિરમ્યું દિસે!

ત્યાં ધૂલ દૂર નજરે ઉડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઈ આવે;
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભાં રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ જોતાં!

ધીમે ઉઠી શિથિલ કરને નેત્રની પાસ રાખી,
વૃદ્ધા માતા નયન નબળાં ફેરવીને જુવે છે;
ને તેનો એ પ્રિય પતિ હજુ શાન્ત બેસી રહીને
જોતાં ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે!

ત્યાં તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે જુવાન ત્યાં;
કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે "આવો, બાપુ!" કહી ઉભો.

[શ્રી કલાપીનો કેકારવ: પૃ. ૬૮

" લાગી છે મુજને તૃષા , જલ જરી દે તું મને " બોલીને
અશ્વેથી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાએ જુવે ;
" મીઠો છે રસ ભાઇ ! શેલડી તણો " એવું દયાથી કહી ,
માતા ચાલી યુવાનને લઇ ગઇ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !

પ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા,
છુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી ;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા
ને કૈં વિચાર કરતો નર તે ગયો પી .

" બીજું પ્યાલું ભરી દેને , હજુ છે મુજને તૃષા , "
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું .

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની ,
એકે બિન્દુ પણ રસ તણું કેમ હાવાં પડે ના ? !
" શું કોપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ? " આંખમાં આંસુ લાવી ,
બોલી માતા વળી ફરી છુરી ભોંકતી શેલડીમાં .

" રસહીન ધરા થૈ છે , દયાહીન થયો નૃપ ;
" નહીં તો ના બને આવું , " બોલી માતા ફરી રડી ..

એવું યુવાન સુણતાં ચમકી ગયો ને
માતા તણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે :-
" એ હુંજ છું નૃપ , મને કર માફ બાઈ !
" એ હુંજ છું નૃપ , મને કર માફ ઈશ !

" પીતો 'તો રસ સિદ્ધ હું પ્રભુ અરે ત્યારે જ ધાર્યું હતું —
" આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં ;

"છે ત્હોયે મુજ ભાગ કૈં નહિ સમો તે હું વધારૂં હવે,
"શા માટે બહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?

"રસે હવે દે ભરી પાત્ર બાઈ,
"પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે ;
"સુખી રહે બાઇ ! સુખી રહો સૌ ,
"ત્હમારી તો આશિષ માત્ર માગું !"

ખ્યાલું ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા ,
છુરી વતી જરી જ કાતળી એક કાપી ;
ત્યાં સેર છૂટી રસની ભરી પાત્ર દેવા ,
બ્હોળો વહે રસ, અહો ! છલકાવી ખ્યાલું !

૧૪ – ૧૦ – ૯૫.

बिल्वमंगल

છુપી ઊંઘે ઘનપડ મહીં તારલા વ્યોમઅંકે ,
નિદ્રા મીઠી ગિરિ નદી અને વિશ્વ આખુંય લે છે ;
ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને ,
સૂતી સૂતી હસતી મધુરૂં સ્વપ્ન માંહીં દિસે છે !

આવી રાતે ધ્વનિ કરી મહા શ્યામ વ્હેતી યમુના ,
તેના બ્હોળા જલ ઉપરની ભેખડે કોણ છે આ ?
કૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભું ,
ને શોધે છે કંઇ પણ કશું હાથ તેને ન આવ્યું .

એવામાં ત્યાં શબ જલ પરે કોઇ આવે તણાતું ,
હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધું ;
ને આ ચાલ્યો પુરુષ તરતો ઉપરે તેની બેસી ,
હર્ષે બોલ્યો “ પ્રિય ! નકી થશે આજ તો આશ પૂરી . ”

ત્યાં તો અભ્રે ધવલ ભડકા વીજળીએ કર્યા શા !
તેથી સર્વે તરુ નદી અને પ્હાડ તેજે છવાયાં ;
ગાજી ઉઠ્યું ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી ,
નિદ્રામાંથી મયૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી !

છો ઉઠીને મયૂર ટહુકે , પ્હાડ ગાજે ભલેને !
તેમાંથી તે મગજ નરનું કોઇથી એ ન જાગે !
દૃષ્ટિ તેની શબ પર હતી ત્હોય જોઈ શકે ના !
છોને આખું જગત સળગી વીજળીથી બળે આ !

તેની પત્ની હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા ,
તેની પાસે જીગર ઘસડી જાય છે લેઇ હાવાં ;
આલેખાયું હૃદયપટમાં ચિત્ર વ્હાલી તણું છે ,
અંગોમાંથી જીવન સઘળું ત્યાં જ આવી રહ્યું છે .

દોરાતો આ પ્રિયજન કને આમ આશા ધરીને ,
પ્હોંચી ઉભો શબ ઉપરથી ઉતરીને કિનારે ;
પાસે મૂકી મૃત શરીરને મસ્ત પ્રેમી વદે છે :—
દીવા મ્હારી પ્રિય સખી તણા ઓરડાના દિસે તે . ”

અન્ધારામાં ત્વરિત પગલે ડોલતો ચાલતો આ ,
આવી પ્હોંચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ ઊંચે ઉભો ત્યાં ;

ગોખેથી ત્યાં લટકી ઝુલતું કાંઇ દોરી સમું છે,
ઝાલી તેને ઉપર ચડીને ગોખ માંહીં ઉભો તે.

દીઠી તેને હૃદય ધડકે જેમ ચીરાઇ જાતું,
દીઠી તેને અવયવ બધા પિગળી જાય છે શું;
દિસે તેને ચક્કર ફરતો કંપતો ઓરડો એ,
કામી પ્રેમી અનિમિષ રહી પ્યારીને નિરખે છે!

જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનું સ્થાન પ્રેમે,
આવી મીઠી સુખની વખતે કોઇ વેળા ન આવે;
આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે,
આ આશાનું મધુર સુખ તો આજ ઉડી જ જાશે.

જોઈ લેજે ફરી ફરી ભલે દૂરથી જોઇ લેજે,
ઇચ્છે તેવું સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે;
ત્હારે માટે દિવસ ઉગતાં કાંઇ જૂદું જ ભાગ્ય,
ત્હારો નિશ્ચ્યો કરુણ પ્રભુએ કાંઇ જૂદો જ માર્ગ!

જોને ત્હારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે,
ને વેલી શું શરીર સુખમાં શાન્ત શૈયા પરે છે;
નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યા ફેરવે છે કપાલે,
શું મૃત્યુથી કબજ થઇને અંગ સર્વે ઢળ્યાં છે!

નિદ્રાનું આ સુખ ત્યજી દઈ ઉઠીને સુન્દરી તું;
ચાંપી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનું સુન્દરી તું;
એ હૈયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષી રહ્યો છે,
રાત્રિના બે પ્રહર સુખમાં પૂર્ણ માણી હવે લે!

આ રાત્રિમાં તુજ પ્રિય કને મીઠડાં ગીત ગાવાં,
ત્હારી તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા;
ત્હારે કાંઈ મધુર સુખમાં આજ છે ઝૂલવાનું,
કાલે તો કો નવીન રસના સિન્ધુમાં ડૂબવાનું.

પેલો કામી પુરુષ હજુ ત્યાં ગોખ માંહીં ઉભો છે,
તેનાં કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે;
ત્યાં દીવામાં ચડચડી મર્યું એક ભોળું પતંગ,
જોવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યાં યુવાન!

બોલી ઉઠયો, "અહહહ પ્રભુ! સ્નેહની આ દશા શી?!
"ઓહો કર્ત્તા! તુજ કરણીમાં આવી તે ક્રૂરતા શી?!
"પ્રેમી ભોક્તા પ્રણયી હૃદયે ભોજ્યની પાસ આવે,
"તે ભોક્તાનું જિગર કુમળું ભોજ્ય તે કેમ બાળે?!

"કાંઈ મીઠું સુખ નકી હશે પ્રેમીને બાળવામાં,
"ને કૈં તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામાં;
"બાળી દે તો—પ્રિય સખિ—મ્હને!" એટલું બોલી દોડી,
સૂતેલીના હૃદય સહ તે ધ્રૂજતી છાતી ચાંપી!

જાગી બોલી ચમકી લલના, "જીવના જીવ મ્હારા!
"શું અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યો જ? વ્હાલા!"
ને બન્ને એ હૃદય ધડકયાં સાથ સાથે દબાઈ,
ભાને ભૂલી પ્રણયી સુખિયાં શાન્ત પામ્યાં સમાધિ.

આ બન્નેની દૃઢ ક્ષણ મહીં છૂટશે ગ્રન્થિ હાય!
કેવો મીઠો સમય સુખનો ત્હોય કેવો ક્ષણિક!

જૂનાં થાતાં મધુર સુખડાં ચિત્ત શોધે નવાંને ;
ને આશામાં વખત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે !

સ્થાયી ક્યાં એ સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન ક્યાં એ
રે ! સંધ્યાની સુરખી વત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે ;
ને આશામાં મધુર સુખ તે તૃપ્તિમાં કેમ છે ના ?
રે ! ત્હોયે સૌ હૃદય ધરતાં તૃપ્તિની કેમ આશા ?

જે છે તે છે સુખ દુઃખ અને તૃપ્તિ આશા અહીં તો
જે પામો તે અનુભવી સુખે સ્નેહી લેજો તમે તો ;
સંયોગી ઓ સુભગ દિલડાં ! તૃપ્તિનું આજ લ્હાણું ,
ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહીં ભાન ના ભૂલવાનું .

ધીમે અર્ધી રવિકર વતી પોયણી જેમ ખીલે ,
બન્ને તેવી મૃગનયનીની આંખડી ઉઘડે છે ;
એ આંખો તો પીયૂષ પિયુનાં અંગને લેપી દેતી ,
એ આંખોમાં વશીકરણ શી પ્રેમમૂર્છા વહેતી !

ને ઘેરાતાં નયન પિયુનાં ઊઘડયાં દીર્ઘ સ્નિગ્ધ —
અર્પી દેતાં હૃદય પ્રિયના પાદમાં જેમ હોય ;
પી લેઈને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયાં ,
મીઠા ભાવે રતિમય તહીં પૂર્ણ સત્કાર પામ્યાં .

એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમાં ગાન દૈવી ગવાતું ,
બન્ને આત્મા રસમય થતાં ઐક્યનું પાન થાતું ;
એ દૃષ્ટિમાં લય થઇ ગઈ વિશ્વની સૌ ઉપાધિ ,
વેળા વ્હેતી સતત ગતિએ તેમ ત્યાં સ્તંભી ઉભી .

ના ના રે રે ! વખતનદ તો જાય ચાલ્યો સપાટે,
તે રોકાતો પલ પણ નહીં પ્રેમીનાં કાર્ય માટે ;
બિચારાંની સફળ ઘડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી ,
ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઉડી જાતી .

જ્યારે બન્ને રસમય દિલો સાથ સાથે દબાયાં ,
ત્યારે તેના ગૃહ ઉપર કૈં વાદળાં દોડતાં 'તાં ;-
ને હાવાં તો ઘનદલ સહુ વિખરાઈ ગયાં છે ,
તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઉતરે છે .

ઓહો ! મીઠું જરૂર દિસતું તૃપ્તિનું આજ લ્હાણું ,
કેવું ઘેલું કૂદી કૂદી ઉડી ગીત ગાતું ચકોરૂં !
કેવાં નાચી પ્રતિ વીચિ ઉરે ચન્દ્રનું બિમ્બ ધારે !
ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓષ્ઠ સાથે .

હિમે ઢાંક્યા ગિરિવર તણા શૃંગ શૃંગે શશી છે ,
ને ગુલ્મોના પ્રતિ કુલઉરે ભૃંગ બાઝી રહ્યાં છે ;
આજે ક્યાં એ વિરહદુઃખનાં મ્લાનિ કે અશ્રુ છે ના ,
ક્યાં એ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કટુતા .

પૂર્વે લાલી ચળકતી દિસે આભમાં કેસુડાં શી ,
જે જોઈને કલરવ કરી ઉડતાં કૈંક પક્ષી ;
પિયુ સાથે શયન કરતી સાંભળી સુન્દરી તે
બોલી , " મ્હારા પ્રિયતમ ! ગઈ રાત્રિ ચાલી અરે રે ! "

" આહા ! " અન્તે જનહૃદયને બોલવાનું " અરેરે ! "
કંપી રહેતાં જીગર સુખમાં ઉષ્ણ નિઃશ્વાસ આવે ;

" ત્હારૂં તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મ્હારૂં ,
" માટે છોડી ' તુજ ' ' મુજ ' હવે દાસ થા ઈશિનો તું .

" આ દીવો જો તુજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
" દીપ્તિહીણો તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અન્ત તેનો ;
" ભોળા ! ત્હારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
" તેનો વાયુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક !

" શું છે હુંમાં ? સુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની ,
" વ્હાલા ! તેને મરણ પછી તો કાષ્ટમાં બાળવાની ;
" ટેકો જ્યારે તુજ હૃદયનો કોઇ ક્યાં એ ન રહેશે ,
" રોતાં ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાશે !

" તૈયારી તું પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની લે અગાડી ,
" ને મ્હારો તું કર ગ્રહી મને સાથ લેને ઉપાડી ;
" તોડી ભીંતો તિમિરગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા ,
" ને તે માટે સુર ! હૃદયથી , તું ઈશિનો થા !

દૃષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ ભણી પ્રેમઔદાર્યભીની ,
બોલ્યો વાણી ગદગદ થઈ મેઘની ગર્જના શી :-
" રે કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
" ત્હારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળ જંજાળ તોડી !

" સંસારીને શિખવીશ હવે સ્નેહ , વૈરાગ્ય , ભક્તિ ,
" ને અન્તે હું મરીશ સુખમાં ઈશનું નામ બોલી ;
" ચાલો ચાલો નદીતટ પરે ઝુંપડી બાંધશું , ને
" વ્હાલા મ્હારા **પરમ પ્રભુ**નાં ગીત ગાશું જ પ્રેમે !

" શૃંગારી આ હૃદય તુજ ક્યાં ? શાન્ત વૈરાગ્ય તે ક્યાં ? !
" સંસારી આ તુજ હૃદયમાં જ્ઞાનનું ઉગવું ક્યાં ? !
" શું વિચારૂં ? મુજ મગજ તો બાવરૂં આ બને છે ,
" શું વિચારૂં ? મુજ હૃદયમાં આંસુડાં ઉભરે છે !

" જન્મ ને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે !
" પાસા ફેંકે જનો સર્વે હા દેવો હરિહાથ છે .

" કરૂં છું ' ને ' કર્યું છે મેં ' , જૂઠું એ અભિમાન હા !
" કરી તે શું શકે પ્રાણી , આ અનન્ત અગાધમાં ? "

પણ પિયુકરમાં લટકી પડી ,
" નહિ , પિયુ ! " લવતી રહી સુન્દરી !
પિયુ રહ્યો મુખ એ નિરખી , અને -
જલ તણી ઝરી પાંપણને ભરે !

૩૦ - ૧૧ - ૯૫ .

" ત્હારૂં તે ના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મ્હારૂં ,
" માટે છોડી 'તુજ' 'મુજ' હવે દાસ થા ઈશનો તું .

" આ દીવો જો તુજ ગૃહ બધું તેજથી પૂરી દેતો ,
"દીસિદીણો તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અન્ત તેનો ;
" ભોળા ! ત્હારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે શરીર ,
" તેનો વાયુ વતી ઉડી જતી આખરે અન્ત ખાક !

" શું છે હુંમાં ? સુખરૂપ તને દેહ આ ના થવાની ,
" વ્હાલા ! તેને મરણ પછી તો કાષ્ટમાં બાળવાની ;
" ટેકો જ્યારે તુજ હૃદયનો કોઇ ક્યાં એ ન રહેશે ,
" રોતાં ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાશે !

"તૈયારી તું પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની લે અગાડી ,
" ને મ્હારો તું કર ગ્રહી મને સાથ લેને ઉપાડી ;
"તોડી ભીંતો તિમિરગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા ,
" ને તે માટે સુર ! હૃદયથી , દાસ તું ઈશનો થા !

" તેં શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સંસારનો જો ,
" દોરી જા તું મુજ ઉર હવે દૂર સંસારથી તો ;
" શું શીખાવું ? શિખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમાં તું ,
" જાગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે , ઊંઘ વા સર્વદા તું ! "

ઊંડું ઊંડું હૃદય ઉતરી સાંભળી આ રહ્યું 'તું ,
ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉષ્ણ લોહી ફરન્તું ;
નિદ્રામાંથી દિવસ ઉગતાં ઉઠતો જેમ હોય ,
રાતું તેનું મુખ ત્યમ દિસે શાન્ત ગંભીર ભવ્ય !

દૃષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ ભણી પ્રેમઔદાર્યભીની ,
બોલ્યો વાણી ગદગદ થઈ મેઘની ગર્જના શી :–
" રે કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
" ત્હારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળ જંજાળ તોડી !

" સંસારીને શિખવીશ હવે સ્નેહ , વૈરાગ્ય , ભક્તિ ,
" ને અન્તે હું મરીશ સુખમાં ઈશનું નામ બોલી ;
" ચાલો ચાલો નદીતટ પરે ઝુંપડી બાંધશું , ને
" વ્હાલા મ્હારા **પરમ** પ્રભુનાં ગીત ગાશું જ પ્રેમે !

" શૃંગારી આ હૃદય તુજ ક્યાં ? શાન્ત વૈરાગ્ય તે ક્યાં ? !
" સંસારી આ તુજ હૃદયમાં જ્ઞાનનું ઉગવું ક્યાં ? !
" શું વિચારૂં ? મુજ મગજ તો બાવરૂં આ બને છે ,
" શું વિચારૂં ? મુજ હૃદયમાં આંસુડાં ઉભરે છે !

" જન્મ ને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે !
" પાસા ફેંકે જનો સર્વે દા દેવો હરિહાથ છે .

" કરૂં છું ' ને ' કર્યું છે મેં ' , જૂઠું એ અભિમાન હા !
" કરી તે શું શકે પ્રાણી , આ અનન્ત અગાધમાં ? "

પણ પિયુકરમાં લટકી પડી ,
" નહિ , પિયુ ! " લવતી રહી સુન્દરી !
પિયુ રહ્યો મુખ એ નિરખી , અને –
જલ તણી ઝરી પાંપણને ભરે !

૩૦ – ૧૧ – ૯૫ .

कन्या अने क्रौंच

ખળખળ વહે વ્હેળું ગાતું ધ્વનિ મધુરા જહીં,
ફરફર સરે વાયુ ધીમે લતા તરુ ઝૂલવી;

રુચિર વનમાં તેવે જ્યારે ડુબે રવિ પશ્ચિમે,
કિરણ કુમળાં પીળી પીળી પ્રભા રૂડી પાથરે!

વિટપ વિટપે વૃક્ષોની ત્યાં વિહંગ કૂદી રહ્યાં,
મધુર ગીતડાં ગાઈ ભોળાં નવી પ્રીતિ બાંધતાં;
ચિર સમય ઓ પક્ષી વ્હાલાં! રહો તમ જોડલાં,
ચિર સમય સૌ પાંખે પાંખો રહો દૃઢ જોડતાં!

પણ વળી તહીં દેવી મીઠા સ્વરો કંઇ આવતા,
રમણીય પ્રભાની લાલીમાં મળી સહ રેલતા;
પરભૃત સમા કંઠે આવા સુનિર્જન સ્થાનમાં,
મૃદુ મૃદુ વીણા સાથે ગાતી સુકોમલ કન્યકા!

ક્રૌંચી એક ફરે પાસે, કન્યાને પ્રિય તે હતી;
ફરે છે તે, ચણે છે, ને ખોળામાં વળી બેસતી.

વદનકમલે કન્યાના છે હજુ અનભિજ્ઞતા,
દુઃખ નથી સહ્યાં સંસારી કે ન કૈં જ કઠોરતા;
પણ સુખભરી બાલ્યાવસ્થા વહી ગઇ છે, અને
મધુસમય શી યુવા તેના શરીર પરે ઝુમે!

ન કિન્તુ પુષ્પો સૌ મધુસમયમાં પૂર્ણ ખીલતાં,
ખીલેલાં પુષ્પો એ નવ સહુ મળે કંટક વિના;

વસન્તે ના આવે અનિલલહરી શીતલ સદા,
બધાં માધુર્યો ના મધુસમયમાં સાથ મળતાં !

ખીલતી કળી આ – તે પાસે કો મધુપ હતો ભમ્યો,
ભમી ઉડી ગયો ? ના, એ ચોંટયો હિલે રસ લૂટવા;
નજર પણ ત્યાં લાગી લાગી નવું કંઈ લાધતાં,
નયન શીખતાં હાસ્યો તે તો સબાષ્પ બની ગયાં !

ને એ દંશ રહી ગયો ખટકતો હૈયા પરે હેતનો,
તેના કોમલ ઝેરથી જગતની ઝેરી હવા એ થઈ;
વીણાના સ્વરમાં અને અધરના ઉચ્ચાર ને કંપમાં
જ્યાં ત્યાં અંગ પરે અને નસ મહીં એ ઝેર વ્યાપી ગયું !

વસન્તે વાયુની જરૂર લહરી ઉષ્ણ વહતી,
ખીલેલાં પુષ્પો કૈં જરદ કરી નાખી વિહરતી;
અરે ! આ લ્હેરી કો કરી ગઇ જરી સ્પર્શ કળીને,
કદી ખીલે ત્હોયે મરણ વત તે ઝિંદગી બને !

પણ લહરી આ આશા આપી ગઈ હસતી વહી,
નજર હતી જે વૃક્ષે પુષ્પે લઈ દૂર તે ગઈ;
હૃદય ઉલટયું ! વેળા મીઠી ગઈ પલટી અરે !
પણ ન સમજે હૈયું તેમાં વિકાર થયેલ તે !

* * * * *

વર્ષો કૈંકથી એકલી વન મહીં કન્યા સદા આવતી,
સાથે પુષ્પ લઈ ઘણાં નિજ ગૃહે પાછી જતી હર્ષથી;
આનન્દે ભર મસ્ત નાદ કરતી વીણા અહીં સર્વદા,
કંઠેથી પણ એ જ જાદુ ઝરતું એકાન્ત આ સ્થાનમાં !

મીઠી ધૂન મચેલી એક દિવસે જ્યારે હતી ગાનની,
પૂર્વે લાલ ઉગ્યો હતો રવિ અને ચોમેર લાલી હતી;
પક્ષી કોઇની ચીસ ત્યાં દુઃખભરી કન્યા સુણીને ઉઠી;
મૂકી બીન શિલા પરે ત્વરિત તે પ્હોંચી કિનારે ઉભી.

વ્હેળામાં જલ નૃત્યથી ઉછળી ને ચાલ્યું જતું ત્યાં હતું,
કોઈ ક્રૌંચી પડી હતી જલ કને તીરે ઘવાઈ, પ્રભુ!
સામે ભીલ તહીં નિશાચર સમો ઉભો હતો ઘાતકી,
ક્રૌંચોનું યૂથ અભ્રમાં ઉડી ઉડી ચીસો હતું પાડતું!

એ કન્યાના મુખ ઉપરથી આંસુની ધાર વ્હેતી,
તે પારાધિ કુતૂહલ વતી જોઇ કન્યા રહ્યો ’તો;
એ બન્ને ને તડફડતી એ કુંજની છાય લાંબી
ધીમે વ્હેતા સલિલ ઉપરે ધ્રૂજતી છે છવાઈ!

મચ્યું છે યુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા;
હણે છે કોઇ તો કોઈ રક્ષાનું કરનાર છે!

ચાલ્યો ભીલ ગયો વને મૂકી દઈ એ ક્રૌંચ કન્યા કને,
કન્યા તે પર સિંચતી જલ અને જોઈ રહી ’તી દુઃખે;
ત્યાં કોઈ નરની પડી જલ મહીં છાયા પછાડીથી ને
જોઈ આકૃતિ ભવ્ય સુન્દર જરા ઝંખાઇ કન્યા ગઈ!

પણ ક્ષણ મહીં ગાલે ઓષ્ઠે રતાશ ભરાઈ, ને
વળી ક્ષણ મહીં તે ચ્હેરામાં ફિકાશ ફરી વળી;
હૃદયપડદા ફૂલી જાતા, તૂટી ધડકી જતા,
કર ધ્રુજી જતાં – સ્વેદે ભીના – પડી ગઇ ક્રૌંચી ત્યાં!

નયન તિરછાં પેલાનાં એ નિહાળી રહ્યાં હતાં,
પરવશ કરી કન્યાને એ થતો પરનો હતો;
પરવશ થવું વ્હાલું શાને યુવાન દિલે હશે?
પરવશ થઈ રોવું શાને યુવાન દિલો ચહે?

શું જાણે કે પરવશ થઈ આંસુ છે વ્હોરવાનાં?
શું જાણે કે હૃદય ધરતાં ઘા જ છે લાગવાના?
આ સંસારે પ્રથમ પ્રીતિએ કોણ જાણી શક્યું છે,
કે પ્રીતિનું રુધિર સઘળું ઉષ્ણ અશ્રુ તણું છે?

"શ્રમ આવો જવા દેને, ધોઉં હું તુજ ક્રૌંચને,"
બેઠો પાસે વદી એવું, ને પક્ષી કરમાં લીધું.

નયન રસિલાં ગોષ્ઠી મીઠી ચલાવી રહ્યાં હતાં,
હૃદય ધડકે – તે ભાવો એ ઉરો સમજ્યાં હતાં;
ગભરુ ઉભયે મુગ્ધ પ્રેમી વદી પણ ના શકે,
કર કર વતી ચાંપી દેવા ન ધૃષ્ટ બની શકે.

પરન્તુ પ્રીતિમાં શરમ ટકી તે ક્યાં સુધી રહે?
તુફાની સિન્ધુની ભરતી અટકી તે કયમ શકે?
ચડેલાં ઉફાળે કુદરત તણે જ્યાં ઉર વહે,
વહે વ્હેતાં એ તો, જગતપ્રતિબન્ધે ન અટકે.

વહ્યાં વ્હેતાં એ ને શપથ પણ લીધા પ્રણયના,
હતુ હૈયામાં તે ઠલવી પણ ચૂક્યાં કુસુમડાં;
ક્ષણો બે વીતી ને અધર અધરે એ દઈ ચૂક્યાં,
કુમારાં બન્ને એ દિલ હજુ કુમારાં પણ હતાં.

બગાડી દેવાને પ્રણયરસની દૈવી સરિતા
વિકારો સંસારી જરી પણ અડયા ત્યાં નવ હતા;
હતાં અર્પી દેતાં હૃદય કુમળાં માર્દવભર્યાં,
હતી એ ઇચ્છા ને જગત તૃણ શું અન્ય ગણતાં.

વાતો કૈંક થઈ અને જીગરનાં ખુલ્લાં પડો એ થયાં,
તેમાંથી અતિ દિવ્ય કો રસ તણાં ફોરાં ઉડી ત્યાં રહ્યાં:
તે આત્માદ્વય એકમેક થઇને ઊંચે રહ્યા ઉડતા,
ઉડી પૂર્ણ અભેદના ઝળકતા આનન્દકેન્દ્રે ગયા.

ન લાગે કૈં વેળા પ્રણયી પ્રણયીથી મળી જતાં,
રહે ના કૈં ભીતિ રતિરસ તણું ઐક્ય બનતાં;
ભલે પ્રીતિ પ્હેલાં પરિચય કદી લેશ નવ હો,
ભલે પ્હેલી દૃષ્ટિ પ્રણય કરવાનો સમય હો.

અપેક્ષા પ્રેમીલું હૃદય ન પરીક્ષા તણી કરે,
વિના શંકા ક્યાંથી જરી પણ પરીક્ષા થઈ શકે?
અને કોઈ ડાહ્યાં કરી કરી કસોટી પ્રીતિ કરે,
અરે! ત્હોયે તેમાં બહુ જન બિચારાં રડી મરે.

પ્રણયી રસિલાં! ઝુકાવ્યું તો ભલે તમ વ્હાણ આ,
બહુ બહુ ડુબ્યાં ને તો ભોળાં તમે તરી ઉતર્યાં;
જગત હસશે, રોશો વ્હાલાં અને મરશો દુઃખે,
પણ પ્રણયના લ્હાવા લેવા સુમાર્ગ જ આ જ છે.

ધીમે ધીમે પણ રવિ હવે વ્યોમની મધ્ય આવ્યો,
ન્હાનાં મ્હોટાં શુક લપી જઈ છાયમાં આવી બેઠાં;

કોઈ ક્યાં એ જરી નવ હલે કોઇ ક્યાં એ ન બોલે,
ને આવે જે ધ્વનિ લઘુ બધા શાન્તિનું રાજ્ય સ્થાપે.

પ્રિયતમ કરે ટેકો લેતી અને હસતી જરા
ગભરુ સરખી થાકી જેવી ઉઠી સુખી કન્યકા;
ઉછળી ઉછળી જ્વાલામુખી શમે જ્યમ શાન્તિએ,
ત્યમ દિલ નવા પ્રેમે ઘૂમી અચેષ્ટ સમું બને.

પેલી ક્રૌંચી હવે જરા દુઃખ થકી નિવૃત્તિ પામી હતી,
તેને લેઇ યુવાન ઉઠી કરમાં તેની પ્રિયાના ધરી;
બોલ્યો, " રે પ્રિય ! રે સખી ! તુજ થકી હા ! દૂર જવું થશે !
" કિન્તુ હું દશ દિનમાં ફરી પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ! "

આપતાં કોલ આ કિન્તુ કમ્પારી છૂટી અંગમાં;
શંકા કાંઈ હતી હૈયે, છુપાવી પણ તે દીધી.

જૂઠું કેમ થવાય ના સમજતી કન્યા બિચારી હતી,
જૂદાઇ કદિ આવશે ત્યમ વળી તે ધારતી ના હતી;
હૈયું તો પિગળી ગયું નયનમાં અશ્રુ ભરાયાં અરે !
જાણે જીવ ઉડી જશે ફફડી હૈયું ચીરાઈ જશે !

રજા ના દેવાયે, " પ્રિયતમ રહો ! " ના કહી શકે,
ગળે બાઝી બાઝી હઠ પણ કશો ના કરી શકે;
બનેલાં રાતાં એ નયન રડતાં માત્ર વદતાં :–
" ત્વરા આવી શાને ? પ્રિયતમ ! ભલે જા રહી જરા. "

અને આવી આજ્ઞા પ્રણયી કદિ લોપી ક્યમ શકે ?
તહીં બન્ને બેઠાં પણ સુખ હવે ના કંઇ મળે;

ઝઝૂમે જ્યાં પાસે વિકટ દુઃખ શિરે વિરહનું,
તહીં સ્વપ્નું એ ના કદિ મળી શકે લેશ સુખનું.

વળી યત્ને ના ના સુખ તણી પ્રતિભા ઉઠી શકે,
બલાત્કારે પાછી મધુર ગત વેળા નવ મળે;
પળો નિર્માયેલી સુખ દુઃખ તણી ના ફરી શકે,
કદી સિન્ધુમાં ના ભરતી ચડતી ઓટ વખતે.

આવતા કષ્ટની કિન્તુ તૈયારી કરી એ શક્યાં,
પંપાળી પ્રેમથી હૈયાં, ઓછો ભાર કરી શક્યાં.

પણ વખત એ આવી પ્હોંચ્યો થવા વિખુટાં તણો,
ટમટમી રહ્યાં નેત્રે અશ્રુ, દિલે દ્રવતાં રહ્યાં;
હૃદય હૃદયે ચંપાયાં ને છૂટાં થઇ એ ગયાં,
પ્રણયી નયનો છેલ્લી છેલ્લી સલામ કરી ચૂક્યાં.

અરે! એ કન્યાનાં મગજ દિલ આત્મા લઇ ગયો;
રહ્યું ખાલી ખોખું ઉદધિ દુઃખનામાં ઉછળતું;
ન મૂર્ચ્છા આવી કે મરણ નવ આવ્યું સુખભર્યું;
નિસાસો ના આવે, નયન થકી ના અશ્રુ ખરતું.

ઊંડું ઊંડું હૃદય ઉતરી કાંઇ વિચારતું 'તું,
વીતી વેળા પરથી પડ સૌ ખેંચી નિહાળતું 'તું;
પૂરાયું એ પણ જગતનું પિંજરૂં તોડી નાખ્યું,
પૂરાયું એ પણ નવ હતું કેદનું કષ્ટ જાણ્યું.

દ્રષ્ટિ કન્યા તણી ત્યાં એ પડે છે કૌંચી ઉપરે,
ખોળા માંહીં લઈ તેને, ધીમેથી કર ફેરવે.

બને છે દર્દ કૈં ઓછું દર્દીને દર્દી લાધતાં ;
ભાગી કો દર્દમાં થાતાં પોતાનું દર્દ જાય છે.

કન્યા બોલી " પ્રિય વિરહિણી ક્રૌંચડી બાપડી રે !
" મ્હારાથી તું વધુ દુઃખી નકી કાંઇ આશા વિના છે ;
" ઉડી ચાલ્યો તુજ પ્રિય અને વાયદો કૈં ન આપ્યો ,
" આશા રાખી જીવિત તુજ તું ધારજે ર્‌હોય , વ્હાલી !

" આશામાં છે દિવસ દશ આ ગાળવા માત્ર મ્હારે ,
" ત્હોયે શંકા મમ હૃદયમાં કાંઇની કાંઇ આવે ;
" પ્રીતિવાળું બીકણ દિલ આ વિઘ્ન કલ્પે હજારો ,
" રે ! આશાથી કઠિન વિધિએ વિઘ્નની બીક જોડી ! "

ઉઠી ધીમે નિજ ગૃહ ગઈ ક્રૌંચની સાથ કન્યા ,
થાકેલા એ દિલ પર ધરી હસ્ત સૂઈ ગઈ ત્યાં ;
આવી નિદ્રા મગજ દિલનું દર્દ સૌ દૂર કીધું ,
ગ્લાનિના સૌ વિખરી પડદા મ્હોં પરે સ્મિત આવ્યું .

ક્રૌંચે તેની સખી પર ધરી ડોક લાંબી સુખેથી
નિદ્રા જેવી સુખદ મધુરી શાંતિ આવાહતી 'તી ;
નિદ્રા લેજો : મધુર નકી છે ઊંઘવું જાગવાથી
જો છે મૃત્યુ મધુર વધુ આ વિશ્વમાં જીવવાથી .

ઉઠીને પણ એ ગઈ વન મહીં પ્રેમી મળ્યો જ્યાં હતો ,
નિદ્રા ઉડી ગઈ અને નવ પડ્યું કૈં ચેન તેને ગૃહે ;
સાથે ક્રૌંચી લઈ ગઈ પ્રિય થઈ તે તો દયાથી હતી ,
લીધું બીન હતું વળી હૃદયના ભાવો બજાવા તહીં.

નિત્યે આમ જ આવતી વન મહીં આશાભરી કન્યકા,
સંધ્યાએ દિન એક પૂર્ણ બનતાં આનન્દ તેને થતો;
બીજે કોઇ સ્થલે જરી હૃદય એ વિશ્રાન્તિ ના પામતું,
બીજે કોઇ સ્થલે ન અશ્રુ પડતું આશાભર્યા પ્રેમનું.

મળ્યું જ્યાં પ્રેમી તે સ્થલ પ્રિય બને છે પ્રણયીને,
ભરાયું જ્યાં હર્ષે જિગર ફરી ચાચે સુખ તહીં;
ખરે વૃક્ષો વેલી સમદુઃખિત ત્યાં સૌ જડ દિસે,
તહીં હોનારાંની ઉપર અનુકમ્પા સહુ ધરે!

સ્મૃતિનાં બીબાં ત્યાં હૃદય પર ચોકખાં પડી શકે,
અને મીઠી મીઠી સ્મૃતિ વિરહીનું તો જીવિત છે;
કદી સંતોષી ના સ્મૃતિ થકી પરન્તુ દિલ બને,
અરે! તેને ખેંચી હૃદય ધડકીને તૂટી પડે!

* * * * *

ખીલતી કળીને ભોગી ભૃંગે કહ્યો દિન આજ છે,
પ્રિયતમ તણો ભેટો થાવા વકી પ્રિય આજ છે;
દિવસ સઘળો આશા માંહીં ક્ષણો ગણતાં ગયો,
રવિ પણ ગયો, ના ના ત્હોયે પતિ નજરે પડયો!

તૃણ જરી હલે, વાયુ વાયે, ઉડે શુક કોઇ એ,
ધ્વનિ જરી થતાં હૈયું ભોળું અરે! ધડકી રહે;
“નકી નકી જ એ વ્હાલો મ્હારો,” વદી ઉઠીને જુવે,
કંઇ નવ અરે! જોતાં બેસે, વળી ઉઠીને ફરે!

કંઇ પણ થતાં એવું હોવાં ઉઠે નવ આપડી,
પણ "જરૂર છે વ્હાલો આ તો" નક્કી ત્યમ ધારતી;
મૃગનયનને મીંચી ક્યારે થઈ ચૂપ બેસતી,
"નયન પ્રિયથી ચંપાશે આ," નક્કી ત્યમ માનતી.

નિચોવી અશ્રુને હૃદય નિજ કૈં ખાલી કરવા,
પછી વીણા લીધી રુદનમય તે નાદ કરવા;
ન ખાળી ધારા એ નયન પરથી પૂર વહતી,
ન કમ્પી છાતી કે અધર ફરક્યા ના દુઃખ વતી.

પ્રભુ! રોવું દેજે દરદમય ભોળાં જિગરને,
નક્કી રોવું એ તો તુજ હૃદયની આશિષ દિસે;
ચિતારાનાં ચિત્રે કવિત કવિનાં ને ધ્વનિ મહીં
પ્રતિભાની લ્હેરો દરદમય મીઠું રુદન છે!

ભગિનિ ઓ કન્યા! ફરી ફરી ભલે તું ફરી રડે,
ભલે ખાલી હૈયું રડી રડી રડીને તુજ કરે;
મહા કષ્ટો સાથે રુદન પણ આપે પ્રભુ તને,
અને હૈયું ત્હારૂં રુદન વતી એ સાફ કરજે!

પણ હૃદયમાં રોતાં રોતાં નવીન થયું કશું,
પ્રિયતમ તણી છાયા જેવું પડ્યું નજરે કશું;
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી,
નવ સ્મિત હતું ચ્હેરામાં વા હતું સુખ ના જરી!

કહી ગઇ અરે! આવું, કે એ કહ્યું ત્યમ ધારતી:—
"દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો! હવે મળવું નથી!"

શરદી વતી એ કન્યા કમ્પી અતિ દુઃખમાં લવી :-
" દશ દિવસ આ વીત્યા , આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! "

પડી એ બાપડી બાલા ધ્રૂજતી ધરણી પરે ;
ગયા બે તાર તૂટી ને વીણા એ કરથી પડી .

*　*　*　*　*

એ વેળા એ તન ત્યજી ગયો પ્રેમી કન્યા તણો એ ,
કો શત્રુના કર વતી થયો શીશનો છેદ રે રે !
મૃત્યુ આવ્યું , પ્રિય નવ મળી , હોંશ પૂરી થઇ ના ,
" વ્હાલી , હું આ........" જીવ ઉડી ગયો એટલું બોલતામાં .

શંકા મૃત્યુની આ હતી હૃદયમાં જ્યારે પ્રિયાની કને
બોલ્યો , " હું દશ દિનમાં ફરી , પ્રિયે ! આવી મળું તુજને ;"
કોઈ ગામ પરે ચડાઇ કરીને તે દી જવાનું હતું ,
ને એ પ્રેમ તણું રુધિર સઘળું ત્યાં અર્પવાનું હતું !

અર્પાયાં શિર ઝિંદગી રુધિર એ શોણિતની નીકમાં ,
તેને પ્રેમ અને છબી પ્રિય તણી ને હર્ષ હૈયે હતાં ;
યુદ્ધે બાહુ મચ્યો હતો પ્રલય શો સંહારમાં શત્રુના ,
ઉન્હા લોહી તણી હતી નિકળતી શેડો સહુ અંગમાં !

તેમાં ઇન્દ્રધનુ રૂડું ચળકતું સૂર્યે પૂરેલું હતું ,
તેમાં છાપ પડી હતી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
વીંઝાતાં વળી ખડગ એ રુધિરની શેડો મહીંથી હતાં ,
મ્હોં કૈં ભૂમિ પરે પડેલ શબનાં ધોવાઈ જાતાં હતાં .

શૂરા ત્યાં સુખથી પ્રહાર કરતા ને હર્ષથી ઝીલતા,
શૂરા હર્ષથી મૃત્યુના સુખ મહીં જાતા અને આવતા;
આ મૃત્યુ, બસ આ જ મૃત્યુ, જન સૌ ! જેથી ડરો છો તમે,
આ શૂરા, વળી આ જ શૌર્ય, જન સૌ ! જેને વખાણો તમે !

વખાણો ચાહો છો, વળી કયમ ડરો છો મરણથી ?
ત્હમારા લોહીથી વળી કયમ કરો સ્નાન સુખથી ?
બનો છો આ ભોળાં જન વતી ડરીને ખૂની તમે,
અરે ! વીરો શૂરા ! હૃદય તમ તો બીકણ ખરે !

ધરા માટે કાપી શિર જન તણાં તું કયમ શક્યો ?
ધરા માટે પ્રેમી ! વિસરી તુજ વ્હાલી કયમ શક્યો ?
પડી છે મૂર્છામાં તુજ પ્રિયતમા બાપડી અરે !
અરે ! તેના હૈયા ઉપર ખરડાયું રુધિર છે !

* * * * * * *

" દશ દિવસ આ વીત્યા, આવ્યો ! હવે મળવું નથી ! "
લવી ઉઠી વળી કન્યા બોલી, " અરે ! મળવું નથી ! "
સ્મૃતિ નવ ખસે એ શબ્દોની, ડરે દિલ બાપડું,
નવ વળી શકે માની સાચો પ્રહાર પડેલ તે.

હરિ હરિ અરે ! છુપા ઘા આ ઘટે કરવા તને ?
પ્રણયી દિલને વિના દોષે ઘટે હણવાં તને ?
કહિ કંઈ હશે દોષો ત્હોયે ક્ષમા નવ શું ઘટે ?
તુજ સખત આ શિક્ષાથી રે વિધિ ! શુભ શું થશે ?

ઢુંઢે છે પ્રિયને વૃથા રખડતી આશા વિના બાપડી,
આશા મેળવવા ફરી હૃદયને પ્રેરે વૃથા બાપડી ;
આશા જો ગઇ ને પડી જિગરમાં કૈં ફાળ પ્રેમી વિષે,
ચોંટી તો ઉખડે નહીં ફિકર એ યત્નો હજારો વડે.

આશાનો તન્તુ ત્હોયે ના, તૂટી છેક પડ્યો હતો ;
આશામાં ને નિરાશામાં, ઝિંદગી લટકી રહી !

આવી રીતે દિન પછી દિનો કષ્ટના કૈંક વીત્યા,
રીબાતું ને હૃદય ઝુરતું ત્હોય તૂટી પડે ના ;
થાકેલી એ ભટકતી ઘણું ક્રૌંચને સાથ લેઈ,
નિશાની એ પ્રિય તણી ગણી જોઇ તે રોઇ રહેતી !

આશા મીઠી કટુ થઇ હવે ત્હોય છોડી ન છૂટે,
જૂઠી તેને મગજ સમજે ત્હોય હૈયું ન છોડે ;
આશા એ તો મધુર કડવો અંશ છે ઝિંદગીનો,
છેદાયે ના જીવિત સુધી એ છેદતાં જીવ જાતો !

રોતાં રોતાં રવિ ઉદયથી અસ્ત તેના નિહાળ્યા,
રોતાં રોતાં શશી ઉદય ને અસ્ત તેના ય જોયા ;
સ્પર્શ્યો જેને પ્રણયતણખો આમ તે ઝુરવાનું,
સર્વાંગે આ અનલભડકે આમ એ દાઝવાનું !

ગમે તે વેળાએ જન કદિ અહીંથી નિકળતું,
કટુ કારી તેનું રુદન સુણીને તે અટકતું ;
અને ઉઠી કન્યા પૂછતી પ્રિયનું નામ લઇને,
" કહીં દીઠો તેને ? " જરૂર મળતું ઉત્તર " નહીં " !

વળી રોતી ગાતી ભમતી હિજરાઈ ગળી જતી,
પડી છાની જોતી નભ પર જતી વાદળી વળી;
ઉઘાડાં નેત્રોથી કદી વળી કશું ના નિરખતી,
મહા અન્ધારામાં ઉતરી ઉતરીને અટકતી.

સૂતી એક દિને હતી દુઃખ તણા અન્ધારમાં આમ એ,
તે છાયા તરતી હતી મગજમાં ચોંટી હતી દૃષ્ટિએ;
બીજું કો દિલ સ્નેહના દુઃખ વતી ત્યાં ધૂંધવાતું હતું,
કન્યાને પણ ભાન એ હૃદયનું કૈં એ રહ્યું ના હતું.

કપાતું રેસાતું વિરહી દિલ એ ક્રૌંચડી તણું,
દિલાસો કે આશા વગર જીવતું એ ગરીબડું;
દયા કન્યાની એ ઉપર હતી તો તેથી પણ શું?
ઇલાજોનું તેને પણ નવ હતું સાધન કશું.

વિના શક્તિ ઇલાજોની દયા તો દુઃખ માત્ર છે;
દયાનાં અશ્રુમાં ત્હોયે ઊંડી કાંઈ મીઠાશ છે!

જ્યારે કન્યા હૃદય સરસી ચાંપતી ક્રૌંચને આ,
ત્યારે કોઈ મધુર રસમાં ઝૂલતાં આર્દ્ર હૈયાં;
થંડી કાંઈ વ્રણ પર થતી ઔષધિ એ દયાથી,
ને ખોળામાં સુખમય બની ક્રૌંચી તો સૂઇ જાતી.

હવે કન્યા આવો તુજ દિલ ન લ્હાવો લઇ શકે,
દયાની શાન્તિ એ અરર નહિ રહેશે તુજ કને;
કરી લે તૈયારી દુઃખમય થવાની ભગિનિ રે!
નિશાની છેલ્લી એ તુજ સુખ તણી આ ઉડી જશે!

વાગે છે પાંખ આકાશે ને ક્રૌંચો ઉડતી દીસે;
કણુકી એક તેમાંની આ નીચે ઉતરી પડે.

ઝડપથી ઉડી કન્યાની ત્યાં ચડી ગઇ ક્રૌંચી એ,
હૃદય હૃદયે બન્ને ક્રૌંચો દબાવી નીચે પડે;
દઢ દઢ અતિ લાંબી ડોકે પડી ગઇ ગ્રન્થિ છે,
ફડ ફડ થતી પાંખો ન્હોળી નીચે લડી આફળે.

ઝબકી ઉઠીને કન્યા તેને નિહાળતી ગાભરી,
પણ તુરત એ પ્રેમી જોડી તહીં પગમાં પડી;
નવ પછી હલી પાંખો ભૂરી, સ્ફુરી નવ છાતી વા,
જરી રુધિરનાં બન્ને નાકે ટીપાં દિસતાં હતાં.

ચક્કર ફરીને તેને ક્રૌંચો સ્વમાર્ગે ઉડી ગઈ,
કલકલ થતા એ ટોળામાં હશે દિલ સૌ દુઃખી;
સુખ દુઃખ ભલે જે હો તે હો! સુખી મરનાર છે!
મરણ સુખમાં વીત્યું તો શી પછી દરકાર છે?

કન્યાથી આ હૃદય ભરતું દેખતાં મિષ્ટ લ્હાણું,
અંગો ન્હાનાં શિથિલ બનતાં ત્યાં જ બેસી જવાયું;
વીણા લેવા ફરી કર મહીં કાંઇ સામર્થ્ય આવ્યું,
ને હૈયાથી રુદનમય આ ગાન મીઠું ગવાયું:—

"અરે વ્હાલા! મ્હારી ગરદન પરે ખડગ ધરીને
"ઉપાડી લે શાને? જખમ કયમ કારી નવ કરે?
"ઉગામી અન્ધારે અસિ મુજ પરે તું કયમ શકે?
"ઉગામે તે શાને વધ નવ સુખેથી કરી શકે?

" અરે ! હું જાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે,
" વળી જાણ્યું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે;
" અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડ ખરે,
" મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું ક્યમ મને ?

" મળ્યાથી મૃત્યુ છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
" અરે ! એ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે;
" સુખી તું છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું,
" અરેરે ! હું ધારૂં તુજ સુખ જ માટે જીવિત છું.

" નહીં બોલું, વ્હાલા ! 'ક્યમ દશ દિને તું નવ મળ્યો ?'
" રખે તેને માટે તુજ સુખ છુપાવી દૂર રહો !
" અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી વ્હેમ સઘળા,
" ઠગાઉં છું ભોળી દૂષિત નવ હો તું, પ્રિય સખા !

" દુઃખી થાનારૂં છે દુઃખકર થનારાથી સુખિયું,
" અને એ વ્હાલા ! હું દુઃખકર નથી ને સુખી જ છું;
" છતાં હું જાણું કે દુઃખ દઇ મને તું સુખી બન્યો,
" મરૂં તો સંતોષે ! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરો !

" કહે પ્રજ્ઞો કે ના પ્રણય કરશો વ્યક્તિ સહ કો –
" ઘટે બ્રહ્માંડોના પ્રતિ જીવ પરે પ્રેમ સરખો;
" વળી ગુણો સાથે અનુભવી કહે પ્રેમ કરવા,
" બધાં વારે વ્યક્તિ સહ પ્રીતિ કરી કેદ પડવા.

" ગુરુ લાધ્યો આવો અનુભવી તને શું ? પ્રિય સખે !
" કહ્યું સાચું તેણે, મમ અનુભવે તેમ જ કહે !

" તને સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ ! પ્રણય તુજ તેવો ખીલવજે ,
" બધામાં હું એ તો મુજ હૃદયને ના વિસરજે .

" ભલે એ સત્તાથી સહુ જીવનું કલ્યાણ કરજે ,
" ભલે આ હૈયાનો બલિ વત ગણી ભોગ કરજે ;
" મને શીખાવા તે પણ ન કદિ તું યત્ન કરજે ,
" શીખી હું જે શીખી ! શીખીશ નહિ બીજું કદિ હવે !

" રહી ઉડી જાવા તુજ સહ ન તાકાત મુજમાં ,
" નથી ઇચ્છાશક્તિ પકડી તુજને કેદ કરવા ;
" તને જે વ્હાલું તે ચિર સમય વ્હાલું તુજ રહે ,
" અરે અસ્તુ અસ્તુ ! પ્રિય મુજ દિલે તો મરણ છે .

" કદી ત્હારા માર્ગે ભટકત , સખે ! હું તુજ સહે ,
" અરેરે ! તેથી એ તુજ જગતનું શું શુભ થતે ?
" કદી મ્હારાથી કૈં શુભ થઇ ગયું ત્હોય પણ શું ?
" અને ત્હારા હાથે બહુ શુભ થશે ત્હોય પણ શું ?

" ગયા અન્ધારામાં જગત ત્યજી મ્હોટા સહુ અરે !
" અને એ કીર્તિ એ અમુક સમયે ઉડી જ જશે ;
" સખે ! એ કાર્યોની અસર પણ રહે છે અમર શું ?
" અરે વ્હાલા ! તે જો અમર કદિ હો ત્હોય પણ શું ?

" સખે ! ચૂરા થાશે જગત રવિ તારા સહુ અરે !
" બધાં યત્નોની ત્યાં અસર સઘળી વ્યર્થ બનશે ;
" સખે ! શું તો મ્હારૂં સુખમય નથી કેદ પડવું ?
" અરે ! તું ભોળો ને જરૂર બહુ ભોળો તુજ ગુરુ !

" અરે ! એ આશાના, પ્રિયતમ ! નકી વ્હેમ સઘળા ,
" નકી તેં તો છોડયું મમ કમનસીબે જગત આ !
" ભલે જે હો તે હો મરણ પણ મ્હારૂં તુરત હો !
" મને જે વ્હાલું તે મરણ સુધી વ્હાલું મુજ રહો ! "

પણ હૃદયમાં ગાતાં ગાતાં નવીન થયું કશું ,
પ્રિયતમ તણી એ છાયા શું પડયું નજરે કશું ;
ઉડતી ઉડતી છાયા આવી ગઈ ઉડતી વહી ,
સ્મિત ભર હતું મ્હોં ને અંગો દિસે ભર હર્ષથી .

કહી ગઇ અહા ! આવું કે એ કહ્યું ત્યમ ધારતી :—
" પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીલી લે આ હવે દિલ હર્ષથી ! "
શરદી વતી એ કન્યા કમ્પી અતિ સુખમાં લવી :—
" પ્રિય , પ્રિય અહો ! ઝીલી લે આ હવે દિલ હર્ષથી ! "

પડી એ ધ્રૂજતી બાલા , વેલી શી ધરણી પરે ;
વીણા નીચે પડી તૂટી , કન્યા ઇચ્છતી તે બની !

૧૫ – ૧ – ૯૬ .

पुत्रीमरणथी हसतो पिता

ભલે રોતાં લોકો , હૃદય મમ તો આજ હસશે ,
હવે શું કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને ?
બહુ ધોવાયા છે રુદન વતી આ ગાલ ઘરડા ,
અને લીંટા મ્હોટા દુઃખ વતી પડયા છે જિગરમાં .

અરે ! એ લીંટા એ દુઃખ વતી પૂરાઈ સહુ ગયા,
હવે અશ્રુ વ્હેવા જરી પણ નથી માર્ગ દિલમાં;
અરે ! આ હૈયાની ઉપર વળી વહ્નિ વરસતો,
હવે તો સૂકાવી હૃદયજલ પોતે બૂઝી ગયો.

અહો વ્હાલી બાપુ ! મરણ તુજ આજે થઇ ગયું,
નિરાશાનું લ્હાણું સુખમય મને એ દઇ ગયું;
ગયું તેવું લાંબું જીવિત મુજ બાકી નહિ હશે,
હશે ત્હોયે છો હો!, કરીશ સઘળું પૂર્ણ હસીને.

અરે ! રોવું એ તો જરૂર નબળાઈ જ સઘળી,
અશ્રદ્ધા એ પૂરી કુદરત તણાં કાર્ય પરની;
રડે એ તો સ્વાર્થી, જરૂર હસનારો જ પ્રણયી,
ન સ્વાર્થી મ્હારે તો નવ રડી બનું હું મતલબી.

ગયો ત્હારો ભાઈ રુદન કરતાં છોડી અમને,
હતી તું તો ન્હાની હસતી શબ સામું નિરખીને;
છતાં ચ્હેરો ત્હારો રુદન કરતાં જોઇ અમને
જરા ઝંખાયો ને ખડખડી હસી તું ફરી અરે !

ન ત્હારી માતાનો જખમ કદિ રૂઝયો જિગરનો,
છતાં છુપાવા એ કરતી બહુ યત્નો મુજ થકી;
ન રોવાતું હુંથી, "રુદન વતી થાશે દુઃખી પ્રિયા,"
અરે ! એવું ધારી ખમખમી રહેતું હૃદય આ.

પરાણે શે આવે રુદનમય હૈયે સ્મિત ભલા ?
હસ્યાથી એ છુપું પ્રણયી થકી હૈયું કયમ રહે ?

કશું કો દી છાનું પ્રિય થકી ન જ્યાં હોય દિલનું,
તહીં પ્રેમી ક્યાંથી જરી પણ શકે વેશ ભજવી ?

પ્રિયાના હૈયાનું દરદ સઘળું હું સમજતો,
અને આ હૈયાનું સમજતી પ્રિયા કષ્ટ સઘળું ;
નથી છાનું હુંથી નિજ દરદ તે એ સમજતી,
નથી છાનું તેથી દરદ મુજ તે હું સમજતો.

છતાં બોલી તેનો ભરમ નવ ભાંગ્યો કદિ અરે !
અચમ્બો પામું છું પ્રણયીથી બન્યું એ કયમ હશે ?
કહે છે લોકો, કે દુઃખકથનથી તો સુખ મળે,
અરે ! તો તે શાન્તિ પણ ન કદિ કાં મેળવી અમે ?

ઉમેરો કૈં થાશે રુદન વતી પ્રેમી હૃદયમાં,
અમે એ ભીતિથી સમજણ છતાં ચૂપ જ રહ્યાં ;
અમે સાથે રહેતાં ગુમસુમ કલાકો કંઈ જતા,
પરાણે શોધીને વિષય પછી કૈં વાત કરતાં.

અરે ! આવી રીતે દિવસ બહુ લાંબા ગત થયા,
ગયા ન્હોતા ઝાઝા પણ બહુ ગયા એમ દિસતા ;
ઉદાસી એ આવ્યા દુઃખી દિવસ વર્ષાઋતુ તણા,
અને ઘેરાયેલું ઘન વતી રહેતું નભ સદા.

મચેલું અન્ધારૂં અતિ અતિ હતું એક દિવસે,
પડે ધારા તેથી જલમય બન્યું 'તું જગત, ને
બહુ પાસે આવી ગડગડ થતી વાદળી ફરે,
અહો ! ગોળા મ્હોટા નભ ઉપરથી શું રડી પડે !

તને છાતી સાથે દબવી મમ બેઠી પ્રિય હતી,
અને હું બેઠો ’તો મુજ કર મહીં પુસ્તક લઈ;
હતી થંડી તેથી શગડી બળતી ’તી ગરમ ત્યાં,
અને અંગારાની પ્રસરી હતી લાલી તુજ મુખે.

ઉઠી ઓચિન્તી ત્યાં શયનગૃહમાં એ જતી રહી,
ગઈ તે શાને તે તુરત સમજ્યો હું મન મહીં;
ગયો હું એ ઉઠી શયન પર એ જ્યાં પડી હતી,
અને દીઠી તેને રુદન કરતી ને હિબકતી.

ઉપાડી વ્હાલીને હૃદય સરસી ચાંપી કુમળી,
અને રોવા દીધી સુખમય બની જ્યાં સુધી હતી;
મને તો રોવાનું હૃદય ગળતાં ભાન ન હતું,
છતાં એ રોઈને હૃદય મમ ખાલી થઈ ગયું.

અરે! જેને માટે બહુ દુઃખ સહ્યું તે થઈ ગયું,
થયું ને તે સાથે દુઃખ પણ બધું એ ઉડી ગયું;
પછી ઢોળી પ્રીતિ ગત કુસુમની તું ઉપર, ને
ગયેલાને ભૂલી તુજ પર ધરી આશ સઘળી.

પછી બાપુ અશ્રુ ફરી કદિ ભરાયાં ન હૃદયે,
પ્રભુ જાણે કેવાં સુખમય બન્યાં ’તાં ફરી અમે;
પછી વર્ષો ન્હાણી તુજ સહ અને એ પ્રિય સહે,
મુખે ચુમ્બી લેતાં ફરી વળી શીખ્યાં ’તાં અધરને.

હતા કિન્તુ આવા દિવસ બહુ થોડા તકદિરે,
બહુ થોડા તો ના પણ સુખથી થોડા બહુ દિસે;

પછી લેવાયું એ પ્રિય શરીર ઝીણા જ્વર વડે,
અહો ! આજે કાલે હૃદય સમજ્યું કે સુખ થશે.

મનાયું ના હું થી સુપરત થશે તું મુજ કરે,
અને માતા ત્હારી જગત ત્યજીને સ્વર્ગ વસશે;
મનાયું ના તે તો પણ બની જતાં માનવું પડ્યું,
અને સોંપાયેલું ધન પણ ગયું આજ સઘળું.

ગઈ એ ત્યારે તું, પ્રિય ! મરણ શું તે સમજતી,
" નહીં માતા પાછી કદિ પણ મળે " એ સમજતી;
અને ત્હારૂં મ્હોં તો રડી રડી બન્યું લાલ સઘળું,
ન જોવા તે સામે જરી પણ હતી શક્તિ મુજમાં.

થયું મ્હારૂં તો જે અનુભવી બધા એ સમજશે,
કહું શું ? રે યાદી ઉચિત નવ એ લાવવી દિલે !
અરે ! એ વેળાથી હૃદય સઘળું આ તુજ થયું,
છતાં માની ખામી કદિ પણ અરે ના પૂરી શક્યું.

ન રોતી તું ત્હોયે દિલ તુજ નિસાસાભર હતું,
અરે ! એ વેળાથી ગરીબ તુજ મ્હોડું થઇ ગયું;
હતી તું એ શીખી દુઃખ તુજ છુપાવા ગરીબડી,
છતાં ઊંડા છાના રમત કરતાં શ્વાસ મૂકતી.

નિસાસા લેતાં ને રમત કરતાં તું સૂઇ જતી,
અને ત્યારે ત્હારૂં રુદન કરતો મુખ નિરખી;
ખરે ! બચ્ચાં પાસે રુદન કરવું પાતક ગણી,
અરેરે ! ના ધોયું તુજ મુખ કદી મેં રુદનથી.

હવે તો તું વ્હાલી મુજ પ્રિય તણી થાપણ જતાં,
ઘટે ભૂલી જાવો દુઃખમય ઇતિહાસ સઘળો;
કહે છે "પ્રીતિ" તે જગત પર તો રાગ જ બધો,
ખરી પ્રીતિમાં ના કહિ પણ રહે કષ્ટભડકો.

ભણ્યો તુંથી આજે પ્રણય કરવા આ જગતથી,
ત્યજી સ્વાર્થી અશ્રુ પિગળીશ દયાના રુદનથી;
અહીં ત્યાં સર્વેમાં અનુભવીશ હું પ્રેમમયતા,
વિના સ્વાર્થે ભાગી બનીશ સહુના હું રુદનમાં.

હવે સુસ્તી છોડી લૂછીશ જગનાં અશ્રુ સઘળાં,
બની અંગારો હું ભળી જઇશ દાવાનલ મહીં;
અરે! ઊંઘ્યો ઝાઝું, પણ થઇ પૂરી છે રજની આ,
નવા સૂર્યે પૂર્યું નવીન અજવાળું હૃદયમાં.

હવે જાણું છું કે પ્રતિ ગતિ તણી છે અસર, ને
બધાં બ્રહ્માંડોને અસર કરનારી પ્રતિ ગતિ;
ગમે તેવી ન્હાની કૃતિ અસર વિના નવ રહે,
ગમે તેવું ન્હાનું જન શુભ બહુ એ કરી શકે.

જરા ફેંકયે ખૂણે અગર વચમાં કોઇ પથરો,
વહે કુંડાળું તે ઉદધિ સઘળામાં નકી નકી;
ભલે ના દેખાયે, પણ અસર તેની જરૂર છે,
મહા તેવી રીતે જનકૃતિ તણી એ અસર છે.

નકી માનું છું કે અસર વળી સર્વે અસર છે,
ન એ બ્રહ્માંડોના પ્રલય બનતાં એ કદી ખસે;

રહેશે જે તત્ત્વો અતિ અતિ અતિ સૂક્ષ્મ જગનાં,
રહેશે તેમાં એ અસર સઘળી સૂક્ષ્મ બનીને.

અરે! આવું છે તો રડીશ નહિ હું તો કદિ હવે,
હવે ના કમ્પાવું કરચલી પડેલા અધરને;
હવે તો જ્યાં સુધી મમ જીવિતનું તેલ બળશે,
અરે! ત્યાં સુધી હું ઘૂમીશ પ્રીતિદાવાનલ મહીં!

૫ – ૨ – ૯૬.

બેકદરદાની

બેકદરની બેકદર હું કૈં કદર ન કરી શક્યો,
બેકદરના વસ્લમાં હું બેકદર માર્યો ગયો!

કદરદાનીની કદર જે તે કદરદાની ખરી,
બેકદરદાની નકી છે બેકદરથી ઇશ્ક તો!

જૂઠી લ્યાકતને નમી કુરનિશ હજારો મેં કરી,
તાઝીમ ન માશૂકે લીધી! મોહતાજ હું તે કાં બન્યો!

સુખન મહોબતનાં કહ્યાં તે ઝિદ્દ મહબૂબે ગણી,
તકદીર! રે બરબાદ કીધી યારીની એ ગુફ્તગો!

નઝર દિલ મેં આ કર્યું તેને ય બસ રિશ્વત ગણી,
ફરમાન રુખ્સતનું મળ્યું, હું ત્હોય કાં ઉભો રહ્યો!

મુનાસિબ આ દિલ ઉપર તેને હતું થાવું ફિદા,
બરદાશ્ત કૈં એવી થશે ઇતબારમાં હું એ રહ્યો!

આ મુલાયમ દિલ અરે કાતર મૂકીને કાતર્યું,
તેને ય ન્યામત માનીને આજીજી હું કરતો રહ્યો!

અફ્સોસ! છે ઝુલ્મી તણા ઇકબાલમાં કૈં રોશની,
નહિ તો અહો! નાહક ફિસાદે હું ફસાઈ કાં પડ્યો!

શયતાન લેવા ઈશ્કની ગેબી બલાનું ક્યાં ચડ્યું?
કૈં ખાતરી કીધા વિના એ આતશે હું ક્યાં પડ્યો?

મોજૂદ છે ગુલ લાખ આ ગુલઝારમાં જ્યાં ખાર ના,
મોજૂદ આ દર ગુલ ઉપર ચોંટી રહી તે માખીઓ!

મ્હારી તલાશે તો મને આ ખાર કાં લાધ્યો, ખુદા?
વળી શી રહી ખૂબસુરતી તેની અણી ઉપર અહો!

મેં કૈંજ શંકા ના કરી યા કંઇ તસલ્લી ના થઈ,
મળી માહિતી મુજને હવે "બાતલ જહાંથી હું થયો"!

મ્હારી સિફારશ ખુદ જિગર મહબૂબનું કરતું હતું,
આહ તેની એ તરફ થઇ સખ્ત એ દિલદાર તો!

મ્હારા જિગરખૂનનો કરીને હોજ તેમાં નાહી તે,
ને તે હમામે હું વળી જાદૂથી ખેંચાઈ પડ્યો!

ત્યાં શું કર્યું? ત્યાં શું થયું? તેનું ન ભાન કશું રહ્યું!
ત્યાંથી શિતાબી નિકળી ગાફિલ હું ગાંડો થયો!

કૌવત ગયું ને મર્ઝ ચોંટ્યો! ગઇ સનમ તો દૂર દૂર!
આ નેક દિલ ફટકી ગયું! તેનો હિમાયતી કોણ કો?

દે શુક્ર ઓ વાલી ખુદા ! ગમખાર બેગાના પરે ,
તેને સમાલી લે , બન્યો દરવેશ તે તો ઈશ્કનો !

બેકદરના યારને ના છે સનમ , ના છે ખુદા ,
વા ના ઇબારત દર્દનું કૈં તાન ગાવાને , અહો !

તો ઠીક છે , તું ઠીક છે , તું પાંખડી ઘેલાઇની ,
ઓઢી તને મૂંગો રહી રોતો રહું હું એકલો !

રોવું થયું હાસિલ છે આ ખૂનને ટીપે ટીપે ,
હસતી ભલે એ બેકદર ! હું બેકદર રોતો ભલો !

૯ – ૨ – ૯૬ .

માફી

દરગુઝર કર એ ખતા તો દરગુઝર કરવી ઘટે !
કર ખૂન ત્હોયે ના ખૂની તું : એ સજા એ ઠીક છે !

આ ખૂન ને આ ઝિંદગી લે તો નથી તુજને હરામ ,
લે તો ખુદા નાખુશ નથી ફરિયાદ યા મ્હારી ન છે !

દિલ કુમળું તુજ કમ્પતાં ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ ,
તે જામ તેં મુજને ધર્યું , " દિલદાર પી લે " બોલીને !

કમબખ્ત મેં ઢોળી દઈ , " જા જા જલાવી દે " કહ્યું ,
એ માફ કર એ માફ કર દાનાઇથી દિવાનને !

એ જામના કટકા પરે તુજ ચશ્મથી પાણી પડયું ,
તે મોતીડાં ચાંપી દઈ ચાલ્યો ગયો હું તો અરે !

લિબાસ લેઈ ફકીરનો તું હું પછાડી આથડી ,
ઇતરાઝીનીં તેના ઉપર ઢોળી બૂરી ગરમી અરે !

ત્હારા નિખાલસ દિલપરે મેં તો કરી બદી બેશુમાર ,
ખૂને જિગર પીવા થયો તૈયાર ખામોખા અરે !

ત્યાં એ ખડી થઇ બન્દગી તુજ આંખમાં આંસુ ભર્યાં ,
એ જોશના એ જોરથી બુરકો ગયો ભીંજાઇ એ !

આ સખ્ત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે,
ત્હારા તુફેલે હૂર અય ! નસીહત મળી આજે મને !

રે ! લફ્ઝ કહેવા ઇશ્કના મ્હારી ન છે કૈં એ મજાલ ,
" આ ઘાતકી દિલ રાખ તું ," એ બોલવા હિમ્મત ન છે !

ઇશ્કના ચોગાનમાં ઝાલિમ નકી ર્‌હેલો ન હું ,
જે છે વફા તેને જફા એ તો ખુદાઈ દોર છે !

ગુલ વીંધીને ગેંદો કરે એ ઝુલ્મ ઝાહિર છે અહીં ,
ગુલ ચશ્મથી ના ચાંપવાની એબ આદમ જાતને !

પણ આ જહાંમાં માફી તો છે નૂર અલ્લાહનું નકી ,
હા ! બેહયાઇ ઇશ્કદારીમાં ભળીને જ્યાં પળે !

તો માફ કર ! દિલદાર થા ! ગઇ ગુઝરી તું ભૂલી જા !
આ બેવફા બન્દો હવે ઉગારી લે ઉગારી લે !

૨૦ - ૨ - ૯૬ .

एक स्वप्न

અહો ! કેવું મીઠું મમ જીવિતવ્હેળું વહી જતું !
અરે ! તેમાં કેવું વિષ ભળી ગયું ક્યાંથી કડવું !
અહા ! એ રાત્રિથી સમજણ પડી આ જગતની ,
અને એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ !

હતો મ્હારી નિદ્રા ઉપર શીતળો ચન્દ્ર દ્રવતો ,
હતો વાયુ થંડો ફરફર કરીને સરકતો ;
હતો વ્હાલો ન્હાનો મમ ઉર પરે હસ્ત પ્રિયનો ,
હતો ક્યાં એ ના ના હૃદય પર છાંટો દુઃખ તણો .

અમે ઊંઘ્યાં ત્યારે સ્મિતભર હતાં મ્હોં મલકતાં ,
હતી ચિન્તા ના ના જરી પણ કશાની મગજમાં ;
અરે ! તેમાં ક્યાંથી દુઃખમય થયું સ્વપ્ન મુજને ?
નથી એ ભૂલાતું : હજુ પણ પીડે છે જિગરને !

*   *   *   *

અહાહા ! મેં દીઠાં વન , વળી વને કૈંક ઝરણાં ,
ઝરાના ગુફામાં ખળખળ થતા ધોધ પડતા ;
શિકારે ઉડન્તાં ઘુવડ રજનીમાં ઘુઘવતાં ,
પતંગો વૃક્ષોમાં ઉડી ઉડી મશાલો પ્રકટતાં !

તહીં સર્પાકારે વહી જતી હતી એક સરિતા ,
તરંગો વિલાસી કૂદી કૂદી રમન્તા વહી જતા ;
પડી કો પોલાણે ધ્વનિ કરતી શેવાલ પર તે —
અહો ! વૃદ્ધાવસ્થા અતિ દુઃખભરેલી જયમ રડે !

શિલાઓમાં ક્યારે રમત અથવા નૃત્ય કરતી,
હજારો શેડો ત્યાં શશીમય બનીને ઉછળતી,
અને તાળી દેતી દ્રુમકર રૂડાં પર્ણ પર તે –
મીઠી બાલ્યાવસ્થા હસતી નિજ માર્ગે જ્યમ વહે.

સપાટી સીધીમાં વહતી પછી ધીમે મદભરી,
બધાં ગુલ્મોને ને કુમળી કળીઓને દિલ ધરી;
બધી એ છાયામાં પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો,
યુવા જેવા તેના વહનમય પોતે થઈ જતો.

પ્રિયાની વાણી શું ઝરણધ્વનિમાં કાંઇ સુણતાં
દ્રવી મ્હારો આત્મા ચૂપ થઇ રહ્યો શાન્ત સ્થિર ત્યાં;
ડર્યો મ્હારો આત્મા રુદન કરતી સાંભળી પ્રિયા,
અને ચોકખા આવા મમ શ્રવણમાં અક્ષર પડયા :–

“ઝરા! રે વ્હેનારા! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું,
“કયા માર્ગે ત્હારૂં વિમલ જલ વ્હે છે ખળકતું?
“રહી ચોકખી તુંમાં મમ જીવિતની છે પ્રતિકૃતિ,
“અરે! ચિતારાએ કયી કલમથી કેમ ચિતરી?

“મહા અન્ધારી આ તુજ સલિલની શાન્ત ચૂપકી,
“મને આંજી દે તે તુજ વીચિ તણી દિવ્ય ઝળકી;
“ફુવારા, ને ધોધો, વમળ, વળી વાંકી તુજ ગતિ,
“બધાં એ ત્હારાંની મમ હૃદય એ એક જ છબી!

“ભરાયું આ મીઠું તુજ જલ કઈ વાદળી વતી?
“તને ચૂસી ઘૂમે નભ ઉપર તે વાદળી કઈ?

" ભરાયું ક્યાંથી ને મુજ હૃદય ક્યાં ખાલી બનશે ?
" અરે ! તેનો પત્તો નભ વિણ ન બીજો દઇ શકે.

" હવે મ્હારૂં હૈયું તુજ ફુલ પરે શાન્ત બનશે,
" હવે શ્વાંસોની એ જરી નવ રહેશે ગતિ મને,
" ખરેલી વ્હાલાંથી જરદ તુજ હું પત્ર સરખી,
" અરે ! હું તો કોઈ પવનલહરી છું ભટકતી " !

" હું ત્હારો મકરન્દ છું, અનિલની તું લ્હેર મીઠી ભલે,
" તું જો પર્ણ ખરે, અરે ! હૃદય આ હુંહું બની તો બળે;
" હૈયું તું સરિતા તણું ભરી અને પીનાર હું મેઘ છું,
" તારા દિલની છાપ જ્યાં ભરી રહે આકાશ તે હું જ છું " !

કહેવા બોલ આ કિન્તુ શક્તિ ના જરી એ હતી;
ના જાણ્યું મેં થયું શું કે અક્ષરે ના વદી શક્યો.

છેલ્લા શ્વાસો કર દિલ પરે મૂકીને લેતી 'તી એ,
ન્હાનું ન્હાનું દુબળું દુબળું અંગ તેનું હતું એ;
શૈયા તેની ફુલ પર હતી, શાન્ત મૂર્ત્તિ હતી એ,
કોઈ તેનું જગત પર ના એમ રે ધારતી એ.

નિરાશા આશાની સૂઇ ગઇ હતી પીડ દિલમાં,
ન શાન્તિમાં તેને દુઃખ ભય રહ્યાં ધ્વંસ કરવા;
કમી એ અંગોથી જરી જરી હતું ચેતન થતું,
જહીં સુધી છેલ્લે મધુર વદને હાસ્ય ચમક્યું !

જેનું શૃંગ હતું પીળું લટકતું ઝાંખું દૂરે પશ્ચિમે,
જેની સાથ રહ્યો હતો કિરણમાં અન્ધાર ગૂંથાઇને;

" ભટકીશ અહીં ! તું ઉડી જા ! નથી મુજ હંસલી !
" ભટકીશ અહીં ખાલી ભૂરી ભમે જ્યમ વાદળી !
" અનિલલહરી ઉડી જાતાં પરાગ પડ્યો ધૂળે,
" હૃદયરસ આ મ્હારો તેવો મળ્યો રજમાં હવે !

" મુજ તરસને છીપાવાની ગઈ સરિતા સૂકી,
" ભટકી ભટકી પ્યાસો પ્યાસો જવું તરસે મરી;
" મમ હૃદયનાં નીલાં પર્ણો જતાં સઘળાં ખરી,
" મરણઝરણું ખેંચી જાશે રડીશ તહીં સુધી ."

* * * * * * *

મુંઝાઇ આ જતાં હૈયું , હું જાગી ચમકી ઉઠ્યો ;
ધડકતું હતું લોહી , વેદના દિલમાં હતી .

પછી ઊઠી જોયું વદન પ્રિયનું ચન્દ્ર સરખું ,
અને ગાલે ઓષ્ઠે ફરી ફરી સુખે ચુમ્બન કર્યું ;
છતાં એ પીડા તો કદિ નવ ખસી આ જિગરથી ,
ખરે ! એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ !

હરિ ! હરિ ! અરે ! અન્તે શું છે ? ન સૂઝ કશી પડે !
મરણ નકી છે ! રે ! પ્હેલું કો અને પછી કોણ છે ?
પ્રથમ કદિ હું , વ્હાલીનું તો થશે પછી શું પ્રભુ ?
પ્રથમ કદિ એ , રે ! તો મ્હારૂં થશે પછી શું પ્રભુ ?

૩-૩-૯૬ .

તે મીઠા શશી ઉપરે નયન એ છેલ્લાં વિરામ્યાં હતાં,
ને તેની સહ ગોષ્ટી કૈં પ્રણયની મીઠી મચાવી રહ્યાં.

ભરાયું એ જ્યારે ગિરિખડકમાં શૃંગ શશીનું,
ફરન્તું 'તું ત્યારે શિથિલ ગતિએ રક્ત પ્રિયનું;
પછી નીચે નીચે ઉતરી પડતો એ શશી હતો,
હતો ઊંડો ઊંડો પ્રિય ઉદરમાં શ્વાસ ફરતો.

શશીના છેડાનાં જરીક જ હતાં બિન્દુ દિસતાં,
રહ્યા એ નાડીમાં પ્રિયજીવનના બે જ ધડકા;
પછી અન્ધારામાં કુદરત બધી આંધળી બની,
અને અન્ધારામાં પ્રિયરહિત હું એ થઇ રહ્યો.

પડ્યો જાણે હું તો દરદમય આખો સળગતો,
પડ્યો હું મૂર્ચ્છામાં નવીન કંઇ ભૂતો નિરખતો;
વળી એ સ્વપ્નામાં દુઃખમય ઉગ્યો સૂર્ય બળતો,
ઉઠી તેની હુંફે "પ્રિય! પ્રિય!" કહી સાદ કરતો.

ઓચિન્તો હું ચમકી ઉઠતાં પાસથી હંસ કોઈ
ઉડી ચાલ્યો ફડ ફડ કરી શ્વેત પીછાં પસારી;
મ્હારી દૃષ્ટિ ઉડતી ગતિની સાથ ચાલી ઉડન્તી,
ને હૈયું એ સળગી ઉઠતાં નિકળી ઝાળ આવી:—

"ઉડી ઝટ જજે ત્હારી હંસી પછી તુજને મળે,
"હૃદય રસીલું એ હું ધારૂં તને નક્કી નોતરે;
"ચપલ નયનો તેનાં તુંને તહીં અભિનન્દશે,
"ધવલ વળી એ ગ્રીવા બાઝી રહે તુજ કંઠને.

" ભટકીશ અહીં ! તું ઉડી જા ! નથી મુજ હંસલી !
" ભટકીશ અહીં ખાલી ભૂરી ભમે જયમ વાદળી !
" અનિલલહરી ઉડી જાતાં પરાગ પડ્યો ધૂળે,
" હૃદયરસ આ મ્હારો તેવો મળ્યો રજમાં હવે !

" મુજ તરસને છીપાવાની ગઈ સરિતા સૂકી,
" ભટકી ભટકી પ્યાસો પ્યાસો જવું તરસે મરી;
" મમ હૃદયનાં નીલાં પર્ણો જતાં સઘળાં ખરી,
" મરણઝરણું ખેંચી જાશે રડીશ તહીં સુધી."

* * * * * * *

મુંઝાઇ આ જતાં હૈયું, હું જાગી ચમકી ઉઠ્યો;
ધડકતું હતું લોહી, વેદના દિલમાં હતી.

પછી ઊઠી જોયું વદન પ્રિયનું ચન્દ્ર સરખું,
અને ગાલે ઓષ્ઠે ફરી ફરી સુખે ચુમ્બન કર્યું;
છતાં એ પીડા તો કદિ નવ ખસી આ જિગરથી,
ખરે! એ ગાફેલી મધુર સઘળી એ ઉડી ગઈ!

હરિ ! હરિ ! અરે ! અન્તે શું છે ? ન સૂઝ કશી પડે !
મરણ નકી છે ! રે ! પ્હેલું કો અને પછી કોણ છે?
પ્રથમ કદિ હું, વ્હાલીનું તો થશે પછી શું પ્રભુ ?
પ્રથમ કદિ એ, રે ! તો મ્હારૂં થશે પછી શું પ્રભુ ?

૩-૩-૯૬.

પ્રેમની ઓટ

તુજ પ્રેમ તણી થઈ ઓટ, સખે !
મમ પ્રેમની આ ભરતી ઉપડે !
વીચિઓ દિલની મમ ક્યાં ઠરશે ?
ઘુઘવાટ હવે જઇ ક્યાં સમશે ?
હતી હોંશ મળું ભરી બાથ, સખે !
મમ ખાલી પડયા પણ હાથ, સખે !

થઈ દૂર, સખે !
થઇ ક્રૂર, સખે !

વિષ ઘોળી મને ક્યમ આપ ? સખે !
વ્યવહારી બન્યો પ્રણયી ટળીને !
વ્યવહાર શિખાવ મને ન, સખે !
તુજ પ્રૌઢ થયું દિલ, બાલક હું;
બન પ્રેમી ફરી બની બાલ, સખે !
"તુજ લાયક હું ન" કહીશ નહીં,
તુજ એ વદવું નહિ પ્રેમ, સખે !
"નથી પ્રેમ ઘટયો" કહી કેમ શકે ?
ક્યમ કારણ હુંથી મનાય ? સખે !
તુજ કારણ લાખ મને ન રુચે !
નહિ કારણ પ્રેમ કદી સમજે !

ફરી નેત્ર ગયું !
ફરી દિલ ગયું !

તુજ કાગળમાં મુજ નામ ફર્યું !
હજુ " પ્રેમ ફર્યો ન " કહે તું, સખે !
હજુ સાબિત શું કરવું'તું ? સખે !
તુજ પ્રેમની ઓટ થઈ જ, સખે !

૮ – ૩ – ૯૬.

ક્ષમા

દુઃખ તુંથી ન થાય મને કદિ એ !
કદિ દે દુઃખ તો સુખી તે જ દુઃખે !
પછી માફ કરૂં તુજને શું ? સખે !
વિણ બીજ તરુ ઉપજે કદિ એ ?

જગમાં કદિ માફી મળે ન, સખે !
મળી માફી ભલે સહુ લોક કહે !
દિલ દાગ પડયો " ન પડયો " ન બને !
પછી માફ કરે જગ કયાંથી ? સખે !

વિસરી ન જવાય બનેલ બિના !
પછી " માફ થયું " કયમ થાય ? સખે !
તૂટી દોર ગયો !
પછી એક થયો !
કહિં એમ બનેલ, સખે ! કદિ છે ?
પડી ગાંઠ ભલે !
પડી સાંધ ભલે !

પ્રેમની ઓટ

તુજ પ્રેમ તણી થઈ ઓટ, સખે !
મમ પ્રેમની આ ભરતી ઉપડે !
વીચિઓ દિલની મમ ક્યાં ઠરશે ?
ઘુઘવાટ હવે જઇ ક્યાં સમશે ?
હતી હોંશ મળું ભરી બાથ, સખે !
મમ ખાલી પડયા પણ હાથ, સખે !

થઈ દૂર, સખે !
થઇ ક્રૂર, સખે !

વિષ ઘોળી મને ક્યમ આપ ? સખે !
વ્યવહારી બન્યો પ્રણયી ટળીને !
વ્યવહાર શિખાવ મને ન, સખે !
તુજ પ્રૌઢ થયું દિલ, બાલક હું ;
બન પ્રેમી ફરી બની બાલ, સખે !
"તુજ લાયક હું ન" કહીશ નહીં,
તુજ એ વદવું નહિ પ્રેમ, સખે !
"નથી પ્રેમ ઘટયો" કહી કેમ શકે ?
ક્યમ કારણ હુંથી મનાય ? સખે !
તુજ કારણ લાખ મને ન રુચે !
નહિ કારણ પ્રેમ કદી સમજે !

ફરી નેત્ર ગયું !
ફરી દિલ ગયું !

તુજ કાગળમાં મુજ નામ ફર્યું !
હજુ "પ્રેમ ફર્યો ન" કહે તું, સખે !
હજુ સાબિત શું કરવું'તું ? સખે !
તુજ પ્રેમની ઓટ થઈ જ, સખે !

૮ - ૩ - ૯૬.

ક્ષમા

દુઃખ તુંથી ન થાય મને કદિ એ !
કદિ દે દુઃખ તો સુખી તે જ દુઃખે !
પછી માફ કરૂં તુજને શું ? સખે !
વિણ બીજ તરુ ઉપજે કદિ એ ?

જગમાં કદિ માફી મળે ન, સખે !
મળી માફી ભલે સહુ લોક કહે !
દિલ દાગ પડ્યો "ન પડ્યો" ન બને !
પછી માફ કરે જગ ક્યાંથી ? સખે !

વિસરી ન જવાય બનેલ બિના !
પછી "માફ થયું" ક્યમ થાય ? સખે !
તૂટી દોર ગયો !
પછી એક થયો !
કહિં એમ બનેલ, સખે ! કદિ છે ?

પડી ગાંઠ ભલે !
પડી સાંધ ભલે !

પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે !
બનશે નહિ તે બનશે ન , સખે !
પણ માગ ક્ષમા મુજ ના કહિ તું !
નથી કાંઇ તૂટયું પછી સાંધીશ શું ?

વિણ દર્દ દવા કરવી ન ઘટે ,
વિણ દર્દ દવા કડવું વિષ છે .
જન માફી ભલે પ્રભુતા ગણુતાં !
પણ એ જ ક્ષમા મુજ છે દુખડાં !

કયમ દોર વણી જન તોડી શકે ?
કયમ અર્પી દીધેલ લઈ જ શકે ?
વળી દે ! વળી લે ! ફરી દે ! ફરી લે !
સહુ એ જ બૂરાઇ ફૂડાઈ , સખે !

મધુરી નદીઓ દરિયે મળતી ,
મધુરી મટીને કડવી બનતી !
પણ ના દુઃખ કૈં દિલમાં ધરતી !
નવ પાછી ફરે ! નવ માફ કરે !

સુખ પ્રેમી હિયે !
દુઃખ પ્રેમી હિયે !

પણ લાગણી એક જ એક રહે !
નવ માફીની કૈં જ જરૂર રહે !
ખરી એ જ પ્રીતિ ! ખરી એ જ ક્ષમા !
પછી માફ કરૂં તુજને શું ? સખે !
નથી માફ કર્યે ખરી માફી , સખે !

ખરી પ્રીતિ , સખે !
ખરી માફી , સખે !

હૃદય આ દિલમાં નકી એક રૂપે !
પછી માફ કરૂં તુજને શું ? સખે !
કરી માફ ધરૂં પ્રીતિ કેમ ? સખે !

૧૫ – ૩ – ૯૬ .

હૃદયત્રિપુટી

" રમતી 'તી અહો ! વિશ્વબાગમાં !
" શીતલ છાંયડો ત્યાં મને હતો !
" નવ હતું કશું ભાન તાપનું !
" નવ હતી મને લૂ કદી અડી !

" પણ , પ્રભુ ! પ્રભુ ! કેમ શી રીતે ?
" ઝપટ એકમાં અગ્નિમાં ધરી !
" નવ બળું હજુ ! ખાક ના ઉડે !
" હૃદય પિગળી ના વહે અરે ! "

ઝીણા આવા રુદનસ્વર આ કુંજ માંહીથી આવે ,
નીલાં તેની ઉપર તરુઓ શીષ નીચાં નમાવે !
ના છે રાત્રિ દિવસ નથી વા સૂર્ય વા ચન્દ્રમા ના ,
કિન્તુ તેના ઝળઝળ થતા તેજમાં વિશ્વ ન્હાતું .

કુંળી સંધ્યા છ વરસની એ બાપડી કન્યકાના ,
ગાલે ઓષ્ઠે શરીર ઉપરે ફેરવે હસ્ત સ્નેહે !

મીચેલાં એ નયનકમલો સારતાં અશ્રુબિન્દુ,
સંધ્યાનું એ હૃદય ગળતાં તારલાઅશ્રુ આવ્યાં !

સંધ્યાથી એ કુમળી વધુ ત્યાં આવી પ્હોંચી તમિસ્રા,
હેતે લાવી ઉર પર ધરી શીતળો હિમરશ્મિ;
એ બાલાનાં નિજ કર વતી ચન્દ્રમા અશ્રુ લૂછે,
કિન્તુ તે એ પિગળી ગરતાં ગાલથી પાદ પાસે !

કુદરત વહે તેનું ભાન ના દુઃખી દિલને,
દુઃખીના દુઃખમાં કિન્તુ રૂએ તારા, શશી, રવિ !

જહીં ઘેરાયેલું દુઃખમય તિમિરે જિગર છે,
તહીં પેસી કો દી જરી પણ શકે ના કિરણ કો !
અહો ! એ અન્ધારૂં પ્રલય થકી એ કૈં વધુ ખરે,
વીતેલી તે જાણે, બિનઅનુભવી ના સમજશે.

જૂદાં જૂદાં શ્રવણનયનો કાર્ય કીધા કરે છે,
કિન્તુ ખેંચી મન લઇ શકે સર્વને એક સ્થાને;
જૂદા જૂદા બુદબુદ તરે કોઇ કાસાર માંહી,
તેને જેવો લઇ જઇ શકે એક કાંઠે અનિલ.

* * * * *

આવે ગાયનના સ્વરો પિગળતા ચન્દા મહીં દૂરથી,
આવે કો સખીમંડલી રમતી ને ગાતી ભર્યા હર્ષથી;
તેમાં ચમ્પકની ખીલેલ કલી શી નામે રમા એકલી,
સૌ વચ્ચે અગિયાર વર્ષની હતી કન્યા ધીમે ચાલતી.

તેના મ્હોં પર ને નસેનસ મહીં ઉચ્ચાર ને ચાલમાં,
ક્ષત્રીઓ તણું ઉગ્ર દિવ્ય ઝળકી લોહી વહેતું હતું;
ઊંચે અષ્ટમીનો હતો જયમ શશી ફિક્કા કરી તારલા,
તેવું ભવ્ય લલાટ ભૂષણ બધાં ફિક્કાં કરી નાખતું.

કર્યા એ ઉત્સાહી કર જરી હતા દીર્ઘ ગૃહવા,
સુગન્ધી પુષ્પોને રમત કરતાં શાન્ત થઇને;
હતી જોતી ઉભી કુસુમકલીઓ હેત ધરીને,
દયાથી ના કિન્તુ ચૂંટી લઇ શકી કોઇ કલીને.

"રુદન તો હવે લોહીમાં મળ્યું !
"રુદનનો મને ઘા નહીં કશો !
"રડી મરૂં અહીં સાંભળે ન કો !
"ન મુજ મૃત્યુથી કોઇને કશું !"

રમાના કર્ણોમાં સ્વર પડી ગયા ઉતરી દિલે,
વલોવાયું તેનું હૃદય કુમળું એ રુદનથી;
ગઈ એ તો ચાલી અનુસરી સ્વરો એ રુદનના,
અને પ્હોંચી ત્યારે દુઃખદ ફરી આ ગાન સુણતી :—

"વિટપ ને તરુ મૂલથી ગયાં !
"કયમ કલી હજુ ના સૂકી મરે ?
"કુદરતી ફર્યો આજ કાયદો,
"મુજ પતિતના કષ્ટકારણે !"

"કુદરતી ફર્યો આજ કાયદો,
"તુજ પવિત્રના પ્રેમકારણે !

" લઇ ગયો છતાં તું સૂકી નહીં,
" વિટપ વૃક્ષ તો આપશે નવાં!"

આવ્યો આ વૃક્ષ આડેથી રમાએ સ્નેહઉત્તર,
બાલકી એ ઉઠી જાગી જુવે તો રાત્રિ છે પડી.

રમા દોડી ચાંપે રુદન કરતીને નિજ ઉરે,
વહ્યું પાણી પાણી હૃદય થઇને એ દુઃખી પરે;
મળ્યાં બન્ને હૈયાં જલ જલ સહે જેમ મળતું,
વહ્યાં અશ્રુ ચારે નયનકમલેથી બહુ બહુ.

દયા છે ઇશ્વરી માયા, આ સંસાર કટુ મહીં:
દયામાં બ્રહ્મપ્રીતિનું કાંઈ ભાન જનો કરે.

" આ સંસાર અગાધના ચળકતા તું છે કિનારે હજુ,
" ત્યાં શું મૃત્યુની ક્રૂર પાંખ સુણી તે વ્હાલું ઉપાડી જતી?
" ઇચ્છે તું તુજ તે બનું, સખી બનું, માતા, ભગિની બનું,
" રોવું ના! પણ કોઇ જો દિલ મળે તો ત્યાં વિરામી જવું."

હૃદયરસ દ્રવેલો બાલકી પી રમાનો,
હિબકી હિબકી રોતી, રોઇ હૈયું ઠલાવ્યું;
રુદન મધુર લાગે કોઇ જો પ્રેમી લાધે,
રુદન જરૂર આંહીં પૃથ્વીમાં સ્વર્ગઅંશ.

" અશ્રુ લૂછી રમા બોલી, " ત્હારૂં નામ કહે, સખિ!"
" શોભના", બાલિકા બોલી પાછી ચૂપ થઇ રહી.

" બાપુ! બોલ હવે! નહીં દુઃખ વતી આવું પીડાવું ઘટે,
" બાપુ! બોલ હવે અને જલદી તું વૃત્તાન્ત ત્હારૂં કહે;"

કમ્પી ગાત્ર ગયાં અને હૃદયના તારો ઝણેણ્યા , છતાં
લૂછી અશ્રુ ગરીબ ગાલ પરથી બોલી ધીમે શોભના :–

" ડર હતો દિલે , મેં સુણ્યું હતું ,
" મરણને છતાં જાણતી નહીં !
" રુદન મેં દીઠું , દેખી બ્હીતી 'તી !
" રુદન મેં કદી ના કર્યું હતું !

" પૂછતી માતને , 'મૃત્યુ શું ? કહે !'
" રડી રહેતી એ ! ના કહ્યું કદી !
" 'ક્યમ રડે ? કહે !' બોલતી નહીં !
" રુદન મૃત્યુ હું જાણતી નહીં !

" કરતી કાં રડયા જોઈ મા મને ,
" સમજું હું હવે , ના સુણ્યું કદી !
" મમ પિતા ગયા ગામ જ્યારથી
" રડતી મા સદા જોઇ સુજને !"

" રડતી મા સદા ", બોલતાં રડી ,
ગરીબ શોભના બોલતી વળી :–
" 'તુજ પિતા ગયા ગામ છે ,' કહ્યું !
" ક્યમ જૂઠું ગણું વેણ માતનું ?

" પણ કદી ફર્યા ગામથી નહીં ,
" નયનમાં રહ્યાં અશ્રુ માતને !
" રમત તો મને ભાવતી નહીં !
" રમતી રે ! છતાં સાથ મ્હારી તે !

“ઉધરસે પછી મા ગઈ ગળી,
“ગઇ ગળી અને ના ફરી વળી!
“રુદન માતનું દૃષ્ટિ આગળે,
“કદિ કદિ અરે! ના ભૂલાય એ!

“મુજ સહે રહી વૃદ્ધ ડોશી કો,
“મુજ પડોશમાં એ રહેતી ’તી;
“પછી ગઈ કહીં મા ન જાણું હું!
“નવ પછી દીઠી મા અરે! અરે!

“પૂછતી હું, ‘કહીં મા ગઈ? કહો!’
“‘તુજ પિતા ગયા એ જ ગામમાં!’
“રડતી ડોશી ને રોતી હું વળી!
“દિવસ એમ કૈં દુઃખના વહ્યા!

“દિવસ એક એ ડોશીમા હતાં!
“સૂઇ જતાં અને ચુમ્બીને કહ્યું:-
“‘તુજ પિતા મર્યા! મા મરી અરે!
“‘મરી જ જાઉં છું આજ હુંય જો!

“‘કદિ નહીં અમે આવશું અહીં!
“‘તુજ હવે નથી કોઇ વિશ્વમાં!’
“રડી રડી અરે! હું પડી ગઈ,
“ઉઠી અને હતું કોઇ પાસ ના!

“રડી મરું અને કોઇ ના રડે!
“કહી શકું નહીં શું થયું પછી!”

જલ વહે વહે ચાર નેત્રથી,
દુઃખી વધુ હશે કોણ બે મહીં ?

થાય છે પ્રેમ હૈયામાં ભક્તિથી, રસઐક્યથી;
દયાની પ્રેમઉત્પત્તિ તે જૂદી જ નકી નકી.

સખી પાસે બન્ને શિથિલ પગલે પ્હોંચી ગઇ ત્યાં,
રમાને બોલાવે “ સખિ ! સખિ ! ” કહીને રમતી સૌ ;
રમાને જોઈ ને સખી જરી વદી એક હસીને,
“ અકેલી તું તો રહે સગપણ થયું જયારથી, સખિ ! ”

રમાએ શોભનાને ત્યાં ઓળખાવી અને રડી ;
સખીઓ ચૂપ ઉભી ત્યાં, દયાથી પિગળી બધી.

એવામાં તરુઓ મહીં ઉડી ઉડી કૈં આગિયા આવતા,
પાંખોના ચળકાટ અક્ષર લખે જાણે સુનેરી રૂડા ;
તેઓને નિજ હાથમાં પકડવા દોડે સખી સૌ તહીં,
જોઈ સ્નિગ્ધ દયાર્દ્ર વ્હાલથી ધીમે ન્હાની કહે શોભના :-

“ અડકશો નહીં ! ઝાલશો નહીં !
“ સુખથી જે ફરે તે ભલે ફરે !
“ ન સપડાવશો ! એ ડરે નકી !
“ ફ્રીટી પડે અરે ! હર્ષ તે તણો !

“ ચળકતી અને દૂરથી રૂડી
“ રજ ખરી જશે જો અડો તમે !
“ અડકશો નહીં ! ઓ સખિ ! સખિ !
“ સુખથી એ ફરે તો ભલે ફરે ! ”

છોડી ખેલ દઈ તુર્ત સ્નેહે કો સખી બોલતી :–
" દુઃખી જે હોય તે જાણે પારકાંનાં દુઃખો નકી . "

નિજ ગૃહ જલદીથી ચાલી પ્હોંચી ગઈ સૌ ,
ગરીબ ગઇ ગૃહે એ શોભના તો રમાને ;
નિજ દુઃખ વતી તેણે સર્વને દુઃખી દીઠાં ,
ભળી ગઇ સહુ સાથે દિન થોડા મહીં એ .

ગયાં બે ચક્ર વર્ષોનાં ફરી તે રાત્રિ ઉપરે ;
શોભના બાપડી કાંઈ શીખી 'તી હસતાં હવે .

*   *   *   *   *

સૂતાં છે સહુ શાન્તિમાં , રજની તો થોડી વહી છે ગઈ ,
મીઠી વાયુની મન્દ લ્હેર વહતી નિદ્રાની પાંખો સમી ;
નિઃશ્વાસો મૂકતી અને દુઃખી દિલે સ્ત્રી કો રમાને ગૃહે ,
રૂમઝુમ જે વરસે અને ટમટમે તે મેઘ જોતી ફરે .

તેનું ભવ્ય લલાટ વીજળી સમું અન્ધારમાં દિસતું ;
તેમાં રેખ પડી રહી હૃદયના ઔદાર્ય ને શૌર્યની ;
કાળાં વસ્ત્ર મહીં રહેલ મુખ એ લાંબા ઇતિહાસની ,
વાતો કૈંક પરે વિચાર કરતું , છે શાન્ત ત્હોયે હજી .

પણ હૃદય પીડે તે કાંઇ છે દર્દ તાજું ,
અગર કંઇ થવાનો આજ કે કાલમાં ઘા ;
ડસડસી દિલ તેનું અશ્રુને થોભી રાખી ,
" જઈશ ! પ્રિય ! અરેરે ! કાલ તું ! " એમ બોલે .

"પરણીને જશે કાલે રમા ઘેર પતિ તણે!
"જશે કેમ દિનો મ્હારા ?" બોલી માતા રમા તણી.

સૂતી હતી નહીં, જાગતી હતી,
ગરીબ બેય એ – શોભના, રમા;
રડી રડી હતી શાન્તિ મેળવી,
પણ દિલો થયાં ખોખરાં હતાં.

"ક્યમ થશે? સખિ! કેમ કાઢશું
"દિવસ આપણા મા વિના અરે?
"ક્યમ થશે તને? શું થશે મને?
"સમજ ના પડે! દિલ આ બળે!

"રુદન આ દિસે ઝિંદગી તણું!
"રુદનમાં ડૂબી ઝિંદગી દિસે!
"રુદન જન્મીને મેં સદા કર્યું!
"રુદન આપશે શું તને પ્રભુ!

"હસીશ તું સખિ! હું પરે સદા,
"રુદન તો કરૂં હું ભલે સદા!"
કહી રડી પડી શોભના, અને
સુણી રડી પડી બાપડી રમા!

માતા તે સાંભળી વાતો આવી ત્યાં ઓરડા મહીં;
ને બોલે કંઠ ભારેથી અશ્રુ લૂછી રમા તણાં:–

"કહું શું હું? બાપુ! ઉઘડી મમ હૈયું નવ શકે!..
"જશે તું તો કાલે! સુખી બહુ તને ઈશ્વર કરે!

" હજુ ન્હાની તું છે ! સમજણ વિનાતું દિલ હજુ !
" તરી જાવું ઊંડું જગતઉદધિનું જલ રહ્યું.

" સખી આવે સાથે, દિલ ન કહિ તેનું દુભવજે,
" મરી જાશે એ તો નજર તુજ જો કૈં જ ફરશે !
" હવે સોંપું છું આ ગરીબ કર તેના તુજ કરે,
" ગણી તેને ત્હારી સુખદુઃખ તણી સાથી કરજે."

કહેવાનું વધુ તે તો અશ્રુપૂર વતી કહ્યું;
ઉત્તરે નેત્ર ભીનાંએ અશ્રુપૂર વતી દીધું.

ઓહો ! વિયોગ દિલને કરી ના શકે શું ?
પંઝા મહીં વિરહના પડતું નહીં શું ?
તેનાં બિમાર રડતાં જગમાં દિલો કૈં !
તેનાં બિમાર જગમાં મરતાં દિલો કૈં !

શોભનાને લઈ સાથે પિયુઘેર ગઈ રમા,
છ વર્ષો ત્યાં ગયાં ચાલ્યાં, હૈયાં એ ખીલતાં હતાં.

*   *   *   *   *

ઉપવન મહીં ખીલ્યાં પુષ્પો, ખીલી કલીએ કલી,
શીકર શીતળા વાયુ સાથે ઉડે જલયંત્રથી;
રવિ હજુ ઉગે તાજો તે એ હસે સહુ સૃષ્ટિથી,
રવિકર મહીં તાજાં થાવા ઉડે લઘુ પક્ષી કૈં.

આંહીં કોઇ યુવાન ભવ્ય દિસતો બેઠો મહા શાન્તિમાં,
તેનાં સ્વેદથી અંગ કૈં કસરતે ભીનાં થયેલાં હતાં;

[illegible]તક કોઇ તે કર કને નીચે પડેલું હતું,
[illegible] રહી હતી જલ તણાં ફોરાં ઉડે તે પરે.

[illegible]ું તેનું હૈયું કમલ સરખું કોમલ, અને
[illegible]તો તેમાં દૈવી પ્રણયરસ મીઠો ટપકતો;
[illegible]તું તેને મ્હોંએ મધુર સ્મિત કાંઇ ચળકતું,
[illegible]દિસે તેનાં ગાત્રો પુલકિત થતાં હર્ષમય સૌ.

દિસે તેવું કિન્તુ હૃદય ન હતું પૂર્ણ સુખિયું,
વિચારો ઊંડામાં ગરક થઈ તે તો વહતું 'તું;
દુ:ખી કે સુખી તે કહી નવ શકે અન્ય નયનો,
દુ:ખી કે સુખી તે સમજી નવ પોતે પણ શકે!

રમાના પ્રેમનો સ્તમ્ભ આ પિયુ પતિ કે પ્રભુ,
રમાના પ્રેમના તારો કમ્પાવી કમ્પનાર આ.

વદે ધીરા સાદે, મધુર ધ્વનિ એ સ્નિગ્ધ પ્રણયી,
છતાં તેમાં ઊંડે મધુર દુ:ખ ભાર્યું કંઇ હતું:—
"ફુવારા! તું વ્હાલા! વહીશ વહતો તેમ જ સદા,
"વહેવું ત્હારૂં આ મધુર ગતિનું એમ જ કહે!

"અહો! વ્હેવું! વ્હેવું! મધુર ગતિએ એ વહી જવું!
"ઝરા વ્હેતા તેવું રુદન કરતાં એ વહી જવું!
"વહે છે તો ક્યાંથી વહીશ વહતો તેમ જ સદા?
"વહેનારાં સર્વે નકી નકી 'ન વ્હેતાં' બની જતાં!

"વહેશે તું ત્હોયે ગતિ તુજ જશે કાલ પલટી!
"સદા હું તો ઇચ્છું ગતિ તુજ રહેજો નભ ભણી!

" વહું છું, વ્હેતું 'તું, વહીશ ત્યમ હું જ્યાં સુધી વહું ;
" અરે ! વ્હેનારૂં કો કદિ પણ ન આવું કહી શક્યું .

" ગયેલી વેળાથી ચિતરી મમ ભાવિ નવ શકું !
" છતાં એ વિચારી મમ હૃદય બાળી ક્યમ શકું ?
રમાનું હૈયું એ વચન નવ આપી કંઇ શકે,
" અને ના ના એ કૈં દરદ મમ જાણી કહિ શકે !

" સુખી એ છે એ તો મમ હૃદયનું છે સુખ નકી,
" કરી તેને ભાગી સુખી દિલ શકું ના કરી દુઃખી !
" પ્રિયાની વ્હાલી એ પણ મૃદુ સખી આ સમજતી !
" દુઃખી એ હૈયું તો મમ હૃદયની છે પ્રતિકૃતિ .

" કૃપા છે, માયા છે, છલકતી દયા છે જિગરની,
" રમા તેને ચાહે, પણ દરદ જાણી નવ શકી !
" મને ચાહે, પૂજે, પણ દિલ ન ખુલ્લું કરી શકે !
" રમા મ્હારી ત્હોયે દરદ મમ જાણી નવ શકે !

" છ વર્ષોથી મ્હારૂં હૃદયઝરણું આમ વહતું !
" છ વર્ષોથી તેનું ગરીબ દિલડું આમ જ વહે !
" રમાને હું યાચું ! મમ હૃદય યાચે ગરીબ એ !
" રમાને તો વ્હાલાં હૃદયદ્વય છે એક સરખાં !

" જિગર જળી જતાં એ અંકુરો ખાક થાશે !
" રડી રડી કરમાશે શોભના બાપડી રે !
" ગરીબ દિલ ઉકેલે કોઈ એવું મળે જો,
" હૃદય મમ ઠરે રે ! દાઝતું કાંઇ આ તો ."

હાથમાં હાથ દેઈને આવે છે શોભના, રમા!
દિસે યુવાન પી જાતો બન્નેના ઉરનો રસ.

આવે કુરંગ વળી કો ફૂદતું બીધેલું,
આવી યુવાન પગમાં પડી એ ગયું ત્યાં;
નેત્રો હતાં ચપલ બીક વતી થયેલાં,
ને શ્વાસથી હૃદય એ ધડકી રહ્યું 'તું.

બોલી લેશ હસી રમા, "પ્રિય અહો! આ છે દુઃખી કાં હજુ?
"આવ્યું છે તુજ એ હવે શરણમાં! પંપાળ તેને જરા!
"પાળેલું મુજ એ ગરીબ મૃગલું! તે આશરે જો પડયું!
"માગે જો કદિ છાંય કો જિગરથી તો આપવી તે ઘટે."

"શરણ મમ થયું તે પૂર્ણ આનન્દમાં હો!
"શરણ મમ પડેલાં કોઇ દી ના દુઃખી હો!
"પણ શરણ પડેલાં સર્વ ના છે સુખી હા!
"હૃદય મમ બળે છે માત્ર તેથી જ વ્હાલી!"

મૂકી નિઃશ્વાસ બોલ્યો એ રમાનો કર ચાંપીને,
બગાસું ખાઇને બોલે ધીમેથી મૃદુ શોભના:—

"હૃદયની દયા એ જ છે બધું,
"બની શકે નહીં કૈં જ જો વધુ;
"શરણ આપવું એટલે, સખિ!
"હૃદય આપવું એ જ છે નકી.

"હૃદયની મળે કાંઇ જો દયા,
"શરણ જે પડયું તે દુઃખી ન તો;

" સુખી દુઃખી કરી વિશ્વમાં શકે ,
" હૃદય એકલું ! ના બીજું કશું !

" હૃદય જો મળ્યું તો બધું મળ્યું !
" હૃદય જો નહીં તો નહીં કશું !
" શરણ તેં દીધું , ભાઈ ! છે નકી
" હરિણીને , જુવો એ કૂદી રમે ."

" ના ના એમ બને નહીં ! હૃદયમાં શું સર્વ આવી રહ્યું ?
" ક્ષત્રીનું નવ લોહી ભૂમિ કદિ એ પીવા શકી હોત તો !
" જેને દિલ દીધેલ તે દુઃખી થતું પ્રેમી ન જોઈ શકે ,
" ના જો એમ પછી , સખિ ! શરણ તો આપ્યું કહું હું નહીં !"

" નકી સાચું રમા બોલી , પ્રીતિ એ જ નકી ખરી ,"
ઊંડા કાંઈ વિચારોમાં બોલી ઊઠયો યુવાન એ .

નવીન કલી રૂપાળી શોભના ચૂંટતી , ને
ગૂંથતી લઘુ કરે એ વાળમાં સૌ રમાના ;
મધુર મધુર પુષ્પો ચૂંટતો એ યુવાન ,
કમલ વત રમાના હસ્તમાં આપતો સૌ .

* * * * *

સળગી ઉઠતું હૈયું ત્યારે યુવાન તણું હતું ,
હૃદય ઘડતું કાંઈ કાંઈ વિચાર નવા હતું ;
નવ સુખી થયું તે દીથી એ ! કદી નવ વા ઠર્યું !
પિગળી પિગળી ધીમે ધીમે વહ્યું , વહતું વહ્યું !

પ્રણય ધસડે તોડી દેવા અહો સહુ પિંજરાં !
ફરજ ધસડે કેદી થાવા અને મરવા દુઃખે !
ફરજ હતી આ, પેલી પ્રીતિ ! રહ્યું રડવું હવે !
ફરજ લડતી પ્રીતિ સાથે ! રહ્યું મરવું હવે !

શરણ પ્રણયી આવે તેને રખાય અરે નહીં !
શરણ પ્રણયી આવે તેને કઢાય નહીં વળી !
વચન પ્રિયને આપેલું, “હું થઈશ ન અન્યનો”,
વચન પ્રિયનું પાળે તેથી મરે દુઃખી દિલ કો !

અરે ! શાને આવો અધવચ રહે તું લટકતો ?
હજુ જા ઊંડો તો પડ સહુ તહીં તૂટી પડશે !
વિભાગો કીધાથી પ્રણય ન કદી ન્યૂન બનતો,
અને તેથી, ભાઈ! પ્રણય પ્રભુ છે આ જગતનો.

આ વિચાર મહીં યુવાન દિલ એ ઝૂકી રહેલું હતું,
તેના તાર બસૂર સર્વ બનીને કમ્પી રહેલા હતા;
ઓહો ! એક ઘડી રહી, પલ રહી, તે કાં ઢળે કે મરે !
તોડ પિંજર એક આ ક્ષણ મહીં, ના તો કદી એ નહીં !

કાર્ય છે સિન્ધુનું મોજું, ઘા છે કે ગતિ કાંઇ છે;
આમ કે તેમ કીધું તે કીધું ને તે થઈ ગયું !

થયું ને કીધું તે કદિ પણ બને ના “નવ થયું” !
ક્ષણે કીધેલું તે જીવિતભર સાલે જિગરને !
અચમ્બો લાગે છે, સમજણ પડે ના, કયમ થયું !
ઘણી વેળા પોતે દિલ પણ ઠગાયું સમજતું !

ઠગાવું જો હશે નિર્મ્યું ઠગાવું તો ભલે સુખે;
પરન્તુ જાય છે ખેંચી હૈયું તો તો જવું પડે!

કરે જો કાંઈ તો સુખથી કરજે ને સુખી થજે,
પરન્તુ કાંઈ તું છચુપચુ રહીને કરીશ ના;
કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે,
નહીં તો પસ્તાવો દુઃખમય અગાડી બહુ થશે.

ફરજ ને પ્રીતિને તું દોરજે એક માર્ગમાં:
ધર્મથી પ્રેમ જૂદો ના, ફરજ એ જ **પ્રેમ** છે.

* * * * *

ઊંચો છે રવિ મધ્યમાં નભ પરે, છે ચૂપ સંસાર સૌ,
ધીકેલી ધરણી દિસે, તરુ મહીં પક્ષી લપાયાં સહુ;
ગાઢા મંડપમાં યુવાન ફુલડાં વેરી નીચે છે પડયો,
કિન્તુ કંટકથી ભર્યાં હૃદયને પીડી રહ્યાં છે દુઃખો.

આવે છે ચાલતી ધીમે દૂરથી ત્યાં જ શોભના;
ઉદાસ એ દિસે ચ્હેરો, ગમ્ભીર નેત્ર છે ઢળ્યાં.

આછું એક જ શ્વેત સ્વચ્છ કપડું તેણે પહેર્યું હતું,
તેનાં અંગની દિવ્ય ઝાંય ઝળકી રહેતી બહારે હતી;
તાપે તપ્ત થયેલ ગાલ પર એ ગાઢી ગુલાબી હતી,
ને તેની પર મધ્યમાં ચળકતું બિન્દુ હતું સ્વેદનું.

ડાબો હતો કર કમાન વળેલ કેડે,
બીજો હતો લટકતો ગૃહી પુષ્પગુચ્છો;

યુવાનના પદ ભણી ઢળતી પ્રીતિ શાં ,
ઓષ્ઠેથી લાલ નિકળી કિરણો છવાતાં .

ઊંચી એક જરા ગુલાલ ઝરતી ન્હાની હતી પાદની ,
ઉભી એમ રહી યુવાન નિરખી નિઃશ્વાસ મૂકી જરી ;
નેત્રે નેત્ર મળ્યાં અને ઢળી ગયાં ! પાછાં મળ્યાં ! ને ઢળ્યાં !
રૂંધાયું દિલ ત્હોય યત્ન કરીને બોલી ધીમું શોભના :–

" પ્રીતિ ધરી રમા જે ઉછેરતી ,
" પ્રથમ પુષ્પ આ તે ગુલાબનાં ;
" કરતી સ્નાન એ તેથી મોકલી ,
" પ્રિય સખે ! મને આપવા તને ."

લાંબો કરી કર જરી નમી પુષ્પ આપે ,
ત્યાં એ જરા લથડતી લપસી પડે છે ;
પુષ્પો પડ્યાં , કર રહ્યો કરમાં ધ્રુજન્તો ,
ખેંચ્યો નહીં મૂકી દીધો નહિ વા યુવાને .

ત્યાં કૈં થયું મગજમાં , કરમાં થયું કૈં ,
કાંઈ નવું નયન ને દિલમાં થયું કં ;
જે બાળતાં હૃદય તે નિકળી પડ્યું કૈં ,
જેનો હતો ડર દિલે થઈ એ ગયું કૈં .

ઉઘાડી બારીએથી ત્યાં દેખે છે કોઇ આ બધું ;
યુવાને ઓળખી વ્હાલી , ખેંચી હસ્ત લીધો ઝટ .

ભોંઠી પડી શરમથી ચમકી ઉઠી એ ,
જે ના થવું ઘટિત તે થઇ તો ગયું કૈં ;

એ સ્વપ્ન, એ જખમ, એ વિષઘૂંટડાને,
વિમાસતી, સળગતી ગૃહમાં ગઈ એ.

જોયું મનાય નહિ એ કદિ એ રમાથી,
જોયું ભૂલાય નહિ એ કદિ એ રમાથી;
કિન્તુ "દીઠેલ કદિ આ નવ હોય સાચું",
સંકલ્પ એ દૃઢ કરી સુખણી થઈ એ!

બિચારાનું હૈયું સળગી પણ ઉઠ્યું, બળી ગયું,
ફરે, ડોલે માથું, નયન પર ગાઢું પડ વળ્યું;
રહ્યા સ્વેદે ભીના થરરથર કમ્પી અવયવો,
ક્ષણો બે વીતી ને રુદનમય આ નાદ નિકળ્યો :–

"અરે! મ્હારી વૃત્તિ, હૃદય મમ, ને વૃત્ત મુજ એ
"ઘડીમાં શું જૂઠાં થઈ જઈ બન્યાં મોહવશ રે!
"અરે! નિર્માયું શું મમ હૃદયને ધૂળ મળવું?
"અને એ કન્યાના હૃદય કુમળાને સળગવું?

"રમા! વ્હાલી! વ્હાલી! ઝળક તુજ ચોકખા હૃદયની
"હવે ઊંચી આંખે નિરખી શકનારો કદિ નહીં!
"હવે ક્યાંથી પૂજું? હૃદય તુજ ઊંચું અતિ રહ્યું!
"ગયું પાતાલે ને મમ હૃદય પાપી થઈ ગયું!

"'પ્રભુ' એવું ક્‌હેજે કદિ નહિ મને તું, પ્રિય! હવે!
"પ્રભુ ત્હારો પાપી જખમ તુજને એ કરી શકે!
"અરે! ઉછેર્યું તેં મધુર મૃદુ કેવું કુસુમડું?
"બગાડ્યું મેં તેને કચરી કચરામાં! પ્રભુ! પ્રભુ!

“ કલી મીઠી દેવી ! રજ પડી હવે દૂર કરજે !
“ ફરી આ જાળે તું લપટીશ, કલી ! ના કદિ અરે !
“ રમા જેવી પાછી ઝળકમય તેજે ચળકજે !
“ ક્ષમા આ પાપીને કરી કદિ હવે તે ન સ્મરજે ” !

ભૃં ભૃં ભૃં ગુંજતો આવે પુષ્પો ઉપર ભૃંગ ત્યાં,
ખીલેલાં કૈંક પુષ્પોને ચૂસતો તે ફર્યા કરે.

નઝર પડી ત્યાં પેલાની ને જરા ચમકી ઉઠયો,
નઝર પડતાં કાંઈ પાછો વિચાર નવો ઉઠયો;
હૃદય ગળવા લાગ્યું, પાછું થયું વહવું શરૂ,
હૃદય ગમતું શોધી લેવા વળ્યું, ફરીને ગળ્યું !

“ અહો ! કેવાં પુષ્પો ભ્રમર પર પ્રેમે ઝૂકી રહે !
“ અને કેવાં ચુમ્બે સ્મિત અધરથી સૌ ભ્રમરને !
“ અહા ! કેવો ગુંજી ફુલ ફુલ પરે ભૃંગ ભમતો !
“ અને કેવો ચોંટી કલી કલી મહીંથી રસ પીતો !

“ અહો ! ફેરી મીઠી કુસુમકલી એ સ્નિગ્ધ ઉઘડે !
“ તહીં સ્ને ઘૌ જાણે કદિ નહિ હવે એ ઉખડશે !
“ પરન્તુ આ ઉડયો નવીન કલીઓ ને કુસુમમાં !
“ ફરી ઇચ્છા થાતાં લપટી પડશે એ જ કલીમાં !

“ અહો ! સ્વચ્છન્દી એ નવ કદિ રહે પિંજરપૂર્યો,
“ ભોગી સાચો કદિ નવ વિસારે કુસુમ કો !
“ હાહે છે પણ ત્યજી ન દે કોઇ ફુલડું !
“ રવું પાપી કુદરત તણું શું રમકડું ?

"અરે! હું માટે તો કુદરત તણો શું ક્રમ ફરે?
"મને શું સૌન્દર્યે લપટી પડતાં પાતક પડે?
"પ્રભુએ આપી તે કુસુમરજ હું કાં નવ ગ્રહું?
"અરે! તે ખોવી તે પ્રણયી દિલને પાતક ન શું?"

આવે છે ગુંજતો બીજો તે પુષ્પો પર ભૃંગ ત્યાં,
જોઈ તે અશ્રુ આવ્યાં ને ઉદાસ તે થયો ફરી.

"ક્ષમાવાળાં હૈયાં કુદરતી ભલે આમ જ રમે!
"મનુષ્યો તે માટે નથી હજુ થયાં લાયક ખરે!
"સુખે આલિંગે છે કુમળી કલી કોઈ ભ્રમરને!
"નથી એ બન્ધાઈ અમુક ભ્રમરાથી નકી નકી!

"વિભાગો ભોજ્યભોક્તાના પાડેલ છે વૃથા અમે!
"ભોક્તાનો માર્ગ જુદો છે, ભોજ્યનો [illegible] જુદો વળી!

"ભલે ભૃંગો ઉડે કલી કલી પરે ને ફુલ પરે,
"મને તે ના છાજે, ફુલ મુજ રહ્યું એક જ હવે;
"ઉછેરેલી ત્હેં તે મધુર કલી વ્હાલી પણ મને!
"મને વ્હાલી ત્હોયે તુજ કહિ હવે તે ન બનશે.

"પ્રભુ આપે તેને પ્રણયી રસીલો ભૃંગ કુમળો,
"પરન્તુ એ ચિન્તા મમ હૃદયનો એક ભડકો;
"ફરી કેદી ત્હારો જીવિત સઘળાનો થઇ રહ્યો,
"હવે હું તો ત્હારો જરૂર અપરાધી નવ રહ્યો"!

જે યાદ તું, ભોળા! ત્હારાં વેણ સદા હવે!
જો ચૂક, તો ત્હારૂં કોઈ આ જગમાં નથી!

કલીની પ્રીતિ એ તુજ દિલ હજુ જો ઘસડી લે,
ભલે પ્રેમી થાજે! પણ વચન આ ના ભૂલી જજે;
કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે,
નહીં તો પસ્તાવો દુઃખમય અગાડી બહુ થશે.

સન્ધ્યા પડી રવિ હવે ડુબવા જતો એ,
આવે સખી ફરતી બે ય યુવાન પાસે;
સુખી હતી ત્યમ હજુ સુખી છે રમા, ને
ઢાંકી દુઃખો રમતી બાપડી શોભના એ.

રમ્યાં ફર્યાં એ ત્રણ બાગની મહીં,
છુપું હતું એ દિલમાં નવું કંઈ;
હતું દબાવ્યું પણ ઊછળી જતું,
ચકિત નેત્રો મળતાં પ્રકાશતું!

“ભલે ભૃંગો ઉડે કલી કલી પરે ને ફુલ પરે,
“મને તે ના છાજે, ફુલ મુજ રહ્યું એક જ હવે;
“ઉછેરેલી ત્હેં તે મધુર કલી વ્હાલી પણ મને!
“મને વ્હાલી ત્હોયે તુજ કહિ હવે તે ન બનશે.

“પ્રભુ આપે તેને પ્રણયી રસીલો ભૃંગ કુમળો,
“પરન્તુ એ ચિન્તા મમ હૃદયનો એક ભડકો;
“ફરી કેદી ત્હારો જીવિત સઘળાનો થઇ રહ્યો,
“હવે હું તો ત્હારો જરૂર અપરાધી નવ રહ્યો”!

જે યાદ તું, ભોળા! ત્હારાં વેણ સદા હવે!
જો ચૂક, તો ત્હારૂં કોઈ આ જગમાં નથી!

“કલીની પ્રીતિ એ તુજ દિલ હજુ જો ઘસડી લે,
“ભલે પ્રેમી થાજે! પણ વચન આ **ના** ભૂલી જજે;
“કરે છે સાચું તું જરૂર સમજી એમ કરજે,
“નહીં તો પસ્તાવો દુઃખમય અગાડી બહુ થશે.

“સન્ધ્યા પડી રવિ હવે ડુબવા જતો એ,
“આવે સખી ફરતી એ ય યુવાન પાસે;
“સુખી હતી ત્યમ હજુ સુખી છે રમા, ને
“ઢાંકી દુઃખો રમતી બાપડી શોભના એ.

“રમ્યાં ફર્યાં એ ત્રણ બાગની મહીં,
“છુપું હતું એ દિલમાં નવું કંઈ;
“હતું દબાવ્યું પણ ઊછળી જતું,
“ચકિત નેત્રો મળતાં પ્રકાશતું!

રમા કશું એ ગણકાતી નહીં,
છતાં નવું કૈં સમજી જતી હતી;
ન દેખતી હર્ષ પ્રિયુમુખે, અને
ન દેખતી હર્ષ સખીમુખે વળી!

"હશે એ શું સાચું? મમ હૃદય કાંઈ નવ કહે!
"હજુ શું દેખું છું? સમજણ પડે ના કશી મને!
"કહેજો! ઓ વ્હાલાં! તમ હૃદયની ગ્રન્થિ પડી શું?
"નહીં એ હું તોડું! દુઃખી કરી તમોને કયમ શકું?

"સુખી હું છું, વ્હાલા! તુજ વધુ સુખે હું વધુ સુખી!
"છુપું રાખો તેથી પણ બળી મરૂં હું જિગરથી;
"પ્રભુ! ત્હારૂં તેનું હૃદય કુમળાં છે અતિ અતિ!
"અરે! તેની ગ્રન્થિ કયમ કરી શકું તોડી જ કદી?

"નકી બનું પાપી જ આ વિચારથી,
"ન શમ મ્હારો કદિ હોય અન્યનો;
"અરે! ક્ષમા તું કરજે મને, પ્રિયુ!
"ન સ્વપ્નમાં તે કદિ હોય તું, પ્રભુ!"

એવા કાંઈ વિચારોમાં રમા તો ડૂબતી હતી;
અહોહો! પ્રેમીના પ્રેમી દોષો જોઈ શકે નહીં!

રમાની શુદ્ધિથી હૃદયદ્વયમાં શુદ્ધિ પ્રસરી,
અને એ શુદ્ધિ શો શશી પણ પ્રકાશ્યો નભ મહીં;
રમા વ્હાલા સાથે હસતી થઈ જૂદી સખી થકી
અને નિદ્રા આવી રજની વહતાં મીઠડી ઘણી.

* * * * * * *

અર્ધેક રાત્રિ વીતી ત્યાં, આવ્યું સ્વપ્ન યુવાનને;
સ્વપ્નમાં ત્યાં રમા દીઠી, નિદ્રા લેતી સુશાન્તિમાં.

વળી કોઈ મ્હોટી ઉડતી દીઠી **દેવી** શિર પરે,
હતા તેના વાળો શિરથી પગ સુધી લટકતા;
હતી તીણી દૃષ્ટિ, મુખ પણ હતું સખ્ત દિસતું,
અને કાળી લાંબી લટકતી હતી દોરી કરમાં.

યુવાના બે કરો બાંધી, બોલી ક્રોધથી **દેવી** એ:–
"નામ મ્હારૂં **નીતિદેવી**, કેદી તું મુજ છે બન્યો!"

એ સુણતાં ગૃહ મહીં પ્રકટયો ઉજાસ,
આકાશમાં લટકતું કંઇ **સત્ત્વ** બીજું;
તેના પ્રકાશથી ગયો ઝટ બન્ધ તૂટી,
ને દેવી કેદી કરનાર ભળી હવામાં!

આ પાંખનો નભ મહીં સુસવાટ વાગે!
પાંખો કને કબૂતરો ઉડતાં દિસે કૈં!
તે શ્વેત છે કબૂતરો, વળી શ્વેત પાંખો,
ને શ્વેત વસ્ત્ર દિસતાં ઉડતાં હવામાં!

તે આસપાસ વીજળી સરખું કુંડાળું
કૈં કિરણોમય દિસે ચળકાટવાળું!
તેમાં દિસે પદ ગુલાબી ફુલો સરીખા,
જેમાંથી અમૃતઝરો ઝરતો અથાગ!

તેના પડે શીકર સૂર્ય શશી પરે, ને
તેના પડે શીકર તારક ને ગ્રહોમાં!

સ્ત્રી શું દિસે મુખ શશી વત સત્વનું એ,
જેમાંથી ડોલર તણી ખુશબો વહે છે!

પ્રીતિદેવી તહીં આવી, ઉભી યુવાનની કને;
એક હસ્તે ગૃહ્યો હસ્ત, બીજો હસ્ત દિલે ધર્યો.

તેના સ્પર્શથી અંગ ને અવયવો કમ્પી રહ્યાં સૌ, અને
મીઠું ઘેન ચડી ગયું મગજમાં ને જીવ જૂદો પડે!
દેવી પાંખ પસારી ઉડી ગઇ એ **આત્મા** લઈ **સ્વર્ગ**માં!
સામી આવતી દેખી ત્યાં હસમુખી તેની પ્રિયા **શો**ભના!

કુમારિકાનો કર એક લીધો,
લીધો વળી એક યુવાનનો; ને
જરી હસી **દેવી** કહે "સુપ્રેમી!
"બનો હવે **એ**કરૂપે સુખેથી!

"**ર**મા વળી આવતી આ ઉડીને,
"ત્રણે દિલો એક જ આજ થાશે!
"સદા રહેજો **મમ રા**જ્ય માંહીં,
"સુખી થશો! **આ**શિષ મ્હારી! બચ્ચાં!"

કિન્તુ વ્યગ્ર થઈ યુવાન નભમાં જોઈ રહ્યો બીકથી,
નીચી ઉતરતી **ર**મા નભથી તે જોઈ કહે **દેવી**ને:-
"'હું ના અન્ય તણો બનું કદી, સખિ!' એ વેણ તૂટ્યું ગણી
"નક્કી એ દુખણી બને! હૃદય એ નક્કી ચીરાઈ જશે!"

"જા! ચોર! તું!" કહી ઉડી ગઇ દેવી એને,
નીચે પડ્યો ગબડતો જીવ એ ડરીને!

સ્વપ્નું ગયું ઉડી , ગઈ વળી શાન્ત નિદ્રા ,
હૈયું રહ્યું ધડકતું , ભય ને પીડાથી .

જુવે છે બાજુમાં તો ત્યાં રમા દીઠી સુખે સૂતી ;
નિદ્રામાં તે હસી મીઠું , " પ્રભુ ! વ્હાલા ! " લવી જરી .

" જા ! ચોર ! તું ! " હૃદયમાં હજુ એ જ શબ્દો !
" જા ! ચોર ! " એ મગજમાં ભણકાર વાગે !
ત્યાં કૈં સ્વરો રુદનના ભટકાય કર્ણે ,
તેથી ડરી ચમકી તુર્ત યુવાન ઉઠે .

અગાસિયેથી સ્વર આવતા એ ,
યુવાન ઉભો ચડી બારીએ ત્યાં ;
ચતી પડેલી હતી શોભના ત્યાં ,
શરીરનું ભાન હતું કશું ના !

ચોકખું છે નભ ને હવા શીતળી છે , છે ચન્દ્ર ઊંચે ચડયો ,
તારા કોઇ જ આંહી ત્યાં ટમટમે , ત્યાં એક નીચે ખર્યો ;
મેદાનો , નદી ને તરુ સહુ પરે છે ચાંદની પાથરી ,
તેમાં એક જ પુષ્પની કલી સમી દિસે રૂડી શોભના .

દિસે ઝુલંતું એ કૃશ ઉદર કાસાર સરખું ,
અને તેને દાબી કમલ સરખો છે કર રહ્યો ;
પડેલી છે આંટી કદલી સરખા એ પગ તણી ,
અને વચ્ચે ઉડે ફરફર થતી પાટલી ઝીણી .

અશીશા મ્હોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર , ને
રહ્યો તેના ભાલે શશી ચળકતો વાસ કરીને ;

વહે વારિ ન્હોણું નયન પરથી ગાલ પર છે,
તુષારે ભીંજેલા ફુલ વત દિસે ગૌર મુખડું.

પડે છે કો બિંદુ ચિબુક પરથી એ સ્તન પરે,
અને ત્યાંથી ધીમે ટપકી પડતું જાજમ પરે;
સ્તનો બેની વચ્ચે ટપકી વળી કોઇ સ્થિર થતું,
દિસે જાણે મોતી શશીકિરણમાં કો ચળકતું.

બન્ને સ્તનો ધડકતા દિલથી ધ્રુજે છે,
ને શ્વાસ ઉષ્ણ વહતાં ઝુલતાં રહે છે;
સંપુટ એ ધવલ કેતકીપુષ્પ કેરાં!
કે ચન્દ્રકાન્તકડકા સરખાં દિસે છે!

દિસે છે અંગ એ આખું, કામના શર શું રૂડું;
ઉઘડયા ઓષ્ઠ ન્હાના બે, ને આવા સ્વર નીકળે:–

"પરની હું બની! મ્હારી હું નહીં!
"નહિ અરે! અરે! કોઈની નકી!
"મુજ થયો અરે! એ હજુ નથી!
"પરની હું બની! મ્હારૂં કો નહીં!

"કરીશ શું ક્ષમા તું, રમા! મને?
"સરપ હું બની ડંખું છું તને!
"નકી અજાણ તું! જાણ તું નહીં!
"સરપ પાળીઓ દૂધ પાઇ ત્હેં!

"નકી અજાણ છે તું રખે! વળી,
"પ્રીતિ રમા તણી રાખશે કહીં?

" દિલ હવે ઠર્યું આપવું મને !
" પછી રમા તણું રાખશે કહાં ?

" હૃદયના પડે ભાગ ના કદી ,
" હૃદય એકમાં બે સમાય ના ;
" હૃદય પ્રેમ તો લાખથી કરે !
" સહુ કહે ભલે ! ના બન્યું કદી !

" પ્રણયી ઓ ! હવે ભૂલ તું મને !
" પ્રિય રમા અરે ! છોડ તું મને !
" જઇશ હું હવે એકલી વને ,
" મરીશ હું હવે એકલી વને .

" કહીશ હું સહુ વાત આ ત્હને ,
" અરર ! દુઃખ તો શું થશે ત્હને ?
" કહી શકું નહીં તો દુઃખી થશે
" તુજ પ્રિયુ નક્કી વા મરી જશે !

" હૃદય એ ગળી જાય છે વહી !
" હૃદય આ વળી ખેંચી જાય એ !
" હૃદય તું તણી આડ જે રહી ,
" તૂટી પડી જશે બે દિનો મહીં !

" તુજ પછી મને વિશ્વ આ બધું ,
" પણ સખિ સખિ ! શું અરે કરૂં ?
" તુજ દયા તણો ભાર છે બહુ ,
" ફુલ ગણી સદા હું ઉપાડતી !

" રવિ નદી વતી સિન્ધુ પૂરતો
" ત્યમ દયાથી આ દિલ ત્હેં ભર્યું !
" હૃદયસિન્ધુનો ચન્દ્ર કિન્તુ એ ,
" ઉછળી ઊર્મિઓ જે પરે પડે !

" હૃદયવારિમાં છાપ કૈં પડે ,
" રવિ , ઉષા અને તારકો દિસે ,
" ઘન ઝઝૂમતા ડોકિયાં કરે ,
" શશીની છાપ તો રાત્રિ આખી રહે .

" કંઇ તરુ અને કૈં વિહંગમો
" ઘડીક કોઇ ને વર્ષ કો રહે ;
" ઘડીક છાય કો આભ ઢાંકતી ,
" પણ બધી જતી આખરે ઉડી .

" પણ પિયુ ! પિયુ ! છાપ તું તણી
" હૃદયવારિમાં આભ શી પડી !
" જલ સૂકાઇને રેતી ઉડશે ,
" તહીં સુધી પિયુ એ નહીં ખસે !

" જખમ લાગશે ! ઉર ફાટશે !
" જિગરથી અરે ! રક્ત ચાલશે !
" સમય તે સહુ ત્યાગશે ત્હને !
" પ્રિય સખે ! દીધું એ જ મેં ત્હને !

" શકીશ ના કદી તું હવે હસી !
" રુદન એ તણો ચેપ લાગશે !

" મધુર હાસ્ય તો એ ઉડી જશે !
" પ્રિય સખિ ! દીધું એ જ મેં ત્હને !

" પ્રણયીનાં કર્યાં ખૂન મેં અરે !
" હૃદય તેથી આ શું વિરામશે ?
" ભટકીને હવે દેહ છોડવી !
" પ્રભુ ! પ્રભુ ! દીધું એ જ મેં મને !

" ન કરવું ઘટે એ જ મેં કર્યું !
" અરર ! શું હરિ ! એ જ છે થવું ?
" હૃદયયન્ત્રની કૂંચી ના મળે,
" વિધિ કને રહી ! શું કરૂં અરે !

" હૃદયના સખે ! પ્રાણના પિયુ !
" દિલની બેન ઓ ! દેવિ ! રે સખિ !
" નહિ કહી શકું કાંઈ હું ત્હને !
" નહિં કહી શકું કાંઇ હું ત્હને !

" મરી ત્યજી જવું એ જ માર્ગ છે !
" ત્યજી જવું અરે ! રે ! ત્યજી જવું !
" નવ બને અરે ! એ ત્યજી જવું !
" હૃદય ઘા કરી કેમ એ શકે ?

" વિધિ વિના અરે ! હસ્ત કોઇનો
" પ્રણયીને કદી તોડી ના શકે !
" નવ મરી શકું ! જીવી ના શકું !
" ખૂન કરી શકું માત્ર પાપી હું ! "

શબ્દોથી, આંસુડાંથી આ, હૈયું યુવાનનું ગળ્યું;
ઘસડાયું ભૂલી ભાન, કાબૂ લેશ રહ્યો નહીં!

હૃદય ઉપર લાગ્યો કારમો કૈંક ધક્કો,
કુદરતની ગતિએ અન્ધ દોરાઇ ચાલ્યો;
ડગ દ્વય ભરી આવી શોભના પાસ ઉભો,
કર થઇ જઇ લાંબો કુમળો હસ્ત ઝાલ્યો!

કમ્પી કાળજડું રહ્યું થરથરી ત્યાં શોભનાનું દ્રવી,
બચ્ચું પક્ષી તણું ઉડે જયમ ડરી પ્હેલું જ માળો મૂકી;
માળો છોડી દીધો અને પડી ગયું એ તો અરે! પિંજરે,
ને એ પિંજર પૂરમાં વહી જતાં કેદી તણાઈ વહે!

પ્રણયરસનું પીધું પ્યાલું નિશો જ ગયો ચડી!
મધુર ઝળકી લાગી ગાલે, રહ્યા અધરો સ્ફુરી!
શિથિલ ધ્રુજતાં અંગે અંગે ચડી ગઇ ખાલી, ને!
પરવશ થવું નિર્માયું એ થવાઇ ગયું, અરે!

ડર નવ રહ્યો! હૈયે હૈયું રહ્યું ધડકી, અને
પ્રિય અધરથી અશ્રુ ઉન્હાં લૂછાઇ ગયાં સહુ!
સમય મધુરો! પ્હેલી પ્રીતિ! અને રસએકતા!
હૃદય નવલાં લ્હાણું એવું સુખે મચવી રહ્યાં!

"તુજ થઇ હવે" એ કહેવાનું હતું નવ કૈં રહ્યું!
પ્રણયી હૃદયો વાંછ્યું પામ્યાં! પછી વદવું કશું?
ઉર ઉર વતી ભેટાયાં એ! પછી હજુ ન્યૂન શું?
સભર દરિયે વાયુ મીઠે સુગ્હાણ વહ્યું! વહ્યું!

ઊંચે ઉડે કરંટો ! ક્ષિતિજ પર દિસે મેઘમાલા સુનેરી !
ફૂલેલા એ ધ્રુજે છે શઢ ફરફરતા દૂરની વાદળી શા !
વાગે વીણા મધુરૂ તુતક પર તહીં પંખીડું નાચતું કો !
મ્હોં સુધી છે ભરેલાં ઝગમગ ધ્રુજતાં પાત્ર બે આસવોનાં !

ભાને તેને જરી નવ હતું દૂરની વાદળીનું !
કાળી કાળી પ્રસરી ચડતી મેઘથી પૂર્ણ ભીની !
વ્હાણે ડોલ્યું ! ખળભળી ગઈ સિન્ધુની એ સપાટી !
ચાલ્યું કિન્તુ સુખમય વહ્યું ધ્રુવ સામે અગાડી !

ગિરિ સમ ઉંચાં મ્હોટાં મોજાં હજુ ચડશે, અને
તુતક તૂટશે ! વંટોળામાં શઢો વિખરી જશે !
પણ દૃઢ રહો ત્યારે એ તો ભલે સુખ માણજો !
નિકર મધુરો લ્હેજો આ તો ઘડીબઘડી તણો !

અનિલ ફરકે ધીમે થંડો પ્રભાત તણો હવે,
હૃદય રસમાં ઝોકાં ખાતું, સુશાન્ત બન્યું હવે ;
પ્રિયુકર ફરે ગાલે, ઓષ્ઠે અને નયનો પરે,
સૂઇ ગઇ સુખે માથું મૂકી પ્રિયુપદ ઉપરે.

યુવાનની પડી દૃષ્ટિ અન્ધારા એ ખૂણા મહીં,
ઝરે છે અગ્નિ નેત્રેથી, એવી રોતી રમા દીઠી !

તાકી જોયું ફરી ત્યાઁ તો અન્ધારે નવ કૈં હતું,
કિન્તુ છાતી ગઈ ધ્રૂજી ! થંડું રક્ત થઈ ગયું !

વીજળી શું ફરી કાંઈ અંગે અંગ મહીં ગયું !
હતું શું એ ? થયું શું એ ? જાણી કૈં જ શકયો નહી !

ઓહો ! સૂતી પરમ શાન્તિથી શોભના છે,
એ પ્રેમહાસ્ય મુખમાં ઝળકી રહ્યું છે;
તેને નિહાળી ફરી શાન્ત થયો યુવાન,
ચુમ્બી લઈ અધરને કર ચાંપી ઉઠયો.

ગયો રમા જ્યાં સુખમાં સૂતી છે,
થયો રમાનો ફરી મ્હોં નિહાળી;
" પિયુ ! પ્રભુ !" એમ લવી રમા, ને
યુવાન ભૂલ્યો ફરી શોભનાને.

"પડું જૂદો હું નકી શોભનાથી,
"રહ્યો હવે એક જ માર્ગ એ છે !"
વદી ધરી ગાલ પ્રિયા કરે એ,
સૂઇ ગયો શાન્ત થઈ ફરીને.

" આ સાચું ને કરીશ ત્યમ હું કાલથી," એમ, ભાઈ !
ભાવિ જાણ્યા વિણ કયમ શકયો ગર્વના બોલ કાઢી ?
ભોળો તું છે ! અનુભવ તને વિશ્વનો કાંઈ ના ના !
એવા બોલો કહીશ ફરી ના ! બોલ તો ભૂલજે ના !

દોરાવું એ સહુ હૃદયનું, ભાઇ ! નિર્માણ આંહીં,
ભાવિ વિના જનહૃદયનો અન્ય ના કો સુકાની;
જે ચાવીનું જડ રમકડું નાચનારૂં જ છે તું,
તે ચાવીને તુજ કર લઈ ફેરવી ના શકે તું.

* * * * * *

રાત્રિ ગઈ, રવિ ઉગ્યો, શુક ઉડતા કૈં,
બાગે કૂદી રમતિયાળ કુરંગ ખેલે;
વચ્ચે ઉડે મધુર તે જલને ફુવારે,
આવે ઉડી કબૂતરો જલપાન માટે.

રમા ઉઠી ને પિયુને ઉઠાડી,
અગાસિયે જાય મૃદુ હસી બે;
હજુ સૂતી એકલી શોભના ત્યાં,
રમા ઉઠાડે લઇ ચુમ્બી તેને.

"પિયુ! વ્હાલા!" લવી ઉઠી, હસી તે સુણતાં રમા;
"કયો વ્હાલો?" રમા પૂછે, રહ્યો જોઈ યુવાન તે.

જરી મજાકમાં એ ત્રણે હસ્યાં,
ગઇ પછી નીચે તુર્ત શોભના;
"મમ સખી હવે પ્રેમ શોધતી,"
કર ગ્રહી કહે પિયુને રમા.

નથી તું જાણતી, બાઈ! શોધતી તે મળી ચૂક્યું!
શોધ્યું તે તું સુણી રોશે! હસી લે પણ ત્યાં સુધી.

"રમા! એ ત્હારી છે! તુજ હૃદય છે! તું જ રૂપ છે!
"છતાં તે કૈં શોધે! તુજ શરણ છે, દેવું જ ઘટે;
"અરે! કિન્તુ હૈયું જગત પર કયાં શોધીશ? સખિ!
"અને વ્હાલી! ચાલ્યું ઝરણ દિલનું એ વહી વહી!"

શું દેવું તું? વૃથા જૂઠું? 'શોધે તે હું!' ન કાં કહે?
પ્રેમના જૂઠમાં એ શું, પ્રેમી! કાંઈ મીઠાશ છે?

"અરે વ્હાલા! સાચું! મમ હૃદયમાં જે નવ મળે,
"નકી તે તે શોધે! હૃદય નવ ક્યાં એ પણ મળે!
"બહુ એ રોઈ છે! રુદન વળી શું આવ્યું ફરીને?
"અરે! તે લાધ્યાથી જગત વિષ કે અમૃત થશે?

"આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી કે સિન્ધુની વીચિઓ!
"ઊંચીનીચી સહુ, જૂદી ગતિ તણી, જૂદે જ માર્ગે જતી!
"કોઈ એક જ છાપની છબી બની ક્યાં એ દિસે બે નહીં!
"કોઈ નિસરણી, વીચિ, પગથિયું સાથે વહેતું નહીં!

"ઓહો! એક જ બિન્દુ પાસ ધપતાં બિન્દુ બધાં એ વહે,
"તેની સાંકળમાં ન કોઈ કડી બે સાથે જ જોડાઈ છે!
"કિન્તુ સાંકળ આખીમાં દર કડી ખેંચાઈ, ખેંચી શકે!
"તે ખેંચાણ અનન્ત પ્રેમ! પ્રભુ એ! તુંહુંની ગ્રન્થિ ય એ!

"પ્રભુ! તે તે શોધે! રસ નિજ ભળે તે રસ બીજો
"ઘટે તેને દેવો! નિકર પિયુ! એ તો ગળી જશે!
"તને સોંપું છું હું હૃદય કુમળું એ સખી તણું,
"થઈ એ તો ત્હારી! પ્રિયતમ! હવે મિત્ર બન તું!"

કાર્ય તેં પ્રેમનું કીધું! પ્રેમ સાચવી રાખજે!
ઉદાર માર્ગ લીધો તેં! એ ઔદાર્ય ન ત્યાગજે!

"હૃદય સુખી થશે એ આપું છું કોલ, પ્યારી!
"કળી નવ કરમાશે! ખીલશે પૂર્ણ! પ્યારી!
"સહુ તુજ દિલ ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો,
"તુજ સખી તણું ઇચ્છ્યું આપવા ધર્મ મ્હારો."

કહી કાંઈ કરે કાંઈ, જેની ખાતર આ બધું,
અરે ! તે કાર્યથી તેને, શું તું સુખ દઈ શકે ?

દોરી જવું હૃદય તે તુજ ધર્મ સ્થાપ્યો,
છે માર્ગ તો અટપટો વળી ના દીઠેલો !
ખેંચાણ છે ગજબ ને ઉપરે જવું છે !
તો પાંખ સાવધ કરી ઉડ, ભાઇ ! ઊંચે.

* * * * *

" રમા વાંચે, મને તો કૈં વાંચવું ગમતું નથી !
" નકી છે એ બગીચામાં ! જોઉં એ સુખ ત્યાં જઈ ! "

વીત્યું પ્રભાત હજુ ના રવિ ઉગ્ર કિન્તુ,
તાજાં હજુ ચળકતાં સહુ પક્ષીઓ છે;
છે દીર્ઘ છાય તરુની, સહુ પર્ણ તાજાં,
અતૃપ્ત છે ભ્રમર સૌ મકરન્દ પીતા.

ધડકતે દિલે ચાલી શોભના ઉતરી નીચે,
ધડકતું હતું હૈયું, તેને ત્યાં મળવા જતી.

" મયુર ! નાચ તું શી કળા કરી !
" મમ દિલે ગમે એ નિહાળવી !
" પિયુ નકી અહીં આવીને ગયો !
" પિયુ નકી તને જોઇને ગયો !

" હૃદય એ થશે તું સમું ન શું ?
" મમ ઉરે અરે ! નાચશે ન શું ?

"પિયુઉરેથી જે આંસુડું ખરે,
"ક્યમ ગળું નહીં ઢેલ હું બની?"

વિસામો લે! વિચારી લે! ઉભી રહે! અભિસારિકા!
હોય જો કૈં જ ભીતિ ના, તો દોરાઈ ભલે જ જા!

અભિલાષા થજો પૂરી! મીઠો આ અભિસાર છે!
કિન્તુ ચીરી ચીરાશે જો શંકાચૂંક રહી હશે!

પ્રેમી મળે ત્યમ મળ્યાં દિલ એ ફરી બે,
ના ઝિંદગી સુધી હવે વિખૂટાં પડે તે;
"મ્હારી થઈ!" "તુજ થઈ જ!" લવી ગયાં એ,
અંગો જૂદાં પણ થયાં મળવા ફરીને!

નેત્રે નેત્ર મળ્યે જરા મલકતાં, ક્યારે ઇશારા થતા,
ક્યારે ચુમ્બન ને ~~સુ~~ કોઇ વખતે વાતો કરી ભેટતાં!
ક્યારે વેણી ફુલો વડે પ્રિય કરે ગૂંથાઇને મ્હેકતી,
ને ક્યારે બસ એક બે જ ક્ષણમાં કમ્પી રહેતાં મળી!

જ્યારે જેવો સમય મળતો તેટલું લ્હાણું લેતાં,
ને બાકીનો સમય સઘળો ખૂબ ખેંચાઇ રહેતાં!
છુપી પ્રીતિ, પ્રણયી! મધુરી કેમ કેવી દિસે છે?
બી વાવો છો તમ હૃદયમાં ઝેરનાં કિન્તુ ભોળાં!

સમય ના મળ્યો તેથી પીધું ઝેર હજુ નથી!
ભર્યાં છે માત્ર પાત્રો આ! તેનું ઘેન ચડી ગયું!

ભોળા યુવાન! તુજ પિંજર કેમ તોડયું?
શું ભૃંગ માફક હવે ફરવા જ ઇચ્છયું?

સ્વાતન્ત્ર્ય તોપણ ન મેળવી તું શક્યો છે !
રે ! એક પિંજર ત્યજી તું બીજે પડ્યો છે !

ત્હારૂં હતું જરી કહે ! હજુ તે શું ત્હારૂં ?
તેમાં હવે જઈ ફરી વસી તું શકે શું ?
તે પુષ્પમાં રસ હવે પડતો નથી કૈં !
તેના ગુણો ઉપર માત્ર નિગાહ ત્હારી !

ત્હારી હજુ નઝર ત્યાં પણ પ્રેમ ના ના !
ત્હારૂં હજુ મગજ ત્યાં, પણ દિલ ના ના !
તે વાંક કિન્તુ તુજ હું કદિ એ ગણું ના !
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શક્યો' પણ તે કહું ના !

જૂઠો ગણ્યો તુજ હિસાબ ! ભૂલી ગયો તું !
તેં બે અને ત્રણ ગણ્યા કયમ, ભાઇ ! સાત ?
તોળી તપાસી દિલ બે પ્રીતિત્રાજવામાં
જો જો ! અને ભૂલ જ જોઇ શકાય છે ત્યાં !

ત્હારી નવીન કલી પાંખ મહીં ખિડાતી,
ત્યારે ય તે ફુલ પરે તું શું આફરીન ?
શું પુષ્પચુમ્બન સમે મશગૂલ તેમાં ?
તું પુષ્પનો મટી થયો કલીનો જ, વ્હાલા !

રે ! ભૃંગથી ગત ફુલો ન સ્મરાય કો દી !
કો લાધતાં નવીન ભૃંગ ત્યજે જ જૂની !
તો કેમ ના નવીન આ કલી છોડી દેશે ?
તું પ્રેમી છે ! પણ ન કોઇ તણો રહ્યો છે !

તું કેમ એ ય કલી પુષ્પ ન બાથમાં લે ?
'સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી શકયો' કયમ તું કહેશે ?
શંકા રહી ! ડર રહ્યો ! દુઃખી તું થયો છે !
આધીનતા દુઃખની લૈ સુખની ત્યજી તેં !

ના અન્યનો પણ સીતા કદિ રામ માને,
તે કિન્તુ કાંઇ સમજી દુખણી થઈ છે;
તે કાંઇ ખામી નિજ પ્રેમ મહીં ગણે છે !
શું એ ઉરે, . અરર ! ખંજર ભોંકવાનો ?

ભૂલી જ, બાઇ ! ઉપકાર બધા ય તું શું ?
ત્હારી સખી ઉપર શું ભૂલથી ઉગામ્યું ?
ભક્તિ, દયા, પ્રણયની શું દયા ય ખોઈ ?
તું ભૃંગની ઉપર આમ જ છેક મોહી ?

તું શું કરે ? ડગમગ્યા ગિરિ મેરુ જેવા !
ખેંચાઇ જાય રવિ ત્યાં ગ્રહ શું બિચારા ?
તું તો ગરીબ દ્રવતું ફુલડું બિચારૂં !
ચોળાઇ તું પણ અરે ! ધૂળમાં જવાનું !

ઓ દેવિ ! ઓ પ્રણયની પ્રતિમા ! રમા રે !
શું તું શકીશ તુજ પ્રેમ સદા ભજાવી ?
છે હર્ષ તો ગત થયો ! પણ ભક્તિ ત્હારી
બ્રહ્માંડ આખું ડુલતાં ડગશે કદી ના !

પતંગે છો ! જળી જાશો ! નવા રંગ નિહાળશો !
ચડચડાટ ના થાશે ! આ તો છે પ્રેમદીવડો !

* * * * * * *

તાજું સ્નાન કર્યાથી છે જલ તણાં બિન્દુ શરીરે હજી ,
ને એ ગૌર મુખે વિશેષ ચળકી લાલી રહી છે દીપી ;
ચાંલ્લો કુંકુમનો લલાટ પર છે , ગાત્રો હસી છે રહ્યાં ,
ભીના વાળ છૂટા સ્તનો પર ઉડે જાણે પિયુ બાંધવા !

તાજું પાન લીધેલ છે મુખ મહીં તેથી ભરેલા રૂડા
સ્વાભાવિક દિસે હજુ સુરખ છે ન્હાના સુબિમ્બાધરો ;
લીસા ગાલ , કટિ , કરો , પિયુ સ્મરે તે દીર્ઘ નેત્રો , અને
શું ના મોહક શોભનાશરીરનું ? વ્હાલું પિયુને ન શું ?

વ્હાલો છે હૃદયે , અહો ! હૃદયમાં એ મૂર્તિ છે કોતરી ,
ને તેમાં જ અરે ! રમાહૃદયની ચિન્તા ડૂબેલી વળી !
બન્ને ઉપર ચારણી થઈ દ્રવે હૈયું ઝરો પ્રેમનો !
શું ના મોહક શોભનાહૃદયનું ? વ્હાલું પિયુને ન શું ?

પ્રેમમાં તું પિયુ જીતી ! ન્હાની અજ્ઞાન શોભના !
તેનાથી ના થયું તે તેં પ્રેમમાં ભજવી દીધું !

અરે ! શું જુવે છે પ્રણયી તુજ વ્હાલી ? રસિક ઓ !
અગાસીમાં ઉભી પ્રણયી નિજ વિચાર સહ છો !
અરે ! ના જો તેને ! શરીર ચિર ના સુન્દર રહે !
અરે ! જો દેખે તો પ્રિય હૃદય જો દૂર જઇને !

ન જા ! જો જો તું જો ! તુજ હૃદય તે લાયક નકી !
રસીલો ભોગી તે કયમ નવ શકે દિલ સમજી ?
અરે ! તો હે ભાઈ ! કયમ પ્રિય રમા છોડવી પડી ?
રસીલી દૃષ્ટિ એ અરર ! નબળી શું થઇ ગઈ ?

પ્રીતિ તણો નવ થયો ! નવ નીતિ રાખી !
આ પ્રેમ ના ! પણ નકી નબળાઈ આવી !
તું ચેત, ચેત, નહિ તો નકી 'ચોર,' ભાઈ !
પ્રીતિ નીતિ ઉભય ભ્રષ્ટ રહી ગુમાવી !

ફેરવામાં જ મુશ્કેલી ! શીખવવું સહેલ છે !
નબળો નહિ તું ભાઈ ! આ દુનિયા નબળી જ છે !

કહેનારાં ભલે કહેતાં ! કહેવું પણ ઠીક છે !
કહેનારાં ફરી જોશે ! પછી ફ્હે વિરલાં જ છે !

શોધશે ભાઈ ! એવાં તો એવાં એ મળશે અહીં !
પરન્તુ તે કહે કોને ? ત્હારે કાન રહ્યા નથી !

ભલે, ભાઈ ! વ્હેતું હૃદય તુજ સંતુષ્ટ કરતો,
ભલે બન્ને ભોળાં નયન નયને મેળવી હસો !
ત્હમારૂં ભાવિ તો પવનલહરી શું થઇ રહ્યું !
વહો ને ચીરાઓ ! ફરી વળી મળો યા નવ મળો !

થઇ ગઇ વાત નેત્રોની, આમન્ત્રણ મળી ચૂક્યું ;
નિસરણી ચડે દોડી તેને જોતી ઉભી રહી.

ચડી જજે ! જો ! પડી ના જતો તું !
રૂગી સીડી રે ! લથડી પડે શું ?
ચડી જજે હસ્ત ગ્રહી પ્રિયાનો,
રહ્યો કને દીર્ઘ રૂડો લતા શો.

કર ગ્રહી લીધો, આવ્યો ઉંચે અને લપટી પડયાં !
હૃદયરસની લ્હેરો વાતાં સમાધિ મહીં ચડયાં !
રસ અમર હો વ્હેતો આવો ઉરો તમ ઉપરે !
અતિ સુખ તણા લ્હેઝા કિન્તુ ન દીર્ઘ બની શકે !

ત્યાં બારી એક ઉઘડે ગૃહની જરાક,
ડોકાય છે સ્મિતભર્યું મુખડું રમાનું;
જોયું! મનાય નહિ! ગાભરી શી બની એ!
જોયું ફરી! હૃદય તૂટી પડયું ખડીને!

"રે રે પ્રભુ!" લવી ઢળી ધરણી પરે તે,
તે મગ્ન પ્રેમી ચમકી ઉખડી પડયાં બે;
ખેંચી જતાં સમય તે પડદો ચીરાયો,
ભોળાં! અરે! થઇ ગયું સહુ ધૂળધાણી!

રે રે! જીવે ગયો ઉડી શોભના ને યુવાનનો,
"થયું શું આ!" ગયાં દોડી લવી બન્ને રમા કને.

બોલી ન કૈં પણ રમા ગઇ ચાલી તુર્ત,
જોઇ રહ્યો સુરખ મ્હોં નયનો યુવાન;
એ બે જ ત્યાં ફરી રહ્યાં ધ્રુજતાં અકેલાં,
એ ચાર ત્યાં ફરી મળ્યાં નયનો ઝરન્તાં.

હૈયાં તણાં નયન એ ઉઘડી ગયાં, ને
બ્રહ્માંડકમ્પ સરખું કંઇ નેત્ર દેખે!
રે! શું થયું? કયમ થયું? કયમ ખૂન કીધું?
તે સૌ રહ્યું તરી જ સ્વપ્ન શું નેત્ર પાસે!

છેલ્લી સલામ કરી નેત્ર પડયાં વિખૂટાં!
યાચી ક્ષમા ગળગળાં વિખૂટાં થયાં એ!

રે રે ! ખૂની ! ખૂનની લિજ્જત કેવી લાગી ?
રે ! આપઘાત તણી લિજ્જત કેવી લાગી ?

* * * * * *

ન ધાર્યું સ્વપ્નમાં એ તે બન્યું બાપુ રમા અરે !
ઝીલશે ભાર હૈયું શે ? રે રે ! આભ તૂટી પડયો !

નિચોવાયું હૈયું ! રડી રડી ગઈ ખાટ પલળી !
વળી હેલા આવે ! રડી રડી વળી એ ગળી જતી ;
ખૂટયાં અશ્રુ ત્હોયે રુદન નવ ખૂટયું હૃદયનું ,
મુખે છૂટો રસ્તો પછી હૃદયને એ દઇ દીધો .

" પિયુ ! હું તો પાપી જરૂર અપરાધી તુજ બનું !
" નકી એ દીઠેલું ! પણ અરર ! માની કયમ શકું ?
" ન માનું ! ના માનું ! પણ હૃદય માને ! કયમ કરૂં ?
" અરે ! દીઠું દીઠું ! પછી કયમ કરૂં ? ના કયમ રહું ?

" રહું ! વ્હાલા ! વ્હાલા ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું !
" અરે ! મ્હારી પ્રીતિ તુજ પર છતાં હું કયમ રહું ?
" રહું છું હું વ્હાલા ! મમ પ્રણય શું ખૂટી જ ગયો ?
" હજુ છે પ્રીતિ તો જીવિત મમ આ કાં કટુ થયું ?

" અરે ! મ્હારા વ્હાલા ! પ્રણયી નવ ઇચ્છે મરણને ,
" અરે ! હું તો ઇચ્છું ! જરૂર અપરાધી તુજ બનું ;
" મને વ્હાલો તું તો મરણ કયમ વ્હાલું થઇ શકે ?
" ગઈ પ્રીતિ મ્હારી ! નવ રહી શકી ! માફ કરજે !

"કહ્યું ના કાં વ્હેલું? દુઃખ કરી તને શું શકત હું?
"અજાણ્યે શું, વ્હાલા! મુજથી કદિ એવું થઇ ગયું?
"નથી લાગ્યો એવું પણ કદિ દિલે તું, પ્રિય સખે!
"ન જાણું હું ભોળી! કદિ થઇ ગયું તો કર ક્ષમા!

"શક્યું તોયે ત્હારૂં હૃદય કદિ સંકોચ ન હશે!
"શક્યો ના શું ધારી મુજ દિલ મહીં શું દુઃખ થશે?
"ન કાં મારી નાખી? અરરર! રિબાવી કયમ શકે?
"કર્યું ના કૈં તો તેં કયમ નવ છુપું રાખ્યું જ સદા?!

"થયું! – બાઈ! કિન્તુ કંઇ નવ તને તો દુઃખ દીધું!
"તને તો ના ખૂચ્યું જરી પણ કદી આ દિલ હતું!
"તને રે! શું ક્હેવું? તુજ હૃદય તો બાલક હજી,
"સુખી એ જેમાં ત્યાં સુખી જ મુજને તું સમજતી!

"હતું એવું તો કાં કયમ કદિ હસીને નવ કહ્યું? –
"'મને એ ચાહે છે, મમ હૃદય તેનું વળી થયું';
"હશે બાઈ! તું એ મમ પ્રિય તણી છે પ્રિય – છતાં,
"બનું પાપી ત્હોયે નવ કદિ તને ચાહી જ શકું.

"તને છોડી, વ્હાલા! સ્મરણ તુજ લેવા નકી કરૂં!
"તને જોવો છોડી મુજ દિલ મહીંની છબી ભજું!
"અરે કિન્તુ ત્હારી નવીન પ્રીતિઓ ના ચિર હશે!
"વિના પ્રીતિ પ્રેમી જીવી નવ શકે તું કદિ! સખે!

"શકું છું હું જાણી તુજ દિલ દુઃખી છે અતિ અતિ!
"મને ત્હારૂં હૈયું કદિ પણ શકે રે! નવ ત્યજી!

"કહે કે 'ચાહું છું!' મમ હૃદય તો આ તુજ હજી!
"કહે ના ત્હોયે હું તુજ વિણ શકું ના ક્ષણ જીવી!"

ગઈ પ્રીતિ અરે! ભોળી! સમાધાન બને નહીં!
હૃદય તો ગયું ફાટી! રે! સાંધા કરવા હવે!

તું તારા રામને જોતી, ફુલાતી "રામ" બોલતાં!
ગયું એ જોર છાતીનું! ધર્મને વળગી રહી!

"ચાહું છું હું!" ભલે કહેતી! એ મુશ્કેલ થયું હવે!
ન્હાનકું દિલ ત્હારૂં એ આભનું થીગડું નહીં!

ભૂલ્યો! બાઈ! શકું શું હું માપી દિલ મનુષ્યનું?
ભક્તિના પ્રેમથી ભીનું શું ના દિલ કરી શકે?

છે નેત્ર લાલ મુખ લાલ રડી થયેલાં,
છે અંગ સૌ ધગધગી દુઃખથી રહેલાં;
છાતી કરી કઠિન અશ્રુનું પૂર ખાળી,
ત્યાં શોભના થરથરી રહી આવી ઉભી.

મળ્યાં ચારે નેત્રો! મળી ઢળી વળી એ ફરી ગયાં!
બન્યાં ક્રોધે રાતાં નયન કરી ઊંચાં વદી રમા:—
"હવેથી તું તેને મુખ તુજ બતાવીશ કદિ ના,
"અને ત્હારે તેનું મુખ કદિ હવે જોવું જ નહીં!"

તૈયારી એ કરી જ સુણવા આવી'તી શોભના ત્યાં,
ત્હોયે લાગ્યો સહન ન થતો કારમો વજ્રપાત!

જોયાં તેણે કદિ નવ હતાં નેત્ર આવાં રમાનાં,
મ્હોટાં મ્હોટાં પગ પર પડ્યાં અશ્રુનાં ચાર ટીપાં.

ચાલી ગઈ એ રડતી તહીંથી,
હૈયું ન તેનું કબજે રહ્યું એ;
જોવું નહીં રે! સુખ એ પિયુનું!
જોઈ શકાયે નવ મ્હોં સખીનું.

*　*　*　*　*

યુવાનનો એ વ્રણ ના રૂઝે કદી,
ગળી જતો યોધ ધીમે ધીમે જ એ;
વહ્યા દિનો કૈં કૃશ અંગ એ થયું,
જ્વરે ઝલાયો બહુ કાળ વીતતાં.

ઘડી ન જોતો હસતું રમાસુખ,
ઘડી ન જોતો પ્રિય શોભનાસુખ;
દુઃખી થતો ને ગભરાઇ એ જતો,
સ્થિતિ મહીં આ કયમ જીવી એ શકે?

રમા ગિચારી કરી ના શકે કશું,
રમા ય ધીમે ગળતી જતી હતી;
હસાય ક્યાંથી? રડવું ભર્યું હતું,
હસાય ક્યાંથી? દિલ શૂળ ભોંકતું.

અહો! ભૂલાયા વત દર્દ દિસતું,
ન કિન્તુ એ નાબુદ તો થયું હતું;

"કહે કે 'ચાહું છું!' મમ હૃદય તો આ તુજ હજી!
"કહે ના ત્હોયે હું તુજ વિણ શકું ના ક્ષણ જીવી!"

ગઈ પ્રીતિ અરે! ભોળી! સમાધાન બને નહીં!
હૃદય તો ગયું ફાટી! રે! સાંધા કરવા હવે!

તું તારા રામને જોતી, ફુલાતી "રામ" બોલતાં!
ગયું એ જોર છાતીનું! ધર્મને વળગી રહી!

"ચાહું છું હું!" ભલે ક્‌હેતી! એ મુશ્કેલ થયું હવે!
ન્હાનકું દિલ ત્હારૂં એ આભનું થીગડું નહીં!

ભૂલ્યો! બાઈ! શકું શું હું માપી દિલ મનુષ્યનું?
ભક્તિના પ્રેમથી ભીનું શું ના દિલ કરી શકે?

છે નેત્ર લાલ મુખ લાલ રડી થયેલાં,
છે અંગ સૌ ધગધગી દુઃખથી રહેલાં;
છાતી કરી કઠિન અશ્રુનું પૂર ખાળી,
ત્યાં શોભના થરથરી રહી આવી ઉભી.

મળ્યાં ચારે નેત્રો! મળી ઢળી વળી એ ફરી ગયાં!
બન્યાં ક્રોધે રાતાં નયન કરી ઊંચાં વદી રમાઃ—
"હવેથી તું તેને મુખ તુજ બતાવીશ કદિ ના,
"અને ત્હારે તેનું મુખ કદિ હવે જોવું જ નહીં!"

તૈયારી એ કરી જ સુણવા આવી'તી શોભના ત્યાં,
ત્હોયે લાગ્યો સહન ન થતો કારમો વજ્રપાત!

જોયાં તેણે કદિ નવ હતાં નેત્ર આવાં રમાનાં,
મ્હોટાં મ્હોટાં પગ પર પડ્યાં અશ્રુનાં ચાર ટીપાં.

ચાલી ગઈ એ રડતી તહીંથી,
હૈયું ન તેનું કબજે રહ્યું એ;
જોવું નહીં રે! મુખ એ પિયુનું!
જોઈ શકાયે નવ મ્હોં સખીનું.

*　*　*　*　*

યુવાનનો એ વ્રણ ના રૂઝે કદી,
ગળી જતો યોધ ધીમે ધીમે જ એ;
વહ્યા દિનો કૈં કૃશ અંગ એ થયું,
જ્વરે ઝલાયો બહુ કાળ વીતતાં.

ઘડી ન જોતો હસતું રમામુખ,
ઘડી ન જોતો પ્રિય શોભનામુખ;
દુઃખી થતો ને ગભરાઇ એ જતો,
સ્થિતિ મહીં આ કયમ જીવી એ શકે?

રમા બિચારી કરી ના શકે કશું,
રમા ય ધીમે ગળતી જતી હતી;
હસાય ક્યાંથી? રડવું ભર્યું હતું,
હસાય ક્યાંથી? દિલ શૂળ ભોંકતું.

અહો! ભૂલાયા વ્રત દર્દ દિસતું,
ન કિન્તુ એ નાબુદ તો થયું હતું;

હતો ફરમી તો વિષનો ધીમે ધીમે
ગણે દિલો કોતરી ખાઇ એ જતો.

થઇ ગઈ વાભૂત શોભના હતી,
ન ભાન તેને દિનરાત્રિનું હતું;
સફેદ વાળો શિરના થયા કંઈ,
અને ગળી છેક જ એ ગઈ હતી.

* * * * *

“ અરર ! માવડી – બ્હેન ઓ સખિ !
“ હસીશ શું નહીં ઝિંદગી મહીં ?
“ મમ શિરે હવે મૃત્યુ આ ભમે !
“ ન મુખ એ મને શું બતાવશે ?

“ અમ વચે રહી આ દિવાલ છે,
“ પણ પહાડથી એ બૂરી મને !
“ હૃદય આ ભર્યું તર્ક લાખથી,
“ નવ કશું ભલું ભાવિનું સૂઝે !

“ ફરજ ના, સખિ ! એ વિચારવું !
“ હૃદયને અરે ! કેમ બાંધું હું ?
“ મન વળોટતું આણ ત્હારી એ,
“ જિગરમાં પ્રિયુ તો રમ્યા કરે !

“ તુજ કરે, સખી ! ખંજરને લઈ–
“ તડફું હું નહીં – કત્લ જો કરે;
“ મુજથી એ થઈ સ્હેજથી શકે,
“ પણ ત્યજાય ના એ પ્રિયુ અરે !

"તુજ વિરોધી આ દિલ છે થયું !
"તુજ વિરોધી એ મ્હારૂં હોય ના ;
"ઘુઘવતી વહે આ નદી અહીં ,
"હૃદય સાથ હું ત્યાં મરૂં પડી !

"મમ ગયા પછી કૈં સુખી થજે !
"રડતું કોઈ તો અશ્રુ લૂછજે !
"જરૂર તું ક્ષમા આપશે મને !
"જઇશ હું હવે માતની કને !

"હૃદય આ ઘણું સાચવ્યું ! સખિ !
"પણ હવે મને ચેન કૈં નથી !"
ચડી ગઈ કહી એ અગાસિયે ,
ઉભી નદી જુવે વ્હેતી પૂર જે .

"કમલ ! કમલ ! ત્હારી પાંખ ભૃંગે જ ચીરી ,
"મરીશ મરીશ ના ના ! કેમ તો જીવશે એ ?
"મરણ પ્રિય છતાં એ સાથ આવી શકે ના !
"હૃદયમણિ રમાનું કેમ તોડી શકે એ ?"

ગ્રહ્યો યુવાને કર શોભનાનો ,
હતો રહેલો તપી તાવથી જે ;
રમાની દાસી કંઇ કામ માટે
ચડી , દીઠું ને ગઇ તુર્ત નીચે .

બન્ને મળ્યાં ! અરર ! એ મળવું શું છેલ્લું ?
છેલ્લું હશે જ નહિ તો દિલ કેમ ફાટે ?
આંસુ તણી નદી વહે જલપૂર નેત્રે ,
ને ત્હોય તે ન ઉભરા શમતા હજી એ .

છૂટાં પડયાં ફરજનું કંઇ ભાન થાતાં!
રે! ક્રૂર તું ફરજ છે દિલ ચીરનારી!
રે! ક્રૂર તું પ્રણય ઓ! દિલ રેસનારો!
રે! ક્રૂરતા જ વિધિએ સરજી દિસે છે!

આ ઝેરના જગતમાં અમીના ફુમી શી –
ભૂલે વિધિથી પડયું અમૃતબિન્દુ એવી
બેભાન ને લથડતી નકી એ રમા શું?
શે ઓળખાય દુઃખમાં હસનાર પ્રાણી?!

લપેટી લે છે ઉર શોભના રમા,
મહા પ્રયત્ને વદી એટલું એ:–
"પિયુ વિના તું જીવી ના શકે નકી,
"ન તું વિના એ પિયુ દેહ રાખશે."

"થઇ તું એની! સુખિયાં થજો તમે!"
જલે ભર્યાં નેત્ર જ એમ સૂચવે!
રમા! ગઈ તું ભવ આ તરી નકી!
ઉદાર, પ્રેમી, પ્રિય ભક્ત એની!

"નહીં, રમા!" ઉત્તર એ જ આવ્યું!
ગયું ચીરાઈ દિલ શોભનાનું;
હવે ગળ્યું એ વિષ તેં! અરેરે!
પરન્તુ જો સ્વર્ગ દિસે તહીં છે!

* * * * *

"રજની ગઇ છે! વાયુ ફૂંક્યા! તુફાન પૂરાં થયાં!
"ઉડી ગઇ હવે નિદ્રા! પેલો રવિ પણ ઉગશે!
"ફડફડ થયા, કંપ્યા દીવા! છતાં ન બુઝયા તમે!
"અનિલ મધુરો! થાવા આવ્યું પ્રભાત! બુઝો હવે!"

અગાસિયે બે ય સૂતાં હતાં તહીં
ભરેલ તાવે પિયુ એ લવ્યો, અને
સુનેરી કુંળાં કિરણો રવિ તણાં
ગયાં છવાઈ પિયુપ્રેયસી પરે.

મૂર્છા મહીંથી ઉઠ ચાતકી તું!
તારા શશીને હજુ જોઈ લેને!
જો જીવશે તો ફરી આ જ સ્થિતિ!
પીળો થયો છે! ડુબી એ જશે! જો!

"રે રે! રમા! હૃદય આ! કર માફ! વ્હાલી!
"હું જાઉં છું! તલસું છું! કર માફ! વ્હાલી!
"છાતી પરે કર હવે તુજ રાખ! વ્હાલી!
"ને શોભનાકર વતી મુજ નેત્ર ચાંપ!"

રમા કમ્પી ઉઠી નયન નયને એ મળી રહ્યાં!
પડયાં ના આંસુ કે નયન પણ ભીનાં નવ થયાં!
ગઈ જાણી સર્વે! ફટકી ગઇ! ને એ ગઇ નીચે!
પિયુના લોહીને ચકર ફરવાં ના બહુ હવે!

દેખે યુવાન ફરી સ્વપ્ન નવાઈ જેવું,
તે દેવી તે કબૂતરો નભમાં ઉડે છે;

ઊંચે ઝુમે સુરભથી ભરપૂર સ્તંભ,
ને ઝાલરો ચળકતી નભમાં તરે છે.

તે દેવીએ શિર પરે કર આવી મૂક્યો,
વીતેલ કાલની કંઇ થઈ ઝાંખી ઝાંખી;
ત્યાં શોભના પ્રિય રમા હસતી દિસે છે,
તે જોઇને મુખ જરા સ્મિતથી પ્રકાશે.

ગુલાબના ફુલ સમું મુખ એ પ્રકાશ્યું,
ને ભાલની ઉપર તેજ રહ્યું છવાઈ;
"વ્હાલી રમા! દિલ હવે દિલ સાથ ચાંપ!
"હે શોભના!" લવી ગયો વળી સ્વપ્ન દેખે.

ત્યાં એક હસ્ત કુમળો દિલને અડે છે,
ને એક હસ્ત શિર ઉપર કમ્પી રહે છે;
યુવાનનાં નયન અર્ધક ઉઘડે છે,
ને નેત્ર એ ગળગળાં સુખથી બને છે.

કાંઇ નવો રસ ત્રણે દિલ એ પિયે છે!
કાંઈ નવા રસ મહીં હૃદયો ગળે છે!
ઘેરાં થતાં નયનને પ્રિય હસ્ત દાબે!
ને ધ્રૂજતા હૃદયને દિલ પ્રેમી ચાંપે!

છાતી પરે પગ પરે લથડી પડી ને
મૂર્છા મહીં ઢળી પડી વળી એ લતા બે;
મ્હાલ્યાં ત્રણે હૃદય એક જ સ્વપ્ન માંહીં,
સાથે મળી જયમ મળે દરિયે નદી બે.

સંગીત શો મધુર એ કંઇ નાદ સુણે,
બ્રહ્માંડ નાદમય આ સઘળું દિસે છે!
ભાવિ મહીં ચળકતા કંઇ સૂર્ય ભાસે,
બ્રહ્માંડ તેજમય આ સઘળું દિસે છે!

એ નેત્ર ચાર મૃગ શાં વળી અર્ધ ખૂલ્યાં,
ગમ્ભીર ભાવમય એ મળીને બિડાયાં;
વીતી પળો કંઇ અને ફરી શોભનાનાં
છેલ્લાં જ વિશ્વ પર નેત્ર ફરી મિચાયાં.

રજની ગઇ એ, વાયુ ફૂંકયા! તુફાન થયાં પૂરાં!
ઝળહળ થતો ઉગ્યો ભાનુ! તુષાર ઉડી ગયા!
દીપક ધ્રૂજતા તે બૂઝાઈ ગયા રવિમાં ભળી!
ધપતી ધપતી વ્હેતી વ્હેતી નદી દરિયે મળી!

આ મૃત્યુ! આ પ્રણય ને રસએકતા આ!
આ મધ્યબિન્દુ સહુ જાળની ગૂંથણીનું!
જે પ્રેમ એક જ હતો બહુરંગધારી
તેનો જ આ અસલ રંગ રહ્યો ઝળેળી!

હર્ષ શું ઝિન્દગીમાં ને હર્ષ શું હોત મૃત્યુમાં,
પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ!

૭ - ૪ - ૯૬

શાન્ત પ્રેમ

॥ विचित्रं चक्रं काव्यम् ॥

નવું આજે કાંઈ તુજ મુખ પરે ને હૃદયમાં,
નવી રીતે કાંઈ મુજ ઉપર દૃષ્ટિ ઢળી પડે;
અહો! બાલુશિરે તુજ કર ફરે તે પણ **ન**વો,
નવાં ગાત્રો એ થઈ **ન**વીન રસમાં આજ પલળે.

બની માતા આજે ગૃહિણી તુજનું આ દિલ વહે,
અહા! એ વાત્સલ્યે તુજ હૃદય આજે ગરક છે;
ફુલેલી છાતીમાં સુખની મગરૂરી છલકતી,
સુખી તું જેવું કો જગત પર ના અન્ય ગણતી!

સુખી તું છે સુખી! મધુર સુખ આમીન તુજને,
અને બાલુ સામે નિરખતી સદા જોઉં તુજને;
ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજે,
અહો! કેવું મીઠું પ્રણય સહ વાત્સલ્ય ભળશે?

સુવે બાલુ ત્હારા કદલી સરખા આ પદ પરે
અને ત્યારે જેવાં નયન તુજ તેને નિરખતાં,
સખિ! હું ચાચું તે નયન તુજનો એક જ રસ,
સુઉં છું હું જયારે તુજ પદ પરે શિર ધરીને.

મને વ્હાલાં લાગે ચપલ દૃગથી **શા**ન્ત નયનો,
પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો;
મને બન્ધુ, વ્હાલો, પિયુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજે
અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ **ર**સ પીજે.

નકી દૈવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું,
ખરા સ્નેહે જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગૌણ બનતું;
વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઇ આવા પ્રણયથી,
અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં!

૧૬ – ૪ – ૯૬.

જ્વરમાં પ્રિયાને

અરે! તું વૈદ્ય કાં તેડે? ગળે કાં ઔષધિ રેડે?
ભૂલી વૈદક શું ગઈ? વ્હાલી વ્હાલી પ્રાણ!
કૂપી અમૃતની પ્રિયે! તું તું ઔષધખાણ!

ભૂલી તું તો બતાવું હું! ભરે જલ નેત્રમાં આ શું?
લલાટે રાખ કર ત્હારો પછી એ તાવ પણ ઝ્યારો!
વૈદ્ય રડે તેથી પ્રિયે! આ દરદી મૂંઝાય,
નાડી જો દિલની અને કર તું કાંઇ ઉપાય.

હૃદયનો વૈદ્ય મ્હારો તું! હૃદય રાજી દરદ તો શું?
મને આ તાવ સારો છે! મધુરી હૂંફવાળો છે!
જ્વરથી જોઇ શકાય છે ત્હારૂં હૈયું! પ્રાણ!
બીજી કોઇ સ્થિતિ નહીં, જ્વર તે મીઠી લ્હાણ!

અરે! એ લ્હાણ કાં ખોવી? મને તો ભાવતી એવી!
કટુ કાં ઔષધી લેવી? મળે છે જો મધુરી કૈં!
દિલબૂટી તુજથી ઝરે કુંળા રસની ધાર!
જોવું જો કૈં પારખું તો મુખ દર્પણ ધાર!

મને એ મ્હોં અતિ વ્હાલું, ગરીબ મૃદુ ને ફિકરવાળું !
અહીં અહીં આવ ચુમ્બી લઉં ! હવે પગ ચાંપતાં થાકી!

સ્મિત મુખ છે પ્રિય મુજને, શું ના પ્રિય તુજ હોય ?
ચિન્તાગ્રસ્ત પરન્તુ આ તુજ મુખ કેવું સ્હોય ?

ગને મ્હોં એ વધુ વ્હાલું ! કંઇ તેમાં નવું પ્યારૂં !
અહાહા ! ગોળ ગોરૂં એ જરા શરમાઇને નમતું !

એ મુખ પાસે હોય તો મીઠું શું નવ હોય ?
તાવ હોય કે કાંઇ હો જે હો તે છો હોય !

પ્રિયે ! મુખ એ હસે છે હા ! ગયો જ્વર ક્યાંઇ ઉડી આ !
અહીં તું આવ આલિંગું ! નયન મૃગ શાં મીચે છે શું ?

૧૭ – ૪ – ૯૬

आकाशने

અહો ! કૈં ખેંચાણો તુજ ઉદરમાં આથડી રહ્યાં,
વલોવાતા ગોળા ગણતરી વિનાના ઘુમી રહ્યા;
ફર્યા એ કૈં કોશો અગણિત ફરીને લય થશે,
હતા જે સ્થાને ત્યાં ફરી નવ અડ્યા વા ન અડશે !

અહો ! ન્હાના ન્હાના ટમ ટમ થતા દૂર દિસતા,
અને ન્હાની ન્હાની ગૂંથણી ઝુમખાંની ગૂંથી રહ્યા;
પરન્તુ પાસેથી કદ કદિ મપાઈ નવ શકે,
અને કલ્પી તેનાં મતુ નવ કદી અન્તર શકે !

અરે! આવા કૈંનો લય થઈ જઈ ઉદ્‌ભવ થશે ,
અને ત્હોયે એ સૌ તુજ ઉદરની મધ્ય જ હશે !
અહીં , ત્યાં – ત્યાં દૂરે , તુજ ઉદરનું મધ્ય જ બધું !
નહીં છેડો તેનું નવ કયું હશે સ્થાન વચલું ?

ભરેલું શું ત્હારૂં ઉદર સઘળું પૂરણ હશે ?
અરે ! વચ્ચે સૌ તો અગણિત સ્થળો ખાલી જ હશે ;
બધાં આ બ્રહ્માંડો અણુ વત નકી તું – ઉદરમાં ,
અને ન્હાના લીટા જરૂર અજવાળાં રવિ તણાં .

પછી તો અન્ધારૂં તુજ ઉદર શું ફેલી જ રહ્યું !
વસે છે તું જેમાં ! તુજ ઉદરમાં જે વસી રહ્યું !
જરા તે રેલે , તો પ્રલય સઘળાનો થઇ જતો ,
જરા સંકોચાતાં ઉદ્દભવ થતો આ જગતનો .

તમે બન્ને એવાં પણ અમ કને એવું જ કંઈ !
અમારૂં હૈયું એ તમ ઉદર શું છે નકી નકી !
તમારી પાસે કૈં અમ હૃદયનું માપ ન મળે !
તમોને ના માપે જનહૃદય તે માપી ન શકે !

૧૮ – ૪ – ૯૬ .

કૃતઘ્નતા

ભલે ફૂંકો ફૂંકો પવન તમ જ્વાલા સળગતી !
ભલે વંટોળાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !

કૃતઘ્ની તું થાતાં મમ દિલ કૃતઘ્ની થઇ ગયું !
પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતાં એ શીખી ગયું !

તને કૈં કૂહેવું એ દિલની નબળાઈ મુજ નકી !
વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઇ શકી !
નકી આશા કાંઈ તુજ હૃદયમાં રાખી જ હશે ,
ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ દુઃખ , સખે !

હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે ?
ઉછેર્યું મેં ત્હારૂં હૃદય કુમળું દુઃખી ગણીને ;
હવે કાંટા લાગે ! અમર તુજ એ કંટક હજો !
પરન્તુ બીજાંથી જરી વધુ હવે કોમળ થજો !

૧૯ – ૪ – ૯૬ .

बालक कवि

ત્હારી દિસે ચપલ નેત્રની જ્યોતિ , બાપુ !
કીકી ભરી રમતિયાળ હજાર ભાવે !
ત્હારાં સહુ ઉઘડતાં ફુલ શાં સુઅંગો
આ બાલવૃન્દ મહીં કાંઈ જુદાં જ ભાસે !

શોધી રહ્યો નવીન કાંઇ સ્થલે સ્થલે તું ,
ને ખેલમાં મચી રહ્યો વળી પૂર્ણ હર્ષે !
તું સર્વ જ્યાં અટકતાં કૂદી જાય સ્હેજે ,
ના કાંઇ જોખમ તને નજરે પડે છે !

કેડી પરે વન મહીં સહુ બાલ ખેલે,
ક્યાં એ તું તો ઘૂસી જતો વન માંહીં દૂરે!
વૃક્ષે ચડી ઝરણ એ વહતું જુવે છે,
ને ત્યાંય કાંઇ નિરખી મશગૂલ રહે છે!

જો એ જ માર્ગ તુજ ઝિંદગીનો ગ્રહે તું,
કેડી મૂકી ભટકવા તું યથેચ્છ ઇચ્છે,
જ્યાં જે જડે ડૂબી જવું જ તહીં તું ધારે,
તો સાવધાની બહુ રાખવી, ભાઇ! ત્હારે.

છૂટું મૂકેલ દિલ જો કબજે રહે ના,
તો પક્ષી પિંજર બહાર ન કાઢજે તું;
એ પંખિડું અજબ છે બહુરંગધારી,
ને પાંખ તીવ્ર બહુ છે નભમાં વિહારી.

કૈં મેઘમાલ તરવા ગિરિપાર ઉડે
ને સિન્ધુઉર્મિ મહીં ડૂબકી દે ડૂબીને!
ક્યાં એ પડે નિડર પારધિજાલ માંહીં,
ને તોડી એ ઉડી જતું વળી ક્યાંહી ક્યાંહીં!

દેખ્યું સદા પણ નવીન જ દેખશે તું!
આ દૃષ્ટિ બાલ તણી વૃદ્ધ થતાં ન જાશે!
સૌન્દર્ય નગ્ન થઇ સૌ તુજ પાસ રહેશે,
સૌન્દર્ય સર્વ સ્થલમાં તુજ નેત્ર જોશે.

તુંને અરે! હૃદય આવું જ છે મળેલું,
તો રાખજે દૃઢ લગામ સદા કરે તું;

વીણા તારો સ્વર શરૂ કરી અન્ત્ય વિરામ પામે,
કમ્પે પાછા નિપુણ કરનો કમ્પ ને સ્પર્શ થાતાં.

રે! ભૂંસાતી દિલ પર પડી છાપ એ કમ્પસ્પર્શે,
ભૂંસી દેવું, ફરી ચિતરવું એ જ છે ચિત્ર આંહીં!
ઓહો! આવા નીરસ રસમાં વિશ્વ ને તું વહેતાં,
ત્હારૂં મ્હારૂં જીવિત સરખાં, પ્રેમ કાં સંભવે ના?

મ્હારી થા તું ફરી ઉછળને રેતનાં એ પડોથી,
ના છાજે આ સલિલ મધુરૂં ધૂળમાં રોળવાનું;
હું સંયોગે કટુ થઈશ તું ત્હોય હું નાથ ત્હારો,
રે રે વ્હાલી! નવ મળી શકે ઐકય કો અન્ય સ્થાને.

૨૪ – ૪ – ૯૬.

વૃદ્ધ ટોલિયો*

પડી ’તી ડાંગ લાંબી ત્યાં ડોસાના પગ આગળે,
બેઠો ’તો માર્ગની પાસે શિલા એક પરે નમી.

કનેના એક ખંડેરે દૃષ્ટિ સ્નિગ્ધ હતી ઢળી;
શ્વેત એ પાંપણો નીચે છુપાં અશ્રુ ભર્યાં હતાં.

જરા ધ્રુજે છે નમી શીર્ષ નીચે,
કપાસના પોલ સમું દિસે તે;
દુ:ખે દિસે છે જરી ઓષ્ઠ દાબ્યા,
દુ:ખોની રેષામય ગાલ ભાસે.

* ઇંગ્રેજ કવિ વર્ડસ્વર્થના એક કાવ્ય ઉપરથી.

ચિતાની અગ્નિજવાલામાં દીધો છે પગ એક, ને
બીજો તે જો ઉપાડે તો અન્ત ત્યાં સહુ કષ્ટનો.

હું ત્યાં ગયો હૃદય ખેદિત કાંઇ થાતાં,
અશ્રુ દુઃખી નિરખતાં હૃદયે ભરાયાં;
તે જોઇને દુઃખી ન રાક્ષસ કોણ થાય ?–
અશ્રુ વહે જનઉરે જન જોઈ દર્દી.

પૂછ્યું, "ભાઈ! કહીંનો તું? કહીં ને કેમ જાય છે?
"ઘટે ના આપવો આવો શ્રમ આ પદને હવે."

વિચારોથી જાગી મુજ તરફ જોયું જરી હસી,
અહો! કેવું મીઠું હૃદય દુખિયાં એ હસી શકે!
પરંતુ એ હાસ્યે મમ હૃદયને તો દુઃખ દીધું!
મને તો રે! લાગ્યું સ્મિત નહિ પરંતુ રુદન એ!

અને એવું એવું રુદન સરખું હાસ્ય કરતી,
બધાં વૃક્ષોમાંએ રુદન સરખું હાસ્ય ભરતી,
ગઈ વ્હેતી ધીમે અનિલલહરી કો સુસવતી,
અને ડોસો એને શ્રવણ દઇ જાણે નિરખતો!

બોલ્યો ધીમે, "અરે બાપુ! દુઃખીનાં દુઃખ કાં પુછો?
"ન જાણે તે ન જાણે છે, વાતોથી દુઃખીનાં દુઃખો."

તહીં હું તો બેઠો દુઃખી દિલ તણી વાત સુણવા,
કહ્યું, "બોલો! બોલો તમ હૃદયની વાત સઘળી;
"દયા જોકે છેદી દુઃખી દિલ તણાં ના દુઃખ શકે,
"નકી પંપાળીને જિગર હલકાં તો કરી શકે.

ગાલે કરચલી કમ્પી ને જોઈ મુજ મ્હોં રહ્યો;
હું તેના વૃદ્ધ હૈયાના રક્તને સુણુતો હતો.

ટટ્ટાર એ થઈ પછી ક્ષણ એક વીત્યે,
તે ડાંગને પગથી રેડવી આમ બોલ્યો: –
"રે બાપુ! તું જરૂર સાંભળશે દુઃખો શું?
"શું વૃદ્ધ આ હૃદયને નિરખી શકીશ?

"થોડાં વર્ષો પર બહુ હશે કાળચક્રો ફર્યાં ના,
"તાજી આશા તુજ હૃદયની, રક્ત તાજું હજુ આ;
"હું તો, ભાઈ! મરણ પર છું આંખ રાખી રહેલો,
"મ્હારા મ્હોંની કરચલી બધી જીર્ણ વાતો ગણે કૈં.

"જૂની વાતો, મગજ ઘરડું, હોય શું સ્વાદ તેમાં?
"મૃત્યુ જેવું નીરસ સઘળું લાગશે, ભાઇ! એ તો!
"ત્હારી દૃષ્ટિ ઝગઝગ થતા ભાવિમાં બાપુ! ચોટી,
"મ્હારી દૃષ્ટિ ગત સમયના ગાઢ કિલ્લા ઉખેળે.

"બહુ વેળા દુઃખો સ્હેતાં કાટી આ દિલ છે ગયું;
"ભલે ત્હોયે પડો ગાઢાં ઉખેળું તુજ પાસ હું."

છૂટા ન શબ્દો પણ એ થતા'તા,
ખંડેરમાં એ નયનો ફરે હજુ;
મ્હારી ય ત્યાં દૃષ્ટિ જરાક સ્તંભી,
એ સ્થાન કૈં ગમ્ભીર ભાસતું હતું.

તૂટેલ જૂના ગૃહની નિશાની,
ગાઢાં તરુ, નાજુક એક વ્હેળું;

ભાસ્યું મને સ્થાનક ભૂતનું એ,
કે છૂપવા ઠોઠ નિશાળિયાનું .

ટટ્ટાર કિન્તુ થઇ એ ક્ષણમાં ફરીથી
નિઃશ્વાસ એક લઇ દીર્ઘ મને કહ્યું આ :–
" રે મ્હેરબાન ! નકી મૃત્યુ ભલાનું વ્હેલું :
" ને શુષ્કને સળગવા બહુ કાલ લાંબો !

" આ નેત્ર કૈં નિરખતાં અહીં આસપાસ,
" જેનું કશું નયન જોઈ શકે ન ત્હારાં;
" આ સ્થાનમાં સમયના પલટા કંઈ છે ,
" રે ! સ્થૂલ ભૂમિ પણ કૈં પલટા સહેતી !

" રે ભાઇ ! આખર બધાં ય મરી જવાનાં ,
" લેતું ન મૃત્યુ વળી આપણ એકલાંને !
" જે જે પદાર્થ પર પ્રેમ જનો કરે છે ,
" તે તે પદાર્થ પણ તે જન સાથ જાતા !

" તે વ્હાલની અગર ચીજ ફરી જતી સૌ ,
" વીતેલની પ્રીતિ તણું ફરતું બધું એ ;
" હા ! તુર્ત સુન્દર સહુ ય કુરૂપ થાતું !
" વીતેલની રહી શકે ન નિશાની એ કો !

" ' બાલાં ' કરી મુજ હતી ભગિની સમી કો ,
" તેનું જ આ ગૃહ, અહો ! મુજ આશરો કો;
" મ્હારો જ ના : પણ ગરીબ સહુ ય નો આ
" તૂટી પડયો કંઇક વર્ષથી આશરો છે .

"એ બ્હેન! બ્હેન હતી ના મુજને જહાંમાં,
"એ બ્હેન કિન્તુ મુજને પ્રભુએ ધરી 'તી;
"મ્હારા પડોશ મહીં પુષ્પ હતું ખીલ્યું એ,
"પંપાળવા હૃદયને જ હતું ઉગેલું.

"એનું હશે મુખ નહીં બહુ બોલ બોલ્યું,
"થોડા જ શબ્દ, પણ બિન્દુ બધાં સુધાનાં;
"એ શાન્ત, આર્દ્ર ભગિની સરખી નિગાહે
"કોને કર્યું નવ હશે ઉપકાર ગાતું?

"મ્હારા પછી જગતમાં જનમી હતી એ,
"પાછી જતાં મગર 'મ્હેલ કરી જ ચાલી;
"મ્હારે ગૃહે બચપણે રમનાર બ્હેની
"આંહીં હતી, તહીં ય બાલક એ હજુ છે.

"મ્હારે ગૃહે! સમય એ પણ યાદ આવે!
"બાલાં તણું પ્રિય હતું મુજ ઝૂંપડું એ;
"એનું અને મુજ હતું ગૃહ સાંકળેલું
"કો પ્રેમથી વળી સમાન અનુભવોથી.

"માતા મને ત્યજી ગઈ મુજ જન્મ થાતાં,
"એ દૂધ વત્સલ ન પામી શકેલ હું છું;
"બોજો પડયો મુજ પિતાશિર એ વહીને
"થાકી ગયેલ ઉર મૃત્યુ મહીં વિરામ્યું.

"બાલાં તણા વડીલ બન્ધુ સહે રહ્યો હું,
"એનાં ય માત વળી તાત રહ્યાં હતાં ના;

" કેવાં હતાં હૃદય એ કુમળાં બનેલાં !
" કેવાં સદા મધુર સ્વપ્ન મહીં રહેલાં !

" ' જે સર્વને જગતમાં નવ તે મને છે ' !
" ' જે ના મને વળી તને ય રહ્યું નહીં એ ' !
" એવી જ નિત્ય કંઇ વાત અમે કરીને
" ના જાણતાં હૃદયમાં ગળતું હતું શું !

" ' જે અન્યને જગતમાં, નવ તે મને છે ',
" એ લાગણી ઉપર વિશ્વ બધું ફરે આ ;
" એ લાગણી નરકસ્વર્ગ તણી જનેતા ;
" ને એ વતી જ અમ ઉર ઢળ્યાં પ્રભુમાં .

" પછી તો ભાઈની સાથે કાપવા કાષ્ટ હું જતો ,
" ઉપયોગી થયો માની ઉપાધિ કરતો હતો .

" વસન્તના એક દિને રૂપાળે
" પ્રભાતકાલે વનમાં હતો હું ;
" ભલો અમારો નૃપ અશ્વ સાથે
" કને જ દીઠો ફરતો તહીં મેં .

" મને જોઈ ઉભો રાજા, દયાથી મુજને કહ્યું : –
" ' સુખી છે કે ? ગુજારો તું કરે છે તુજ શી રીતે ? '

" કહી સહુ મેં મુજ વાત તેને ,
" જરા વિચારી નૃપ આમ બોલ્યો :—
" ' મહેલમાં આજ જ આવજે તું ,
" ' દઈશ હું નોકરી બાગમાં ત્યાં . '

" ગયો બ્હેન કને દોડી, કહી વાત કુદી કુદી;
" ભાઈની લઇને આજ્ઞા, જોડાયો મુજ બાગથી.

" તહીં બગીચે નૃપ આવતો સદા,
" મને હસીને કંઇ પૂછતો સદા;
" ભણાવતો ગમ્મતમાં મને કંઈ,
" અને પછી પુસ્તક કાંઇ આપતો.

" સોંપેલ તે મુજ તરુ જલ પાઇ પોષી,
" ચિત્રો નિહાળી મમ પુસ્તક વાંચતો હું;
" ને ખેલતો ભ્રમરથી ફુલડાં ઉછાળી,
" રે! એમ કૈંક દિવસો સુખના ગયા ત્યાં.

" અરે! જે છાયામાં કમનસીબ પક્ષી જઇ વસે,
" તરુ એ તે સૂકે, ગહન ગતિ એવી હરિ તણી!
" ઉડી જાતાં છાયા ગરીબ કંઇ પંખી રડવડે,
" અહીં સંસારે એ બહુ વખત કૈં માલુમ પડે!

" ગઈ સ્વર્ગે ભલી રાણી, અમ્બાનો અવતાર એ,
" પ્રિયાની પાછળે ઓહો! ઝૂરી ઝૂરી ગયો નૃપે.

" ખાવા ધાતાં તરુ સહુ મને, ચેન ના ક્યાંય થાતું,
" હું તો ન્હાસી સમય મળતાં બ્હેનની પાસ જાતો;
" રે રે! મ્હારા નવીન નૃપની ક્રૂર છાતી હતી કૈં,
" ના બીજાંના સુખદુઃખ તણું ભાન તેને હતું કૈં.

" પેટને કાજ હું તો ત્યાં ગુજારો કરતો હતો,
" અરેરે! બન્ધુ એ ત્યાં તો ઓચિન્તો ગુજરી ગયો.

" એ આત્માને પ્રભુ સુખ સદા આપજો સ્વર્ગ માંહીં,
" એ માટે કૈં રુદન કરવું યોગ્ય ના, ભાઇ! હાવાં;
" કિન્તુ પેલું વદન કુમળું આંખની પાસ આવે,
" આ ડોસાનાં બહુ ય વખતે આંસુડાં ખેરવે છે.

" કેવું કુણું રમત કરતાં જોઇ રહેતું નભે તે!
" ઓહો! પેલું ગગન જહીંથી ભાવિ સર્વે ઘડાતાં!
" જાણે પૂછે નયન મુજને, 'ભાઈ તે ત્યાં હશે શું?'
" મીઠી દૃષ્ટિ જલભર સદા વિસરે કેમ એ તો?

" ત્હોયે એનું વદન હસતું કોઇ દ્હાડે હવે તો!
" જાણે કોઈ ચમન રચતું હાસ્ય એ હોય ના શું?
" જાણે આંહીં પ્રણય સહ કો શાન્તિ ફેલાવવાને
" એ હૈયામાં પ્રભુકર વતી પૂતળી કો ઘડાતી!

" એ હૈયું તો કુદરત તણા નાદનો દિવ્ય તાર!
" કેવું મીઠું રસમય અને આર્દ્ર કેવું સુરીલું!
" હું તો, રે રે! બહુ ય વખતે માનતો ને કહેતો,
" 'તું નિર્માઈ જરૂર સુખડાં અર્પવા – પામવાને'!

" પછી તો બેક વર્ષોમાં લગ્ન બ્હેન તણાં થયાં,
" સુખી છે એ, સદા એવું સાંભળી સુખી હું હતો.

" ત્હોયે બ્હેન સિધાવી તે દિવસથી ના અન્ન ભાવ્યું મને,
" આ સંસાર તણી દિશા ય સઘળી જાણે મને ઘૂરકે;
" માતા તાત તણાં ખરાં મરણ એ તે દી ફરીથી થયાં,
" મોજાં અશ્રુ તણા કટુ ઉદધિનાં તે વખ્તથી છે ઢળ્યાં.

“ અરેરે ! હર્ષની લ્હેરી સંકોચાતી વહે નકી !
“ અરેરે ! કષ્ટની રેલો વધે છે કાલ આજથી !

“ હતો પડ્યો હું દિન એક દર્દમાં ,
“ તહીં અમારો નૃપ આવીને ઉભો ;
“ પ્રણામ દેવા નવ ભાન કૈં હતું ,
“ ઉભો રહ્યો એ , સુઇ તો રહ્યો જ હું .

“ મારી લાતો મને બોલ્યો , ‘ ચાલ્યો જા , શઠ ! બ્હાર તું ’ ;
“ આજીજી મેં કરી , કિન્તુ બ્હેરી સત્તા જ એ હતી !

“ હવે તો એ નૃપે આજે બિચારો પદભ્રષ્ટ છે ;
“ ભલો એ છે હવે તો એ કાલના ક્રમમાં પડી .

“ ગમે તે અલ્પની સામે , ગમે તે દુષ્ટની ભણી ,
“ કૃતઘ્ની ને મહા પાપી તિરસ્કારની દૃષ્ટિ છે .

“ ગયો ગૃહે હું બની ભૂત જેવો ;
“ મને પડોશી સહુ પોષતાં ’તાં ;
“ ગરીબ કિન્તુ સહુ બાપડાં એ ,
“ ગરીબને પોષી શકે કહીંથી ?

“ હતી ન સત્તા હૃદયે શરીરે ,
“ ન કાર્ય હું કૈં કરતો હતો વા ;
“ અન્તે રડી એક દિને બહુ એ ,
“ વેચી દીધું એ ગૃહ તાતનું મેં .

“ પુત્રી ને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કદી ,
“ પિતૃની ને પ્રભુની કૈં દૃષ્ટિ તીખી તહીં નકી .

" અન્તે રહ્યું ન મુજ પાસ કશું ય, ભાઈ!
" એ જન્મભૂમિ ત્યજવા દિન પાસ આવ્યો;
" વ્હાલું હતું જગત ત્યાં હક કૈં ન મ્હારો,
" શ્રીમાન એ તમ સમા સમજી શકે ના.

" રે! સાઠ વર્ષ દિન તે ઉપરે ફર્યાં છે,
" હું ટેલ તે દિવસથી દઈને ભમું છું;
" વ્હેલો જ આદર મળ્યો મુજ બ્હેનઘેરે,
" રે ભાઇ! બ્હેન મુજ એ જ બિચારી બાલાં.

" સહેવાનું સહી નાખ્યું, બાકી આજ નહીં કશું;
" કપાતું આયુ કષ્ટોથી, મ્હારૂં તો દીર્ઘ છે થયું.

" હશે ભાઈ! હશે ભાઈ! દુઃખી હું નવ લેશ છું;
" જીવતાં હું નથી થાકયો, મોતથી ય નહીં ડરૂં."

તહીં સુધી વાત કરી વિરામ્યો,
કિન્તુ હતું એ ઉર કાંઈ ભારે;
કહ્યું ફરી મેં, "હજુ કાંઇ પૂછું,
" એ બ્હેનનું આ ઘર કેમ આવું?"

ડોસો જરા વ્હાલભર્યું હસીને
મ્હારા ભણી શાન્ત નિહાળી રહેતાં,
બોલ્યો જરા એ ઠપકો સમું કૈં,
કેવું પરન્તુ મધુરૂં હતું એ!

" જિજ્ઞાસા કાજ દર્દીની વાતો ના સુણવી ઘટે;
" ઇચ્છા એવી મરેલાંમાં રાખતાં ઠપકો ઘટે.

" કોઈનાં એ દુઃખોમાં છે ચોગ્ય **ના** સુખ પામવું;
" **મરેલાં** તો **પ્રભુનાં** છે તેનું **માન** જ રાખવું.

" પરન્તુ આપણે સર્વે જાણતાં ય નકી જ કે,
" દર્દીનાં દર્દની વાતે આપણું મિત્ર કો વસે.

" દર્દથી જે મળે તે કૈં દર્દની વાતથી મળે,
" દર્દોની કો કથામાં તો દર્શનો પ્રભુનાં જડે.

" દુનિયામાં સદા વીતે તેની આ મુજ વાત છે,
" કુલા છે ના, **નવું** છે ના, **રસીલું** ય નહીં કશું.

" સુણો, કહું ભાઇ ! હવે ન થોભું,
" અહીં હતું એ જ સુખી કુટુમ્બ;
" બાલાં તણા એ પતિ સાથ હું તો,
" થોડું રહ્યો કિન્તુ બનેલ મિત્ર.

" ઉદ્યોગની એ પ્રતિમા હતો, ને
" રહેતો બધો દિવસ ખેતરોમાં;
" સન્ધ્યા થતાં ટેકરીએ ચડી આ,
" ગમ્ભીર સૂર્યાસ્ત સદા ય જોતો.

" હતું સદા એ સુખ હાસ્ય માંહીં,
" પ્રભાતકાલે નિરખ્યા સમું એ;
" હતું ભરેલું ગૃહ અન્નથી આ
" ને વૃક્ષ આ દાડિમથી ઝુકેલાં.

" રહી થોડા દિનો ત્યાં હું, યાત્રાએ ફરવા ગયો,
" બહુ ઘૂમી બહુ વર્ષો પાછો ત્યાં ન ફર્યો હતો.

" દુકાળ મ્હોટો મરકી સહે ત્યાં ,
" હતો પડેલો ત્રણ વર્ષ પૂરાં ;
" છત્રીશ તેને વરસો થયાં છે ,
" હશે તમોને સ્મરણે નહીં એ .

" બધાં હતાં ખેતર છેક સૂકાં
" કુવા મહીં એ જલ ના રહ્યું 'તું ;
" શહેરો બધાં તો શબના ઢગોથી ,
" રોતાં હતાં દહ્દ સ્મશાન જેવાં .

" વળી ઉઠી કાબુલમાં લડાઈ ,
" ગમ્યું પ્રભુને સઘળું હતું એ ;
" શ્રીમાન કૈં યાચક થઇ ગયા , ને
" ભૂખે મરી કૈંક ગયાં ગરીબો .

" હું ઝૂંપડાં કૈંક ભમી ભમીને ,
" પુરૂં કદી અન્ન ન પામતો 'તો :
" તૂટેલ વસ્ત્રો ય હતાં ન ત્યારે ,
" એ સખ્ત કાળે મરતાં બચ્યો છું .

" હમેશના શોખ તણા પદાર્થો
" બાલાં બધા દૂર કરી કરીને ;
" આશા મહીં એ દિવસો ગણન્તી ,
" હર્ષે હતી આ ગૃહમાં રહેલી .

" પરન્તુ તોફાન બીજે ઉન્હાળે ,
" આવી પડયું બ્હેન પરે નવું કૈં ;

" એનો પતિ સખ્ત જ્વરે ઝલાઈ,
" પડ્યો રહ્યો માસ કંઈ બિછાને.

" ઊઠ્યો ફરી : માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
" હતું રહ્યું કૈં જ ગૃહે ન બાકી –
" તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા,
" રાખ્યું હતું કોસિર કૈં કરી જે.

" વળી વધ્યું બાલક એક ત્યારે
" કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા ;
" શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
" ગરીબને દર્દ સમાં બને છે.

" પંખી ચુગે ટેકરીઓ ભમીને
" દાણા પડ્યા જે વિખરાઇ આંહીં,
" તેવાં જ ટોળાં કણબી તણાં કૈં
" અહીં તહીં પેટ ભરી રહ્યાં ' તાં.

" પરન્તુ જેનું ગૃહ પૂર્ણતામાં
" ભર્યું હતું આજ સુધી સદા એ,
" ના જ્યાં હતી ભાવિ તણી ય ચિન્તા,
" અસહ્ય તેને પલટો થયો આ.

" પટેલદ્વારે ઉભી સુસ્ત આ તો
" આનન્દ દેનાર દુવા ય ગાતો ;
" જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
" ચાલ્યો જતો ખેતરમાં ભમન્તો.

" ઊંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
" ન્હાસી જતો ગામ મહીં કદી તો ;
" ટૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાળે
" બન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે.

" તેના હવે હર્ષ બધા ય ડૂબી
" હૈયા મહીં ના રસ પૂરતા 'તા ;
" ટેવાયલું હર્ષ મહીં રહેવા
" તે હર્ષ જાતાં અરધું મરે છે.

" રીસાળ ધીમે ઉર એ થતું 'તું ,
" કઠોરતા બાલક સાથ આવી ;
" રમાડતો બાલકને કદી તો
" તેમાં ય કૈં ક્રૂર જ ભાસતું 'તું .

" એ બાપડાં બાલકનાં સુખોને
" બાલાં બિચારી શકતી ન જોઈ ;
" તેણે મને આમ રડી કહ્યું 'તું : –
" ' એ હાસ્ય જોઈ મરતી જળી હું ' !"

અહીં સુધી કહી પાછો ડોસો એ અટક્યો જરા ,
બાગનાં વૃક્ષની સામે જોઈ શાન્ત વધ્યો ફરી : –

" અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સઘળું ગાઢ સુખમાં
" દિસે લેતું ઝોકાં , સહુ ગમ બધું શાન્ત સરખું ;
" દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી ,
" અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે .

" એનો પતિ સખ્ત જ્વરે ઝલાઈ,
" પડ્યો રહ્યો માસ કંઈ બિછાને.

" ઊઠ્યો ફરી : માલુમ ત્યાં પડ્યું, કે
" હતું રહ્યું કૈં જ ગૃહે ન બાકી –
" તોફાન માટે ઘરડાં થતાં વા,
" રાખ્યું હતું કોસિર કૈં કરી જે.

" વળી વધ્યું બાલક એક ત્યારે
" કાંઈ વધારે તકલીફ દેવા;
" શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો
" ગરીબને દર્દ સમાં બને છે.

" પંખી ચુગે ટેકરીઓ ભમીને
" દાણા પડ્યા જે વિખરાઈ આંહીં,
" તેવાં જ ટોળાં કણબી તણાં કૈં
" અહીં તહીં પેટ ભરી રહ્યાં 'તાં.

" પરન્તુ જેનું ગૃહ પૂર્ણતામાં
" ભર્યું હતું આજ સુધી સદા એ,
" ના જ્યાં હતી ભાવિ તણી ય ચિન્તા,
" અસહ્ય તેને પલટો થયો આ.

" પટેલદ્વારે ઉભી સુસ્ત આ તો
" આનન્દ દેનાર દુવા ય ગાતો;
" જૂનો હવે હર્ષ ન કિન્તુ પામી
" ચાલ્યો જતો ખેતરમાં ભમન્તો.

" ઊંડા કુવામાં નવ કોસ ખેડી
" ન્હાસી જતો ગામ મહીં કદી તો ;
" ટૂંકા હતા જે દિવસો ઉન્હાળે
" બન્યા હતા દીર્ઘ હવે શિયાળે .

" તેના હવે હર્ષ બધા ય ડૂબી
" હૈયા મહીં ના રસ પૂરતા 'તા ;
" ટેવાયલું હર્ષ મહીં રહેવા
" તે હર્ષ જાતાં અરધું મરે છે .

" રીસાળ ધીમે ઉર એ થતું 'તું ,
" કઠોરતા બાલક સાથ આવી ;
" રમાડતો બાલકને કદી તો
" તેમાં ય કૈં ક્રૂર જ ભાસતું 'તું .

" એ બાપડાં બાલકનાં સુખોને
" બાલાં બિચારી શકતી ન જોઈ ;
" તેણે મને આમ રડી કહ્યું 'તું : –
" ' એ હાસ્ય જોઈ મરતી જળી હું ' !"

અહીં સુધી કહી પાછો ડોસો એ અટક્યો જરા ,
બાગનાં વૃક્ષની સામે જોઈ શાન્ત વધો ફરી : –

" અહીં મધ્યાહ્ને આ જગત સઘળું ગાઢ સુખમાં
" દિસે લેતું ઝોકાં , સહુ ગમ બધું શાન્ત સરખું ;
" દિસે છે અત્યારે જગત પર આરામની ઘડી ,
" અને ના સૂતું તે રમણીય બધું હર્ષમય છે .

"અહીં જન્તુટોળાં ગણુ ગણુ ઉડે વૃક્ષવિટપે,
"બધાં એ શાન્તિથી મધુર સુરીલો મેળ રચતાં;
"અરે! ત્યારે કાં આ ગમગીન રહે વૃદ્ધ નયનો?
"ઘટે ના આ દેવાં રુદન કરવા આપણુ ઉરો.

"ઘટે વ્હોરી લેવી નહિ જ નબળાઈ જન તણી
"ગયાં સ્વર્ગે તેનાં દરદ બહુ જૂનાં સ્મરી સ્મરી;
"મરેલાંનાં સત્યો મરણુ સુધી ના ના મળી શકે,
"અને રાહો જોવી વધુ પણુ કશું ના થઈ શકે.

"પ્રભુના આરામો ઉપર નયનો બન્ધ કરતાં
"ઘટે ન્હાની વાતો ઉપર નવ આંસુ ટપકવાં;
"અહીં ઘોળી કાંઈ દુઃખમય વિચારો હૃદયમાં
"અરેરે! શાને કૈં દખલ કરવી આ કુદરતે?

"અંજલી ગમગીનીની સદા એ અરપ્યા થકી
"પ્રભુની પામવા પ્રીતિ બિન્દુ હર્ષ તણું વધુ."

એ બોલ એ વૃદ્ધ મુખે ગભીરી
કૈં શાન્તિ, કૈં હર્ષ સ્ફુરાવતા 'તા;
એવું હતું કૈં નરમાશવાળું
ચ્હેરા મહીં એ વિલસી રહેલું.

ભૂલી ઘડી વાત ગયો જ હું એ,
કૈં વાત બીજી જ કરી ઘડીક;
એ વૃદ્ધ મ્હોંને નિરખી રહેતાં
તૃપ્તિ નવી કૈં ઉર પામતું આ.

એ બાઈની વાત પરન્તુ તુર્ત
જાગી ઉઠી આ ઉરમાં ફરીથી ;
સ્નેહી તણી વાત ન હોય જાણે
તેવો થયો હું સુણવા અધીરો .

વિનન્તી મેં કરી તેથી , ડોસાએ સ્મિત મિષ્ટથી
રામનું નામ લેઈને , વાત તુર્ત શરૂ કરી : –

" એવી રીતે આ દિવસો સુધી એ
" બાલાં હતી શાન્તિ મહીં રહી જ્યાં ,
" તે આ ગૃહે તે સમયે ફરીથી
" હું દૂર દેશો થકી આવતો 'તો .

" આ વૃક્ષને દૂર થકી નિહાળી
" આનન્દ ના આ ઉરમાં સમાતો ;
" ઉતાવળે મેં પગલાં ભરીને
" ધીમે લઈ આ ખડકી ઉઘાડી .

" પરન્તુ એ બ્હેન કને ઉભો તો
" એ તો રહી ચૂપ જ જોઇ હુંને !
" મ્હોં ફેરવી દેઈ પછી નિમાણું
" રોઈ પડી બાપડી એ અરેરે !

" બેસી ગઈ એ મુજ પાદ પાસે ,
" શું આ થતું 'તું , સમજ્યો નહીં હું ;
" ઉઠી પછી આખર નામ મ્હારૂં
" કેવું કંઈ બોલી હતી અધુરૂં !

“ જાણે હતાં એ ઉરમાં હજારો
“ દર્દો ભરેલાં ન સહાય એવાં ;
“ જાણે હતું કોઇ ન પાસ એને
“ એવાં દુઃખોમાં કંઇ વાત કહેવા.

“ એ નેત્રનો સ્નેહ દુઃખે જળેલો,
“ મ્હાડો સમી આફતથી ગળેલો,
“ એ દૃષ્ટિ સાથે મુજ કાળજામાં
“ ચોટી જતો ’તો તણખા સમો કૈં.

“ હૈયા મહીં કૈં ડુસકાં ભર્યાં ’તાં,
“ ઘડીક તો બોલી શકી ન એ કૈં;
“ દેઈ શક્યો હું પણ ના દિલાસો,
“ મને ય ના ભાન રહ્યું કશું એ.

“ એનો પતિ ક્યાંહીં હતો દીઠો મેં ?
“ એવું મને આખર સ્પષ્ટ પૂછ્યું !
“ આશ્ચર્ય ને બીક મહીં ગળ્યો હું,
“ શક્તિ હતી ઉત્તર આપવા ના.

“ કિન્તુ પછી સ્પષ્ટ વિશેષ બોલી,
“ કે એ હતો ન્હાસી ગયેલ ક્યાં એ ;
“ તેને ન બે માસ હતા થયેલા,
“ સૂનું થયું આ ગૃહ ત્યારથી છે.

“ રોતાં દિનો બે દુઃખમાં ગયા, ને
“ ત્રીજે પ્રભાતે હજુ ઊઠતી ’તી,

"ત્યાં કોથળી એક કને જ દીઠી,
"જાણે ધરી એ જ ગયેલ હોય !

"એ ઊઠતાં વેંત જ હાથ આવી,
"જેમાં હતું કાંઇ સુવર્ણ રાખ્યું ;
"એ કોથળી લેઇ મને બતાવી,
"બાલાં ફરી રોઇ અને કહ્યું આ :—

"'એ જોઇને ધ્રૂજ મને વછૂટી,
"'સાચું જ મ્હારા ઉરમાં વસ્યું કૈં ;
"'સન્ધ્યા સુધી તોપણ હું અધીરી
"'રહી અને એ જ સુણ્યું પછી મેં.

"'કહી ગયા 'તા સુજને કહેવા
"'તે કોઈએ આવી મને કહ્યું, કે
"'જ્યાં થાય છે કાબુલમાં લડાઈ
"'ત્યાં એ નવા લશ્કર સાથ ચાલ્યા.

"'છેલ્લી ય મ્હારી પણ ભેટ લેવા
"'કઠિન હૈયું ન કરી શક્યા એ ;
"'મને ગયા એમ જ એ ત્યજીને,
"'કાંઈ પછી ના ખબરે મળ્યા છે.

"'એને હશે બીક ઉરે, અરેરે !
"'કે હું ય લેઈ મુજ બાલકોને
"'એની સહે ઉજ્ કરી જઈને
"'મ્હાડો મહીં ક્યાંઈ મરી જઈશ.'

" કહ્યું મને અશ્રુ ભરી ભરી સૌ
" ને અશ્રુ માંહીં જ રહી વિરામી;
" ચીરા બધા એ ઉરના નિહાળી
" ત્રોફાઇ મ્હારૂં ઉર આ જતું 'તું.

" હું તો ન નેત્રે ઉચકી શક્યો આ,
" દાબ્યાં હતાં અશ્રુ કઠોર યત્ને;
" કિન્તુ પછી શાન્ત થયો સુણીને
" આશાની વાતો કંઇ એ જ મ્હોંથી.

" થોડી જ વેળા મહીં ત્યાં વધારે
" વિચાર આશામય કૈં ઉઠયા 'તા;
" શ્રદ્ધાલુ બાઈ ચડી એ વિચારે
" હર્ષાશ્રુમાં ડૂબતી હિસતી 'તી.

" જૂદાં પડયાં તુર્ત અમે પછી તો,
" એ તો રહી ત્યાં ગૃહકાર્યમાં કૈં;
" મને હજુ પૂર્ણ જ સાંભરે છે,
" આવી હતી વાડ સુધી અહીં એ.

" ને હું જતાં દૂર ફરી પુકારી
" આનન્દથી આશિષ આપતી 'તી;
" કેવી થઈ 'તી સુખણી ફરી એ
" જ્યારે બની એ જલપૂર્ણ નેત્રે!

" વસન્તના એ દિવસો હતા, ને
" હું તો ગયો દૂર ફરી ભમન્તો;

"છાયા મહીં ને તડકા મહીં એ
"કૈં એકલા આ પગ ચાલતા 'તા.

"ક્યારે થતાં 'તાં ઝરણાં સખાઓ,
"ક્યાં ઝાંઝવાંઓ રણ અર્પતા 'તાં;
"મ્હારા વિચારો સુખ કે દુઃખોમાં
"પ્રસંગ સાથે ફરતા હતા કૈં.

"જ્યારે થયાં પૂર્ણ દુકાળયુદ્ધો,
"જ્યારે નવા મેઘ ચડ્યા અકાશે;
"ત્યારે ફરી આ ગૃહની ભણી હું
"કૈં માસ વીત્યા પછી આવતો 'તો.

"નીલાં હતાં ઘાસ નવાં જ ફૂટ્યાં,
"તાજાં બની કૈં ઝરણાં ફૂદન્તાં;
"ગાતી હતી વાંસળીઓ ફરીથી,
"આશ્ચર્ય જેવી દુનિયા બની 'તી.

"દ્વારે ઉભી અન્દર મેં નિહાળ્યું,
"બાલાં હતી ના ગૃહમાં જણાયું;
"ત્યારે હતો પત્થર બાગનો આ,
"બેઠો તહીં રાહ નિહાળતો હું.

"ગુચ્છા ફુલોના લટકી રહ્યા 'તા,
"લતા હતી વૃક્ષ પરે ચડેલી;
"કિન્તુ બધા ચોક પરે અહીં ત્યાં
"કુતેલી ને દર્ભ હતાં ઉગેલાં.

"એ સ્વચ્છતા ખોઇ હતી બગીચે,
"સૂકેલ પર્ણો વિખરી પડયાં 'તાં;
"ત્યાં ડોકિયાં કાંકિડીઓ કરીને
"આનન્દથી ચોગમ દોડતી 'તી.

"હોલો સુખે ઘૂઘવતો હતો ત્યાં
"માળો કરી એ નળિયાં મહીંથી;
"જે પુષ્પ સંભાળથી ઉગતાં, તે
"ઢળ્યાં હતાં સૌ કરમાઇ નીચે.

"ઘેટાં તણી ઊન કમાડ પાસે
"ચોટી રહી 'તી વળી ઊડતી 'તી;
"ત્યાં છેક એ ઊમર પાસ બેસી
"લેતાં વિસામો નકી રાત્રિએ તે.

"બાલાંનું એ બાલક ઓરડીમાં
"રોતું હતું ચીસ કરી કરીને;
"વાયુ સમું બૂમ કરી બિચારૂં
"પોતાની મેળે થઇ શાન્ત સૂતું;

"બેઠો ઘડી ને ફરતો ઘડી હું,
"ઉદાસ કિન્તુ સહુ ભાસતું 'તું;
"ગમી તણી છાય હજાર હૈયે
"છાઈ અને યત્નથી ના જતી 'તી.

"મ્હારો નહીં કોઈ પિછાનવાળો
"મ્હારી કને આવી ઘડીક ઊભો;

" બાલાં તણી વાત કરી કહ્યું, કે
" એ તો હવે કૈં રઝળ્યા કરે છે.

" ઉદાસ ચિન્તામય કાળજાથી
" કલાક બે ચાર તહીં જ બેઠો;
" સન્ધ્યા ઢળી, રાત્રિ પડી છતાં એ
" બાલાં તણાં ના પગલાં સુણ્યાં મેં.

" અન્ધાર જ્યારે સહુ પાસ વ્યાપ્યો,
" અન્તે દીઠી આવતી બાઇને મેં;
" રે રે ફર્યું એ મુખડું હતું કૈં
" ને એ હતાં ગાત્ર સૂકેલ સર્વે.

" જોઈ મને તુર્ત જ પાસ આવી,
" લાગી મને દ્વાર ઉઘાડી ક્હેવા:–
" 'રોકાઇ ર્‌હેવું તુજને પડયું કૈં
" 'રે ભાઈ! તે તું કરજે ક્ષમા હો!

" 'પરન્તુ હું તો બહુ એ દિનોથી
" 'અહીં તહીં કૈં ભટક્યા કરૂં છું;
" 'ને એટલું તો સમજું ય છું, કે
" 'શોધું સદા તે નહિ લાધવાનું'.

" મ્હારી કને વાળુ પછી બિછાવી
" અશ્રુ બલે સર્વ ગળી કહ્યું, કે:–
" 'હું દૂરનાં ખેતરમાં ભમું છું,
" 'પાછી ફરૂં તે પ્રભુની કૃપા છે.

" ' આ મ્હોં પરે જોઈ રહ્યો દુઃખે તું,
" ' ખરે જ, છે કારણ દૃષ્ટિને એ;
" ' મ્હારૂં ગયું છે બદલાઈ હૈયું
" ' ભમી બધો કાળ ગુમાવતાં આ.

" ' આ બાપડા બાલકને, અરેરે!
" ' રોઈ હશે મેં નુકશાન કીધું;
" ' બેભાનને માફ પ્રભુ કરે છે,
" ' મ્હારો ય છે દોષ નહીં બહુ તો.

" ' રોતાં સુઉં ને રડતાં ઉઠું છું,
" ' તે આ પશુડું નિરખી રહે છે;
" ' આ તો વહે અશ્રુ સદા ય જાણે
" ' હું ના બની અન્ય શરીર જેવી!

" ' લાગે મને હું ન મરીશ કો દી,
" ' જીવીશ તો હું પ્રભુ પાસ માગી
" ' જે જોઉં તે જોઈ બધું ય રહેવા
" ' છાતી હવે વજ્રની પામવાને.'

* * * *

" સાહેબ, એને નિરખો તમે તો
" જાણું નકી ભૂલી કદી ન જાશો;
" એ વાત આજે ય તરી નિગાહે
" ભાલા સમી ખૂંચી રહે મને તો.

" મ્હારી દિસે વાત બહુ જ લાંબી,
" થાકયા હશો એ સુણતાં કદાચ;

" એ બાઇ કિન્તુ બહુ વાર મ્હારા
" હૈયા મહીં ભૂત સમી ઉઠે છે.

" એની ભલાઈ વિસરી શકું ના,
" રોતાં ય કો દી અટકી શકું ના;
" ઓચિન્તી એ બ્હેન સદા ય હૈયે
" સ્વપ્ના સમી આવી રડયા કરે છે.

" હા! જોઇ જો એ મુખને શકો, તો
" પછી તમે ના હસશો કદી એ;
" એ નેત્ર તો નિત્ય ઢળેલ રૂ્હેતાં
" સૂકેલ કે અશ્રુ થકી ભરેલાં.

" અને મને પીરસતી હતી એ,
" ત્યારે ય જોતી મુજ મ્હોં ભણી ના;
" કૈં પૂછતાં ઉત્તર આપતી, તો
" કેવો દુઃખી દાહભર્યો અવાજ!

" રૂંધાયલું ચિત્ત બધું હતું એ
" કો એક અશ્રુમય તાન માંહીં,
" આ વિશ્વના બાહ્ય પદાર્થ સર્વે
" જેને દિસે સુસ્ત સ્મશાન જેવા.

" નિઃશ્વાસ એ નાખતી 'તી બિચારી,
" કિન્તુ દિસે ના ઉરની ગતિ એ;
" નિઃશ્વાસ કો સાંભળતો હતો, તો
" ના જાણતો કેમ કહીંથી આવ્યો ?!

* * *

" પ્રભાતકાલે મુજ ડાંગ લેઈ
" બાલાં તણી માગી રજા, અને મેં
" એ બાપડા બાલકને ઉપાડી
" ચુમ્બી લીધી એક કપાલ માથે.

" બાલાં બિચારી નિરખી રહી એ
" ને નેત્રમાં નીર ભરાઇ આવ્યાં;
" ખેલ્યા સમું બાલકને કંઈક
" મેં આપતાં બિન્દુ ખરી પડયાં એ.

" આશિષ એને દઇને જતો 'તો,
" આભારમાં એ શિર કૈં નમ્યું 'તું;
" આશા ય દેવા હજુ હું ઉભો 'તો,
" તેને હતી જે ઉપયોગની ના.

* * * * * *

" પાછો ફર્યો હું ગૃહની ભણી આ
" થોડા દિનો આંહી તહીં ભમીને;
" ના જાણતી કૈં જ વધુ હતી એ,
" હતી છતાં શોધ મહીં ભમન્તી.

" ક્યાંએ હશે એ જીવતો હજી તો
" ના જાણતી કે જીવતો હશે એ;
" એ જો હશે ક્યાંય મરી ગયેલો,
" ના જાણતી કે ગુજરી ગયો છે.

" એ પૂર અશ્રુ તણું ખાળતાં તો
" જેવી હતી તેવી જ ભાસતી એ;

" જોઈ છતાં એ ગૃહને ન હું કાં
" જાણી શકું પૂર્ણ જ ફેરફાર ?!

" વાડી તણું જંગલ એ બન્યું 'તું
" કુહાડે ય મેંઢાં ચરતાં હતાં ત્યાં ;
" ત્યાં દિવસે ઘૂવડ શાન્ત બેસી
" એ અન્ધ નેત્રો ચમકાવતું 'તું .

" દૌર્બલ્યની એ ગૃહમાં નિશાની
" ગઈ હતી સૌ પથરાઈ જ્યાં ત્યાં ;
" વ્યવસ્થ કાંઈ જ રહ્યું હતું ના ,
" ને છો બધી ઊંદર ખોદતા 'તા .

" એનો પતિ ઠાંગ ખૂણા મહીં જે
" જ્યાં રાખતો ત્યાં જ હતી પડેલી ;
" જે ખીંટીએ પાઘડી ટાંગતો તે
" ટીંગાયલી ત્યાં જ હતી રહેલી .

" શીખ્યું હતું બાલક મા કનેથી
" નિઃશ્વાસ લેવા રમતાં સૂતાં વા ;
" એનાં હતાં અંગ ગળેલ સર્વે
" ને દી બધો એ કરતું રડયા કૈં .

" એને શિરે હસ્ત ધરી વદી એ –
" ' આશા મને બાલકની નથી આ ;
" ' એના પિતાને નિરખી શકે એ –
" ' એવું પ્રભુએ નિરમ્યું દિસે ના .

" ' એ કાજ હું એ જીવવા ન ઇચ્છું ,
" ' નસીબ સૌનું સહુ સાથ , બાપુ !
" ' હું તો હવે, ભાઈ! મરી જઈશ
" ' થોડા દિનોમાં : સુખી એ વિચારે .

" ' આનો વડો ભાઇ પટેલ પાસે
" ' વાડી મહીં નોકરીએ રહ્યો છે ;
" ' દાદા દયા એ પર પૂર્ણ રાખે ,
" ' આનું ય કૈં એમ થઈ રહેશે .

" ' માતા વિના ઉછરતું બિચારૂં
" ' રોવા જ તે જીવ ધરી રહે છે ;
" ' એવું ય આ કાજ હશે લખેલું ,
" ' વાતો વધુ તો પ્રભુ જાણનારો .'

* * * *

" વર્ષાઋતુમાં ફરી આ ગૃહે હું
" આવ્યો હતો : છેલ્લી જ વાર એ તો ;
" ભીની હતી છો , નળિયાં હતાં ના ,
" તૂટી પડી થાંભલીઓ હતી કૈં .

" સ્વર્ગે ગયું બાલક એ હતું , ને
" બાલાં મને આમ કહી રડી 'તી :—
" ' એ તો ગયું , હું સુખણી થઈ છું ,
" ' હવે મને ના પરવા કશાની .

" ' એની ય શોધે ન હવે જતી હું ,
" ' ફો દી છતાં આ મન ના રહે છે ;

“ ‘ કોશો ઘણા કો દી ભમી વળું છું ,
“ ‘ ને મોતની રાહ સદા ય જોતી .’

“ કહી કહી કૈં અટકી જતી એ ,
“ ઘેલાં દૃગો સજ્જડ ચોંટી ર્‌હેતાં ;
“ એ જોઇને હું ડરતો હતો કૈં
“ ને અશ્રુ ખાળ્યાં ય રહી શક્યાં ના .

“ તેણે કહ્યું આમ હસી લૂખું કૈં ,
“ છેલ્લા જ એ શબ્દ સુણ્યા હતા મેં :–
“ ‘ તું ભાઇ ! જે કૈં સમજી ડરે છે ,
“ ‘ તેમાં જ મ્હારી સહુ આશ હાવાં .

“ ‘ ઘેલાં થઈને દુખિયાં મરે છે ,
“ ‘ ઘેલાઇ ને મોત દવા પ્રભુની ;
“ ‘ હવે ફરી આપણ ભેટશું ના ,
“ ‘ હાવાં સુણું મૃત્યુ તણા અવાજ .’

* * * * *

“ એ તો બિચારી દશ વર્ષ આમ
“ ઝૂરી , અહો ! એ દશ વર્ષ પૂરાં ;
“ કેવા હશે એ ભડકા દુઃખોના ? !
“ તોબા પ્રભુ ! એની કળા જ ન્યારી !

“ રડી રડી ઘેલી સમી ભમન્તી
“ ઝલાઇ અન્તે શરદી વતી એ ;
“ છેલ્લી હતી આ ગૃહની નિશાની
“ તે એ ઋતુમાં પ્રભુ પાસ ચાલી .

" ભલા ઇન્સાફ શું આપું ? અરે આ દિલ છે આપ્યું !
" મગર રે ! એ જિગર ત્હારૂં ગયું તે શી રીતે રાખું ?"

યાચના :-

" અરે ! તો આમ શું ઉભી સદા ર્‌હેશે લઈ ખંજર ?
" કદમમાં મોત માગું તે નહીં શું આપશે, દિલબર ?
" નહીં તડકું ડરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે બોસા !
" હુવા આ વાય છે બીજી ! ગયો દિલબર મળે ના ના !
" જિગર આ ફાટશે, માશૂક ! અને તું દેખશે ચીરા !
" રહેવા દે તું જોવું એ ! જિગર ત્હારૂં કરી લેને !"

સ્વીકાર :-

" ભલે તો લે સુખે ચુમ્બી ! તને હું આવ ભેટું છું !
" મગર અફ્સોસ ! દિલ આ તો નહીં ભેટે નહીં ભેટે."

ભેટ :-

" અહાહા ! શી ખુમારી છે મને આવી ય આ ભેટે !
" વફા છું, તો પછી, માશૂક ! જિગર પણ ભેટ એ લેશે."

૩૦-૪-૯૬.

ડોલરની કળીને

ગુનેહગાર

દાવો : –

"ગુનેહગારે કદમ તારે ઝુકાવ્યું શિર છે, દિલબર!
"અરે! ખંજર દીધું કરમાં છતાં ના ઘા હજુ કાં કર ?
"ગુનાહ પર શી રહમ ? માશૂક ! કતલ કર એ હુકમ હકનો !
"ડરે તો દે મને ખંજર, ઝબેહ આ દિલ કરૂં હું તો.
"ઉગામે ના, ન ફેંકી દે ! ન થા ગુલ, યા ન થા કાંટો !
"ન માફી દે, જખમ ના દે ! રડી શું આમ આંસુ દે ?
"દયા છે તો ન કાં પ્રીતિ ? ન કૈં તો શું ન ઇન્સાફે ?
"અરેરે ! ક્રૂર માયાળુ ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે.
"ન છે કૈં વસ્લનો દાવો ! કતલ કર એ મને લ્હાવો !
"અદલ કર યા ફઝલ કર તું, કંઈ તો ફેસલો દેવો !"

ઉત્તર : –

"કરૂં શું હું ? અયે ઝાલિમ ! અરે ! ત્હારૂં જ આ ખંજર !
"ખરે દિલ આ હુલાવ્યાં [illegible] હોહો ! આ જ છે ખંજર !
"[illegible] હું જાણું છું, હું જાણું છું !
[illegible] હીં હું બાઝતી હરદમ !
[illegible] ફરી થાઉં શું ? દિલબ[illegible]
[illegible] કર આ રહ્યું ખં[illegible]
[illegible] હતું તે એક દી ર[illegible],
"પડે નીચે બને ટુકડા ! ગયો છે તું ! ન ખોઉં ;

" એનો પતિ જ્યારથી ન્હાસી ચાલ્યો ,
" સમારવું આ ગૃહ જાણતું ના ;
" અને અહીં ધૂલ મહીં ભળી તે
" આજે જુઓ તેમ પડી રહ્યું છે ."

* * * * *

મ્હારાં થયાં ગળગળાં નયનો : કહ્યું મેં ,
"ચાલો ગૃહે મુજ અને તહીં શાન્તિમાં રૂહો ."
તેણે કહ્યું , " શ્રમ હવે ઉતરી ગયો છે ,
" આ ડાંગ લેઇ ફરી ચાલીશ હું અગાડી .

" બહુ વર્ષો ભમી કાઢયાં , હવે ટેવ ફરે નહીં ;
" સુખી રૂહેજો ," કહી એ તો અગાડી ચાલતો થયો !

અત્યારે એ મુખ નયનની આગળે એ તરે છે ,
ઓહો ! કેવું દુઃખમય છતાં શાન્તિમાં વાસ એનો !
રે ! અત્યારે પગ ડગુડગુ ચાલતા એ હશે શું !
કે કૈલાસે પ્રભુપદ કને શાન્તિમાં મ્હાલતા શું !

જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ સુખી હશે શાન્ત આત્મા નકી એ ,
જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ હૃદય કૈં બોધ દેતું હશે એ ;
શ્રીમાનોને ગરીબ દિલની વારતા શીખવીને ,
જ્યાં હો ત્યાં હો ! પણ પ્રભુ કને દોરતું કૈં હશે એ .

૨૯ – ૪ – ૯૬ .

गुनेहगार

દાવો :–

“ ગુનેહગારે કદમ તારે ઝુકાવ્યું શિર છે, દિલબર!
“ અરે! ખંજર દીધું કરમાં છતાં ના ઘા હજુ કાં કર?
“ ગુનાહ પર શી રહમ? માશૂક! કતલ કર એ હુકમ હકનો!
“ ડરે તો દે મને ખંજર, ઝબેહ આ દિલ કરૂં હું તો.
“ ઉગામે ના, ન ફેંકી દે! ન થા ગુલ, યા ન થા કાંટો!
“ ન માફી દે, જખમ ના દે! રડી શું આમ આંસુ દે?
“ દયા છે તો ન કાં પ્રીતિ? ન કૈં તો શું ન ઇન્સાફે?
“ અરેરે! ક્રૂર માયાળુ! મને ઇન્સાફ કે દિલ દે.
“ ન છે કૈં વસ્લનો દાવો! કતલ કર એ મને લ્હાવો!
“ અદલ કર યા ફઝલ કર તું, કંઈ તો ફેસલો દેવો!”

ઉત્તર :–

“ કરૂં શું હું? અયે ઝાલિમ! અરે! ત્હારૂં જ આ ખંજર!
“ ખરે દિલ આ હુલાવ્યું તે અહોહો! આ જ છે ખંજર!
“ અરેરે! દર્દ એ, દિલબર! હું જાણું છું, હું જાણું છું!
“ વળી ત્હારી જ આ ગરદન જહીં હું બાઝતી હરદમ!
“ કતલ થઇ છું! કતલ કરીને કતલ ફરી થાઉં શું? દિલબ
“ અરે! જો હોંશ એવી તો કતલ કર આ રહ્યું ખં
“ વળી ખંજર શે ફેંકી દઉં? હતું તે એક દી ર,
“ પડે નીચે બને ટુકડા! ગયો છે તું! ન ખોઉં;

" ભલા ઇન્સાફ શું આપું? અરે આ દિલ છે આપ્યું !
" મગર રે! એ જિગર ત્હારૂં ગયું તે શી રીતે રાખું ?"

યાચના :–

" અરે! તો આમ શું ઉભી સદા ર્‌હેશે લઈ ખંજર ?
" કદમમાં મોત માગું તે નહીં શું આપશે, દિલબર ?
" નહીં તડકું ડરે છે કાં ? તું દે કાતિલ કે બોસા !
" હવા આ વાય છે બીજી ! ગયો દિલબર મળે ના ના !
" જિગર આ ફાટશે, માશૂક ! અને તું દેખશે ચીરા !
" રહેવા દે તું જોવું એ! જિગર ત્હારૂં કરી લેને !"

સ્વીકાર :–

" ભલે તો લે સુખે ચુમ્બી ! તને હું આવ ભેટું છું !
" મગર અફસોસ! દિલ આ તો નહીં ભેટે નહીં ભેટે."

ભેટ : –

" અહાહા ! શી ખુમારી છે મને આવી ય આ ભેટે !
" વફા છું, તો પછી, માશૂક ! જિગર પણ ભેટ એ લેશે."

૩૦–૪–૯૬.

ડોલરની કળીને

ાહો ! ન્હાની પાંખે મધુપ તુજ આવે લપટવા,
ન્તુ એ ગાઢી મધુર સુરભે મૂર્ચ્છિત થતો !
ામાં જાગીને તુજ તરફ કેવો ઉડી રહે ?!
ના આલિંગી મગજ તર દૂરે થઇ જતાં !

ભમે ગુંજી ગુંજી, તુજ મુખ નિહાળે સ્મિતભર્યું,
અહો ! કેવું ખીલે ! સુરભભર કેવું મહેકતું !
ઇશારે ભોગીને લટુ કરી દઈને નચવતું !
હસે સન્ધ્યા સામે ! અનિલલહરીથી ઝુલી રહ્યું !

અરે ! માળીની છે તુજ તરફ દૃષ્ટિ પણ નકી,
પરોવી દેશે એ ચુંટી લઇ તને દોરની મહીં;
છતાં એ ત્હારૂં તો મધુર મુખડું તું હસવશે,
નકી તું જાણે છે સુરભ તુજ આ સાર્થક થશે.

તું ક્યારની ખરફના જલથી સિંચાશે
આ મ્હેકની મધુરતા ખમણી કરીને,
વેણી મહીં લટકશે તુજ પાંખડી એ
હા ! પારદર્શક સુ સુન્દરીકંઠ પાસે.

રોમાંચમાં અગર તું મકરન્દ છાંટી
કર્ણે રહીશ પ્રતિબિમ્બિત ગાલમાં યે;
નિદ્રસ્થ મ્હેકથી કરી પિયુપ્રેયસીને,
ત્યાં શ્વાસથી પિયુ તણા કરમાઇ જાશે.

અહીં તો કૈં લાંબું તુજ જીવિત છે જો રહી શકે,
અરે કિન્તુ ત્હારી સુરભ અનિલોમાં ઉડી જશે;
કને માળી આવે ત્યમ ત્યમ અહો ! તું હસી રહે !
તને વ્હાલું ના ના જીવિત પણ પ્રીતિ નકી હશે.

તને લાગે મીઠું જરૂર મરીને સાર્થક થવું,
નકી ત્હારૂં હૈયું રસ અનુભવી શોધી જ રહ્યું;

તને મૃત્યુ એ છે મધુર કંઇ સત્કાર મળતાં,
તને ભાવે મૃત્યુ પ્રિયતમપ્રિયાની રમતમાં.

પ્રભુ આવી હોંશો જરૂર તુજ પૂરી જ કરશે,
વૃથા કાંઈ કોની નવ પ્રબલ ઇચ્છા કદિ બને;
અરે પ્યારી! તુંને મમ પ્રિયતમાને દઇશ હું,
નહીં સૂંઘી તારી સુરભ મધુરીને લઇશ હું.

૧ – ૫ – ૯૬.

प्रिया कविताने

મને વ્હાલી લાગી, પ્રથમ મળતાં હું તુજ થયો,
હસ્યું તારૂં મ્હોં ને તુજ સ્મિત મહીં હું મળી રહ્યો;
તને ભેટું એવી ગમ હૃદય ઇચ્છા કરી રહ્યું,
વળી ત્હારાં નેત્રો અનુકૂલ દીઠાં ને ચળી ગયું.

અરે! તું તો દેવી, જન ગરીબ હું પામર નકી,
શકું જોઈ એ હું કયમ હૃદયની તે તુજ દ્યુતિ?
ઢળ્યાં મ્હારાં નેત્રો વળી, પ્રિય! તું એ દૂર જ ઉભી,
પડ્યું આ હૈયું તો પણ લપટી ત્હારા પદ મહીં.

સ્વીકાર્યો તેં મુજ પ્રણય ને કાંઇ હું પાસ આવ્યો,
ખોળે ત્હારે હૃદય ધરવા કમ્પતું પાસ લાવ્યો;
ભેટું માની કર પણ કર્યો દીર્ઘ મેં એક, વ્હાલી!
કિન્તુ તું તો નભ તરફ, રે! ઊડતી ક્યાંય ચાલી?!

જોયું ઊંચે ! ક્યમ ઉડી શકું ? પાંખ આવી હતી ના ,
" તું ક્યાં ! હું ક્યાં ! " હૃદય દ્રવતું છેક તૂટી પડયું આ ;
રે રે ! ત્યારે પ્રતિકૂલ હતો સર્વ સંસાર , વ્હાલી !
મૂર્છા આવી નિરખી દિલની ભાંગતાં આશ છેલ્લી .

પછી ત્હારો જાણી મમ શિર લઈને તુજ કરે
મને તું આલિંગી ! ભ્રમણ સહુ ભાંગ્યું હૃદયનું !
ફર્યો ઊંચે નીચે અખિલ ભુવને હું તુજ સહે ,
અહો ! હર્ષે હર્ષે હૃદય મમ ફૂલી ધડકતું .

પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા ,
મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા ;
મને કૂંચી આપી મમ હૃદયની ને જગતની ,
અને તાળું ખોલી તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી !

આ શું ? આશું ? નયન વહતાં અશ્રુનું પૂર એ શું ?
હૈયું મ્હારૂં પિગળી મનતું મીણ કે નીર જેવું !
ત્યાં બ્રહ્માંડે નજર કરતાં અશ્રુમાં વિશ્વ ન્હાતું !
ઓહો ! વ્હાલી ! પ્રલય જગનો અશ્રુથી આ થશે શું ? !

ત્હારાં અંગો , તુજ અવયવો , ઓષ્ઠ ને ગાલ સર્વે ,
જ્યાં જોઉં ત્યાં જલમય વહે અશ્રુની ધાર , વ્હાલી !
" જો જો વ્હાલા ! મુજ સહ રહી આજ છે ન્હાણવાનું ! "
એ શું બોલે ? ભવતુ ! સખિ ! તું આમ રોતાં ય , વ્હાલી !

અરેરે ! શોખની ચીજો રડે ને રોવરાવતી !
હોત ના અશ્રુ તો ઓહો ! પ્રેમ ને શોખ હોત ક્યાં ?

૨ – ૫ – ૯૬

વિધવા બ્હેન બાબાંને

વ્હાલી બાબાં ! સહન કરવું એ ય છે એક લ્હાણું !
મ્હાણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક લ્હાણું !
મૃત્યુ થાતાં રટન કરવું ઇષ્ટનું એ ય લ્હાણું !
આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એ ય લ્હાણું !

સંબન્ધીના મરણ પછી ના સર્વ સંબન્ધ તૂટે,
બ્હેની ! આંહીં વિરહ જ ખરો ચિર સંબન્ધ ભાસે ;
તે પ્રેમી જે પ્રણયમયતા જોઇ મ્હાણે વિયોગે,
મીઠું કિન્તુ ક્ષણિક જ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે.

છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, બ્હેન ! સૌભાગ્યથી કૈં,
છે ભક્તિમાં વધુ વિમલતા, બ્હેન ! શૃંગારથી કૈં ;
બાબાં ! ત્હારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
ઊંચે ઊંચે તુજ દિલ જશે લેઇ ધીમે ઉપાડી.

ના બોલું આ તુજ હૃદયનાં અશ્રુ હું લૂછવાને,
શાને લૂછું હૃદયશુચિતા આંસુડાં દાખવે જે ?
વ્હાલી બાબાં ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
ઇચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ, વ્હાલી !

બાપુ ! આ સૌ સુખ દુઃખ તણી વેઠ નાખી નથી કૈં,
આ તો બોજો કુદરત તણો માત્ર કલ્યાણકારી ;
આ ખ્હાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમાં ત્યાં
થાકુવાળાં શ્રમિત ન બને કિન્તુ સૌન્દર્ય જોતાં.

આ કુંડાળું કુદરત તણું કોઇ જોઈ શકે, તો
ના ના જોશે કંઇ વિષમતા કિન્તુ સીધાઇ લીસી;
ટૂંકી દૃષ્ટિ જનહૃદયની અલ્પ ખંડો જ જોતી,
ને તેથી આ સુઘટ સરણી દિસતી ડાઘવાળી.

બાળાં! જોને નયન ભરીને આંસુથી એક વાર!
બાળાં! જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર!
વ્હાલા સાથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી તું,
બાળાં! ખુલ્લું હૃદય કરી જો, એ જ ઇચ્છ્યું હરિનું.

જોને, બાપુ! તુજ જિગરનો મિત્ર તો ત્યાં વિલાસે,
ત્હારો ચ્હેરો ગત હૃદય એ ત્યાં ય ઉભું વિમાસે!
એ રેલાયું ઉદધિ સઘળે કિન્તુ તું બિન્દુ તેનું,
આડું આવ્યું પડ નયનને ત્હોય એ વારિ ત્હારૂં.

બ્હેની! આવાં પડ પછી પડો આવતાં જાય આડાં,
અન્તે ગાઢાં પડ ચીરી દઈ પાર જાતાં સહુ ત્યાં;
તું ને મ્હારી પ્રિય સખી ત્યજી હું ય જાઉં કદાપિ,
એવું એ કૈં શુભ જ કરવા ઈશ ઇચ્છે કદાપિ.

રે! તો સાથે તમ હૃદયનાં ગાળજો અશ્રુ બન્ને,
જે બાકી તે ભણી લઇ તમે આવજો સાથ બન્ને;
બાળાં! તું એ શીખીશ ફરી આ પાઠ ઔદાર્યનો, ને
મ્હારી ભોળી પ્રિય અબુધને દોરજે આ જ માર્ગે.

૩–૫–૯૬.

ન જાણ્યું મેં ત્હારો મમ હૃદય આલમ્બ બનશે ,
ન જાણ્યું કે પ્યાલું તુજ જિગરનું આમ ઢળશે .

ચ્હડાઈ મોડી ને અરર ! દિલ વ્હેલું વશ કર્યું ,
વિના વિચારે કૈં વળી જિગર તેં અર્પી જ દીધું !
ઘવાયેલું શલ્યે મમ દિલ વળી અન્ય દિલનું ,
તહીં બંધાયેલું દૃઢ ફરજબન્ધે ગરીબડું .

તને ચાહું કિન્તુ મુજ પ્રણય તું જોઇશ નહીં ,
અરે ! મૃત્યુ વેળા નયન તુજ હું ચાંપીશ નહીં !
તને આવે કષ્ટો – મુજ દિલ ન આ ઢાલ બનશે !
તને છોડી દેવા હૃદય મમ આ યત્ન કરશે !

અરે ! મ્હારી સ્થિતિ અનુકૂળ નહીં પ્રેમ કરવા ,
સ્થિતિનાં જન્તુ તે જન સ્થિતિ ન પામે પલટવા ;
વિના ઇચ્છા ! રે ! રે ! મુજ જિગર તો ક્રૂર બનશે !
અરે ! એ ચીરાતાં તુજ જિગર તો ચીરી જ જશે !

પ્રિયે ! હું જેનો તે કદિ ત્યજી મને સ્વર્ગ વસશે –
કદી છૂટી તૂટી મુજ હૃદયનું પિંજર જશે ,
અરે ! બન્ધાઇ તે પણ નવ ઉડે પાંખ કદિ એ ,
નહીં આ પંખી તો ક્ષણ જીવી શકે પિંજર જતે .

અરે ! રે ના ! રે ના ! પણ નહિ રડે તો કરીશ શું ?

કર્યું છે દમ બ દમ નમવું શરૂ મેં જ્યારથી કદમે
અરે કાતિલ આ ત્હારૂં ઉપાડયું ત્યારથી તેં તેં !

ખુદાને જે કદમ ઝૂકે કદમ ત્હારે ઝૂકયું શિર તે !
મગર કૈં ખ્યાલ તેનો ના ! હવે હદ આવી પ્હોંચી છે.

ન ધર હદ ઉપરે પગલું, તહીં આતશ જળે હરદમ !
કબૂતર દિસતું તે તો બને છે શેર ત્યાં, ઝાલિમ !

જફામાં શીદને જાવું ? કર્યો તે ઝુલ્મ ભૂલી જો,
તને પેદા કરી તે તે ખુદાનો હું ય છું બન્દો.

ન ધર હદ ઉપરે પગલું, તહીં ના ઝુલ્મ આ ચાલે,
સિતમગરને શિરે ત્યાં તો સિતમ હરગિઝ ફાવે છે !

તહીંની ખાકમાં શાને થવાને ખાક તું ચાહે ?
અરે ! ઈન્સાન થા યા તું ખુશીથી સ્વાદ જા એ લે !

૧૬ – ૫ – ૯૬.

अति मो

અતિ મોડું મોડું વદન તુજ "ચાહું" કહી શકયું
અને મ્હારૂં હૈયું સમજી નવ વ્હેલું કંઇ શકયું;
હતી તું તો શિષ્યા, રમતમય એ ચાગ તુજ સૌ,
અહો ! કોડે હેતે હૃદય મમ એ લાડ પુરતું.

મને – ના જાણ્યું કે – હૃદયરસભોકતા કરીશ તું,
તને જે અર્પેલું પીયૂષ મુજને તે દઇશ તું;

एक कळीने

તુજ છિદ્રિત દેહ થતી કુમળી,
લલનાહૃદયે ચગદાઇ જતી;
તુજ પાંખ સહુ વિખરાઇ પડે
પણ સ્નિગ્ધ પરાગ ઉરે ઉભરે!

પણ માળી તને કહિ જો સૂંઘતો
તુજ મૃત્યુ થતું કયમ તુર્ત? અહો!
તુજ મૂલ અમૂલ તણું કરતો,
કંઇ એ દુઃખ છે તુજને? કળી ઓ!

૪ - ૫ - ૯૬.

हद

મુનાસિબ બસ હવે કરવું, નઝર હદ આ અહીં આવે;
પડયું ખંજર ન પાછું લે, ઝુકાવ્યું આ ન દિલ ઝૂકે.

ન કર ઘા, ઘા થશે ઊંધો! ખુદા લેશે ખૂનીનું ખૂન!
અને બદનામીનો ભારો ઉપાડે, યાર! શે ત્હારો?

સિતમગર! તું સિતમની જો નકી હદ આવી છે આ આ,
નહીં તો ઝુલ્મ સ્હેનારૂં ચડે તોફાનમાં દિલ ના.

ખુદાનો ખોફ કૈં રાખી, શરમ કૈં આંખની રાખી,
હવે ફેરાવવો બસ કર અરે શયતાનનો ચરખો.

મને મોહું મોહું મરણ પછી તું અમૃત મળ્યું ,
ઉઠાડી ના કો દી મરણવશને અમૃત શક્યું ;
અરે ! ઢોળાયું એ , ઢળી જઈ ભળ્યું છેક જ ધૂળે ,
પ્રભુની એ ઈચ્છા ! અનુકૂલ પડે વા નવ પડે !

સખિ ! ત્હારે માટે જીવીશ ફરી હું આ જગતમાં ,
શીખો આ ફેરે તો સહવું વિધિની આ રમતમાં ;
અહો ! એ ઈચ્છાથી તુજ સહ ફરી જન્મીશ નકી ,
તને ત્યારે , વ્હાલી ! હૃદયરસ હું અર્પીશ નકી .

પ્રવાસે આ ચાલ્યો જીવ અનુભવી જ્યારથી થવા ,
મળ્યું આવું મીઠું સહન કરવું ના કદિ હશે ;
ફકીરી ત્હારી ને મધુર મુજ આ કેદ ગણજે ,
લગાડી લેજે તું જગત સહુની ખાક જિગરે .

ફરી જન્મી સાથે હૃદય મુજ હું અર્પીશ તને ,
પ્રવાસે કૈં તેથી જરૂર વધુ વેળા થઈ જશે ;
અરે ! વ્હાલી ! વ્હાલી ! પ્રણયરસ કિન્તુ મધુર છે ,
કર્યું તેને માટે હૃદય સુખથી ના અટકશે ?

પ્રવાસીને વીત્યા કંઇ યુગ , યુગો કૈં વહી જશે ,
નકી તેમાં એવો સમય મધુરો એક જ હશે ;
ત્વરા છે ના કાંઈ કુદરત પીવાડે પીયૂષ જો ,
ભલે લાખો જન્મો પ્રણયરસમાં એમ વહજો .

પ્રિયે ! આ આશાથી તુજ નયન તો પિગળી વહે ,
પ્રિયે ! આ આશા તો તુજ હૃદયને ક્રૂર જ દિસે !

ન જાણ્યું મેં ત્હારો મમ હૃદય આલમ્બ બનશે,
ન જાણ્યું કે પ્યાલું તુજ જિગરનું આમ ઢળશે.

ચઢાઈ મોડી ને અરર ! દિલ વ્હેલું વશ કર્યું,
વિના વિચારે કૈં વળી જિગર તેં અર્પી જ દીધું !
ઘવાયેલું શલ્યે મમ દિલ વળી અન્ય દિલનું,
તહીં બંધાયેલું દઢ ફરજબન્ધે ગરીબડું.

તને ચાહું કિન્તુ મુજ પ્રણય તું જોઇશ નહીં,
અરે ! મૃત્યુ વેળા નયન તુજ હું ચાંપીશ નહીં !
તને આવે કષ્ટો – મુજ દિલ ન આ ઢાલ બનશે !
તને છોડી દેવા હૃદય મમ આ યત્ન કરશે !

અરે ! મ્હારી સ્થિતિ અનુકૂળ નહીં પ્રેમ કરવા,
સ્થિતિનાં જન્તુ તે જન સ્થિતિ ન પામે પલટવા;
વિના ઇચ્છા ! રે ! રે ! મુજ જિગર તો ક્રૂર બનશે !
અરે ! એ ચીરાતાં તુજ જિગર તો ચીરી જ જશે !

પ્રિયે ! હું જેનો તે કદિ ત્યજી મને સ્વર્ગ વસશે –
કદી છૂટી તૂટી મુજ હૃદયનું પિંજર જશે,
અરે ! બન્ધાઇ તે પણ નવ ઉડે પાંખ કદિ એ,
નહીં આ પંખી તો ક્ષણ જીવી શકે પિંજર જતે.

અરે ! રો ના ! રો ના ! પણ નહિ રડે તો કરીશ શું ?
હવે તો રોવું એ તુજ હૃદયનું એક જ રહ્યું !
અરે ! મ્હારે તો એ રુદન પણ મીઠું નવ મળે !
અરે ! હૈયું રોતાં મુખ હસવવું એ જ ફરજે !

ન્હાનું બચ્ચું રમત કરતાં ચીસ પાડે અજાણ્યે,
શું જાણે કે ફડફડી ઉઠે માતનો જીવ ત્યારે ?
તું તો મ્હોટો પણ જરૂર કૈં બાલબુદ્ધિ રહી છે;
ત્હારી માતા તુજ વિણ દુઃખી – કેમ જાણી શકે એ ?

શું એ ત્હારૂં હૃદય કુમળું કોઇ કન્યા મહીં છે ?
આ ડોશીને હૃદય તુજ શું, ભાઇ ! ભૂલી ગયું છે ?
બાળ્યું મ્હારૂં હૃદય બહુ એ, ભાઇ ! બૂરા વિચારે,
મ્હારૂં હૈયું તુજ શિર નહીં દોષ એ કો દી ઢાળે.

વ્હાલા ! ત્હારૂં મુજ સમ હશે દગ્ધ હૈયું કદાપિ !
ના વિસામો તુજ હૃદયને, બાપલા ! કૈં કદાપિ !
લક્ષ્મી, કીર્ત્તિ, પ્રણય, સહુની વ્યર્થ આશા થઈ શું ?
ગાંડોઘેલો થઇ ભટકતો જંગલે તું હશે શું ?

એવો ત્હોયે ડરીશ કદિ ના માતની ઝૂંપડીથી,
કાલોઘેલો નિરખીશ તને, બાપુ ! હું આંસુડાંથી;
આ મ્હોટાઈ જગતની મને કાંઈ વ્હાલી નથી, હો !
મ્હારાં ઘેલાં મુજ હૃદયને ડાહ્યલાંથી વધુ, હો !

જે ઘંટીને દળી દળી તને પોષતી હેતથી હું,
ન્હાના ત્હારા સહુ જ કજીયા પૂરતી કોડથી હું;
હોંશે ઘંટી દળીશ ફરી તે જોઈ મ્હોં, બાપ ! ત્હારૂં,
જ્યાં સુધી હું શિથિલ મુજ આ દેહમાં જીવ ધારૂં.

ત્હારી માની તુજ જિગરમાં રાખજે ના દયા તું,
ત્હારી માની ગરીબ સ્થિતિને માનજે ના દુઃખી તું;

ન તેં વિચારેલું કદિ પણ હતું કાલનું, સખિ !
અરે ! આ આશાથી કયમ સુખી બને તે દિલ ? સખિ !

નિરાશામાં, બ્હેની ! જીવિત કયમ ત્હારૂં પૂરૂં થશે ?
અને ત્હારી પીડા મુજ નયન શે જોઇ શકશે ?
રહ્યું જોવું, રોવું, સ્મરણ કરી ગાવું કદિ કદિ !
કભાવે ભાવે એ સહવી પણ ઈચ્છા પ્રભુ તણી !

૧૯ - ૫ - ૯૬.

વૃદ્ધ માતા

દૂર વસતા પુત્રને

બાપુ ! તું તો કયમ ભટકવા દૂર ચાલ્યો ? 'અરેરે !
ત્હારી માતા, તુજ ગરીબડી ઝુંપડી કેમ ત્યાગી ?
સંદેશો એ કંઈ નવ મળે ! કાગળે કાંઇ ના ના !
આશા રાખી રડી રડી અરે ! વર્ષ મેં આઠ ગાળ્યાં !

આશામાં તો ભય બહુ અને ભોળવે છે મને એ,
શું એ કાયા ભડભડ થતી બાળી નાખી ચિતાએ ?
ત્હારૂં મૃત્યુ કદિ થઇ ગયું ત્હોય હું કાં અજાણી ?
રે ! જાણું તો દુઃખ મુજ બધું - શાન્તિ પામું - નિવારી.

ના ભીંજાવું નયનજલથી નામ ત્હારૂં પછી હું,
ના આપે આ હૃદય ઠપકો - પાપથી એ બચે તું;
કે વિચારો હૃદયગમતા આવીને ઉડી જાતા !
બાપુ ! આવું તિમિર કદિ એ કોઇ દિલે હશે ના !

ભાસે છે આ જગત સઘળું ક્રૂર, બાપુ! મને તો!
ત્હારી ના તે નીરસ સઘળી વાત, બાપુ! મને તો!
આવે છે સૌ મુજ ઘર મહીં જોઈતું આપવાને
કિન્તુ મ્હારા દરદ પર ના કોઇને કૈં દયા છે!

કાં સંતાયો? પ્રિય પ્રિય અરે! આવને આવને તું!
તું વિના આ જગત પર છે કોઇ ના મિત્ર મ્હારૂં!
ના આવે તો સમજણ મને કાંઇ ના આપશે શું?
શું દૈવે ના કંઈ પણ દયા રાંકની લાવશે શું?

બીજાંને તો જરૂર સુખડાં શોધતાં હાથ લાગે,
મ્હોટાં ત્હોયે જરૂર વિરમે સર્વ તોફાન અન્તે;
પાપી એ સૌ સમય વીતતાં પાપની માફી પામે,
એ શાન્તિ શું કદિ પણ મને આપશે ના પ્રભુ એ?

ક્યારે મ્હારી દુઃખની ફરશે ક્રૂર શિક્ષા? અરેરે!
ક્યારે ત્હારૂં મરણ સુણતાં મૃત્યુ થાશે? અરેરે!
સૂકાયુ આ રુધિર સઘળું ત્હોય ના જીવ જાતો!
જૂઠી આશા ઉપર જીવ આ કેમ વીંટાઇ રહેતો?

વીતેલો આ સમય મુજને સર્વ ચોકખું કહે છે,
ના ના, બાપુ! મુજ મગજમાં કૈં જ શંકા રહી છે;
શ્વાસે શ્વાસે ક્યમ હજુ જપે ત્હોય આ દિલ મ્હારૂં,
'બાપુ! બાપુ! પ્રિય પ્રિય અરે! આવને આવને તું?'

૨૪ – ૫ – ૯૬.

ત્હારૂં માગ્યું દઈશ સઘળું ઘંટી એ વેચી નાખી,
રહેજે તું તો જ્યમ ઠીક પડે આળસુ તેમ, ભાઈ!

રે રે બાપુ! તુજ બૂમ સુણે કેહની શું દિવાલો?
કે કોઈથી જખમી થઇને એકલો, ભાઇ! સૂતો?
કે ફેંકાયો વન મહીં દૂરે સિંહની કો ગુફામાં?
શું એ હાડો વિખરી પડી સૌ શ્વાસ લેતાં હશે ના?

કે સિન્ધુમાં ગરક જ થયો સોબતી સર્વ સાથે?
જ્યાંથી કાંઈ ખબર કહિ એ પાઠવી ના શકાયે!
બાપુ! બાપુ! મમ હૃદય તો આંધળું છેક થાતું!
કેવી રીતે તુજ સ્થિતિ તણી વાત રે! મેળવું હું?

આંહીં ત્યાં મેં ભટકી ઘસવી ડાંગ છે, બાપુ! મ્હારી,
રસ્તા સર્વે નયનજલથી ભીંજવી આંખ ખોઈ;
મ્હોં જોવું છે, મુજ જીવિતનો અન્ત આવી પહોંચ્યો,
આ ડોશીનું મુખ નિરખવા, બાપ! તું આવજે, હો!

ત્હારૂં મૃત્યુ થયું જ સમજી ભૂતને શોધતી હું!
જૂઠી આશા – મૃત સહ નકી વાત ના થાય, બાપુ!
ના તો તેને કયમ મળ નહીં નિત્ય તુંને જપીને
ત્હારે માટે રહી તલફી જે શેર લોહી સૂકાવે?

કમ્પે છે આ દિલ જરી સળી ઘાસની કમ્પતાં, ને
દોડે છાયા ઘન તણી અને દિલ મ્હારૂં ડરે છે!
ઘેલું મ્હારૂં દિલ કંઇ કંઈ પૂછતું વાત તેને,
ને અન્તે એ વધુ દુઃખી બની ઊંઘતું કે રડે છે.

ના ચાહે એ પણ હૃદયનું એ જ છે સ્નેહસ્થાન,
ચાહે તેને મળતર તણું હોય ના કાંઇ ભાન !
અર્પી દીધું ! બસ થઇ ગયું ! લૂટનારૂં લૂટે છો !
ના પ્રીતિ ને હૃદયરસનો કાંઇ વેપાર થાતો !

૨૫ – ૫ – ૯૬.

महात्मा मूळदास

કીર્તિ વિષે (એક ઐતિહાસિક કથા)

તારાનાં ઝુમખાં વતી રજનીનો અન્ધાર દેખાય છે,
શાન્તિ છે સહુ સ્થાનમાં પણ અહીં કૂવા કને કોણ છે ?
ઓહો ! કોણ હશે અહીં વન મહીં નિઃશ્વાસ આ મૂકતું,
જેના શબ્દથી વૃક્ષથી ઘૂવડ આ ઘૂઘૂ કરી ઉડતું ?

સ્ત્રી છે તે દુઃખિયારી કો, જીવવું ગમતું નથી !
આવી છે આ કુવા માંહીં પડીને દેહ પાડવા !

બોલી ન કાંઇ પણ ઉભી નવાણુ પાસે,
કૂવા મહીં નજર એ સુખથી કરે છે;
સૌન્દર્ય કૈં મરણના સુખમાં હશે શું ?
હા ! કાંઇ એ તરફડશે મરતાં નહીં શું ?

દૃઢ સંકલ્પથી ના શું હૈયું હામ ધરી શકે ?
અન્ધારામાં બ્હીનારૂં તે કૂવામાં સુખથી પડે !

“હાં હાં !” થયો પણ ધ્વનિ કંઇ પાસ તેની,
ને હસ્ત કો પુરુષના કરથી ઝલાયો;

ના ચાહે એ

" ના ચાહે એ " કહીશ નહિ તું ! વ્યર્થ કુહેવું નકી એ !
હું ચાહું ને કયમ નવ મને, ભાઇ ! ચાહે અરે એ ?
વ્હાલા ! વ્હાલી મુજ હૃદયની આરસી છે નકી એ,
અર્પુ છું હું જિગર મુજ તો કેમ ઝીલે નહીં એ ?

' ના ચાહે એ, ' અરર ! કદિ એ સત્ય શબ્દો હશે જો,
ના સ્વીકારે મુજ હૃદયને અર્પતાં એ કદી જો ;
ના શું ત્હોયે મુજ દિલ પરે કાંઇ તેને દયા એ ?
શું ફેંકી એ મુજ દિલ શકે એક અશ્રુ વિના એ ?

ના ચાહે એ, વળી નવ દયા – એ જ સાચું હશે શું ?
ત્હોયે, બાપુ ! હૃદયની દયાપાત્ર ના એ થતી શું ?
અર્પાયેલું જિગર ચીરીને કોણ પસ્તાય છે ના ?
પસ્તાશે એ દિલ પર ઘટે, ભાઇ ! કૈં શું દયા ના ?

ના ચાહે ને નિરદય થશે કોઇ દી એ દુઃખી ના,
ત્હોયે શું છે ? સુખી રહી શકે તે ન સુખી રહે કાં ?
" ના ચાહે તે સુખી નવ હજો " ઇચ્છવું યોગ્ય ના એ,
ચાહે તેને ફરજ સમજી ચાહવું શે પરાણે ?

' ના ચાહે ' એ કહી ફરજ તેં, બાપુ ! ત્હારી બજાવી,
દીવાની આ પણ કુદડી તું કેમ લેશે બચાવી ?
ઝાલી રાખે મુજ હૃદય તે કાંઇ શક્તિ ન ત્હારી !
જાવા દેને ! અનુભવ થશે ! કાંઇ જોશું અગાડી !

" હું તો છું વિધવા અને કુલ વળી છે નીચ મ્હારૂં, પિતા !
" રે રે ! એક વણિક જોઇ મુજને કૈં મોહ માંહીં પડયો !
" સાથે કૈંક દિનો ગયા, જગત કૈં તે જાણતું ના હતું,
" કિન્તુ પાપ તણો ભરાઇ ફુટતો, બાપુ ! ઘડો આખરે.

" ગર્ભવતી થતાં હું તે પાડોશી સમજી ગયાં,
" ન્યાયને બારણે તેથી મ્હારે તો ચડવું પડયું.

" કાલે થશે જરૂર રે ! ઇનસાફ તેનો,
" ને નામ એ વણિકનું કયમ દેઉં હું તો ?
" એ બોલતાં જરૂર એ નવ જીવ રાખે,
" એનું થતું મરણ હું કયમ જોઉં આંખે ?

" ગર્ભનું બાલ આ ને હું તેથી, બાપુ ! મરી જશું;
" જીવવાને કહેશો ના ! શું છે ના મરવું ભલું ? "

વિચારી મૂળદાસ આમ વદતો ધીમે દયાથી ગળી,
"ના, ના, બાઇ ! મરીશ ના, જીવિતનો છે માર્ગ ખુલ્લો અહીં;
"જે દીવો નવ ઓલવાય કદિ તે ફૂંકે ન બૂઝાવવો,
" લેજે તું મુજ નામ ને થઇશ હું સુખે પિતા બાલનો."

" અરેરે ! કેમ એ થાશે ? ત્હમારૂં નામ શે લઉં ?
" કેમ હું ફૂહનો ડાઘો ત્હમારી કીર્ત્તિને દઉં ? "

" કીર્ત્તિને સુખ માનનાર સુખથી કીર્ત્તિ ભલે મેળવો,
" કીર્ત્તિમાં મુજને ન કાંઇ સુખ છે, ના લોભ કીર્ત્તિ તણો;
" પોલું છે જગ ને નકી જગતની પોલી જ કીર્ત્તિ દિસે,
" પોલું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્ત્તિ સહેજે મળે.

"એ પોતાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્ત્તિ ન પામી શકે,
"લોકોની અપકીર્ત્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્ત્તિ વસે;
"એવી કીર્ત્તિ તણું મહત્ત્વ કદિ એ લોકો ન જોઈ શકે,
"દેખે નેત્ર ભલે પરન્તુ ગ્રહણે ના સૂર્ય આંખો પડે.

"તુચ્છ એ કીર્ત્તિને સાટે ના ના ખૂન થવા દઉં,
"સહેશે સુખથી ડાઘો નામ આ મૂળદાસનું."

તે બાઇના હૃદયનાં પડ ઉઘડયાં સૌ,
આભારની છલકમાં દિલ ભાન ભૂલ્યું;
જોઈ શકી ઝળક સૂર્યની ડાઘ માંહીં,
કૈં પામતાં મહત એ દિલની પ્રસાદી.

થયાં એ બે ય જૂદાં ને ઇનસાફ થઈ ગયો,
મહાત્મા જૂઠ બોલ્યો, ને સ્ત્રી સાથે વનમાં રહ્યો.

હાહાકાર થઈ રહ્યો દિવસ તે આખો બધે ગામમાં,
ઘેરઘેર થતી હતી મશકરી ને વાત બાવા તણી;
તેને જે પૂજતાં હતાં જન સહુ ધિક્કાર તે આપતાં,
ભિક્ષા એ નવ માગતાં મળતી ને ભૂખે દિનો કૈ જતા.

ભાઈ ને બ્હેન જેવાં એ બાવો ને બાઇ એક દી,
મઠમાં એ જ બીનાની વાત કૈં કરતાં હતાં.

કોઈ તે સુણતું 'તું, ને હર્ષાશ્ચર્ય વિષે પડયું;
ને એ બોલી ગયું ધીમે, "સત્યનો બેટ્રી છે પ્રભુ."

ચણભણ પછી ચાલી વાત કૈં ગામ માંહીં,
જનહૃદય પડયાં સૌ કાંઇ શંકા મહીં, ને

જનપદ ફરી લાગ્યા આવવા તે જગાએ ,
ભજન પણ ગવાતાં રાત્રિએ ત્યાં ફરીને .

અન્ધારે સત્ય ડૂબ્યું તે આવતું તરી આખરે ,
પરન્તુ કાંઇ એ તેની ચિન્તા ના મૂળદાસને .

૨૭ – ૫ – ૯૬ .

સીમા

જોડી જોડી , ત્રિપુટી કહીં ને મંડળી ચારની કૈં ,
ને કયાંહીં તો રસિક દિલના કાફલા સાથ ચાલે ;
બેતાલો કે બસુર નહિ કો કમ્પતો તાર ભાસે -
એ વીણાના સ્વરથી સઘળો માર્ગ મીઠો બને છે .

ફેલાવાને ઉરઉદધિની ઊર્મિઓ ઉછળે છે ,
ઊર્મિ ઊર્મિ જરી અડકતાં ઐકય કેવું ધરે છે ?
જૂદા રંગો ભળી ગળી જતાં એકરંગી બને છે ,
ને તેમાં ના નઝર કરતાં ફાટ સાંધો દિસે છે .

મેળો મીઠો , અરર ! પણ આ એક બે ચાર દીનો ,
સીમા આવી ! બસ અટકવું ! કોઇનો તાર તૂટયો !
તૂટયો વા તે ઉતરી જ ગયો ! મેળ પાછો મળે ના !
તાણો ખેંચો પણ નવ ચડે ! ધૂન એવી મચે ના !

હું બોલું તે કબુલ કરવા દિલ તે ' ના ' કહે છે !
હું જોઉં જ્યાં ગિરિ ચળકતો ખાડ તે ત્યાં જુવે છે !

કાંટા ખૂંચે મુજ જિગરની ગોદમાં આવતાં, ને
હું ખીલું ત્યાં અરર! ઢળતી કેમ મૂર્છા જ તેને?

સીમા આવી મુજ દિલ તણા સોબતી દિલની ત્યાં,
એ હૈયું તો મુજ હૃદયની સાથ રે! વિસ્તરે ના;
એ જોડાયું જગત સહ ને બન્ધ આ તોડી ઉડે,
સીમા તેની, મુજ હૃદયની દૂરના અન્તરે છે.

મ્હારી દૃષ્ટિ સમય વહતાં કાંઇ જૂદી થઈ છે,
તે દૃષ્ટિમાં. વિકૃતિ સમયે કાંઇ જૂદી કરી છે;
ફાંટા ફૂટયા અમ હૃદયના માર્ગમાં ઉલટા છે,
'તે ક્યાં! હું ક્યાં!' અરર! રડવું એ જ ભાગ્યે લખ્યું છે.

એ **સીમા**ની ઉપર પગલું દેઇ ઓળંગશે એ,
ત્યાં તો **સીમા** મુજ જીવિતની આવશે વા જશે એ;
તેની **સીમા** ઉપર લટકું આમ બન્ધાઇ દોરે,
દોરી તૂટે જીવિતની છતાં બન્ધ તો કેમ તૂટે?

રે રે! **સીમા** પ્રતિ હૃદયની આમ જૂદી હશે શું?
રે! **સીમા**ની ઉપર ચડવું કોઇને સ્હેલ ના શું?
વીણાતારો બસુર બનતાં એ જ કમ્પાવવા શું?
રે! **સીમા**એ કટુ વિષ ભર્યું આમ મીઠાશમાં શું?

કિન્તુ મીઠી કવિતા છે **સીમા**એ પગ મૂકતાં,
સિન્ધુના ઉર્મિ ઉર્મિએ નાચે છે ઉરનાવડાં.

૨૮ – ૫ – ૯૬.

अधीनता

ન્હાનાં ન્હાનાં વન વન તણાં ઉડતાં પંખિડાં હે,
કેવાં શીખો મધુર ગીતડાં સર્વ આધીનતાથી ?
પેલી જોડી લટુપટુ થઈ વૃક્ષમાં ત્યાં ઉડે છે,
પાંખે પાંખે નયન નયને વ્યાપ્ત આધીનતા છે.

પેલો ભૃંગે ફુલ ફુલ પરે એ જ આધીનતાની
ચોટી ઉડી ભણુણુણુ કરી ગાય છે ગુંજ ગુંજી !
પુષ્પોની એ મધુરજભરી પાંખડી પાંખડીથી
ગોષ્ટી રેલે રસ છલકતે એ જ આધીનતાની !

ઉગે ચન્દ્રે ખૂબસૂરતીથી વિશ્વ રેલાવનારો
પીવા પ્યાલો કુમુદીદિલથી એ જ આધીનતાનો ;
રે ! બીડાયો કમલપુટમાં, હાય ! આધીન ભૃંગ,
ના શું તેને શશીકિરણને ઝંખવા હોંશ હોય ?

ઓહો ! મીઠી કુદરત તણાં બાલુડાં બાપુ વ્હાલાં !
હોજો સૌને અનુકૂલ સદા આમ આધીનતા આ !
પ્હોળું છે આ જગત તહીંથી કાંઇ વીણી જ લેતાં,
છો માની ત્યાં જગત સઘળું મગ્ન આધીન રૂહેતાં !

મ્હારે રોવું મુજ હૃદયનું કાંઇ છે દર્દ કિન્તુ,
રોઈ ગાઈ તમ હૃદયને ચેતવી જાઉં, બાપુ !
રે ! ના વારૂં તમ જિગરની કાંઇ આધીનતા હું,
એ તો હું એ દરદ સહતાં મૃત્યુ સુધી ન ત્યાગું.

મેં ચૂંટયું 'તું મમ હૃદયનું સ્થાન આધીનતાનું,
કેવું મીઠું રસિક દ્રવતું પુષ્પ વા પ્રેમ જેવું!
બાઝયું ચોટયું મુજ જિગરના છેક ઊંડાણ માંહીં,
પીને પાયો રસ હૃદયનો ખૂબ આનન્દ માંહીં.

છોડયું મેં તો કુદરત મહીં એકલાં ખેલવાનું,
નિર્માયું તે મુજ મન ગમ્યું કોટડીમાં પૂરાવું;
બીજાં જેવી મુજ હૃદયની કાંઇ પીડા નથી આ,
અશ્રદ્ધા કે મરણ દુઃખનાં કાંઇ અશ્રુ નથી આ.

હા! જીવે છે પણ હૃદય ના ગન્ધ આપી શકે તે!
હું જીવું છું મુજ જિગરને ખાકમાં બાળવાને!
એ ચાહે છે મુજ હૃદયને તેટલો હું ય ચાહું,
એ ર્‌હેશે તો કુદરત મહીં સર્વમાં જોઉં છું હું.

ત્‌હોયે એ તો જીવિત વહશે અન્ય આધીનતામાં,
રે! આ મ્હારૂં જીવિત વહતું અન્ય આધીનતામાં!
ઇચ્છા જૂદી અમ હૃદયની, ઈશની જૂદી ઇચ્છા!
એ નિર્માયા અજબ દુખિયા ખેલ આધીનતાના!

રે પંખિડાં! મધુપ, શશી રે! ફૂલડાં બાપલાં હા!
રે! શું ર્‌હેશે તમ હૃદય સૌ આમ આધીનતામાં?
ર્‌હેજો ર્‌હેજો પણ હૃદય સૌ પૂર્ણ આધીન ર્‌હેજો,
લ્હાવો લેજો દિલ સળગશે ત્‌હોય આધીનતાનો.

સ્વચ્છન્દી છો સુખ સમજતાં શુષ્ક સ્વાતન્ત્ર્ય માંહીં,
એ શું જાણે પ્રણયી દિલની વાત આધીનતાની?

દુઃખે સુખે દિલ થડકતાં થાય આધીનને જે,
તે વ્હાણું તો હૃદયરસનું માત્ર આધીન જાણે.

૨૯ – ૫ – ૯૬.

अर्पणपात्र

દેવિ ! મ્હારા હૃદયસરની લ્હેરીઓથી ગળીને
દેવિ ! ત્હારા હૃદયઉદધિઉર્મિઓમાં મળી જે,
દેવિ ! મ્હારી હૃદયસરિતા ગાય તે કાંઈ મીઠું,
ઓહો ! એ તો તુજ હૃદયના તાનનું ગાન, દેવિ !

વ્હાલી ! તેની ઉપર કરજે કાંઇ દૃષ્ટિપ્રસાદ,
ઝીલી લેજે હૃદય ઝીલતાં સ્નેહનું અશ્રુ, વ્હાલી !
મ્હારી પાસે તુજ હૃદયને અર્પવા અશ્રુ માત્ર,
અર્પ્યું, વ્હાલી ! જીવિત ગણજે અર્પતાં અશ્રુ એક.

આ હૈયું, આ શરીર પ્રભુએ આંસુડાંનું ઘડયું છે !
દેવિ ! તેને તુજ હૃદયનું પાત્ર કેવું મળ્યું છે !
વ્હાલી ! વ્હાલું તુજ જિગરને આંસુડું આ થયું છે,
ભક્તિ, પ્રીતિ, હૃદયરસ ને ઐક્ય જેમાં ભર્યું છે.

૩૦ – ૫ – ૯૬.

નિઃશ્વાસને

હૈયે કેવું દુઃખ સુખ ભર્યું ફુંકવા આવતો તું !
ખેંચી કાઢી દિલથી સઘળો ભાર લેઈ જતો શું ?
તું આવ્યો ને કુદરત ઘડી હાસ્ય મીઠું કરે છે !
શોધું છું તે તુજ સહ મને લાધતું હોય જાણે !

૩૦ - ૫ - ૯૬ .

વ્હાલીનું રુદન

આ શું ? વ્હાલી ! તુજ મુખ બધું આંસુથી ભીંજવે કાં ?
હું વિચારૂં સહુજ કંઇ છું , દર્દ તો કૈં જ છે ના ;
આ સંસારે કઇ ફિકર છે - કાંઇ તેને વિચારૂં ,
રે રે ! તેથી રુદન કરવું આમ , વ્હાલી ! ઘટે શું ?

૩૦ - ૫ - ૯૬ .

એક ઘા

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતાં ફેંકી દીધો ,
છૂટ્યો તે ને અરરર ! પડી ફાળ હૈયા મહીં તો !
રે રે ! લાગ્યો દિલ પર અને શ્વાસ રૂંધાઇ જાતાં
નીચે આવ્યું તરુ ઉપરથી પાંખ ઢીલી થતાંમાં .

મેં પાળ્યું તે તરફડી મરે હસ્ત મ્હારાજથી આ ,
પાણી છાંટ્યું દિલ ધડકતે ત્હોય ઉઠી શક્યું ના ;

ક્યાંથી ઉઠે ? જખમ દિલનો ક્રૂર હસ્તે કરેલો !
ક્યાંથી ઉઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !

આહા ! કિન્તુ કળ ઉતરી ને આંખ તો ઊઘડી એ,
મૃત્યુ થાશે ? જીવ ઉગરશે ? કોણ જાણી શકે એ ?
જીવ્યું, આહા ! મધુર ગમતાં ગીત ગાવા ફરીને,
આ વાડીનાં મધુર ફલને ચાખવાને ફરીને.

રે રે ! કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મ્હારી ન આવે,
આવે ત્હોયે ડરી ડરી અને ઇચ્છતું ઉડવાને;
રે રે ! શ્રદ્ધા ગત થઇ પછી કોઇ કાળે ન આવે,
લાગ્યા ઘાને વિસરી શકવા કાંઇ સામર્થ્ય ના છે.

૬ – ૬ – ૯૬.

રખોપીઆને

ફેંકી દેને તુજ કરથી આ પત્થરો, ગોફણી આ,
મ્હારે આવી મુજ ચમનમાં જોઇએ ક્રૂરતા ના;
જે પંખીડાં મુજ ચમનને લાગતાં ઘા ન છોડે,
તે પંખી છો મુજ ફલફુલો ચાખતાં પૂર્ણ હર્ષે.

એ સૌ માગે જરૂર ઘટતો પાકમાં કાંઇ હિસ્સો,
થોડું માગે જીવનઅરથે, સ્વલ્પ દેવું ઘટે તો;
ખાઈ પીને સુખમય બની પંખિડાં ગીત ગાતાં,
ન્હાનું મ્હોટું સમજી સુખમાં જીવતાં સર્વ ન્હાનાં.

આ મ્હોટું છે ઉપવન અને પંખિડાં છે ઘરેણાં,
બાંધે માળો તરુ ઉપર એ છાંયમાં કેવી શ્રદ્ધા ?

ઘા શા માટે ? ગરીબ બહુ એ ! સ્વલ્પસન્તુષ્ટ ભોળાં !
તે સૌ માટે મુજ ચમનમાં જોઇએ ક્રૂરતા ના.

૬-૬-૯૬.

मने जोइने उडी जतां पक्षीओने

રે પંખીડાં ! સુખથી ચણજો, ગીત વા કાંઇ ગાજો,
શાને આવાં મુજથી ડરીને ખેલ છોડી ઉડો છો ?
પાસે જેવી ચરતી હતી આ ગાય તેવો જ હું છું,
ના! ના કો દી તમ શરીરને કાંઇ હાનિ કરૂં હું.

ના પાડી છે તમ તરફ કૈં ફેંકવા માળીને મેં,
ખુલ્લું મ્હારૂં ઉપવન સદા પંખિડાં સર્વને છે;
રે રે ! ત્હોયે કુદરતી મળી ટેવ બ્હીવા જનોથી,
છો બ્હીતાં તો મુજથી પણ સૌ ક્ષેમ તેમાં જ માની.

જો ઉડો તો જરૂર ડર છે ક્રૂર કો હસ્તનો, હા !
પાણો ફેંકે તમ તરફ, રે ! ખેલ એ તો જનોના !
દુઃખી છું કે કુદરત તણા સામ્યનું ઐક્ય ત્યાગી,
રે રે! સત્તા તમ પર જનો ભોગવે ક્રૂર આવી.

૭-૬-૯૬.

पश्चात्ताप

તે હૈયાની ઉપર નબળા હસ્તથી ઘા કર્યો ’તો!
તેમાં લોહી નિરખી વહતું ક્રૂર હું તો હસ્યો ’તો!

શ્રી કલાપીનો કેકારવ

'[illegible]'—

[શ્રી કલાપીનો કેકારવ : પૃ. [illegible]

એ ના રોયું , તડફડ થયું કાંઇ ના કષ્ટથી એ !
મેં જાણ્યું કે જખમ સહવો સ્હેલ સ્હેનારને છે !

કિન્તુ નિદ્રા મુજ નયનમાં ત્યારથી કાં ન આવી ?
રોતું મ્હારૂં હૃદય ગિરિ શા ભાર નીચે દબાઈ !
રે રે ! તે ઘા અધિક મુજને મૃત્યુથી કાંઇ લાગ્યો ,
એ અંગારો મુજ જિગરના મૂળને ખાઇ જાતો !

કેવો પાટો મલમ લઇને બાંધવા હું ગયો 'તો !
તે જોઈને જખમી નયને ધોધ કેવો વહ્યો 'તો !
એ અશ્રુ , એ જખમ , મુખ એ , નેત્ર એ , અંગ એ એ
બોલી ઉઠયાં પરવશ થયાં હોય સૌ જેમ હેતે :-

" વ્હાલા ! વ્હાલા ! નવ કરીશ રે ! કાંઇ મ્હારી દવા તું !
" ઘા સ્હેનારૂં નવ સહી શકે દર્દ ત્હારી દવાનું !
" ઘા દે બીજો ! અગર મરજી હોય તેવું કરી લે !
" ત્હારૂં તેનો જરૂર જ , સખે ! પૂર્ણ માલીક તું છે ."

ત્યારે કેવાં હૃદય ધડકયાં સાથસાથે દબાઈ !
વ્યાધિ તેની , મુજ જિગરની પૂર્ણ કેવી ભૂલાઈ !
ઘા રૂઝાયો , સમય બહુ એ ક્રૂર ઘાને થયો છે ,
ત્હોયે તેનું સ્મરણ કરતાં નેત્ર ભીનાં વહે છે !

હા ! પસ્તાવો - વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે ,
પાપી તેમાં ડુબકી દઇને પુણ્યશાળી બને છે ;
ઓહો ! કેવું સ્મરણ મધુરૂં પાપનું એ ધરે છે !
માફી પામ્યું કુદરત કને એમ માની ગળે છે ,

રાજ્યોથી કે જુલમ વતી કે દંડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતાં કાર્ય સાધી શકે છે !
હું પસ્તાયો, પ્રભુ ! પ્રણયીએ માફી આપી મને છે,
હું પસ્તાયો, મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે.

૭ - ૬ - ૯૬.

मृत पुत्री लालांनी छबी दृष्टिथी खेसवतां

લાલાં ! જોયું તુજ મુખ બહુ આજ વ્હાલી છબીમાં,
વર્ષો વીત્યાં, છબી પણ હવે છેક ભૂંસાઈ, લાલાં !
ત્હારા મ્હોંની તુજ છબી હવે વાત કાંઈ કહે ના,
એ તો લાગે મુજ નયનને અન્યનું ચિત્ર, લાલાં !

બાપુ ! ત્હારી મરણતિથિની આજ યાદી થતાંમાં
હૈયે જાગે સ્ફુટ છબી અને આંખમાં આંસુ આવ્યાં;
છેલ્લે ચુમ્બી તુજ પ્રતિકૃતિ દૂર, લાલાં ! કરૂં છું,
ભૂલી જાવું દુઃખ ઉચિત છે કાળથી જે ભૂલાયું.

ના લેણું તો ઘટિત નહિ તે વ્યર્થ શી ઉઘરાણી ?
લાલાં ! શાને દુઃખની કરવી વ્યર્થ વીતેલ ક્હાણી ?
લાલાં ! અર્પી પ્રભુપદ કને પુષ્પની જે કલી મેં
તેને માટે મુજ નયનમાં આંસુડું હોય શાને ?

રોયો છું હું - જિગર નબળું યોગ્યતા બ્હાર રોયું,
તું જાણે તો દુઃખ પણ તને થાય એવું રડયો છું;

એ રોવું , એ સ્મરણ કરવું યોગ્ય સંસારમાં ના ,
રોવાથી કૈં વધુ જરૂરનાં કાર્ય છે સાધવાનાં .

લાલાં ! તું તો રુદન હસવું સર્વ ભૂલી ગઈ છે ,
વા આ મ્હારૂં સુખ દુઃખ સહુ મોહ માની હસે છે ;
એ શાન્તિનું સ્મરણ કરતાં યોગ્ય છે શાન્ત રહેવું ,
ત્હારા જેવું જીવન જીવતાં ગાળવું યોગ્ય , બાપુ !

કો વિક્ષેપે મુજ નયન આ ત્હોય ભીંજાય જ્યારે ,
લાલાં ! ત્હારૂં મુખ ફરી ફરી આવશે યાદ ત્યારે ;
આંસુડાં એ ખરી પણ જશે પ્રેમ વૈરાગ્યનાં બે ,
વ્હાલી લાલાં ! ક્યમ મળી શકે જ્ઞાન શાન્તિ પરાણે ? !

૮ – ૬ – ૯૬

विना कैं पाप पस्तावुं

વિના કૈં પાપ પસ્તાવું નસીબે આ લખાયું છે !
ફરી પસ્તાઈ એ ફન્દે ફસાવાનું લખાયું છે !

તહીં છે ઇશ્કની મેનાં , જિગર મ્હારૂં પડ્યું તેમાં ;
પરન્તુ પાંખ એ તેની નસીબે દૂર છે ઠેલી !

અહીં છે ઇશ્કનું પિંજર પુરાઈ પાંખ છે જેમાં ,
હવાલે તે તણે ગાળી રહીને ઝિન્દગી જેમાં .

નવી , નીલી અને કુંળી ઉગી તે પાંખ ઉડે છે ,
અને એ પાંખને જોરે જરા પિંજર તુટેલું છે .

ન તૂટે એ ! ન ઉડે આ ! અને છોડે પછાડા ના !
ગળે બાઝી રહ્યું પિંજર ! દિલે બાઝી રહી મેનાં !

ભલે તું ગીત ગા, મેનાં ! ભલે તું રોઈ રૂહે, મેનાં !
' વિના કૈં પાપ પસ્તાવો ', કહું હું બોલશે એવા ?

અરેરે ! કેદખાનામાં મને આ ઇશ્ક સૂઝયો ક્યાં ?
ખુદાએ નૂર બતલાવી દિલે ચિનગી લગાડી કાં ?

ન જોયું કૈં અગાડીનું ! ગયો ભૂલી પછાડીનું !
અને ગાફેલીએ વ્હોર્યું વિના કૈં પાપ પસ્તાવું !

૯ - ૬ - ૯૬ .

ત્યાગ

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશો કોઈ નહીં !
સો સો દિવાલો બાંધતાં ત્યાં ફાવશો કોઈ નહીં !

ના આંસુથી, ના ઝુલમથી, ના વસ્લથી, ના બન્ધથી,
દિલ જે ઉઠયું રોકાય ના ! એ વાત છોડો કેદની !

સૌ ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કરૂં !
' શું એ હતું ? શું આ થયું ? ' એ પૂછશો કોઈ નહીં !

કૈં છે ખુશી ! કૈં છે નહીં ! દિલ જાણતું - જે છે તે છે !
જ્યાં જ્યાં કરી પેદા ' ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નકી !

પેદા કર્યો ' તો ઇશ્ક ત્યાં ના કોઇને પૂછયું હતું ;
એ ભૂંસવા જો છે ખુશી તો પૂછવું એ કૈં નથી .

છે ઈશ્ક જોયો ખૂબ તો જોવું હવે જે ના દીઠું ,
કિસ્મત બતાવે ખેલ તે આનન્દથી જોવા સહી !

આ ચશ્મ બુરજે છે ચડ્યું આલમ બધી નિહાળવા ,
તે ચશ્મ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશો નહીં .

મ્હારી કબર બાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સુવારજો !
હું જ્યાં દટાઉં ત્યાં ફુલોને વેરશો કોઈ નહીં !

છે શું ફુલો , શું ઈશ્ક ને શું સૌ તમે જાનારને ?
આ માછલું દરિયા તણું તે ઉર્મિઓ ગણતું નહીં .

તમ ઉર્મિ એ તમ વારિધિ , મુજ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે !
જે હિકમતે આ છે બન્યું તે જાણશો કોઈ નહીં !

શું પૂછવું ? શું બોલવું ? ખુશ છો અને રહેજો ખુશી !
વ્યર્થ આંસુ ખેરશો તો લૂછશે કોઈ નહીં .

૧૦ – ૬ – ૯૬ .

ચાહીશ બેયને હું

તુંને ન ચાહું , ન બન્યું કદી એ ,
તેને ન ચાહું , ન બને કદી એ ;
ચાહું છું તો ચાહીશ બેયને હું ,
ચાહું નહીં તો નવ કોઈને હું .

આ પુષ્પ છે , આ નદી છે , ઝરા છે ,
આ પક્ષીઓ સૌ નભમાં ઉડે જે ,

તેમાં વહે છે સરખો અનિલ ,
અર્પે પરાગે સહુને સમાન .

ના એકને ને કયમ એકને તે
અર્પી શકે જે રજ તે ગ્રહે છે ?
અર્પે સમાન નહિ તો ન અર્પે ,
અર્પે નહીં તે ગ્રહશે નહીં એ .

ક્યાં ચાહવું તે દિલ માત્ર જાણે ,
તેમાં ન કાંઈ બનતું પરાણે ;
ત્યાં બુદ્ધિના જોરની કૈં ન કારી ,
બુદ્ધિ તણો માર્ગ જુદો જ કાંઈ .

આ ન્યાય , આ યોગ્ય , ન પ્રેમ જાણે ,
પૂરે વહેવા પડી ટેવ તેને ;
ચાહું તને હું વહી તે જ પૂરે ,
તેને હું ચાહું વહી તે જ પૂરે .

તે પૂર તે પ્રેમ જ માનજે તું ,
તે ખાળતાં પ્રેમ જ ખાળશે તું ;
તેને ન ચાહું , તુજને ન ચાહું ,
તે ખાળતાં તે પરિણામ મ્હારૂં .

જો ખાળશે એ દિલનો તું ભાગ
છૂટી રહેશે પછી બુદ્ધિ માત્ર ;
બુદ્ધિ ગણે છે સહુને સમાન ,
ત્યાં કોઇની ઊપર કૈં ન વ્હાલ .

ખેંચાણમાં તું મુજને જવા દે ;
ખેંચાણ મ્હારે અથવા થવા દે ;
ચાહું નહીં તો નવ કોઇને હું ,
ચાહું છું તો ચાહીશ એયને હું .

૧૨ – ૬ – ૯૬ .

त्यागमां कंटक

બાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાલ દાવા મુજ ત્યાગધૂણી !
તેણે બચાવ્યું નવ કોઇ પ્રાણી !

હા હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી ?
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
ભોંકાય તેમાં કયમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઇ વજ્રપાત ,
ઉરે ન તેની ગણી કૈં વિસાત ;
તે ઉર આ કાયર કેમ થાય ?
કાંટો અડચે પિગળી કેમ જાય ?

મ્હારી સમાધિ ડગી જાય છે કૈં !
તલ્લીન કાંટા મહીં થાય છે કૈં !

આ યોગ મ્હારો કયમ મ્હાત થાય ?
ખેંચાણમાં કાં વહતો જણાય !

યોગીઉરે કંટક આ હશે શું ?
આ રાગ ત્યાગી ઉરમાં રહ્યો શું ?
બુદ્ધિ મહીં આ દિલનો ઝરો શું ?
પાષાણમાં રોપ ઉગ્યો હશે શું ?

ખેંચાણ યાચે નબળાઇ કાંઈ,
અશ્રુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહીં ?
કાંટો ગળીને મૃદુતા ધરે છે !
ચિત્તે સ્મૃતિ - વાદળ કૈં ચડે છે !

વ્હાલી હતી તે ફરી થાય વ્હાલી !
તે અશ્રુની આપતી કાંઇ યાદી !
આ ત્યાજ્ય લાગે મુજ ત્યાગ શાને ?
ના ત્યાજ્ય તે રાગ મને દિસે છે !

ભોળું ન થા, ઉર ! હવે ફરીને,
માન્યું વૃથા તે નકી સૌ વૃથા છે ;
કાંટો ય બાળી કર ભસ્મ તેને,
તે ભસ્મ ચોળી, અવધૂત ! લેને.

૧૩ - ૬ - ૯૬.

ભરત

ભરત ઉમ્મરે મ્હોંચી, છોડી વૈભવ રાજ્યને,
વનમાં ગંડકીતીરે આશ્રમ બાંધીને રહ્યા.

ૐકારના રટનમાં દિન જાય ચાલ્યા,
એકાગ્ર ચિત્તથી ભજે પરિબ્રહ્મ રાજા;
આહાર કન્દફલનો કરતો સદા એ,
એકાન્ત શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

હૈયું સદા સહુ પરે સમતા ધરે છે,
જેના પ્રભાવથી વને ખીલતું રહે છે;
એ યોગતેજ તરુમાં ચળકી રહ્યું છે,
તિર્યંચ ત્યાં અધિક હર્ષ મહીં ફરે છે.

જટા પીળી શીર્ષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી,
દિસે છે તે મ્હોટી મધુર ફુલના પુંજ સરખી;
સમાધિવેલાએ જલશીકરથી સિક્ત બનતી,
અને એ મોતીડાં વિખરી ખરતાં કેશ પરથી.

વિભૂતિના સ્પર્શે સુરખ દિસતાં આર્દ્ર વિપુલ
રહે ઘેરાયેલાં પ્રણવપ્રણયી દિવ્ય નયનો;
મટી તેના તેજે કુદરત તણી સૌ વિષમતા,
સુખે નેત્રો જોતાં સતત ગતિની બ્રહ્મરચના.

રે સંસારી! નિમિષભર તું ફેંકજે દૃષ્ટિ આંહીં,
આ દૃષ્ટિનું અનુકરણ કૈં રાખ સંસાર માંહીં;

ભેળા! ત્હારી ધડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કૈં,
સ્થિતિની તું ઉપર ચડી જો ત્યાગની દૃષ્ટિ આંહીં.

આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોઈ લે એક વાર,
શું તેમાં ના સતત વહતી પ્રેમની એક ધાર?
હા! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું?
બીજાંનાં કૈં દુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું?

તપસ્વીના આ તપમાં રહી છે
મહા દયાની અતિ તીવ્ર રેખા;
ફુલો, લતા ને તરુ, મેઘ માંહીં
આનન્દ પીતાં નયનો સદા છે.

પ્રભાતકાલે નભની સુનેરી,
સન્ધ્યા સમેની સરની લહેરી,
વાયુ તણા શીતલ ગન્ધથી એ
આભાર હૈયું ઋષિનું દ્રવે છે.

સન્ધ્યાકાલે પ્રભાતે એ તપસ્વી નદીએ જતો,
સ્નાનાદિ ત્યાં કરી નિત્યે ટેલતો વનમાં હતો.

નદી વહે છે ગિરિથી રમન્તી,
ફુલો તણાં ગીત હજાર ગાતી;
ગાયત્રીનો મન્ત્ર જપે નદીમાં
ઉભો રહીને ઋષિ એક દી ત્યાં.

ત્યાં ઘૂઘૂઘૂ ગિરિ નભ મહીં ગાજતો નાદ આવે,
મોજાં તેના પ્રતિધ્વનિ તણાં ભેખડે આથડે છે;

વારિ કમ્પ્યું, ડગમગી ગયાં શૃંગ અદ્રિ તણાં, ને
ત્રાસે ન્હાસે વનચર બધાં, કોઇ ધ્રૂજી પડે છે.

સિંહધ્વનિથી જયગર્જનાથી
ડરી મૃગો કૈં ઋષિ પાસ આવે;
ફલંગ મારી ઝરણું ફૂદે છે,
તપસ્વી તે ચિત્ર ઉભો જુવે છે.

ત્યાં એક બાલ મૃગ કો હજુ જે અશક્ત
કૂદી જતાં ઝરણ તે જલમાં પડ્યું, ને
એ પૂરમાં તડફડી ઘસડાતું જોઈ
લાગ્યું ઋષિહૃદય એ અનુકમ્પવાને.

ઉપયોગી થવા પ્રેરે તપસ્વી દિલને દયા,
પડે છે વારિમાં તેથી યોગી તે મૃગ ઝાલવા.

બલ કર મહીં આવ્યું પૂરને વીંઝવાને,
ગરીબ મૃગ બચાવા કાંઇ ચિન્તા દિલે છે;
ઋષિ પદ ગ્રહી તેનો ખેંચીને બ્હાર લાવ્યો,
હરિણ ઉગરવાથી કાંઇ આરામ આવ્યો.

જરા મીંચાયેલાં નયન મૃગનાં સુન્દર દિસે,
અને તેના ભાવો ઋષિ તરફ કેવા મૃદુ દિસે!
ઋષિનું હૈયું આ નિરખી શકતું 'તું રસિકતા,
થતું જોઈ ઘેલું કુદરત તણી આ મધુરતા.

પંપાળ્યું, પાણી પાયું, ને આશ્રમે ઉચકી ગયો;
તૃણાદિ ત્યાં દઈ તેને કૂદતું ઋષિએ કર્યું.

રમે છે, કૂદે છે, ઋષિચરણ ચાટે જીભ વડે,
અને એ યોગીની મૃગ પર અમીની નજર છે;
ઉગી તેને શિરે ચળકતી રૂપાળી શીંગડીઓ,
ઋષિની પીઠે એ કરતી ચળ ન્હાની કુમળીઓ.

ઋષિની છાયા શું ફરતું દિનરાત્રિ ઋષિ કને;
પિતા માતા બન્ધુ સહુ મૃગ ઋષિને સમજતું;
ઋષિ તેને દેતો કુમળું તૃણ ને પર્ણ કુમળાં
અને બાંધે માલા કુસુમકલીની ડોક ઉપરે.

સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને ઋષિ એ
આશિષ દેતો મૃગબાલને, ને
"તું જીવતું રહે," વદતો દયાલુ,
ચુમ્બી લઈને હસતો દયાલુ.

આભાર ભૂલી મૃગ ના ગયું 'તું,
જોતાં ઋષિને દિલ રીઝતું 'તું;
કૈં ગેલથી તે ઋષિને હસાવે,
ને એ મહાત્મા દિલને હલાવે.

દૂરે જાતાં મૃગ વન મહીં યોગી બેચેન થાતો,
ખોવાતું તો શ્રમ લઇ વને શોધવા દૂર જાતો;
પીઠે તેને ઉચકી વળતો આશ્રમે હર્ષભેર,
સુખી તેને નિરખી વહતાં નેત્ર આનન્દરેલ.

અહોહો! અલ્પ જીવોના પ્રેમમાં બલ છે બહુ,
ખેંચાતાં પ્રેમથી તે સૌ ખેંચી પ્રેમ વતી શકે;

યોગી ચાલ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમખેંચાણ માંહીં ,
ચાલ્યો ને તે અટકી ન શકે આટલે દૂર આવી ;
ધક્કો દેતાં હૃદય પિગળે આર્દ્રતાને , અરેરે !
ખેંચે તેને હૃદય કુમળું કોણ ઠેલી શકે છે ?

ભીનાં નેત્રે ઋષિ ધીમે ક્યારે ક્યારે કહી જતો ,
" દૂર થા ! દૂર હુંથી થા ! રે વ્હાલા મૃગબાલ તું ! "

ખેંચે છે તે પ્રણયી દિલને ઠેલવું , હાય ! શાને ?
ધક્કો દેવા મૃદુ હૃદયને , યોગી ! તું કેમ ઇચ્છે ?
તારા આવા નિયમ સઘળા શુષ્ક લાગે મને તો ,
મીઠી વૃત્તિ કુદરતી , અરે ! બાળવા ઇચ્છતો કાં ?

વ્હાલું છે તો ક્યમ દૂર કરે ? નેત્રમાં કેમ અશ્રુ ?
ધક્કો દેતાં પ્રણયી દિલને શ્રેય હું તો ન માનું ;
આવાને શું તુજ હૃદયને ચાહતાં પાપ થાય ?
સ્વાર્થી તું છે પણ પ્રણયથી કાંઈ ત્હારૂં ન જાય .

સાક્ષી પૂરે તુજ જિગર જો આંસુથી વાતને આ ,
તેની સામે કઠિન બની ને થાય છે આગ્રહી કાં ?
પીવા તેને હૃદયઝરણું ટેવ છે તેં જ પાડી ,
ખીજે ક્યાં તે જનહૃદયની પામશે લ્હાણ આવી ?

એ તો ત્હારાં સમિધકુલને સ્પર્શતાં એ ડરે છે !
તું ખીજે તો મૃદુ મૃદુ થઈ ગેલ કેવાં કરે છે !
તું રીઝે તો તુજ તરફ એ હોંશથી દોડી આવે !
એ નેત્રો શાં તુજ જિગરથી વાત છાની કરે છે !

કિન્તુ, યોગી ! તુજ ફરજ તું કાંઇ જૂદી જ માને,
આ પ્રીતિ કૈં તુજ હૃદયને માર્ગ જૂદો બતાવે ;
હું સંસારી નવ કહી શકું યોગ્ય આ વા નહીં આ,
ત્હોયે આવી તુજ મગજની શુષ્ક રીતિ રુચે ના .

રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ ઝૂલતું હતું,
એક દી યોગીઉરે આ ઉદ્‌ગારો નિકળે કંઈ :–

" કંઈ દુઃખે છે ! દુઃખ તો જણાય છે !
" કહીં દુઃખે શું ? પણ ના કળાય તે !
" મને રુચે આ મૃગ છોડવું નહીં !
" કહીં ય આસક્ત થવું રુચે નહીં !

" બ્રહ્માંડ આખું નિજ માનનાર જે
" બને ન વ્યક્તિ કહિ પાળનાર તે ;
" ન ન્યૂન કોઈ નવ કો વિશેષ વા,
" ન દૃષ્ટિએ ઉર્મિ ચડે પડે ન વા .

" ન ઓટ તેને ભરતી નહીં હશે,
" તળાવ જેવો ઉદધિ રહે ભલે ;
" દયા ભલે કૈં ઉપયોગની થતી,
" દયાથી આસક્ત થવું ઘટે નહીં .

" બચાવ્યું મેં ભલે તેને, હવે છો ફ્રૂદતું ફરે ;
" પડે જો સિંહપંઝે તો નિર્માયું તે ભલે બને .

" ચાલે સૌ પર જેમ ચક્ર ફરતું નિર્માણનું સૃષ્ટિએ,
" તેવું તે મૃગ ઉપરે સુખથી છો એ ચક્ર ચાલે હવે ;

" રોકાશે મુજથી નહીં, કયમ પછી ચિન્તા નકામી ધરૂં?
" જે મ્હારૂં, જગનું અને સહુ તણું તે છો બને તે તણું.

" ક્રૂર સુખથી હવે તું શોધીને કોઇ ટોળું,
" ફરી કદિ પણ મ્હારા આશ્રમે આવવું ના;
" જપતપ કરનારો પાળશે આ તને ના,
" અરર! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ?"

ઋષિ? ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને દયા;
આવશે વ્હાલથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું?

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
ક્રીડા ગમે છે કંઇ માછલીની,
સન્ધ્યાસમે કૈં વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હારૂં મૃગલું ત્યજે છે?

રમાડ તેને પણ લુબ્ધ ના થજે,
ઋષિ! ન એ શું તુજથી બની શકે?
દયા વધુ છો ઉપયોગની થતી,
દયા બતાવે હજુ ઉચ્ચ માર્ગ કૈં.

પડે જો સિંહપંઝે તો નિર્માયું તે ભલે બને;
રડજે તું નહીં ત્યારે, કિન્તુ હાલ રમાડજે.

છોડી દેવા રસ મધુર સૌ સાધ્ય લાગે તને જો,
તો ના શાને પ્રણયી બનતાં સાચવે ત્યાગ ત્હારો?
હું સંસારી મુજ હૃદય આ ખીલતાં હર્ષ પામું,
તું યોગીને તુજ હૃદયને બાળવું યોગ્ય લાગ્યું!

સુખ અનુભવનારો કિન્તુ આંસુ ય પાડે ,
જરૂર સ્થિર નહીં તે કમ્પતો તાર ચાલે ;
રુદન નહિ ત્યજાતું હાસ્યના ત્યાગ પ્હેલાં,
કટુ નકી કટુ લાગે સ્વાદનું ભાન થાતાં .

બને તે કેમ કોઈથી ચાહવું ને ન ચાહવું ?
બને તો તું ભલે તેને છોડી દેજે રમાડવું !

* * * * * *

વહ્યા કૈં દ્હાડા ને મૃગ પ્રિય હજુ છે ઋષિદિલે ,
વહેશે કૈં દ્હાડા , મૃગ પ્રિય રહેશે ઋષિદિલે ;
અહાહા ! બન્ધાયો જગત ત્યજનારો મૃગ મહીં ,
અરે ! છૂટયો ફાંસો સમજણ છતાં એ કહિ નહીં !

ધીમે ધીમે શરીર પર એ મૃત્યુના હસ્ત લાગ્યા ,
કિન્તુ ઓછી નવ થઈ , અરે ! બન્ધની કાંઇ પીડા ;
પમ્પાળે છે શિથિલ કરથી યોગી તેનું કુરંગ ,
નિત્યે નિત્યે વધુ વધુ હજુ યોગમાં થાય ભંગ .

જટાથી ટેકવી માથું , સૂતો છે ઋષિ એક દી ,
મૃત્યુથી તૂટતી નાડી જોરથી ધબકી રહી .

પાસે ઉભું છે દુખિયું કુરંગ ,
શું થાય છે તે સમજયું હતું તે ;
ચાટે ઋષિના કર ને કપાલ ,
ને નેત્ર નેત્રે મળી દર્દ રોતાં .

ભીના હતા ગાલ ઋષિ તણા એ,
અશ્રુ હતું એક તહીં રહેલું;
બોલ્યો ઋષિ, "રે! મુજ બાલ બાપુ!
"આ આશ્રમે હા કયમ જીવશે તું?

"તું એકલાની સ્થિતિ શું? અરેરે!
"ટોળું હવે શોધીશ કયાં નવું તું?
"રે! શું થશે મૃત્યુ અકાલ ત્હારૂં?"
પંચત્વ પામ્યો વદી એમ યોગી.

કથા એવું કહે છે કે જન્મશે મૃગ એ ઋષિ;
વાંછના જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે.

૧૬ – ૬ – ૯૬.

पक्वता

અહોહો! તે કલી કાચી કાલ ના ઉઘડી હતી,
પકવતા ના હતી ત્યારે સુગન્ધી ય હતી નહીં.

હતી ના મધમાખી ત્યાં, હતા ના ભૃંગ ગુંજતા,
સુખાસ્વાદી કલા મીઠી મુખપદ્મે હતી ન વા.

ખીલેલી છે, મહેકે છે આજ તો પાંખડી બધી;
હીંચતી વાયુલ્હેરીથી ભૃંગને રીઝવી રહી.

ચૂપ છે ઝૂલતી ત્હોયે મીઠું ગાયન ગાય છે!
આહા! લાવણ્ય તેનું આ કરે છે વશ આંખને.

મોહની શી કલા મીઠી ગ્રહે છે પક્વ ચારુતા,
વળી એ કાન્તિના ભોક્તા હોય છે સજ્જ સર્વદા.

કિન્તુ રે ! વિકસે છે એ હજુ તો એક પાંખડી,
ત્યાં તો રે ! કરમાવાનું થાય છે શરૂ આજથી !

આજે જે પાંખમાં પેસી ચૂસે છે મધ ભૃંગ તે,
ફિક્કી પીળી થઈ કાલે સુવાસિત નહીં હશે !

સ્પર્શતાં પક્વતાને કૈં, રે રે ! ધ્વંસ શરૂ થતો,
અને, ના પક્વ ત્યાં સુધી ના ના સ્વાદ મળે કશો.

૨૦ - ૬ - ૯૬.

ઋણ

આ બ્રહ્માંડ અનન્ત મ્હેલ પ્રભુનો કૈં કાળથી છે ઉભો,
તેમાં કૈંક ઝરી ભર્યા ચળકતા ઊડી રહ્યા વાવટા;
ને સિંહાસનથી અનેક લટકી ગોળા રહ્યા ઝૂલતા,
તે પ્રત્યેક મહીં સુરંગ રચના બારીક છે કોતરી.

* * *

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે,
આધાર સૌને સહુનો રહ્યો જ્યાં;
લે છે સહુ કૈં સહુને દઈ કૈં,
આભાર સૌનો સહુ ઉપરે છે.

ના રાખતું કો ઋણનો હિસાબ,
આભાર માની નવ કો રડે ત્યાં;
આનન્દમાં સૌ દઈને રહે છે,
આનન્દમાં સૌ લઈને રહે છે.

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ ,
ખેંચાઇ એ એક જ તત્ત્વનાથી ;
અર્પે ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે .

આ વાદળીમાં વીજળી રમે છે ,
આ સિન્ધુમાં આ નદીઓ મળે છે ;
જૂદાં થઈને સહુ એક થાય ,
જે જેનું તે ત્યાં જઈને સમાય .

રે ! માનવીનું પણ એ જ તત્ત્વ ,
હું તું મહીં એક જ રક્ત ચાલે ;
તો કાં ન અર્પું મુજ શીર્ષ તુંને ?
અર્પું કદી તો ઋણ થાય શાનું ?
માગે ન લોહી મુજ કાં સુખે તું ?
શાને ડરે છે કંઇ માગતાં તું ?
ત્હારૂં ગણે ના ક્યમ સર્વ મ્હારૂં ?
મ્હારૂં ગણે ના ક્યમ સર્વ ત્હારૂં ?
આ વાત શાને જગમાં કરૂં છું ?
સંસારમાં વૈર જ નિરખું છું !
બ્રહ્માંડ આ એક જ ભ્રાતૃભાવ ,
જન્મ્યો કહીંથી કહુ ભેદભાવ ?
તે ભેદનો આ ઋણ એક અંશ ,
આભાર તેમાં કરતો પ્રવેશ ;
વિદ્વેષ , ભેદ , ઋણ , ઉપકાર ,
એ કેમ ઉગ્યાં વિણ બીજ ઝાડ ?

હુંથી બને જો કદિ કાંઇ ત્હારૂં
તો માનજે ના ઋણમાં તને તું ;
માગીશ હું એ કદિ જોઇશે તો ,
તું આપજે , હું સુખથી લઇશ .

આભાર ભૂલે બહુ લોક આંહીં ,
પીડા ન તેની કદિ થાય કાંઈ ;
આભારનાં અશ્રુ નિહાળી કિન્તુ
ખેંચ્યાં , અરે ! મેં બહુ વાર આંસુ .

૨૧ – ૬ – ૯૬ .

હું બાવરો

આ આતશે તાપે તપેલો હું બળેલો બાવરો !
ઝાંખી થયેલી નૂરની તે નૂરનો હું બાવરો !

એ નૂર ના આફ્તાબ કૈં , એ નૂર ના હા ! વીજળી !
એ કોણ ? શું ? કૈં એ નહીં ! હું ત્હોય તેનો બાવરો !

એ ગુલ હતું અંગારનું ! હું ફૂદડી તેની બન્યો !
ચોટયો , ગળ્યો , દાઝી ગયો ! હું ત્હોય તેનો બાવરો !

હા ! હાય ! હા હા ! સ્વપ્નમાં એ જાગતાં એ નીંદમાં ,
તેને ન હું તો કયાં ય ! ત્હોયે હું જ તેનો બાવરો !

અક્કલ કહે છે છોડવા , હૈયું કહે , “ તે ના બને ”
અક્કલ ગુમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઇશ્કનો હું બાવરો !

" એ ઝેર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠડું ? "
એ પૂછશો કોઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે બાવરો !

આશક તણી નજરે ભરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા,
તે કેઇ માશુકને મુખે છે ? એ જ પૂછે બાવરો !

દુનિયા કહે કે એ ભલે ! અક્કલ કહે અંગાર છો !
મ્હારી નિગાહે પુષ્પ તો હું પુષ્પ માનું બાવરો !

મ્હેં પૂતળી કૈં છે ઘડી દિલમાં હજારો હોંશથી,
એ પૂતળી જેને ગણી તેનો થયો હું બાવરો !

એ પૂતળીના જાદુને કો જાણનારૂં જાણશે !
ખામી નજર આવે નહીં ! એ દેખનારો બાવરો !

" હા હાય હાહા ! હાય હા હા ! " એ પુકારૂં હું ભલે !
એમાં મને માની મજા તો એ મજા લે બાવરો !

કૈં પૂછનારો બાવરો ! કૈં બોલનારો બાવરો !
આ ' હાય ' પુકારી રહ્યો તે બાવરો, હું બાવરો !

૨૩ – ૬ – ૯૬

મૃત પુત્રી લાલાંની છબી દ્દષ્ટિથી દૂર કરી

લાલાંની એ છબી સમયથી છેક ભૂંસાઈ જાતાં
દષ્ટિ બ્હારે રુદન કરતાં મૂકવી યોગ્ય લાગી;
ક્યાં મૂકું તે સમજણ પડી કાંઇ એ ના ઘડી તો !
શું એ માટે મુજ ગૃહ મહીં સ્થાન એકે રહ્યું ના ?

એ યાચે છે મુજ કર કને સ્થાનની યોગ્યતાને,
આંહીં ? ત્યાં ? ક્યાં ? સમજણ પડે કાંઇ એ ના અરેરે !
"બાલુ !" એવો મુજ મુખ થકી નિકળ્યો શબ્દ અન્તે,
બાલુ આવ્યો મુખ હસવતો, જોઈ તેને રહ્યો હું.

"બાલુ ! દે આ પ્રિય છબી જઈ દેવીના હસ્ત માંહીં,"
એ બોલ્યો હું, છબી થઇ ગઈ દૃષ્ટિથી દૂર ક્યાં એ;
દોડી જાતા તડતડ થતા બાલુના પાદ સુણ્યા,
થોડી વેળા ગત થઈ અને શાન્ત પાછું થયું સૌ.

થોડી વેળા ગત થઈ વળી બાલુને સાંભળ્યો મેં,
"બાપુ" એવું કહી મુજ કને દોડતો આવી ઉભો;
"ચિઠ્ઠી છે આ," કહી ઝટ ગયો દોડતો બ્હાર એ તો,
શું જાણે એ અમ હૃદયની વાત શું આ હશે તે ?

ચિઠ્ઠી વાંચી, અરર દુઃખ કૈં વ્હાલીને છે થયેલું,
એ જાણે કે મુજ હૃદયમાં કાંઈ વૈરાગ્ય આવ્યો;
ઝાંખી ઝાંખી છબી પર ન કૈં ઝાંખ જોઈ શકી તે,
તે દૃષ્ટિએ જિગર ગળતાં પૂર્ણ સૌન્દર્ય દીઠું.

"વ્હાલા ! વ્હાલા ! તુજ પ્રિય છબી કેમ સોંપી મને ત્હેં ?
"શું કૈં આંસુ તુજ નયનમાં ત્યાગતાં તે ન આવ્યાં ?
"એવું છે તો કયમ નહીં હવે ત્યાગશે સર્વ વ્હાલાં ?
"વેળા જાતાં કફની લઇને ચાલશે કાં ન ? વ્હાલા !

"એવું હો તો કફની મુજને આપજે એક, વ્હાલા !
"મ્હારે માટે જરૂર દિલમાં રાખજે સ્થાન, વ્હાલા !"
ચિઠ્ઠી વાંચી – પલળી જરી તે આંખનાં આંસુડાંથી,
વાંચી વાંચી ફરી ફરી અને કાંઇ બોલી જવાયું.

" ઓ વ્હાલી ! ઓ હૃદયઝરણી ! કેમ ત્યાગું તને હું ?
" લાલાંને એ કદિ પણ હજુ વિસરી ના શકયો છું ;
" વ્હાલી ! તું તો મુજ હૃદયનો ત્યાગ સંન્યાસ સર્વે ,
" તું પૂજા , તું પ્રભુ મુજ , પછી શોધવું કાંઇ ના છે . "

ખેંચાઈ કૈં મુજ પ્રિય કને બોલતો એ ગયો હું ,
દીઠી તેને છબી નિરખીને આંસુડાં ખેરતી રે !
નેત્રે નેત્રો મળી જરી જતાં શોક તેનો ભૂંસાયો ,
ઉઠી બાઝી " પિયુ ! પિયુ ! " લવી છાતીમાં તે સમાઈ.

૨૩ - ૬ - ૯૬ .

एक इच्छा

પડયા જખમ સૌ સહ્યા , સહીશ હું હજુ એ બહુ ,
ગણ્યા નવ કદી , ગણું નવ કદી , પડે છો હજુ ;
અપાર પડશે અને જિગર હાય ! આણું થયું ,
કઠિન ન બનો છતાં હૃદય એ જ ઇચ્છું , પ્રભુ !

પડી વીજળી તે પડી સુખથી છો , બળું છું સુખે ,
અનન્ત ભભુકા દહે , બહુ દહો , ગણું છું સુખે ;
ન દાહ વશમો કદી , જિગર બૂમ ના પાડતું ,
કઠિન બનજો નહીં હૃદય એ જ ઇચ્છું , પ્રભુ !

બહુ ય રસ છે મને હૃદય છે હજુ તો, અહો !
અરે ! હૃદય જો ગયું રસ ગયો પછી તો બધો ;
ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચૂરો થતું,
કઠિન ન બનો કદી હૃદય એ જ ઈચ્છું, પ્રભુ !

૨૪ – ૬ – ૯૬.

एक उदास दिवस

આકાશે છવરાઈ છે રજ અને વાયુ વહે આંચકે,
ના છે વાદળ, ના રવિ, પડી ગઈ મેલી દિશાઓ બધે ;
આ નીલાં ભુખરાં દિસે તરુ અને ડોલી રહ્યાં સુસ્ત કૈં,
ના છે તાપ પરન્તુ આ જ્વર સમી ઉન્હી હવા લાગતી.

ઉડે છે શુક કોઇ તો દુઃખી થતું દેખાય છે ઉડતાં,
પાંખોમાં નવ જોર છે ચણ મળી આજે દિસે ક્યાં ય ના ;
કાંઈ લક્ષ્ય વિના અરે ! ભમી રહ્યું એવું દિસે છે મને,
જ્યાં ખેંચી લઇ જાય છે પવન ત્યાં જાતું બિચારૂં અરે !

હું એ એમ જ આજ કૈં ભમી રહ્યો, વાડી, તળાવે, વને,
વાંચ્યું, કાંઇ લખ્યું, સુતો, ભટકું છું, ના ચેન કૈં એ પડે ;
ના છે કાંઈ વિચાર, હેતુ નહિ કૈં, બ્હેરી બની લાગણી,
ઇચ્છે છે મન આપઘાત કરવા, સૂતું હસે છે વળી.

સ્વપ્નાં મેં કંઈ ગોઠવ્યાં પણ થઈ મૂર્ત્તિ ન એકે ખડી,
હૈયાનાં કંઈ દર્દ જોઇ વળતાં, રે ! ઘા ય લાગે નહીં ;

આવું કાંઇ લખાય છે, પણ અરે! બેચેની ત્યાં એ રહી,
રોવાનું મન થાય છે, પણ ખરે આંસુ ય એકે નહીં.

૨૬ – ૬ – ૯૬.

एक आगियाने

તુજ પાંખ ચળકે પર્ણનાં ઝુંડો મહીં ચકો રચી,
બ્રહ્માંડને પોષી રહી તે દૃષ્ટિ અહીં એ છે નકી;
તુજ ઉદરપોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતું,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કૈં શ્રમ વિના દેખાડતું.

વળી કોઇ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
જે ભાલને ચોડી તને ત્યાં હર્ષથી ચળકાવતી;
વળી કોઈ વિસ્મિત સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રખે જાતી ખરી.

અદૃશ્ય ના ઘનથી બને ના ધૂમસે મેલું થતું,
તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છું;
મમ પ્યારીનાં ફુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઊંઘતાં,
તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમાં.

તું જાગજે, તું ખેલજે, તું પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ ત્હારો એ જ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે!
તું કેમ એ માની શકે? આધાર ત્હારો એ જ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણું ને રોઉં, અરે!

રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એ જ ચળકાટે પડે,
સંતાઇ જાતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી, દ્યુતિ તે તને સંહારતી,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે ક્રમ કુદરતી.

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નકી,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત, એ જ મૃત્યુ, એ જ અશ્રુ ને અમી,
જે પોષતું તે મારતું શું એ નથી ક્રમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૯૬.

વીંધાએલા હૃદયને

વીંધાયું તું, જખમ તીરનો છેક ઊંડો ગયો આ,
ખેંચી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સ્રાવથી, હા !
ચોંટયું રહેશે અરર ! ભલકું જીવ જાતાં સુધી ત્યાં,
ભોળા દર્દી ! દુઃખદ પણ છે ઈશની એ જ ઈચ્છા.

નિરુદ્વેગી પણ થઇ સહે દંશનું દર્દ તું જો,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી ઘેન મીઠા મહીં તો;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના ભીંજાશે,
ત્હારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂર થાશે.

ત્હારા ઘાનો, તુજ મન અને દર્દનો તું સુકાની,
જ્યાં ખેંચે ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં જાય ચાલી;

તો જ્યાં સુધી ઉદય રવિની કોર સિન્ધુ ન્હવાડે,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે, રે !

રે રે ! કિન્તુ જખમ પર જો સીંચશે હિમવારિ
વા ત્હારો આ વ્રણ રૂઝવવા આદરે ઔષધી કૈં;
વ્હાલા ! તો તો મધુતર ભલે મોતની લે પથારી,
એ નિદ્રામાં લય થઇ ભલે દર્દ સૌ દે વિસારી.

ગાતાં કોઈ ઝરણતટની ઊપરે સ્વસ્થ સૂતાં –
ત્હેં જે જે સૌ હજુ સુધી અહીં ગોઠવ્યાં સ્વપ્ન મીઠાં,
પુષ્પોનાં, કે લલિત લલના, આસવોનાં, રતિનાં,
જા તે સૌથી મધુર, ચિર કૈં સ્વપ્નમાં લીન થાવા.

રૂહેજે – જાજે, અનુકૂલ પડે કાર્ય તે સાધજે તું –
કિન્તુ તેને પ્રણય કથવા વ્યર્થ ના શોધજે તું;
ના વાચાથી પ્રણય કદિ એ સિદ્ધ થાશે, થયો ના,
જે હૈયું ના રુધિરથી ગળ્યું, અશ્રુથી તે ગળે ના.

જોને છાની અનિલલહરી શાન્ત અદૃશ્ય વ્હેતી –
ત્હોયે તેને કલી કુમળીઓ હીંચતી બાથ લેતી;
ના ચાહે એ – પછી રુધિર ને આંસુડાં સૌ વૃથા છે,
રે ! પ્રીતિ તો રસભર જરી દૃષ્ટિથી ઊછળે છે.

ત્હારાં આંસુ ગળી ગળી પડ્યાં ક્રૂરના પાદમાં સૌ,
ત્હારૂં છુપું થરથરી કહ્યું ક્રૂરને તેં અરે સૌ;
ઘા માર્યો હા ! જખમી કરીને દૂર ચાલી ગઈ તે,
તેને માટે, અરર નબળા ! આમ શાને ઝુરે છે ?

રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એ જ ચળકાટે પડે ,
સંતાઇ જાતાં ન્હાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે ;
દ્યુતિ જે તને જીવાડતી , દ્યુતિ તે તને સંહારતી ,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે ક્રમ કુદરતી .

આ પ્રેમ સંસારી તણો તુજ તેજ જેવો છે નકી ,
એ અમૃતે શું ઝેરનાં બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
અમ એ જ જીવિત , એ જ મૃત્યુ , એ જ અશ્રુ ને અમી ,
જે પોષતું તે મારતું શું એ નથી ક્રમ કુદરતી ?

૧ - ૭ - ૯૬ .

વીંધાએલા હૃદયને

વીંધાયું તું , જખમ તીરનો છેક ઊંડો ગયો આ ,
ખેંચી લેતાં મરણ નિપજે રક્તના સ્રાવથી , હા !
ચોંટયું ર્‌હેશે અરર ! ભલકું જીવ જાતાં સુધી ત્યાં ,
ભોળા દર્દી ! દુઃખદ પણ છે ઈશની એ જ ઈચ્છા .

નિરુદ્વેગી પણ થઇ સહે દંશનું દર્દ તું જો ,
સૂજે સૂજે સુખથી સુખથી ઘેન મીઠા મહીં તો ;
ઓહો ! તો તો તુજ નયનની પાંપણો ના ભીંજાશે ,
ત્હારી આવી ખટકતી સહુ વેદના દૂર થાશે .

ત્હારા ઘાનો , તુજ મન અને દર્દનો તું સુકાની ,
જ્યાં ખેંચે ત્યાં સુખદુઃખ તણાં નાવડાં જાય ચાલી ;

તો જયાં સુધી ઉદય રવિની કોર સિન્ધુ ન્હવાડે ,
ત્યાં સુધી તું સુખથી સુખથી ઘોરજે ઘોરજે , રે !

રે રે ! કિન્તુ જખમ પર જો સીંચશે હિમવારિ
વા ત્હારો આ વ્રણ રૂઝવવા આદરે ઔષધી કૈં ;
વ્હાલા ! તો તો મધુતર ભલે મોતની લે પથારી ,
એ નિદ્રામાં લય થઇ ભલે દર્દ સૌ દે વિસારી .

ગાતાં કોઈ ઝરણતટની ઊપરે સ્વસ્થ સૂતાં -
ત્હેં જે જે સૌ હજુ સુધી અહીં ગોઠવ્યાં સ્વપ્ન મીઠાં ,
પુષ્પોનાં , કે લલિત લલના , આસવોનાં , રતિનાં ,
જા તે સૌથી મધુર , ચિર કૈં સ્વપ્નમાં લીન થાવા .

રૂહેજે - જાજે , અનુકૂલ પડે કાર્ય તે સાધજે તું -
કિન્તુ તેને પ્રણય કથવા વ્યર્થ ના શોધજે તું ;
ના વાચાથી પ્રણય કદિ એ સિદ્ધ થાશે , થયો ના ,
જે હૈયું ના રુધિરથી ગળ્યું , અશ્રુથી તે ગળે ના .

જોને છાની અનિલલહરી શાન્ત અદૃશ્ય વ્હેતી -
ત્હોયે તેને કલી કુમળીઓ હીંચતી બાથ લેતી ;
ના ચાહે એ - પછી રુધિર ને આંસુડાં સૌ વૃથા છે ,
રે ! પ્રીતિ તો રસભર જરી દૃષ્ટિથી ઊછળે છે .

ત્હારાં આંસુ ગળી ગળી પડયાં કૂરના પાદમાં સૌ ,
ત્હારૂં છૂપું થરથરી કહ્યું કૂરને તેં અરે સૌ ;
ઘા માર્યો હા ! જખમી કરીને દૂર ચાલી ગઈ તે ,
તેને માટે , અરર નબળા ! આમ શાને ઝુરે છે ?

શોધે છે શું ? તુજ મનગમ્યું શોધતાં લાધશે ના ,
ને કૈં તૃપ્તિ તુજ જિગરને અન્યથી તો થશે ના ;
ખોવાયું તે જગ પર સહુ મેળવી ના શકે છે ,
ખોવાયાનું અવર કદિ ના સ્થાન પૂરી શકે છે .

૪ – ૮ – ૯૬ .

जरी मोडुं

જુદી જુદી શ્રેણી ઉપર જનનાં સંચિત વહે ,
અરે ! પ્રીતિ પ્હેલાં મરણ કંઇને તો ઝડપી લે !
અને યુક્તાત્મા જે મધુર રસ ચાખી ગત થશે ,
પડે તેથી જુદાં ગરીબ દિલડાં ગ્રન્થિત ન જે .

ઘણાં ઇચ્છા સાથે તલફી મરતાં , જન્મ ધરતાં ,
અને તૃપ્તિ માટે બહુ સમય જ્યાં ત્યાં ભટકતાં ;
કંઈ જુદાં જુદાં કઠિન દુઃખ ને દર્દ સહતાં ,
ઘવાતાં , રૂઝાતાં , જખમ સહતાં ને મરી જતાં .

અરે ! કો અદષ્ટો પણ વધુ હજુ દારુણ દિસે ,
મળે પ્રેમી ભોળાં પણ મિલન મોડું જરી બને ;
" પ્રિયે ! ત્હારૂં હૈયું મુજ હૃદયનું ! " " હા ! તુજ ! સખે ! "
" હથેલી દે ! વ્હાલી ! " " નહિ ! અરર ! મ્હારે જવું પડે . "

૯ – ૮ – ૯૬ .

મધ્યમ દશા

દે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર દે યા વધુ,
દે તું શીતલ હિમ વા સળગતું દે પાત્ર અંગારનું;
દર્દીને મુજ એ સમાન સુખ ને શાન્તિ નકી આપશે,
આવી આ દુઃખની જ મધ્યમ દશા ના શાન્તિ દે કાંઈ એ.

જે દે તે, પ્રિય! પૂર્ણ દે, અવધિ દે સંકોચ રાખ્યા વિના,
દે તોફાન મને અહો! પ્રણયનાં વા ક્રોધધિક્કારનાં;
જો એ પ્રેમ હશે, અહા! હૃદય આ તો હંસ ત્હારો થશે,
ત્હારા માનસરોવરે ફરી તરી ઊડી સદા મ્હાલશે.

જો ધિક્કાર હશે, પ્રિયે! ભવતુ! તો વંટોળમાં ઉડીને
જૂઠી આ મુજ આશ સર્વ વિખરી નીચે પડી તૂટશે;
ના વૈરાગ્ય પછી સ્મરે મધુર એ મ્હોં કોઈ કાળે કદી,
જ્યાં સૂતો મુજ રાજ્ય ત્યાં કરીશ હું આનન્દની એ સ્થિતિ.

તેને સ્વર્ગ સજ્યું જ જે નરકથી પામી શક્યો મુક્તિ છે,
મૃત્યુ એ પણ આધિ વ્યાધિ દુઃખનો સાચો જ ઈલાજ છે;
દે ધિક્કાર ખરેખરા જિગરથી તો તે દયા હું ગણું,
દે તું પ્રેમ વધુ મને, પ્રિય સખિ! ધિક્કાર દે યા વધુ.

૧૧ - ૮ - ૯૬.

હજુ એ સળગું

મમ દંશ નહીં બનશે હલકો,
મમ દાહ, અરે! બનશે બમણો;

રૂઝતો વ્રણ તો ઉવળી પડશે,
મળવું, મળવું હજુ ત્હોય, સખે !
અધરો મુજ સ્વાદ તને નહિ દે,
જરદી મુજ ઓષ્ઠ પરે હિસશે;
કંઈ લાલી મહીં તુજ સ્નેહ હશે,
મળવું, મળવું હજુ ત્હોય, સખે !

મુજ દર્દ મહીં,
મુજ શોક મહીં,
અહ ! ચેટક એ જ મને વળગ્યું,
" હજુ એ મળવું ! હજુ એ મળવું ! "

જવ વખ્ત થયો પડવા વિખુટાં,
કંઇ વર્ષ સુધી ફરી ના મળવા,
ચુપકીભર આંસુ ભરી તું મળ્યો,
તવ શ્વાસ વહ્યો કંઇ એક હતો,
તુજ ચુમ્બનમાં શરદી ભરતો,
મુજ કાળજમાં કંઇ એ કરતો;
બસ, એ જ હતો નકી સૂચવતો,
મુજ આ સ્થિતિ ને તુજ એ સ્થિતિ, ઓ !
મળવું, મળવું હજુ ત્હોય, અહો !
તુજ નામ વદે સહુ લોક અહીં,
પણ શ્યામ પડ્યા બહુ ડાઘ તહીં,
દિલ ભાગી બને સુણી એ સઘળે,
ધરણી પર માગ મને ન મળે;

તુજ જાણીતી કો મુજને ન ગણે ,
પછી વાત હજાર બુરી જ કરે ;
દિલ એ સુણી કમ્પી ચીરાઇ બળે ,
મુજ વ્હાલ થયું કયમ તું ઉપરે ?
કયમ આમ જડયો દિલમાં તું ? સખે !
જખમો કયમ આમ જડાઇ કરે ?

નવ ભાન ત્હને !
નવ ભાન મ્હને !

કયમ ત્હોય પુકાર કરે દિલ છે :-
" મળવું , મળવું મરતાં ય ? સખે ! "

છુપી એ પલમાં તુજ હું થઇ છું ,
છુપી એકલી આજ અહીં હું રહું ;
તુજ સોગન વ્યર્થ બધા ય ગણું ,
અરરે ! પણ જો તુજને હું મળું ,
હજુ કેવી રહું ? હજુ કેવી રહું ?
દુઃખી એ કયમ દૂર વિચાર કરૂં ?
મળવું , મળવું , હજુ એ મળવું !

૧૨ - ૮ - ૯૬ .

પ્રેમીની પ્રતિમા

અહો ! સાચી પ્રીતિ મધુર સ્વરના મેળ સરખી ,
ગ્રહોએ નિર્મેલાં હૃદયયુગલોથી નિકળતી ;

અહીં જે કમ્પે તે સ્વર જરૂર ત્યાં કમ્પ કરતા,
વહે રોવું રોતાં, હસવું હસતાં એક સરખાં.

જડાઈ પ્હેલાં ને પ્રણયી પછી સૌ જન્મ ધરતાં,
ઘરાં તે અક્કેકે જરૂર હ્રદય બીબાં નિકળતાં;
વળી તત્ત્વો એ સૌ પ્રણયી દિલનાં એક જ નકી,
અહીં ના બન્ધાતી પણ અનુભવાતી ખરી પ્રીતિ.

વહે છે સૌન્દર્યો અતિ નયન પાસે કંઇ કંઈ;
અરે! ખેંચી કાઢે જિગર પણ કો એક જ નકી;
અહા! તે તો તેની કુદરત બધીની મધુરતા;
અને એ આત્માના અમર રસની એકમયતા.

અહો નેત્રો! જોજો પ્રણયી થઈને કોઇ પ્રતિમા.
ન જોયું ના જોશો સ્વરૂપ પછી એવું જગતમાં;
અરે પ્રેમી! પ્રેમી! વિશદ વધુ તેથી નવ કશું,
સદા કલ્પેલી તે સહુ મધુરતા છે તહીં ન શું?

જરા જોતાં જોતાં વિમલ પ્રકટે દીપક તહીં,
ધરે તે શા રંગો તુજ હૃદયના કાચની મહીં?
બન્યું એ તારાનું હૃદય ધ્રુવની માછલી, અને
હજારો ભાનુના બલથી મુખ તેનું નવ ફરે.

પરન્તુ એ દીપ્તિ તુજ હૃદયની માત્ર પ્રતિમા,
અરે શિલ્પી! એ તો તુજ જિગરની દિવ્ય પ્રતિભા;
ઘડી પૂજે મૂર્ત્તિ તુજ હૃદય ત્હારા હૃદયની,
નવી નિત્યે માની, પ્રણયી! ભજ તે ઝિન્દગી સુધી.

અરે ! આવું છે તો પ્રણયી નવ ઘેલો કયમ ગણું ?
નહીં સાચું કાંઈ પણ પ્રણયીનું કલ્પિત બધું ;
કરી પોતાનું એ પ્રણયી કંઇ એ ઉત્તમ ગણે,
ન શું એ અન્યાયી કુદરત તણો પાતકી બને ?

અરેરે સંસારી ! તુજ જગત કયાં કલ્પિત નથી ?
કર્યાં પ્રેમીનાં તો નયન પ્રભુએ તીક્ષ્ણ સહુથી ;
વધુ પ્રેમી જોતાં વધુ વધુ તહીં રૂપ નિરખે,
અને એ મૂર્ત્તિમાં હજુ વધુ જ સૌન્દર્ય નકી છે.

૧૪ – ૮ – ૯૬.

પ્રેમીનું સ્મરણ

સ્મર સ્મર, ઉર ભોળા ! ચન્દ્ર ઉગ્યો હતો તે,
ચળકી ચળકી મોજાં કૂદતાં ત્યાં હતાં તે ;
અધવચ લટકયો 'તો તેજનો સ્તમ્ભ કેવો ?
ઉદધિ ! તુજ દિલેથી નીકળ્યો નાદ કેવો ? !

*　　*　　*　　*　　*

૧૪ – ૮ – ૯૬ ;

પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા

કર તું કંઇ એ ! કર તું કંઇ એ !
મધુ તેથી બને વધુ શું કહિ એ ?
તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે,
વધુ નિર્મલ શું ઉર પૂજી શકે ?

કંઇ બોલ અને દિલ ઇચ્છતું, કે
કંઇ બોલ તું બોલ સદા જ, પ્રિયે !
તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહું,
ઝરતાં ફુલ એ વીણતો જ રહું.

તુજ એ સ્વર ગાયનના સ્મરતાં
વળી ઓર જ ધૂન મચે ઉરમાં;
તુજ યાચક આ ઉર થાય, પ્રિયે !
ફરીને ફરી એ સ્વર માગી જ લે.

ઉર ઇચ્છતું, કે
હજુ ગા જ, પ્રિયે !

નવ બોલ કશું પણ ગા જ, પ્રિયે !
કંઇ દે કંઇ લે સહુ ગીત મહીં,
વ્યવહાર બધો કર એ સ્વરથી;
હુકમો સહુ ગાયનથી કરજે,
મુજ જિન્દગી એ સ્વરથી ભરજે.

તુજ નૃત્ય સ્મરૂં ! ભૂલું ભાન, પ્રિયે !
કંઇ પ્રશ્ન કરૂં સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે !
કયમ ઊર્મિ બની ન તું વારિધિની ?
બસ નાચત દિવસ ને રજની !
ઘુઘવાટ વળી તુજ હું બનતે,
હસતો નક્કી તાલ દીધા કરતે !

કર તું કંઇ એ ! કર તું કંઇ એ !
કરુણાર્દ્ર પ્રભુ પ્રાત કાર્ય પરે.

તુજ શું તુજ શુંથી મધુતર છે ?
વધુ નિર્મલ શું તુજ શુંથી ? પ્રિયે !
સ્મરતાં સ્મરતાં સ્મરણે ચડયું જે
બસ પૂજીશ પૂજીશ તે જ, પ્રિયે !

૧૫ - ૮ - ૯૬.

फुल वीण, सखे !

ફુલ વીણ, સખે ! ફુલ વીણ, સખે !
હજુ તો ફુટતું જ પ્રભાત, સખે !
અધુના કલી જે વિકસી રહી છે,
ઘડી બે ઘડીમાં મરતી દિસશે.
સુમહોજ્વલ આ કિરણો રવિનાં
પ્રસરે હજુ તો નભઘુમ્મટમાં ;

ન વિસ્મરણ ઘટે,
કંઇ કાલ જતે,

રવિ એ પણ અસ્ત થવા ઢળશે,
નમતાં શિર સૌ કુસુમો કરશે,
પછી ગન્ધ પરાગ નહીં મળશે!
ફુલ વીણ, સખે! ફુલ વીણ, સખે!
હજુ તો ફુટતું જ પ્રભાત, સખે!

નકી ઉત્તમ અગ્રિમ કાલ, સખે!
ભર યૌવન આ હજુ રક્ત, સખે!
ગતિ કાલની ચોક્કસ ન્હોય, સખે!
ભરતી પછી ઓટ જ હોય, સખે!

ફુલ વીણ, સખે!
તક જાય, સખે!

ઢળતી થઈ તો ઢળતી જ થશે,
રજની મહીં ચન્દ્ર ઉગે ન ઉગે;

હજુ દિવસ છે,
ફુલડાં લઈ લે;

ફરી લે, રમી લે, હસી લે તું, સખે!

મૃગલાં રમતાં,
તરુઓ લડતાં,
વિહગો ઉડતાં,

કલીએ કલીએ ભ્રમરો ભમતા ;
ઝરણું પ્રતિ હર્ષભર્યું કૂદતું ,
ઉગતો રવિ જોઈ ન શું હસતું ?
પછી કેમ વિમાસી રહ્યો તું ? સખે !
ફુલ વીણ , સખે ! ફુલ વીણ , સખે !
હજુ તો ફુટતું જ પ્રભાત , સખે !

૧૬ - ૮ - ૯૬ .

वैरनी केम उमेद धरूं

વિસરી સઘળો મુજ પ્રેમ ભલે ,
થઇ ભગ્નપ્રતિજ્ઞ ભલે પ્રિય એ ;
પ્રતિકારની ના અભિલાષ ઉરે ,
મુજને હજુ જાદુ પ્રિયાનું ગમે .

પરિવર્તનને વિલપું કદિ હું ,
પણ ક્રૂર , અરે ! કદિ એ ન બનું ;
મુખ એ પર ક્રોધ જરી ન કરૂં ,
મરતાં મરતાં પણ એ જ સ્મરૂં .

સુખને સમયે બહુ વાર મળ્યાં ,
ઉઠી હર્ષની છોળ , દિલો લપટ્યાં ;
સુખી કાલ ન એ ટકી નિત્ય શકે ,
ઉર લોભ હજુ ય છતાં ન ત્યજે .

મુજ હાલત આ કહિ ગાઇ રહું ;
ઝરશે જલ તો કહિ રોઇ રહું ;
ગત કાલ સ્મરી ઉપકારી બનું ,
પછી વૈરની કેમ ઉમેદ ધરૂં ?

૧૬ - ૮ - ૯૬ .

मूर्त्तिपूजक विश्व

વેલી બાઝી તરુ સહ અને વૃક્ષ એ વેલડીને ,
તિર્યંચોનાં યુગલ વસતાં જંગલે જંગલે છે ;
વાયુલ્હેરી કુસુમકલીથી બાથ ભીડી ભમે છે ,
વાતો છાની ઘનદલ કરે વીજળી મોકલીને .

પક્ષી પાળ્યું , ઉડી મરી ગયું , ખેદ તેનો ત્હને છે ,
તે પાંખો , તે મધુર સ્વરને વ્હાલથી તું સ્મરે છે ;
વ્હાલીના તું અવયવ બધા હેતથી જોઇ રૂહે છે ,
ને તેના એ મધુર સ્વરમાં મોહ કેવો તને છે ?

વૃક્ષો વેલી ઉપર કવિનું આર્દ્ર હૈયું દ્રવે છે ,
કમ્પી રૂહેતાં હૃદય કુમળું કાવ્ય કૈં આદરે તે ;
કૈં વર્ષોએ રસલુલુપ કૈં ગીત તે ગાઇ રોતાં ,
ત્યાં પોતાનો રસ મળી જતાં કાંઇ આનન્દ લેતાં .

આ ચિતારો નકલ કરતો ભાવ વા રૂપની કૈં ,
વ્હાલી મીઠી કુદરત તણું સત્ત્વ ખેંચે કલાથી ;

પોતાનું કો ઋષિ, યતિ વળી સર્વ બ્રહ્માંડ માને,
ને સંસારી સુખથી ન સુવે કોઇ સુવર્ણે માટે.

આ શું ત્હારાં સ્મિત, રુદન ને મોહ ને લોભ, પ્રીતિ?
ઓહો! એ શું તુજ હૃદયની મૂર્ત્તિપૂજા ન મીઠી?
યોગી, પક્ષી, પશુ, જન અને જીવ કે જન્તુ કોઈ
કો આ કો તે ઉપર દિલનું જીવતું લક્ષ્ય રાખી.

આ મૂર્ત્તિ આ પ્રણય તુજ કૈં કાલથી વિસ્તરે છે,
બાલુ! ત્હારૂં જડ રમકડું બ્રહ્મની કૂંચી આપે;
ઉઘાડી દે તુજ પડ સહુ ચાવી એ ફેરવી તું,
મૂર્ત્તિ પૂજી તુજ જિગર દે મૂર્ત્તિમાં ભેળવી તું.

૧૬ - ૮ - ૯૬.

मनुष्य अने कुदरत

ઘડી છોડી દેને ઘડમથલ ત્હારા જગતની,
જરા જા આજે તો નિરજન મહા જંગલ મહીં;
તરુ, પક્ષીમાંથી જરૂર મળશે કાંઇ કીમિયા,
જશે અન્ધાપો આ તુજ હૃદયનો ત્યાં વિહરતાં.

બધું એ સૂનું છે જન વિણ, અરેરે! વન નકી,
થજે તેનો ભોક્તા, જીવનમય થાશે સહુ પછી;
સુખી આત્મા ઊંડો નિરખી તુજને ત્યાં ઘુઘવશે,
અને ત્હારી સાથે રસભર બની હાસ્ય કરશે.

ઝુલન્તાં વૃક્ષોથી અમર રસનાં બિન્દુ ઝરશે,
વળી દૈવી વાતો ચકલી મૃગલી ત્યાં કહી જશે;
કુમારી કન્યા એ કુદરત તને ત્યાં પરણશે,
અને બન્ને વચ્ચે રુચિર કિરણો કૈંક વહશે.

ચિદાત્માની સંજ્ઞા કુદરત પ્રભુની પ્રતિકૃતિ,
અરીસો તેનો આ જનહૃદયની લાગણી વળી;
પ્રતિ સૃષ્ટિલીલા કશી જનસ્થિતિનો પ્રતિધ્વનિ,
મનુષ્યોની સાથે કુદરત બની ગ્રન્થિત નકી.

લુખી ઉદ્ભિદ્વિદ્યા, સુકી સુકી વળી ઔષધી બધી
જહીં સુધી તેની કૃતિ જનસ્વભાવે નવ મળી;
"અહીં આ ઉગે ને તરુ વળી તહીં આ ન ઉગતું,"
કવિતા વિના એ મુજ દિલ ગણે શુષ્ક સઘળું.

અરે! એ સૃષ્ટિને કવિનયનથી જો ઘડીક તું,
જનોના આત્માનો કુદરતથી સંબન્ધ કર તું;
મજા તેની તો લે, હૃદય કર વિસ્તીર્ણ કુમળું,
અને એ ઉર્મિમાં દ્રવી પડ ઝુકાવી જિગર તું.

પડી છાનો રહેજે ખળખળ વહન્તું ઝરણુ જ્યાં,
અને પંખિડાં જ્યાં જલ તણી ભરી ચંચુ ઉડતાં;
મહેકન્તાં પુષ્પો લથડી પડતાં જ્યાં કલી પરે,
અતિ તૃપ્તિથી જ્યાં મધુપ સુરભે મૂર્ચ્છિત બને.

અહીં ત્યાં ઝુંડામાં કિરણ રવિનું કો ચળકતું,
તહીં દૂરે કાળું ખડક શિર માથે ઝઝુમતું;
ગુફા પેલીમાં ત્યાં મૃગપતિ પડ્યો શાન્ત ગરજે,
અને શાન્તિનું તો દિગવિજયી છે રાજ્ય સઘળે.

મીંચાશે કૈં નેત્રો ઝરણ વ્હેતું એ નિરખતાં,
ચમત્કારી કાંઈ જીવન વહશે એ હૃદયમાં;
પછી સ્વપ્નામાં તું અનુભવીશ કો જાગ્રતિ નવી,
અને ત્યારે જોજે જનહૃદય ને સૃષ્ટિ સઘળી.

ઝરામાં તું જોશે ઝરણ જનના સંચિત તણું,
અહો ! કેવું વ્હેતું અમર ગતિથી એક સરખું !
પડ્યું કો સૂકું જો ઝરણ પર એ પર્ણ ઉડતું,
તરંગોમાં આવી સરલ વહને ભંગ કરતું.

પડે આવાં પત્રો વળી કણ પડે દ્રાક્ષરસનો,
કટુ કે મીઠો એ સમય ગણજે તું જીવિતનો;
જનોની વૃત્તિની કુસુમ વળી છે શું ન મૃદુતા?
અને મૂર્છાયેલા મધુકર ન શું પ્રેમમયતા ?

નકી મેળો મીઠો સુહૃદજનનો પક્ષી મધુરાં -
અને વીરો શૂરા મૃગપતિ તણું ગર્જન મહા;
ગિરિનાં શૃંગો એ જનહૃદયની ટેક દૃઢતા -
રૂડી કુંળી મીઠી કલી તુજ વળી તે પ્રિયતમા.

ક્ષિતિજે દિસે જે શકલ નભના ગાઢ વનમાં,
ન શું એ આશાની અગર સ્મૃતિની દિવ્ય પ્રતિમા ?
હજુ શું જોવું છે ? સ્મિતભર દિસે છે મુખ બન્યું,
અરે! કિન્તુ આ શું ? કુપિત વળી હૈયું કયમ થયું ?

કુહાડી લાગે છે તરુ ઉપર એ કાષ્ઠિક તણી,
પડી જાશે ડાળી, કુંપળ પડશે સૌ ખરી ખરી;

મીઠાશે ખારાઈ, અરર! નવ શું 'તું સહી શકે?
અરે! ભાવિ તો એ વિટપ સમ અન્તે તુજ, સખે!

૧૭ – ૮ – ૯૬.

सुखमय स्वप्न

સુખમય શમણું છો કોઈ આયુષ્ય માને,
અધિક અધિક યત્ને ફાવતું કો જણાયે;
પણ પ્રતિ દિલનાં છે કાંઈ જુદાં જ તત્ત્વો,
જખમી જખમ શોધે, વૈદ્ય ત્યાં શું બિચારો?!

નથી નથી દુઃખ કાંઈ, ભાઈ! છે કૈં ન ચિન્તા!
પણ નથી મુજ તત્ત્વો, વિશ્વથી મેળ ખાતાં;
સુખમય પણ સ્વપ્નું, સ્વપ્નમાં મોહ શાનો?!
જરી વધુ ચિર, બાપુ! હોય તો કૈં બતાવો.

સુખમય શમણું એ પૂર્ણ છે ક્યાં ય દીઠું?!
સુખમય સ્થળ દીઠું?! ચાલને! ત્યાં જ રહેશું!
નથી નથી નથી દીઠું! દેખશે ના કદી એ!
વળી સુખમય કાંઈ શોધવું વ્યર્થ લાગે.

પ્રિયસુખ પ્રિય લાગે, આખરે ત્યાં ય રોવું,
પ્રિયવિરહ થવાનું જાણતું કો ન ટાણું;
અપ્રિય, પ્રિય ત્યજીને જીવતાં મૃત્યુ લેખું,
કંઈ સુખી બનવાને, શોધતાં એ જ લાધ્યું.

નહિ ઉડી શકશે આ સુસ્તની સુસ્તી આવી .
રુદન નહિ ત્યજાશે , હાસ્યના ત્યાગ પ્હેલાં ;
ભળીશ નહિ જનોથી , મિત્ર , સ્રી , બાલકોથી ,
જીવીશ , બની શકે તો , એકલાં પુસ્તકોથી .

પોષી ના આ શકે હૈયું , કિન્તુ , રે ! માત્ર પુસ્તકો ;
અને , આ વિશ્વમાં બીજે , ક્યાં એ સ્વાદ નથી રહ્યો .

– ૯ – ૯૬ .

વૈરાગ્ય

દરદ પર કરે છે ઔષધી કાંઇ કાર ,
જરૂર . જરૂર એ તો પૂર્વનું ઓળખાણુ ;
પ્રણયી જિગર અર્પે ત્યાં ય કૈં વ્હાલ ઊંડું ,
હૃદય સતત ઘૂમે એમ ખેંચાણ જૂનું .

અમુક અમુક તત્ત્વો વિશ્વમાં સૌ જનોમાં ,
પ્રતિ જન હૃદયે કો એક ધારા વહે છે ;
પૃથિવી પર વસે તે એક છે માનવી આ ,
અવયવ જન સર્વે માત્ર તેના જ ભાસે .

મુજ રસ પણ ચાલ્યો એ જ ધારા મહીં , હા !
મધુર મધુર લાગ્યું ઐક્ય એ માનવીમાં ;
અગણિત લઇ બિન્દુ ધોધ તે ચાલતો 'તો ,
મળી ભળી ગળી હું એ બિન્દુ તેનું બન્યો 'તો .

પણ રસ વહી જાતાં ક્ષારને સ્પર્શતાં , ત્યાં
અતિ કટુ સહુ થાતાં કૈં જ વેળા ન લાગી !
ક્યમ ગતિ પલટી આ ? કૈં જ હું જાણતો ના !
ભ્રમિત ઉર થયું હા ! વેદના તીવ્ર જાગી !

દરદ પર કરે ના ઔષધી કાંઈ કાર ,
નથી નથી કંઇ મ્હારે પૂર્વનું ઓળખાણ ;
હૃદય મુજ થયાં તે સ્વપ્નમાં સૌ થયાં ’તાં !
વિખરી સહુ ગયાં એ સ્વપ્ન ઉડી જતાંમાં !

નથી નથી મુજ તત્ત્વો વિશ્વથી મેળ લેતાં ,
હૃદય મમ ઘડાયું અન્ય કો વિશ્વ માટે !
જગત સહ મળે છે ચર્મ ને હાડકાં આ ,
રહી જગ તણી ગ્રન્થિ માત્ર આ સ્થૂલ સાથે .

પ્રથમ નજર લાગી , ભવ્યતા કાંઇ જાગી ,
મુજ નયન મહીંથી સ્નેહની સેર ચાલી ;
વિપુલ વિશદ લાગી સ્નિગ્ધ વાત્સલ્યવાળી
કુદરત વહતી આ ઐક્યનો તાર ઝાલી .

કુદડી ઉડતી ત્યાં એ હર્ષની છોળ ઉડી ,
રમતમય વિહંગે કાંઇ લાવણ્ય લાગ્યું ;
તરુ પર ઢળનારી પુષ્પિતા એ લતાની ,
નસ નસ મહીં માન્યું પ્રેમઔદાર્યલ્હાણું .

નહિ નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ ,
ઘડમથલ અહીં સૌ જીવનાર્થે મચેલી ;
પ્રણય , રતિ , દયા , કે સ્નેહ ને ભ્રાતૃભાવ ,
અરર ! નહિ સહુ એ સ્વાર્થના શું વિભાગ ?

જનહૃદય પરેથી મોહ ઉઠી ગયો ’તો ,
અરર ! કુદરતેથી એ જ ખારાશ આવી ;
પલપલ નયનેથી આંસુડાં સારતો ’તો ,
અરર ! જિગરમાંથી રક્તની નીક ચાલી .

કદિ કદિ દિલ રોતું કોઇને જોઇ રોતું ,
કદિ કદિ દિલ મ્હારૂં છેક પાષાણ થાતું ;
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઉં કદી હું ,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં ડૂબતો હું .

પવન સુસવી વ્હેતો કોઈ ખંડેર માંહીં ,
હૃદય ત્યમ હસે છે – હર્ષ તો કૈં જ છે ના ;
હિમજલ ટપકે છે વૃક્ષની ડાળીઓથી ,
રુદન ત્યમ કરૂં છું – દર્દ તો કૈં જ છે ના .

કદિ મન ગમતું એ – કોણ જાણે હસું કાં ?
કદિ મન ગમતું એ – કોણ જાણે રડું કાં ?
મુજ હૃદય મહીં છે ક્રૂર કો મર્મસ્થાન ,
સુખદુ:ખ વિણ તે તો છેક વૈરાગ્યવાન .

હાસ્ય છે માત્ર ઘેલાઈ, રોવું તે નબળાઇ છે ;
વિશ્વની મિષ્ટતા કિન્તુ, રે રે ! ત્યાં જ સમાઇ છે .

૨૪ – ૯ – ૯૬ .

ત્હારી બેહયાઇ

ઝુલમ છે કે બેવફાઈ બેહયાઇ ત્હારી આ ?
નાદાની કે ખુદાઇ છે દિલબરી હમારી આ ?

તું ગુલ ઉપર હું તો હતો હજાર વાર આફ્રીન ,
તું ચાહતી હું ચાહતો ત્યાં ખેલ શું નવો જ આ ?

બાલ બાલ વસ્લફ઼ેર ઉડતી ગુલેબદન ,
ત્યાં કોણ શીખાવા ગયું – હા ! ઝુલ્મખાર ધારવા ?

તું પિછાનતી હતી આ ખૂનનું ટીપું ટીપું ,
ત્યાં ટીપે ટીપે ટીપે તે ઝેર કાં ભર્યું ભલા ?

શું ઈશ્ક ઝુલ્મ આખરે ! તો બેવફ઼ૂફ઼ ઈશ્ક છે ,
એ ઈશ્ક હુસ્ન જે તણું તે બેકદર નૂરે ખુદા .

હું બેવફ઼ૂફ઼થી ભળ્યો , ઝાલિમ દિલે ચોટી રહ્યો ,
નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઇની જુદી હવા !

આ ખૂન છે પાણી બન્યું , ઢોળાઈને ચાલ્યું જતું ;
એ કયાં ય ના ઠેરે , ઠરે , છે ઠારનારૂં કોણ કયાં ?

કો દી હતું તુંમાં ઠર્યું , નાદાન એ ત્યારે થયું ;
ત્હેં બાળતાં એ છે બળ્યું ! જાગી ખુદાઈ છે મજા !

ઝુકાવતું જે શિર તને છાતીથી છાતી ચાંપતાં ,
તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનનું નાદાન , હા !

કૈં ઝુલ્મ આતશ લાગતાં , કૈં ઇશ્કને પિછાનતાં ,
આજે વહે છે આપથી તે તો ખુદાઇ ખૂન આ .

નાદાનીમાં ત્હારૂં થયું , ખુદાઇમાં તુંથી જળ્યું ;
તું ચાહતી નાદાનીને , દે દાહ તે ખુદાઈ આ .

હું ચાહતાં રાજી હતો, હું દાઝતાં રાજી વધુ;
મ્હારી મજા મ્હારી સદા ! રે ! બેવફા તેને જફા.

૮ – ૧૦ – ૯૬.

एक फेरफार

અહાહા ! ઇશ્કજુગારે ચડયો 'તો દાવ શો ત્યારે ?
પડયો પાસો હવે ઊંધો ! ફકીરી આ રહી મ્હારે !

જુગારે છે જિગર કિન્તુ જુગારીનું ચડયું ચાળે !
રહ્યું ના કાંઈ એંધાણે ! હવે એ લ્હાવ કયાં ભાળે ?

ભરીને ખ્વાબમાં પીધી મજાથી ઝેરની પ્યાલી !
મગર હા ! જાગતાં જાગી નસે નસ લ્હાય શી લાગી ?

અહો ! એ ખ્વાબના ગુલની ગઈ બો ખ્વાબની સાથે,
મગર, એ ખ્વાબના કાંટા કહીં છૂપા રહી ભોંકે ?

હસ્યો 'તો હું – રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં યાદી,
પરન્તુ આંસુની ધારે હજુ ના આંખ સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મ્હારે હવે આ આંસુમાં એ છે,
હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખ્ત મીઠો તે !

અરે ! ભીની સદા ભીની રહે છે આંખ મ્હારી આ,
જિગર તન્નૂરમાં દાઝે – પડે ના એક ફોરૂં ત્યાં.

અરે ! કાતિલ તીખું તે જિગરને રેસનારૂં છે,
પરન્તુ ખ્હાડનું હૈયું ખુદાએ આ ઘડેલું છે !

અરે ! શું ઝિન્દગી આ છે ? સહેવી ઝિન્દગાની છે !
અભાવે મોતને જીવું ! વણુજ આ વેઠની મ્હારે !

પડયો પાસો નકી ઊંધો, અરેરે ક્રૂર લૂટારો !
ઠગારા કિસ્મતે ઢાળ્યો અને હું જીતમાં હાર્યો !

હિનાના રંગથી મ્હાની સનમની રંગતો 'તો હું,
ઝુકીને બાલમાં તેના ગુલોને ગૂંથતો 'તો હું.

મગર એ દાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં દેતાં,
અરેરે! કોઇ વા વાયો, સનમ, બો, રંગ, સૌ ફીટયાં !

મને એ ખ્વાબની ખુશબો, મને એ સોબતી મ્હારો,
મને એ હાથનો પ્યાલો, ફરી કો એક દિન આપો !

૧૯ – ૧૦ – ૯૬.

फरियाद् शानी छे

અરેરે ! ઊડતું ખંજર દિલે ઝૂટી હુલાવ્યું મ્હેં !
ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?

વહે તો ખૂન છો વ્હેતું ! નહીં તો છો ઠરી રહેતું !
સહેવો દાગ કાંઇ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?

સનમના પેરની લાલી જિગરનું ખૂન મ્હારૂં છે !
અરે ! એ રંગ મ્હારો તો હજુ ફરિયાદ શાની છે ?

હતી આશા કંઈ ઊંડી, ભરી તેની રૂડી પ્યાલી,
સનમને આપતાં ઢાળી, હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કદી લાલી જશે ચાલી! કદી ફૂટી જશે પ્યાલી!
ભલે કો તે ભરી દેને! મને ફરિયાદ શાની છે?

ભરાશે કોઇ ઢોળાયું! ભરાયું કોઇ ઢોળાતું!
અહીં તો રેત ઉડે છે! પછી ફરિયાદ શાની છે?

જગાવી મેં ચિતા મ્હારી! ઝુકાવ્યું ત્યાં બધું જાણી!
ચડે છે ખાક વંટોળે! હવે ફરિયાદ શાની છે?

કરે છે શોર એ ભૂકી, "મને માશૂક ચોળી લે!"
સુણે ના કોઈ એ તેને! પછી ફરિયાદ શાની છે?

સનમને ઇશ્કનાં વાજાં જિગરના જિગરે વાગ્યાં!
ચડેલો તાર ખાલી એ! હવે ફરિયાદ શાની છે?

અહાહા! ઈશ્ક આલમનો હજારો રંગનો પ્યાલો!
જિગર આ એકરંગીને, અરે! ફરિયાદ શાની છે?

જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા!
ન કો પૂછે! ન કો જાણે! પછી ફરિયાદ શાની છે?

મને જે થાય કૈં આજે હશે ના યાદ તે કાલે!
પછી કો અન્ય શું જાણે? દિલે ફરિયાદ શાની છે?

અહીં જે તાર તૂટયો તે કદી સન્ધાઈ ત્યાં જાશે!
"કદી"ની હોય શી આશા? અરે! ફરિયાદ શાની છે?

હજુ ફરિયાદ જારી છે! જિગરમાં મેં વધારી તે!
ખુશીથી આગ હું સેવું! પછી ફરિયાદ શાની છે?

ખુદાના તખ્તની પાસે જિગરની આહ પ્હોંચાડું!
મગર છે ગેબ ઝાલિમ એ! જિગર! ફરિયાદ શાની છે?

૭ - ૧૧ - ૯૬.

વિદાય

અરે ના ના ! અરે ના ના ! કાંઇ એ વદવું નથી !
ભલે જા તું ભલે જા તું ! પાછળે પળવું નથી !

સુખે જા તું, વ્હાલી ! તુજ દિલ તને જ્યાં લઇ જતું ,
બહુ ચ્હાજે તેને જિગર તુજ જેમાં ઠરી શક્યું ;
નહીં આવું આડે , અહિત તુજ ઇચ્છું નવ કદી ,
નડે આ દુર્ભાગી પ્રીતિ તુજ પ્રીતિને કદિ નહીં .

શીખી મીઠી પ્રીતિ જગત પર સૌન્દર્ય જનમે ,
ચહાવું ને ચ્હાવું જનમથી જ સૌન્દર્ય સમજે ;
શીખાવે શું તેને પ્રણય હીનભાગી હૃદય આ ?
તું માટે નિર્માયું જનહૃદયતખ્તે વિહરવા .

તને ચાહું એમાં નવીન કથવાતું નવ કશું ,
હશે કિન્તુ તેનો પ્રણય અધિકો તું ઉપર કૈં ;
અરે મ્હારી પ્રીતિ અધિક નવ હોવાં થઇ શકે ,
હજો તેની પ્રીતિ અધિકી અધિકી તું પર સદા .

તને ચાહું આખું નકી નકી વિશાળું જગત ત્યાં ,
દિવાનો ત્હારો એ અધિક મુજથી એક જ હશે ;
દિવાના ત્હારાને અરર ! નવ બેહાલ કરજે ,
તહીં મ્હારા વ્હાનું સ્મરણ કરીને તું અટકજે .

વિલાસો તે હૈયે અધિક મુજ હૈયાથી મળશે,
ફકીરી ઝોળી શું મમ જિગર તો ખાકમય છે;
નકી દુર્ભાગી તે મુજ દિલથી જે બાથ ભીડતું,
બન્યું છે કૈં એવું હજુ સુધી, પ્રિયે ! આ હૃદયનું.

ઉદાસી ઊંડીની મમ હૃદયને સોબત અરે !
મને ચ્હાનારાં સૌ અરર ! પડતાં એ જ વમળે;
સુખોની આશાથી પ્રણય કરનારાં દુઃખી થતાં,
અરે ! આ હૈયાને વધુ દુઃખ દઈ સૌ દૂર જતાં.

તને તે હૈયામાં મધુર રસનો મેળ મળશે,
અમી જેવી ત્યાંથી તુજ તરફ મીઠાશ ગળશે;
બહુ મ્હોટું તેનું તુજ હૃદય માટે તપ હશે,
કંઈ એ જન્મોનાં તપનું ફલ તેને મળ્યું હશે.

નહીં આવું આડે, અહિત નવ ઈચ્છું પ્રણયીનું,
વળી ના ઝૂંટાતું ફલ મળી ચૂક્યું જે તપ તણું;
સુભાગી પ્રેમી ! હા ! તમ હૃદયને તૃપ્ત કરજો,
અને મ્હારા જેવાં ઉપર કરુણાથી નિરખજો.

અહીં હું જન્મ્યો ને મુજ દિલની ચાવી તુજ થઈ,
મને કિન્તુ ચાવી તુજ હૃદયની તો નવ મળી;
રડાવી તેં જાણ્યું, હસવી વળી જાણ્યું જિગર આ,
ન જાણ્યું મેં કો દી તુજ હૃદયભાવો પલટવા.

હવે ત્હારે માટે તપીશ તપ હું ઝિન્દગી બધી,
હવે મૃત્યુનો એ ચીરીશ પડદો એ બલ વતી;

સુભાગી તે જેવો બનીશ નહીં હું એક સમયે,
અને જન્મે જન્મે તુજ હૃદય ભેટી રહીશ હું.

ઉભા સાક્ષી રાખી શશી, રવિ, અને દેવ સઘળા,
સખી! ન્હાની તારી ગ્રહીશ કરથી હું કરલતા;
નવું કૈં શીખ્યો તે શિખવીશ સુખે ત્યાં સહુ તને,
અને મ્હારી પાંખો તુજ હૃદયને અર્પીશ, પ્રિયે!

પછી મ્હારાં નેત્રે તુજ હૃદયની આવી મળશે,
પછી મ્હારાં અશ્રુ તુજ નયનને કાંઇ કરશે;
પછી દુર્ભાગી ના મુજ દિલથી જે બાથ ભીડતું,
પછી થાશે બિન્દુ મમ હૃદય તો અમૃત તણું.

ન આ ફેરે તો હું તુજ મુખ હવે જોઇશ કદી,
બતાવી મ્હોં મ્હારૂં જિગર દુઃખી ત્હારૂં નહિ કરૂં;
થઈ માલીકી છે તુજ વદનની અન્ય દિલની,
વળી મ્હારૂં ટૂંકું જીવિત મુખ જોવા બસ નહીં.

અરે! શું જોવું 'તું હૃદય વિણુ લૂખા મુખ મહીં?
અને એવું એ મ્હોં મુજ નયન પાસે સ્થિર નહીં!
વળી ના મ્હારૂં કે જીવિતભર મ્હારૂં નવ થશે,
હવે તો જોવું છે વદન તુજ મ્હારૂં જ કરીને.

ડરે છે શું કાંઈ હૃદય મુજ આવું નિરખતાં?
ન કાં નેત્રો ત્હારાં મમ નયનથી મેળવ પ્રિયા?
હવેના જન્મોનું કથન મુજ ઘેલું બહુ હશે,
છતાં બીજી આશા મમ હૃદયને ના કંઇ મળે.

પ્રસાદી જોવી છે તુજ દિલની ત્હારાં નયનમાં,
મ્હને જોવા દે તે તુજ વદન હૈયે ચિતરવા;
હજુ જોવાં ત્હારાં મૃગનયન છે એક વખતે,
નિરાશા શી આશા પછી હૃદય મ્હારૂં પકડશે.

સુખે જા તું! સુખી થા તું! મ્હારે દર્દ કશું નથી!
હવે આ જોગી ત્હારાને ખાકની ના કમી કશી!

૨૦ - ૧૧ - ૯૬.

एक भलामण

મુજને પણ ચાહતી કો દી! પ્રિયે!
દિલ શું પણ ચાંપતી કો દી! પ્રિયે!
રડતી દુખડાં પણ કો દી! પ્રિયે!
સુણુતી કવિતા પણ કો દી! પ્રિયે!

કંઈ બોલ કીધો!
કંઈ કોલ દીધો!

સ્મૃતિએ પણ એ ચડશે ન! પ્રિયે!
અહ! વીતી ગઈ ભૂલવી જ! પ્રિયે!
નવી વાત હવે ગમતી થઇ તો,
નવી વાત હવે ગમશે જ! પ્રિયે!

દુઃખ દૂર રહો!
સુખમાં વિહરો!

પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે !
બહુ માણ અનંત યુગો તું, પ્રિયે !
મુજને સુણ કે સ્મર તું ન! પ્રિયે !
પણ વાત કંઈ વદવી તુજને !

ખીજશે કદિ તું !
હસશે કદિ તું !

પણ એ પણ ઠીક જ છે મુજને !
મુજથી પણ સૌ દુઃખ દૂર વસે !
તુજ પ્રીતમને હૃદયે વસતાં,
હસતાં રમતાં બહુ કાલ જતાં,

કંઇ એ કરતાં,
હરિકોપ થતાં,

તુજ રૂપ વિરૂપ સહુ બનતાં,
પિયુનો સહુ પ્રેમ કમી જ થતાં,
અહ ! કાંઇ કહે કટુ એ તુજને,
મુજ પ્રેમ તણી કંઈ વાત કરે,

તુજ દિલ બળે,
દુખડાં ઉપડે,

પિયુ એ ત્યજીને કદી દૂર પળે,
જગમાં નવ કોઇ સહાય રહે,
અહ ! તો પણ ના રડજે તું, પ્રિયે !
તુજ ભાઇની ઝૂંપલડી સ્મરજે !

રમણિ ! રમણિ !
ભગિનિ ! ભગિનિ !

મુજ ઝૂંપડીમાં સુખ સૌ મળશે,
દુઃખડાં તુજ જ્યાં સુણનાર વસે;

પ્રભુ રાજી રહો તુજ પ્રેમ પરે,
બહુ માણ અનંત યુગો તું પ્રિયે !

૨૬ – ૧૧ – ૯૬.

વ્હાલીને નિમન્ત્રણ

હતી ન્હાની વાડી તુજ મુજ કને કૈં વિહરવા,
દિવાલો મ્હોટી કૈં હતી વળી તહીં વાડ કરવા;
હતી ના ઈચ્છા કૈં મુજ મન મહીં ફાળ ભરવા,
અને એ સીમાની ઉપર પગલું એક ધરવા.

દિવાલો મ્હોટી સૌ પણ તૂટી પડે છે પલ મહીં,
અને ઈચ્છાઓ એ કહિ પલ મહીં જાય બદલી !
હતું મીઠું તે એ કટુ પણ બને છે ક્ષણ મહીં !
પ્રભુની લીલા ! હા ! કુદરત તણો પાર જ નહીં !

સુતો 'તો હું તે દી પ્રિય ચમનના પલ્વલ કને,
હતી ધીમી લ્હેરી અનિલ તણી ત્યારે વહી જતી;
હતી છાયા શીળી વિપુલ દ્રુમની હું ઉપર ત્યાં,
હતી શાન્તિઃ શાન્તિ વળી હૃદયમાં એક કવિતા.

હતું વીણા ત્હારૂં દૂરથી સ્વર દૈવી જગવતું,
હતું તેથી મ્હારા હૃદયરસનું પોષણ થતું;
હતાં ન્હાનાં પક્ષી કિલકિલ રમન્તાં મુજ કને,
અને હસ્તીબચ્ચું પવન કરતું 'તું વ્યજનથી.

તહીં સુણ્યો કોઈ મધુર સ્વર ચંડોલ સરખો,
અહા ! જાગી ઉઠયું વળી સ્થિર થયું છેક ઉર આ;
વહી વાયુની ત્યાં ઝપટભર થંડી લહરી કો,
પડી સૌ દિવાલો ! ગિરિવર ચડયો એક નઝરે !

તહીં ઊંચી ટોચે ઝળહળ થતું કાંઇ નિરખ્યું,
હતું તે ન્હાનું કૈં વીજળી અથવા ચન્દ્ર સરખું;
પ્રિયે ! તેને જોતાં જિગર મુજ લાગ્યું ધડકવા,
પ્રિયે ! તેનો મીઠો ઉતરી સ્વર ચાલ્યો જિગરમાં.

અરે ! આ શું ? આ શું ? ગિરિવર અને આ વન નવું !
અરે ! આ તે શાનું તહીં વળી દિસે દિવ્ય ભડકું ?
હશે જૂદું શું આ નવીન મુજ વ્હાલા ચમનથી ?
હશે કેવું મીઠું જગત કદિ મેં જે નવ દીઠું ?

પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છયું મુજ હૃદયને પાંખ મળવા,
પ્રિયે ! મેં તો ઇચ્છયું ગિરિ ઉપર ત્યાં દૂર ચડવા;
મને ત્યાં શૃંગેથી મધુર સ્વર એ સાદ કરતો,
અને એ સંગીતે હૃદય મુજ આખું ય ભરતો.

અરે ! કિન્તુ દીઠું વિકટ રણ વચ્ચે સળગતું,
તહીં ઊંચા મ્હોટા ફરરફર વંટોળ ચડતા;

તહીં ઊંચે નીચે ધરણી પર દાવાનલ બળે,
તહીં રેતીનાં તો પડ ઉપર મ્હોટાં પડ ચડે.

અરે! ના પાંખો ને કયમ ઉડી જવું સુન્દર સ્થલે?
નિરાશા આવી ને મમ હૃદય અશ્રુમય બને!
સુણ્યું ત્યાં તો મેં કૈં અતિ કરુણ ને દિવ્ય રડવું,
અને ઉશ્કેરાયું જિગર કરવા સાહસ નવું.

અહા હા હા! કેવો અનિલ ફરકયો નવીન ત્યાં!
ઉગેલી સોનેરી નવીન મુજ પાંખો ફડફડે!
ફુલેલા હૈયામાં મધુર નવી હોંશો છલકતી,
અને મ્હારી આંખો અજબ સુખભીની મલપતી!

થઈ પ્હોળી પાંખો નભ તરફ ઉડયા અવયવો,
અને ચાલ્યો ઊંચે ધરર ધુઘવાટો હું કરતો;
તળેટીમાં જોયાં વિપુલ રઢિયાળાં તરુવરો,
રમન્તાં નાચન્તાં વિમલ જલનાં કૈંક ઝરણો.

પડી દૃષ્ટિ કયાં ને કહીં વળી ન દષ્ટિ પડી શકી,
અહો! ત્યાં તો શૃંગે મુજ પદ અડયા બે ક્ષણ મહીં;
અહા! એ દૈવી મ્હોં મમ નયન પાસે ઝૂકી રહ્યું,
અને એ કન્યાનું મુજ પદ ભણી કૈં શિર નમ્યું!

સમાઈ જાતી એ મમ હૃદયનાં સૌ પડ મહીં,
અહા! લેપી દેતી મમ અવયવે અમૃત નકી!
મને આલિંગી એ રુદન કરતી ને હિબકતી!
પ્રિયે! હું તો તેનું મધુર મુખડું જોઈ જ રહ્યો!

અહો ! તેની પાંખો મુજ અવયવો ચાંપતી હતી,
અહો ! તેનાં અશ્રુ મુજ અધરથી મેં ચુમી લીધાં;
ગળ્યાં બન્ને હૈયાં લથબથ થઈને વહી વહી,
ઘડાયેલી એ તો મુજ હૃદય માટે જ પ્રતિમા.

કહ્યું તેણે, "આજે, મુજ હૃદયનું વાંછિત મળ્યું!"
કહ્યું મેં, "ઓ વ્હાલી! મુજ હૃદય આ સાર્થક થયું!"
ગુલાબી એ ગાલે નવીન સ્મિત મીઠું ફરકતું,
હતું મ્હારૂં હૈયું નવીન રસમાં કૈં ધડકતું.

"અરે વ્હાલા! અરે વ્હાલા!" ત્યાં એવું રડવું સુણ્યું!
પડેલી આગની એ સૌ દિવાલો થકી ઉઠતું.

સુણી ત્હારૂં રોવું રડી રડી વદી હા! રમણી એ,
"અરે પ્રીતિ કો દી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે;"
લવી એવું એ તો ઢળી પડી અને મૂર્ચ્છિત થઈ,
અને હું તો જીવ્યો તુજ રુદનની લ્હાય સુણવા!

કરૂં છું હું યત્નો તુજ તરફ પાછો ઉડી જવા,
છતાં એ ઇચ્છું ત્યાં શિથિલ થઇ પાંખો ખરી પડે!
ફરી શુદ્ધિ દેવા મુજ રમણીને યત્ન કરતાં
ચીરાતું આ હૈયું, અરર! સૃહૃ ત્હારા રુદનથી!

પ્રિયે! મેં તો ઈચ્છયું તુજ હૃદયને પાંખ મળવા,
પ્રિયે! હું ઇચ્છું છું ગિરિ ઉપર તુંને લઇ જવા;
સુનેરી પીછાંથી નવીન તુજ જો પાંખ ચળકે,
અને એ પાંખોમાં પવન સરખું તો બલ દિસે!

વળી જો ને વ્હાલી ! ગિરિ પણ ડગે આ રુદનથી !
ધીમે ધીમે ચાલી તુજ શિર પરે એ ઝૂમી રહ્યો !
અહો ! ત્હારાં અશ્રુ કણ નકી દિસે અમૃત તણા !
પ્રિયે ! તે સિંચાતાં રણ મહીં ઉગે છે તરુ નવાં !

ઉઠી જો ! ઉઠી જો ! મમ હૃદય પાસે પ્રિય હવે,
અને એ ચ્હેરાની ઉપર કર તું ફેરવ, પ્રિયે !
કહે, “ પ્રીતિ કો દી અહિત પ્રણયીનું નહિ કરે, ”
અને ત્યારે ઉઠી ફરી મુજ દિલે એ લપટશે !

ન મ્હારા હસ્તે એ નયન મૃદુ કો દી ઉઘડશે !
અમી એ મીઠું તો નકી નકી રહ્યું છે તુજ કને !
કરો મ્હારાથી એ મરણવશ થાતાં અટકતી,
અને એ જીવે છે મરણવશ શી મૂર્ચ્છિત રહી !

સ્ફુરે ઓષ્ઠો તેના, હૃદય કુમળું શાન્ત ધડકે,
ગુલાબી ગાલોએ મધુર હજુ કેવી ઝલક છે !
ધીમે પંપાળું છું સુરૂપ મુખડું હું કર વતી,
પિરોજી તે થાતું મુજ કર જરી દૂર ખસતાં !

પ્રિયે ! બીજો મ્હારો કર તુજ કને આ ઝઝુમતો,
ગ્રહી તેને આવી મુજ હૃદયથી તું લપટજે ;
નથી કાંટા ઉગ્યા પણ મૃદુ થયું છે મૃદુ વધુ,
પ્રિયે ! ત્હારે માટે હૃદય મુજ ભીનું તલફતું .

રહી કાં તું પૂછે ? “ પ્રિયતમ ! મને ચાહીશ ભલા ? ”
નહીં ત્હારૂં એવું મુજ જિગરમાં કાંઇ જ નહીં ;

તને શું ના અર્પ્યું ? હજુ પણ પૂછે શું પ્રણયનું ?
હું ત્હારો તેની તો શશી, રવિ, ગ્રહો સાક્ષી ભરશે.

અસત્યો એ બોલ્યો કદિ કદિ તને હું રીઝવવા,
હવે મીઠાં સત્યો શિખવીશ તને હું જિરવવા;
નીતિ કે રીતિનું મુજ દિલ પરે ના બલ રહ્યું,
પ્રીતિ! પ્રીતિ! પ્રીતિ! અનલભડકે એ જળી જવું!

ઉડી જો! ઉડી જો! મમ હૃદય સાથે, પ્રિય! હવે!
નવો ઝીણો તાજો અનિલ ફરકે છે કુદરતે!
ત્યજી દેને વ્હાલી! અધમ પડ વંટોળ સરખાં,
મચી ર્‌હેવું આવી કલુષમયતામાં ઉચિત ના.

ઉગેલી પાંખોને અરર! નવ વિસ્તીર્ણ કર કાં?
હરિની લીલાને સજલ નયને ના નિરખ કાં?
તને મીઠું ત્યાં છે, મધુતર અહીં કિન્તુ મળશે,
પ્રભુએ વેરી છે જૂદી જૂદી જ મીઠાશ સઘળે.

પ્રિયે! મેં જોયું કૈં! હજુ મન રહે તે નિરખવા,
અહો તું જેવું એ પણ વળી કંઈ ભિન્ન તુજથી;
રુચે તુંને તેવું જરી પ્રણયથી તે નિરખતાં,
સખિ! જોને તેને હૃદય તુજ ભીનું કરી કરી.

દિસે તુંમાં, તેમાં, મુજ જિગરમાં એક જ કંઈ,
અને કૈં જૂદું તે મધુર સ્વરના ભિન્ન ધ્વનિ શું;
સ્વરો મીઠા ચાલે મધુર ધ્વનિનો મેળ મળતાં,
અને છોને હૈયાં દ્રવી દ્રવી પડે ગાયન થતાં.

મને તું છે છે, પ્રિયતમ! તું પૂછે શું દુઃખી ? અરે !"
દુઃખી તો શું ? કિન્તુ જગત મુજને આ નવ રુચે !
દિલે ખૂંચી રહે છે નયન મૃદુ તે દિવસ બધો,
સ્મૃતિ તેની થાતાં છણુ છણુ બળે છે જિગર આ.

અરે ! તેને ચાહે મુજ હૃદયનું રકત સઘળું,
પ્રતિમા એ મીઠી મુજ હૃદયનું રાજ્ય કરતી;
સુકાની ઓ વ્હાલી! જરીક જ દિશા ફેરવ, અને
હવે હંકારી દે મુજ નસીબનું નાવડું તહીં.

"એકને ચાહતું તેણે બીજાને નવ ચાહવું !
"એકને ચાહતું તેને બીજાએ નવ ચાહવું !"

દિસે કિન્તુ રૂઢિ પરિણુત અરે ! એ જન તણી
અને તેનાં સાક્ષી હૃદય રડનારાં પણુ કંઈ;
ખરૂં છે, કે "ધારો વગર કંઈ હેતુ નવ થતો,"
પ્રતિ ધારો કિન્તુ સમય વહતાં કંટક બને.

બહુ ટુંકી આ તો હૃદયરસ પીવા અવધિ છે,
અહીં ત્યાં તેમાં એ હૃદય કયમ ભોળાં ભટકતાં ?
અરેરે ! કોઈ તો જિગર ચીરવા તત્પર થતું !
પ્રભુ ! આવી શાને વિષમ રચના છે પ્રણુયની ?

વિના હેતુ ના ના જનહૃદયનાં ચક્ર ફરતાં,
વિના હેતુ શાને દિલ દિલ ચીરે ને રડી મરે ?
વિના હેતુ તો ના ગતિ પણુ કરે પર્ણ સરખાં,
વિના હેતુ કાંઈ કદિ પણુ બને ના કુદરતે.

હતો હું ત્હારો ને જગત મહીં એ કૈં રસ હતો ,
જનોના ધારાનું મુજ હૃદયથી સેવન થતું ;
હતો ત્હારો તેથી હજુ પણ નહીં ન્યૂન તુજ હું ,
હવે કિન્તુ મ્હારૂં હૃદય વળી છે અન્ય દિલનું .

કદી એ ઓટાતાં હૃદય નવ ઉચ્છિષ્ટ બનતું ,
હતું તેવું મ્હારૂં હૃદય તુજ માટે હજુ રહ્યું ;
પ્રિયે ! ના પ્રીતિને કુદરત કદી પાતક ગણે ,
મને , તેને , તુંને કુદરત અમીથી નિરખશે .

અરેરે ! રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય દિસે મને ,
ઉઠ તું ! આવ તું ! વ્હાલી ! કો દી કાલ ન ઠેરશે !

વહી જાશે દ્હાડા ! વિલુપ મુખ તેનું થઇ જશે !
અને મ્હારૂં હૈયું પછી કદિ નહીં જીવી શકશે !
મરી જાશું આંહીં ! તુજ મરણ ત્યાં દૂર બનશે !
અરે વ્હાલી ! શાને તુજ હૃદય એ ઘાટ ઘડશે ?

બહુ મ્હોટો ફેરો અરર ! પછી લેવો જ પડશે !
બહુ જન્મો વ્હાલી ! રુદન કરવાનું જ મળશે !
પ્રભુ જાણે ક્યારે ત્રણ હૃદયનું ઐક્ય બનશે !
પ્રિયે ! ન્યાયી માતા કુદરત બહુ કૈં કૃપણ છે !

ઘડીનો એ કો દી કુદરત ન વ્યાક્ષેપ સહતી ,
ઘડીમાં તો કૈં કૈં કુદરત કરે છે ગતિ નવી ;
નભે ગોળા મ્હોટા ઘડી મહીં કંઈ કોશ ફરતા ,
ઘડીમાં બ્રહ્માંડો પ્રલય થઇને કૈં ઉદ્ભવે .

ન તું ચાલે ત્હોયે સમય તુજને તો ઘસડશે ;
ન તું ઇચ્છે તેવું કુદરત નકી કાર્ય કરશે ;
અરે ! તો શાને ના ખુશ થઈ પ્રવાહે ભળી જવું ?
અરે ! તો શાને ના મધુ ઝરણનું અમૃત પીવું ?

અહીં મીઠું લ્હાણું કુદરત ધરે છે હસી હસી ,
પ્રિયે ! તેને શાને અરર ! તરછોડે રડી રડી ?
અવજ્ઞા ના સાંખે કુદરત કદી કાયર બની ,
સહાતી ના કોથી કુદરત તણી દૃષ્ટિ કરડી .

કહ્યું કાલે તેથી કહું છું તુજને આજ ઉલટું !
વળી કાલે કાંઈ કહીશ તુજને હું નવું નવું !
પ્રિયે ! દોરાઉં છું કુદરત મને જ્યાં લઇ જતી ,
અને શીખું પાઠો કુદરત મને જે શિખવતી .

વિચારોની શ્રેણી બદલી મુજ આજે કંઇ ગઈ ,
વિચારોની શ્રેણી બદલીશ , પ્રિયે ! હું તુજ વળી ;
અરે વ્હાલી વ્હાલી ! કદિ પણ ન દુરાગ્રહ ઘટે ,
પ્રભુ સામે થાવા તુજ હૃદયમાં કૈં બલ ન છે .

અહીં ઊંચા નીલા તરુવર તને સાદ કરતા ,
અહીં મીઠાં પક્ષી મધુ રવથી આમન્ત્રણ કરે ;
પ્રિયે ! ત્હારી પાંખો ઉપર ચડવા કૈં ફડફડે ,
વિમાસી બેઠી શું ? મુજ હૃદયને સાંભળ હવે !

અહીં આ મ્હોં ન્હાને તુજ કર હવે ફેરવ જરા ,
હસે મીઠું એ તો વદન કુમળું મૂર્છિત થતાં !

અહીં ત્હારે માટે પ્રણયરસની લ્હેર છલકે !
પ્રિયે ! છોડી શેવું મુજ હૃદયને સાંભળ હવે !

અહીં હું રોઉં છું તુજ હૃદય માટે દિલ ચીરી !
વહેતા આ લોહી ઉપર કંઇ તો દૃષ્ટિ કરવી !
વિચારો જૂનાને તુજ જિગરથી દૂર કરને !
પ્રિયે ! છોડી ભીતિ મુજ હૃદયને સાંભળ હવે !

હવે તો રાહ જોવાનું ના ના યોગ્ય નકી, પ્રિયે !
ઉઠ તું ! આવ તું ! વ્હાલી ! કો દી કાલ ન ઠેરશે !

૨૬ – ૧૧ – ૯૬.

एक वेलीने

ધીમે ધીમે કુંપળ કુંપળે પત્ર પત્રે વળીને,
ટીશી ટીશી તરુવિટપમાં ગૂંથણી કાંઇ ગૂંથે ;
મીઠી વેલી ! તુજ વળ દિસે નિત્ય નિત્યે નવીન !
ત્હારૂં હૈયું વધુ વધુ સદા સ્નેહમાં થાય લીન !

ન્હાની ન્હાની તુજ ગતિ સમો રાહ આ ઝિન્દગીનો,
તોફાનો કે ભભક રવિની કોઈ દી માત્ર ભાસે ;
ત્હારી પાસે ગણગણ થતા જન્તુઓ નિત્ય ગુંજે,
મ્હારી પાસે જગત સઘળું નિત્ય ગુંજ્યા કરે છે.

પર્ણો તાજાં ચડી , ખરી , ચડે એકની એક ડાળે
ને આલમ્બે તરુવર તણો નિત્યનો એક તારે ;
ટેકો મ્હારો મુજ હૃદયની એક મૂર્ત્તિ પરે છે ,
તે પાસેથી સુખદુઃખ સદા જાય ચાલ્યાં ઝપાટે .

તું પત્રો ના તુજ કદિ ગણે , હું ય મ્હારાં ગણું ના ,
કિન્તુ તેનો કુદરત મહીં કાંઇ છૂપો હિસાબ ;
ક્યાં ? શા માટે ? પ્રભુ વિણ નકી કોઇ જાણી શક્યું ના ,
ઊંડાં ફાંચ્યો , ફિલસુફી વળી કાંઇ શંકા જ માત્ર !

તુંમાં હુંમાં – અરર ! પણ આ કાંઇ જૂદું જ ભાસે ,
ત્હારા મ્હારા પથ મહીં દિસે ભિન્નતા એક ઊંડી ;
તું ચાલે છે સતત ગતિએ , કૂદતો ચાલતો હું ,
ધક્કા મારે કુદરત મને , દોરતી માત્ર તુંને .

હું ચોટું છું મુજ જિગર જ્યાં એક દી શાન્તિ પામે ,
નિઃશ્વાસો સૌ જનહૃદયના ભૂત કાલે વિરામે ;
નિર્માયો છે તુજ જીવનને એકલો વર્ત્તમાન ,
" ઊંચે જાવું " તુજ હૃદયને એટલું માત્ર ભાન .

૨૭ – ૧૧ – ૯૬ .

एक चंडोलने

નવ ઉડી જજે ! ગા તું ગા તું સ્વચ્છન્દ મહીં જરાં ,
જિગર હલકું મ્હારૂં થાતું તને સુણતાં જરા ;

મુજ દિલ મહીં આજે કોઈ દિસે સુખ સાંપડયું ,
કંઇ સમયથી ભૂલાયેલું ફરી સ્મૃતિએ ચડયું .

બહુ સમયથી મ્હારે માટે નથી રસ કૈં રહ્યો ,
બહુ સમયથી નિઃશ્વાસે કો નથી ઉરથી વહ્યો ;
બહુ સમયથી નેત્રો ભીનાં નથી બનતાં – અરે !
બહુ સમયથી વ્યાપ્યો હૈયે મહા સુનકાર છે .

મુજ નયનથી આજે ભાનુ ફરી હસતો દિસે ,
અનિલલહરી આજે પાછી મને રમતી દિસે ;
કુદરત મહીં પ્રેરાતો હું ફરી રસ શોધવા ,
કુલ કુલ મહીં આજે પાછા વહે રસધોધવા .

મુજ હૃદયની આજે પાછી કળી ઉઘડી પડી ,
અરર ! દુઃખ છે ! કિન્તુ તેમાં મીઠાશ થઈ ખડી ;
કટુ રસ , અરે ! મેં તો પીધો સદા ય સુધા ગણી ,
રસપુટ પીધા હોંશે હોંશે અનેક ભરી ભરી .

રસપુટ પીધા તે ' ના પીધા ' હવે બનશે નહીં ,
રસપુટ પીવા એવા એવા હવે મળશે નહીં ;
" તરશ રસની , નિઃશ્વાસો , ને હજો રડવું સદા – "
મમ હૃદયનું એવું વાંછયું મળે ફરી આજ , હા !

મુજ જિગરને ચીરાતાં – રે ! હતું સુખ કૈં મળ્યું ,
અરર ! વ્રણને સાંધી દેતાં ન ચેન કશું પડયું ;
સુખ સુખ હતું હૈયું જ્યારે લુટાઇ જતું હતું ,
પણ હૃદયમાં લૂટાવાનું કંઈક રહી ગયું .

અરર! દિલની પૂરી પૂરી ન લૂટ થઈ કદી,
અરર! દિલમાં છૂરી પૂરી કદી ય ગઈ નહીં;
જખમ દિલને પૂરો દેવા ન કોઇ મળ્યું કદી,
જખમ કરવા ન્હાના ન્હાના જહાં ઉલટી પડી!

જખમ કરતાં એ શું જાણે? ગરીબ મૃદુ સખી?
જખમ કરતાં વેળાની એ ન હામ ટકી શકી!
તુજ સ્વર વળી આજે કાંઈ દિલે ખુંચતો દિસે,
પણ જખમની વાતોથી તું અજાણ બહુ દિસે.

જખમ સહવો સ્હેલો મીઠો સદા સહનારને,
જખમ કદિ એ પીડાતાને ન ઠાર કરી શકે;
જખમ દિલને છેલ્લો દેવા ન કોઇ મને મળે,
જખમ દિલનો જોવા ધોવા ન કોઇ મને મળે.

દરદ દિલની વાતોને એ ન છે સુણનાર કો;
દરદ દિલની વાતો સાથે ન છે મળનાર કો;
અનુભવ અહીં કોઇને એ સમાન મળે નહીં,
જગત સઘળું અકકેકાની અસાર મુસાફરી.

જગત રસમાં ક્યાં એ પૂરૂં ન પકવ થયું હજી,
હૃદય ગળતાં રોવામાં એ ક્યાશ રહી જતી;
અરર! સ્મિત ના કિન્તુ રોવું હજુ જડતું નથી,
રુદન શીખવા કૈં એ જન્મો હજુ ફરવું નકી.

પણ દરદ કૈં ધીમે ધીમે બુઝાઇ જતું હતું,
અરર! દિલ આ ધીમે ધીમે કઠોર થતું હતું;
સ્વર તુજ સુણ્યો ને આ ચાલ્યું ફરી નિજ માર્ગમાં,
તુજ સ્વરથી આ મ્હારૂં હૈયું ધ્રુજે કંઇ તાલમાં.

મુજ દિલ મહીં આજે કોઈ દિસે સુખ સાંપડ્યું ,
કંઇ સમયથી ભૂલાયેલું ફરી સ્મૃતિએ ચડ્યું .

બહુ સમયથી મ્હારે માટે નથી રસ કૈં રહ્યો ,
બહુ સમયથી નિઃશ્વાસે કો નથી ઉરથી વહ્યો ;
બહુ સમયથી નેત્રો ભીનાં નથી બનતાં – અરે !
બહુ સમયથી વ્યાપ્યો હૈયે મહા સુનકાર છે .

મુજ નયનથી આજે ભાનુ ફરી હસતો દિસે ,
અનિલલહરી આજે પાછી મને રમતી દિસે ;
કુદરત મહીં પ્રેરાતો હું ફરી રસ શોધવા ,
ફુલ ફુલ મહીં આજે પાછા વહે રસધોધવા .

મુજ હૃદયની આજે પાછી કળી ઉઘડી પડી ,
અરર ! દુઃખ છે ! કિન્તુ તેમાં મીઠાશ થઈ ખડી ;
કટુ રસ , અરે ! મેં તો પીધો સદા ય સુધા ગણી ,
રસપુટ પીધા હોંશે હોંશે અનેક ભરી ભરી .

રસપુટ પીધા તે ‘ ના પીધા ’ હવે બનશે નહીં ,
રસપુટ પીવા એવા એવા હવે મળશે નહીં ;
“ તરશ રસની , નિઃશ્વાસો , ને હજો રડવું સદા – ”
મમ હૃદયનું એવું વાંછ્યું મળે ફરી આજ , હા !

મુજ જિગરને ચીરાતાં – રે ! હતું સુખ કૈં મળ્યું ,
અરર ! વ્રણને સાંધી દેતાં ન ચેન કશું પડ્યું ;
સુખ સુખ હતું હૈયું જ્યારે લુટાઇ જતું હતું ,
પણ હૃદયમાં લૂટાવાનું કંઈક રહી ગયું .

અરર ! દિલની પૂરી પૂરી ન લૂટ થઈ કદી ,
અરર ! દિલમાં છૂરી પૂરી કદી ય ગઈ નહીં ;
જખમ દિલને પૂરો દેવા ન કોઇ મળ્યું કદી ,
જખમ કરવા ન્હાના ન્હાના જહાં ઉલટી પડી !

જખમ કરતાં એ શું જાણે ? ગરીબ મૃદુ સખી ?
જખમ કરતાં વેળાની એ ન હામ ટકી શકી !
તુજ સ્વર વળી આજે કાંઈ દિલે ખુંચતો દિસે ,
પણ જખમની વાતોથી તું અજાણ બહુ દિસે .

જખમ સહવો સ્હેલો મીઠો સદા સહનારને ,
જખમ કદિ એ પીડાતાને ન ઠાર કરી શકે ;
જખમ દિલને છેલ્લો દેવા ન કોઇ મને મળે ,
જખમ દિલનો જોવા ધોવા ન કોઇ મને મળે .

દરદ દિલની વાતોને એ ન છે સુણનાર કો ;
દરદ દિલની વાતો સાથે ન છે મળનાર કો ;
અનુભવ અહીં કોઇને એ સમાન મળે નહીં ,
જગત સઘળું અકેકેકાની અસાર મુસાફરી .

જગત રસમાં ક્યાં એ પૂરું ન પક્વ થયું હજી ,
હૃદય ગળતાં રોવામાં એ ક્યાશ રહી જતી ;
અરર ! સ્મિત ના કિન્તુ રોવું હજુ જડતું નથી ,
રુદન શીખવા કૈં એ જન્મો હજુ ફરવું નકી .

પણ દરદ કૈં ધીમે ધીમે બુઝાઇ જતું હતું ,
અરર ! દિલ આ ધીમે ધીમે કઠોર થતું હતું ;
સ્વર તુજ સુણ્યો ને આ ચાલ્યું ફરી નિજ માર્ગમાં ,
તુજ સ્વરથી આ મ્હારૂં હૈયું ધ્રુજે કંઇ તાલમાં .

તુજ સ્વરથી આ મ્હારૂં હૈયું કરે કંઇ ગોઠડી ,
સ્થિર જરી થજે ! ગાતું ગાતું ઉડીશ નહીં જરી ;
પણ સુખી તું એ ઓચિન્તું કૈં ઉડી જ નકી જશે ,
દરદ દિલની વાતોથી તું અજાણ હજુ દીસે .

સહુ સુખી ઉડે તેવું તું એ ઉડી જ જશે નકી ,
મુજ જિગરની ત્હારે હૈયે વ્યથા ઘટતી નથી ;
મુજ રુદનથી ત્હારા કંઠે ન શોષ કંઈ પડે ,
મુજ હૃદયની વાતોથી તું અજાણ નકી દિસે .

૩૦ – ૧૧ – ૯૬ .

त्यजायेलीने

કદી ત્હારે હશે રોવું , છુપું કાંઈ સુણાવવું ;
હશે વા દાઝતા ત્હારા હૈયાને કદિ ઠારવું .

ત્હારૂં અહીં જગતમાં નહિ કોઇ મિત્ર !
ત્હારા – અરે ! દુઃખ તણી ગતિ કૈં વિચિત્ર !
નૌકા તુટેલ સરખું તુજ ઉર આ છે !
જેની મરામત હવે કદી એ ન થાશે .

શોધે સદા હૃદય માનવી માનવીનાં
રોવા અને જિગરનાં દુઃખને સુણાવા ;

એ રાહમાં હ્રદય આ તુજને મળ્યું ’ તું
આશાભર્યા ઉમળકે હસતું બન્યું ’ તું.

રોવાની તેં મુજથી તાલિમ કિન્તુ લીધી,
ઉસ્તાદના જીગરમાં ય કટાર દીધી;
વિશ્વે કર્યાં ટપકતાં દિલને વિખૂટાં,
અન્દાજ અન્તર તણો ન કરાય હોવાં.

આંહીં સદા જખમીને જખમી જ શોધે,
રોતાં ભીનાં નયનને રડનાર લૂછે;
લાધે અહીં ક્વચિત ઘાયલ બે સમાન,
એનું ય એ ઘડીકમાં તુટી જાય તાન.

વચ્ચે પડયું પ્રણયમાં પ્રણયી જ ! એ શું ?
ઔદાર્યને પ્રીતિથી દેશવટો મળ્યો શું ?
શું તું હતું રમકડું કંઇ કાષ્ટનું, કે
મેં કોઇ કાજ તુજને ત્યજી ? વ્હાલી ! રેરે !

રે ! પામશે જિગર ક્યાં તુજ મેળ હોવાં ?
રે ! ઇશ્કનો તુજ બુખાર જશે હવે ક્યાં ?
ના દિલ્લગીની કદિ સોઇ કહીં ય થાશે,
શું ઝિન્દગી તુજ હવે હિજરાઇ જાશે ?

હુંને ઘટે ન સુખ વૈભવ ભોગ, વ્હાલી !
હુંને ઘટે ફકીરની વરવી જ ઝોળી;
તુંને ઘટે ન મુજ કાજ હવે રીબાવું,
તુંથી ન કિન્તુ બનશે દિલ ખાળવાનું.

હું તો બળીશ ! બળતાં ઇનસાફ થાશે !
તું શું નહીં કુદરતે કદિ ન્યાય પામે ?
ના ન્યાય આ જગતમાં મળવો તને છે ,
એવું જ છે લિખિત તો સહવું જ ત્હારે .

આ બોલતાં જ મરવું મુજને ઘટે છે ;
કે જંગલે જઇ તહીં પડવું ઘટે છે ;
આ નેત્રને રુધિરથી રડવું ઘટે છે ,
હા ! આગમાં જઇ સદા જળવું ઘટે છે .

મ્હારૂં હવે જીવિત તો નબળાઇ - વ્હાલી !
મ્હારૂં હવે રુદન આ નબળાઇ - વ્હાલી !
એ હસ્ત ત્યાગ કરતાં જ મરી ચૂક્યો છું
ને અન્ય મૃત્યુની હવે અભિલાષ રાખું .

રે ! એક ઝિન્દગી મહીં કંઇ મૃત્યુ મ્હારે ,
રે ! એક ઝિન્દગી મહીં બહુ જન્મ ત્હારે ;
ટૂંકાં જ છે જીવિત ને દુઃખભાર મ્હોટા
ને મૃત્યુની પછી કશો રસ સ્વાદ ના ના .

જોઈ હતી - પ્રિય ! તને દિન ચાર પ્હેલાં ,
પીળું હતું મુખ અને સહુ અંગ ઢીલાં ;
ના નેત્ર તેં તુજ ઉપાડી મને નિહાળ્યો
વા અશ્રુથી ય તુજ ગાલ બન્યો ન ભીનો .

તું એકલી ! અરર હા ! અહીં એકલી તું ,
રેરે ! અનન્ત દુઃખને દરિયે પડી તું ;

કોઈ તને મદદમાં મછવો મળે ના,
ઓળંગવા ઉદધિ છે બલ કાંઈ ના વા.

ત્હારાં સુખોની કદિ વાત નહીં સુણાશે,
ત્હારાં દુઃખોની ઉરમાં ઉન્હી લ્હાય લ્હાશે;
હૈયાસુની ! હૃદયની તું અપંગ બાલા !
દેખું તને બળી જતી મુજ કલ્પનામાં !

મોંઘાં સદા નયન શું તુજ બન્ધ ર્‌હેશે ?
મ્હોંએ ગુલાબી ફરી શું કદિ તું ન પામે ?
જખ્મો – પ્રિયે ! હૃદયનો તુજ વ્હાલવાળું
બ્રહ્માંડમાં – અરર ! કોઇ ન ધારનારૂં !

કદી ત્હારે હશે રોવું, છુપું કાંઈ સુણાવવું;
હશે વા દાઝતા ત્હારા હૈયાને કદિ ઠારવું.

૨૧ – ૧૨ – ૯૬.

પ્રપાત

વ્હાલી તણું હૃદય એ ઉદધિ હતું – હા !
તેની સપાટી ઉપરે તરતો રહ્યો હું;
પાતાલમાં ય તલ તે જલનું હતું ના
ને એ હતું કુદી રહ્યું તટ વિણ વારિ.

મીઠી મજા જિગરને ઉછળાવતી ’તી,
હૈયાથી અમૃતઝરો છલકાવતી ’તી,

હું સિન્ધુની વીચિ મહીં ગરકાવ થાતો,
ને એ ઝરો ટપકતાં જ મળી જતો ત્યાં.

એ મ્હાવરે હૃદય કાબિલ કાંઇ થાતાં,
ઊંડાણમાં ય અજમાયશ કાંઇ લેતું;
કો દી હતું વિહરતું જઇ મધ્ય ભાગે,
આનન્દમાં નયન અર્ધ મિચાઈ જાતાં.

દીઠાં તહીં નવીન રંગીન દિવ્ય વારિ
ને બિન્દુ બિન્દુ મહીં ભવ્ય પ્રભાપ્રવાહ;
દીઠા તહીં છુપી રહેલ ગભીર ભાવો,
પ્રત્યેકમાં નવીનતા રસની વહન્તી.

"નીચે નીચે પડ પછી પડ કાપતો જા,
"ઊંડાણના ય ઉદરે ઉતરી ઉંડો જા;
"જા જા તહીં રસ અનન્તની લ્હેર ચાલે,
"દૈવી ઝરા ઉદધિમાં હજુ કૈંક મ્હાલે."

એ મન્ત્ર આ હૃદયમાં જનમ્યો હતો, ને
એ મન્ત્રને હૃદય આ જપતું બન્યું 'તું;
એ જાપથી જ હૃદયે બલ આવતું 'તું,
તેના પ્રભાવથી જ માર્ગ નવીન ખૂલ્યા.

પાતાલના પડ મહીં પડ ઉખળ્યાં ત્યાં,
છુપી રહેલ નઝરે પડતી ગુફાઓ;
પ્રત્યેક દ્વાર ઉઘડ્યું કરસ્પર્શ થાતાં,
પ્રત્યેક સ્થાન વળી આદર આપતું 'તું.

આવી રીતે જલ મહીં સરકી જતો 'તો,
જાણે અનન્ત યુગ એમ જ ઉતરીશ;
ત્યાં એક ભેખડ પરે મુજ પાદ ઠેર્યા,
ત્યાં દ્વાર કોઇ નઝરે પડતું હતું ના.

તે મન્ત્ર કિન્તુ જપતાં જ તુટી પડી તે,
ડોલ્યું અને ખળભળ્યું જલ સિન્ધુનું સૌ;
હા! કોઇ ત્યાં સ્વર ઉઠયો મૃદુ ને કરુણ,
ને સિન્ધુના તલ પરે મુજ અંગ ઠેર્યાં.

અહોહો! મેળ મીઠાથી ગાતાં 'તાં દિવ્ય મોતિડાં,
સુણ્યું મેં કાંઇ આવું, ને હું ત્યાં શાન્ત ઉભો રહ્યો.

" અમે દૈવી મોતી જલધિતલમાં આમ રમતાં,
" અમારાં ગીતોનું શ્રવણ કરનારૂં વિરલ કો;
" તહીં મચ્છો મ્હોટા અગણિત ભલે ઉપર ભમે,
" હજારોમાં કોઈ અમ તરફ આવી નવ શકે.

" અમે દૈવી મોતી ઉદધિઉરનો સાર સઘળો,
" હજારો મોજાના અમ ઉપર મ્હેરા ફરી રહ્યા;
" અમારા મ્હેલોની છુપવી દીધી ચાવી અમ કને,
" અને લાખો યત્ને નહિ જ દરવાજા ઉઘડતા.

" અમે દૈવી મોતી અમર રસનાં બિન્દુ સઘળાં,
" પરોવાયેલાં ના પણ રુચિર માલા રચી રહ્યાં;
" અમારી માલા તો અસુર જન કો ના ધરી શકે,
" અમોને સ્પર્શે તે જલધિ સઘળાનો નૃપ બને.

“ અમોને સ્પર્શન્તાં – અરર ! પણ ખારાશ મળશે ,
“ અમોને સ્પર્શન્તાં ઉદધિ સઘળો આ કટુ બને ;
“ અમોને સ્પર્શન્તાં નવીન કંઇ આશા ઉઘડશે ,
“ અને આ સિન્ધુમાં પછી રસ રહેશે નહિ કશો . ”

સાંભળી બોલ હું એવા આશ્ચર્યે ડૂબતો હતો ,
અને એ મોતિડાં દેવી ચાંપી મેં ઉરથી દીધાં .

હા હા ! અરે ! ઉદધિમાં પણ શું થયું આ ?
તેજપ્રવાહ વહતો જલમાં નવીન !
તે તેજ ના જલધિનું પણ કોઇ અન્ય ,
જે જ્યોતિથી નયન આ મુજ બન્ધ થાય .

મૂર્ચ્છામાં ઢળતો ’તો હું , ઘેરાતાં નયનો હતાં ;
પુણ્યા કૈં સ્વપ્નમાં શબ્દો , જ્યોતિથી વહતા હતા .

“ રે ! માનવી ! સ્થિર થવું તુજને ઘટે ના ,
“ રે ! માનવી ! સ્થિર થઈ ન શકીશ તું તો ;
“ આ સિન્ધુમાં નહિ ઉંડાણ કશું ય હાવાં ,
“ જા અન્ય સિન્ધુ મહીં કાંઈ નવીન જોવા .

“ આવા અનેક દરિયા ઉતરી તું આવ્યો ,
“ આવા અનેક દરિયા તરવા હજુ છે ;
“ તું મચ્છ આ ઉદધિનો નવ હોય હાવાં ,
“ આ સિન્ધુમાં તુજ હવે ન સમાસ થાશે .

“ આ સિન્ધુથી તુજ હવે બહુ અંગ મ્હોટું ,
“ કો અન્ય સિન્ધુ તુજ કાજ હવે કુદે છે ;

“ જૂની પિછાન પણ આખર તોડવાની ,
“ ને વાસ કો નવીનમાં વસવું જઈને .

“ સિન્ધુ તળાવ બનતો તલસ્પર્શ થાતાં ,
“ સિન્ધુત્વ સિન્ધુનું જતું તલસ્પર્શ થાતાં ;
“ તારા , સમુદ્ર સઘળા , ઝરણાં જ માત્ર ,
“ તે કો અગાધ દરિયે મળવા જતાં સૌ .

“ અત્યારથી ઉદધિ આ કડવો બન્યો છે ,
“ બીજો ય સાગર થશે કટુ કોઈ કાલે ;
“ ત્હારા હવે હૃદયનો રસ અન્ય થાશે ,
“ તે અન્ય સિન્ધુ મહીં અન્ય રસે ભળાશે .

“ રે રે પ્રવાસી ! નહિ મોહીશ મોતિડાંથી ,
“ પ્રત્યેક સિન્ધુ મહીં કોઇ જુદાં જ મોતી ;
“ જ્યાં જ્યાં કરે જલધિનો તલસ્પર્શ ત્યાં ત્યાં
“ મોતી જ મોતી તુજને નકી લાધવાનાં .

“ રે ! ચાલ ! ચાલ ! તટ ઉપર ચાલ હાવાં ,
“ ત્હારૂં જુનું જરીક પલ્લવ જોઈ લેને ;
“ નિર્માણમાં ડુબી જજે પછી , ભાઈ ! વ્હેલો ,
“ ને એ પ્રપાત તુજને સુખરૂપ હોજો . ”

જ્યોતિના એ પ્રવાહે ત્યાં હું ખેંચાઈ તટે ગયો ,
જોઈ એ જ્યોતિને મેં ત્યાં સંકેલાઈ ધીમે જતી .

આ એક બાજુ કટુ પલ્વલ મન્દ હાંફે ,
પાસે બીજી તરફ સિન્ધુ નવીન ગાજે ;

મ્હારા દિલેથી વહતો રસનો પ્રવાહ,
બન્ને ય વારિ મહીં ઊછળી તે પડે છે.

જોતાં ફરી જગત કાંઇ નવીન ભાસે,
સૌન્દર્ય આ હૃદયનું ય ફરી ગયું છે;
બ્રહ્માંડની વિષમતા કમી થાય છે કૈં,
દેખાય છે સુઘટ ચક્ર અનન્ત વિશ્વે.

તલાવે તો કિન્તુ મુજ રસ કદી મેળ નહિ લે,
સમુદ્રે રહેનારૂં નવ જીવી શકે પલ્વલ મહીં;
મને ખેંચે સિન્ધુ વળી અરર ! આ પલ્વલ રડે,
કયા વારિમાં હું હૃદય ઠલવું ? ક્યાં જઇ પડું ?

વ્હાલા તલાવ ! ફરી ઉદધિ તું બની જા !
વ્હાલા તલાવ ! તુજ તું રસ ફેરવી દે !
વ્હાલા તલાવ ! મુજ તું રસ ફેરવી વા
રે રે ! મને તુજ સમાન ફરી કરી લે !

વ્હાલા તલાવ ! અથવા ઉછળી કુદીને
આ સિન્ધુલ્હેર મહીં તું તુજ ભેળવી દે !
કોઈ રીતે હૃદય આ તુજમાં ઝુકાવું !
કોઈ રીતે હજુ ફરી તુજ મચ્છ થાઉં !

દિસે સંકોચાતું પણ વધુ વધુ એ જલ હજુ;
અને આ હૈયું તો વધુ વધુ જ વિસ્તીર્ણ બનતું;
ગ્રી વેલા આવી, સર બની શકે ના ઉદધિ, ને
" ફેલાયેલું હૃદય ન અવિસ્તીર્ણ બનશે.

વ્હાલા તલાવ ! તુજને ત્યજી જાઉં હાવાં,
હૈયે સદા ધરીશ હું ઉપકાર ત્હારા;
ભેટો બને નવ બને, પ્રભુ જાણનારો,
કિન્તુ મિલાપ નક્કી આખર એક સ્થાને.

આકર્ષી સિન્ધુ લે છે, ને હું ખેંચાઈ તહીં પડયો;
ડૂબતાં ડૂબતાં કિન્તુ જૂનું નામ જપી રહ્યો !

૨૮ – ૧૨ – ૯૬.

બેપરવાઇ

હતી પરવા, હતી લઝ્ઝત, હતી જાહોજલાલી કૈં;
અહો ! દિલ્દારની સોટી જિગરમાં લાગતી ’તી કૈં.

દીઠી મહબૂબને શિક્લે પુરી ખૂબસૂરતી – આહા !
હતાં ના આંખને ચશ્માં તહીંનો ડાઘ જોવાનાં !

હમારી આમદાનીમાં હતો હિસ્સો સનમનો કૈં;
જિગરના તાન ઊંડામાં સફર સાથે થતી ’તી કૈં.

જિગર ચાલ્યું ઉછાળે તે હતું કૈં શ્વાસ લેતું ત્યાં;
હતી ના એશમાં કોઈ પરૂહેઝીની હયાતી ત્યાં.

સનમના માપમાં મ્હારૂં સમાતું આંસુડું પ્યારૂં;
મગર તે દી ચડી જોશે વહ્યું તોડયું જૂનું પ્યાલું.

ઝીલાયું અન્ય કો પ્યાલે અને ત્યાં એ રહ્યું રમતું
મગર એ જામ માશૂકને, અરેરેરે ! નથી ગમતું

કહ્યું મેં, " આવને -- દિલબર! હવે હદ અન્ય આ જો જો,
" હવે હદ અન્યમાં આવી નવું પ્યાલું જરી પી તો!"

ન આવે એ! ન ઊઠે એ! દિસે નિદ્રા બહુ ગાઢી!
હમે તો કૂચ છે માંડી! રહી એ ફરને પલ્લે!

વિસામો લે સહુ આંહીં, કહીં કો ને કહીં કોઈ;
રુચિ છે સર્વની ન્યારી – સહુને સર્વની પ્યારી.

હવે જૂદાં થયાં – વ્હાલી! મળીશું કયામને કો દી!
મજા તું લે સદા ત્હારી! હમારી છે હમે લીધી.

સહુની આમદાનીનો વટાતો સર્વદા હિસ્સો,
ન લે તું આ જિગરનો તો હજો એ મનસબી ત્હારી.

પડયું રહેશે નહીં કાંઈ, ખલક લૂટાઇ આ જાતી;
હમોને લૂટનારાથી હમો લૂટાઇને રહેશું.

હમોને છે મળ્યાં ચશ્માં નવાં કાંઇ નવું જોવા,
તું ત્હારી આંખથી જોજે હમે જોશું હમારીથી.

નજર છે સર્વની ન્યારી, સહુ એકન્દરે સારી,
ન લાંબી કોઇ કે ટૂંકી, જરૂરીને સહુ જોતું.

સહુ પાણી ગળી પીતાં, સહુ છે દેખતાં જોતાં,
પછી કાં આવવું આડે! સમાલો જાતનું જાતે.

હમોને ના તમા ત્હારી, હમો ના નાતમાં ત્હારી;
હમો માની ગુમાની ના, પછી શી રાહ છે જોવી?

હમારી આંખનાં ચશ્માં તને ના બેસશે હાવાં;
ચડાવી લો ચડે તેવાં, અહીં વેપાર ખ્હોળો છે.

કર્યો સોદો હવે ફીટયો, લલાટે છે લખેલું એ!
નવી આંખો! નવું નાણું! નવો સોદો! નવી લઝ્ઝત!

ઇશારે કોઇને હાવાં હમે દોરાઇને જાશું,
ત્હમારા સાદ જૂઠાને હમે ના કાન પણ દેશું.

અરેરે! કાન શું દેવો? હવે છે સાદ પણ કેવો?
ફર્યો છે સાદ એ જેવો, ફર્યો છે કાન આ તેવો!

કરીશું યાદ કોઈ દી હશે જો કાંઇ એ ફુરસદ!
તું એ રિવાજ એ રાખી, રહે રાજી જહીં રાજી!

તમોને કૈં હમારામાં, હમોને કૈં તમારામાં,
હતી પરવા, હતી લઝ્ઝત! નથી પરવા, નથી લઝ્ઝત!

૩૦ – ૧૨ – ૯૬.

હું ત્હારો હતો

વ્હાલી! વ્હાલી! મુજ હૃદય આ ડોલતું આજ ભાસે,
ઓહો! એ તો મુજ હૃદયનો કમ્પ જૂનો નકી છે;
મ્હારૂં હૈયું સ્થિર તુજ દિલે શાન્તિ આવાહતું 'તું,
ત્યારે એ તે ગતિમય હતું કાંઇ છુપું જ છુપું.

હું જાતાં તું ગણીશ નહિ એ દીર્ઘ સંયોગ તૂટયો,
આ સંસારે કદિ પણ કશો દીર્ઘ સંયોગ કેવો?
પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણય, સઘળાં સ્વપ્ન ટૂંકાં જ, વ્હાલી!
સ્વપ્નો ટૂંકાં વળી રજની એ છેક ટૂંકી જ ટૂંકી.

બન્ધાઇ છે શિથિલ સઘળી લગ્નની ગાંઠ આંહી,
સંયોગોની કુદરત નહીં દીર્ઘતા સાંખનારી;
સંયોગોની કુદરત કદી પૂર્ણતા સાંખતી ના,
બન્ધાયાં તે લથબથ થયાં એકતા કિન્તુ ના ના.

લાધે આંહીં હૃદયપ્રતિમા, ચિત્ર વા કાંઇ એવાં,
હૈયાની છે પણ જગતમાં આરસી ક્યાંહી એ ના;
ચિત્રે શિલ્પે કદિ પણ થતી પૂર્ણ સમ્પન્નતા ના,
મ્હારૂં હૈયું જગ પર કહીં અન્ય સ્થાને મળે ના.

ના કોઈની કદિ પણ અહીં ઝિન્દગી બેવડાય;
રે રે! કોઈ કદિ હૃદયનો ભાગ વા ના પડાય;
પ્રીતિ, મૈત્રી મૃગજલ તણા માત્ર મ્હેલો કળાય,
ને મોંઘા સૌ અનુભવ પછી રેડતાં રક્ત થાય.

સ્પર્શે ગોળા પણ અડી શકે એક બિન્દુ જ માત્ર,
આલિંગે છે હૃદય પણ તે બિન્દુ એ એક માત્ર;
મ્હારો ત્હારો નકી નકી હતો એ જ સંબન્ધ વ્હાલી!
ના લાંબો કે દૃઢ પણ નહીં! તૂટતાં શી નવાઈ!?

તુંમાં હુંમાં બહુ બહુ હતાં બિન્દુ ના સ્પર્શનારાં,
તે સૌ ધીમે બહુ સમયથી કમ્પતાં વાસનામાં;
અન્તે ગોળો મુજ હૃદયનો કમ્પની તીવ્રતાએ
છોડી ચાલ્યો તુજ હૃદયને, અન્યને ભેટવાને.

બીજું બિન્દુ અવર રસમાં અન્યથી ભેટશે ત્યાં,
ને તેમાંથી રસ લઇ લઈ પામશે તૃપ્તિ તે ત્યાં;
આવી રીતે રસ નવનવે બિન્દુએ કૈંક સ્પર્શી
બિન્દુ બિન્દુ સ્થિર થઇ જશે પામતાં તૃપ્તિ તૃપ્તિ.

ગોળા આવા અગણિત ભમી એક ગોળે સમાય,
સૌ બિન્દુની રસમય તહીં એકતા પૂર્ણ થાય;
ત્હારી પ્રીતિ મુજ પ્રણયથી હોય ના દીર્ઘ ગાઢી,
ત્હારો, મ્હારો, જગત સહુનો એક છે રાહ - વ્હાલી!

ત્હોયે, વ્હાલી! તુજ હૃદયને ત્યાગતાં કૈં રડાય,
ને અશ્રુ આ તુજ નયનમાં ઉછળીને ભરાય;
ત્હોયે કહેવું, પ્રિય પ્રિય અરે! કાલ ત્હારો હતો હું,
ને અત્યારે વહી જઇ હવે આજથી અન્યનો છું.

૩-૧-૯૭.

વીણાનો મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,
ઉતરે બાગમાં હાવાં ફલંગે ગઢ કૂદતો.

વીણા તણો નાદ તહીં સુણાય,
આનન્દલ્હેરે અનિલો ભરાય;
ઝુલે ફુલો એ કંઇ તાલમાં ત્યાં,
વસન્તલીલા સ્વર ખેવડી રહ્યા,

ભીતિ કશી એ મૃગને દિસે ના,
પિછાન જૂની સ્થલની નકી આ;
નમાવી શૃંગો ચળ પીઠમાં કરે,
યથેચ્છ પર્ણો તરુનાં જરા ચરે.

ઉઠી રહ્યો છે જલનો ફુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;
ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી લ્હેર મહીં ગૂંથાયા;
કૂદી ઉમંગે ચમકાવી કર્ણો
સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં બેઠી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીંડ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ.

દિસે અંગો ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં!
લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો!
અહા! કાળા ઝૂલે કમર પર એ વાળ સઘળા!
દિસે તારા જેવાં ચકચકિત શાં સ્નિગ્ધ નયનો!

મળી છે શું આંહીં જગત પરની સૌ મધુરતા!
અહીં વેળાનું ના કરવત ઘસાતું નકી હશે!
ગ્રહો, તારા, ભાનુ જરૂર ક્ષણ આંહીં અટકતા!
સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે!

દૂરથી આવતો દોડી વ્હાલો એ મૃગ જોઇને
કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;

દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે.
પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર હેવી જગવતા,
હવામાં નાચન્તી સ્વરની કંઇ મૂર્ત્તિ ખડી કરે;
જડી જાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે,
અને એ ચ્હેરામાં નવીન કંઇ ભાવો પલટતા.

મૃગે એ ભાસે છે વશ થઇ જતો કે ગળી જતો,
જરા ડોલે શૃંગો વળી અરધ મીચ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય જાણે ઠલવતો,
અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.

અહો! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કુદી રહે,
વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફરતાં,
દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણ ઊઠતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા.

લગની કો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને

દિનો કૈં આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;

ઉડી રહ્યો છે જલનો ફુવારો,
હોજે તરે રંગીન માછલીઓ;
ત્યાં કાન માંડી મૃગ તે ઢળે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે.

પાસેથી ત્યાં તો સ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી લ્હેર મહીં ગૂંથાયા;
કૂદી ઉમંગે ચમકાવી કર્ણો
સ્વરો ભણી એ મૃગ દોડતો ગયો.

હીંચકે ખાટમાં બેઠી કુંજમાં દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીંડ મીઠીમાં એ છે છેક ગળી ગઈ.

દિસે અંગો ન્હાનાં હૃદયમય કે તાનમય શાં!
લતા શા ડોલે છે કટિ ઉપરના સૌ અવયવો!
અહા! કાળા ઝૂલે કમર પર એ વાળ સઘળા!
દિસે તારા જેવાં ચકચકિત શાં સ્નિગ્ધ નયનો!

મળી છે શું આંહીં જગત પરની સૌ મધુરતા!
અહીં વેળાનું ના કરવત ઘસાતું નકી હશે!
ગ્રહો, તારા, ભાનુ જરૂર ક્ષણ આંહીં અટકતા!
સ્વરોની દેવીનાં નમી નમી અહીં દર્શન કરે!

દૂરથી આવતો દોડી વ્હાલો એ મૃગ જોઇને
કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે.

આનન્દભીનાં નયને નિહાળી,
પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી;

દાસત્વ મીઠું મૃગમાં દિસે છે.
પ્રેમાળ ભીનાં નયને વસે જે.

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દૈવી જગવતા,
હવામાં નાચન્તી સ્વરની કંઇ મૂર્ત્તિ ખડી કરે;
જઠી જાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે,
અને એ લ્હેરામાં નવીન કંઇ ભાવો પલટતા.

મૃગે એ ભાસે છે વશ થઇ જતો કે ગળી જતો,
જરા ડોલે શૃંગો વળી અરધ મીચ્યાં નયન છે;
નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય જાણે ઠલવતો,
અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો.

અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કુદી રહે,
વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે;
ફરે વીણા તેવાં હૃદય, નયનો, અંગ ફરતાં,
દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
વીણા સુણીને વનમાં ફરી જતો;
સ્વરો ન મીઠા મૃગ વિણ ઊઠતા,
સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા.

લગની કો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા
પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને

દિનો કૈં આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
સદા રહેતાં ધૂને મધુર સ્વરની આમ દિલ આ;

પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

* * * * * *

તહીં ઉગ્યો છે હજુ અર્ધ ભાનુ,
નવીન રંગે નભ છે ભરેલું;
શુકો ઉડે ગીત હજાર ગાઈ,
સહુ સ્થલે છે ભરપૂર શાન્તિ.

ઉદાસ શાન્ત સ્વર બીન છેડે,
ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે;
મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી,
મહાન આનન્દની રેલ રેલી.

સરરર સુસવાટો થાય ત્યાં બાગમાં કૈં,
અરર! મૃગ બિચારો ઊછળીને પડે છે;
થર થર થર ધ્રૂજે કુન્યકા ત્રાસ પામી,
શિથિલ કર થતાં એ બીન તૂટે પડીને.

મૃગહૃદય મહીં છે તીર લાગ્યો, અરેરે!
ખળખળ ઢળતું, હા! રક્ત ભૂમિ પરે એ!
નયનજલ વતી એ કુન્યકા ઘા ધુવે, ને
મૃગ તડફડ થાતો હાંફતો શ્વાસ લે છે.

મિચાઇ એ જાતાં નયન દરદે બે ક્ષણ, અને
ઘડી કુન્યા સામે રુદનમય એ શાં નિરખતાં!
અરે! છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વદે છે કૈં આવું નયન મૃદુ ચોંટી રહી હવે :-

" કરીને શીર્ષનું તુમ્બું, નેત્રની નળલી કરી,
" બજાવી લે, બજાવી લે ત્હારૂં બીન હજી હજી !

" કૃપા હોજો, દયા હોજો પ્રભુની બીનની પરે !
" અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હજો આ તુજ હસ્તને !"

કન્યા બિચારી દુખણી થઈને
એ શીર્ષ ખોળે મૂકતી રડે છે;
ત્યાં પાછળેથી નર કોઇ આવે,
વાત્સલ્યભાવે વદતો જણાયે :–

" અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !
" ભૂલી જા એ ! બજાવી લે ત્હારૂં બીન હવે જરા !"

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનું,
નજર નવ કરે તે, કોણ આવ્યું ન આવ્યું;
પણ દૃઢ થઇ અન્તે અશ્રુમાં તે ગળન્તી
દરદમય છતાં એ કાંઇ મીઠું લવે છે :–

" તુમ્બું તૂટી પડયું ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે, પિતા !
" રે ! આ સાંભળનાર ના જગતમાં એવું થયું છે, પિતા !
" વીણા બન્ધ થયું ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની ઝિન્દગી !
" સાથી ના જગમાં રહ્યો ! પ્રભુ તણી આશિષ એવી મળી !

" મૃત્યુને વશ આ કલા થઇ ગઈ ! હું એ બની મૃત્યુની !
" આ સંસાર અસાર છે ! અહહહા ! એ શીખ આજે મળી !
" વ્હાલાં હાય અરે અરે ! જગતમાં વ્હાલાં ઉરો ચીરતાં !
" ભૂલોની જ પરમ્પરા જગત આ, એવું દિસે છે ! પિતા !

" ક્યાં શ્રદ્ધા ? અહ ! પ્રેમ ક્યાં ? જગત આ આખું અકસ્માતનું !
" જે પ્યાલું મૃગને મળ્યું મરણનું તે હું ય માગું ! પ્રભુ !
" જોઈ એ ઘડી આ લઉં મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !
" એ નિર્માણ અનન્તના જલ મહીં ડૂબું પછી હું, પિતા !

* * * *

દિનો કૈં કન્યાના દરદમય, ઓહો ! વહી ગયા,
ફર્યાં છે એ ગાત્રો, મુખ પણ ફર્યું છેક જ, અરે !
હવે જો કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
શિલા ત્યાં આ વાંચી કંઇક દુઃખમાં તે ડુબી જતો :—

" કલા છે ભોજ્ય મીઠી તે ભોક્તા વિણ કલા નહીં !
" કલાવાન કલા સાથે ભોક્તા વિણ મળે નહીં !"

૭ - ૧ - ૯૭.

मतभेद

નહિ નહિ નવો કિન્તુ આ તો જુનો મતભેદ છે,
મુજ હૃદયને ત્હારી સાથે છતાં મળવું ગમે;
કદિ કદિ અહીં આવી વેળા કટુ મતભેદની,
કદિ કદિ હશે આનન્દોની વળી લહરી અહીં.

કથન કરવું શાને, વ્હાલી ! અહીં મતભેદનું ?
જગ રમકડું આ તો આખું નકી મતભેદનું !
મળી મળી રહે હુંથી, વ્હાલી ! મળાય જહીં જહીં,
જુદી જુદી વહે જ્યાં શ્રેણી ત્યાં જુદાઇ ભલે રહી

પડ છુપી રહ્યાં હૈયે હૈયે અનેક જુદાઇનાં,
પ્રતિ હૃદયમાં કિન્તુ મીઠી કંઈક સમાનતા;
મુજ જિગર આ, વ્હાલી ! તુંને સદા અનુકૂલ હો,
રસ તુજ દિલે જેવો તેવો સદા ધરતું રહો.

હૃદયરસ આ ઝીલાયેલો બને કદિ ના બને,
મુજ જિગરને ધોખો આશા નહીં કંઇ એ હવે;
મળતર તણી આશા જૂઠી જનો ધરતાં દિસે,
ગતિ કંઇ કરી તે કીધામાં બધો બદલો મળે.

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતભેદથી;
ફરજ સહુને શીર્ષે આંહી જુદી જ જુદી પડી;
મુજ જિગર આ ત્હારા જેવું બરાબર હોય જો,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કશી ન તો.

મત કંઇ મળ્યું બાકી બાકી ઉરો ક્ષણ બે રહ્યાં,
અરર ! તહીં એ છુપા કાંટા હતા મતભેદના;
નહિ સમજશું, ત્યારે ક્યાં તે જુદાઈ વસી હશે,
નહિ સમજશું, હાવાં ક્યાં આ ઉરો મળતાં હશે.

સ્મૃતિ તણી અને આશાની ના અહીં પરવાનગી,
ક્ષિતિજ પછી તો કોઈની એ ન દૃષ્ટિ પડી કદી;
અટકી અટકી અન્ધારામાં ભમ્યાં, ભમવું હજુ;
રુદન કરવું થોડું, થોડું વળી હસવું હજુ.

પ્રિય પ્રિય અરે ! લૂછું ત્હારૂં જરા જલ નેત્રનું,
પ્રિય પ્રિય! ત્હો! મ્હારૂં ઉંયું જરા હલકું કરૂં;

પ્રિય પ્રિય ! તને વાતો ઊંડી જરા દિલની કહું ,
મુજ જિગરથી જે થાશે તે પ્રયોગ કરી લઉં .

મુજ જિગરના ખાલી ખાલી પ્રયોગ બધા પડયા ,
કુદરત તણા સાચા સાચા પ્રયોગ બધા થયા ;
રુદન કરવું ત્હોયે શાને ? નહીં રડવું ભલું :
હૃદયજલને ખારાઈમાં ન ભેળવવું ભલું .

મુજ જિગરની આશાઓથી ચણાય નહીં ગિરિ ,
સમય કરશે તે આ મ્હારા બલે બનશે નહીં ;
મુજ હૃદયની વાતો હું તો કહી ન શકું , પ્રિયે !
કદિ સમજશે ત્યારે ક્હેવા જરૂર નહીં રહે !

તુજ મત તણા ઊંડા પાયા ન માનીશ તું કદી ,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નકી તરુ માનવી ;
કુદરત મહીં તમ્બુ તાણી સહુ વસતાં દિસે ,
કુદરત કદી કોઈને એ ગૃહો ચણવા ન દે .

સમજણ નહીં , ક્યારે ત્હારૂં વહાણ ડુબી જશે ,
કઇ લહરીથી ? ક્યારે ? ક્યાં ? એ પલાશ ફરી જશે ;
સમજણ નહીં , નેત્રો કેવાં તને મળશે હવે -
મુજ નયન ના જાણું ક્યારે ફરી ફરશે હવે .

વરસ કરતું તે ના દ્હાડા કદી નિરખી શકે ,
જીવિત વહતાં થાતું કાંઈ નવીન ક્ષણેભેદનું !
નજર કરતાં ભૂતે દૃષ્ટિ કંઈ કાંહીં જહીં ,
પણ ન સમજું ક્યાંથી ? શાથી ? પડ્યો ભલે રહી

મુજ જિગર આ ત્હોયે શાને પુકાર કરી રહ્યું ?
સમજણ નહીં, ત્હારામાં શું મને ઘસડી રહ્યું ?
ચડતી ભરતી વ્યક્તિ માટે ન બન્ધ કદી ઘટે,
પણ પ્રણયમાં શું ના દેવું ?. ન શું કરવું ઘટે ?

૧૦ - ૧ - ૯૭.

ત્હારો બોલ

સૂતું નીલવરણું ઘાસ,
ઝાકળમોતિડાં ચોપાસ,
ગણુતી બિન્દુડાં તું જાય,
ને મુજ મ્હોં ભણી મલકાય.
તે દી પ્રેમનો તે કોલ
દીધો તેં મને અણમોલ.

સુણતું પંખિડું તે એક,
તરુમાં પાસ બેઠું છેક;
ત્હારૂં સાંભળી એ હાસ્ય
ચમકી તે ઉડયું આકાશ.

ને આ ઝરણ ચાલ્યું જાય,
તેમાં આપણી છે છાય;
પ્રિય પ્રિય તે તું જોઇ બોલી આમ :–
પ્રિય પ્રિય! . " વ્હાલા ! તું જ મ્હારો રામ !

"મ્હારૂં તું જ વ્હાલું નામ !
"મ્હારો તું જ છે આરામ !
"છબી તુ જ નીરમાં દેખાય,
"લ્હેરે લ્હેરે લેતી જાય ;
"મ્હારી બાથમાં ગૂંથાય ,
"ત્યાંએ પ્રેમ ઉભો થાય !

"કિન્તુ મુજ ઉરે આલેખ
"ત્હારો છે વધુ સુરેખ !
"ત્યાં તું નેણુ ઊંડાં નાખ !
"ત્યાં તું રૂપ ત્હારૂં ઝાંખ !

"પલટી યુગો છો બહુ જાય,
"ત્યાંથી તે ન પણુ ભૂંસાય !
"મ્હારો તું જ ! મ્હારો તું જ !
"ત્હારી જન્મજન્મે હું જ !"
તે તો કાલની હજુ વાત ,
ત્યાં તો તેં કરી મુજ ઘાત !

જખમો કેમ આ રૂઝાય ?
જ્વાલા કેમ આ બૂઝાય ?
પાણી ગયું તાણી બોલ !
કાલે કર્યો જૂઠો કોલ !
તમરૂં લવી કાંઈ વાત
હાંસી કરે મ્હારી આજ !

આજે એકલી છે છાય ,
જગમાં અન્ય ના દેખાય !
બીજે ક્યોં બીજે વાસ !
ને મેં ત્યજી તેની આશ !
સૂકું થઈ ચૂકયું ઘાસ !
મોતી નથી એક પાસ !

આખું ફર્યું છે આકાશ !
રે ! હું પડયો છું ઉદાસ !
ફરવાનું હતું આ સર્વ
તેનો શું ધરૂં હું ગર્વ !
તેં તો કરી કિન્તુ મ્હેલ !
આશાએ ચણ્યા જ્યાં મહેલ !

જૂઠું પુષ્પ ! જૂઠી વાસ !
જૂઠો પ્રેમનો વિશ્વાસ !
સાચો એક આ નિઃશ્વાસ ,
જે છે હજુ મ્હારી પાસ !

દિન તે સ્મરૂં છું દિનરાત ,
મૂકું છું છુપો નિઃશ્વાસ ;
પંખી રખે કો દુભાય ,
માળો મૂકી ઉડી જાય !

ઉડી રખે જૂદાં થાય ,
પછી કો એકલું રીબાય !
હુંથી દુઃખ તને દેવાય ,
કિન્તુ પંખી ના દુભાય !

કુણા પંખીના દિલમાં જ
સાચા પ્રેમનો છે વાસ !
તેનો ફરે ના કો બોલ ,
મીઠો સદા તે કલ્લોલ !

૧૦ – ૧ – ૯૭ .

વ્હોળો રસ

દુઃખો કે આનન્દો, પ્રણય સખીનો કે કઠિનતા ,
ઝરાઓનું વ્હેવું ઉદધિ તણું એ ગર્જન મહા ;
શુકોનું સ્વચ્છન્દી ચપલ સુરિલું ગીત મધુરૂં ,
લતા, વૃક્ષો, પુષ્પો, અનિલલહરી ને જગ બધું .

સહુ આ પૂરે છે મુજ જિગરમાં આસવ કંઈ,
મને ભાસે સૌમાં રસનવીનતા આસવ થકી ;
અરે ! ખાલી કિન્તુ નયન મુજ ઘેરાં થઈ રહ્યાં ,
નશામાં મ્હાલન્તું વિફળ મુજ ડોલે જિગર આ .

અહો ! મોતિડાં શાં મધુર કંઈ બિન્દુ છલકતાં ,
અરેરે ! એ દૈવી અમર રસ ઢોળાઈ વહતો ;
‘ અતિ ન્હાનું પ્યાલું મુજ હૃદયનું ને રસ બહુ ’ ,
કહી હું રોનારો ! અખૂટ રસ એ ક્યાં કુદરતી ?

અહો ! મ્હોળા મેઘો જલધિ પર જેવા વરસતા,
ઢળે તેવો આ એ મુજ રસ અરેરે ! રણ મહીં;
ગમે છે કૈં એવું કુદરતઉરે એ છલકતું,
રુચે છે આ પ્યાલે અખૂટ મધુ રેડયા જ કરવું.

અહો ! તો હું કાં ના મુજ રસ દઉં અન્ય ઉરને ?
ન કાં કો સ્વીકારે ? વળી દઈ શકું હું પણ ન કાં ?
અરે ! શું સ્વીકારે ? પ્રતિ હૃદયમાં એજ વહલું,
દિસે આંહીં કે ત્યાં કુદરતનું ઔદાર્ય સરખું.

કવિતા ગાઉં છું, ઘડીક રસની ત્યાં સફળતા,
બહુ હીરા કિન્તુ દિવસ સઘળા વ્યર્થ જ જતા;
કવિતા ગાતાં એ અમુક રસ તો એમજ ઢળે,
કવિતામાં કો દી કવિ ન રસ પૂરો ધરી શકે.

પ્રિયાને આલિંગું મુજ હૃદયને જે પ્રિય સદા,
સખાને ભેટું છું, મુજ જિગરની જે પ્રતિકૃતિ;
અહોહો ! ત્યારે તો મુજ જિગર વિસ્તીર્ણ બનતું,
અરે ! કિન્તુ ત્યારે રસની પણ હેલી વધી પડે.

અહો ! જેવો પ્રેરે મધુર રસ ત્યારે લપટવા,
ન હું તેવો કો દી લપટી શકતો ગાઢ પ્રિયને;
ઉરોની વચ્ચેથી છલકી પડતો એ રસ, અને
અરે ! બાઝી રહેતાં દિલ ન કદી સન્તુષ્ટ બનતાં.

અતિ તૃપ્તિ કો દી નથી નથી થઈ કે નહિ થશે,
ઉરોના પ્યાલામાં રસ નહિ કદીએ સ્થિર રહે;

કવિતા ગાતાં કે પ્રિય હૃદયની ભેટ કરતાં
બહુ ટુંકું ભાસે જીવિત ધ્રુવનું એ ક્ષણ સમું.

ડરૂં છું હું કાંઇ, ઝરણ કદિ એ બન્ધ પડશે,
દુકાળોને માટે અરર! નવ કાં સંગ્રહ કરૂં?
અતિ બિન્દુ મ્હારાં નયન ઉર ઉન્મત્ત કરતું,
પછી આ સિન્ધુની મુજ દિલ અપેક્ષા નવ ધરે.

અરે! કિન્તુ ના ના અમર રસનો સંચય થતો,
ઝલાતું ના મોજું જલધિ ભરતીનું કદિ અરે!
ઝલાતાં તો ધારે ગતિહીન બની એ નીરસતા,
અને હૈવી ફોરૂં કટુ કટુ થઈને વિષ થતું.

અરે! શાને રોવું? રસમય છતાં કેમ ડરવું?
શરાબોનું પીવું ચૂપ રહી ન પ્યાલું કયમ ભલા?
ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે?
વહન્તી વેળામાં સુખમય બની ના કયમ ડૂબું?

મળે છે ઔદાર્યે પછી કયમ બનું કંજુસ ભલા?
અરે! શાને જુઠી ફિકર કરવી કાલની ભલા?
શિલા કાળી, કાંટા, પરવત, અને આ રણ બધું,
ભલે એ સિન્ધુના વિપુલ ગરકાવે છલકતું.

અહો! વ્હાલી! વ્હાલી! ભર મુદિત આવો લપટશું,
ભરી પી પી પ્યાલાં સુખી સુખી બની મૂર્છિત થશું;
ભરી મસ્તી લ્હેરી હૃદયશઠ છો ને વહી જતા,
ઝરા છો ને મીઠા અમર રસના એ છલકતા.

૧૪–૧–૯૭.

સ્મૃતિ

દિન એક ગયો ! પછી લાખ ગયા !
શિરમાં પળિયાં પણ આવી ચૂક્યાં !
ઉરનું જળવુંય શમી જ જશે !
પણ તે ચટકું ફરી ક્યાં મળશે ?

દિનરાત સદાય જળ્યા કરશું !
સહતાં સહતાં પણ કેમ સહું ?
સહશું ! રડશું ! જળશું ! મરશું !
સહુ માલિકને રુચતું કરશું !

કંઈ બાકી રહ્યું ? હરિ ! યાચી લઉં !
ન સુકાવ ભલે જલ નેત્ર તણું !
પણ તે દિનને વિસરાવીશ ના !
સ્મૃતિ તે રહી તો દુઃખ લાખ ભલાં !

૧૫ - ૧ - ૯૭.

કુસુમ માટે પ્રાર્થના

કળી ક્હો કે કાંઈ, હૃદયરસ કહો કે સુખ કહો,
બગીચે આ મ્હારે ફુલ બસ રહ્યું એક જ હવે;
અરે ! વાયુ ભૂંડા ! અડીશ નહિ મ્હારા કુસુમને,
તને શું છે ? ભાઈ ! મુજ જિગર છો ત્યાં વિરમતું.

અદેખો તું શાને ? મુજ હૃદય ના ના બહુ સુખી,
અરે ! લીધાં મ્હારાં કુસુમ સઘળાં તેં જ ઝડપી;
રહ્યું છે આ છેલ્લું ! તુજ શરણ છે ! મ્હેર કરવી !
નથી દાવો કાંઈ ! પણ અરજ આ ઊર ધરવી !

પ્રભુનો તું છે તો પ્રભુવત દયાળુ કંઇ થજે,
ઉન્હા શ્વાસો ત્હારા મુજ કુસુમથી દૂર કરજે;
મ્હને આ ઝાળોમાં શરણ નહિ, ટેકો નહિ કશો,
ઠરે આંખો કાંઈ બસ નિરખતાં આ કુસુમડું.

કરી લે ચાહે તે મુજ સહુ જ ખોળે તુજ પડ્યું,
ન સત્તા મ્હારી કે બહુ બહુ કરૂં તો રડી રહું;
અરે ! રોનારાને રુદન હજુ દેઇ કરીશ શું ?
જવા દેને બાપુ ! જખમી ઉરને દે જખમ શું ?

હશે કાંટા પુષ્પે પણ મધુર એ કંટક મને,
અરે ! કાંટા માટે કદિ પણ હવે હું ન વિલપું;
નહીં ખેરૂં કાંટા, નહિ જ કદિ ઇચ્છા પણ ધરૂં,
હજો કાંટા સાથે કુસુમ કુમળું એ મુજ સદા.

મ્હને એ કાંટાથી બહુ સમયથી મ્હોબત થઈ,
મ્હને એ કાંટાથી રુદન કરતાં લજ્જત મળી;
અરે ! ચોડયા હૈયે, જિગર ચીરતાં એ નવ ડર્યો,
હવે તો કાંટાથી મુજ હૃદયનું બન્ધન ઠર્યું.

ઉગારી લે તેને, મુજ જિગરને દે ઉગરવા,
નથી મીઠું ત્હોયે જીવિત વધુ ખારૂં કરીશ ના;

અરે ! નક્કી આવ્યો મુજ કુસુમને શું લઈ જવા ?
અરે ! મ્હારાં નેત્રે રુધિર ખરડી અન્ધ કરવા ?

ન તેની તૈયારી તુજ સહ હજુ કૂચ કરવા,
ઉખેડી તે દેવા મુજ ઉર ન તૈયાર અથવા;
જરા તો ઠેરી જા ! અમુક સમયે છે તુજ સહુ,
અમારાં હૈયામાં અરર ! હજુ કાંઈ રહી ગયું.

અમે શીખી લેશું પ્રણય કરવાની નવીનતા,
પછી તો આનન્દે ઉખડી ઉખડીને તુજ થશું;
પડું છું હું આડે, મુજ ઉપર જ્વાલા તુજ પડો,
ફુલો ચૂંટી લેવાં ! અરર ! તુજને એ નવ ઘટે.

પ્રભુ ! ત્હારૂં સર્વે, મુજ નહિ કશું આ જગતમાં,
ન્હને મ્હારે કિન્તુ કુસુમ મધુરૂં આ મુજ ગણ્યું;
દયાળુ તું તો છે પણ ન નિરખું હું તુજ દયા,
અરે ! તેથી યાચું મૃદુ કુસુમડા ઉપર કૃપા.

૧૬-૧-૯૭.

एक चिन्ता

શયનો ફુલનાં કરમાઈ ગયાં !
અનિલો સુરભે સહુ લેઈ ગયા !
અહ ! કંટકની જ બિછાત રહી !
બસ કંટકની સહુ વાત રહી !

અમી નિર્ગળતું ઝરણું અટક્યું !
વિષનો પરિવાહ વહ્યો જ ! પ્રભુ !
સઘળા પલટાય સહાઈ ગયા !
ભવ એક મહીં ભવ લાખ થયા !

મુજ નેત્ર તણું સહુ હીર બળ્યું !
મુજ વ્યર્થ ગયું સઘળું ગણવું !
પણ એ નયનો, મૃદુ એ નયનો,
હજુ શું રડતાં જ હશે નયનો ?

૧૬-૧-૯૭.

अस्वस्थ गृहिणी

શાન્ત છે, બન્ધ છે આંખો, કાંઈ દર્દ કમી દિસે ;
ત્હોય છે તપ્ત ને ઢીલાં કોમલાંગો હજુ જ્વરે .

ખુલ્લા રહ્યા છે મૃદુ ઓષ્ઠ ન્હાના,
નિદ્રા મહીં છે સુકુમાર બાલા ;
ન અંગ એકે જરી એ હલાવે,
ઉઠે ન ઉઠે ફરી, કોણ જાણે ?

ઘગેલા એ બિછાનાની પાસે કોઈ યુવાન છે,
' રખે તે જાગતી, ' તેવી ભીતિ તે મુખ ઉપરે .

યુવાન શ્વાસે ડરતો લીએ છે,
ચિન્તા ઊંડી એ ઉરના ઊરે છે;
છે નેત્ર એ મ્હોં ઉપરે ઢળેલાં,
ક્ષણે ભીંજાતાં, ક્ષણમાં સુકાતાં .

“ મધુર ફુલડાં ! આવી આવી પીળાશ ધરીશ ના !
“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન દૂર કરીશ, હા !
“ તુજ નયન આ મીંચાયેલાં જરીક ઉઘાડજે ! ”
પ્રણુયી ડરતો કાંઇ આવું મુખે નિરખી અરે !

નથી એ સાંભળ્યા શબ્દો, ત્હોયે આંખ ઉઘાડતી ;
ટાંગેલું ચિત્ર કો સામે, ત્યાં તે દૃષ્ટિ લગાડતી .

તહીં ચિત્રે કો બે રમત કરતાં બાલક દિસે ,
ગુલાબો શાં બન્ને મધુર વદનો એ સ્મિત કરે ;
રમાડે તેઓને કમલવદની કોઇ લલના ,
મૃદુ કુંળી તાજી મુખ પર હસે યૌવનદશા .

ઝરા પાસે ઝુંડો તરુવર તણાં દૂર દિસતાં ,
લતા ને ગુલ્મોની વિટપ પર પુષ્પો ઝૂકી રહ્યાં ;
કુણો સન્ધ્યાભાનુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પરે ,
ડુબન્તો ભાસે ત્યાં જલધિવીચિથી સિકત બનતે .

દેખતાં રંગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમાં રૂડા
બને નેત્રો કંઈ ભીનાં , ઘેનમાં લવતી જરા : —

“ અહહહા ! હશે ચિત્રના સમું
“ ગૃહની બ્હાર આ વિશ્વ કૈં રૂડું !
“ નવ દીઠું કદી એમ ભાસતું !
“ નિરખવું ન તે કોઇ દી હવે !

“ મધુર પુષ્પ ઓ ! વેલડી સખિ !
“ પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી !
“ નવ કદી હવે સિંચવી તને !
“ મધુર પુષ્પ ના ચૂંટવાં હવે !

“ મધુર પુષ્પ ઓ ! એ જ બાગનાં !
“ મુજ બિછાતની પાસ કૈં પડયાં !
“ અરર ! પ્રેમની ગ્રન્થિએ જડયાં,
“ મુજ જ્વરે અરે ! ક્ષીણ સૌ બન્યાં !

“ પ્રણયી પુષ્પ ઓ ! ખીલતાં રહો !
“ મુજ પિયુ તણા હારમાં વસો !
“ નવીન રંગ તું વિશ્વ ધારજે !
“ ન તુજ લ્હાણ હું પામતી ભલે !”

“ પ્રિય પ્રિય સખિ ! આ શું ? આ શું ? ન આમ ઘટે થવું ?
“ કરુણ હરિએ ત્હારે માટે હજુ સુખ છે ભર્યું !
“ તુજ કર વતી ચૂંટાયેલાં ફુલો કરમાય ના ,
“ મધુર ફુલડાં તે આ કંઠે હજુ બહુ ધારવાં !

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક બિન્દુ ,
અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂંધાઇ જાતાં ;
દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું ,
મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીચાઈ જાતાં .

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરી એ ગૃહ ડૂબતું ,
પડે ત્યાં પાંચ વાગ્યાની ટકોરી ઘડિયાળમાં .

ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી ,
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર વ્હેતી ;
ટપટપ ટપકેતાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી ,
કરુણ સ્વર વળી એ ધ્રૂજતો નિકળે છે :

" અરર ! બાલુડાં ! બાપલાં ! અહો !
" જનની આ હવે સ્વર્ગમાં જતી !
" સમજશો નહીં શું થઈ ગયું !
" રમકડું કયું હાથથી ગયું !

" વિસરી શે જશો છાતી આપડી
" ઉપર જે તમે કૂદતાં સદા ?
" વિસરી ના શકે બાલ માતને !
" રમત તો હવે રોઇને કરો !

" તમ પિતા સદા વ્હાલ રાખશે !
" પણ ન માતની ખોટ ભાંગશે !
" નહિ નહીં મળે મા ગઈ ફરી !
" જગતમાં નકી મા બને નહીં !

" દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે !
" દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !
" પણ ન છાતીએ કોઈની તમે !
" રઝળતાં હવે એકલાં રહો !

" બહુ કરી શકી વ્હાલ હું નથી !
" કદિ રડાવતી હું ઘણું હતી !

" વ્હાલા ! મ્હારૂં જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાંજ પામી
" છૂરી તીખી પ્રણયી દિલડાં ઉપરે કાં ઉગામી ?

" જૂદાં કીધાં ! કદિ ન મળશો ! ઝિન્દગી રોઇ રહેશો !
" રે રે ! કોની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં સહાય લેશો ?
" ભોળા વ્હાલા ! તુજ જિગરનું સોબતી કો રહ્યું ના !
" ને હું તો આ જખમ દઈને જાઉં છું દૂર, વ્હાલા !

" વ્હાલા ! છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,
" માફી દેશે પણ વિસરશે નાથ ! તું કેમ ઘા તે ?
" કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે !
" કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રે રે !

" પાપી મ્હારૂં હૃદય ગણતું નાથ ! પાપી તને તો !
" રે રે ! જોયું તુજ જિગરના પ્રેમમાં પાપ મેં તો !
" તું તો ત્હારે ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો !
" વ્હાલા ! હું તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !

" ત્હોયે ઢોળ્યો તુજ રસ સદા સ્નેહથી હું પરે રે !
" ધિક્કાર્યો મેં, નવ કદિ ગણ્યું થાય છે શું તને તે !
" ' અર્પું છું ' એ કદિય સમજી અર્પનારૂં શકે ના,
" ને ઔદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યું તેં જ વ્હાલા !

" પ્રેમી બાલા ! કરવત બની પ્રેમ હું કાપનારી !
" યાચું શિક્ષા કુદરત કને ક્રૂરની ક્રૂરતાની !
" રે રે ! વ્હાલાં ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મ્હાલનારાં !
" ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારાં !"

"પણ મને તમે દેખતાં જ કાં
"મૃદુ મુખો જરા ગાભરાં કરો ?
"દિવસ બે હવે હર્ષથી રમો !
"પછી સહાયમાં માતની હવા !"

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો શબ્દો બન્ધ થયા, અને
પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દૃઢ છાતી કરી કહેઃ—

'અરે ! વ્હાલી ! વ્હાલી ! રુદન તુજ ભેદે હૃદય આ,
ન કૈં રોવા જેવું, પણ ન મુજ હૈયું સ્થિર રહે;
ભુની સામે જો, તુજ જિગરને શાન્ત કરને,
જે થાને આશા ? પ્રભુ તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ."

બળો હસ્ત એ ઊંચો થઈ ને પિયુને ગ્રહે,
તીથી ચાંપતી છાતી સુન્દરી હુસકાં ભરે.

રી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
ઃરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર વ્હેતી;
ઃ–' ટપકન્તાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી,
રુણ સ્વર વળી એ ધ્રૂજતો નિકળે છેઃ—

! વ્હાલા ! તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું !
ના મૃદુ હૃદયને રેસનારી થઈ હું !
તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ જાશે !
આ મુજ જિગરથી કેમ ભુલી જવાશે ?

" તમ હિલો ક્ષમા આપશો મને !
" પણ ન માતને ચેન કૈં પડે !

" અરર ! બાપલાં બાલુડાં ! અરે !
" તમ પરે હવે ઢાલ ના રહી !
" રડતી દૂર જે બે ઘડી થતાં !
" અરર ! તે હવે દૂર સર્વદા !

" ત્યજી દઉં નકી સ્વર્ગ , બાપલાં !
" ઘડીક તેથી જો હર્ષમાં રહો !
" સહુ હવે સદા બોલશે રડી ,
" જનની છે જરા ગામ કો ગઈ ! '

" અરર ! એ તમે કેમ માનશો ?
" રડી રડી મુખો ના સુકાવજો !
" નવ જવું ગમે ગામ એ મને !
" પણ ન ઠેલી એ સાદ કો શકે !

" અરર ! ના શકું શાન્તિમાં મરી !
" હૃદય ઝીલતું ભાર આ નથી !
" પ્રભુ તણી કૃપા પામજો સદા !
" સહુ અનાથનો એ જ નાથ છે !

" જરીક મ્હોં હવે જોઈ તો લઉં !
" ક્યમ ભલા નથી આવતાં અહીં ?
" કહિ ન ખેલમાં ખોટી હું કરૂં
" તમ કને નહીં કોઈ દી રહું !

" પણ મને તમે દેખતાં જ કાં
" મૃદુ મુખો જરા ગાભરાં કરો ?
" દિવસ એ હવે હર્ષથી રમો !
" પછી સહાયમાં માતની હુવા ! "

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો શબ્દો બન્ધ થયા, અને
પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દૃઢ છાતી કરી કહે:—

" અરે ! વ્હાલી ! વ્હાલી ! રુદન તુજ ભેદે હૃદય આ ,
" ન કૈં રોવા જેવું, પણ ન મુજ હૈયું સ્થિર રહે ;
" પ્રભુની સામે જો, તુજ જિગરને શાન્ત કરજે ,
" ત્યજે શાને આશા ? પ્રભુ તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ. "

દુબળો હસ્ત એ ઊંચો થઈ ને પિયુને ગ્રહે ,
છાતીથી ચાંપતી છાતી સુન્દરી ડુસકાં ભરે.

ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી ,
અરર ! નયનમાંથી અશ્રુની ધાર વ્હેતી ;
ટપટપ ટપકન્તાં બિન્દુડાં લૂછી નાખી ,
કરુણ સ્વર વળી એ ધ્રૂજતો નિકળે છે:—

" વ્હાલા ! વ્હાલા ! તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હું !
" તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રેસનારી થઈ છું !
" બચ્ચાં તો તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ જાશે !
" કિન્તુ ઘા આ મુજ જિગરથી કેમ ભુલી જવાશે ?

" એ તો મ્હારી સરલહૃદયા , મેં જ તેને ઉછેરી !
" મીઠી ત્હારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાં જ ચાલી !

" વ્હાલા ! મ્હારૂં જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાં જ પામી
" છૂરી તીખી પ્રણયી દિલડાં ઉપરે કાં ઉગામી ?

" જૂદાં કીધાં ! કદિ ન મળશો ! ઝિન્દગી રોઇ રહેશો !
" રે રે ! કોની હૃદય બળતાં વિશ્વમાં સહાય લેશો ?
" ભોળા વ્હાલા ! તુજ જિગરનું સોબતી કો રહ્યું ના !
" ને હું તો આ જખમ દઈને જાઉં છું દૂર, વ્હાલા !

" વ્હાલા ! છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે ,
" માફી દેશે પણ વિસરશે નાથ ! તું કેમ ઘા તે ?
" કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે !
" કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રે રે !

" પાપી મ્હારૂં હૃદય ગણતું નાથ ! પાપી તને તો !
" રે રે ! જોયું તુજ જિગરના પ્રેમમાં પાપ મેં તો !
" તું તો ત્હારે ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો !
" વ્હાલા ! હું તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !

" ત્હોયે ઢોળ્યો તુજ રસ સદા સ્નેહથી હું પરે રે !
" ધિક્કાર્યો મેં, નવ કદિ ગણ્યું થાય છે શું તને તે !
" 'અર્પું છું' એ કદિય સમજી અર્પનારૂં શકે ના ,
" ને ઔદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યું તેં જ વ્હાલા !

" પ્રેમી બાલા ! કરવત બની પ્રેમ હું કાપનારી !
" યાચું શિક્ષા કુદરત કને ક્રુરની ક્રૂરતાની !
" રે રે ! વ્હાલાં ! તમ હૃદય તો મૃત્યુમાં મ્હાલનારાં !
" ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારાં !"

થંડીએ કમ્પતાં ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ પમ્પાળી પ્રિયને કહે :—

" વ્હાલી! પ્રાણ! અરે! અરે! હૃદય આ ત્હારૂં જ ત્હારૂં સદા,
" તું દેવી, તુજ પ્રેમના ઝરણમાં છે જીવતો જીવ આ!
" તે એ છે તુજ આ મહાન દિલના સિન્ધુ તણી માછલી!
" વાતો કિન્તુ વીતેલ સ્વપ્ન તણી ના હાવાં ઘટે બોલવી!

" શું હું માફ કરૂં? અરે! પ્રિય સખિ! શું માફ હું ના કરૂં?
" આપે ઈશ મને અહો! હૃદય આ ત્હારૂં સદા પૂજવું!
" ઓહોહો! મતભેદની તુટી પડી આજે દિવાલો દિસે!
" તો, વ્હાલી! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશું હવે!"

નયન પર છવાતાં અશ્રુનું એક બિન્દુ
અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂંધાઈ જાતાં;
દરદ કંઇ કમી એ થાય છે સુન્દરીનું,
મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીંચાઈ જાતાં.

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમાં ફરીથી ગૃહ એ પડે;
કાચના દ્વારમાંથી ત્યાં સન્ધ્યાનાં કિરણો ઢળે.

૨૧ – ૨ – ૯૭.

स्वप्नने साद

સ્વપનું! સ્વપનું! તું મીઠું!
બહુ દિનથી ના દીઠું! – સ્વપનું! કેવું તું મીઠું?

તું વિણ આશા ને સ્મૃતિ ઉજડ મ્હેલ સમાન !
તે ત્યાં તું ને તે વિના આ સંસાર સ્મશાન !
સ્વપનું સંસારે મીઠું !

તું તરુણોની સુન્દરી – તું બચ્ચાંના ખેલ !
જેવો જેનો તોર ત્યાં તેવું તું જ મળેલ !
સ્વપનું સૌને તું મીઠું !

તું સ્વપનું નહિ રાતનું ! તું સ્વપનું નહિ સ્વપ્ન !
તું સ્વપનું મુજ ઝિન્દગી ! આંખલડીનું રત્ન !
સ્વપનું મ્હારૂં તું મીઠું !

આજ નિશાએ આવજે ! હું સ્વપનું ! તું સ્વપ્ન !
તે મ્હોં તું બતલાવજે ! તું સાચું ! હું સ્વપ્ન !
સ્વપનું વ્હાલીનું મીઠું !

મ્હારૂં ધાર્યું ના બને ! ત્હારૂં ધાર્યું થાય !
તું મ્હારા ઉરનું સુધા ! હાજર કાં ન સહાય ?
સ્વપનું મીઠું તું મીઠું !

આ દરિયો ખારો ભર્યો ! હું છું તેનો ક્ષાર !
તું અમૃતઝરણું બજ્યે ક્ષારે ફુલનો હાર !
સ્વપનું દૈવી તું મીઠું !

જે ખોયું મેં દૂર છે ! એનું એ તુજ પાસ !
તેં ત્હારૂં મ્હારૂં કર્યું ! ઝૂંટ હવે કે રાખ !
સ્વપનું વ્હાલું તું મીઠું !

તું આ રક્ત તણું ટીપું ! આ ઉર ત્હારૂં તખ્ત !
હું ના પૂજું કોઇને ! હું તો ત્હારો ભક્ત !
સ્વપનું સાચું તું મીઠું !

આ ઉરના ઉર્મિ પરે ત્હારી કરૂં બિછાત !
આંસુડે પગ ધોઉં હું, ત્હોયે કેમ રીસાય ?
સ્વપનું મોંઘું તું મીઠું !

તું સ્વપનું રીસાય તો હું સ્વપનું છું ખાક !
સ્વપનું સ્વપ્ન વતી રહ્યું ! સ્વપનું જગનો રાહ !
સ્વપનું એ મ્હોંનું મીઠું !

દોરી જા મુજને તહીં ! તે ઉર જળતું ઠાર !
તેને લાવ સદા અહીં ! આવ આવ તું આવ !
સ્વપનું માયાળુ મીઠું !

આંખલડી ભીની કરી આંખલડી લૂછાવ !
હૈયેહૈયાં ધ્રુજતાં એનાં એ જ દબાવ !
સ્વપનું તું તું તું મીઠું !
સ્વપનું પ્રેમીનું મીઠું !

૨૨-૧-૯૭.

इश्कबिमारी

કહ્યું 'તું બુલબુલે મ્હારે, "બિમારી ઈશ્ક આલમને !"
કહ્યું મેં, "ઈશ્ક આલમને શરાબોની ખુમારી છે !"

રડીને બોલતું બુલબુલ, "શરાબોની ખુવારી લે !
"શરાબોની ખુમારી એ બિમારીની બિમારી છે !"

હસીને બોલતો 'તો હું, "હમોને એ ખુવારી હો !
"ત્હમારી સાવચેતીથી તમોને ન્યામતો એ હો !

" અરેરે! ઈશ્કના બુલબુલ! રડે છે ઈશ્કને તું કાં?
" શરાબો લાખ પી પી પી શરાબોને રડે છે કાં?"

" શરાબોને રડે છે કાં? અરે અફ્સોસ!" એ બોલ્યું,
" શરાબોને પીનારૂં કો શરાબોને નથી રોયું?

" શરાબોની મજા તીખી કરી લે ઈશ્કમાં, લાલા!
" પછી ચકચૂર તું કેવો રડે તે જોઈશું, વ્હાલા!"

કહ્યું મેં, " બુલબુલોને તો પડી છે ટેવ રોવાની!
" હમારી ટેવ તો જૂની મજેદારી ઉડાવાની!

" શરાબોના સીસા ઢોળી શરાબોમાં સદા ન્હાશું!
" સનમના હાથમાં જામો લબોથી ચૂમતા જાશું!

" મજા આ ઝિન્દગાનીની સનમ, સાકી અને પ્યાલું!
" શરાબો દૂર થાતાં તો રહે છે ઝિન્દગીમાં શું?"

શરાબોનું ભર્યું પ્યાલું! ભરી પીધું! ફરી પીધું!
ફરી આ આંખ રાતી ને જિગરને તો કર્યું વહેતું!

સનમના ગાલની લાલી હતું ટીપું શરાબોનું!
હમારા ઓઠનું પ્યાલું સદા એ ચૂમતું ચાલ્યું!

'ભરી પા ને' 'ભરી પી લે', હતી એ ગુફ્તગો રેલી!
સુરખ આકાશ ને તારા બધે લાલી હતી ફેલી!

ગુલો કાંટા વિનાનાં ને સનમની હાંફતી છાતી,
હમારી બાદશાહીમાં હમારી એ હતી ગાદી!

મગર બુલબુલ! અયે બુલબુલ! હવે તુજ ગીત પ્યારૂં એ!
ફરીથી બોલ તું, બુલબુલ! " બિમારી ઈશ્ક આલમને!"

હમારૂં જામ ફૂટયું છે ! હમારૂં તખ્ત તૂટયું છે!
મગર શું હું ય બોલું, કે "બિમારી ઈશ્ક આલમને ?"

વધારી ગીતમાં ત્હારા હમારો બોલ આ લેને:
પુકારો, "ઈશ્ક આલમને ખુદાઈ કો બિમારી છે!"

૨૪ – ૧ – ૯૭.

આશા

આશા પાછળે આશામાં ફર્યો !
આશા દૂરની દૂરે રહી !

એ તો દૂરની દૂરે ભમે,
મ્હારી પાંખ ન્હોળી ના બને;
કાને મૃત્યુના પડઘા પડે,
આશા મૃત્યુમાં ય છુપી રહી.

આશામાં જિગર ઝૂકી રહ્યું,
કદિ આંખને ચાળે ચળ્યું;
કદિ ઝૂલ્ફની ગૂંચે પડયું,
કયાં યે આંખ ના ટાઢી થઇ !

આશા બોલતી, "મૃત્યુ નથી",
મૃત્યુ કહે, "આશા જૂઠી";
શું જૂઠું ? ન શું જૂઠું અહીં ?
આ અંધારમાં દીવો કહીં ?

છે ખાક આલમ મોતની,
    તે ભૂકી મહીં આશા ભરી;
લાગી લ્હાય ભસ્મ મહીં ફરી,
    ધૂણી આગ વિણુ ધીખી રહી!

આશાને નિરાશા ના રુચે,
    આશા તૃપ્તિથી ડરતી દિસે,
પણ તૃપ્તિનું તો નામ છે,
    આશા વિશ્વની રાણી ખરી!

ઘામી વર્ષ આખું જાય છે,
    કદિ ગર્જના સુણાય છે;
રૂડા રંગ દૂર ભળાય છે,
    લૂખી એ જ આશા–વાદળી!

ગઇ રાત્રિ તો રવિ ઉગશે,
    એ માનતો મ્હારા મને;
પણ આ અમારા કિસ્મતે,
    રાત્રિ પછી રાત્રિ મળી!

આશાને ભરૂંસે જે ભમે,
    તેને રંગ આ ખાકી મળે;
તેને ભેખની ઝોળી ભળે,
    તે યે કોઇ દી પૂરી નહીં!

ઝોળી હાથમાં આવી હવે,
    અધુરી મળી – અધુરી રહે;

તેને વિશ્વમાં કો ના ભરે,
માગી ભીખ તે ખાલી ગઈ!

ચાલે છે જમાતો કાફલા,
ઉડે છે બાદશાહી વાવટા;
અંતે એક જામો ધારતા,
પછી રંગ એ ઉપટે નહીં!

તરુણો લટે લપટાઇને,
કવિ ગીત મીઠાં ગાઇને,
કોઈ ડ્હાપણે ભોળાઇને,
ઝૂકયાં એ જ ઝોળીની મહીં.

ઝોળીમાં પડયાં તે ના ઉઠે!
તેની આંખ ભીની ના સુકે!
મ્હારૂં જે બન્યું તે તેનું બને,
ઓહો! દર્દ કોણ કળે અહીં?

ઝોળીમાં નિરાશા ભાસતી,
કિન્તુ ત્યાં ય ચણગી આશની;
છેલ્લી હેડકી ય આશા ભરી,
આશા સર્વની ન તે કોઇની!

કોઈ લાખ જન્મો ઈચ્છતા,
એ તો એમ આશા સેવતા;
કોઈ એમ આવ્યા પાશમાં,
પડી પાશમાં છૂટે નહીં!

કો આ જાળમાંથી નીકળી,
થયું હર્ષનું છે સોબતી,
એવી વાત કાંઈ સાંભળી,
કિન્તુ કોઈને દીઠું નહીં!

૨૬ – ૧ – ૯૭.

प्रिया कविताने छेल्लुं आलिंगन

ત્હારા બહુ ઉપકાર! રસીલી! ત્હારા બહુ ઉપકાર!
તું ઉરનો ધબકાર! રસીલી! તું અશ્રુની ધાર!

આ દિલડાનું ઝેર હળાહળ
તું વિણ કો ગળનાર?
બહુ દુખિયો પણ દુઃખ શું રોશે?
રોતાં ન મળે પાર!
રોતો ત્યારે ત્હારે ખોળે
શીર્ષ હતું, દિલદાર!
સહુ ત્યજી ચાલ્યા! તું સુખણી થા!
જીવીશ વિણ આધાર!
વીત્યાં સાથે તું વીતી જા!
વીત્યાં સ્વપ્ન હજાર!
મ્હારાં આંસુ ત્હારાં ગીતો!
પણ ક્યાં હવે સુણનાર?

કોણ દબાવી જિગર નિચોવે?
મ્હારો હું જ પુકાર!
આ દિલ સખ્ત થયું! તું કોમલ!
ત્હારો ના અહીં કાર!
કેમ હસાયે? કેમ રડાયે?
દિલનો તૂટ્યો તાર!
તૂટ્યું વીણા કેમ બજાવું?
એ બસુરો ઝણકાર!
આંખ ગઈ છે! ક્યાં છે આંસુ?
શું ગાશે સુનકાર?
વિશ્વે છે ના શું એનું એ?
છે ક્યાં એ રસ ધાર?
હવે તો
ક્યાં છે એ મળનાર?
તું રસહેલી! હું રસહીણો!
ભેટું છેલ્લી વાર!
પણ હજુ
લેજે કદિ કદિ સાર!
હું ડૂબનારો! તું તરનારી!
તરતાને તું તાર!
અરેરે!
ડુબતાનો તજ પ્યાર!

૨૯ – ૧ – ૯૭.

પ્રવૃત્ત થવા કહેતા મિત્રને

પ્રિય એ મુખ દૂર ગયું જ ! સખે !
ક્યમ અર્જુન તીર ઉપાડી શકે ?
કર જે ધરતી ધણુણાવી રહ્યો !
બસ કાયરથી જ લુટાઇ જતો !

મુજ કાજ તને કંઇ દર્દ ! સખે !
દુઃખી હું સઘળું દુઃખ જોઇશ તે !
દુઃખ જોઇશ હું ! કદિ રોઇશ હું !
કદિ એ ઝરતું જલ લ્હોઇશ હું !

પણ ચેતનહીન કરે કર શું ?
સહુ ચેતન એ મુખ સાથ ! સખે !
શબ ના ઉઠશે ! કહીં એ ન સુધા !
ગત ચેતનની ગઇ દૂર દવા !

ઉરના દિલના દિલદાર સખે !
સુણી આ તુજ એ નયનો પિગળે !
પણ એ જ રહ્યું ! હરિએ નિરમ્યું !
સહજે જયમ દર્દ સહાય ! સખે !

૩૧ – ૧ – ૯૭.

પ્રેમ અને ધિક્કાર

તને ચ્હાહી દાઝી રુધિર સઘળું તો ગત થયું,
હવે પાણી પાણી થઇ જઇ વંહે હાડ સઘળાં,
નહીં તેતું કાંઈ તુજ જિગરને સ્વપ્ન સરખું,
મ્હને તો મીઠી શી નહિ કદિ ય દૃષ્ટિ પણ મળી.

સહેતાં સ્હેતાં એ કયમ સહી શકું એ કઠિનતા?
અરે! આવું આવું જીવિતભર શું કોઇ સહશે?
પશુ યે કો આવું કદિ સહી શકે આચરણ ના!
દયા ત્હારે માટે મુજ જિગરમાં આજ ઉપજે!

ખુવારી વ્હોરી મ્હેં, મુજ હૃદય એ આજ સમજે!
ખુવારી વ્હોરી તે કદિ નહિ ફરી વ્હોરીશ હવે!
નથી મોડી કાંઈ સમજણ પડી એ જખમની,
નહીં મોડી પામું મુજ જખમની ઔષધિ વળી.

હવે જોયા ત્હારા સરપ રમનારા નયનમાં,
હવે ચેત્યો ઝેરી તુજ જિગરના ખંજર થકી;
હવે ભોળો પ્રેમી તુજ વદનથી દૂર વસશે,
અને તેને ક્યાં યે જગત પર મીઠાશ મળશે.

અરે! ત્હારે માટે પ્રણયી મમ પામ્યાં પ્રણય ના,
કદી ના લૂછાયાં મુજ કરથી એ આર્દ્ર નયનો;
રહ્યાં મ્હારે માટે હૃદય કુમળાં એ સળગતાં
અને ત્હારે માટે મમ હૃદય તો વ્યર્થ જળતું.

હવે તો ના ઇચ્છું તુજ હૃદય માટે સળગવા,
હવે ધિક્કારૂં એ તુજ હૃદયને હું કયમ નહીં?
કૃતઘ્નીને ચ્હાતાં મુજ હૃદય ના અન્ધ બનશે,
અને એ ભૂલોની મમ હૃદય શિક્ષા ય સહશે.

"હવે ધિક્કારૂં," એ ઘટિત નહિ બોલો પ્રણયીને,
અરે! એ બોલો તો જરૂર ઈનસાફી પણ હિસે;
તને ન્હાવામાં એ હૃદયઝરણું છૂટ જ હતું,
હવે ધિક્કારૂં ત્યાં કયમ હૃદયને બન્ધ કરવું?

પ્રભુ પાસે માગું મુજ હૃદયને ન્યાય મળવા,
કૃતઘ્નીને શિક્ષા દઇ શિખવવા ક્રૂર ન થવા;
નહીં ત્યાં તું ફાવે – કુદરત ન અન્યાય કરશે,
તહીં મૂંગે મ્હોંએ જગત સઘળું દંડ ભરશે.

હવે હું ઢંઢેરો નગર નગરે ફેરવીશ, કે
"કૃતઘ્ની હૈયાના જખમ નિરખો આ મુજ ઉરે;
"અરે! સૌન્દર્યોનાં હૃદય નવ સૌન્દર્ય ધરતાં,
"અને સૌન્દર્યોને શરણ પડનારાં દુઃખી થતાં."

અરે! મ્હારૂં ક્હેવું જગત સુણનારૂં પણ નહીં,
સદા ઘેલું ઘેલું જગ નિરખી સૌન્દર્ય બનશે;
અરે! કોણે ઝાલ્યો હૃદયધબકારો હજુ સુધી
વહે છે તે જ્યારે ઝળહળિત સૌન્દર્ય પરથી?

લવું છું હું ચે આ મુજ નયન નીચાં દળવીને,
અહા! ખેંચે કિન્તુ હૃદય મમ નેત્રો ફરી તહીં;
અને ત્યાં જોતાં તો નરમ બનતો કે ગળી જતો,
અરે! ત્યાં જોતાં તો હૃદય સઘળું અર્પી જ જતો.

સ્મૃતિમાં એ જાગે તુજ વદન ને હું મુજ નહીં,
પછી મ્હારો મ્હારા ઉર પર કશો ચે હક નહીં;
કહે, શું છે જાદુ? કહીંથી તુજને એ જડી ગયું?
પ્રયોગોને માટે મુજ હૃદય ક્યાંથી મળી ગયું?

અરે! જોતાં તુંને જિગર ફરિયાદે નવ કરે,
સહ્યું તે સૌ સ્હેવા ફરી જિગર તો તત્પર બને;

" સહ્યું ", એ ક્હેતાં એ જિગર શરમિન્દું થઇ જતું ,
દિસે ઘા મ્હોટા એ કુસુમકળીવર્ષાદ સરખા .

ચીરાવું , રેસાવું , તરફડી રીબાઈ સળગવું ,
શૂળીના કાંટાની અણી પર પરોવાઈ મરવું ;
દિસે લ્હાણાં એ તો અગર રસનાં પાત્ર મધુરાં ,
ચહું એ ચ્હેરાની સુખથી કુરબાની થઈ જવા .

પછી ધિક્કારૂં શે મધુર મુજ એ લ્હાણુ ઉરની ?
બહુ તો યાચું કૈં તુજ પદ મહીં શીર્ષ ઝુકવી ;
જહાંગીરી આવી કયમ કહિ ગુલામી ગણીશ હું ?
" હવે ધિક્કારૂં ", એ કયમ કહિ ય બોલો કહી શકું ?

નહીં સત્તા ત્હારી પ્રણય મમ આનો ડગવવા ,
" હવે ધિક્કારૂં , " એ મુજ ઉરથી શબ્દો કઢવવા ;
કરી લે ચાહે તે પણ નહિ કહું જે નવ કહ્યું ,
કરી લે ચાહે તે પણ નવ બને જે નવ બન્યું .

વહન્તો પ્રેમપૂરે તે ધિક્કારે અટકે નહીં ;
પ્રેમના શત્રુનો પ્રેમી ના ના આશ્રય લે કદી .

૪ - ૨ - ૯૭ .

हमारी गुनेहगारी

અરે ! તે બાગમાં તું પર નઝર મેં ફક્ત કીધી 'તી ,
જિગરમાં આહ દીધી મ્હેં , ગુનેહગારી હમારી એ !

કરે સૌ તે હમે કીધું , ન જોયેલું હમે જોયું !
મગર એ આહને માટે ગુનેહગારી હમારી છે !

હતી ત્યાં ગુલછડી , દિલબર ! હતી તેની કળી ખીલી ;
ઝૂકી ચૂંટી કહ્યું , " લેજે , " ગુનેહગારી હમારી એ !

કળી દેતાં જિગર દીધું! ગમીનું જામ પી લીધું!
તૂટી દિલની લગામો એ, ગુનેહગારી હમારી એ!

"ખુદાની બંદગીમાં કર મને શામિલ તું, દિલબર!"
કહ્યું મેં તે ન સુણ્યું તેં! ગુનેહગારી હમારી એ!

લખ્યો બે ઈશ્કના બોલો! અધુરૂં કાંઈ તું બોલી!
ગણ્યો મેં ઈશ્ક એ બોલે, ગુનેહગારી હમારી એ!

"અયે દિલદાર! તું દિલમાં ગુલોને રાખનારી છે!"
હમે એ સૌ કહ્યું જૂઠું! ગુનેહગારી હમારી એ!

ખુદા જાણે ગઈ તું ક્યાં! ખુદા જાણે ભમ્યો હું ક્યાં!
જૂઠી આશા ધરી હૈયે, ગુનેહગારી હમારી એ!

કરી પેદા તમે આશા હમે તેની બન્યા કયામત!
અરે! એ ખૂનને માટે ગુનેહગારી હમારી છે!

ગુન્હા લાખો મહીં છું હું! મગર તુંને કર્યું છે શું?
હવે એ પૂછવું તે યે ગુનેહગારી હમારી છે!

સજા હું ભોગવું છું હા! સબબ વિણુ રોઉં છું કે દી!
સજા એ વેઠવામાં યે ગુનેહગારી હમારી છે!

ગુન્હામાં જે ગુનેહગારી સજામાં તે ગુનેહગારી!
સજાથી છૂટશે ક્યારે ગુનેહગારી હમારી એ?

હવે આ ગીત ગાઉં છું! હવાને હું સુણાવું છું!
દીવાનાની દીવાનાઈ ગુનેહગારી હમારી છે!

દીવાનો તો કર્યો છે તેં! કર્યો આ ગીત ગાતો તેં!
ગુનેહગારી ત્હમારી એ ગુનેહગારી હમારી છે!

ખુદા પાસે કહું છું, કે "ગુન્હા ત્હારા હમારા હો!"
ગુનેહગારી સનમની એ ગુનેહગારી હમારી છે!

હમારૂં સૌ ત્હમારૂં છે! ત્હમારૂં સૌ ત્હમારૂં હો!
મગર ત્હારી ગુનેહગારી ગુનેહગારી હમારી હો!

૭ – ૨ – ૯૭.

ક્યમ પ્રેમ ગયો ?

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? ક્યમ પ્રેમ ગયો ?
ક્યમ પ્રેમ ગયો પ્રિયનો સઘળો ?

વદને ન કશો ય વિકાર થયો !
હસતાં ત્યમ તે હસતાં નયનો !
મળતાં ન કશો ય વિરાગ જડયો !
હૃદયે ધબકાર ન મન્દ પડયો !

મુજને મળવા પગલું ઉપડયું ,
નવ ત્યાં ય નવીન કશું ય દીઠું !
મમ છાતી મહીં દિલ એ ધડક્યું !
સહુ જેમ હતું બસ તેમ હતું !

ઉરમાં મુજ સંશય કૈં કરવા
અહ ! કાલ કશો ય મને ન મળ્યો !
ગઇ કાલ હતો ! નથી આજ હવે !
પ્રિયનો બસ એમ જ પ્રેમ બન્યો !

અહ ! દારુણ આ અવધિ વચમાં
પડતા પ્રણયે ન વિરામ લીધો !
સુખ મંગલનું ઝરણું વરસી
ગઇ આ દિલ કેમ જ કાંઇ ચીરી !

ક્યમ પ્રેમ ગયો ? સમજ્યો ન "ગયો !"
ત્યમ પ્રેમ ગયો ! ત્યમ પ્રેમ ગયો !

૮ - ૨ - ૯૭.

एक प्रश्न

કહ્યું છે મેં વ્હાલી ! બહુ વખત આ એક જ ત્હને,
" ત્હને ચાહે તેથી અધિક મુજ ત્યાં આ દિલ હશે ;"
કહેશે તું " રે રે ! પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના ,"
અરે ! કિન્તુ શાને પ્રણય પલટે તે પ્રણય ના ?

ન શું તેં જોયેલી શશી પછી રવિની ઝળક તે ?
ન શું ગ્રીષ્માન્તે એ અનિલલહરી શીતલ બને ?
ન શું તું જાણે કે કુદરત બધી યે પલટતી ?
પછી આ હૈયાને કહિ પલટવા કાં હક નહીં ?

મળાયું ત્યાં સુધી તુજ જિગર સાથે મળી રહ્યો ,
સદા ચ્હાવાનું તો વચન નવ કોઈ દઇ શક્યો ;
હવે ત્હારા ઝોંટા મુજ હૃદય ના ના સહી શકે ,
હવે અન્તે એથી અરર ! મુજ ધિક્કાર મળશે .

" ન ચાહે તે તુંને " કહીશ નહિ એવું કદિ ચ્હને ,
અરે ! ભોળી વ્હાલી ! પ્રણય નકી જાણે પ્રણયને ;
ભલા - કેવી પ્રીતિ તુજ હૃદયની છે મુજ પરે ?
દયા ત્હારી શું છે મુજ જિગરના આ દુઃખ પરે ?

લઉં છું હું નિદ્રા સ્મરણ કરતાં એ વદનનું
અને સ્વપ્ને જોઉં સ્મિતભર સદા એ જ મુખડું ;
પ્રભાતે ચુમ્બીને " પ્રિયતમ ઉઠો ! " એમ વદતાં ,
થયેલું કૈં કો દી તુજ હૃદયને છે દુઃખ ભલા ?

૯ – ૨ – ૯૭.

પાણીનું પ્યાલું

વ્હાલી ! પાણીનું પ્યાલું !
ભરી તું દેજે છેલ્લું, વ્હાલી ! પાણીનું પ્યાલું !

કોણ નશો કરશે હવે ? શું મસ્તીથી થાય ?
તું મસ્તી મુજ દૂર તો શું છે મસ્ત ઉપાય ?
પાજે પાણીનું પ્યાલું !

પાણી પા મુજને, પ્રિયે ! પછી સુખે જા દૂર !
પાણીના જ નશા મહીં રહું સદા ચકચૂર !
એક જ પાણીનું પ્યાલું !

પાણી જે તું પાય તે નશાદાર દિન લાખ !
એ જ ધૂનમાં ગાઇશું ગીત લાખ દશ લાખ !
દે દે પાણીનું પ્યાલું !

તોડી દે સુખથી સીસો ને મદિરાનું જામ !
તોડું છું ઉર આજ હું ! ત્હને હજો આરામ !
ત્હોયે પાણીનું પ્યાલું !

મળ્યાં હોત ના આપણે, થઈ હોત ના પ્રીત,
પડ્યાં હોત જૂદાં ન તો દિલે હોત ના ચીર !
પણ આ પાણીનું પ્યાલું !

કોણે પાયું હત પ્યાલું ? આવું પાણીનું પ્યાલું ?
મીઠું આજે આ પ્યાલું ?

૧૦ – ૨ – ૯૭.

हवे आराम आ आव्यो !

કહીં છે એ જિગર મ્હારૂં ? કહીં છે આંસુની ધારા ?
કહીં આનન્દ છે મ્હારો ? સહુ મિજમાન એ પ્યારાં !

સહુ મેમાન બે દીનાં ! હવે ઘર આખરે સૂનું !
ઉપાડું ભાર હું મ્હારો ! મદદ કોની કહીં માગું ?

દયાના શબ્દનો કાને પડે ભણકાર ના કો દી !
સદાની પાયમાલીના ભર્યા ભણકાર છે આંહીં !

અહાહા ઇશ્ક ! તુંમાં–હા ! બહુ આનન્દ રેલ્યો 'તો !
હતો હું ચાહતો ત્યારે ભરી દિલ ખૂબ મ્હાલ્યો 'તો !

અરેરે ઇશ્ક ! તુંમાં – રે ! ભર્યાં પ્યાલાં ગમીનાં એ !
હવે તે જાતથી મ્હારી કરૂં સાબીત છું આજે !

મગર છાલાં પડેલું આ જિગર જ્યાં ખૂન ચાલે છે,
" હવે આરામ આ આવ્યો ! " કહે ધબકારમાં આજે !

૧૦ – ૨ – ૯૭.

जन्मदिवस

ત્રેવીશ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં,
વીતી અનેક દુઃખનીય પરમ્પરા ત્યાં;
શું તેટલો જ ઇતિહાસ હશે અમારો ?
શું લ્હાણુ કાળની મળી બસ એટલી જ ?

ચોગો બધા મુજ બહુ પણ જીર્ણ ભાસે
ને આ હવે હૃદય વૃદ્ધ થતું દિસે છે;
બે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જાશે,
ને મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થાશે.

મ્હેં પ્રેમમાં તડફતાં મમ શાન્તિ ખોઈ,
આનન્દની મધુર પાંખ ન કયાં ય જોઈ;
હૈયું કહે, 'જીવિત એમ જશે જ રોઈ,'
શું લ્હાણુ કાળ ધરશે બસ એટલી જ ?

કયાં ચે ન શું અનુભવો મુજ સંકળાશે ?
શું મૃત્યુ પાછળ નહીં ગતિ કાંઇ થાશે ?
મૃત્યુ જ કાજ ઉર શું દુઃખ આ સહે છે ?
તો ઝિન્દગી ન જીવવા સરખી દિસે છે !

આજે જ ઝેર મધુરૂં કરી કાં ન પીવું ?
સાચું જ હો મરણુ તો કયમ આમ રોવું ?
શું છે પછી અનુભવો કડવા સહીને ?
આ ઝિન્દગી ન જીવવા સરખી – અરેરે !

આ ઝિન્દગી દુઃખભરી મુજને મળી કાં ?–
માગી હતી નવ અને નવ રાખવી છે !
શ્રદ્ધા રહી રસ મહીં ય કશી મ્હને ના !
અન્ધાર મૃત્યુ મધુરૂં મધુરૂં દિસે છે !

અન્ધાર મૃત્યુ મધુ તો કડવો ઉજાસ,
ને સ્વપ્ન ના જીવિત તો નકી સ્વપ્ન મૃત્યુ ;

છે રાત્રિનો દિવસ કે દિનની નિશા છે ?
શું હું હઇશ બસ એક જ સ્વલ્પ સ્વપ્નું ?

કે હું અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી
જાનાર જે હજુ અનન્ત યુગો તરીને,
તે આમ આજ દુઃખ ને દિનને ગણન્તો,
આંહીં પડ્યો – અરર ! ચેતનહીન છેક ?

હું સ્વપ્નનો અનુભવી નવ જાણતો કૈં,
શંકા પરન્તુ મુજને મુજ સ્વપ્નમાં કૈં;
જીવી શકું ન સુખથી , મરી યે શકું ના ,
જાણી શકું ન જગ છે અથવા નહીં આ .

યોગ્ય જે નિરખવું નિરખે છે ,
યોગ્ય ના નિરખવું નિરખે શે ?
ઝિન્દગી સમજ તો જીવજે , ને
મૃત્યુનો અનુભવે સુખથી લે !

૧૧ – ૨ – ૯૭ .

હું ત્હારો છું

[illegible] આત્મા ! મુજથી કર જે હોય કરવું ,
સદાનો ત્હારો હું , અરર ! પણ એ ના વિસરવું ;
દુઃખે ડોળાયેલી લહરી મુજ હૈયા ઉપરની ,
સુવાડું છું તેને પ્રણય અણમૂલો તુજ સ્મરી :

રહી થોડી બાકી તુજ પ્રણયની એક કણિકા,
નહીં ઢોળું તેને ! જીવિત મુજ ઢોળું કયમ ભલા ?!
વિનોદે તેને તો હૃદય મુજ આશ્વાસિત કરી
હજુ મીઠાં ગીતો મરણ સુધી હું ગાઇશ, સખિ !

દુઃખોની જ્વાલાથી સુરસ સુખપંખી ફફડશે,
વિચારો સૌ મ્હારા ઝળહળ થતી પાંખ ધરશે;
નભે નાચન્તી તે લહરિ સ્વરનીમાં ભળીશ હું –
તહીં સુધી એવાં મધુર ગીત ગાઈ શકીશ હું.

અહોહો ! એવું કૈં તુજ જિગરનું આ જિગરમાં,
હજો એવું મ્હારૂં કંઈક પણ ત્હારા હૃદયમાં;
અરે ! બન્ને વચ્ચે પ્રણય વસતો એક દિવસે,
નિશાની તેની એ તુજ હૃદયને શું નવ રુચે ?

મ્હને ખેંચે છે તે તુજ જિગરને શું નવ અડે ?
ન શું મ્હારે માટે તુજ જિગરમાં સ્થાન જ મળે ?
અરે ! હું તો ત્હોયે જરૂર વસનારો તુજ ઉરે !
અરે ! ત્હોયે તુંને હજુ લઈ જનારો નભ પરે !

૧૪–૨–૯૭.

नूतन सखा प्रति

મુજ જિગર આ કયાંથી કયાંથી ત્હને નજરે પડયું ?
મુજ જિગર આ – રેરે ! શાને, સખે ! દિલથી જડયું ?
રુદનમય ને ઢોળાયેલું વળી રસહીન છે !
તુજ તરસ આ મ્હારાં આંસુ – સખે ! કયમ છીપશે ?

અહહ ! રણમાં છાયા શોધી ફરી રણમાં પડ્યો !
અરરર ! દિશા જૂઠીમાં ત્હેં પ્રવાસ શરૂ કર્યો !
વિખરી પડતી હોડી આ તો ત્હને ક્યમ તારશે ?
ઉદધિ તરવા આવું ખોખું ! ન સાધન યોગ્ય છે !

દરદ દિલની મ્હારી પાસે નહીં જ દવા – અરે !
મુજ દરદની ત્હારી પાસે નહીં જ દવા હશે !
રુદન કરશું ત્યાં યે અશ્રુ નહીં મળશે ! સખે !
સ્મિત કરીશ તું ! મ્હારે માટે નથી હસવું હવે !

મુજ રુદનની વાતોથી તું રડીશ કદી કદી,
તુજ રુદનથી મ્હારી આંખો હવે પલળે નહીં;
મુજ નયનને રોવાનો તો સુકાલ વહ્યો ગયો,
મુજ જિગરની રેતીમાં તો દુકાળ પડી રહ્યો.

અતિ અતિ, સખે ! મોડું મોડું ત્હને ઉર આ મળ્યું,
મુજ હૃદયનું લૂટાવાનું લૂટાઇ સહુ ગયું;
રસિક ભ્રમરા ! આ વાડીમાં નથી હસતું ફુલે,
મુજ ચમનના ક્યારા સર્વે સુકાઇ લૂખા દિસે.

હૃદયવનના મીઠાબોલા મુસાફર હંસલા !
વિપુલ જલના વાસી ! ભોળા ! ન માનસ હોય આ !
શ્રમિત દિસતો ત્હોયે જા જા જહીં તુજ સ્થાન છે !
ઉજડ વનમાં શાનો, બાપુ ! કશો ય વિરામ છે ?

બહુ ત્યજી ગયાં, છે તે જાતાં, નિવાસ ન ત્યાં ઘટે,
તુજ હૃદયની શાંતિ આંહીં વળી નવ લાધશે;

સહુ ત્યજી ગયાં, ધોખો તેનો મ્હને ન મળે કશો,
પછી કયમ કહું રોકાવાનું ત્હને ઘડી યે ? અહો !

મુજ જિગરના કાંટા તુંને શું આદર આપશે ?
કમનસીબની છાયાથી યે ન કૈં સુખ સાંપડે !
મુજ જિગર જ્યાં પંપાળે ત્યાં પડે વ્રણ છે ! સખે !
દરદમય આ શાને આવી બિછાત મહીં પડે ?

સહુ મધુરતા જેને માટે પ્રભુ ધરતો રહે,
અરર – કટુતા પીવા તેને શું શોખ થતો હશે ?
મુજ જિગરથી બાઝી – ભોળા ! ખુવાર થઈશ ના,
મૃદુ હૃદયની પીડા હુંથી સહાઇ શકાય ના.

મૃદુ હૃદયની પીડા જોઈ જળી જ ગયેલ છું !
મૃદુ હૃદયની પીડા જોવી હજુ ય રહેલ શું ?
મુજ હૃદયમાં કાંઈ મ્હોળો દયારસ ના વહે,
પણ જખમીને કોઈ દી યે ન ઘાયલ પીડશે.

મૃદુ હૃદય શું ત્હારૂં આંહીં નકી ધરવું કર્યું ?
મુજ જિગરની સાથે ત્હેં શું નકી મરવું કર્યું ?
નહિ નહિ – સખે ! જાવા દેને ! ન સાહસ આ ઘટે !
હઠ કરીશ ના ! ત્હારૂં હૈયું સલામત ના દિસે !

પણ હૃદય જો ત્હારૂં આંહીં નકી ધરવું કર્યું,
મુજ જિગરની સાથે ત્હેં જો નકી મરવું કર્યું,
તુજ જિગરની જ્વાલા તો હું ગળીશ સુખે – સખે !
તુજ જિગરને જે મીઠું તે ધરીશ સુખે – સખે !

પણ હૃદયના લ્હાણામાં જો હળાહળ સાંપડે,
તુજ હૃદયનું હુંમાં ઈચ્છયું તૂટી જ પડયું દિસે,
તુજ અમી તણું મીઠું ટીપું ન રેડીશ – ભાઈ! ત્યાં,
કટુ ઝરણ એ એ બિન્દુથી અમી ન બને કદા.

મુજ જિગરના કાંટા તુંથી નહીં ખરશે – સખે!
મુજ જિગરના કાંટા જાતાં ન જીવીશ હું – સખે!
પ્રતિ હૃદયને પોતાનાં છે નકી મધુ આંસુડાં,
પ્રતિ હૃદયનું છુપું અન્યે ઉકેલી શકાય ના.

મુજ હૃદયનું ખેંચાતાં છે ગયું નમી કામઠું,
બહુ યુગ જતાં કોઈથી એ થશે ન હવે ઉભું;
કંઈ કરીશ તો ત્હારા સર્વે પ્રયાસ વૃથા જશે,
રડીશ નહિ તું! છોડી દેજે! મ્હને રડવું ગમે!

૧૬ – ૨ – ૯૭.

एक सवाल

નયનો મૃદુ વત્સલનાં રડશે,
ધરણી પર સૌ જ સખા ઢળશે,
સુનકાર મહીં પડનાર પડી મુજ
મૃત્યુ પછી મુજને સ્મરશે.

પણ માલિક આ દિલનાં વમલો!
નભતારકયુગ્મ સમાં તરતાં મૃગ
જાદુભર્યાં રસસાગર શાં દૃગ
શું નવ આર્દ્ર થશે કમલો?

૧૯ – ૨ – ૯૭.

भविष्यना कविने

ઉઠ ઉઠ ! રસઘેલા ! ગીત ગા કાંઇ તાજાં,
જગત સુખ વિકાસી જોઇ તુંને રહ્યું છે;
જલધિ ફરી વલોવી રત્ન કૈં કાઢ તાજાં,
કુદી કુદી ઉછળે તે ઉર્મિઓ અર્પવાને.

કમલવન તણાં તો ગીત પૂરાં થયાં છે,
નિજ ગીત ગવરાવી તૃપ્ત છે શીત રશ્મિ;
મધુપ ફુલની પ્રીતિ જાણતાં સૌ થયાં છે,
નવીન રસ તણાં તું ગીત ગા ગીત ગા કૈં.

અગર કુદી કુદીને બેસ જા ચન્દ્રપીઠે,
મધુર રસ તહીંનો પૃથ્વી આ જાણતી ના;
નવીન મધુ - સુધાની ધાર ત્યાંથી કરી દે!
નવીન જીવન વિશ્વે પૂરતાં ગીત ગા ગા.

નહીં નિજ કવિ શોધે વિશ્વના સૌ પદાર્થો,
નિજ રસ કથવાને રાહ જોતાં સહુ છે;
અગણિત યુગ વીત્યા - ગાઇ ચાલ્યાં હજારો,
પણ વદન હજુ કૈં છેક અતૃપ્ત ભાસે.

છલકી વહી જતો કો મસ્ત થા પી મદિરા,
મચવ જિગર માંહી ઇશ્કની ધૂન ઊંડી;
ઉઠ ઉઠ ! શિખરો સૌ સ્વર્ગનાં તોડ જૂનાં,
જનહૃદય મહીં તું ઉર્મિઓ અર્પ તાજી.

ન કદિ મધુરતાનો હોય જો ઘોઘ તુંમાં,
સખત સખત ભોળાં વજ્ર શાં ગીત ગા તો;
પછી રસ યુગ સુધી પૂરશે પૂરનારા,
તુજ જીવન પરે કો જીવશે લાખ જીવો.

૨૮–૨–૯૭.

इश्कनो बन्दो

જો ઇશ્ક ના તો શું ખુદા? આલમ કરી ત્હોયે ભલે!
જો ઇશ્ક ના તો શું જહાં? એને ખુદા એ શું કરે?

આ કારખાનું ઇશ્કનું જોજો તપાસી ખૂબ ખૂબ!
આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક છે!

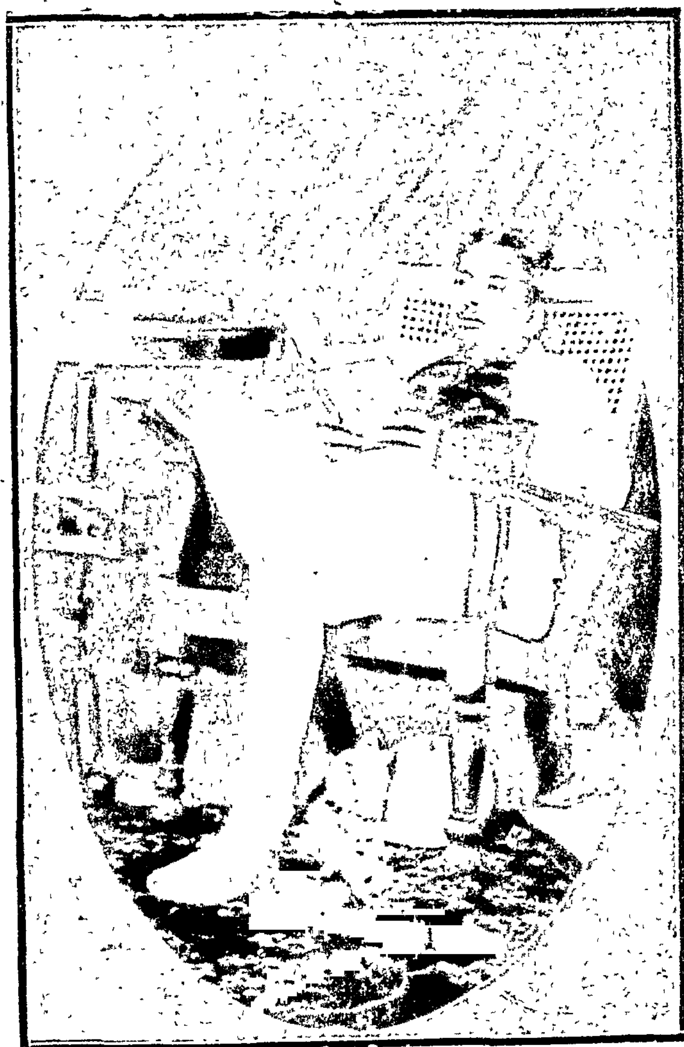
એથી ડરૂં તો ક્યાં ઠરૂં? કોને ખુદા મ્હારો કરૂં?
જ્યાં લાઇલાજી સર્વની ત્યાં કોણ કોને હાથ દે?

રે! ઇશ્કનું છોડી કદમ માગું ખુદા, માગું સનમ!
શું છે ખુદા? શું છે સનમ? એને બિમારી એ જ છે!

ક્યાં યે હશે જો કો ખુદા તો ઇશ્કનો બન્દો હશે!
જો ઇશ્કથી જુદો થશે તો ઇશ્કથી હારી જશે!

જો હો ખુદા તો હો ભલે! તેની હમોને શી તમા?
છે ઇશ્કથી તો ના વડો જે ઇશ્ક મ્હારૂં તાજ છે!

છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશ્કની જેને દિલે
દાખલ થતાં તેને બહિશ્તે રોકનારૂં કોણ છે?

'ઇશ્કનો બન્દો'

[શ્રી કલાપીનો કેકારવઃ પૃ. ૩૬૨

જો કો હમોને વારશે, કોઈ હમોને પૂછશે,
તો ઈશ્કની ફૂંકે હમારી લાખ કિલ્લા તૂટશે!

છું સખ્ત જખમી મસ્ત દારૂ પી બન્યો બિમાર છું!
પણ ઈશ્કથી બીજો હમોને જીતનારો કોણ છે?

હા! નાસ્તિકો સૌ આવજો! ખંજર ત્હમારૂં લાવજો!
આ ખૂન કાઢી તો જુવો! કાતિલ એ પાણી થશે!

જે ઈશ્કનો બન્દો ઠર્યો તે છે ખુદાઈનો ખુદા!
ઓહો! ખુદા શું? લોક શું? કે કોઇ શું તેને કરે?

સૌ ઈશ્કના બેહાદ દિલના દર્દને ધિક્કારતાં!
આંજી જુવો પણ આંખમાં એ એક દી સુરમો તમે!

જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરેલાં આંસુડાં,
તે એક ટીપું લાખ દુનિયા વેચતાં ના ના મળે!

કીંમત હમારી પૂછશો, તો એક દિલનું બિન્દુડું!
વેચાઈએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખપે!

છે તો હરરાજી ત્હોય મોંઘો ઈશ્કનો આ માલ છે!
જે ઝિન્દગી રોનાર હો તે આવજો લેવા ભલે!

ખૂન નિવોચી અહીં છે જાપ જપવો ઈશ્કનો!
ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા બનાવો તો ભલે!

એ મન્ત્ર જપતાં જાગશે ભૂતાવળો લાખો અહીં!
એ દેખતાં ડરશો નહીં તો ખેલશું આવો ભલે!

ગુલામ થઇ રહેશું સદા પણ બાદશાહી મ્હાલશું!
માલીકના દિલનું કરીને તખ્ત સૂનારા હમે!

હા ! લાખરંગી ઈશ્કનું કો એકરંગી જામ છે !
મસ્તાનના મસ્તાન એવું જામ પીનારા હમે !
આવો ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નશો !
નહિ તો સદા માટે શરાબો સોંપજો પીનારને !
એ તો હમારી માદરે પાયું હમોને જન્મતાં,
ને મોતની મીઠી પથારીમાં ભર્યું એ એ જ છે !
એ ઈશ્કની લાલી મહીં લાખો ખુદા ઘેલા બન્યા !
એ લાખમાંના એક પણ જૂદા જ કૈં ઘેલા હમે !

૧ – ૩ – ૯૭.

સ્નેહશૈથિલ્ય

ત્હને ચાહું કેવું ? ક્યમ કહી શકું તે – પ્રિય ! ત્હને ?
શશીને ના ક્હેતી નિજ પ્રણય કો દી કુમુદિની !
અરે ! ખૂંચે ત્હોયે તુજ હૃદયની આ શિથિલતા !
નહીં દોષો ત્હારા – પણ નસીબની વાત સઘળી !

કદી વેળા જાતાં તુજ હૃદય કૈં આર્દ્ર બનશે,
કદી ત્યારે તો આ મુજ હૃદય શૈથિલ્ય ધરશે;
વિરાગી ના લૂછે પ્રણયી રસીલાં સ્નિગ્ધ નયનો,
પછી શું એ અશ્રુ મુજ ઉર પરે કાર કરશે ?

અરે ! આ પ્રીતિમાં મુજ હૃદય રોકી નવ શકું,
ન પ્રીતિમાં પાછું હૃદય મમ વાળી શકીશ વા;
વહી જાતી પ્રીતિ – અરર ! કદિ એ ના અટકતી,
નહીં ભીની થાતી – અરર ! રડવાથી શિથિલતા.

રડે મ્હારી પ્રીતિ તુજ હૃદયની આ શિથિલતા,
કદી તું યે રોશે મુજ હૃદયનું એવું જ કંઈ;
દિસે નિર્માયેલો પ્રણય રડવાને શિથિલને,
છતાં તું માટે એ ક્રમ વધુ જરી કોમલ હજો.

૩ – ૩ – ૯૭.

ए मूर्त्ति

કંઈક દિવસો સુધી નયન બન્ધ રાખ્યાં, અરે!
ન એ મૃદુ છબી છતાં હૃદય પાસ આવે હવે!
ન યાદ મુખડું રહે, ન વિસરાઇ જાતું વળી!
રહી હૃદયમાં ન તે નયન પાસ આવે છબી.

અહો! જિગરના ય આ જિગરમાં જ પાળી હતી,
જરા ય પ્રતિમા ન તે જિગરને હવે ધીરતી;
હજાર રમતો કરી વદન છેક ઉડી ગયું,
સ્મૃતિ ન સ્ફુટતા ધરે – નિરખતાં ય જે દાઝવું.

અનેક વદનો અહીં જગતમાં સદા આથડે,
અનેક વદને સ્મિતે અમી તણા ઝરા યે વહે;
સમાન મુખનાં વળી જગતમાં દિસે જોડલાં,
ન કાં વદન એ તણી જરી ય છાય કો ધારતાં?

અહો! વદન એ કંઈ વદનમાં કંઇ દેખતાં,
છતાં ય સમતા જરી નયન આ ન જોઈ શક્યાં;
હજાર મુખડે ફરી નયન અન્ધ આજે બને,
હજાર મુખડે ફરી નયન તો નિરાશા ધરે.

થયાં પ્રથમથી જ આમ વદનો કંઈ વેગળાં,
ગયાં પણ ગયાં દઈ વદન અન્ય આ નેત્રમાં;
ગયાં વદન તે ગયાં ન સુનકાર હૈયે ભરી,
ગયાં મૃદુ મુખો વધુ મૃદુ મુખો જ નેત્રે ધરી.

અરે ! પણ હવે ન અન્ય પ્રતિમા ખડી થાય છે,
ન દાહ સળગે અને જિગર ખાક ના થાય છે;
ન અન્ય વદને ન અન્ય નયને ઠરે નેત્ર આ,
ન બન્ધ પડતો અને ધુંધવતો જ હૈયે ધુંવા.

ધ્વનિ મધુર કો છતાં નભ થકી સુણાતા દિસે,
મ્હને શશી, રવિ, ગ્રહો, ઝરણ, વૃક્ષ, સૌ નોતરે;
અહા ! હૃદય કાજ આ જરૂર વિશ્વ મૂર્ત્તિ બને,
છતાં કયમ હજુ ન એ નવીન મૂર્ત્તિ ચાંપું ઉરે ?

પ્રવાસ હૃદયે કર્યો પ્રણય શ્રેષ્ઠનો વાંછતાં,
ચડયું ગિરિવરો, તર્યું ઉદધિઓ ઉમંગે સદા;
નવીન વદને નવીન નયને ફર્યું મ્હાલતું,
નવીન જિગરે નવાં મધુર આંસુડાં ઢાળતું.

હવે હૃદય આ ન લે હૃદય કેમ બ્રહ્માંડનું ?
હવે કુદરતે બને હૃદય કેમ શ્રદ્ધાહીણું ?
ન ફાંસ નડતી તહીં કયમ ભલા શૂળી પેખતું ?
ગયા મુખ ભણી હજુ કયમ ઢળી ફરી ઝાંખતું ?

નવીન મુખ ચુમ્બતાં જિગરમાં ન દાગે થશે,
પ્રભુમય થતાં ન શોચ ડર ભીતિ કૈં યે ઘટે;
ન કેમ કરવી હવે રમત વિશ્વવ્યક્તિ થકી ?
ન કેમ ભળવું હવે ગહન યારની બાથથી ?

અનન્ત સુખડાં અનન્ત સુખડાં જહીં સાંપડે,
ત્યજી વદન એ ગયા સુખની કેમ કાંક્ષા ધરે?
અનન્ત યુગનું અહીં વચન પ્રેમનું લાધતું,
અનન્ત યુગમાં ભળી નિજથી કેમ ના ખેલ તું?

અનન્ત યુગ તો જતાં નવ કશી ય વેળા જશે,
ન ખેલ કરવા પછી જગત એ ય પૂરૂં થશે;
ન સાથ કરશે પછી શશી, રવિ, ગ્રહો સામટા,
ન કાંઇ રસ પામશે હૃદય એકલું ચાલતાં.

ન લાખ યુગમાં ભળી નિજથી ખેલ હુંથી બને,
વિના વદન એ સદા હૃદયબ્રહ્મ લૂખું, અરે!
ન મોક્ષ મધુતા ધરે, પ્રણય શુષ્ક ખારો અહીં,
વિના વદન એ નિજત્વ નિજનું ય પૂરૂં નહીં.

વિના વદન એ પછી હૃદય આ ન જીવી શકે,
અહો! વદન એક આ જગતથી વિશાળું દિસે;
અરે! વદન એ વિના જગત શૂન્ય સૂનું નકી,
અને વદન એ ગયું નયન બ્હાર ક્યાં યે લૂટી.

ન સાદ ઝરણાં તણા, ગિરિ તણા, શશીના ગમે,
ન કૈં કુદરતે મ્હને હજુ ય ચેન લાધ્યું દિસે;
કદાપિ હજુ યોગ્યતા હૃદયની થઈ ના હશે,
હજો જ જયમ હો છતાં વદન એ વિના ના રુચે.

મ્હને વદન એ દઈ જગત આ લઈ લે સુખે,
નહીં કરગરૂં, નહીં ટળવળું, પ્રભુ! હું દુઃખે;

ન અન્ય મુખની હવે કરીશ, નાથ! હું પ્રાર્થના,
મ્હને વદન એ જ દે જિગર સાથ આ ચાલવા.

૧૫ - ૩ - ૯૭.

એ સ્થલ

હૈયું આ ત્યાંનું ત્યાં ચોટ્યું:
ત્યાંનું ત્યાં ખોટાયું ખોટ્યું:
લોટ્યું પુષ્પે ત્યાં સાથી તે
મુખડું ત્યાંનું ત્યાં.

ત્યાં તો હાવાં નહિ જાવાનું:
પ્રેમપૂરમાં ના ન્હાવાનું:
રોતાં અન્ત સુધી ગાવાનું:-
"એ સૌ ત્યાંનું ત્યાં!"

૧૮ - ૩ - ૯૭.

મ્હારૂં ભાવિ

ભાવિ કાંઈ એ ના મ્હારે:
કાંઈ એ રોવું ના ઠારે;
આંખ અગાડી જોતાં હારે:
તાજું શું છે કૈં?

ભાવિ ભૂત તણા ભણકારા:
એની એ આંસુની ધારા:
એના એ દુઃખડાંના વારા:
શું છે તાજું કૈં?

૨૩-૩-૯૭.

ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

ના ના ભવિષ્ય મુજ કાજ હવે દિસે છે,
ભૂતો જ નેત્રપડદા થઇને ઢળે છે;
જ્યાં જ્યાં ધરૂં પગ, તહીં ફરી એ જ જવાળા
ને એ જ અશ્રુ મહીં એ જ ભર્યા બળાપા.

ના મામલા પ્રણયના પણ એ જ જાગે,
નિદ્રા ન લે હૃદય શાન્ત સુઈ વિરાગે;
આ પિંજરૂં દરદનું હજુ તોડવાને,
વાયુ તણી સુસવતી લહરી ન આવે.

ભવિષ્યે ના ભાળું મુજ હૃદય માટે પગથિયાં,
ભવિષ્યે ભાસે છે દરદમય એ ભૂતમયતા;
ન પંપાળે કોઈ મુજ હૃદય – સાથી હૃદયથી,
રહ્યા ભૂતે કોઈ – કંઇ ઉડી ગયા છે નજરથી.

ગઈ ઉડી તેવી મુજ જિગર પાંખો નવ ધરે,
ફરી જાતાં પાછું મુજ જિગર ત્રાસે થરથરે;

*   *   *   *

થાકી જતાં હૃદય આ વહતું નથી કૈં,
ગાવા મૃદુ લહરીઓ ગ્રહતું નથી કૈં;
લાગે મુને જીવિત આ કડવું થતું કૈં,
'હું એકલો' અરરર! એ ખટકે ઉરે છે.

આશા દિસે જિગરને વનમાં જવાની,
જ્યાં તે અભંગ ઝરણું નિજ નાચ નાચે;

પ્રત્યેક બિન્દુ શશીમાં શશી જ્યાં બને છે,
જે સ્થાનનો હૃદયને સહવાસ જૂનો.

આવા દુઃખી કલુષ વિશ્વ થકી જળેલું -
જે કોઈ ના મધુર મૂર્ત્તિ મહીં ઠરેલું,
પંપાળનાર કરથી હતભાગી હૈયું -
જેને ન કોઇ ઉરથી ધરનાર આંહીં.

જેનું પડયું શયન કંટકથી ભરેલું,
તે આજ કાંઇ સુખમાં વહવા જ ઇચ્છે;
ઇચ્છે શશી ઝરણમાં ગરકાવ થાવા,
શું એટલું ય શકશે દુખિયાં કરી ના?

જેના મૃદુ કરવતી દ્રવતી શિલાઓ,
જેનાં ભર્યાં નયન ભવ્ય પ્રભાપ્રવાહે,
સૌન્દર્યનું ઝરણ નિત્ય વહાવનારો
તે શાન્ત શું ન કરશે મમ દગ્ધ હૈયું?

હું એ જ છું કુમુદડું શશીનું સદાનું,
એ એ જ વિશ્વ પર અમૃત ઢાળનારો
સૌ ઔષધિ ઉપર અમૃત સિંચતો જે
તે પોષશે જ મુજ શી ય કટુ લતાને.

જેનું અમીઝરણ ભેદ વિના વહે છે,
જે અર્પતા ભ્રમણમાં નવ કલાન્ત કો દી;
જેને બન્યાં જીવિત અર્પણ એકરૂપે -
દૃષ્ટિપ્રસાદ મુજને ય મળી રહેશે.

ઝાંખી મહત્ત્વ પરિપૂર્ણ તણી થઈ જ્યાં,
જે લક્ષ્યથી જીવનમાં જીવવું મળ્યું છે,
જે પેખતાં જીવિત દીર્ઘ સદા ય થાતું—
આજે ય તે જ કરશે મમ શાન્ત હૈયું.

છે રાત્રિની ઝળક આજ નવીન કાંઈ,
આ મેઘમાળ મહીં ચન્દ્ર નવીન ભાસે;
છે તો નહીં સખી કને રસ અર્પવાને,
તો યે શશાંક રજની હસતાં દિસે છે.

– ૩ – ૯૭.

हमीरजी गोहेल

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે,
ટંગાએલું દિવસરજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે;
ત્હારા તારો બસુર સઘળા ધ્રુજતી આ લતાથી,
કમ્પી ઉઠી ઝણઝણ થતા વાયુની લ્હેર લ્હેરે.

ત્હારી પાસે ઝરણ ઘુઘવી જાય છે મન્દ ચાલ્યું,
ત્હેની સાથે તુજ સ્વર ભળે પૂર્વનું ભાન ભૂલી;
ક્યાં આ આવા કઠિન ઘુઘવા? ભવ્ય ક્યાં નાદ ત્હારા?
કોઈ છે ક્યાં વિધિકૃતિ તણી યોગ્યતા પૂછનારા?

રે ! રે ! ત્હારા મધુતર સ્વરો જાગશે ના હજુ શું ?
ત્હારા તારો ઝણઝણુ થશે શુષ્ક પર્ણે હજુ શું ?
કો યોદ્ધાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં – શું ?
કો કન્યાના દુઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું ?

ના ના કો દી સમય સરખો જાય છે કોઈનો યે,
તાજી ત્હારી મૃદુ રસભરી મોહની તું કરી લે;
હાવાં છો ને વરસી વરસી વાદળી જાય ચાલી,
વ્હાલા વીણા ! તુજ સ્વર હવે કુન્દ થાશે ન તેથી.

જે મીંડો સૌ પ્રણયી નયનો તેજથી પૂરતી'તી,
જે તાનોથી શૂરવીર તણી મૂછ ઉભી થતી'તી,
તે તે જૂના મધુર સ્વર સૌ આર્દ્ર ને ઉગ્ર ત્હારા
સાધી લેવા કંઇક ડરતો ભક્ત કો યત્નવાન.

વીત્યા તેવા રસિક કર શો દક્ષ ના હસ્ત આ કૈં,
તેને સ્પર્શે પણ ફરી ઉઠી ગીત ગા ગીત ગા તું;
વ્હાલા ! જોવી ઘટિત નવ છે અજ્ઞતા ભક્તની કૈં,
જાદુ ત્હારૂં ઝળહળ થતું ફેલવી ગીત ગા તું.

આ ગીતોનો બહુ બહુ હશે ધ્વંસ પાસે કદાપિ,
ને તેવાં યે સ્ફુટ નવ હશે તાન કે મીંડ કાંઈ;
તો યે ત્હારાં પડ રજ તણાં ખેરવાં કાં ન મ્હારે ?
ત્હારા તારો બસુર સઘળા મેળવું હું ન શાને ?

આ ગીતોથી હૃદય દ્રવવા કમ્પશે કોઇ એકે,
તો હું ના ના મુજ કર તણા સ્પર્શને વ્યર્થ માનું;
તો, ઓ વીણા ! તુજ સ્વર તણું જાદુ દે તું પ્રસારી,
રે ! રે વીણા ! મધુર સુરિલાં ગીત ગા ગીત ગા તું.

શ્રી કલાપીની લેખનપદ્ધતિનો નમુનો :

હમીરજી ગોહેલ : પૃષ્ઠ ૩૭૩

શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી]

સર્ગ ૧

તારામૈત્રક

" સીતે ! આ તુજ ક્રૂર નાથ મૂકશે આજે અરણ્યે ત્હને ,
" ને એ વજ્ર સમું સદા હૃદય તો અગ્નિ વતી દાઝશે ;
" તો યે એ તુજ મ્હોં કદી જિગરથી દેશે ન છૂટું થવા –
" આશા હર્ષ ઉમંગને અસુરના સંહારમાં પામવા ."

જે પ્રીતિ રઘુનાથના મુખ મહીં આ બોલ બોલાવતી ,
જે પ્રીતિ સુખથી સુતી સતી પરે અશ્રુ ય રેડાવતી ,
તે પ્રીતિ મુજ બીનમાં રસભરી લ્હેરો વહાવો સદા ,
તે પ્રીતિ મુજ અશ્રમાં ખડગ આ મ્હારૂં ડુબાવો સદા .

સુગન્ધી વાયુની લ્હેરી , થંડી મન્દ વહી જતી ,
ચોપાસે માનવીનો કો આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ .

તહીં પૂર્વે ગોળો ક્ષિતિજ ઉપરે લાલ લટકે ,
દિશાઓ પ્રાણી સૌ , ખડક , તરુ ત્યાંથી રસ ગ્રહે ;
નભે ધારેલું કૈં મનહરપણું નૂતન દિસે ,
હવા આછી પીળી ગરક દિસતી ચમ્પકરજે .

દિસે તાજું કાંઈ પ્રતિ ગતિ મહીં ને સ્વર મહીં ,
નથી ક્યાં શાન્તિ ? આ ઘટ વન મહીં ના સુખ કહીં ?
અહીં આ કાસારે પગ પણ ધરૂં છું ડરી ડરી ,
રખે આ શાન્તિમાં રજ પણ થતો ધ્વંસ મુજથી !

તટે ચોપાસે છે મધુર કળી ખીલી કુસુમની ,
તહીં પાંખે પાંખો લથબથ કરે છે શુક કંઈ ;

અરીસો ધ્રુજન્તાં કુદરત ધ્રુજાવે નિજ ઉરે
અને તે ગોળો ચે ખળભળ થતો ત્યાં ગતિ કરે.

*   *   *   *

હવે ધીમે ધીમે જનપદ ફરે છે તટ પરે,
હવે ધીમે ધીમે રવિ પણ તરુને બાથ ભરે;
હવે આ બિન્દુડાં રજનીજલનાં ઘાસ ઉપરે
પ્રતાપી ભાનુને નિજ હૃદયનું અર્પણ કરે.

તહીં સામે તીરે દિનકર તણી પાંખ સરખી,
ભરી લેવા વારિ યુવતિ કંઇ આવે સ્મિતમુખી;
અહો! કેવું મીઠું સુરૂપ સુરૂપે ઐક્ય ધરતું!
વધાવી શી લેતી કુદરત દિસે કામિની સહુ!

ધીમે ધીમે કોઈ સરસીહૃદયે હંસ તરતો,
હશે શું ગંગાનો બરફ કટકો કો સરકતો!
ગતિ માપેલીથી જરી જરી ધરે નાજુક પગો,
ખરે! એ શાન્તિમાં રજ પણ થતાં ભંગ ડરતો!

અહો! કેવું મીઠું કુદરત તણું આ રમકડું!
દિસે એ આનન્દી પ્રણયમય ચૈતન્યમય શું!
પ્રદેશો આ સૌનો મગરૂર પતિ આમ ફરતો –
સરેથી, સૂર્યેથી, કુદરતથી મીઠો રસ પીતો.

આ હંસની ઉપર નેત્ર રસાળ કોઈ
ચોંટી રહ્યાં પ્રણયથી બહુ કાળથી છે;
જ્યાં હંસ જાય તહીં પાછળ ચાલતાં તે,
કો શાન્તિની લહરીઓ ગરકાવ થાતાં.

છે શાન્ત, તોય નયનો અતિ ઉગ્ર ભાસે,
શોભે વિશાલ ભ્રમરે કરડાઇ દેવી;
ઉત્સાહમૂર્ત્તિ રમણીય પ્રભાત કેરી –
તેવો જ રમ્ય, દૃઢ, આર્દ્ર યુવાન દીસે.

ઝૂલે નીચે ખડ્ગ કેસરી શી કટિથી,
છે વામ હસ્ત દૃઢ મૂઠ પરે ઠરેલો;
એ ખડ્ગ એ જ કરને નકી યોગ્ય ભાસે,
ક્યાં મેઘમાળ વિણ વીજળી અન્ય સ્થાને?

જે બાણ રામ કદિ યે કરતા ન ફરે,
તે બાણ દક્ષિણ કરે ચમકી રહ્યું છે;
છાતી વિશાલ, દૃઢ છે કવચે કસેલી –
જેની દરેક કડી સૂર્યથી ખેલ ખેલે.

કો છેક મસ્ત વનમાં ફરનાર ગેંડો,
જેનો શિકાર શત તીર વતી થયેલો,
ઉચ્ચંડ તેની લટકી રહી ઢાલ પીઠે,
જ્યાં પંચ તારક સમાં ઝળકે ફૂળાં છે.

ભાલે ત્રિપુંડ્ર વિભૂતિ તણું છે કરેલું,
છે ઓષ્ઠની ઉપર નૂતન ગાઢ મૂછો;
બીજો જ કોઈ શશી રમ્ય કલંકવાળો
વા અન્ય કામ નકી વલ્લભ રુદ્રનો આ.

આ સિંહ કો ગરીબડાં મૃગ પાળનારો,
આ ખડ્ગ માત્ર યવનોશિર છેદનારૂં;
આ વીરનાં ભૂષણ ને મુખ વિશ્વ સાથે
મૈત્રી ધરી સુરસ ચિત્ર જમાવી દેતાં.

વિશ્વ છે વીરનું આખું, ના ક્યાં વીર ભળી શકે ?
વીરને પૂજતું પ્રેમે આ બ્રહ્માંડ સ્થલે સ્થલે.

આંહીં આમ હમીર આ કુદરતે નિઃસ્વાર્થ સ્વાદે ચડી
જોતાં હંસ મહીં ય એ રસિકતા આનન્દ પીતો હતો;
તેનું સૈન્ય પ્રયાણ કાજ હવણાં તૈયાર થાતું હતું,
જેના શબ્દ અનેક આ વન મહીં ઘુંચાઈ ચાલ્યા જતા.

લેઈ ભોજન, શસ્ત્ર લેઈ સઘળાં તૈયાર પોતે હતો,
કિન્તુ, વિશ્વની સૌ ગતિ મગજ એ હાવાં ભૂલેલું હતું;
મૈત્રી હંસની સાથ એ જીગર તો સાધી હતું મ્હાલતું,
આનન્દી ઝરણું કરી નવીન કો તેમાં રહ્યું ચાલતું.

વીજળી શો થયો આ શો ઝબકારો જલની મહીં ?
ઉડતાં હંસ ચોંકીને પાંખો એ નભમાં ચડી.

નેત્રો ઉડે હંસની સાથ ઊંચે,
આહા ! તહીં કૈં વચમાં મધુરૂં !
ના ચાલતી આંખ હવે અગાડી,
જરા ચડી, ત્યાં જ ઠરી ગઈ તે.

માથે બ્હેડું લઈ ઉભી સામે કો નવયૌવના,
મુખે છે હસ્ત એ ન્હાનો ઝરી સ્વેદની લૂછવા.

એનું જ બિમ્બ જલમાં પડીને ઉડયું 'તું,
એથી જ વ્યર્થ ડરી હંસ ગયેલ ઉડી;
એ વીરનાં નયન એ જ ચડાવનારૂં,
લૂટી જનાર દ્રવતું ઉર એ જ; એ, એ.

હંસ એ દૂર હૈયેથી હાવાં છેક થયો હતો ;
ઉરે આ વીરને એ તો વસ્યો તે ' ન વસ્યો ' બન્યો .

જેને નિહાળી નયનો ઠરતાં હતાં ત્યાં ,
તેનો જ હંસ બનવા દિલ હાલ ઇચ્છે ;
તેના જ પાદ મહીં પાંખ પડી ગઈ સૌ ,
તેને જ કાજ ઉરતખ્ત થયું જ ખાલી .

પાંખાળા પ્રિય હંસ ! કેમ ઉડી તું આકાશ ચાલ્યો ગયો ?
ત્હારાથી ઉપકાર જે થઇ શકે તે કેમ ચૂકી ગયો ?
દેવી 'તી તુજ પાંખ આ પ્રણયીને ઉડી તહીં બેસવા
એ ન્હાની કરની લતા પર અને એ મ્હોં જરી ઝાંખવા !

સ્થમ્ભી જરી વદન એ નવ કોણ જોશે ?
ચાલ્યાં જશે નયન એ નિરખ્યા વિના કો ?
એવી ન કાર્ય તણી કાંઈ જ તીવ્રતા છે ,
કર્ત્તા તણો અહીં ન જે ઉપકાર ગાશે .

સૌન્દર્ય આવું ધરતી ઉપરે નિહાળી
હર્ષે કર્યું હૃદય ના મગરૂર થાશે ?
તો , છો યુવાન પણ આ નિજ આંખ ઢાળે ,
છો પાંખને નવીન આ લહરી ઉડાડે .

હજુ એ કન્યા છે નવીન મૃદુ હા પુષ્પ ખીલતું ,
કહીં પાંખો ખીલી , કહીં હજુ બિડાઈ , કહીં ખીલે ,
સુગન્ધીની વેળા મધુતર હશે કોઈ જ નહીં ,
સુરંગોની લક્ષ્મી વધુ વળી હશે સુન્દર કહીં ?

જે કીઠા, મૃદુ ઉગ્રતા, સભરતા, લાવણ્ય જાદુભર્યાં-
રૂપે યૌવનની સ્વતંત્ર રસિલી મૂકી દશા જે શકે,
તે કો તાન મહીં ઉંડા હૃદયના એકાગ્રતા ધારતાં,
જોનારાં નયનો અને ઉર નહીં એકાગ્ર કોનાં કરે?

વિનિમય મધુ એવો યોધ સાધી રહ્યો છે,
પૂર મહીં ઉર વ્હેવા છૂટ છે પૂર્ણ પામ્યું;
ખડક જગત કેરૂં આજ પાણી થઈ ને,
વિપુલ રસ તણા કો ધોધમાં જાય ચાલ્યું.

* * * * *

ભરે છે દૂર ત્યાં વારિ કન્યાની સખી તો હજી;
ફરે છે તીરની કુંજે ભોળી એ મૃદુ આંખડી.

શોભી ઉભી જરીક એ સખી કાજ બાલા,
ન્હાની રહી પગ તણી જરી એક ઉંચે;
તેને અડી ફરફરે અનિલે નિમાળા,
મ્હેડા પરે અલક એક વિંટાઇ ઉડે.

સામે જ ગૌર મુખ છે સ્થિરતા ધરીને
ને નેત્ર કાંઇ તિરછાં બનતાં ફરે છે;
પ્હોંચી હતી નજર એ તહીં યોધ પાસે,
જ્યારે હતાં નયન હંસ પરે ઠરેલાં.

પાદ ને આંખડી એ તો હતાં ત્યાં સ્થિર થૈ રહ્યાં;
હૈયાનાં આંસુડાં મીઠાં, સામેની છબિએ ઢળ્યાં.

મનહર છબિ ભાળી નેત્રે અને હૃદયે ઢળી,
પરવશ થતાં લ્હેરી મીઠી નસેનસમાં ચડી;

હૃદય કુમળું એ યોદ્ધામાં જડાઇ ગયું, અને
સહુ અરપવા – અર્પી દીધું છતાં – અધીરૂં બને.

શપથ હૃદયે લેવા કાંઈ ન કાળ રહ્યો જરા,
ઉર ધડકતે વિચારોથી ન ધ્વંસ સહ્યો જરા;
નયન બનતાં અંગે અંગો સુમુગ્ધ બની રહે,
જલકણઝરી આવી આવી કપોલ થકી ખરે.

* * * * *

આંખડી આંખડી સાથે વ્હાલાં વાત કરી રહી;
હૈયાના દ્વારની સર્વે ભાગોળો ઊખડી પડી.

યોદ્ધાની તો નજર હજુ છે ત્યાંજ ચોંટી રહેલી,
તો યે તાજું તનમન થતું સૂચવે આંખ કાંઈ;
'હું એવું એ' ઉર સમજી એ કાંઇ આનન્દ માને,
સંસારીને પ્રણયસુખની એ જ સીમા અહીં છે.

ક્ષણ થઇ અને બાલાનાં એ ઢળી નયનો જતાં,
પણ ભુરકી કો ગુલાબી શી છવાઇ કપોલમાં;
ધડ ધડ થતું હૈયું લોહી વહાવી રહ્યું બધે,
થર થર થતાં ગાત્રો સર્વે ધ્રુજે બની મુગ્ધ છે.

જાદુભર્યાં નેત્ર વહાવી જાદુ
કો અન્યના જાદુ મહીં ફસાતાં;
તે જાદુનું ઝેર ઉતારવાનું,
કોની કને ઔષધ કૈં મળે ના!

શિરે ય બ્હેડું સખીએ ચડાવ્યું,
તળાવના તીર પરે ય પ્હોંચી;

પ્રેમાળ એ મ્હોં ય સમીપ આવ્યું ,
એ કુન્યકાની ય સમક્ષ ઉભી .

ઉભી સખીની હતી રાહ જોતી –
નિમિત્ત હૈયેથી સર્યું હતું એ ;
જાદૂઈ એ પૂતળી જાદૂ માંહી ,
પડી હતી ભાન બધું ભૂલીને .

ધૂણાવે છે હવે તેને ગ્રહીને ફરની લતા ,
અને , એ જાગ્રતિ દેતાં સખી હાસ્ય કરે જરા .

અરર ! રસમાં , ભોળી ! આવો ન ભંગ કર્યો ઘટે ,
મૃદુ વદનના આવા ભાવો કહીં ફરી ઝાંખશે ?
પરવશ થયું – તેને તું ના હજુ સમજી શકે ,
પ્રણયરસનું આવું લ્હાણું ત્હને ન મળ્યું હશે !

પણ , તુજ સ્મિતે ઉંડું ઉંડું કંઈક ભર્યું દિસે ,
હૃદય સમજે , તે શા માટે ઉતાવળ આ કરે ?
અરર ! ઠપકો એ બ્હેનીને રખે કદિ આપતી ,
પરવશ થતાં , ના નારાજી પ્રભુ ય તણી કશી .

બિચારી કન્યાથી , અરર ! નવ કાંઈ થઇ શકે ,
ગતિ છૂટી. તેના પગ પણ કહીંથી કરી શકે ?
જવું દૂરે તો યે – હૃદય પણ છોડી વહી જવું ,
વિના આશા કાંઈ લથડી પડતાં યે નકી જવું .

કુન્યા એ જાય છે લેતી સાથે આંખ હમીરની ,
જાય છે – જાય છે એ તો , ને એ દોર પડયો તૂટી !

એ માર્ગને નિરખતો હજુ યોધ ઉભો,
છે નેત્રની ઉપર કો પડદો ઢળેલો;
'એ દૂર છે ! નથી હવે ! ફરી ત્યાં જ એ છે' !
સાચું જૂઠું નયન એમ નિહાળતાં કૈં !

એ તો ગઈ જ, નયનો ફરી અન્ધ થાતાં,
અન્ધત્વમાં કંઈક વીજળી શું ઝબૂકે !
ઉભી કરે નયન એ જ મૃદુ પ્રતિમા,
ત્યાં થાય છે હૃદય એ સ્થિર ભાન ભૂલી.

અંગો શિથિલ બનતાં ઉર મન્દ હાંફે,
ને ખડ્ગ છોડી કર છાતી પરે ગયો છે;
છૂટી રહી લટકતી તલવાર નીચે,
એ તો ઉભો અડગ ચિત્ર સમો યુવાન.

ઘડીક દૃષ્ટિ અલકે ભરાય છે,
ઘડી કપોલે અધરે સરી પડે;
ઘડી ચુમે છે પદની ગુલાબીને,
ઘડી સ્તનોની સહ મન્દ કમ્પતી.

જહીં પડે ત્યાં પરતંત્રતા ખડી,
ક્ષણુ પ્રતિ પિંજરની ઘડે સળી;
ન જાણતો કેમ ઘડાય પિંજરૂં !
ન જાણતો કેમ પડાય છે તહીં ?!

પોતાના પ્રિય તાનના વિનિમયે એકાગ્ર જેણે કર્યો,
પોતાની પરતંત્રતા ય દઇ તે ચાલી ગઈ કન્યકા;
જે જે પિંજરની સળી હૃદયમાં ત્યાં છે ઘડાઈ રહી,
તે તે પિંજરની સળી હૃદયમાં આંહીં ઘડાતી બની.

વીતી ગયો પ્રહર એ મૃદુ તાન માંહીં,
જાતું ફરી પ્રતિ પળે ઉરનું સુકાન;
જાહ્નઇ પ્રેમભલકે લડવા વળન્તાં,
ઝૂલી રહ્યું હૃદય નૂતન લ્હેરીઓ કૈં.

તે ઉરના ભાવ સદા પીનારો
આવે કને મિત્ર પડાવમાંથી;
છવાયલું છે મુખ આર્દ્રતાથી
હમીરને દૂરથી જોઇને એ.

ઝૂલન્તું ખડ્ગ ધીમેથી ખેંચી મિત્ર તણું લઈ,
હસીને તે વદે છે કૈં મિત્રને જાગ્રતિ દઈ.

" વ્હાલા ! કાં તલવાર વીર પુરુષે દીધી ત્યજી આજ છે ?!
" આજે અન્ય જ હસ્ત કોઇ પણ તે ખેંચી લઈ કાં શકે ?!
" ત્હારૂં આ શમશેર આમ ગ્રહવા જે હામ ધારી શકે,
" હા ! – તેને નવ સર્વ આ જગતમાં શું રાજ્ય દેવાં ઘટે ?"

નિદ્રાથી જાગતો તેવો કરે તે મ્યાન ખડ્ગને,
વદે છે મેઘ શી વાણી મિત્રનો કર ચાંપીને :–

" સખે ! ભાઈથી તો બહુ સમય રીસે વહી ગયો,
" વસીને મેવાડે સુખથી પરદેશી પણ થયો;
" ઘણાં વર્ષો જેને મુજ હૃદય 'ભાઈ' કહી શક્યું,
" હવે શું તેથી યે નિરમિત હશે રૂસણું થવું ?

" મજેહારી કાંઈ જગત પર મ્હારે નવ રહી,
" રહી ના કૈં ઇચ્છા જીવિત ધરવાની પણ, સખે!
" અહો ! તું આ મ્હારૂં હૃદય સમજી કેમ શકશે ?
" ગ્રહી આ ભાવોને તુજ હૃદય સાથી કયમ થશે ?

" હવે ત્હારો મ્હારો નહિ નહિ–સખે ! રાહ સરખો ,
" થયો આજે જૂદો મુજ હૃદયમાં કાંઇ થડકો ;
" વહે આજે મ્હારૂં ધગધગ થતું રક્ત સળગી ,
" પરંતુ એ જુદો તુજ જિગરથી જોશ સઘળો .

" સખે ! ત્હારી તો છે નજર હજુ આ ખડ્ગ ઉપરે ,
" ગમે ઉન્હા રકતે તુજ હૃદયને સ્નાન કરવું ;
" સખે ! તુંને પેલી શૂરવીર તણી હાક ગમતી ,
" હજુ એ સૌ ખેલો તુજ જિગરને છે રુચી રહ્યા .

" કહું શું , ભાઈ ! હું મુજ હૃદયનો રાહ તુજને ?
" સખે ! આંહી કૈં એ અનુભવ વિના કોણ સમજ્યું ?
" દિલાસો દેશે તું–હૃદય કદિ ત્હારૂં પિગળશે ,
" નહીં છાપો કિન્તુ મુજ ઉરની ઊઠે તુજ ઉરે .

" મજા ક્હેવાની તો ગત થઇ ગઈ આજથી , સખે !
" હવે આ હૈયાને જગત પર આલમ્બ ન મળે ;
" હવામાં ફેંકાતી નજર મમ કાંઈ નવ ગ્રહે ,
" વિના ટેકો કયાંથી જીવિત કદિ પ્રાણી ધરી શકે ?

" સખે ! મેવાડે તો મુજ હૃદય આ ના ઠરી શકયું ,
" મનાઈ ત્યાંથી મ્હેં ગૃહ ભણી જવાનું નકી કર્યું ;
" નિમિત્તો એ સર્વે ! મુજ ગૃહ કશું ના જગતમાં ,
" પ્રભુ પાસે જાવા મુજ હૃદયનું વાંચ્છિત હતું .

" ચડે છે શંભુની ઉપર યવનો એ ગિઝનવી ,
" હજુ ક્ષત્રી સામે મહમુદ દિસે હામ ભીડતો ;
" કદી ક્ષત્રીબચ્ચો સહન કરતો ના સુઇ રહી ,
" નકી એ મ્લેચ્છો સૌ અણુસમજુ છે બાલક હજી .

" અહો ! કિન્તુ એવો સમય મળવો ના સહજ છે,
" મહા યુદ્ધો એવાં નયન સહભાગી જ નિરખે;
" સખે ! ગંગા જેવું યવનરુધિરે સ્નાન કરવું,
" અને શંભુ પાસે નિજ રુધિરનું અર્પણ થવું.

" સ્વદેશી ખડ્ગો જે સુભટકરની છે મગરૂરી,
" સખે ! ત્યાં તેનો છે પ્રલયઉદધિ કો ઉછળવો;
" મહાભાગી કો એ ઉદધિ તણું મોજું થઈ શકે,
" ગડેડાટોમાં એ વિરલ વિરલા બાહુ મળશે.

" હજારો સ્વપ્નોથી મુજ હૃદય ત્યાં છે ઉછળિયું,
" મહા એ દાવામાં ચિનગી બનવા ઉત્સુક થયું;
" સુણ્યું એ ત્યાંથી આ રુધિર નવ થંડું થઈ શક્યું,
" પ્રતિ રાત્રે ચિત્રો સ્વપન મહીં એ એ જ નિરખું.

" પ્રભુ નિદ્રામાં ચે મુજ જીવિતનું સાર્થક કહે,
" જહીં નિર્માયું ત્યાં મુજ રુધિર વ્હેવા ગતિ કરે;
" પિતાએ બક્ષેલું ખડગ મુજ આ એ જ સૂચવે,
" વિચારો એ આવ્યે બખતર સુધાં યે કસકસે.

" ન કાં ઢોળું તો હું મમ રુધિર એવી રજ મહીં -
" અહીં જેની વિશ્વે કદર કરવા કોઇ જ નહીં ?
" ન કો મારૂં તેમાં નકી કંઈ હશે હેતુ હરિનો
" અને તેમાં ઊંડે હૃદય મમ સાક્ષી પણ પૂરે.

" હતું જેનું તેને મુજ રુધિર આ સૌ અરપવા -
" ઝનૂની મ્લેચ્છોને રજપૂતપણું કૈં શિખવવા -
" મહા એ હોળીનો શૂરવીર સહે ગેલ કરવા -
" ખપી ત્યાં જાવાને દૃઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો.

" ભગિની – માતાનું યવનકરથી રક્ષણ થવા –
" કટાતાં ખડ્ગો ને શિથિલ કરને સજ્જ કરવા –
" હાર હાથે આપે અતિ મધુર વેળા સુભટને ,
" ખપી ત્યાં જવાનો દૃઢ મુજ ઉરે નિશ્ચય હતો .

" અહીં અત્યારે આ કુદરત તણું પાન કરતાં –
" પ્રભુની લીલામાં હૃદય વહવી મગ્ન બનતાં –
" વિચારો ઘોળન્તું મુજ મગજ એ એક જ હતું ,
" હતું કો આનન્દે મુજ ઉર સમાધિમય થતું .

" હતો હું વૃક્ષોમાં શૂરવીર તણો નાદ સુણતો ,
" હતો હું મૃત્યુનું રમણીયપણું કૈં નિરખતો ;
" હતો હું જોતો આ રવિકિરણમાં ખડ્ગ ઉડતાં
" અને દૈવી જુસ્સો ધડધડ થતો 'તો જિગરમાં .

" અશાન્તિ , પીડા કે કશી ય પરવા કિન્તુ ન હતી ,
" પ્રભુ દોરે ત્યાં આ હૃદય વળવા તત્પર હતું ;
" પ્રભુ જાણે ક્યાં આ હૃદય દ્રવતું 'તું કુદરતે ,
" પ્રભુ જાણે શાથી સજળ મમ નેત્રો પણ હતાં .

" તહીં પંખી ઉડ્યું ! કંઇક નજરે અમૃત પડ્યું ,
" પ્રભુ જાણે શાથી મુજ જિગરપ્યાલું તહીં ઢળ્યું ;
" જહાંને જોવાની મુજ ઉરની દૃષ્ટિ ય પલટી ,
" પ્રવાસીને નૌકા નવીન વળી કોઈ મળી ગઈ .

" હશે શા માટે એ મુજ હૃદય આલમ્બ મળવો –
" નવું જોઈ કાંઈ નવીન ધબકારો ઉપડવો ?

" પ્રભુએ કાં આવું મરણસમયે અમૃત ધર્યું –
" પ્રભુ જાણે તેણે વહન મુજ આવું કયમ કર્યું ?

" હતું મૃત્યુ મીઠું ! રુદન વળી વ્હાલું કયમ થયું ?
" હવે શું નિર્માયું રુદન કરવું બાલક સમું ?
" સખે ! ભાઈ ! ક્ષત્રીનયન રડતાં તું નિરખશે ,
" અરે ભોળા ! તેથી તુજ હૃદય શું લજ્જિત થશે ?

" હવે હું જાણું છું – રુદન કરવું પાતક નહીં ,
" પ્રભુની વચ્ચે કાં જનહૃદયની ટેક ધરવી ?
" પ્રભુ ખોલે ત્યારે નયન શીદને બન્ધ કરવાં ?
" અરે ! એ ઘેલાં જે પ્રણય નિરખી લજ્જિત થયાં .

" હજુ મૃત્યુ વ્હાલું – પણ મરણમાં ના રસ હવે ,
" ભરેલાં રક્તે સૌ સ્વપન મુજ હાવાં દૂર થશે ;
" દિસે બચ્ચાંના આ ધડમથલના ખેલ સઘળા ,
" રમે મૃત્યુમાં એ સમજણ વિનાનાં રમકડાં .

" હવે નિદ્રામાં યે હૃદય મુજ કૈં અન્ય રટશે ,
" મૃદુ સૌ સ્વપ્નોની મુજ હૃદયને લ્હાણુ મળશે ;
" નકી નિદ્રાનું એ પ્રણયી દિલડું રાજ્ય કરતું
" અને એવું મીઠું તખત સહજે મેળવીશ હું .

" અહો ! ઔદાર્યોની ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા
" ન જોનારી એવી જગત પર કૈં આલમ વસે ;
" વસે છે – જીવે છે – ગતિ પણ કરે ને મરી જતી ,
" ન જાણે શું જીવ્યું ? રસિક ગતિ શું ? ને મરણ શું ?

" અહીં કિન્તુ બીજું જગત મધુરૂં છે રસભર્યું –
" સદા નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપીને સુખી થતું ;
" સખે ! જેની દૃષ્ટિ લશકર હજારો વશ કરે ,
" સખે ! જેથી યોદ્ધા ખડગ નિજ છોડી પદ પડે .

" અકેકા સૌન્દર્યે નજર કરતાં જે પિગળતું ,
" અકેકી દૃષ્ટિથી જગત સઘળું આર્દ્ર કરતું ;
" પ્રતિ હૈયું પ્રેમે અમર બનતું અમૃત બની –
" પ્રતિ વ્યક્તિ પ્રેમે હૃદય દ્રવતાં જ્યાં પ્રભુ થતી .

" પહેલી સૃષ્ટિનો અનુભવ મ્હને છે હજુ સુધી ,
" સખે ! ખોયું આયુ હજુ સુધી ઉરે બાલક રહી ;
" સખે ! બાલ્યાવસ્થા ગત થઈ અને મત્યુ જ મળે ,
" તહીં એ શું મીઠું , મુજ હૃદય તે ખૂબ સમજે .

" નથી કૈં પસ્તાવો ગત વય તણો આ જિગરને ,
" સખે ! આ હૈયાને નવ અણગમું વા મરણ છે ;
" સખે ! આ હૈયાની લહરી સુખી સંતુષ્ટ સઘળી ,
" બધી છે તૈયારી મરણવશ થાવા ક્ષણ મહીં .

" નવું જોવું છે તે – મુજ નયન ના જોઈ શકશે ,
" જતાં મૃત્યુ પાસે અનુભવ નકી એ રહી જશે ;
" સખે ! એ કાંટો એ મુજ જિગરમાં કૈં ખટકશે ,
" છતાં એ કાંટાની પ્રતિ ખટક માધુર્ય ધરશે .

" ન જે કૈં જાણે છે ઉપકૃતિ તણા ભાવ મધુરા ,
" ન છે જેની પાસે કદર કરવા સાધન જરા ;

" સખે ! તેને માટે રુધિર નિજ અર્પી સળગવું -
" મજા શી છે તેમાં ? મરણુ મહીં એવા રસિક શું ?

" વહાવી ન્હેળાંને રુધિરમય આ વિશ્વ કરવું -
" બતાવી બાહુને શૂરવીરપણાને ભજવવું -
" અરે ! વા કંટાળી કટુ જગતથી દૂર પળવું -
" સખે ! શું તેનાથી મધુતર નહીં અર્પણુ થવું ?

" સખે ! શસ્ત્રો ત્યાગી - જીવન વધુ આશામય કરી -
" સખે ! મૃત્યુને એ મધુર ઝળકે રંગીન કરી,
" સખે ! નિઃસ્વાર્થે જે હૃદય અરપે, કૈં જ અરપે,
" ઇશારે તેને ના કયમ હૃદય આધીન કરવું ?

" મજા એ મીઠી તો મુજ હૃદયને સ્વપ્ન સરખી,
" છતાં એ સ્વપ્નું તો મુજ જીવિતની સૌ સફ્ળતા;
" નવું મીઠું કાંઈ મુજ નયન પીતાં પ્રતિ પળે,
" ઘડી - બે હ્લ્હાડા કે જીવિત મુજ આ વા યુગ રહે.

" પ્રભુએ અર્પેલી મધુર ચિનગી વ્યર્થ ન હશે,
" કદી કોઈથી યે કુદરત રમે ના મશકરી;
" પ્રભુની દૃષ્ટિ ના નિષફ્ળ પડી કે ન પડશે,
" પછી મ્હારે માટે કમ ફરી જશે કાં કુદરતી ?

" નવો કાંઈ શુદ્ધે મુજ હૃદય આલમ્બ ધરશે,
" નવો હેતુ કાંઈ હૃદયબલનો પ્રેરક થશે;
" નવી મીઠી મૂર્ત્તિ મુજ હૃદય કૈં પૂજી મરશે,
" સખે ! ઈશે ઇચ્છયું નવીન કંઈ તો તે બની જશે.

" આ સ્થાનની કો નવયૌવનાએ –
" તેની મૃદુ પ્રેમભરી નિગાહે –
" કહી શકું ના પણ કોઈ તેણે –
" નવીન આ સૌ શિખવ્યું મ્હને – સખે !

" આ શીર્ષ તેનું જ થઈ ચૂક્યું છે,
" વ્રણો વિના રક્ત તહીં વહ્યું છે;
" હૈયા તણું સર્વ ઢળી ગયું છે,
" ન જીવમાં જીવ રહ્યો હવે – સખે !

" હવે રુચે ના યશની કથાઓ,
" એ સૌ થયા દૂર જ બાલભાવો;
" પીતું થયું આ ઉર અન્ય લ્હાવો,
" ઘટે સહુ તે સુખથી કહે – સખે !

" ભલે ગમે તો ઠપકો દઈ લે,
" હસી શકે તો સુખથી હસી લે;
" પ્રેરે દયા તો જરી રોઈ વા લે,
" કહી જનારૂં કહી સૌ ગયું – સખે !

" ન દાહ છે કૈં વસમો મ્હને આ,
" રે ! વ્યર્થ હૈયું તુજ બાળતો ના;
" શંભુ પરે છે હજુ એ જ શ્રદ્ધા,
" ન કોઇ શ્રદ્ધા દુખાણી કદી – સખે !

" સદા સહ્યું તે સુખથી સહે છે,
" આવું સહેવું પ્રભુ સર્વદા દે;

" સૌન્દર્યના સ્નેહ તણાં દુઃખી તે
" સુખી બીજાંથી વધુ કૈં સુખી – સખે !

" સહુ સ્થળો એક જ હર્ષ આપે,
" સૌ કાલનાં પ્રેમ પડો ય કાપે;
" અહીં તહીંનો નવ ભેદ પ્રેમે,
" જવું અહીંથી પણ આજ ના – સખે !

" પ્રભુ તણાં દર્શન જ્યાં થયાં છે,
" જ્યાંથી ગ્રહાયાં મૃદુ આંસુડાં છે,
" જ્યાં અન્ધતાના પડદા તૂટ્યા છે,
" તે કાલસ્થાનો પ્રિય પ્રેમીને – સખે !

" આ કૂચ મોકુફ કરીશ આજે,
" આ સ્થાનમાં કાંઇ ઠરીશ આજે,
" હૈયે મૃદુ કાંઇ ઘડીશ આજે,
" પ્રયાણ કાલે કરશું સુખે – સખે ! "

ખભો એ મિત્રનો ટેકી, ઉભો શાન્ત હમીરજી,
સખાની અશ્રુથી ભીની ઢળે છે કંઇ આંખડી.

સુગન્ધી વાયુની લ્હેરી થંડી મન્દ વહી જતી,
ચોપાસે માનવીનો કો આવે ના શ્રવણે ધ્વનિ.

સર્ગ ૨

નિમન્ત્રણ

જે વૃત્તિ ચિનગી સદા પ્રણયમાં દાવા બની વ્હાલતી,
જેની જ્યોતિ અનેક રંગ પલટી લાલી પ્રસારી રહી ;
જેની ઉજ્વલતા યથાર્થ સઘળે સંબન્ધ જોડી વહે,
તે વૃત્તિ - ચિનગી તણી મધુરતા આ બીન ગાતું રહે !

ચાલતા સૈન્યને આજે ત્યાંનું ત્યાં ફરી રોકવા,
દુઃખી કે મિત્ર યોદ્ધાનો ગયેલો છે પડાવમાં.

અકારણે જે ઉરને ગમેલી,
હૈયા તણા તખ્ત પરે રહેલી,
તે મૂર્ત્તિમાં મગ્ન હમીર થાતો,
બને ફરી સુન્દરનો ચિતારો.

તે નેત્ર ને તે મુખની સુરેખા,
ભાવો સહુ જે હૃદયે ઘડેલા,
પ્રત્યેક તે છાપ ઊઠી રહી ઉરે,
પ્રત્યેકમાં સાધી રહ્યો સમાધિ.

વૃક્ષો, લતા, પુષ્પ, સમીર, વારિ,
વિશાલ ભૂરૂં નભ જે ઝુમી રહ્યું,
આ વિશ્વ આખું બનતું પ્રવાહી,
સ્વીકારવા છાપ ઉદાર સર્વ તે.

બ્રહ્માંડ પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહીં,
બ્રહ્માંડહર્મ્ય તણી એક જ પ્રેમ ચાવી;
તાળું ઊંડા ઉરનું એક જ ખોલતામાં
ભાગોળ વિશ્વ તણી સૌ જ તૂટી પડે છે.

પૂરો વિશ્વ તણો મહાન રસ કો જે નેત્ર પામી શક્યાં,
તેને વિશ્વ તણા સહુ ય રસમાં છૂટી સદા મ્હાલવા;
જે હૈયે સઘળું ય વીરરસમાં રેડ્યું હતું રક્તને,
તેને આ કરુણા તણા જલધિને જાવું તળે સ્હેલ છે.

સફલ ઘડીઓ આવી કિન્તુ અનેક ન સાંપડે,
અમર બનવા આવું પૂરૂં સુધા ન મળી શકે;
તરુણ પ્રણયી! ત્હારે માટે હજો જરી દીર્ઘતા,
તુજ હૃદયમાં આવી લ્હેરી ધરો સ્થિરતા જરા.

પરન્તુ કોણ છે ઊભું સામે ટેકરી ઉપરે?
આકૃતિ દૂરની એ કૈં જૂદા ભાવ ઉરે ધરે.

પાષાણની કોઇ શિલા પડી ત્યાં,
પાસે પડ્યા કંટક થોરના છે;
અહીં તહીં પિંજર હાડકાનાં
પડી રહ્યાં કૈંક પશુ તણાં છે.

વૃક્ષો પરે લાલ ત્રિશૂલ ભાસે,
સિન્દૂરના સર્પ દિસે વળી કૈં;
નીચે સૂકાં ખેતરના પથારા,
કને જ મ્હોટો પટ ક્ષારભૂમિનો;

કરે ત્યાં ડોકિયાં છાનું કયારનું મુખ શ્યામ તે,
અને એ લાલ આંખો કૈં અંગારા સરખી ઝગે.

લાંબી સિસોટી તહીંથી સુણાતી,
સામી સિસોટી દૂરથી ય થાતી;
પક્ષી ય સૌ ચૂપ થતાં ઘડીક,
વાયુ વહે છે ફરી શાન્ત શાન્ત.

સુમળી કોઇ ત્યાં ઊડે લાંબી ચીસ કરી કરી,
લાગતાં તીર પાંખે કો સામા તીર પરે પડી.

સરસ શુકન જોઈ આદમી તે હસે છે,
નયન કરી ઇશારો કોઇને તે બતાવે;
કુદરત પણ એથી લાજતી કૈં દિસે છે,
રવિ ઉપર છવાતી વાદળી એક કાળી.

સરરર સૂસવે છે એક બીજી સિસોટી,
ખળભળી તહીં ઊઠે ભીલની એક ટોળી;
ઝળહળ ઝગકંતાં તીરનાં કૈં ફળાંઓ
સરતટ પર ચારે બાજુથી દોડી આવે.

શું વાદળીના કટકા થઈને,
ઉપાડતા વિદ્યુત દોડી આવે!
પાષાણ વા આ ગિરિશૃંગના સૌ,
વર્ષાવતા હિમનું ઝાપટું શું?

દોડતા આવતા ભીલો વીંટી લેઈ હમીરને,
બોલતા બૂમ પાડીને, "મૂકી દે હથિયારને."

જે લોકો - પશુઓ - શરીરબલને પ્રાધાન્ય આપી જીવે -
જેઓ આજીવિકા મહીં જ સઘળું આ ઝિંદગીનું ગણે -
પોતાનું સ્થૂલ પોષતાં હૃદય જે પોષ્યું ગણે વિશ્વને -
ઢાંકી સ્વાર્થ વડે સદા નયનને જે આયુ પૂરૂં કરે -

તેઓ રાક્ષસ અન્યનું જ ઝુંટવી ખાતાં સદા રીઝતા,
પોતાના વ્યવહારની સફલતા તેમાં જ તે માનતા;
તેનાં આજીવિકા મહીં જ નયનો પૂરાં શકે છે ઠરી,
તે ઉચ્છિષ્ટ પદાર્થને જ પ્રથમે તે આંખ નિહાળતી -

ભાવો અન્ય મહીં કદી નયન એ ના ના ઉડે આંધળાં,
એવા પામર જીવડા જગત આ જોઈ કદી ના શક્યા;
નીતિમાર્ગ ત્યજી રહે હૃદય એ આજીવિકા પામવા,
તેની પ્રાપ્તિ પછી સદા ય સહજે નીતિ ય તે પાળતા -

તેને જીવિત રક્ષવાથી અધિકી ના ના અપેક્ષા કશી,
તેથી કાર્ય પરાર્થનાં ચલવવા પામ્યા બલે કૈં નથી;
નિન્દા વા સ્તુતિથી ય તે હૃદયના તારો નહીં કમ્પતા,
ઓહો! આ અસુરો હજુ જડ થકી થોડા જ કૈં છે વધ્યા.

જ્યારે આ જડનાં કઠિન પશુઓ ઘેરાઈ જાતાં કદી -
જ્યારે શૌર્ય તણા મહાન કરમાં આવી જતાં કોઈ દી -
ત્યારે તે શકતાં સમાન બલને નાસી જતાં દાખવી,
સ્ત્રી પાસે નિજ એ પરાક્રમ તણી શ્લાઘા કરે છે વળી.

તેઓના દૃઢ શ્યામ સૌ અવયવે એ સ્થૂલ લોહી વહે,
તેનાં બાલક કૈંક દીર્ઘ યુગથી એ રક્ત પામ્યાં કરે;
તેની દેવી ય માંસ ને રુધિરમાં તૃપ્તિ સદા માનતી,
જેને એ તલવાર બાલક તણું લોહી ફુણું હોમતી.

ક્ષત્રી ઉભો આ રણવીર આંહીં;
નેત્રો ઠરી ત્યાં મુજ જાય છે કૈં;
ન તાર તૂટ્યો હજુ પ્રેમનો છે,
હજુ ય ખડ્ગે કર એ ઠર્યો છે.

કો ધૈર્યના ઉગ્ર મહાન સિન્ધુ;
શાન્તિ તણા કો દ્રઢ પ્હાડ મેરૂ;
વા હર્ષના કો સ્થિર કેન્દ્ર જેવું
હૈયું દિસે કૈં યુગથી ઘડેલું.

એ વૃત્તિને ધારી રહેલ અંગો,
એ ભાવને દાખવતાં દિસે છે;
એ ધૈર્ય એનું સ્મિત એ હસે કૈં,
વીરત્વમાં વીર દિસે તરંતો.

ક્ષત્રિત્વને જીવન માનનારૂં–
પરાર્થમાં ખડ્ગ ઉપાડનારૂં–
બ્રહ્માંડનો વિક્રમ ધારનારૂં–
નસેનસે રક્ત વહી રહ્યું છે.

જે વિષ્ણુના બાહુ થકી વહેલું–
ઉદાત્તવૃત્તિ ગૃહી ઉતરેલું–
જેને સુધા ચંદ્ર થકી મળેલું–
તે રક્તનું ભૂષણ આ દિસે કો.

આ સિંહ જે જાતિથી ઉતરેલો,
જે ભવ્યતામાં જ સદા વસેલો;

તેમાં ય જૂદો જ કંઈ વટીલો,
પિછાન તે આકૃતિ સર્વ આપે.

તે અંગનાં ભૂષણ શસ્ત્ર સર્વે,
તે કન્યકાના ઉરમાં વસ્યાં છે –
આ ભીલની લાલચ કૈં બન્યાં છે,
આશ્ચર્ય કે કૈં જ નવું નહીં એ.

સૌ ભિન્ન વૃત્તિ – સહુ ભિન્ન દૃષ્ટિ,
ઊંચા નીચા કૈંક અનેક હેતુ –
બ્રહ્માંડના ચક્રની ભિન્નતાને
સૌન્દર્યનો મોહ સમાન કાંઈ.

*   *   *   *   *

સાંભળી બોલ એ તીખો 'મૂકી દે હથિયારને' –
ફરી કૈં જાય છે જૂદું લોહી એ મુખ ઉપરે.

એ જાય હસ્ત ઉછળી નિજ ખડ્ગમૂઠે,
એ વીજળી ધગધગી ફુફવાટ દે છે;
એ ખડ્ગબિંબ ધ્રુજતા જલમાં છવાતાં,
અંગારથી ધખધખ્યું સર એ દિસે છે.

શું આજ ક્ષત્રિ પર પામર આમ આવ્યા?
શું એક સિંહ પર વાનર લાખ ફાવ્યા?
એ યોધનું વદન એ જ વિચાર બોલે,
એ યોધનાં નયન એ જ હસી રહ્યાં છે.

વીરત્વથી પુલકતાં સહુ અંગ અંગો
એ ખેલવા રમત તત્પર હર્ષ સાથે;
જ્યાં જ્યાં પરાક્રમ તણો પ્રિય સાદ થાતો,
ત્યાં સજ્જ છે હૃદય વીર તણું સદા એ.

ક્ષણમાં રક્ત એ ઊનું હૈયામાં ધગતું હતું,
ક્ષણમાં શાન્ત જૂદું કૈં એ હૈયે દ્રવતું બન્યું.

અહો ! એ કો જેણે નિજ હૃદયનું અર્પણ કર્યું,
હર્યું મીઠી લૂટે નિજ હૃદય જેણે પલકમાં –
છબિ એ જાગે છે ફરી નયનને આર્દ્ર કરતી,
વહે પાછી લ્હેરી સદય અનિલે એ શઠ ભરી.

નિઃસ્વાર્થ ક્યાં હૃદયઅર્પણ એ રસીલું?
ક્યાં મોહનિ સભર એ દરિયાવ જેવી?
બાલાની એ રસિક ક્યાં ઉપકારવૃત્તિ?
ક્યાં ઉચ્ચ એ જિગરતખ્તની બાદશાહી?

આ ક્યાં શરીરપરનું ય લૂટી જનારા –
વિશ્વે સદા અધમ આમ જ ઘૂમનારા –
અન્ધાર આ જગતનો હૃદયે પીનારા?
આવો વિરોધ નિરખી નયનો હસે એ.

ખુલ્લી થઈ ચમકતી અસિ હાસ્ય આપે
ને મ્યાન ખડ્ગ કરવા કર એ વળે છે;
છોડી દઈ કમરબન્ધ અને અસિને
વ્હાલું દરેક હથિયાર નીચે ધરે છે.

જેનો સ્વભાવ નવ પીઠ બતાવવાનો -
જેનો સ્વભાવ નવ શીષ નમાવવાનો -
તે પ્રેમથી હૃદય ભીનું થઈ જઈને,
હા - નોતરે સહુ ય આયુધ લેઇ જાવા!

બાલાની મુગ્ધ રતિને ધરનાર હૈયે
જાદુઇ એ રસભરી છબિની સ્મૃતિમાં
જે દૃષ્ટિ છે સબલ સર્વ બચાવવાને
તે નોતરે સહુ ય આયુધ લેઇ જાવા!

જે ખડ્ગનો અસુર ત્રાસ ધરી ધ્રુજે છે -
જે ખડ્ગનો સુર સહુ ઉપકાર ગાતા -
તેનો જ બાલપણનો ત્યજી મિત્ર તેને
આજે કૃપા અવર યાચતી આ કરે છે!

જે આ પ્રવાસ તણી અર્પણની ઘડીમાં
સંસારસંપદની પુણ્ય કૃતાર્થતા છે -
તેથી વિમુખ હતભાગી ઉરે નિહાળી
હૈયું મહાન હસતાં અનુકમ્પતું કૈં.

એ યોધનું હૃદય કૈં વહને પડ્યું છે,
એ મૂછ કાંઇ ફરકી હસવા ચડે છે;
ભીલો ભણી નયન શાન્ત રસાલ ચોટે,
ઉચ્ચાર કાંઇ કરતું મુખ એ દિસે છે :-

" ઓહો! કો સદ્દભાગ્ય આજ તમને લાવ્યું ઉપાડી અહીં!
" ઓ ભોળા મુજ ભાઇઓ! હરખજો સૌ આજ ફાવી જઈ!

" ગોહેલો સુણવા કદી ય તમને ના ના પ્રસંગો મળ્યા !
" ક્ષત્રિના સમશેરને નિરખવા ના કાળ આ યોગ્ય વા !

" આજે કો ઇતિહાસનો દિવસ આ મ્હોટો તમે માનજો ,
" ક્ષત્રિનાં હથિયાર આમ મળતાં ફૂલાઇ ના ના જજો ;
" આવાં સાહસથી હવે જીવિતને દૂરે સદા રાખજો ,
" ભોળા ! લૂટ મહીં હવે અનુભવી કાંઈ વધારે થજો .

" અત્યારે તલવારથી રુધિરને ઇચ્છા નહીં ઢોળવા ,
" કો પ્રાણી પર આજ કૈં ઉપડવા નારાજ છે હસ્ત આ ;
" મ્હારા ખડ્ગ વતી જીવાડી શકું તો ઈચ્છા જ જીવાડવા ,
" આ લોહી સઘળું ય ત્યાં હૃદય આ તૈયાર છે અર્પવા .

" આ હોમાઇ જતી જહાં પ્રતિ પળે મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં –
" તેને પોષણ આપવા અમર કો મીઠી વહે વીરડી ;
" તેનું પાન કરી અહીં હૃદય આ આજે હતું મ્હાલતું ,
" કોઈને ય બચાવવા મગજ આ વિચાર છે ઘોળતું .

" આ મ્હારી તલવાર , આ હૃદયનું વીરત્વ ને શૌર્ય આ ,
" ને ક્ષત્રીવટના પરાક્રમ તણી ચાલી જતી નીક આ –
" તે સૌથી ઉર માત્રથી જગતને જે કો બચાવી શકે ,
" તેમાં પૂર્ણ વિશેષ કાંઇ પ્રભુતા દૈવત્વ કાંઈ દિસે .

" ભાઈ ! આ સમશેરથી નવીન કૈં શીખાય તો શીખજો ,
" હા ! તેના ઉપયોગમાં તમ ઉરો કાંઈ વિશાળાં થજો ;
" ક્ષત્રિની પ્રિય જોગણી ગૃહ મહીં રાખી સદા પૂજજો –
" ને આ ખડ્ગ ઉપાડવા હૃદયથી કૈં કેળવાતા થજો ."

વેગડો ભીલનો રાજા આવે પાસ હમીરની,
વૃદ્ધ એ આકૃતિ ભાસે જૂદી કૈં સહુ ભીલથી.

મૂછો અને શીષ સહુ રૂપેરી
કૈં પ્રૌઢ, કૈં ગંભીર, શાન્ત ભાસે;
તોફાન કૈંના મુખમાં લિસોટા
વાતો કહે છે ગત ક્રૂરતાની.

છે કાળથી પાઠ કંઈક લીધો,
છે મૃત્યુમાં આંખ હવે ઠરેલી;
છે ઝેર પ્યાલો બહુ યે પીધેલો,
પીવા હવે તે થઇ કૈં અરુચી.

તોફાનમાં સર્વ વીતેલ આયુ
વીતી ગયું સ્થૂલ જ પોષવામાં;
કાળે કર્યો છે પણ કૈં ઘસારો
હૈયા પરે કોમલતા તણો એ.

કૈં કાળથી ઝાલિમતા બજાવી,
નીકો કંઈ રક્ત તણી વહાવી,
જે કૈં કર્યું તે સહુ પૂર્ણ કીધું,
તૃપ્તિ તણું રાજ્ય હિસે લીધેલું.

સૌ ભિન્ન વૃત્તિ– સહુ ભિન્ન દૃષ્ટિ –
ઊંચી નીચી કૈંક ગતિ જનોની –
સંસારના ચક્રની ઉગ્રતાઓ
તૃપ્તિ પછી શાન્ત ઉદાર થાતી.

ટોળી તણું રાજ્ય ચલાવવાને
ધીમે ધીમે નાયક એ થયો 'તો;
કૈં ઉચ્ચતાહીન સ્વભાવ કોઈ
સત્તાતણું તખ્ત સ્વીકારતું ના.

લૂટે જ છે ઉત્કટ અંગ કીધાં,
લૂટે જ અંગો દૃઢ છે રહેલાં;
ના કૈં હજુ રક્ત વિના રુચે છે,
લૂટે હજુ તત્પર હસ્ત એ છે.

કિન્તુ ભલે જે કંઇ પ્રાપ્ત થાતું
તેમાં હતો એ સ્થિર ભાવ કીધો;
વિના પ્રયાસે મળતું હતું જે
કૈં ભાવ કે લોભ થતો ન તેમાં.

હતો વળી આશ્રમધારી કાંઈ,
વ્હાલાં હતાં એ ઉરને થયાં કો;
જે કૈં મળે આશ્રમને નિવાસે
આનન્દ તેને મળતો હતો તે.

જ્યારે હતો તે ઉરને અતિથિ
તેને સદા આદર આપતો તે,
એ વજ્ર હૈયું તહીં આર્દ્ર થાતું
ને આર્દ્રતા એ રુચતી હતી કૈં.

જે કોઇ તેના બલને સપાટે
સામે થઈ ટક્કર ઝીલતું 'તું,

વા કોઇ તેને સપડાવતું 'તું
તેના ભણી માનની દૃષ્ટિ થાતી.

શોભાવતું જે હથિયાર તેને
ખાહેશથી તે કરતો અતિથિ;
સમાન ભાવો જરી સ્પર્ષતામાં,
પ્રીતિ તણી જાગ્રત જ્યોતિ થાતી.

જે શાન્તિથી દૃઢ તહીં રજપૂત ઉભો,
વીરત્વનો મુખ પરે સ્થિર વાસ જે છે,
જે ઉગ્ર શક્તિ રુધિરે વહતી દિસે છે,
તે વેગડો સહુ ય જોઇ શક્યો હતો કૈં.

પોતા સમા ઝપટના કરનાર સામે
જે ખેતમાઇ મુખ દાખવતું હતું એ,
જે શૌર્ય, ધૈર્ય હૃદયે ઝળકી ઉઠયાં 'તાં,
તે નેત્ર એ સહુ ય જોઇ શકયાં હતાં કૈં.

જે મિષ્ટ બોલ સ્મિતથી જ યુવાન બોલ્યો,
ઉત્કૃષ્ટતા હૃદયની સમજ્યો તહીં કૈં;
જે ભાવથી ખડગ ભૂમિ પરે ધર્યું 'તું,
તેમાં શક્યો નિરખી એ ઉરનો પ્રભાવ.

માહાત્મ્ય જે નિજ કરે વસતું હતું, ને
જે મેળવી નિપુણતા બહુ વર્ષ વીત્યે,
તેને હતો ઉચિત કાળ નિરૂપવાને,
આ એકથી જ બલને અજમાવવામાં.

જ્યારે, પરન્તુ, હથિયાર ત્યજી ઉભો તે
ને નોતર્યો ભૂષણ સર્વ ઉતારી લેવા,
તે તો પ્રસંગ તહીંથી જ રહ્યો હતો ના,
વીત્યો હતો સમય ખડ્ગ ઉપાડવાનો.

જેમાં હતું હૃદયશૌર્ય ભજાવવાનું,
હૈયે હતું નવીન જ્યાં કંઇ શીખવાનું;
ભાસ્યાં સહુ ભૂષણ યત્ન વિના મળ્યાં તે,
એ લૂટમાં કશી ય લિજ્જત ના રહી 'તી.

'કો માનવીજીવન ખાતર પ્રેમ અર્થે
છે યોગ્ય રક્ત મહીં ખડ્ગ ઝબોળવાનું' –;
એવી જ એક દૃઢતા ઉપરે ઉભો જે,
તેને જ યોગ્ય સહુ એ હથિયાર ભાસ્યાં.

ભીલો તણો લૂટ મહીં સરદાર થાતાં,
ભાસ્યો થતો અતિથિને પણ લૂટનારો;
જે ઉચ્ચ સ્થાન ઉરથી વિહરી શકાયું,
ત્યાંથી ગમે ન પડવું કહિ કોઇને યે.

વળી જે આંખની મીટે ના ના ભીલ સહી શકે,
હસ્ત એ અંગની સામે શી રીતે ઉપડી શકે?।

કાંઈ આર્દ્ર થતો હવે હૃદયથી એ ભીલ નીચે નમે,
લેઈ ભૂષણ, અસ્ત્રશસ્ત્ર સઘળાં દેતો ફરી યોધને;
જેને લેઇ જવા નિમન્ત્રણ હતું આભૂષણો સર્વ એ,
તે આમન્ત્રણ આપતો હમીરને થાવા અતિથિ ગૃહે.

“ નહીં આજે મ્હારૂં પતિત ઘર શું પાવન થશે ?
“ પ્રવાસી આવાનું પૂજન કરી કાં ભીલ ન શકે ?
“ અહો શૂરા ! આજે ઘટિત નવ આ સ્થાન તજવું ,
“ અમો આવાને યે ઘટિત નવ ઠેલી વહી જવું .

“ દીવાળીના જેવો અમ નગરમાં ઉત્સવ થશે ,
“ અમારા ભીલોને રજપૂત તણાં દર્શન થશે ;
“ પ્રવાસીનો આંહીં જરૂર કંઇ થાકે ઉતરશે ,
“ વિસામા માટે એ કયમ ન મુજ ઘેરે અટકશે ?

“ હવે તો આજ મધ્યાહ્નને ઘામ આ તડકો ધખ્યો ,
“ આજ તો દૂર આંહીંથી જવાનું નવ નામ લ્યો . ”

સાનન્દઆશ્ચર્ય હમીર ઉભો ,
એ ભીલના ભાવ નિહાળતો કૈં ;
એ લૂટનારા પર આર્દ્ર હૈયું
સ્નેહે ભર્યું કાંઇ વહી રહ્યું છે .

તે ભીલને કાંઇ વિશેષ જોવા
ઔત્સુક્ય છે નેત્ર મહીં તરન્તું ;
તે સ્થાનને કાંઇ વિશેષ જોવા
મોજું વહે છે હૃદયે ફુદન્તું .

તે સિન્ધુમાં તે તરતી છબીલી ,
મુક્તાભરી ઊઘડી છીપલી શી !
જ્યોત્સ્નાં મહીં વિદ્યુતના પ્રકાશે ,
તે યોધ પ્રેમે દ્રવતો રહે છે .

જે ઘાટમાં એ લલના નિહાળી,
તે ઘાટ પાસે જ હજુ ય રહેશે;
ન ચોધને કૈં જ ત્વરા જવાની,
તે સ્થાનમાં કાં નવ ઠેરશે તે ?

તે સ્વર્ગ – તે સુન્દરના પ્રદેશો,
તે પ્રેમભીની હિસતી લતાઓ,
પ્રત્યેક જ્યાં પર્ણ હિસે રસીલું,
ત્યાં પ્રેમીને સ્વલ્પ ક્ષણો યુગો એ.

છે નેત્ર ભીલે, ઉર કામિનીમાં,
છે જાગ્રતિ કાંઇ સુષુપ્તિ જેવી;
યત્ને ફરી ચેતન મેળવીને,
હમીર સત્કાર સ્વીકારી લે છે.

" હું તો મૃત્યુ તણો મુસાફર બની દોરાઇ જનાર છું,
" એ મીઠો દિન આજથી જ નજરે પ્રેમે જ જોનાર છું;
" ત્યાં વા જ્યાં લઇ જાય ભાવિ મુજને ત્યાં ના અરુચિ મ્હને,
" કોઈ એક દિશા પરે નયન આ ના ઠારવાનાં મ્હને.

" આ મ્હારા સમશેરનો સમય તો છે દૂર કાંઈ હજુ,
" આવું આ સ્થળ છોડવા હૃદયને ના કૈં ત્વરા છે હજુ;
" ભાઈ! હું સુખથી કરીશ સ્થિરતા આજે તમારી સહે,
" જોતાં ભીલ તણી વિચિત્ર નગરી આનન્દ થાશે મ્હને.

" ઠેલશે મૃત્યુમાં યે ના સ્નેહી આદર સ્નેહનો,
" બિન્દુંણી હું સમાને તો કાળનો હોય લોભ શો ? "

સર્ગ ૩

મિજમાની

જે જે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ દેવો કરે દૈત્યને -
જ્યાં જ્યાં સંકુલતા ત્યજી જગ ગ્રહે એકાગ્ર આચારને -
જેથી સંગતિ - સંપ - પ્રેમ તરફે જાવું વળી માનવી -
તે તે ઉત્સવની મહાન ઘડીઓ આ બીન ગાજો સ્મરી.

સ્વીકારી નોતરૂં જાતો પડાવે ફરી યોધ એ,
થાપડી અશ્વને હેતે તંબુ બ્હાર જરા ઉભે.

હુક્કા તણી ત્યાં વરદી અપાતી,
હજુ કસુંબો ગળણી મહીં છે;
પાસે પડી નાજુક વાટકી કૈં -
જેમાં ઝરે લાલ અફીણુ ધીમે.

એ મિત્ર શૌર્ય - રજપૂત તણો કસુંબો -
જે છે સદા ય હરકંઠ મહીં વસેલો -
જેની સુકીર્ત્તિ હજુ ક્ષત્રિ સહુ ગવાતી -
તેનો નવો જ હજુ ભક્ત હમીર થાતો.

જેને જુવાની મહીં વૃદ્ધ થવું ગમ્યું છે,
જેને રણે રુધિર સર્વ જ અર્પવું છે,
તે મિત્રની નવીન અંજલિઓ મહીં છો
એ ફૂટતી જ નિજ મૂછ સુખે ઝબોળે.

બખતર ઉતરાવી સ્વસ્થ એ યોધ થાતો,
હૃદય ફરી મધુ એ સ્વપ્ન માંહીં ચડે છે;

નિજ ઉર વસનારી તે જ ને તે જ વાતો
ફરી ફરી ફરી પ્રેમે મિત્ર સાથે કરે છે.

*　*　*　*　*

વેગડો જાય છે પાછો પોતાના ગઢમાં અને
કિલ્લા ને ગામ માંહેથી બોલાવે સહુ ભીલને.

તે રાત્રીએ ભોજન સાથ લેવા
સૌ ભીલને સ્નેહથી નોતરે તે;
આજ્ઞા કરે છે શણગારવાને
કિલ્લો અને ગામ ઉતાવળેથી.

દોડી ગયા ભીલ અહીં તહીં સૌ
ને ગામમાં વાત હજાર ફેલી;
શોભાવવાને નિજ હાટડાં ગૃહો
લાગી ગયાં છે સહુ કાર્ય માંહીં.

હુક્કો લઈ હાથ મહીં રૂપેરી
હર્ષે ફરે નાયક ભીલનો તે;
સંધ્યા તણી રાહ નિહાળતો કૈં
ઔત્સુક્યથી સૂર્ય ભણી જુવે છે.

ધીમે ધીમે કિરણ રવિનાં કાંઇ પીળાશ ધારે,
થંડી થાતી અનિલલહરી બાગમાં શાન્ત ચાલે;
લાંબી પાંખો કરી કરી શુકો ખાય છે કૈં બગાસાં,
છાયા છોડી ગગન ફરવા થાય છે સાદ મીઠા.

નિદ્રામાંથી ઉઠી ઉઠી હવે જોડીઓ લાખ ઉડે
ને બચ્ચાંને ચળ કરી હજુ ચંચુથી કૈં સુવારે;

કુંજોમાં તો બુલબુલ તણાં ગીત ફેલાઇ જાતાં
ને ન્હાનાં એ ઉદર પણ સૌ કાંઇ માગે ફરીથી.

જે અર્પતો સૂર્ય ઉઠી સહુને,
તેનું જ તે અર્પી સુવા ઢળે છે;
ઉત્સાહ જે જન્મ થતાં જ દેતો
ઉત્સાહ તે મૃત્યુ થતાં ય દે છે.

ધીમે ધીમે ગગનપડદે લાલ ભૂકી છવાતી,
ડૂબ્યો ગોળો ઝળહળ થતો પંખીડાંને ગવારી;
સૂતો ભાનુ પણ હજુ તરુ ગીત ગાતાં સહુ છે,
વિહંગોને હજુ રવિ તણું તાન લાગી રહ્યું છે.

અર્પે હાવાં નવીન મધુરૂં અષ્ટમીનો શશી આ,
છેલ્લાં ફૂણાં રવિકિરણને ઝાંખવા અભ્ર આવી;
મીઠી થંડી શિશિર ઋતુની વાયુની લ્હેર વ્હેતી,
પુષ્પો સૂતાં, તરુ સુઇ જતાં, પક્ષીઓ શાન્ત થાતાં.

રૂપેરી કૈં મશાલો ત્યાં ચોગાને સળગી ઉઠે,
દીવાની હાર એ કાંઈ વાતો તારકથી કરે.

હમીરજીને લઈ આવવાને
ચાલ્યું હવે મંડલ આ બજારે;
કૈં ઢોલ ત્રાંસાં શરણાઇ વાગે,
અશ્વો કુદે ભીલ તણા અગાડી.

વચ્ચે જ સૌરાષ્ટ્ર તણા કુદંતા
દોરાઇ એ કુંતલ અશ્વ ચાલે;
કાઠાં સુનેરી ચળકે મશાલે
ને ઘાંસીએ ઘૂઘરીઓ ઝણેણે!

ટાઢી કો ઘોડલી માથે ધીમેથી ગઢવી ચડે,
સામૈયાના મુખીની તે આકૃતિ પુલકે સ્મિતે.

વૃદ્ધ છે પુષ્ટ છે અંગો – તીખી આંખ છતાં હજી
સંસારી લેખડો સામે સજ્જ છે લડવા નકી.

ક્ષત્રિ મહીં જન્મ થકી વસેલો –
ક્ષત્રિ તણા અન્નથી ઉછરેલો –
ક્ષત્રિ તણાં યુદ્ધ મહીં રમેલો –
સૌ રીતિઓ ક્ષત્રિની જાણતો આ.

દોરી નાયકને ગૃહે નિજ કરે એ દોરનારો હતો,
લૂટારા ગૃહને અમીર ગૃહશું એ રાખનારો હતો;
પોતાના સરદારની સ્થિતિ બધે સંભાળનારો હતો,
સાચા ચારણ જેમ ચંચળ અને ઉત્સાહી ડાહ્યો હતો.

તંબુ કને તે ઉતરી પડે છે,
તંબુ મહીં તે પગલું ભરે છે;
ગાદી પરે જોઇ હમીરજીને
વખાણ તેનાં લલકારતો તે :–*

“ જો જાણત તુજ હાથ સાચાં મોતી વાવશે
“ વવરાવત દી રાત તો તુંને ! દેપાળદે ! §

---

* રિવાજને અનુસરી ગઢવી મળતી વખતે હમીરજીની નહીં પણ તેના વડીલોની કીર્ત્તિ નીચે પ્રમાણે ગાય છે :—

§ એવી કથા છે કે દેપાળદે ગોહેલ એક દિવસ પોતાના દેશમાં ફરતાં કોઈ ચારણને એક જ બળદથી વાવણી કરતો જુએ છે. પ્રશ્ન થાય છે – “એક જ બળદ પર આટલો ઝુલ્મ શા માટે?” કડક ઉત્તર મળે છે – “બહુ દયાળુ તું હોય તો બીજો બળદ તું જ થઈ જા.” કાંઈ પણ બોલ્યા

“ ખળખળ મીઠું ખીર ગેમલ આંગળીએ વહ્યું !
“ શોષી આપ શરીર ચારણ પોષ્યો ગોહિલે ! §

“ અંબરનું દઈ દાન જલઅંબર સાંગે ધર્યાં !
“ જોવા તેને ભાણ ઉભો થંભી આભમાં ! †

“ સાજી અમિત ઉદાર દેતો દાન દુકાળમાં,
“ સાપ સુવર્ણી હાર જેનો કર અડતાં બન્યો ! *

“ ખેતર વાવી રેત ! ઉગ્યાં તુંબાં સામટાં !
“ તેમાં ઘઉંની રેલ સોનક ભક્ત તણે ખળે ! ” +

વિના દેપાળદે પોતાને ખભે ધૂંસરી મૂકે છે અને બળદ સાથે કામ કરવા લાગે છે. બીજો બળદ મંગાવી લે છે, તે આવી પ્હોંચતાં ચારણને આપી ગોહેલ પોતાના નગરમાં જાય છે.

કાપણીનો સમય આવે છે ત્યારે જેટલા ચાસ દેપાળદેએ વવરાવ્યા હતા તેમાં અનાજ પાકવાને બદલે સાચાં મોતી નીકળી આવે છે. એવું આશ્ચર્ય બનતાં ઉપલા સોરઠાની મતલબનું ચારણ પોતાના રાજા પાસે જઇ કહે છે..

§ નિર્જન વનમાં કેટલાક દિવસ કોઈ ચારણ સાથે ગાળવાનું બનતાં ગેમલજી ગોહલે પોતાની આંગળી ધવરાવી ચારણનું પોષણ કર્યું હતું.

† જેની યાચના થાય તે આપી દેવાની ટેકવાળા સાંગાજીએ એક દિવસ સ્નાન કરતાં બધાં વસ્ત્ર કોઇને આપી દીધાં. નદીમાં નગ્ન બેસી રહેવું પડયું. તેટલામાં કોઈ મેમાનો આવે છે અને હાથ ઝાલી બહાર તાણી લે છે. બિલોરી વસ્ત્ર શરીર પર વિટાયું દિસે છે. બીજું વસ્ત્ર પહેરે છે એટલે પેલું જલાંબર જળ થઈ જઈ જળમાં ભળી જાય છે.

* દુકાળમાં એક દિવસ ઘરમાં કાંઇ જ ખાવાનું ન હતું ત્યારે સાજીને ત્યાં કેટલાક ચારણો મેમાન થાય છે. આપઘાત કરવાનો મનમાં સોલો ઉઠે છે, એટલામાં એક સરપ બાજરીની કોઠીમાં જતો દેખાય છે. સાજી તેમાં હાથ નાંખે છે તો એક સોનાનો હાર હાથમાં આવે છે.

+ સોનકજી ગોહેલ મહાન્ ભક્ત હતો. એક દિવસ ઘઉંનું ગાડું ભરી ખેતરે વાવવા જતો હતો. માર્ગમાં સાધુની એક મંડળી મળે છે તેને ઘઉં બધા આપી દે છે. રેતીથી ગાડું ભરી લે છે અને રેતી વાવે છે. તેમાંથી તુંબડીના વેલા ઉગે છે. તુંબડાં પાકતાં તેને ખળામાં એકઠાં કરે છે અને તુંબડાં ફોડતાં પુષ્કળ ઘઉં નીકળી પડે છે.

ગઢવીને બાથે ભેટી મળે યોધ ઉભો થઈ,
બારોટે હસ્ત જોડીને ચાલવા વિનતી કરી.

બારોટજીને નિજ દેઈ હુક્કો
તેથી જરા સ્વસ્થ થવા કહીને,
હમીરજી સજ્જ થવા ત્વરાએ
ગયો કનેની લઘુ રાવટીમાં.

નોકરો ચાકરો સર્વે ઉભા સજ્જ થઈ જઈ,
મિત્રની સાથ આવે છે પ્હેરી વસ્ત્ર હમીરજી.

છે શ્વેત વસ્ત્ર સહુ અંગ પરે ધરેલાં,
આછી ઝીણી ટિબકી પાઘ પરે સુનેરી;
કેડે ઝુલે કમરબંધ નીચે પછેડી
ને ખડ્ગ હસ્ત મહીં નાજુક સર્પ જેવું.

જેને ઉરે રસિક છે લલના રમંતી,
જે પ્રેમથી હૃદય ત્યાં દ્રવતું સદા એ;
તે નેત્રમાં પ્રણયહેલી રહે વહંતી,
દેદિપ્યમાન રસ ભાલ પરે ઝગે છે.

ગંભીર એ વદન પૂર્ણ પ્રસન્ન ભાસે
ને ધૈર્ય નેત્ર તણું ધ્રુવ સમું દિસે છે;
તે ચાલ, તે વદન, તે સ્મિત, બોલ તેના
જોઈ રહે ગઢવી કાંઇ ઉમંગથી સૌ.

એ મિત્ર બેય ઉભી કુંતલ અશ્વ પાસે,
એ યાળ ઊડતી પરે કર ફેરવે છે;

આરૂઢ થાય - ગઇ વિદ્યુત જેમ ચોંકી
ને અશ્વ પાંચ દશ તીવ્ર ફલંગ દેતા.

જે શસ્ત્ર શત્રુકરનાં વિજયે મળેલાં -
જે પામતાં રુધિરનીક કંઇ વહેલી -
જેને ત્યજી હજી અરિ શરમિંદ થાતા -
તે ક્ષત્રિ કોઇ લઇ યોધ પછાડી ચાલે.

સૂઈ ગયેલ રજપૂતી જગાવવાને -
સૌ વીરને ચમક ક્ષત્રીની આપવાને -
ઉત્સાહ સ્થાન પ્રતિ ઉપર પ્રેરવાને
નિશાની યુદ્ધ તણી યોધ સહે ફરે આ.

ડંકાની ત્રણુ ગર્જના નગરમાં લોકો સહુ સુણતાં
ને સૌ ઉત્સુક સ્ત્રી સસંભ્રમ હવે દ્વારે ધસી આવતી;
જેના વીર્ય તણી અનેક રસીલી વાતો સુણાઇ હતી,
તેને હર્ષથી ઝાંખવા જન બહુ હાટે બજારે ઉભાં.

દરવાજા કને પ્હોંચે સ્વારી યોધ તણી હવે,
જોવાને આવતાં લોકો દોડતાં પડતાં ધસે.

છે રોશની હાટ મહીં કરેલી,
છંટાયલી શ્વેત બજાર ભાસે;
કે યુદ્ધનાં ચિત્ર દિવાલમાથે
રાતા પીળા રંગથી ચીતર્યાં છે.

આંહીં ઉભો તે દશ શીર્ષવાળો,
ત્યાં રામ, ત્યાં વાનર ઉડતો તે,
ત્યાં જાનકી વૃક્ષ નીચે રડંતી,
ક્યાંઈ વળી શ્વેત જટા ઋષિની.

ત્યાં વાઘ અશ્વો, તહીં હસ્તિ મ્હોટા,
અનેક રંગી વળી વેલીઓ કૈં;
છાયા પડે તે પર કૈં જનોની –
કૈં ભૂતડાં દોડી જતાં દિસે છે.

કોલાહલે માનવીઓ તણા આ
ઝીના કંઈ અર્ધ સુણાય શબ્દો;
લાંબા ઝીણા સાદ અનેક થાતા,
પ્રત્યેક ટોળે નવી વાત ચાલે: –

"આ જેવો વર લાડકો કદિ ય તેં જોયો હતો – બેન! શું?"
"જો જો! ખડ્ગ સુનેરી એ કર મહીં કેવું દિસે છે રૂડું?"
"ઓહો! અશ્વ કુદી રહ્યો પણ જરી આ સ્વાર ના ના ડગે!"
"આહા! એ મુખતેજથી શશી અને ઝાંખી મશાલો બને!"

"ચંદાબેન તણો જ આ કર ગ્રહે! કેવું બને તો – સખિ?"
"કોઈ વેગડભાઇને કહી શકે એ ગોળ ખાવા અહીં?"
"રે! એ ભીલ ઠર્યા અને રજપૂતી ટેકી દિસે વીર આ!"
"ચંદાને પણ ભીલડી ગણીશ ના" "એ કોઇ દેવી મહા!"

"કિંતુ આ રજપૂત યુદ્ધ કરવા જાતો – સુણ્યું મેં નકી!"
"શું આ ઉછરતું જ પુષ્પ મરવા જાશે? અરેરે! સખિ!"
"તો એ આ વ્યવિશાલનું કહીશ હું ચંદાની માતા કને!"
"છે તો કૈં જ થવું નહીં!" "નિરખી આ છોને જરા તોય લે!"

"કોઈ કાયર સાથ લાખ વરષો સ્વર્ગે ય જીવ્યા થકી
"મ્હોટું ભાગ્ય સુવીરની કરલતા પૂરી ક્ષણે સ્પર્શવી!"

" ચંદા પાસ રહી શીખેલ હિસ તું વાતો વડી બોલવી !"
" બાઈ ! સૌ હરિએ લખેલ બનશે ! આ જોઇ લે તો જરી !"

કુતૂહલભર ચ્હેરો યોધનો છે પ્રફુલ્લ ,
પ્રણયમય નિહાળી શૂરહેર થાતો પ્રસન્ન ;
જહીં જહીં રસ જોતો આંખ ત્યાં એ ઢળે છે ,
હૃદય ગળી વહે છે દેખતાં આર્દ્રતા કૈં .

જોનારી – બોલનારી સૌ ઉભી આંહીં થઈ રહી ,
સ્વારી આ દ્વારની પાસે આવતાં અટકી ઉભી .

ઉભો અહીં મંડળીસાથ વેગડો ,
હમીરને હસ્ત દઈ ઉતારતો ;
મેમાનનો હસ્ત ગ્રહી સ્વહસ્તે ,
એ ભીલનો નાયક સાથ ચાલે .

જરા અને યૌવન હાથ ઝાલી
ચાલ્યાં જતાં સાથ સદા વહંતાં –
તેવું જ આ યુગ્મ નિહાળતાં આ
દ્વારે ઉભાં સ્થંભી હજાર લોકો .

જડેલા દ્વારમાં મ્હોટા ખીલા વજ્ર તણા દિસે –
હસ્તિના લાખ મ્હોરાથી જે ના દ્વાર કદી ખસે .

ચોપાસે શ્યામ આ મ્હોટી દિવાલો દ્દઢ છે ઉભી ;
કોઠા ને મારકાઓમાં આજે દીપ રહ્યા ઝગી .

રક્તશા લાલ સિંદુરે તોપો આ ગેરકાવ છે ;
બ્હારના શત્રુ સામે એ મ્હોં ખુલ્લાં વિકરાળ છે .

શત્રુથી દૂર થવાને શત્રુના જયને સમે—
ભોંયરાં આ દિસે ઊંડાં ઉભા જ્યાં ભીલ સજ્જ છે.

" શું આ સાધન શૌર્યનાં મદદમાં છે લૂંટ માંહીં ઉભાં ?
રે રે ! પ્હાડસમી દિવાલ ! નવ તું પામી પ્રભુની દયા ?
ઓ વીરો ! તમ આ ભૂમિ અસુરથી છે શક્ત જે ઝૂઝવા
તેને આ તમ લૂંટમાં કયમ કરી શાન્તિ હશે આપતા ?"

વિચારો ઘોળતું આવા હૈયું યોધ તણું હતું,
કહેવું કિંતુ કાંઈએ તે ના સાર્થક ભાસતું.

આ દ્વાર અન્ય મહીંથી ઉપરે ચડે છે,
ચોરા પરે હમીરનાં નયનો ઠરે છે;
ટાંગ્યાં અનેક અહીં છે હથિયાર જૂનાં
ને કૈંક પાખર અને કવચો ઝુલંતાં.

ભાલા અહીં, ખડ્ગ અનેક ત્યાં છે,
ત્યાં ઢાલ ને ચક્ર તીરો તણાં છે;
જંઝાળ ને નાળ તહીં ટીંગાતી,
ત્યાં તાંસળી શીર્ષ તણી જડેલી.

ત્યાં વાઘના નોર હજુ ધ્રુજે છે,
છે સ્તબ્ધ ત્યાં કૈં રણશૃંગ મ્હોટાં;
કૈં વાવટા રક્ત મહીં ઢળ્યા તે
તેવા જ આંહીં ફરકી રહ્યા છે.

છે સજ્જ શસ્ત્રો હજુ રક્ત પીવા,
જે વેગડાના વડિલે ઉપાડયાં;

કૈં યુદ્ધની સર્વ નિશાનીઓ આ
ગાઈ રહી વાત અનેક જૂની.

હમીરજીના મુખમાં નવું કૈં
આ શસ્ત્ર અસ્ત્રો નિરખી રમે છે;
મ્હોટું અને દીર્ઘ પડેલ ખડ્ગ તે,
જોવા ઉઘાડી કરમાં ગ્રહે છે.

વીંઝવા ખડ્ગ સોટીશું જે બાહુ બળવાન છે –
આશ્ચર્યે જોઈને તેને રાજા ભીલ તણો કહે :–

" આવી આ તલવાર યુદ્ધ સમયે મ્હારા પિતા બાંધતા,
" તેને અન્ય ઉપાડનાર મળશે એ ના અમો માનતા;
" કિંતુ વીર તણી ભુજા કલિયુગે લૂટી ન લીધી હજુ,
" ક્ષત્રિની પ્રિય ભૂમિથી યવન સૌ છે દૂર પૂરા હજુ."

બોલી આ મનમાં વિચાર કરતો કાંઈ હતો વેગળો,
ને તેની કંઇ ઝાંય એ મુખ પરે આછી હતી ભાસતી;
આવો આ રજપૂત તે ગઢ મહીં મ્હેલો પરોણો હતો,
તે સાથે નિજ વાત – વર્ત્તન તણી ચિંતા ઉરે એ હતી.

ચોરા મહીં સૌ ફરતા હતા ત્યાં,
ક્યાં ઉભવું પાસ હમીરજીની,
ધોળાઇ એ એ ઉરમાં રહ્યું 'તું,
ને આંખ બારોટ ભણી જતી 'તી.

ચોક છે એક મ્હોટો ત્યાં ડાયરો સહુ જાય છે;
મેમાનો કાજ તૈયારી આંહીં સર્વ કચેરિ છે.

રંગોળીવતી રંગ કૈંક પુરીને ચોકો અહીં છે કર્યા,
પીળાં, લાલ, સુવર્ણરંગી ફુલડાં વેલો મહીં છે ભર્યાં;
આંહીં રંગીન મોર નૃત્ય કરતો, ત્યાં છે સુતેલાં શુકો,
રૂપેરી લઘુ કેવડો ચળકતો પ્રત્યેક ખૂણે રહ્યો.

ગુચ્છા પુષ્પતણા સુગંધી વચમાં ખીલી રહ્યા ચંદ્રથી,
મીઠું અર્પણ પુષ્પ ને શશીતણું આંહીં વહે હર્ષથી;
પ્રેમીની નજરે સહુ ય અણુએ આ રંગ ભાસે ભળ્યા
ને આમોદ ભર્યાં સુરંગ ફુલને આધીન વાયુ બન્યા.*

ત્યાં પાસે દશ બાર રંગત રૂડા ઢાળ્યા નવા ઢોલિયા,
તેની ઉપર સ્વચ્છ ને ભરતનાં મ્હોટાં બિછાનાં રહ્યાં;
વચ્ચે ગોહિલરાજને કર ગ્રહી બેસારતો વેગડો,
સૌએ સ્થાન લીધા પછી હમીરને હુક્કો દઈ બેસતો.

સામે સન્મુખ રામનામ લઇને બારોટજી બેસતા,
માળા જે કરમાં રહી તુલસીની તે ડોકમાં ટાંગતા;
હુક્કાની ત્રણ ચાર ફૂંક લઇને લાંબી પછેડીવતી,
વાળીને પગની પલોંઠી સરખી કૈં સ્વસ્થ બેઠા થઈ.

છે પાંચેક જડિત્ર ત્યાં અહીં તહીં હુક્કા હજુ એ પડયા,
પીળી લાલ દરેક એ ચલમમાં અંગાર છે ખેરના;
ઝીણી ગૂંથણીના રૂપેરી ચરપા રાતા બન્યા છે ઘણી,
ઉભા ભીલ ત્રણેક એ હરઘડી તાજો કરે દેવતા.

---

* ભીલગૃહની આવી રચના ન જ હોય, પણ ગઢવીને લીધે એ "અમીરગૃહ શું" હતું.

" ભાઈ ! આ શ્રમ આવડો ધંટિત ના હું કાજ લેવો હતો ;
" એ દીનો મિજમાન હેત નિરખી આભારી પૂરો હતો " ;
જોઈ આ રચના હમીર વદતો આનંદ આભારથી ,
ને માધુર્યભર્યાં મુખે પડી રહે ઝીણી ગુલાબી ઝરી .

વેગડો સર્વ પોતાના સંબંધી વીર ભીલને
આંગળીથી બતાવીને ઓળખાવે હમીરને :–

" આનું ' ગેમલ ' નામ જે તીરવતી પાડે શુકો ઉડતાં ,
" આ ' ઘેલો ' મુજ ભાઇ જે હરણને પ્હોંચી જતો દોડતાં ;
" આનું નામ ' વહિંગ ' હેવીપ્રિય તે પાર્ચો ભુજા વજ્રની –
" જે પાડો અરણ્યા ય એક ઝટકે જૂદો કરે શીષથી .

" આ ' ભીલો ' મુજ મલ્લ – એક બકરો જેનો સદા ' હાર છે –
" તે ખંભે ત્રણ આદમી ઉચકીને કૈં કોશ દોડી શકે ;
" આ કાકા મુજ જેમણે વરષની છે પાંચ વીશો ગણી –
" ભાલો એ કરનો છતાં ય હજુ યે કો ઢાલ ઝીલે નહીં . "

સામે નિહાળી મલકી સ્મિતે કૈં
પિછાન દે છે ગઢવી તણી એ ;
પ્રણામ બારોટ નમી કરે ને
મજાકમાં વાત અગાડી ચાલે :–

" આજથી વીશ વર્ષોએ મ્હોટી લૂટ કરેલ કો ,
પછી તે ભીલનો રાજા મધ્યાહ્ને વનમાં હતો .

ત્હોયે શિકાર હજુ શોધતી એક ટોળી ,
કો ઘોરી માર્ગ પકડી ચુપ છે રહેલી ;

બારીક આંખ શકરા સરખી ફરે, ને
બે ચાર કોશની બિના નજરે પડે છે.

એ આંખનો વિષય આ ગઢવી બને છે,
એ શ્વેત વસ્ત્ર દૂરથી નયને ચડે છે;
હુક્કો રૂપેરી રવિનાં કિરણે પ્રકાશે
ને પાઘડી ઉપરની ઝબકે સુનેરી.

પીરાણી ઘોડલી રોઝી આવે રેવાલ દોડતી,
સ્વારના પેટનું પાણી ધ્રૂજે ના જરી ચાલથી.

કો રાજ્યમાં લગ્ન તણે પ્રસંગે
સારો હતો એ શિરપાવ પામ્યા;
એ વસ્ત્ર, એ ઘોડલી, ચારજામો
ને ભૂષણો લેઇ ગૃહે જતા 'તા.

ધાર્યાં હતાં ભૂષણ વસ્ત્ર અંગે,
લીધા હતા બેવડિયા કસુંબા;
ના કોઇની બીક હતી જરા એ,
ધીમે દૂહા કૈં લલકારતા 'તા.

ચારણો દેવીના ભકતો – યુદ્ધની કવિતા હતા,
હતા તે જંગલે ક્યાં યે મીઠી છાય મહીં સદા.

રાજ્ય ને ધર્મનીતિથી ક્ષત્રિના અતિ પ્રેમથી –
ઉગામી આંગળી તેની સામે કોઈ શકે નહીં.

પોશાકને અંગ પરે જ રાખી
દેનારની કીર્ત્તિ પ્રસારતા તે;

દેતાં વળી ચારણને ઉમંગે
છે કીર્ત્તિ આ, સૂચન એ ય થાતું.

વાજાં આ નૃપતિનાં તે શું ભીલો સમજી શકે?
કોઈ ચે એક નીતિની ના નાં છાપ બધે પડે.

વીંટાઇ ચોપાસ જતાં લૂટારા
બારોટજી એ હિબતાઇ ઉભા;
ગયા પડી મ્હોં પર શેરડા ને
દૂહા ગયા ક્યાંઇ છુપાઇ સર્વે.

કિંતુ હિંમતને કંઈ કરગરી લાવ્યા ઉરે ધ્રૂજતે,
ખોંખારો બલવાન એક દઇને તાજો કર્યો કંઠને;
વાચા આવી ફ્રરી અને મગજ જે યુક્તિ ભરેલું સદા -
તેણે આજ નવીન યત્ન કરીને જોડયા નવા સોરઠા :-

‘ દેવી સહશે કેમ દેવીપુત્ર થતો દુખી ?
‘ ઇચ્છો જો તમ ક્ષેમ લેજો ચારણની દુવા!

‘ છંછેડીને સાપ કાઢ્યો માલ ન કોઇએ!
‘ ચારણ દેશે શાપ આંતરડી ઉકળી જતાં!’

પરંતુ ડાંગ ઊંચી ત્યાં સામે ભીલ તણી થતી,
ઔદાર્યે સર્વ દેવાનું ગઢવીજી કરે નકી.

ઉતારીને ભૂષણ સર્વ દીધાં,
મૂક્યાં નીચે મંદિલ વસ્ત્ર સર્વે;
ઘોડી હતી જીવ થકી વધારે -
સોંપી દીધી તે ય લગામ અંતે.

ખડીઆમાં હતા ગોટા માળવાના અફીણના
અને તેમાં હતું ભાતું યાચે તે નવ લૂટવા.

ગઢવીની સુણી વાણી દયા લૂટ મહીં કરી,
કહે છે ભીલ કો તેને વેગડા પાસ ચાલવા.

રાજા તણું નામ સુણી ફરીથી
હૈયા મહીં હિંમત કાંઇ લાવી,
બારોટજી ભીલ સહે ગયા ને
નવો હતો ઘાટ ઘડ્યો ઉરે કૈં.

વિચારો ઘોળતા પ્હોંચ્યા ગઢવી નૃપની કને,
આદર્યો જાતિનો ધંધો જોઈ વેગડરાજને.

લૂટારાને વીર પુરુષનાં આપવાં માન મ્હોટાં–
લૂટારાને રસિક કવિતે દેવની તુલ્ય ગાવા–
વ્હાલો ધંધો ગઢવીઉરને બાપદાદા તણો એ,
ને શ્લાઘાની નરમ મધુરી વાણીનો ધોધ ચાલે :–

'અર્જુન ! થોથાં ફેંક ! ત્હારાં તીર ઉડી ગયાં !
'આ તો ભડ છે એક કિરાત બીજો – વેગડો !

'અર્જુન ! દૈવત આજ ત્હારૂં ના અજમાવજે !
'આ તો શંભુનાથ કિરાત બીજો – વેગડો !

'અર્જુન જોડી હાથ થાકી પદ જેને પડે,
'તે હરનો તું હાથ જમણો – સાવજ વેગડા !

'હરની ત્રીજી આંખ અનંગથી છો ઉઘડે –
'પણ ચારણનો વાંક શું છે ? વીરા વેગડા !

'શૂરાનાં હથિયાર ચારણ ને તલવાર આ,
'તેની સામે ધાડ ત્હારી હોય ન – વેગડા !

'કોનાં ગાશું ગીત ? ગીત કોણ ગવરાવશે ?
'જો હંસાની રીત હંસા મૂકે – વેગડા !
'ચારણ હરની જીભ ! તું તો હરની આંખડી !
'જૂદાં અંગ શરીર ના ના કર તું – વેગડા !

'તુંમાં આજો માલ ઝંઝેડી જગ લે ભલે !
'પણ હું ના મરનાર ત્હારો માર્યો ! વેગડા !'

લૂટારાની ઉપર પણ એ ધારતો રાજ્યદંડ,
ને રાજાનાં પ્રિય બહુ હતાં માન સૌ વેગડાને;
વ્હાલું થાતું મન ગમી જતું માન એ આપનારૂં,
વ્હાલું થાતું રજપૂત સહે ભીલને મૂકનારૂં.

વખાણમાં છેક ગળી ગયો એ,
લીધેલ પાછું સહુ દેઇ દીધું;
બારોટજીને નિજ સાથ રાખવા
જીવાઈ આપી નકી ત્યાં જ કીધું.

ધંધો હતો લૂટ તણો જ તેનો,
તેને નવો રંગ ચડાવનારો –
સારો કહી તે સમજાવનારો –
બારોટ આ કૈં ઉપયોગી ભાસ્યો.

જે લૂટમાં પાછળ ચાલતા 'તા –
જે લૂટમાં વીર્ય બજાવતા 'તા –

ઉત્સાહ તેને પણ આપનારો –
વખાણનારો મળતાં મળ્યો આ.

હમીરજીને રજપૂત રીતે
સ્વીકારવાનો નિજ ઘેર આજે;
બારોટજીનો ઉપયોગ હાવાં
લેતો હતો નાયક ભીલનો આ.

ગઢવીની કથા જૂની પૂરી પૂર્ણ થઇ રહી,
કુચેરી ચૂપ છે બેઠી, હુક્કા માત્ર લવે કંઈ.

" હા ! વિશ્વેશ્વરની ખુબી અવનવી છે વિશ્વવ્યાપી સદા !
" સંયોગો તણી છે વિચિત્ર ગતિ કૈં સંસારવ્યાપારમાં !
" સિંધુમાં તરતાં કઇ લહરીએ ભેગાં થતાં પાટિયાં ?
" શી લ્હેરે ફરી કોણ ક્યાં વહી જતાં ? એ કોણ જાણી શક્યાં ? "

ઉદ્ગારો નીકળે આવા હર્ષે સ્નિગ્ધ હમીરના,
કુચેરી ડૂબતી પાછી હુક્કાના ગડડાટમાં.

એ ભીલનો નાયક કૈં ઇશારો
બારોટજીને નયને કરે છે;
મેમાન સૌ રંજન થાય તેવી
કથા રસીલી કરવા કહે છે.

હમીરજી રંજન થાય એટલો
હેતુ હતો નાયકને મને તો;
કિંતુ કંઈ અન્ય જ હેતુ ઊંડો
બારોટજીના મુખમાં હસે છે.

સ્વીકારીને નાયકની જીવાઈ
કૃપાલ છાયા મહીં વાસ કીધો ;
આભાર મ્હોટા બહુ એ થએલો
પોતા પરે તે ગઢવી ગણે છે.

આભાર વાળી ઋણમુક્ત થાવું –
ઇચ્છા હતી એ ગઢવી તણી કૈં ;
શોધ્યો હતો કોઇ પ્રકાર તેવો,
તે કાજ આ એક પ્રસંગ ભાસ્યો.

કન્યા રૂપવતી હતી ભીલ તણી તેના ગૃહસ્થાશ્રમે,
તેને બાલપણા મહીં જ ત્યજીને માતા મરેલી હતી ;
તોએ સત્તર વર્ષની ઉછરીને હાવાં થએલી હતી,
વીતેલી સહુ ઝિંદગી ગઢવીની સાથે ગએલી હતી.

તેને કુશલ સૌ રીતે ગઢવીએ કીધી હતી કેળવી,
માતાની જ હતી ઉરે ગઢવીને વાત્સલ્યની લાગણી ;
તેને વ્હાલથી સર્વદા કુંવરી એ 'દાદા' કહી બોલતી,
ને એ બોલ મહીં જ કોઇ કવિતા દૈવી હતી ભાસતી.

જેવી સુંદર ને હતી કુશલ તે તેવો પતિ શોધવા –
તેવા યોગ્ય પતિ સહે સુખ મહીં તેને સદા દેખવા –
ધારી હોંશ હતી ખરી ગઢવીએ વીતેલ કૈં કાળથી,
ને એ ખંત પૂરી કરી ઋણ થકી મુક્તિ ય લેવી હતી.

સંસાર સૌ સમયના સમજેલ પૂરા
રાજ્યો મહીં ફરી ફરી ગઢવી હતા સૌ ;

વાકેફ આ પણ હતો ગઢવી સહુથી
ને મામલા પણ કંઈ નિરખી ગયો ’તો .

ગોહેલ કોણ ? વળી કોણ **હમીરજી** છે ?
ગંગાતણા કુલની કેવી મહાનતા છે ?
એ સૌ હકીકતથી કૈં જ અજાણ ન્હોતો ,
એ સૌ રમી ગઢવીના ઉરમાં રહ્યું ’તું .

તેથી કેવી ધરા પરે રમણીઓ **વીરાંગના** હોય છે –
તેની ઝાંખી કરાવવા **હમીરને** ચૂંટી જ કાઢી કથા ;
ચઢાવે **અભિમન્યુના** ગમનની **આખ્યાયિકા** આદરી ,
ને સૌ ભાવ **હમીરના** નિરખવા ત્યાં આંખ ચોટી રહી .

કેવી કોમલ સૃષ્ટિ રૂપ ગુણમાં **બ્રહ્મા** તણી છે બની ?
કેવી ભૂષણરૂપ **વીરનરને** સ્ત્રી છે સદા એ થઈ ?
તેની ઝાંખી કરાવીને **હમીરને** ઉતારવા તે ઉરે –
હેતુ એ પકડી સહુ ય બલથી એ યત્ન એ આદરે .

ભૂલી ભાન ડુબી ગયો **હમીર** છે **આખ્યાન** માંહીં ઉંડે ,
પોતાના ઇતિહાસનું જ સઘળું એ ચિત્ર ભાસી રહે ;
બંધાયો **અભિમન્યુ** લગ્નવતી છે ફેરા ફર્યો ચાર છે ,
જોવાને ય છતાં હજુ વદન એ ભાગી થએલો ન છે .

શી છે કોમલ સૃષ્ટિના હૃદયના ભાવોની મીઠી મજા ?
શાં વિશ્રાંતિભર્યાં સુરંગ ફુલડાં એ નેત્રમાં છે વસ્યાં ?
એ સંગીત સ્વરે અકેક ધ્વનિમાં શા છે દિલાસા રહ્યા ?
કાં સંસારતણી સુખી સફલતા એમાં સહુ માનતા ?

એનું ભાન હજુ સુધી નવ કશું અર્જુનના પુત્રને,
તેને એક જ લાલસા રણુ તણી – છે એ જ વ્હાલું ઉરે;
રોમે રોમ ભરેલ આશ જયની આત્મપ્રભાવે હતી,
ને સંગ્રામ મહીં જ એ જીવિતની માનેલ તૃપ્તિ હતી.

હુક્કાઓ બોલવાનું એ ભૂલી જાય બધા હવે,
અગાડી ચાલતી વાર્ત્તા મીઠા કો રસમાં વહે :–

“ આજે અર્જુન વીણુ પાંડવ તણાં સૌ શસ્ત્ર સૂનાં ગણી,
હર્ષી કૌરવ યુદ્ધ ચક્રવ્યૂહનું દેવા કરે માગણી;
પ્હોંચી અર્જુન તો નહીં જ શકશે, ના ક્હેણુ ઠેલાય વા,
ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ દેખાય ના.

હારી આજ શું ધર્મ ધર્મ સરખો જાશે અનીતિ વડે?
‘ જ્યાં જ્યાં ધર્મ તહીં તહીં જ જય ’ એ શું વ્યર્થ વાણી થશે?
એવા લાખ વિચારમાં ડુબી ગઈ છે પાંડવોની સભા,
ચિંતાક્રાંત મુખો સહુ ઢળી જઈ છે તેજહીણાં બન્યાં.

હીરાજડયું કંકણુ એક કાઢી,
સો પાનનું એક બનાવી બીડું,
સુવર્ણના થાળ મહીં ધરીને,
સભા મહીં ફેરવવા ઠરે છે :–

‘ ખામી ગાંડિવની રણે પૂરી શકે તે બાણુ કો હોય જો –
ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર કો હોય જો –
ચક્રાવે ચડવા મહાન બલને જે કોઇ હો ધારતો –
તે આ કંકણુ સાથ તાંબુલ તણું બીડું સુખે ઝીલજો.’

એ વખ્ત આવો ધ્વનિ ત્યાં ઉઠયો ને
સભા મહીં તાંબુલ એ ફરે છે;
વીરો મુખો વીર તણાં જુવે ને
ભૂમિ ભણી નેત્ર સહુ ઢળે છે.

‘ ખામી અર્જુનની રણે પૂરી શકે તે વીર શું કોઇ ના ?
‘ ચક્રાવે ચડનાર અર્જુન વિના શું અન્ય કો હોય ના ?
‘ ક્ષત્રિનો કર કોઇ શું નવ શકે આ થાળને ઝીલવા ?
‘ આ બીડું ધરવા ફરી ધરણીએ આપે ન કાં કો રજા ?’

શબ્દો આ કર્ણ પ્હોંચે છે આવતા અભિમન્યુના,
તપે છે રક્ત એ રાતું જોઈ નિસ્તેજ એ સભા.

ના થાળ ભૂમિ ઉપરે અડયો એ
ત્યાં વીર તેને ઝડપી લીએ છે;
બીડું ઉપાડી મુકુટે ધરે ને
ઉપાડતો કંકણ પ્હેરવાને.

ખળભળી અતિ હર્ષે ઊઠતી એ સભા ને
‘ જય જય અભિમન્યુ ’ નાદ એવો ઉઠે છે;
નવીન રણ તણો એ અગ્રણી ત્યાં જ સ્થાપી
‘ જય જય અભિમન્યુ ’ ગર્જના થાય પાછી.”

‘ જય જય અભિમન્યુ ’ એ જ શબ્દો ઉમંગે
હમીર હૃદયમાંથી ઊઠતા મ્હોં બતાવે;
મધુર ધ્વનિ વદે છે ‘ રંગ બારોટજી છે ’,
ગઢવી શિર નમે ને વાત ચાલે અગાડી.

" ધ્વનિ આ હર્ષનો આવો સુભદ્રા શ્રવણે પડે,
ફડકી દોડતી ઊઠી નીચે મ્હેલથી ઉતરે.

ત્યાં વીર પુત્ર જનની નિકટે જઈને
હર્ષેભર્યું મુખ પદે નમવી ઉભે છે;
બીડું ગ્રહ્યું સહજ વીરની વૃત્તિએ જે
સાક્ષાત તેજ પુલકી વહતી દિસે છે.

' માતા! પાંડવની સભા મહીં ફર્યું બીડું શું ભૂમિ પડે?
શું ના ગાંડિવ પૂજ્ય વીણુ ધરતી કો બાણુ બીજું ધરે?
ક્ષત્રિ શું નવ ચક્રવ્યૂહ અથવા કો અન્ય યુદ્ધે ચડે?
પાણી આમ જતું, અરે! રુધિર આ શે, માત! સાંખી શકે?'

' નહીં, બાપુ! નહીં, બેટા!' અશ્રુધાર ઢળી પડે,
બાલ એ વીરને મ્હોંએ હસ્ત માત તણો ફરે.

' તું બાલ ને તુજ પિતા નહિ આજ પાસે,
એ કૌરવો કુશલ પ્રૌઢ મહાબલી છે;
આ નેત્ર માત્ર તુજ ઉપર ઠારવાનાં,
આ વિનવે જઇશ ના! નહિ બાપ! ના ના!

ખીલતું ઉત્તરાનું મ્હોં આ નેત્રે તરતું દિસે,
છેડો એ વારવા તુંને ત્હારા પાદ પરે પડે.

ત્હેં હસ્ત એ ગ્રહી હજુ નવ મ્હોં ય દીઠું!
એ દેવી ઉપર દયા નવ લાવશે શું?
સંસારમાં નિરખવા સરખી વિભૂતિ
જોવા નહીં નયન શું તુજ જાય ઠેરી?

વાદીલો પણ જન્મથી ય પ્રથમે તું છે બન્યો – બાપલા !
માતા આ તુજ ભોળીએ વળી તને કીધો બહુ ચાગલો !
શું હું વ્યર્થ જ આ કહું સહુ તને ? ના વાદ શું છોડશે ?
રે રે ભાઈ ! દયા ય કોઇ ઉરની ના શું જરી લાવશે ?'

' માતા ! આ તુજ બોલ શું ઘટિત છે કો વીરમાતામુખે ?
માતા ! ખડ્ગ વિના – વિના રણભૂમિ શું પુત્રનો અર્થ છે ?
મ્હારા તાત ન શું દુઃખે સળગશે આ બોલ ત્હારા સુણી ?
દે આશીષ, ફરી હવે રણ જવા વારીશ હુંને નહીં.'

આંસુડાં આ ઉપાલંભે માતાનાં અટકે નહીં,
હસ્ત એ પુત્રને મ્હોંએ ફરતાં કંપ મટે નહીં.

અસુખ જરી ય થાતાં પુત્રને સ્વપ્નમાં એ –
જરી પણ બનતાં કૈં પુત્રનો વાળ વાંકો –
ફડફડી ઉઠતું જે માતનું આર્દ્ર હૈયું,
નહિ હજુ અભિમન્યુ જાણતો તે હિસે છે.

વીરનું બાલ હૈયું એ ના ના પ્રૌઢ હજુ સુધી,
અર્જુનો બાલસ્નેહી આ – તેને જાણ ન સ્નેહની.

પણ માતાનો પ્રેમ જાણે એક જ માવડી,
બીજાં ભીનાં નેણ દુનિયાની માયા ખરી.

બચલાં વીંછણ ખાય – વીંછણ ડંખ ન આપતી,
માનો મર જીવ જાય ઊંની આંચ દીએ નહીં.

મા ! ચડતો સંગ્રામ અમર બાલ તુજ આ હજો,
એનો રક્ષણહાર ચૌદ લોકનો નાથ હો.

સૂર્યોદયે રમત જે કરવી મહાન –
તેના જ તાન મહીં રાત્રિ જતી વહંતી ;
ઉત્સાહ હર્ષભર ચોધ ઘુમી રહ્યો છે,
આજ્ઞા તણો ધ્વનિ સુણાય મહેલમાંથી.

માતા તણાં નયન મેઘ બની ઢળે છે,
આશિષમાં હૃદય એ ટપકી પડે છે;
પ્રત્યેક બિંદુ મહીં નિર્મળ આર્દ્રતા છે,
ઓહો ! વિધિ ચ તણું તખ્ત દ્રવી ગળે છે."

માતાનાં અશ્રુની સાથે ઢળે અશ્રુ હમીરનાં,
વિચારો આર્દ્ર એ હૈયે જાગતા કંઈ ભૂતના.

'અરે ! મ્હારે એ છે પ્રિયજન કંઈ આ રુધિરનાં !
ત્યજી તેને આવો ભટકી અપરાધી કયમ બનું ?
અહો ! શું મ્હારાથી નવ સુખી થશે કોઇ જ ઉરે ?
ક્ષમા શાની યાચું મરણવશ જાતાં પણ હવે ?

અરે ! બાલા ! બાલા ! તુજ નયન હૈયે ખટકતાં !
થવાયે તો થાજે પણ હજુ સુખી તું બહુ સદા !
હશે એ શું પ્રીતિ ? નહિ નહિ ! છતાં અન્ય પણ શું ?
પરંતુ કયાં ખોળું વીજળી સરકી જે ગગન શું ?'

હમીરનાં આર્દ્ર ગળેલ નેત્રો
ચોટી રહ્યાં છે ગઢવીમુખે જે,
ઇચ્છેલ તે સૌ બનતું નિહાળી
આરોટ કૈં રંગ નવીન ધારે.

વીરત્વ નારીનું બતાવવાનો
હેતુ બને જો પરિપૂર્ણ આજે —
ચંદા પછી સૌ ફરી પૂર્ણ દેશે
બારોટને એ નકી ખાતરી છે.

હુક્કાની ફૂંક એ લેઈ જમાવી ફરી કલ્પના,
હસી કૈં ચોધની સામે ચલાવે ફરી વારતા :—

" નભ ઘુંમટ તોડી ભરી એક ફાળ
પ્રકટે ખળળભળ ભાનુ બાલ;
એ ચંડીના કર તણો થાલ
ઢોળે અસુરનું રુધિર લાલ.

વાદળી નિકટ ઉભી સિંહરૂપ,
શોણિત પીએ ભૂખ ચૂસ ચૂસ;
ફાટી ગએલ અંગાર આંખ
દેશે કરી શું જગત ખાક!

અભિમન્યુનો સામો મહેલ,
ઝળકે ઉપર કંઈ કલશ હેલ;
રવિકિરણનો એ પ્રલય આજ —
ત્યાં આ અડગ કો ગિરિરાજ!

ત્યાં દૂર ઉભું સેન સજ્જ,
હયદલ અને પેદલ અબજ્જ;
ગડડડે ઝુલે કંઈ મતંગજ,
કુંભસ્થલે ટપટપક મદ.

ભાલા, કટાર, કંઈ ખડ્ગ, દંડ –
પાવક પહાડ સૂતો પ્રચંડ!
ચોપાસ ખાણટંકાર થાય –
વહ્નિ ફણે ફુંફવે વ્યાલ!

સહુ અડગ વીર દૃઢ સુભટ યોધ
વર્ષે સુરખ દૃગ ક્રોધ ક્રોધ!
નયને ખૂણે ઉભી રહી મૂછ,
માતંગ શુંઢવત ફરક ભુજ.

રણશૃંગનો ઉપડે અવાજ,
કંઈ દડદડે વાજીંત્ર વાજ;
ડંકો ડમકડમ – ભેર – ઢોલ,
એ ધ્વનિ અતુલ – ન થાય તોલ!

'હર હર' ઉઠ્યો ગંભીર નાદ;
ધડ ધડ વહે જ્યમ ઘન અષાઢ!
ગોળા તૂટ્યા ગ્રહ ભાનુ જેમ!
ઉખડી પડ્યું આકાશ કેમ!

કંપે ધરણી પર વૃક્ષ ઝુંડ,
કંપે અનિલની લહરી મંદ!
કંપે જલધિ તજી આજ માઝ!
કંપે ભૂતલ ને શેષનાગ!

ધ્રૂજે રિપુદલ છાતી દૂર!
પગ ખૂંજતાં ઉડી જાય ધૂલ!

ઊંધાં વહે નદનદી પૂર !
કંઇ પ્હાડ બનતા ચૂર ચૂર !
ધૂર્જટિ ઉઠે લઇ રૂંઢમાલ !
શિર પર ધરી લઈ કરિન ખાલ !

લઇ ડમરૂ ડાક જોગિની પિશાચ
કંઇ ભૂત સાથ કુદી કરે નાચ !
સુરલોકની કન્યા અનેક
વર શોધવા ઉઠી એક એક !

લઇ કરલતા પર કુસુમહાર
ઉડી વિમાને કરી કરી સિંગાર !
ગિરિગહ્વરે ઉદધિ અખાત –
જ્યાં સાથ ચાલે દિવસ રાત –

પાતાલ નભ દિગપાલ પાસ –
ઘૂમી રહી હજુ ઘોર હાક !
સજી સજ્જ છે બખતર કુમાર
સુણી હાક ઉઠતો સિંહબાલ.

મરડાઈ ઉઠતા અંગબાલ,
ફુટતી મૂછે દે હાથ તાલ;
સ્મિત અધર ફરકે લાલ લાલ !
મુખ પર ફરે છે રુધિર લાલ !

ચડી ચક્ષુ પર કંઇ રેખ લાલ !
કો અન્ય ઉગતો અરુણ લાલ !

ઉઠ્યો જલધિના મથન કાજ
વા ફોડવા નભ ઘૂમ્મટ આજ !

રગદોલવા નિજ કરથી કાલ
કે તોડવા જગ અંધકાર !"

હમીરનાં નેત્ર ભરાય રક્તે,
સંગ્રામના નાદ સુણાય કર્ણે;
એ હસ્ત એ મૂછ ભણી વળે છે,
ત્યાં વાત **બારોટ** તણી ફરે છે :-

"ભૂંડી સાંઢણી ! આજ રાત બધી ત્હેં શું કર્યું ?
જેનો ચાલ્યો નાથ તેને મેળવ – થાક કાં ?

અભિમન્યુ થાતો રથારૂઢ,
કંઇ શીષનાં નમી રહે પૂર;
ત્યાં કૈંક શશીના સમું નૂર
ક્ષિતિજે દિસે છે દૂર દૂર !

કો સ્વર્ગ ફુલડાં તણો હાર !
કો દિવ્ય હોળી તણી ઝાળ !
કો વીજળી તણી વહે ધાર !
સહુ જગત પર કો ધવલ ગાર.

પવનવેગની સાંઢ ! તુંને રંગ હજાર છે !
પીજે ઘીની નાળ પ્હોંચાડીને ઉત્તરા !

જેનો ઝાલ્યો હાથ **વીરે** તે મુખ ના દીઠું !
તે જોવાનું આજ બતાવનારી – સાંઢણી !

બાપુ ! બાલા ! બેન ! બે ટાણાં તું પૂજજે –
સાચો રાખી પ્રેમ ભવ આખો આ સાંઢણી !

દેનારાં તુજ હાથ – બેની ! મા ને બાપ તો !
પણ તુજ મીઠી લ્હાણ સાચી દેતલ સાંઢણી !

ઉતરી કુંવરી લલના બાલ,
ઝમકે નૂપુર શિરની ઝાલ;
અનિલે લળકી ઉભે કેળ
તેવી ઉભી અંગની વેલ !

કરતું મધુર સુખ સ્મિત મંદ,
રેડે અધર અજબી રંગ;
હસતાં વમળ પડતાં ગાલ –
પિયુનું થજો ઝાઝું વ્હાલ.

રાત્રિ બધી જાગી છેક,
નેત્રે પડી રાતી રેખ;
કેસર તંતુ કમલે સ્હોય –
જ્યોત્સ્ના મહીં ગુલ જ્યમ હોય.

સરકે હંસ સર પર જેમ
ચાલે યૌવના ઝટ તેમ;
પ્હોંચી સુભદ્રાની પાસ –
જેનું મુખ દિસે ઉદાસ.

શંભુસ્તવન કરતી માત,
નયનો ઢળ્યાં નીચાં શાંત;

છૂટા રહ્યા કાળા બાલ –
હરનો દીસે જાણે વ્યાલ !

નમતી ઉત્તરા પડી પાદ,
વાંસે ફેરવે કર માત;
મુખથી શબ્દ ના બોલાય,
ખાળ્યાં અશ્રુ ના ખાળોય.

ડુસકાં ભરતી માત મ્હોં. આ દેખી બેવડાં,
વધૂને છાતી સાથ ચાંપી પણ અંતે વદે :–

' બેટા ! ત્હારો નાથ મ્હારો વાર્યો ના રહ્યો !
ઘરડી માની વાત ના માની ! ચાલ્યો ગયો !

ત્હારા ઉરનો હાર, આ આંખડીનો હીરલો
ચક્રાવે ચડનાર જાશે રણમાં આ ઘડી !

તું બાલક નવ જાણ, પિયુને શે સમજાવવો,
એ યે બાલ અજાણ, વેનીલો હઠ ના મૂકે !

વેનીલા વર સાથ વેનીલાં ય થવું પડે !
પાછો વિનવી લાવ જો એ તુજ માને કહ્યું !

અપશુકની આ આંખ તુંને ના થાશે રડી !
મીઠી વાણી – બાપ ! તારી ભેર પરે થજો ! '

ગાલે આંસુ બોર અટકી ઉભું એકલું,
નિસાસાનો દોર સુખ મલકયે તૂટી પડયો !

દેવી ખિન્ન જરી ના થાય !
સ્મિતમાં ઉત્તરા બોળાય !

મુખ પર નવીન આવે તેજ !
ચળકે નયનમાં પણ એ જ !

જેવો પગ ધર્યો ગૃહમ્હાંય
તેવી ફરી પાછી બ્હાર ;
ભર ઉત્સાહ રોમે રોમ ,
પગમાં હામનું છે ઝોમ .

રથ છે આંગણે ઉભેલ ,
ઝળકે પતાકા ને હેલ ;
હીરાજડ્યા મોટા સ્તંભ ,
તેમાં શસ્ત્ર પૂરે રંગ .

ચોગમ ચક્ર ટાંગ્યાં દિવ્ય ,
ઉભાં અસ્ત્ર ખડ્ગો ભવ્ય ;
ઉપર ચિત્રમાં હનુમાન
તેડી ઉડે લક્ષ્મણ રામ .

વચમાં ઇન્દ્ર શો કુમાર ,
બેઠો કર મહીં લઇ બાણ ;
અશ્વો સારથી છે સજ્જ ,
સેના કૂચ કરતી અર્થ .

હરખે જોઇ પતિનું મુખ ,
કુંવરી થઈ રથઆરૂઢ ;
પિયુના વામ કરની પાસ
લીધું યુદ્ધરથમાં સ્થાન .

વાળી વીરઆસન દેવી,
બેઠી જગતઅંબા જેવી;
કમલે ભ્રમર ઝૂકે તેમ,
પતિને મુખે ચોટ્યાં નેન.

ચમકે અભિમન્યુ જોઇ,
પડખે આમ બાલા કોઇ!
સમજે નહીં આ શું થાય!
મનમાં કાંઈ એ મૂંઝાય.

પોતાની જ સ્ત્રી છે એમ
જાણે અભિમન્યુ કેમ?
ગઈ છે તેડવાને સાંઢ –
એને એટલી છે જાણ.

પોતાની ય સ્ત્રી એ કેમ
રથમાં આવી બેસે એમ?!
એ ના વીરથી સમજાય,
કોઈ સ્ત્રીથી કયમ બોલાય?

પ્રૌઢ હૃદયની નીક આત્માર્પણ ઔદાર્યની –
તે નવ સમજે વીર – જેનો પાઠ ભણ્યો નહીં.

પણ સ્થિર સુંદર રૂપ વયમાં તાજું આવતું –
ત્યાં દગ ફરતાં સ્નિગ્ધ પાઠ ભણાવ્યો કુદરતે.

જોઈ ચપલતા આટોપ –
જોઈ ખીલતો એ રોપ –

જોઈ આંખડીનો તીર -
ડૂબે અચંબામાં વીર.

આ તે કોઇ છે શું દેવી ?
ઉર સંભાવના છે એવી !
મુખથી નેત્ર ના ખેંચાય !
દર્શનની ન તૃપ્તિ થાય !

લાગી ગઈ દેવી ચોટ !
દિલડું થયું લોટંપોટ !
મીઠું મુગ્ધ ઉરનું તાન -
તેમાં ગયો ભૂલી ભાન !

ભમરો ખીડવા જેમ ઉઘડે ગુલાબની કળી,
ખીલે મુખડું તેમ કુંવરીનું સ્મિત મન્દમાં.

ઝરતાં ફુલડાં જેમ થંડી વાયુલ્હેરીએ
પિયુનાં દગને તેમ ઉત્તર દેતી ઉત્તરા :-

'દાસી આપની છું - નાથ !
શિષ્યા પાર્થની છું - નાથ !
જ્યાં જ્યાં આપ ત્યાં ત્યાં હું ય -
મ્હેલે જંગલે કે ક્યાં ય.

મ્હારો પતિ જ રણમાં જાય,
હુંથી ક્યમ અહીં ર્‌હેવાય ?
ચિન્તા રાખશો ના - નાથ,
ના હું ડરીશ સુણી રણહાક.

મુજને શસ્ત્રનો છે યોગ;
પાર્થે શીખવ્યો ઉપયોગ,
આપીશ નાથને હું સ્હાય,
શીખ્યું આજ સાર્થક થાય.

ઝૂઝે રણે વ્હાલો યોધ-
તે છે મ્હને જોવા કોડ;
તૃપ્તિ તે જ લેવા કાજ,
રણના રથે બેઠી આજ.'

પોતાની જે માત - નિત્યની ભાગિણી પાર્થની -
રડતી તે હમણાં જ જોઈ આવ્યો વીર છે.

તાજી અશ્રુધાર - દયામણું મુખ માતનું -
તે ફરીથી આ વાર વીરનયનમાં તરવરે.

સ્ત્રી તો કોમળ જાત - વીરપણું ત્યાં હોય ક્યાં?
અનુભવની જે બ્હાર તે આ વીર ન માનતો.

ત્યાં આ બાલાવેણ વિસ્મયદરિયો ભાસતો,
તેને પીતો તેમ અધર બે ય ઉઘડી રહે.

સ્ત્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય;
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય?
દેવા રજા મન ના થાય,
'જા' એ બોલ કયમ બોલાય?

એ મુખચન્દ્રનું સૌંદર્ય -
તેમાં અમી છે કંઇ દિવ્ય;

તેનું પાન કરતો જાય,
તૃપ્તિ કાળથી ના થાય.

આ ના હેવી કોય પણ છે નકી નિજ ઉત્તરા—
એ જાણે તવ ચોધ વિચારલહરીમાં તરે.

'લલનાઓ તણાં આ રૂપ—
ઓહો! સુધાના શા કૂપ!
એ લાવણ્યના સૌ ભાવ—
તેનો શો ગભીર પ્રભાવ!

એને જોઇ તો મ્હેં આજ
પણ ના કરૂં શું તે કાજ?
ભાસે યુગો વીત્યા સાથ!
મ્હારૂં હૃદય થાતું દાસ!

આ કો સભર મૃદુતાકોષ!
કેવો યોગ આ નિર્દોષ!
જોતાં થાક ઉતરી જાય!
દુઃખનો નાશ ક્ષણમાં થાય!

રણમાં ઝૂઝવું તે પાપ,
કરવો શત્રુનો ત્યાં ઘાત;
જાણે પોષવાનું પ્રીત,
પ્રેમે હારવું તે જીત.

શી છે ઘાત કરતાં જીત?
એ તો મૃત્યુની છે રીત!

જીવન યુદ્ધમાં શોષાય !
જીવન પોષતાં પોષાય !

બાલાઓ ! અહો ! સુકુમાર !
તમને સ્વર્ગ ખુલ્લું દ્વાર !
જગના સ્તુત્ય આ સૌ વીર
તે તો ક્ષારનું છે નીર !'

અહો ! કેવું હૈયું ઘનવત બન્યું છે **હમીર**નું !
દિસે છે એ હેલી મુખ પર સુધાની વરસતી !
અરે ! સ્વાતિ બિન્દુ ! તુજ પ્રિય તને છીપ મળજો !
તમારા સંયોગે જગત સહુ મુક્તામય થજો !

ભલે થાતા હાવાં શિથિલ કર આ ખડ્ગ પરથી,
ભલે છૂપા ભાવો તુજ નયન દેતાં સહુ કહી;
અરે ! કિન્તુ શાને તુજ ઉર નિરાશામય બને ?
રમ્યો આડો સૌથી પ્રણય ત્યમ તુંથી પણ રમે !

ગઢવી ! મારજે છાપો જે જે હો હજુ મારવી,
ઝીલનારૂં ત્હને આવું ના ના કોઈ મળે ફરી.

“ બાલાનું મુખ મૂક તેમાં દૈવી નાદ કો-
તે સુણતો **અભિમન્યુ**, ને જોતો મૃગબાલ શો.

જયઉત્સાહી નેન પ્રેમગરીબી વ્યાપતાં
કાંઈ યાચે તેમ ચોટ્યાં બાલામુખ પરે.

ચોટ્યાં નેન - દિલનાં નેન,
ઉઠ્યું મધુર ઝરણું - પ્રેમ;

પણ ના યુદ્ધ કૈં રોકાય,
હાવાં વિલંબે ક્યમ થાય?

ઉત્તર વાળવાનો કાળ
આવ્યો હવે – વીરા બાળ!
નીચે ધરી કરથી બાણ,
બોલે ઉત્તરાનો ભાણ: –

'તુજ ગુરુ – પિતા મ્હારા દૂર,
આ જો સજ્જ ઉભા શૂર;
છેટું યુદ્ધને ન જરા ય,
હુંથી ઉભું ના ર્‌હેવાય.

સ્ત્રી ના યુદ્ધમાં લેવાય,
શાસ્ત્રો કેમ ઉલ્લંઘાય?
ત્હારો કોડ – બાલા! આજ –
હુંથી કેમ પૂરો થાય?

ત્હારો કોડ ના પૂરાય,
જુદાં થવું – ના ઉપાય;
ત્હારા યોગનું સુખ તેમ
હુંથી ન તેટલું લેવાય.

આપું – ઉત્તરા! પણ કોલ,
પાળો પ્રભુ મ્હારો બોલ;
પાછો ફરી રણથી આજ
ભેગો કરીશ પંડિતસાથ.

સ્ત્રી કાં રણે ના લેવાય ?
એ સુખ કેમ ના દેવાય ?
એવો કરૂં છું તકરાર ,
ખુલ્લું પછી થાશે દ્વાર .

ચડતાં ફરી હું સંગ્રામ
લેઇશ સાથ તુંને – પ્રાણ !
કર તુજ ખંત પૂરી કાલ ,
માતા સહે રહેજે હાલ .'

હોતાં શાસ્ત્રનો પ્રતિષેધ
મૂકી ઉત્તરાને ઘેર ;
પણ એ બોલતાં એ વેણ
નેત્રે વહી અશ્રુરેલ .

ઉતરે ઉત્તરા લાચાર ,
ધડકે દિલે મ્હોટો ભાર ;
દૃઢ ઉર છે કર્યું કરી ઝોર ,
ખરતું તો ય આંસુબોર .

બાલાના હૃદયનો કંપ –
એ સુખ તણો ઘેરો રંગ –
તે પર સ્નિગ્ધ લોચન યોધ
ચોડી રાખતો ધરી લોભ .

નેત્ર વિખૂટાં છો બને ! ભલે દૂર હો અંગ !
પણ ધ્રુવ ત્યાં ધ્રુવમાછલી – એ જ પ્રેમનો રંગ ! ”

તૈયારી છે કસુંબાની, વારતા અટકી અહીં;
અંજળી આપવા લેવા તાણખેંચ શરૂ થઈ.

પાળાં રૂપેરી ત્રણ ચાર મ્હોટાં
કુંડી સમાં હાજર આ ફરે છે;
હુક્કા દિસે સૂઈ ઉઠેલ તાજા –
ભરેલ તે વાદળી શા ગડેડે.

બારોટજી બાંય ચડાવી ઊઠે,
એ ધર્મ તેણે જ હતો બજાવવો;
ટીપાં ઉપાડી નિજ આંગળીથી
શીરે ધરી રંગ કંઈક દેતા.

" રંગ છે સોખડા તુંને ! હોજો રંગ હમીરને!
વીજાને રંગ હો ઝાઝા ઘોડાં દેતલ જામને! " *

મીઠો કસુંબો ગઢવી કરે છે,
ચોપાસ કૈં અંજળીઓ ફરે છે;

* ગઢવી સૌથી પ્રથમ કસુંબો મીઠો કરે છે – પીએ છે – અને તે વખ્ત ધરાએલી અંજળીમાંથી અકેક ટીપું ઉપાડી શિરે અથવા પોતાના હાથની કળા પર ધરી દરેક ટીપે દાતાર, શૂરા અને સૌથી પ્રથમ પોતાને બંધાણ કરાવનારને – ગુરુને – રંગ – સાબાશી – આપે છે. હમીરને પણ રંગ આપે છે તેનું કારણ તે ત્યાં હાજર છે એ નથી; કેમકે એમ રંગ અપાતા નથી. રિવાજ પણ નથી, પરંતુ તેની મારવાડની કારકીર્દીએ એવા રંગ માટે તેને યોગ્ય બનાવ્યો હતો તેથી જ અહીં જેમ તેની ગેરહાજરીમાં તેમ જ હાજરીમાં રંગ અપાય છે.

મ્હારી કથાને તેના મારવાડના વાસ સાથે સંબંધ ન હોતાં તે વાત મૂકી દેવી પડી છે, તેને માટે મ્હને દિલગીરી થાય છે; કેમકે તે પણ કોઈ કાવ્યને – વીરકાવ્યને – શોભાવે તેવી છે, અને એ લખાય ત્યારે જ હમીરજીના ચરિત્રને ન્યાય મળ્યો કહી શકાય.

એ ઘેન ધીમે ચડતું દિસે ને
વેળા ય ના ભોજનને હવે છે.

નશાનાં ઘેન સૌ મીઠાં મીઠાં છો વિશ્વને બને;
પ્રેમના ઘેનમાં બીજું ના ના ઘેન કદી ચડે.

ફરીથી એ બાલા સરવર તણી યોધહૃદયે
સુણાતાં આ વાર્ત્તા રુધિર સઘળામાં તરવરે;
દ્રવી ચાલી જાતી મધુર સ્વરમાં ઇંદ્રિય બધી,
સમાતી ના આવી લહરી જિગરે કૈં ઉઠી ઉઠી :-

અહો ! તે બાલા શી મુજ હૃદયની તે રમણી એ
મને ક્યારે ક્હેશે-' તુજ સહ - પિયુ ! ચાલીશ રણે ?'
હશે ક્યાં તે વેળા પ્રિયઉર તણો કોડ પૂરતી ?
હશે - હા ! ક્યારે તે અસુરશિર વ્હેતાં નિરખતી ?'

ધીમે ધીમે ગળી ગળી જતી પાકતી ચાંદની આ
ચારે પાસે ધવલ સરખી દૂધની રેલ રેલે;
પ્રેમે થાક્યો અગર દિસતો ઘેનમાં કો નશાના -
તેવો ધીમે પદ ધરી વ્હે અષ્ટમીનો શશી આ.

વ્હોળું હતું મંડલ આજ આંહીં,
સમાસ ચોગાન વિના થશે ના;
ટેકી કરે એ ગઢવી ઉઠે ને
અહીં તહીં નોકર કૈં ફરે છે.

અક્કેકાને ઉપાડીને મૂકાતા દૂર ઢોલિયા,
ચાદરો પથરાઈ ને બાજઠો ય ઢળી રહ્યા.

પંક્તિ હવે સૌ પથરાઈ જાતાં,
થાળો ય ત્યાં સર્વ મૂકાઈ રહેતાં,
હમીરજી શબ્દ સુણે 'પધારો',
ને તાન મીઠું અટકી પડે છે.

પરીસવાનું શરૂ કામ થાતું,
પ્હેલું જ ત્યાં ભોજન ક્ષીરનું છે;
પરીસવાનું સહુ પૂર્ણ થાતાં
થાળી ફરે ચોગમ શર્કરાની.

વેગડાની કુમારીએ પકાવેલ રસોઇ છે,
પરીસે હાથથી જાતે બૂરૂ સાકરનું બધે.

મધ્યમાં યોધ બેઠો ત્યાં આવે પીરસતી હવે,
હસ્ત એ થાય લાંબો ને મ્હોં સામે મુખડું નમે.

કેવા નમે અવયવો ફુલની કળી શા!
કેવી સમાન સહુ અંગની પૂર્ણતા છે!
સંકોચ ને સ્મિત તણી હદ શાં રસીલાં
કેવાં દિસે નયનપદ્મ ઢળેલ અર્ધ!

મીઠું સ્રવે પ્રણયસ્રોત કટાક્ષમાંથી,
ગંભીર દૃષ્ટિ ઉરની સ્થિરતા જણાવે;
એ ભ્રૂકુમાન જયઉત્સવની પતાકા
સામ્રાજ્ય આ જગત ઉપરનું ભજાવે.

જે નેત્ર તાપ સમરાંગણના સહે છે,
તેને ય દર્શનથી થંડક એરવાને,

ચોજાયલી પ્રભુથી મૂર્ત્તિ દિસે નકી એ :
ને એ જ સર્વ શશી ખુલ્લું કરી બતાવે.

વિદ્યુતના પ્રતિ નવા ચમકારમાંથી
ભાસે રસાલ જગ જન્મ સદા ય લેતું –
પ્રત્યેક તેમ ગતિ આ લલના તણીમાં
આકર્ષનાર કંઇ નૂતન ઉદ્ભવે છે.

એ ગૌર છે વદન, ગૌરપણા મહીં એ
તેજપ્રભાવ કંઈ ચંદ્ર અપૂર્વ પ્રેરે;
એ ભાલ, ગાલ, દૃગ, નાજુક નાસિકાથી
આછાં ગુલાબી કિરણો ઝરતાં દિસે છે.

સામે જ છે શશી રહેલ હમીરજીની,
એ અર્ધ ચંદ્ર દૃગ એ નિરખી રહ્યાં છે;
આ કિંતુ ગૌર પરિપૂર્ણ સુધાંશુ ક્યાંથી ?
આશ્ચર્ય એ ચકિત આંખ નિહાળી ર્‌હેતી.

જે અર્ધ ચંદ્ર હમણાં જ નિહાળતો 'તો
ત્યાં પૂર્ણ ગૌર શશી ભાવભર્યો ક્યો આ ?
આ સ્વચ્છ આભ – નવ વાદળી એક છે જ્યાં
ત્યાં આ ક્યો નવીન વિદ્યુતનો લીસોટો ?

બાલા નમી હજુ ય પીરસતી જતી ને
એ હસ્તમાં નવીન ભાવ હજાર કંપે;
ક્યારે ગણે અતિથિ છે થઈ પૂર્ણતા તે
જોવા નમ્યું વદન યોધની આંખ સામે.

ઢોળાય થાળ અરધો મિજમાનને તો ,
તોયે ગળામણ હજુ નવ પૂર્ણ થાતું ;
એ તો પ્રભાત સુધી પૂર્ણ નહીં થવાનું ,
બેઠો અહીં અતિથિ આત્મલગામ ખોઈ.

પોતે ગણેલ શશી પૂર્ણ કળા ભરેલો
તે સ્ત્રી જ છે – વદન છે – સમજાય છે એ ;
કિંતુ વિશેષ કંઇ ખાતરી થાય હૈયે
ને એ થતાં જિગર શીત દવે ગળે છે .

તે તે તડાગ પરની પનિહારી બાલા
ને આ ઝુકી અહીં સુધા પીરસી રહી તે
છે એક એક જ નકી ! નકી એ જ એ છે !
શાં એ ઉરે મધુર સ્વપ્ન વહી રહ્યાં છે !

જે દર્શને હૃદયને હલવી મૂક્યું 'તું
તે ઈષ્ટ દર્શન ફરી અહીંઆં કહીંથી ?
જે દર્શને દિવસ કૂચ મહીં વધાર્યો
તેની ય આ સફલતા બનવી કહીંથી ? !

એ નેત્રની સફલતા અણચિન્તવીથી
સિંધુ ફૂદે તટવિહીન અજાયબીનો ;
ભૂલી ગયો અતિથિ પીરસનારને છે
અન્ય સ્થલે પીરસવાની રજા જ દેવા .

સામે જ બેઠા ગઢવી તહીં છે ,
તે દૃષ્ટિ આ સર્વ નિહાળી રહે છે ;

સ્વદૃષ્ટિને પાર પડ્યું જ માને,
આનન્દનો વેગ ઉરે ઉડી રહે.

કુંકાવટી નાયક ભીલનાને
ઉત્સાહમાં હસ્ત મહીં ધરે છે;
વૃદ્ધા અવસ્થા ઉડી ક્યાંઇ ચાલી –
બારોટજી બાલક શા ઉઠી ઉભે.

વિસ્મયે વેગડો ઉઠે ધોળી મૂછ હસી રહે;
જોઈને જોડલું આવું હર્ષાશ્રુ નયને વહે.

ચોટ્યાં હજુ નયન એકબીજા મહીં છે,
મીઠી ઘડી હૃદયમાં ધડકી રહી છે;
આનંદ અમૃત તણા ગરકાવ માંહીં,
એ સ્નિગ્ધ આર્દ્ર અભિષેક બની રહ્યો છે.

ત્યાં ભીલનાયક કરે જઇ ચાંદલો, ને
બારોટજી કરથી અક્ષત ચોડી દે છે;
કન્યા તણો કર ગળામણથી ભરેલો
લેઈ હમીરકર નાયક સાગતો આ.

એટલું થાય ત્યાં જાગે – આવે ભાન હમીરને,
ઘેરી એ આંખડી તેની ખેંચી લે મુખથી હવે.

આ પૂર્ણ છે સહુ જ ઈષ્ટ બની રહેલું –
છે એટલું ય સમજેલ કુમાર યોધ;
બ્રહ્માંડતખ્ત પ્રભુ અર્પી અહીં રહ્યો આ –
તેનું ય ભાન ઉરમાં ઉછળી રહ્યું છે.

પોતે જવાનો પણ કાલ યુદ્ધે –
એ વાત હૈયે ખટકી ઉઠે છે ;
સૌ ક્ષેમ પાછું જ ફરાય ત્યાંથી ;
શી ખાતરી તેની થઈ શકે છે !

તો આ બિચારી અનભિજ્ઞ બાલા
અખંડ સૌભાગ્ય સમી દિસે જે –
સૌભાગ્ય તે હસ્ત સહે લૂટીને
વૈધવ્ય દેશે ક્યમ પ્રેમ તેને ? !

ઊઠતાં ઉર્મિ એ ઉરે સાવધાન થઈ ગયો ,
અગાડી દીર્ઘ થાતો તે હસ્તને કબજે કર્યો .

મીઠાં દયાર્દ્ર નયનો જલમાં તરંતાં ,
એ ભીલનાયક તણાં નયને લગાડી ,
એ સાહસિક ગતિને અટકાવતો એ
જે છે ઉરે ટપકતું – વિનયે કહે તે :-

" અહો ! ત્હારી કન્યા – મુજ હૃદય તેને વશ બન્યું ,
ખરૂં કે ચાહું છું, અધિક મુજને એ જીવનથી ;
ખરૂં કે એ વિના જગત સઘળું શુષ્ક મુજને ,
બધું સાચું સાચું પણ નવ ઘટે તે ક્યમ બને ?

અહો ! તેની પ્રાપ્તિ મુજ હૃદય પુણ્યોદય ગણે ,
અહો ! એથી બીજું જગ પર સુભાગ્યે ક્યું હશે ?
ગયાં સ્વર્ગોનાં એ સ્વપન સહુ એને નિરખતાં !
બધું સાચું કિન્તુ પ્રણય ક્યમ દેશે દુઃખ ભલા ? !

હવે છે ના ઝાઝો જગત સહુ સંબંધ મુજને,
રસીલું વા સૂકું પણ સહુ હવે સ્વપ્ન સરખું;
અરે! સ્વપ્ના માટે મૃદુ જીવન ડોળી કયમ દઉં?
કળી ચૂંટી લેઈ મરણવશ તેને કયમ કરૂં?!

જવું મ્હારે યુદ્ધે – મુજ કર હવે તો શબ સમો,
અરે! તેનો તેણે ઘટિત નવ આલંબ ગ્રહવો;
કહેતાં આ બોલો મુજ જિગર લાચાર દુખિયું,
છતાં હું તો એવી મૃદુ કળી સ્વીકારી નહીં શકું."

બારોટ આ વાત સહુ સુણે ને
નીચે ઢળ્યાં છે નયનો વિચારે;
ઘડીક એ યોધમુખે ફરે ને
નેત્રો ફરી ભૂમિ પરે ઢળે છે.

એ ભીલના નાયકની કુમારી
હમીરજીથી પતિ અન્ય સારો
ક્યાં વિશ્વની ઉપર પામવાની?
બારોટજીને દૃઢ એ થયું છે.

ચંદા ભણી એ નયનો ફરે ને
એ મ્હોં તણા ભાવ નિહાળી રહે છે;
જાણે કંઈ આમ પુકારી ઊઠે :–
'બાપુ! રુચે તે સુખથી કરી લે!'

બાલાઉરે છે ધડકી ઉઠયું કે,
પ્રીતિ વધારે ધડકી હશે ક્યાં?

સંકોચ, લજ્જા, દુનિયા, વિચારો
તોડી દઈ પ્રેમ કુદી ઉઠે છે.

જે માલા ગઢવીકરે લટકતી તાજાં ફુલોની હતી –
જે એ યોધઉરે જ ભોજન પછી પ્હેરાવવાની હતી –
તે માલા કરમાં લઈ કુંવરીએ અર્પી દીધી યોધને,
ના–હા કૈં કરવા તણો સમય ના બાકી રહ્યો છે હવે.

સરતટ પરે ગૂંથાયાં તે તરો ઉદધિ મહીં,
અનુકૂલ વહો વાયુલ્હેરી સદૈવ શઢો ભરી;
અમર રસ કો – તેનાં લ્હાણાં ભવોભવ પામજો;
તમ હૃદયનાં ઊંચા સ્વર્ગે સદા નયનો હજો.

હર્ષાશ્રુ એ ગઢવીનાં નયને વહે છે,
સંસારકાર્ય સહુ પૂર્ણ થયાં દિસે છે;
એ યુગ્મનાં ફરી ફરી દુખણાં લીએ છે,*
આશીષ હર્ષલહરી ઉભરાઈ વ્હે છે: –

"સુખડાં લાખ હો તાજાં! નીલો બાગ સદા હજો!
"ચાંદલો ચૂડલો ત્હારો – બાપુ! બ્હેન! અખંડ હો!"

* * * *

રજની આ વહતી મૃદુતા ધરી,
પતિ કને નવલા લલના જતી;
વદન એ પિયુના ઉરમાં સરે,
જ્યમ શશી નભમાં ઉપરે તરે.

* દુખણાં સ્ત્રીઓ જ લે છે, પણ, બહુ આનન્દમાં આવી જઈ આશીષ દેતાં, દેવીપુત્રો – ચારણો પણ માતાની પેઠ જ પોતાના અન્નદાતાનાં – બાલકોનાં દુખણાં લે છે.

સર્ગ ૪

પડાવ

સ્રી – જે સૌ ઉપકારની વિવિધતા, સંસારની રોશની,
ઉષ્મા વિશ્વવિહારની, રસિકતા સાક્ષાત જે ઈશ્વરી;
જેની સુન્દરતા, કૃપા જગતને આહ્‌લાદ પાઈ વહે -
તેને આ મુજ બીન સોંપી શરણું, તેને જ ગાતું રહે.

સભર વિહરે લાલી લાલી છવાઈ છવાઈ આ,
કુમકુમ ભર્યાં શું બાલાના મૃદુ ચરણો ફર્યાં;
શરમ કરતી મુગ્ધા જાગે પિયુઉરથી સરી -
ત્યમ થરથરી તાજા સ્નેહે ઉષા નભમાં તરી.

જગત સઘળું પોઢ્યું – કર્ત્તા તણું શિશુ – શાન્તિએ,
જરી પણ – અરે – એને કાંઈ ટકોર પડે રખે;
કરુણ હૃદયે એવું ધારી ઉષા સ્મિતમાં રમે,
મધુતર કંઈ મીઠાં સ્વપ્ને ગુલાબી કરે ભરે!

કલરવ કરે તે પંખીડાં સ્વરો નિજ ફેલવે,
પ્રભુપ્રણયના મીઠા લ્હેકા જનશ્રવણે ભરે;
અનિલ લહરી ગાતી નેત્રો બધાં ય ઉઘાડતી,
પણ રાસકડાં જાગેલાંને જરાક સુવારતી.

પ્હેલી વસન્તવત જે ઉરમાં ફુટેલી,
પ્હેલી જ મ્હેક વતી મસ્ત કરેલ અંગો –
તે કસ્તુરી મહીં જ ભાન બધું ભૂલીને
સ્વચ્છન્દમાં ઉપવને મૃગ જેમ ખેલે :

તેવો વિહાર રજની અરપી ગઈ જે
સૌન્દર્યપૂજનની પ્હેલી જ પ્રેમજ્યોતિ –
તેને જ ગાઢ હજુ ચાંપી ઉરે જડંતો
નિદ્રા મહીં ય રસ ચૂસી રહ્યો યુવાન !

આકાશથી ઝરતી ઝાકળ મોતીડાંની
એ દંપતિશયનસ્થાન વધાવવા જે,
એ તૃપ્તિના જ સ્વરને શરણાઈ ગાતી
મીઠા પ્રભાત તણું ઘેન વધારવાને.

સંગ્રામ ને જય તણા પ્રિય મિત્ર જેવા
ડંકા તણા ઘરરર ઘોષ ઉઠે બગીચે,
બ્રહ્માંડજીત ઉર તૃપ્તિ મહીં વિરામ્યાં –
તે કિન્તુ એ સ્વર વતી ઝબકી શકે ના.

તો યે ન છે ઘટિત એક જ લ્હાણ લેવી
આશૂકસ્પર્શ પછી કાંઈ બધાં ય ચાખે,
પ્રેમી હમીર ! ફૂલડાં ચમને રમે આ –
એ તૃપ્તિની નજર ફેરવવી ઘટે ત્યાં.

ને, એ જ વાક્ય વદતો રવિ લાલ ઉગે
એ સ્નેહની મધુર સોડ તપાવતો કૈં;
એ હૂંફ તો અનુભવાઈ બહુ ય વેળા –
આજે તહીં ય પણ નૂતનતા ભરી કૈં.

આજે બધાં કુસુમની સુરભે ફરી છે,
આ વાયુનાં ય મૃદુ ચુમ્બન આજ જુદાં;

તાજું અને નકી પુરાતન વિશ્વ આખું
કો એક નૂતન વિહાર મળી જતાંમાં.

ઊઠી હમીર નિજ શસ્ત્ર ધરે શરીરે,
ચંદા નમી કવચની કડીઓ ભરે છે;
જે શસ્ત્ર કાલ કડવાં ઉર માનતું 'તું-
તેથી વિશેષ મધુ આજ બની શકે શું ?

તાજા પ્રભાત સમું ચુમ્બન એક તાજું,
આલિંગન પ્રકટ હર્ષની છાપ જેવું,
એ પ્રેમના વચન શી તીરછી નિગાહ,
ને યોધ દ્વાદર થકી ઉતરી પડે છે.

છે સજ્જ ત્યાં નાયક ભીલનો એ
બારોટજી ને નિજ મિત્ર સાથે;
આશિષ, આનન્દ અને મજાક-
એ દૃષ્ટિઓ યોધ સ્વીકારી લે છે.

ભીલો સહુ અશ્વ પરે ઉભા ત્યાં
હારો નમે વાંકડીઓ મૂછોની;
વસ્ત્રો પતાકા કંઇ રંગવાળા-
શસ્ત્રો સહે છંદ ધનુ રચે છે.

બે પ્રેમરાજ્યો કરનાર એક
જે લગ્નની સાંકળ છે ઘડાઈ-
તેની કડી એક બની જઈને
યુદ્ધે ચડયો નાયક ભીલનો એ.

ચંદા હતી જીવન વેગડાનું –
એ આપતાં દેહ અપાઇ ચાલે
આનન્દનું બીજ વસે જઈ જ્યાં –
ત્યાં : ત્યાં જ દોરાઈ વહે બધાં એ.

એ ભીલના નાયક સાથ ચાલી
ભીલો તણું સૈન્ય ગયું અગાડી;
એ કૂચનો માર્ગ બતાવનારી
ધૂલિ દિસે દૂર ગુલાલ જેવી.

હમીરનું પાછળ સૈન્ય રહે છે;
એ યુદ્ધનો કેસરિયો પ્રવાહ;
સૌરાષ્ટ્રનાં ભૂષણશા તુરંગો
ભાલા સુધી કૂદી કુદી રહ્યા કૈં.

મીંઢોળ બાંધેલ યુવાન રાજ
બારોટ સાથે વચમાં રહ્યો છે;
ચંદા રથે પાછળ પાસ આવે,
આનન્દની કો ત્રિપુટી દિસે આ.

પ્હેલો રવિનો કરસ્પર્શ થાતાં
પ્રસન્નતાની કલી ઊઘડે કો,
વીરત્વના સ્વાંગ મહીં સ્મિતાળી
તેવી દિસે કોમલ વીરબાલા.

શશી તણાં બે બચલાં સમા બે
રથે જુત્યા છે બલદો રૂપાળા;

દેવી ઉઠી કો વરદાન દેવા,
તેવી દિસે આ સ્મિતમાં નવોઢા.

ઉગતો ભાનુ આ તાજો રાત્રિનાં સ્વપ્ને હજુ
દંપતિને શિરે ઢોળે સ્વપ્ન રંગીન કો મધુ.

જે મીઠી લહરી ઉષાવદનમાં અર્પાઈ શુભ્રાંશુથી,
જે ત્યાંથી ખસતી ગળી સરી પડી ભાનુમુખે ખેલતી;
જેના તેજ વતી ક્ષણેક્ષણ ફુલી ગાતાં બન્યાં ’તાં વનો –
તે લ્હેરી ગઢવીઉરે કવિતનો પોષાક પ્હેરી રમે.

દેવીભક્ત તણાં રસાળ નયનો, એ શક્તિલીલા બધે
જોઈ પી રસ વૃદ્ધતા ત્યજી દઈ આનન્દ ગાતાં બને;
વિશ્વે જેમ ન દાનવીર કદિ યે કો દ્રવ્ય રાખી શકે –
તેવા આ ગઢવી ય કાવ્ય વહતાં રોકી ન તેને શકે.

પ્રભાતે દેવીને રોપી, ભાવનિષ્ઠ બની જતાં
ગુલાબી શી પ્રવાહી આ રમે કાવ્યની રેલમાં :–

“ જય ! જય ! માત ! દુર્ગા માત !
“ કોમલભાવિણી સાક્ષાત !
“ ધરતી રૂપ સુન્દર બાલ !
“ સરતી શું નભે તત્કાલ !

“ તુજ કર ઉપર ઘુમ્મટ વ્યોમ –
“ નખના બિમ્બ સરખો શોણ !
“ પદની મેંદીની આ શોપ
“ રંગે વાદળીના કેશ !

" ત્હારી માગનારાં મ્હેર
" લવતાં પંખિડાં ચોમેર :
" રમતાં ઠણુકતાં નૂપુર –
" તેના નાદનું આ પૂર !

" જેની દેવગણને સ્હાય ,
" જેનાં ગીત નારદ ગાય ,
" તે તુજ ચરણુની રજ આજ
" પામું હું ય ગાવા કાજ .

" અરએ ! કેમ છૂપી દૂર ?
" ક્યાં તું છુપવશે તુજ નૂર ?
" જગ આ ગાય રોમે રોમ
" તે તુજ પાત્રનો પી સોમ .

" રમતાં ગોળીઓ ઉડેલ –
" તે આ ભાનુ ત્હારો ખેલ !
" ત્હારા ખેલનો વિસ્તાર –
" તેનો દાસ ભાસે કાળ !

" રડતું વિશ્વનું આ ચાક
" કુંડલ કર્ણનું તુજ – માત !
" તેના હીરલાની ઝાંઇ
" દેખે કવિ , શૂરા , સાંઇ !

" તુજને સુરા જે અર્પાઇ –
" જાણે સ્વાદ વિરલાં આંહીં ;

" સીતા જાણુતી' તી નેક,
" જાણે જિગર મ્હારૂં એક !

" પ્યાલો ભર્યો કાલિદાસ
" મીરાં ગઈ પી તે ખાસ !
" તે તુજ મોહિનીની મ્હેર
" બાવાઓ કરે પી લ્હેર !

" જગની સુન્દરી તુજ તાન,
" મોહક રૂપ ત્હારી સાન ;
" જેના દોરમાં સંસાર
" મીઠો અને છોડી ખાર !

" જેનો ભાગ્યશાલી લેખ –
" તે તો પામતા એ કેફ !
" એ તો સ્વર્ગમાં પીવાય,
" ફોરૂં એક અહીં લેવાય !

" કોને સુરાનું દે પાન !
" કોને અન્ય મીઠી લ્હાણુ !
" કોને એક તિરછી આંખ !
" વાગે સ્નેહની જ્યાં પાંખ !

" હેતી ક્યાંઇ વત્સલ છાય :
" મદિરા પય બની વહી જાય !
" ખોળે કોઇ રમતું બાલ :
" આસવ ઘૂઘરે દે તાલ !

" મદિરા મેઘની એ ધાર !
" ગાવો કેમ તેનો કાર !
" બાલે ! દિવ્ય ત્હારૂં સૌમ્ય –
" તેનો બધે કંપે તાર !

" પ્યાલા તણું ખપ્પર થાય !
" સીસો ત્રિશૂલે ટીંગાય !
" કરડી ભમરની તીખાશ !
" એ તો દૈત્યદિલનો ત્રાસ !

" સ્ત્રીનું રૂપ એ તલવાર
" જાણે યોધ એની ધાર !
" મહમુદ રોળવાને કાજ
" બેઠી ક્ષત્રિકર જે આજ !

" આવા યોધને ધરનાર
" ઉદરે – તે જ તુજ અવતાર !
" સુન્દરભાવિણી સાક્ષાત !
" જય ! જય ! માત ! જય ! જય ! માત !

" મહીપતિ યોદ્ધા લાખ અબળા વિણ નબળા નકી !
" કુંકુમભર એ હાથ જ્યાં જયડંકા ગડગડે !

" ગોહિલરાજ હમીર ! તુજ કર પર , તરવાર પર –
" એ જ કૃપાની સ્થિર પાંખ હજો તુજ સાથમાં ."

પિયુ પ્રિયાનાં – સુણી શ્લિષ્ટ કાવ્ય આ –
સ્મિતે ભર્યાં 'તાં નયનો મળી મળી ;

ઉરે તણી ગોઠડીઓ કરી કરી,
ધરે રવિનું જયમ તેજ ચન્દ્રમા.

હમીરજીના ઉરમાં પડેલ તે
હજુ નવી કાલની છાપ સૌ હતી,
હજુ રહી સ્નેહની શ્રેણિ એ કુદી,
ઉરે રમે તે પણ કંપ એ જ એ.

ખરૂં જ કે એ ગત ઝિન્દગી બધી
સખી વિના વ્યર્થ જ માનતો હતો;
સખી સહે જે રસ ઈશ અર્પતો–
તે પાનમાં લાગણીઓ ગળી હતી.

પરન્તુ સ્ત્રી સર્વ પ્રકારમાં અહીં
પ્રધાનતા ભોગવતી રહેલ શું ?!
નકી બધું આ ગઢવી કહે નવું–
રૂણે ય દૂર્ગાંભયતા રચેલ શી !

જરા નવું હાસ્ય મુખે પ્રકાશતું–
બારોટ શ્લાઘામય ભાસતાં અતિ;
"પુરુષની કીર્ત્તિ જરીક તો હતી"!
એ હાસ્ય એ વાત અગાડી મૂકતું.

ગઢવી તો ચડેલા છે કવિતાના જ આસવે
હુક્કાની ફૂંકની સાથે કાવ્યની ઝરણી કૂદે :–

"છોડી વિશ્વ, છોડી રાગ,
"તપતા તપ મુનિ ઋષિ લાખ,

" ચિત્તે રાખતો ૐકાર–
" વાગે બ્રહ્મનો જ્યાં તાર.

" રોળી વાસનાનું સેન,
" શોધી ખાકમાં નિજ ચેન,
" જંગલ વસવતા એકાન્ત,
" ચિતડું એમ થાતું શાન્ત.

" એ તો નાવડું રસહીણ,
" ખારા સિન્ધુનાં એ ફીણ;
" હું તો ગાઉં બીજું ગાન,
" દેવી તણું એ તો તાન.

" એ તો અન્ય મીઠો રાહ,
" રસનો અમર તેજપ્રવાહ;
" સુન્દર આંખડીના રાગ–
" એ એ રાહના સૌ બાગ.

" દિલની ઊડતાં જ્યાં છોળ–
" બનતું વિશ્વ બોળંબોળ;
" તિલની ગાલ પરની સેવ–
" તેમાં ધ્યાન, દેવી, દેવ.

" હુંપદ ઉપર મારી મેખ,
" યોગમાં એ જ સાફૂ દેખ;
" દિલનો તોડતાં સંકોચ,
" છેલ્લું જ્ઞાન, છેલ્લો ભેખ.

"કવિઓ ગાન એનાં ગાય,
"સુન્દર પાંખડીને સ્હાય;
"મદિરા દેવી ત્યાં જે પાય,
"તેમાં ખલક ઝૂકયું જાય.

"નવરસ વાસનાનો ખેલ!
"પ્રેમ જ કેન્દ્રમાં શોભેલ;
"પ્રેમ જ અલકનો ઉપભોગ,
"છેલ્લો વિશ્વનો ઉપયોગ.

"જગમાં પ્રેમનું જે સ્થાન
"તે તો દેવીની સ્ત્રી-સાન;
"મ્હેં તો એક અમ્બા સેવી,
"જય જય! દેવી! જય જય! દેવી!

"માળા ફેરવું ત્યાં એ જ,
"રણની હાકમાં એ એ જ;
"દૂર્ગા માતનું આ ગાન-
"જાગત ઊંઘતાં એ એ જ.

"સંહારે ચડે મુજ માત-
"ત્યાં યે પ્રેમભીની ભાત;
"ક્ષત્રિખડ્ગ જે વખણાય-
"રક્ષણ કાજ તે વપરાય.

"વખણાઈ ગઈ સમશેર-
"તેમાં કંઇક સ્ત્રીની મ્હેર!

"દેવી ! પ્રીતિ તું સાક્ષાત !
"જય જય ! માત ! જય જય ! માત !

"જંગજીત રણનાથ અબળા વિણ નબળા બધા !
"કુંકુમભર એ હાથ પુષ્પમાલ તલવારની !

બારોટજી આ સમજાવતા'તા
એ પ્રેમની દેવી ખડી કરીને ;
એ વાત ચાલી હજુ જ્યાં રહી છે
હમીરપત્ની રથ તારવે ત્યાં .

ત્યાં પાસ છે કો હરણું ઉભેલું
તેની ભણી એ રથ ચાલતો થયો ;
બારોટ ને યોધ તહીં જ ચાલે
નીચે જ જોતું મૃગ તો ઉભું હજુ !

ચાંચલ્ય તો જાતિ તણો સ્વભાવ –
એ આજ ક્યાં દૂર થયો મૃગેથી ? !
કો વજ્ર શો શાપ શિરે પડયો શું –
પાષાણનું શું મૃગ છે બની ગયું !

એ ભીરુતા નેત્ર તણી નમીને
ગળી રહી દારુણ શોક માંહી ,
કો હસ્તિની શુંઢ મહીં દબાતાં
જેવો ગળે છે રસ પોયણીથી .

તેની જ પાસે પદમાં પડયો છે
તેનો જ સાથી મૃગલો ઘવાઈ ;

ચોટી રહ્યો છે હજુ તીર હૈયે
મૃત્યુ તણા મ્હોં મહીં રક્ત વ્હેતું.

સાહા ઉભીને વ્રણ નેત્ર ચાટે,
તેને ય એ ઔષધ વ્યર્થ ભાસે;
તો યે – અરે! સ્નેહ તણો જ ધર્મ –
બજાવતી છેવટ હોય ના શું!

'નહીં! નહીં!' એ રડતાં હતાં દૃગો
દયાભરી દૃષ્ટિ મિલાવી યોધથી;
સામે પ્રવાહે રણમાં જનારૂં
એ દૃષ્ટિથી એ ઉર સ્થંભી ઉભે.

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે,
'એ ઘાતકી શું ફરી તીરવાળો!'
રે! માનવીને મૃગલી પિછાને,
ન્હાસી જવા શક્તિ ન કિન્તુ હાવાં.

છતાં ય અશ્વો હજુ પાસ આવે,
દૂરે જરા એ મૃગલી ખસે છે;
ચોટેલ એ દૃષ્ટિ તહીં જ તો યે
'નહીં! નહીં'ની ફરિયાદ રોતી.

એ માનવી એ મૃગ પાસ ઊભાં,
જરા વધુ દૂર મૃગી ખસે છે;
પ્રભુ કને રાવ પુકારતી શું –
આધીન એ દૃષ્ટિ તહીં જ ચોટી.

મૃગી થઈ દૂર જ – એટલું એ
છેલ્લી ઘડીમાં પણ જાણતો ’તો ;
છેલ્લા ય શ્વાસો મહીં સ્નેહન: એ
નિઃશ્વાસને ખેદથી ચોધ જોતો .

છેલ્લો જ એ સ્નેહ તણો નિસાસો –
સમુદ્રના ઊર્મિ સમો રસાળો ;
ચાલી જતી શ્વાસની ઓટ માંહીં
છેલ્લું જ મોજું ભરતી તણું એ .

સામે જ ઊભેલ હમીરજીને
મૃત્યુની દૃષ્ટિ ઠપકો દઈ કૈં
નિઃશ્વાસ ને ત્યાગ મહીં ઠરે છે ,
ધરી રહે છે પછી ભાવશૂન્યતા .

સંસારની સત્વપ્રધાનભાવિણી
જે દેવીને ચોધ સુણી રહ્યો ’તો –
તે સર્વવ્યાપી તણી મૂર્ત્તિ આંહીં
હમીરની દૃષ્ટિ પરે તરે છે .

બની શકે તો મૃગને બચાવી ,
તેની મૃગીને ફરી સોંપવાને
ઈચ્છા ઉઠે ચોધઉરે પરન્તુ
નિઃશ્વાસથી ના વધુ કૈં બની શકે .

દવા તણો કાળ બધો ગયો છે ,
ઉપાય તો મૃત્યુ તણો રહ્યો છે ,

દયાલુને એ ઉરની દયામાં
રહ્યો હવે તીર જ એક ખેંચવો.

એ ખેંચતો તીર **હમીર** છેલ્લે
બ્હારોટ સામે નિરખી રહે છે;
એ નેત્રના નીરની તૃપ્તિ માટે
ઇલાજ **બ્હારોટ** કને નહીં કશો.

ચાલી ગઈ છે હરિણી ય હાવાં,
હમીરને ચાલવું જવું જ બાકી;
અશ્વે, રથે માર્ગ ફરીથી લીધો,
મુસાફરોથી અટકાય કેટલું ? !

રજા ઉષાને દઈ દૂર રાખી
શતાશને શ્વેત કરી દઈને
આ એકલો **ભાનુ** નભે ચડયો છે,
ઉજાસ પૂરો કરવો જ જ્યાં ત્યાં !

હીરા તપી ઈશકીરિટનો આ
છાયા તરુની મધુરી કરે છે;
પંખી સુવે વ્હાલ મહીં ફરીથી,
આનંદ વારો સઘળે ધરે છે.

પંખી નીચે **લશ્કર**ના પડાવો,
અહીં તહીં સૌ પથરાઇ જતા;
એ દંપતિ યે ઉતરી પડે છે,
છાયા મૃદુ છે સઘળે સમાન.

વિશાલ વૃક્ષો વડનાં ઉભાં ત્યાં,
પાસે નદી કૈં મધુરૂં લવે છે;
ચ્હંદાઉરે એ મૃગલી રડે હજુ,
આરામ નિઃશ્વાસ સહે ઢળે છે.

ન્હાનું દિસે પાસ જ ગામડું કો,
ત્યાં વ્યોમમાં ધૂમ્રની આકૃતિઓ,
જાણે કુદી શ્યામ મૃગો ફલંગે,
દોડી જતા પારધિપાશથી શું!

બાંધી અશ્વો તરુ સાથે, જાજમો પથરાય છે;
અંજળીમાં કસુંબાના રાતા રંગ ભરાય છે.

દેગો કૈં લશ્કરી મ્હોટી ચૂલે ગીત કહી રહી –
ઊડતો કૈં ગરીબોને ધુંવા સાદ કરી કરી.

એ ગામમાં ચારણ કોઇ હોય તો
નિમંત્રવાની રીતિ ક્ષત્રિઓની;
એ કામ બારોટ બજાવવાને
તૈયાર થાતા લઇને કસુંબો.

સંબન્ધ ક્ષત્રિ સહ બ્રાહ્મણોનો
શિથિલ કૈં કાળક્રમે થયો ’તો;
સંબન્ધ એ ચારણ સાથ હોવાં
દિને દિને ગાઢ થતો જતો ’તો.

સાહાય્ય જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિઓની –
તેણે હવે શસ્ત્ર ત્યજી દીધાં ’તાં;

ક્ષત્રિ હજી બ્રાહ્મણને નમંતા,
તે તો હતો માત્ર વિવેક જૂનો.

એ બ્રાહ્મણોની કટુ ઔષધિઓ
શાસ્ત્રો મહીં માત્ર છુપી રહી ’તી;
શ્લાઘા તણા ચારણ ઘોઘવાઓ –
તે પામતા આદર મ્હેલ માંહીં.

એ ચારણો માન ન પૂર્ણ પામતાં
છતાં, કને ચાબુક રાખતા ’તા;
એ દેવીની જીભ અકીર્તિ ગાતાં
વૃથા થતાં ઝિન્દગી મૃત્યુ બંને.

આધાર ક્ષત્રિ પર રાખનારા
‘વખાણવું’ એ જ ગણી ગુઝારો,
આ ચારણો બ્રાહ્મણના હકો કૈં
પામ્યા હતા સૌ દરબાર માંહીં.

મીઠો થતો ચારણથી કસુમ્બો.
ઊંચાં હતાં આસન ભોજનોમાં;
યુદ્ધે ય એ ગીતથી ઝ્હેલ થાતી –
મૃત્યુ પછી જે યશ દીર્ઘ ગાતાં.

ક્ષત્રિ ય એ ગીત તણાં ગૃહોમાં
સન્માનનો કૈં હક રાખતા ’તા;
બારોટજીઓ પણ ખાતરીમાં
મીઠા હતા ક્ષત્રિ અતિથિઓને.

એ ગામમાં કૈં ફરી આવવાને
બારોટજી સાથ હમીર ચાલ્યો ;
બારોટને ખોટ ન વાતની કૈં
એની સહે મંજલ સર્વ ટૂંકી .

મેડી તહીં ચારણની જ પ્હેલી ,
છૂપી રહે તેની ન ઝૂંપડી એ ;
બહાર છે ગોહિલરાજ ઊભા ,
બારોટજી ભીતર જાય છે ત્યાં .

સ્ત્રી ત્યાં એક જ એ ગૃહે ઉભી હતી , સૂનું દીસે છે બધું ,
થોડા કાળથી કોઇ યે પુરુષની ત્યાં હાજરી ના હતી ;
આ સ્ત્રી જે ગઢવી તણું ગૃહ હતું , તેની ભગિની થતી ,
તેના ઊપર કાંઇ કષ્ટ હવણાં તાજું જ આવ્યું દિસે .

પોતાના શિરતાજ ક્ષત્રિ સહ એ બારોટનું યુદ્ધમાં -
પૂરો માસ હતો હજુ નવ થયો - મૃત્યુ થયેલું હતું ;
એ બાઈ ધરી સાળુ શ્યામ દુખણી એ શોગ પાળી રહી ,
ઢાંકેલા ગમગીન અર્ધ મુખડે તાજું જ વીતેલ સૌ .

નૌકા હાલ ઘડેલ સિન્ધુ ઉપરે પ્હેલા પ્રવાસે ચડ્યું ,
બીચારૂં પ્રતિકૂળ વાયુઝપટે હાવાં રહ્યું ડોલતું ;
ઓચિન્તું ખડકે ચડ્યું શઠતણા લીરા ચીરાઈ ઉડે !
તે નૌકા તણું એકલું ભટકતું આ પાટિયું કો દિસે !

એ સેવાર્પણના પરન્તુ હકને એ બ્હેન આનંદથી
ઝીલી લેઇ જઈ બહાર દુખણાં લેતી ઉભી શાન્તિમાં !

ક્ષત્રિ હજી બ્રાહ્મણને નમંતા,
તે તો હતો માત્ર વિવેક જૂનો.

એ બ્રાહ્મણોની કટુ ઔષધિઓ
શાસ્ત્રો મહીં માત્ર છુપી રહી 'તી;
શ્લાઘા તણા ચારણ ધોધવાઓ –
તે પામતા આદર મ્હેલ માંહીં.

એ ચારણો માન ન પૂર્ણ પામતાં
છતાં કને ચાબુક રાખતા 'તા;
એ દેવીની જીભ અકીર્ત્તિ ગાતાં
વૃથા થતાં જિન્દગી મૃત્યુ બંને.

આધાર ક્ષત્રિ પર રાખનારા
'વખાણવું' એ જ ગણી ગુઝારો,
આ ચારણો બ્રાહ્મણના હકો કૈં
પામ્યા હતા સૌ દરબાર માંહીં.

મીઠો થતો ચારણથી કસુમ્બો.
ઊંચાં હતાં આસન ભોજનોમાં:
યુદ્ધે ય એ ગીતથી મ્હેલ થાતી –
મૃત્યુ પછી જે યશ દીર્ઘ ગાતાં.

ક્ષત્રિ ય એ ગીત તણાં ગૃહોમાં
સન્માનનો કૈં હક રાખતા 'તા;
બારોટજીઓ પણ ખાતરીમાં
મીઠા હતા ક્ષત્રિ અતિથિઓને.

એ ગામમાં કે ફરી આવવાને
બારોટજી સાથ હમીર ચાલ્યો;
બારોટને ખોટ ન વાતની કે
એની સહે મંજલ સર્વ ટૂંકી.

મેડી તહીં ચારણની જ પ્હેલી,
છૂપી રહે તેની ન ઝૂંપડી એ;
બહાર છે ગોહિલરાજ ઊભા,
બારોટજી ભીતર જાય છે ત્યાં.

સ્ત્રી ત્યાં એક જ એ ગૃહે ઉભી હતી, સૂનું દીસે છે બધું,
થોડા કાળથી કોઇ યે પુરુષની ત્યાં હાજરી ના હતી;
આ સ્ત્રી જે ગઢવી તણું ગૃહ હતું, તેની ભગિની થતી,
તેના ઊપર કાંઇ કષ્ટ હવણાં તાજું જ આવ્યું દિસે.

પોતાના શિરતાજ ક્ષત્રિ સહ એ બારોટનું યુદ્ધમાં–
પૂરો માસ હતો હજુ નવ થયો–મૃત્યુ થયેલું હતું;
એ બાઈ ધરી સાળુ શ્યામ દુખણી એ શોગ પાળી રહી,
ઢાંકેલા ગમગીન અર્ધ મુખડે તાજું જ વીતેલ સૌ.

નૌકા હાલ ઘડેલ સિન્ધુ ઉપરે પ્હેલા પ્રવાસે ચડ્યું,
બીચારૂં પ્રતિકૂળ વાયુઝપટે હાવાં રહ્યું ડોલતું;
ઓચિન્તું ખડકે ચડ્યું શઢતણા લીરા ચીરાઈ ઉડે!
તે નૌકા તણું એકલું ભટકતું આ પાટિયું કો દિસે!

એ સેવાર્પણના પરન્તુ હકને એ બ્હેન આનંદથી
ઝીલી લેઇ જઈ બહાર દુખણાં લેતી ઉભી શાન્તિમાં!

પોતાના રજપૂત એ અતિથિની રીતિ પ્રમાણે નમી
હેતેથી જલનો કરી કળસિયો* લાવે ગૃહે ભાઈને.

તેની ઓસરીએ અતિથિ વીરને બેસારતી આસને,
જાણે એ રજપૂત વીર મળતાં કાંઈ દિલાસો મળ્યો;
જાણે એ ગત બન્ધુ આજ ઘરમાં પાછો ફર્યો સ્વર્ગથી –
તેવી એ પગલાં હમીરજી તણાં પૂજે મૃદુ વાણીએ.

એ અર્ધ ઢાંકયા મુખને ય જોતાં
હમીરજીને સ્મૃતિ ઊછળે કૈં;
યે બોધના બાલપણાનું આજે
આ સોબતી કો મુખડું દિસે છે.

એ જન્મભૂમિ પર જે વસેલું
માતા તણા લાડ મહીં રમેલું –
એવું કંઈ જાદુ ભરેલ મ્હોં એ
હમીરજીનાં નયનો પલાળે.

ખોવાયલો સૂર્ય ફરી મળ્યાથી
પૂરાયલો ભૃંગ ઉડે ફરીથી;
બેડી બધા કાળની તોડી દેતું
એ વીર હૈયું નીકળી પડે છે.

---

* કોઇક સગોત્ર વ્હાલું ઘરમાં આવે ત્યારે બ્હેન કે માતા કે તેવા સંબન્ધના હકવાળી સ્ત્રી કળશિયામાં જલ ભરી લાવી અતિથિના માથા પર ફેરવી તેને પગ પાસે ઢોળી દે છે. આગમન વકી પડી હોય તો જરા દીર્ઘ ક્રિયા પણ કરવામાં આવે છે. શુભેચ્છા અને સત્કારનું આ સૂચન છે અને "કળશિયો કરવો" એ નામથી જાણીતું છે.

મ્હેલો જ શું ઉત્તમ કાળ આંહીં –
શું જન્મતાં ધ્વંસ શરૂ જ થાતો ? !
જાણું નહીં એ : પણ સિષ્ટતા તો –
બાલ્યા તણી છે સ્મૃતિઓ સહુ એ !

અશ્રુ તણું એ પડ બન્ધુનેત્રે
એ બ્હેનને સિન્ધુ બની વહે છે !
નિસ્યું દિસે છે વિભુએ અહીં તો
અશ્રુ પરે ઔષધ અશ્રુનું જ !

એ બન્ધુ તણી પત્નીને નિરખવા છે હોંશ એ બ્હેનને ,
એ મીઠા મિજમાનની હૃદયથી સેવા સ્મિતે આદરે ;
એના આગ્રહને નમી હમીરજી સંધ્યાહ્ન ત્યાં ગાળવા ,
બ્હેનીને કહી ઊઠતો લઈ રજા જાવા રિસાલે જરા .

બ્હેનીને નિજ શોગમાં સમય ના બ્હારે જવાનો હતો
ને હાવાં વળી અન્યની મદદની તેને અપેક્ષા હતી ;
એ જાણી ગઢવી સહાય બનવા ધીમે જરા સૂચવી
ચંદાને પણ તુર્ત તેડું કરીને ત્યાં લાવવાનું કહે .

ગઢવીજી પ્હડાવે ત્યાં ચંદાને કૈં ત્વરા કરે ;
યોધ એ મિત્રની સાથે રિસાલામાં જરા ફરે .

નિશાનો આકરાં ઊંચે , ટીંગાઈ લડતાં દિસે ;
ફેસુમ્બી નેત્ર કૈં તાકી , ગણી ઘા શરથી રમે .

એ મિત્રને સાથ જ ચાલવાને
હમીરજી આગ્રહ કૈં કરે છે ;

છોડી દઈ ખેલ મજાક કિન્તુ
ઇચ્છા હતી ગામ મહીં ન જાવા.

હમીર સંતુષ્ટ થયો હવે છે,
સુખી થયો છે ઘરબારમાં સૌ;
આનન્દ એ મિત્રઉરે છતાં યે
તેની મજા શૌર્ય તણા જ ગર્વે.

હસી અને કોલ દઈ કહે કે: —
'હજુ ય યોદ્ધો વરવા પરીને
'ઇચ્છે અને સ્વર્ગ મહીં ય પ્હોંચી
'પાંખાળીને હાજર એ કરી દે.'

કિન્તુ વિવેકો સહુ પાછલામાં
તેને કશી સૂજ પડી શકે ના;
હમીરને એ પટલાઈ દેઈ
ઇચ્છે સદા એ હળવો જ ર્‌હેવા.

ચંદા ગામ મહીં પ્હોંચી – દાસી જાણ કરે અને
બ્હેનને ત્યાં ગયો રાખી છાવણીમાં જ મિત્રને..

તૈયાર થાળ કરતી યજમાન બ્હેની,
એ શોગમાં ય સુખની લહરી હતી આ
હૈયું વળી ટુંકી જ લ્હાણુ આ તો:
જેવી દિસે ઝબકી વીજળી મેઘધારે.

ઉત્સાહ, દર્દ, સુખ મિશ્રિત થાલ કિન્તુ
ચંદાઉરે રુદનની મિજમાની ભાસે;

ભીંજેલ એ ગળગળાં નયનો સુકાવી
વચ્ચે પડે પ્રણયમાર્દવની જ મૂર્તિ.

સ્વીકારી જે નવ શકે યજમાન પોતે,
સ્વીકારી કેમ અતિથિ સુખથી શકે તે?
જો શોકના જ ગૃહમાં અતિથિ થવાયું,
તો સ્નેહને ય સુખ શોક જ પાળવામાં.

ચંદા હતી ગઢવી સાથ રહેલ તેથી
વાકેફ સર્વ ગઢવીગૃહની રીતિથી;
સંસારીનો વળી વિવેક અહીં બન્યો 'તો
કો ધર્મ, કો સખીપણું, સુખ દર્દનું કો.

આતિથ્યનું હૃદય એ સમજી શકી 'તી.
તો યે ન ભાગ યજમાન લઈ શકે ત્યાં;
એ શોકમાં ભગિનીથી ન બની શકે કૈં,
લોહી ભર્યાં મુખ વતી પકવાન લેવા.

ના શોક કો હજુ મળ્યું ઉતરાવનારૂં
એ ભાગ ત્યાં સુધી લઇ જ શકે ન બ્હેની;
કૈં મિષ્ટ લ્હાણુ કટુમાં ગ્રહવા કહેવી —
એ તો દુખેલ પર ડામ દીધા સમાન.

ચંદા હતી સમજી સૌ ગત વાતથી કે
તેને હતું નિકટમાં નવ કો સુરખ્ખી —
જે અશ્રુ એ ભગિનીદર્દ તણાં લુછે વા
જે શોક એ સમય સ્વલ્પ મહીં ઉતારે.

આંદા જ કેમ ભજવી નવ કાર્ય લે એ,
કો રક્તસ્નેહથી વધુ રતિસ્નેહ આ છે –
કો શ્યામ વસ્ત્ર ઉતરાવી ગુલાબી દેવું –
તેથી વિશેષ સુખ હોય જ શું જહાંમાં ?

ના લગ્નને ગત થયા દશ એ દિનો યે *
ત્યાં કાર્ય આ રુદનનું દુઃખ આપનારૂં ;
સૌભાગ્યમાં રુદન તો અપશુકનું છે ,
સૌભાગ્ય સ્નેહતણું કિન્તુ દુઃખો જ લેવા .

ઇચ્છા બધી ગઢવી એ સમજી ગયો ' તો
શિષ્યા તણું હૃદય એ ખૂબ જાણતો કે –
દુર્ગા તણો જ અવતાર જહાં પરે તે
ના અન્યનું દુઃખ જરી શકતી સહી એ .

હા – ના કશી ય કરવી ઘટતી હતી ના ,
ઇચ્છા અતિથિઉરની યજમાનને કહે ;
એ બ્હેન એ જગતથી ય વિરુદ્ધ માને ,
ના તાણખેંચ પણ સ્નેહ સહી શકે છે .

જૂનો રિવાજ વળી રક્ત તણો ઉછાળો ,
એ બ્હેનનું રુદન કાવ્યમયી કરીને
અશ્રુ તણા પૂર મહીં ઉર ફાટવા દે –
એ બન્ધુની ઉપર એક પુકાર છેલ્લો .

---

* દશેયાં .

હમીરજી ગોહેલ ∴ પૃષ્ઠ ૪૭૫-૭૬

૧

સર્ગ-૪

પડાવ

શાર્દૂલવિક્રીડિત

સ્ત્રી-જે સૌ ઉપકારની વિવિધતા, સંસારની શોભની,
ઉષા વિશ્વવિહારની, રસોની સાક્ષાત જે ઈશ્વરી;
જેની સુંદરતા, કૃપા જગત આહ્લાદ પામી વહે-
તેને આ મુજ બાલ સોંપી શરણું તેનું જ ગાતું રહે.

હરિણી

સતત વિહરે લાલી લાલી છવાઈ છવાઈ આ,
કુમકુમભર્યાં રંગ બાલાના મૃદુ સરકે ઝૂલી;
શરમ કરતી મુગ્ધા જાણે પિયુ ઉરથી સરી
ત્યમ પરિધિની તારા સ્નેહે ઉષા નભમાં તરી.

જગત સઘળું પોઢ્યું-કર્તારનું બિરદુ-શાંતિએ,
નહીં પણ-અરે-એને કોઈ રહે પડે શમે;
કરુણ હૃદયે એવું ચાલી ઉષા સ્મિતમાં અને,

એ લાલ વસ્ત્ર સહુ લાલી જ ધારવાની,
ખુલ્લા પછી રુદનને પરવાનગી ના;
સૌ વ્હાલનાં સ્મરણ છોડી દઈ પછી તો
સંસારજાળ તણી ગૂંથણીમાં ગૂંથાવું.

સામે રહી હમીરપત્ની શરૂ કરીને
એ બ્હેનના હ્રદયને દ્રવતું જવા દે;
રે ! વિશ્વમાં દરદને રડતાં ય જ્યાં ત્યાં –
કો અન્યની હ્રદયહૂંફ તણી અપેક્ષા !

એ રક્તસ્રાવ વત અશ્રુ તણા નિસાણા
ઝીણા સ્વરો હમીરનું ઉર કોતરે છે;
રે ! અશ્રુથી ય નવ તૃપ્ત દુઃખો થતાં શું –
કે આ વિલાપ ઉરફાટ મહીં વહે છે ?!

એ બન્ધુનું મરણ જન્મથી ગાય રોતી,
હૈયે ચડે અણગણ્યા ગુણની સ્મૃતિઓ;
જે વર્તમાન મહીં કૈં દિસતું હતું ના,
તે ભૂતકાલ બનતાં, નજરે ચડે સૌ.

* * * * *

એ સાત વર્ષ તણી ઉમ્મર બાલકીની –
જ્યારે બધું જગત આ રમતું દિસે છે –
ત્યારે ત્યજી ગઇ હતી નિજ સાત સ્વર્ગે,
એ બ્હેનને ત્યજી ગઈ નિજ બન્ધુ સાથે.

જ્યાં બ્હેન ચૌદ વરષે ચડવા જતી ’તી,
એ બન્ધુ આઠ વરષો મહીં ખેલતો ’તો –

ત્યારે પિતા પણ ગયા સહુ જાય છે ત્યાં,
આ વિશ્વમાં ત્યજી જ બાલક ઓશિયાળાં.

એ ચૌદ વર્ષ - વય જે મધુ સ્વપ્નકાલ :
મીઠી બધી ચિનગી સ્પર્શ કરી રમે જ્યાં -
એ વિશ્વને સમજવા ઉકળાટ પ્હેલા :
આ બ્હેનને તહીંથી વૃદ્ધ થવું લખેલું.

બ્હેની તણા કર મહીં મૂકી તાત ચાલ્યા,
એ સ્નેહનું કુસુમ - બાન્ધવહસ્ત ન્હાનો;
વાત્સલ્યનો કર ઉઠાવી લઈ પિતાએ
એ બ્હેનના હૃદયમાં ધરતાં કહ્યું 'તું :-

" આ ભાઇનું દિલ કરી સુખપૂર્ણ વિશ્વે
" સંસારમાં પછી જ તું પગ મૂકજે ને
" મૂકી ભરેલ ગૃહ પત્નીવતી રસાળું
" જ્યાં હોય ત્યાં તુજ ગૃહે સુખણી થજે તું."

એ વેણ યાદ કરી વત્સલ આ ભગિની
એ હીરલો જિગર સાથ જડી રહી'તી;
આધાર સ્નેહ જગમાં દઇ જે શકે કૈં
તે બન્ધુ એ ભગિનીથી સહુ પામતો 'તો.

એ બન્ધુની ઉપર જીવન ઢોળનારી -
એ બન્ધુજીવન તણું સહુ પામનારી -
શોધી શકી વરૂ ય એ ભગિની હતી ને
વાતો ય એ સુખદ લગ્નની ચાલતી 'તી.

આવીશ વર્ષ તણું દ્વાર ઉઘાડતાં તો
આ બ્હેન પામી પણ બન્ધુ તણાં જ અશ્રુ ;
એ બન્ધુ તો શિખર સત્તર વર્ષનાથી -
રે ! કાળના મુખ મહીં દઇ ફાળ ચાલ્યો !

એ બન્ધુ આ ભગિનીઓથ મહીં રહીને -
ક્ષત્રિત્વની ભગિની પાસ ભણી કવિતા -
કો આર્દ્ર ભાવમય શૃંગ પરે જતો 'તો :
પુષ્પો ધરી વધુ વધુ જ્યમ વેલ ચાલે .

ચિન્તા હતી ભગિનીને નિજ બન્ધુ માટે
તેવી જ બન્ધુ પણ કૈં ધરતો બન્યો ' તો :
એ બ્હેનના સુખ સહે જ સુખી થવાનો
આભારસ્નેહભર નિશ્ચય કૈં કર્યો 'તો .

આ બ્હેનના પતિની શોધ મહીં હતો એ ,
તૈયાર સર્વ કરિયાવરને ભર્યો 'તો ;
નાજુક મ્હેલ મહીં જે કંઇ હોય તેવું -
આ બ્હેન કાજ કરવા ઉરમાં ઉમંગ .

એ બ્હેનને જ જગમાં સઘળું ગણીને ,
એ બ્હેનના જ સુખમાં સુખ માનતો ' તો :
તોફાન શાન્તિ મહીં સિન્ધુ મહીં જનારો .
જેવી રીતે શરીર ઉપર શીષ તારે .

સ્નેહાળ એ ઉર પ્રમાણિકતા ભરેલે
ચાલાક એ નયન ઉત્સવના પ્રકાશે -

તે યુદ્ધ – પ્રેમ – બિરદો – કવિતા સુણાવી
કો રાજ્યનો ગઢવીજી ય થઈ શક્યો ’તો .

પંકાઈ વાણી તણી ઉજ્જ્વલતા ગઈ તે
સંગ્રામમાં ધરતી નૂતન કો વીર શ્રી –
જેનો અવાજ સહુ લશ્કરમાં સુણાઈ
સર્વત્ર રક્તમયતા ઉછળાવતો ’તો .

એ કાળમાં યવનયૂથ વચ્ચે જતાં ’તાં ,
કોઠા અને ગઢ બધે સહુ સજ્જ રહેતા ,
ક્ષત્રિત્વની યવન સાથ ઝપાઝપીમાં
ખુલ્લી સમી જ કરમાં સમશેર રહેતી .

એ ધૂમ્ર – અગ્નિમય વાદળીઓ ચડીને
ઠાકોરના નગર ઉપર પાસ આવી ;
એ ધર્મયુદ્ધ મહીં જીતવી સ્હેલ સર્વે ,
ઠાકોર સજ્જ વળી આદર આપવાને .

બે ચાર જંગમહીં એ બિરદાઇ પોતે
જીત્યો હતો થઈ સુખી રણભૂમિ રંગે ;
ન્હાના વયે અનુભવી ઉર વૃદ્ધ જેવું
કો યુદ્ધમાં અડગ ધૈર્ય ધરી રહેતું .

ઠાકોર પાસ જઇ પુત્ર કુમાર માગે
એ યુદ્ધમાં ચડી જવા બિરદાઇ સાથે ;
એ વૃદ્ધ તાત સુખપૂર્ણ વધાવી લેતો
ઉત્સાહને રણ મહીં પરવાનગી દે .

કીધો ઉમંગથી વિવાહિત પાટવીને
તેવા ઉમંગ સહ કેસરિયાં ધરે છે ;
દેવાય પુત્ર વળી યુદ્ધ તણી ધમાલે –
તેમાં ય રાજવટનો ઉપયોગ જોતો.

એ સૈન્યનો અધિપતિ કરી પાટવીને
આશિષના મુખ પરે કર ફેરવીને
આનન્દ સાથ નિજ પુત્ર વિદાય કીધો
ને શંભુનાથજયગર્જન સૈન્ય ગર્જે.

આકાશમાં ચઢતી વાદળી સામ સામે
તે મેઘધાર મહીં ભેદી કરે કડાકા :
તેવાં જ સૈન્ય દ્વય આ થઇ ભેટભેટા
એ બાણની રમતમાં ઉતરી પડે છે.

એ તીર દૂર બહુ કાલ થકી થયા છે,
ભાલાસ્થલે બરછી ને સમશેર ચાલે :
કો જોડીની ઉછળતી રતિની સમાન
સાન્નિધ્યસ્નેહ રણવીર રણે ધરે છે.

એ યુદ્ધછત્ર રજપૂત તણું ધરેલું
કો બાલ શીષ પર જોઇ ઉમંગી શત્રુ
અલ્લાહનો ધ્વનિ ઉઠાવી ધસી પડે છે
એ વાવટા ઉપર છત્ર નમાવી દેવા.

કો પૂરમાં ઉછળતા સરની સમાન
ચોપાસ થાય અરિયોધ તણો ધસારો ;

ને સિંહનાદ કરતો બિરદાઇ સજ્જ
ચિત્તા સમો રિપુ પરે તલપી રહ્યો છે.

જે મોરચા સહુ ય એ યુવરાજ માથે
વિકરાલ રૂપમય મૃત્યુ ગજાવતા 'તા –
તે દેવીખપ્પર મહીં નિજ રક્ત દેવા
આહૂતિ દેહ ગણીને બિરદાઇ ઉભો.

આ ભાનુ રક્તમય અસ્ત થવા ઢળે છે,
આ લાલ રંગમય રક્તઝરા વહે છે;
મધ્યાહ્નથી મુસલમીન મથ્યા કરે છે
એ ક્ષત્રિછત્ર કબજે કરવા નકામા.

ચંડી તણી ઉડતી ઉત્કટ ગર્જનામાં
ક્ષત્રિબલે રિપુદલે ખુમરાણ ચાલે;
જે શત્રુ પીઠ દઈ ભાગી જતા હવે સૌ–
તે પાછળે ન કદિ ક્ષત્રિ રણે પડે છે.

એ વાવટો રણ તણો રિપુસૈન્યમાંથી
ધીમે ધીમે શરમમાં ઉતરી પડે છે!
સન્ધ્યા તણી ઝળકમાં હસતી નવું કૈં
પેલી ધ્વજા શરણ સાથ સુલેહ યાચે.

શત્રુત્વનું, પ્રણયનું, રણ મૃત્યુનું વા
જે કોઇ એ જિગર નમ્ર બની ઝુકે છે
તે ક્ષત્રિનું અતિથિ આદર પામતું તે
આખા ય આ જગતમાં મશહૂર જ્યાં ત્યાં.

મુખ્ત્યાર નીમી નિજ એ મિરદાદજીને
એ સંપ કાજ શરતો દઇ મોકલ્યો ત્યાં ;
પેલી ધ્વજા મગર છે સ્મિતમાં દગાના –
જે હાસ્યને હજુ ન ક્ષત્રિ પિછાનતા 'તા .

જે રીતથી ગઢવી રાજકુમારનાથી
છૂટો પડી નિજ કરે સપડાઇ જાય –
તેની જ યુક્તિરચના સમશેર નીચે
એ શત્રુછાવણી મહીં ધરી હસ્ત ઉભી .

એ ફોઝમાં પગ હજુ ધરતો હતો જ્યાં –
ત્યાં ખડ્ગ કો કતલનું જ પડ્યું શિરે ને
ભાલો ઉપાડી શકવા ય ન કાળ દીધો –
એ યોધની મન તણી મનમાં રહી સૌ .

એ ક્ષત્રિસૈન્ય નિજ સાજ ઉતારતું 'તું
છાપો પડે યવનનો અણચિન્તવ્યો ત્યાં ;
ગર્જી ઉઠેલ યુવરાજ પડ્યો હણાઇ
ને ભાગનાસ સહુ સૈન્ય મહીં પડે છે .

ઠાકોરને હજુ ય એ ખબરે સજ્યા ના
ત્યાં શત્રુહસ્ત મહીં કેદ થવું પડે છે ;
સ્વચ્છંદ લૂટ નગરી તણી શેરીઓમાં
શત્રુત્વહસ્ત મહીં રૈયતને ધરે છે .

દાવ પ્રચંડ રણવાસ મહીં જગાવી
માતા , વધૂ , ભગિનીઓ ગગને ચડે છે ;

ના અન્ય સૂર્ય હજુ તો ઉગતો દિસે ત્યાં
નીચે ઢળ્યાં કંઇ શિવાલય મન્દિરો છે.

* * * * *

એ મૃત્યુને આ ભગિની રડીને—
એ ઝેરની લ્હાય મહીં ઢળીને—
એ અશ્રુના જોશ મહીં ગળીને—
બન્ધુ તણો ગાય પુકાર છેલ્લો.

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
અસહ્યતામાં ઉર થાય ચીરા;
રોનારને તો પણ બાકી રોવું
તો મોકળા એ મુખથી રડે છો.

એ બન્ધુ કાજે સહુ ધારણાઓ
જે સ્વાત્મના ભોગમયી ઘડી ’તી –
તેને ન કાંઈ ગણકારનારા
એ બન્ધુને એક પુકારવી ધા.

ચંદા બની સ્તમ્ભ સમી રહી છે
તેને જ ટેકી ભગિની રડે આ;
એ અશ્રુથી કાંઇ વિશેષ ના ના
કાંટા ભરી કંટકની ગદાઓ.

સાળુ એ ભીંજવી કાળો અશ્રુધાર વહ્યાં કરે;
સ્વરો આ બેસતા સાદે તે પૂરે ભળતા ઝરે :–

“ માતા ! માતા ! અમીજલ તણી રેલ ઢોળાઇ ક્યાં તું ? !
“ છાનું રાખી ત્યજી ગઇ નકી આજના કામ સારૂ !

“ તો ઢંઢેરો ગજવ રડતાં સ્વર્ગની શેરીઓમાં
“ ત્યાંથી પાછો મુજ તરફ એ વીરને મોકલી દે !

“ વીત્યાં વર્ષો ! જરૂર વિસરી વ્હાલ તું બાલકોનું !
“ હું આવું છું ! ઘટિત બનશે ! વીરને મોકલી દે !
“ જન્મી એણે હજી સુધી નથી સ્વાદ ચાખ્યો કશો યે !
“ શોધી મ્હેં તો વહુ પણ રૂડી હોંશ રાખી ઘણી યે !

“ માડી ! એ તો તુજ ઉર તણો મીઠડો એક છાંટો !
“ હું જેવીને સમુદ્દર હતો પુણ્યના પુણ્યનો એ !
“ માડી ! એનો પ્રલય મુજથી આજ શાથી સહાશે ? !
“ માતા યે શું મુજ પર હવે આજ થા તું નમ્હેરી ? !

* * * *

“ બાપુ ! બાપુ ! તમ પદ કને રાવ આ રેડું ઘેલી !
“ લ્હેણું મ્હારે તમ ઉપર તો સ્વર્ગમાં – તો ય બાકી !
“ ઉભી રાખી – અરર ! તડકે વીર આ તેલ છાંટે !
“ માથું વાઢી ધડ રખડતું રાનમાં આ કરે છે !

“ છેલ્લે – બાપુ ! મુજ કર મહીં હસ્ત એ વીરલાનો
“ સોંપી બોલ્યા વચન – પણ તે આજ તો ભૂલશો ના !
“ બાપુ ! આ હું કમનસીબથી ચાકરી ના બજી કે
“ કે રીસાઈ રણ મહીં હવે ભૂલવી ફેંકી ચાલ્યો !

“ બાપુ ! ન્હાનાં રમત કરતાં લાડકાંને વિસાર્યો ? !
“ છોડી ચાલ્યા ! નવ કંઇ રુચ્યા ખેલ આ બાલકોના !
“ એ તો આવ્યો ! હજુ પણ નકી ખેલવા યોગ્ય ! બાપુ !
“ વિવા એના ઘટિત કરવા તો ય છે ! મોકલો ને !

" બાપુ ! એ તો તમ તરફની દેણદારી દઈને
" લૂટી ચાલ્યો ! કરજ દઉં હું ! મોકલો બાપલાને !
" સ્ત્રી સોડે જે પણ ઉછરતાં બાલકો તે હઠીલાં !
" મ્હારૂં બોલ્યું જરી પણ , અરે ! કોઇ દી એ ન માન્યો !

" પાછો આપો જરૂર ઘટતાં વેણ એને કહી બે !
" તીખાં બોલો જરીક ખમવા શીખવો - બાપુ ! એને !
" જાણ્યું ન્હોતું નિકર મધુરાં વેણ એને કહેતે !
" માજાયીમાં પણ મધુરતા : વાંક મ્હારો નથી એ !

" વીત્યાં તેને મુજ હૃદયની રાવ વીતેલની આ -
" વૈરાગીને જખમી ઉરના રાગની વાત જેવી !
" માડી ! બાપુ ! મધુર પડઘો વીરલો એ તમારો -
" મીઠું ગાતો ; મગર પડઘો જાળવી કો શક્યું ક્યાં ? !

* * * *

" વીરા ! ત્હારૂં હૃદય કુમળું પુષ્પશું જે હતું તે
" તેવું ભાસ્યું , પણ પરુષતા વિશ્વની તું ય શીખ્યો !
" વીરા મ્હારા ! મુજ રવિ હવે ડૂબવ્યો ત્હેં - ગ્રહાયો !
" ન્હાને હાથે જખમ કરતાં - તાત ! છેલાઇ કીધી !

" મ્હેં તો - વીરા ! તુજ હૃદયને આર્દ્રતા છે ભણાવી !
" ડાહ્યો - બાપુ ! પણ નવ સુણ્યું ! જંગલે રાત પાડી !
" સંભાર્યું એ મુજ જિગર આ છીછરે ના સમાતું !
" વિસાર્યું એ દિવસરજની ! કાંઇ ના વિસરાતું !

" વીરા મ્હારા ! પણ ક્ષણિક તું ફૂલડું એ વસન્તી !
" કાલે ચૂંટ્યું મધુ સમયમાં ! બ્હેન આ વાટ જોતી !

" મ્હારા વીરા ! મધુ સુરભ શું સ્વર્ગ માટે જ સર્વે ?!
" દેવો પાસે કદર નવ કૈં ! આવ તું આવ – બાપુ !

" વીરા મ્હારા ! ઉધઈ ચડતો ઉમ્બરો આ કર્યો ત્હેં !
" ઓચિન્તો તું – અરર ! ઉપડયો – વીર ! ઊંધી દિશાએ !
" મ્હારે માથે વિધિકર તણી ગેબની લૂટ ચાલી !
" કોને ખોળે દુખી શિર ધરી – બાપ ! હૈયું ઠલાવું ?!

" કોને કાજે વળી લઈ ગયો મ્હોડબંધો કુમાર ?!
" રે ! રે ! એતો દુશમન તણી છાતીનો દાગ – વીરા !
" રે ! રે ! લૂટયો જગત પરથી રાંકનો સાળવો એ !
" રે ! રે ! તૂટયાં સમય ખપતે સોરઠી એ કમાડો !

" ભોળા વીરા ! તુજ સહ ગયો દેશદીવો બુઝાઈ !
" બાપુ ! ત્હેં તો ગરદન દઈ શત્રુના હાથ ડાર્યા !
" રે ! રે ! છૂટો પણ નવ થયો હસ્ત ત્હારો અટંકો !
" બે દી તો મ્હોં નિરખત ! અરે ખેલ છૂપો સમેટયો !

" ઝાઝું ઝાઝું જતન કરતી બ્હેન – તે તું જ – બાપુ !
" જેને માટે મરત સુખથી બ્હેન – તે તું જ – બાપુ !
" કિન્તુ આંહીં અણખપતણાં સ્વર્ગમાં યે ખપે ના !
" રોક્યાં શાને મુજ ગરીબનાં લાકડાં ત્હેં શ્મશાને ?!

" માડી ! શું ના તુજ હૃદયને કોઈની મ્હેર આવી ?!
" રંડાપો – ભા ! વગર પરણ્યે કોઇને શીદ દીધો ?!
" ભોળા ! જેની હજુ ય પકડી હસ્તની આંગળી ના –
" તેને માથે કરવત – અરે ! કાશીનું કેમ મૂક્યું ?!

" એ ન્હાનીને જગત પરથી – તાત ! હીણી કરી કાં ?!
" એ મ્હારીનો – અરર ! મનખો ધૂળધાણી કર્યો કાં ?!
" એ મ્હારાંને ઉદર ઉતરી વેર ત્હેં – બાપ ! વાળ્યાં !
" તું ના જાણે ! પણ ન બુઝશે આગ એ કાળજાની !

" એ મ્હારીને ક્ષણ સુખ તણી લ્હાણ સ્વપ્ને ય ક્યાંથી ?!
" નોધારીને જીવિત ભરનું શૂળ આપી ગયો કાં ?!
" વીરા ! એ તો તુજ જિગરની, અન્યને કાં ભળાવી ?!
" ડૂબાવીને ભર સમુદરે – તાત ! તું કેમ ભાગ્યો ?!

" સ્વર્ગોમાં યે નહિ જ મળતા માનવી – બાપ ! મીઠાં !
" વીરા ! એવી સમજણ છતાં, ભીંત તું કેમ ભૂલ્યો ?!
" તો યે શાને રુદન કરવું ભાગ્યશાળી તણું કૈં ?!
" વેરી ! વીરા ! મુજ હૃદયનો વીર ત્હેં શીદ લૂટ્યો ?!

" તુંને તો ના પણ બહુ મ્હને ખોટ – બાપુ ! પડી છે !
" લૂટાઈ એ તુજ સહ ગઈ અંધની લાકડી છે !
" મ્હાણી લેજે ગગનપડદે કાળ ઝાઝો ભલે તું !
" કો દી – વીરા ! પણ ભગિની આ આવશે યાદ – જોજે !

" આ રોવાનું લખવી ઉતરી કેમ હું – બાપ ! આંહીં ?!
" આ અશ્રુને નિરખી હસજે – તાત ! સ્વર્ગે ભલે તું !
" તો યે ન્હોતી ઘટીત અમથી કાળજે લાત દેવી !
" ક્યાં યે જોયા જગ પર નથી લાડકા ખેલ આવા !

" જૂની આંખે નવીન નિરખી હોય છે કૈંક રોતા !
" કિન્તુ મ્હારે નવીન નયને વિશ્વ આ થાય જૂનું !

" તુંમાં – બાપુ ! મુજ હૃદયની આશનું વૃક્ષ ખીલ્યું –
" સિંચ્યું મેઘે – ટપકતું હજુ – વીજળીએ હણ્યું ત્યાં ! "

હમીરજીનાં નયનો વહે ને
અસત્યતામાં ઉર થાય ચીરા ;
રોનારને તો પણ બાકી રોવું ,
છતાં ગયાં પાછળ ઝૂરવું ક્યાં !

રોનારને તો પણ હોય રોવું ,
એ અશ્રુનો કાળ હશે અગાડી !
રોવું જ જેને પ્રથમે મળ્યું , તે
રોતાં રહે : રોવું ન યોગ્ય તો યે !

હમીરથી ઉભું થઈ જવાતું ,
ના ભાન ન્હેતું જલ લૂછવાને ;
પોશાકનો થાળ ધરી ગુલાબી ,
દીન સ્વરે યોધ સમું વદે એ :–

" ન રો રો ના હાવાં ! બસ કર હવે – ધર્મભગિની !
" ન તેના જેવો તો પણ તુજ હવે બન્ધુ બનું હું !
" ખરે – બાપુ ! ના ના જગત ધરતું જે ગત થયું !
" પ્રભુ તે વીરાનો પણ અહીં ધરે કૈંક બદલો .

" અરે ! આવા ભાઈ જગત પરથી જે લઈ જતા –
" અરે ! જે રત્નોનો છલકપટથી નાશ કરતા –
" દળી , છેદી તેને તુજ ભૂમિ થકી દૂર કરવા –
" પ્રતિજ્ઞા લેઈને તહીં જ તુજ આ બન્ધુ નિકળ્યો .

" ન રો ! રો ના હોવાં ! તુજ કર ધરી આ શિર પરે–
" અરે ! બ્હેની ! દેને તુજ હ્રદયની આશિષ હવે !
" તહીં યુદ્ધે એનો મુજ અસિ સહે છે ખપ ઘણો,
" રહી ભાલામાથે યવનઉરમાં એ ઉછળશે !

" અરે ! બ્હેની ! ગાવા યશ જય તણા બન્ધુકરના :
" નહીં તો ગીતોશું રુદન કરવા એ મરણનું –
" રહેજે દીર્ઘાયું ! ભગિનીસરખી આ જગતમાં
" મ્હને - આત્માને આ અમર રસની લ્હાણ ધરજે ! "

ચંદા તણા આગ્રહને નમીને
એ લાલ પોશાક સ્વીકારી લે છે;
અને સુખી ભાભી તણા રૂડા કરો
ગુલાબી સાડી સહ ચાંદલો કરે.

દુ:ખી દુ:ખો સર્વ રડી રહેતાં
એ શોગ ધીમે વિસરાય જાતાં;
છતાં ય દર્દો ઉતરાવનારને
એ કાળને કોણ ભૂલી શક્યું છે ?

વ્હાલું અહીં હર્ષ દઈ શકે ના !
નવાં સુખો કોઇ ધરી શકે ના !
મિત્રો અહીં શોગ જ ઉતરાવે !
સૌ શ્યામતા ત્યાં જ બને ગુલાબી !

ગુલાબી છે નેત્ર રડી થયેલાં –
આશિશની ત્યાં ઝુરકી છવાતી;

આંસુ નવાં – બિન્દુ બિલોરી એ બે
સીવાઇ ત્યાં પાંપણમાં રહ્યાં છે.

હૈયું જ કાઢી નિજ અર્પતી શું
માતા જ ઊભી રણવીર પાસે –
તેવી જ આ બ્હેન કને નમીને
હમીર – વીરો નિજ માર્ગ લે છે.

ગગન ધૂલથી દૂર છવાય ને
ભગિની બન્ધુનું સૈન્ય નિહાળી રૂહે :
પ્રણયીને વિખૂટાં પડવું નકી !
પ્રણયનું સુખ આશિષ એકલી !

– ૧૮૯૭.

હૃદયસ્ખલન

જરા મેં જાગ્યું 'તું વદન મૃદુ એ આ સ્મૃતિ મહીં,
હતું અશ્રુ આવ્યું જરી જ નયને એક જ હજી ;
વહેવા ધારામાં નયન તલપીને ટમટમ્યાં,
રહી છાતી કમ્પી મધુર કવિતામાં થડકવા.

હતું ચિત્રે આવ્યું વદન નવ પૂરૂં રમતમાં,
હતા ભાવો પીધા રસમય હજુ ના હૃદયના ;
નહીં લ્હાણું કાંઈ પ્રિય વદનનું હું લઈ શક્યો,
તહીં હૈયું ફૂટી મધુર રસ એ તો ઢળી પડ્યો.

અરે ! રોકી કોઈ સ્ખલન ઉરનું આ નવ શક્યું ,
ગવાયું ના હુંથી , રુદન કરવું એ નવ બન્યું ;
ભરાયું તેવું આ મુજ જિગર ખાલી થઇ ગયું ,
સખી , મિત્રે , કાવ્યે મધુર રસ ના કૈં ધરી શક્યું .

અતિ પ્રીતિની આ મુજ જિગરને રાવ કરવી ,
ઘટે આંસુડામાં જરીક મુજ આ આંખ ઠરવી ;
જરા રોવા , ગાવા , મધુર રસનું અર્પણ થવા ,
મૃદુ હૈયા ! દેજે મુજ સખી પ્રતિ વાત કરવા .

૨૪ – ૩ – ૯૭ .

સ્ખલિત હૃદય

આ ઉરથી ના ગીત ગવાશે :
ના રસ આ ઉરથી અર્પાશે :
નિચોવાવાશે સ્પર્શ પહેલાં
દ્રવતું હૈયું આ !

રોયા પ્હેલાં રોઈ જાતું :
આંસુડું સુકાયું થાતું :
ઢોળાઈને ચાલ્યું જાતું
કુણું હૈયું આ !

૨૪ – ૩ – ૯૭ .

કોને કહેવું ?

ઊંડાં દુઃખડાં કોને દેવાં ?
પૂરાં ઘાયલ ક્યાં છે એવાં ?
લાખ મળે છે જેવાં તેવાં :
ક્‌હેવાં કોને રે ?

હૈયાના તો તારો તૂટ્યા :
ગાવાના સૂરો એ ખૂટ્યા :
આંખલડીના તારા ફૂટ્યા :
ક્‌હેવું કોને રે ?

૨૫ – ૩ – ૯૭.

નિઃશ્વાસો

હૈયું આજ નિસાસા લેશે :
આંસુડાંને પૂરે વ્હેશે :
ઊંડાં દુઃખ નિચોવી દેશે :
આળ કોણ એ ઝીલે છે ?

વાયુ દૂર નિસાસા લે છે,
એનાં દુઃખડાં કોણ સહે છે ?
એનું છે તે એનું યે છે :
નિસાસા એકલડું લેશે !

૨૫ – ૩ – ૯૭.

एकलो हुं

જ્યોત્સ્ના ચોપાસે રેલે છે:
ચોપાસે તારા ખેલે છે:
શાન્ત નિશા ગાતી ચોપાસે:
કો મ્હારી પાસે?

જે આ આંસુમાં ન્હાનારૂં,
જ્યોત્સ્નામાંથી રસ પાનારૂં,
તે તો દૂર થયું થાનારૂં:
શું મ્હારી પાસે?

૨૫ – ૩ – ૯૭.

रजा

હાવાં જ્યાં ફાવે ત્યાં જા તું:
જ્યાં ફાવે ત્યાં રોવા ગા તું:
ઢોળી દે હૈયું ફાવે ત્યાં:
શું આંહીં કે ત્યાં?

રો તું રો તું દી ને રાતે:
ડૂબી જા તું એ જ અખાતે:
એ રાત્રિને ન્હોય પ્રભાતે:
જા જ્યાં ફાવે ત્યાં!

૨૫ – ૩ – ૯૭.

ઘા

વાંભ ભરી ક્યાંની ક્યાં મારી:
ક્યાંની ક્યાં ભોંકાઈ કટારી:
રક્તનીક ચાલી ક્યાંની ક્યાં:
ગૂમ થઈ તું ક્યાં?

કોની પાસે ઘા ખોલાવું?
કોને સાદ કરી બોલાવું?
બોલે છે પડઘા દૂરે ત્યાં,
"રે રે ક્યાંની ક્યાં!"

૨૬ – ૩ – ૯૭.

देशवटो

ઝરમર અધરે વરસે મોતી,
ફુલડાં આંખડીને ખૂણેથી,
એ મુખડાનું વાસી દિલડું
દેશવટે ઉદાસી રે!

પાળેલું પોષેલું પંખી,
રણવગડામાં મરતુ ઝંખી,
નાગું ગયો હૈયામાં ડંખી,
તલકે પ્રેમપ્રવાસી રે!

૨૬ – ૩ – ૯૭.

भ्रमर

આંખલડી ત્હારી કાં રોતી ?
ભમરા ! ફુલડું લેને ગોતી !
કળી નાજુકડી તુંને જોતી,
ત્હોયે કાં રોતી ?

પ્રેમપુષ્પ રોઈ જોવાનું,
લાધ્યું ત્યારે એ રોવાનું,
ગૂંથાતાં હૈયું ખોવાનું,
રહેશે આંખલડી રોતી !

૨૬ - ૩ - ૯૭.

प्रेमाधीन

કાચે તાંતણલે ટાંગ્યું છે,
ભાંગે તો હૈયું ભાંગ્યું છે,
એ તો કાચ તણી જ કટોરી
તોડી દેશે એક ટકોરી !

એ ત્હારૂં તેથી તુંને શું ?
એને મન તો ના છે શું શું ?
વેચે તો વેચાયા થાશું,
આંસુડે પગ ધોતાં જાશું !

૨૬ - ૩ - ૯૭.

हसवा कहेतीने

રોવાનું કહે તો રોવાશે:
હૈયું કાંઈ હલકું થાશે!
શાને ખાલી હસવા કહેવું?
ક્યાંથી હસશે ભારે હૈયું?

પ્યાલા કાં ભરતી મદિરાના?
એથી આ મુખડું ફરશે ના!
હૈયાના ચીરા ટળશે ના!
રોનારૂં હસશે ના હૈયું!

૨૭-૩-૯૭.

रुरुदिषा

ઉભરાઇ જરા નયનો પલળે,
ઉરના શયને પણ દાહ બળે;
નવ આફ ઝરે, ઝરતો ન ઠરે હજુ
દર્દ મહીં દિલદાગ કળે.

નવ પૂર વહે મનને ગમતું,
જિગરે જળતો વિષનો વશમો દવ:
આફ મહીં ધગતું મુજ આ શબ:
આ ઉર આ ઉરને દમતું!

૨૭-૩-૯૭.

મ્હારાં આંસુ

રડી શાને વેરે તુજ નયન મોતી અણમૂલાં ?
ન દે મીઠા ભાવો જલકણ મહીં આમ વહવા !
ત્હને જે ભાસે છે તુજ હૃદયના ભાર કડવા,
અરે! એ તો મીઠા મુજ હૃદયના લ્હાવ સઘળા !

પ્રિયે ! ત્હોયે તું જો તુજ હૃદય આવું ઠલવશે,
પ્રતિ બિન્દુ એવું ગણીશ નિરખી એક નજરે !
અકેકે બિન્દુડે દઈશ નવી હું આલમ ત્હને !
નકી એ બિન્દુડાં ટપકી ટપકી વ્યર્થ ન જશે !

૨૮ – ૩ – ૯૭.

તે મુખ

લજ્જાળુ નયનો ઢળતાં કો,
આંખલડી ભીની બનતાં કો;
પ્રેમ તણી વાતો સુણતાં કો,
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

એ મુખડું તો કાળજ મ્હારૂં;
સૌ ભાવોનું પ્યાલું પ્યારૂં,
એ વિણ કોને કયાં સંભારૂં ?
એ મુખડું નજરે તરવરતું !

૨૯ – ૩ – ૯૭.

એ ચ્હેરો

પ્રેમી આંખો કુદરત બધી શીદ જોવાય જાશે ?
જેને લાધ્યું મધુર મુખડું આંખ ક્યાં ખોલશે તે ?
જેને ખોળે જગત સઘળું ખેલવા ખેલ આવે,
દેશે દેશો વન વન થઈ શીદને આથડે તે ?

તારા, ભાનુ, મધુર ફુલડાં, વેલડી ને ઝરા, વા
સૌન્દર્યોનાં જગતફલકે ચિત્રની સૌ સુરેખા,
એ સૌ ભાસે મૃદુ વદનના શેષના રંગ મીઠા,
એ સૌ કોઈ મૃદુ વદનના આશરામાં પડેલા.

આ હૈયાનું મધુર મુખડું વિશ્વનું મધ્યબિન્દુ,
સૌન્દર્યોનું વહન જગતે એ જ મ્હોંથી વહન્તું;
એ મ્હોંનું હું સ્મરણ કરતાં ઝિન્દગી ગાળતો છો,
ચાલ્યા જાતા શશી, રવિ, ગ્રહો આથમી કે ઉગી છો.

આ સંસારે કંઇ મૃદુ મુખે હાસ્ય મ્હેં કૈંક જોયાં,
જોયાં નેત્રો ટમટમ થઈ અશ્રુનાં પૂર વ્હેતાં;
લજ્જાળુ મ્હોં નમી સ્મિત કરે, એ ય ભાવો નિહાળ્યા,
એ ચ્હેરાની નકલ વિણ તો ક્યાં ય સૌન્દર્ય છે ના.

૨૯-૩-૯૭.

હૃદયપ્યાલું

હૃદયનું આ ભરી પાતાં ત્હને પ્યાલું ડરૂં કાંઈ !
ધરૂં છું ત્હોય પાવાને ! ધરૂં કે ના ? ડરૂં કાંઈ !

ખુમારીમાં સદા રોતાં મ્હને તો સ્વાદ છે આવ્યો :
મગર એ આગને પીતાં બળે હૈયું, ડરૂં કાંઈ !

પ્રિયે ! ફેરૂં જરી પીતાં બગીચાં લાખ ખીલે છે;
મગર કાંટાભરી વાડો, ત્હને લેતાં ડરૂં કાંઈ !

હસાશે ના પછી – બાલે ! જરી પીધું સદા સાલે;
રડી રૂએતાં ય ના ખાલી થશે હૈયું, ડરૂં કાંઈ !

હૃદયનું તોડતાં તાળું, મજા તો ખૂબ ઊંડી છે :
મગર ઊંડાણમાં તુંને લઈ જાતાં ડરૂં કાંઈ !

રડું છું હું, હસે છે તું, ઘટે ના ભેદ એ પ્રેમે;
પરન્તુ તોડતાં એવી જુદાઈ હું ડરૂં કાંઈ !

બને તો તું હસાવીને સુખે દિલ ફેરવી આ લે ;
કહું છું ત્હોય. કે હસતાં હવે તો હું ડરૂં કાંઈ !

ત્હને રોતી કરૂં તે તો બનાવું તો બને તેવું;
હસે તેને રડાવું કાં ? કરૂં સાથી ? ડરૂં કાંઈ !

હસે તું તે વિસામો કૈં હતો – તે કાલ ક્યાં હાવાં ?
વિસામાની નહીં આશા, કહેતાં એ ડરૂં કાંઈ !

છતાં આશાભરી પ્રીતિ, ન કાં પ્યાલું ત્હને પાવું ?
ઉરે આશા ધરૂં ના કાં ? ધરૂં કે ના ? ડરૂં કાંઈ ?

૩ – ૯ – ૯૭.

રોનારાં

રોનારાંને રોવા દેજો :
હસવાનું તેને ના ક્‌હેજો :
શીદ દયા ખાલી ખોવાની ?
રોતી આંખો રોવાની !

રોનારાંએ રોવું લીધું ,
આંસુડાંને હૈડું દીધું ,
આંખે ઘેલું અમૃત પીધું ,
પી પી રોવાની !

૯ - ૪ - ૯૭.

वीत्या भावो

વીત્યા ભાવો હજુ મ્હારા છે :
આગ મહીં થંડા ક્યારા છે :
આંસુ તો સુખની ધારા છે :
આ હૈયાને બીજું શું ?

તું એ મીઠા ભાવો સ્મરજે :
તેને સ્મરતાં સ્મરતાં મરજે :
હૈયાફાટ સદા વા રડજે :
રે રે ! બીજું શું ?

૧૫ - ૪ - ૯૭.

તલફું કાં

જે દુઃખ હૈયે પાળી રાખ્યું,
જેને પીતાં અમૃત ચાખ્યું,
જે માટે સુખ ફેંકી નાખ્યું,
તેને સ્હેતાં તલફું કાં ?

જેમાં છે હૈયાને ર્‌હેવું,
તે તલફી કાં લૂટી લેવું ?
દેતાં કાં પૂરૂં ના દેવું ?
સ્હેતાં તલફું કાં ?

૨૩ – ૪ – ૯૭.

વીત્યાંને રોવું

રોતું અન્તરનું રોનારૂં :
રોતું ભીતરનું જોનારૂં :
લ્હોનારૂં હૈયું એ લ્હોતું :
પણ વીત્યાંને શું રોવું ?

બળતાં પ્રેમજમાતી ખાખી,
હજુ એ ના રોશું પડ રાખી,
ભર સમુદરિયે સાથે વ્હેશું,
વીત્યાંને રોશું : . . . .
ત્હોયે વીત્યાંને રોશું !

૨૯ – ૪ – ૯૭.

क्रूर माशूक

કપાવી માશૂકે ગરદન હમારી કોઈને હાથે !
વળી છે રિશ્વતે દૂરે રખાવ્યો મોતનો હાથે !

ખુદાઈ મોત પણ તાબે ઇશારે માશૂકે કીધું !
જળાં આંખો વગર આવું હમોને લોટવું દીધું !

ખુદાએ પાથરી આપ્યું ફુલોનું આ બિછાનું ત્યાં,
લઈને પાંખડી તોડી રખાવ્યા માશૂકે કાંટા !

નઝર એ શું નથી પ્હોંચી હજુએ આગની પાસે ?
હજુ અજમાવવું એ છે રહ્યું બાકી ખુદા સામે !

અજબ આ દેખતાં મુર્દું બને જોનાર છે પાણી !
સનમને કાયદે એવે જહાંને દૂર છે તાણી !

રહેજો સોબતી દૂરે ! વહેજો અન્ય કો પૂરે !
મને ના ક્યામતે આશા ! પડયા આ ના ફરે પાસા !

જહાં જૂની, જિગર ન્હાનું, અગર એથી કંઈ જુદું !
જહાં ન્હાની, જિગર જૂનું, અગર એથી ય કંઇ જુદું !

જહાંને વખ્તના જેવી કરે છે વખ્ત બ્હેનારો !
સહી જાશે મ્હને એ આ સનમનો ખારનો ક્યારો !

અરે ! છો કોઇને હાથે હજુ ખ્વાહેશ બર લાવે !
સનમ રાજી, હમે રાજી, ખુદાની એ જ છે મરજી !

૪-૫-૯૭.

જાગર્તિનું સ્વપ્ન

નિસાસો આવે છે! હૃદય ધડકે છે નવીન કૈં!
સહુ છૂપા તારો ઝણઝણ થતા કમ્પિત બની!
હજારો કોશોએ વદન પ્રિય જે દૂર વસતું,
ઉન્હા તેના શ્વાસો મમ અધર પાસે ફરકતા!

દિસે છે એ મૂર્ત્તિ તરવર થતી આ નયનમાં,
ઉરે મ્હારે સ્પર્શી ખળખળ એ અશ્રુ ઝરતાં;
પુકારી ઉઠે છે વ્યથિત ઉર તેના વદનમાં,
અને એ ઝાળોથી મુજ અવયવો આ પિગળતા.

ન તેને કૈં આશા મુજ હૃદયમાં વા જગતમાં,
ગરીબી ગાવાની મધુર કવિતા એ નવ મળે;
મૃદુ એ નિર્માયું હૃદય શરનું લક્ષ બનવા,
તૂટેલી આશામાં જખમ સહી દર્દે તડફવા.

પ્રભુ પાસે એ ના જિગર ફરિયાદી કરી શકે,
ગુન્હેગારોથી તે મૃદુ હૃદયને મ્હોબત ઠરી;
છુરી ખુશ્રીથી જે કતલ કરવા હસ્ત ઉપડે,
દુવા તેની ગાવી, નિરમિત થયું એ જિગરને.

પ્રભુ પાસે ના તે જિગર ફરિયાદે કરી શકે,
રહી છે ના શ્રદ્ધા કુદરત તણા આ ક્રમ પરે;
સહી ઘા માથે ઘા હૃદય કુમળું નિર્ભય થયું,
ગણ્યા તેણે દેવો, અરર! સહુ તે રાક્ષસ હતા.

હતી પ્હેલાં આશા મુજ હૃદયમાં તે હૃદયને,
ન જાણી તૂટી તે પ્રથમ જ , અરે ! જે ગઇ હતી ;
હજુ છેલ્લે એ તે મુજ હૃદયમાં કૈં રસ જુવે,
હજુ તેને પીવા જીવિત ધરવા યત્ન કરતી .

હવે હું પાસે તે હૃદય નવ દાવો કરી શકે,
હવે છેલ્લે છેલ્લે મધુર કંઇ એ મ્હોં કરગરે ;
તરન્તી મૂર્ત્તિ એ મમ નયન પાસે ટળવળે,
હજુ રેડે અશ્રુ ગરદન ધરી આ પદ પરે .

નિસાસા મ્હારા એ પ્રિય વદનની ઉપર પડે,
હજારો અંગારા ગત સમયના ત્યાં ઢળી પડે ;
વિસામો લેવાની મુજ હૃદય આ આશ ધરતું,
નિરાશામાં કિન્તુ પ્રતિ પલ રહે છે ટપકતું .

નકી પૂર્વે આવું અનુભવી ગયું છે હૃદય આ,
અજાણ્યે રોતાં એ બહુ દિવસ પ્હેલાં ગત થયા ;
મ્હને છે યાદે આ મધુતમ દશાની મધુરતા,
નિરાશાના પ્યાલા બહુ ય ભરી ખાલી પણ કર્યા .

ગયા જન્મોમાં એ પણ અનુભવ્યું આ નવ કદી,
નથી આવી કો દી હૃદય પર કો વિદ્યુત પડી ;
સરી જાતાં મ્હારાં જગત પરનાં કાર્ય સઘળાં,
અહા ! હું ઓચિન્તો કબજ બનતો કો ઝડપમાં .

ગણાઈ સંસારે ફરજ સઘળી જે હૃદયથી,
પ્રતિ પ્રાણીની જે જીવિત તણી ઇચ્છા કુદરતી,

ઉડી તે સૌ જાતું, સમજણ નહીં શું થઇ જતું,
પ્રિયાની મૂર્ત્તિમાં મુજ હૃદય આ લીન બનતું.

ભલે કાટી જાતા વિષધર મ્હને આ હૃદયમાં,
ભલે લાખો વીંછી મુજ મગજમાં ડંખ કરતા;
ન છે શક્તિ નેત્રે રમણીપ્રતિમાથી ઉપડવા,
ભલે તૂટી જાતા મુજ જિગરના સર્વ પડદા.

મ્હને ભાસે છે કૈં રુદન કરતી આલમ બધી,
પ્રતિ બિન્દુડે તે મુજ હૃદયમૂર્ત્તિ પણ ખડી;
ન કો એ મૂર્ત્તિનું નહિ નહિ જ કો આલમ તણું,
ગરીબી હું જેવી જગત ઉપરે વ્યાપ્ત દિસતી.

મ્હને કોઈ ખેંચી અવર દુનિયામાં લઇ જતું,
બતાવી અશ્રુનો ઉદધિ રડતું તે ગરીબડું;
ન કૈં કોની પાસે કટુ ઉદધિને મિષ્ટ કરવા,
ન કૈં કોની પાસે જ્વલિત ઉરને શાન્ત કરવા.

અરે! રોવા માટે કુદરત તણી આલમ બની,
અરે! અશ્રુ આંહીં કટુતમ બધાં નિર્મિત બન્યાં;
જનોનાં હૈયાને 'રુદન કરવું' ભેટ પ્રભુની,
ન કૈં કોની પાસે રુદન ઉરનું બન્ધ કરવા.

વિષો સૌ આંહીંનાં મધુતર બન્યાં અમૃત થકી,
વિષે જન્મી જીવે હૃદય વિષને અમૃત ગણી;
અમી આંખે જોવું પણ વિષ તણું પાન કરવું,
પ્રભુએ નિર્મ્યું આ જનહૃદય માટે તલફવું.

પ્રતિ હૈયું આંહીં રુદન કરતું કો હૃદયને,
અવાસી ચાલે છે નયનજલચીલા ઉપર સૌ;
દિસે તેમાં સૌમાં રુદન કરતી એ ભગવતી,
અરે ! આ ખોળાને હૃદય ચીરી આધીન બનતી.

ઝીણા ઝીણા ઉઠે લલિત સ્વર તેના રુદનના,
પડે છાના તેના મધુર ભણકારા હૃદયમાં;
કંઈ કાલો વીત્યા ફરી નવ સુણ્યો એ સ્વર હતો,
હજારો કોશોથી મુજ શ્રવણમાં આજ પડતો.

અહો ! સંકેલાઈ હૃદયબલથી શું પૃથિવિ છે?
અહો ! શું બાલાનું હૃદયબલ આવું કરી શકે?
નિસાસા પ્રેમીના સહુ ય પડ ચીરી વહી જતા,
સખીનું હૈયું કૈં અતિ બલ કરે છે લપટવા.

" પિયુ ! વ્હાલા ! સાથી ! મુજ હૃદયની વ્હાર કરજે !
" હવેના જન્મોમાં ગરીબ તણી સંભાળ કરજે !
" નિરાશા રોતાં વા તુજ હૃદયને શાન્ત કરજે !
" સખે ! મ્હારા દોષો રુદન કરતાં માફ કરજે ! "

ઉઠી ઘૂમે છે આ મૃદુ રુદન : મ્હારા હૃદયમાં,
લવન્તું એનું એ મુજ હૃદય કૈં ઉત્તર ધરે;
ઝઝૂમે છે નેત્રે રુદનજલનું ક્ષાર ઝરણું,
મીઠી પાણીની ત્યાં તડફડ થતી માછલી રહી.

તહીં તેને થાતું, મુજ હૃદયમાં તે અહીં બને,
અમે સાથે રોતાં, સમય પ્રિય તે આ ફરી મળે;

રડાવે રોઈને મુજ હૃદય કાં તે હૃદયને ?
અહીંના તારો કાં મદદ કરતા તે રુદનને ?

અહીં પ્રીતિ, મૈત્રી, પ્રણય, રતિ, એ ભાવ સઘળા,
અરેરે ! રોવાનું અરપણ કરી શાન્ત બનતા;
અરે ! શું તેથી કૈં અધિક જનથી ના થઇ શકે ?
બને ના શું દેવું મધુર સુખ પ્રેમી હૃદયને ?

કહેવા સન્દેશા અનુપમ મળ્યો આ સમય છે,
ઉરોનાં લ્હાણુંની કુદરત બધી વાહક બને;
દિલાસો દેવા કાં મુજ જિગર આ ના ઉપડતું ?
ઉડી અશ્રુથી કાં ભભકમય પ્હાડે ન ચડતું ?

અહો ! અત્યારે તો હૃદય ઉડવા તત્પર દિસે,
જહીં હું ત્યાં તે એ ઉર ભટકવા તત્પર દિસે;
ન કાં અર્પું પાંખો ? નવ કયમ ગ્રહું પાંખ મધુરી ?
ન કાં ભાનુ સાથે કિરણમય હાવાં થઈ જવું ?

અહો ! અત્યારે તો મુજ હૃદય આધીન તલફે,
સુધાના વંટોળા પ્રિય વદનના ચોગમ ચડે;
દબાઈ જાતાં આ મુજ જિગર કૈલાસ ચડતું,
નહીં ભાનુ સાથે કિરણમય થાવા સન રહ્યું.

અરે ! જૂઠાં જૂઠાં કિરણ ચળકે તે પ્રણયનાં,
જનો માટે ના તે, નવ જન ઉડી ત્યાં જઇ શક્યાં;
ઉડેલાં દાઝેલાં અગણિત અહીં આ તરફડે,
ફરી ઉડી જાવા જિગર કદિ હોંશે નવ કરે.

અમે એ પંખીડાં બહુ વખત ત્યાં લ્હેર કરતાં,
હવા આછી પીળી ઉપર કિરણોમાં ય તરતાં;
ઘડીનો ભાનુ તે, ક્ષણિક સહુ તે રંગ ગજબી,
અહીં હું, વ્હાલી ત્યાં, ગત થઇ ગઈ સર્વ સુરખી.

રહ્યું રોવાનું તે ચિર સમયનું ને અમર છે,
ભલે હું સાથે તે અમર ઉદધિમાં ડુબી રહે;
કરૂં શાને યત્નો ચલિત દ્યુતિનાં દર્શન થવા?
ત્યજાયે શે અશ્રુ ક્ષણિક સ્મિતથી બાથ ભરવા?

સદા રોનારાનું સ્મિત વળી ભલે ના કરી શકે,
હસું જેવું તેવું, ક્યમ પ્રિય ઉરે તે જઇ શકે!
હજારો કોશોએ રુદન જ નકી બ્હાર કરશે,
પ્રતિ બિન્દુડે જ્યાં બલમય કંઇ વિદ્યુત વસે.

અરે! મીઠાં અશ્રુ મધુતર બને છે અનુભવે,
સદા તાજી તાજી રુદન કરતાં લજ્જત મળે;
હસે આંહીં તેની ઉપર અનુકમ્પા ઉર ધરે,
બિચારાં કિન્તુ એ અનુભવ ભલે સર્વ લઇ લે.

જશું બીજી કોઈ સ્મિતમય નવી આલમ મહીં,
જડી જાશે જ્યારે સ્મિત મધુર કો આ રુદનથી,
તહીં ત્યારે ચારે નયન ટપકે છો સ્મિતભર્યાં,
નથી આ રોવું કૈં રુદન મધુરૂં શાન્ત કરવા.

ધીમે ધીમે આ બે ઉર ઉરથી આલિંગન કરે,
ફરીથી એ જૂની ચકલી દિલડામાં ફડફડે;

ફરી અશ્રુ વ્હેતાં ચકચકિત એ ગાલ ઉપરે,
ધીમે ધીમે મ્હારૂં દ્રવિત ઉર કાંઈ ગણગણે.

“ પ્રિયે! વ્હાલી! સાથી! મધુર લહરી આ નિરખજે!
“ સદા જન્મે જન્મે મુજ જિગરમાં આમ વસજે!
“ નિરાશામાં આશા તુજ હૃદયની શાન્ત કરજે!
“ સદાના ત્હારા આ દૂષિત સહ પ્રેમે જ તરજે!”

લવન્તાં આવું આ નયન નિરખે સ્વર્ગ નવલાં,
ભવિષ્યે ને ભૂતે નવીન કંઇ લાખો યુગ પડ્યા;
તહીં જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રમી રહી!
અહીં જોડી જોડી અગણિત ઉરોની રડી રહી.

જહીં જે ત્યાં તે છે નિજ ગગનમાં મોજ કરતું,
અહીં ત્યાં સર્વેમાં સ્મિતરુદનજોડું રમી રહ્યું;
અમે ડૂબી જાતાં લટુપટુ અમારા ઉદધિએ,
ગતિની ઇચ્છા કે જરૂર પણ કૈં એ નવ મળે.

અહો! એ મ્હોં એ મ્હોં મુજ નયન પાસે તરવરે!
અરે! ઊંડું ઊંડું હજુ ય ઉર એ કૈં કરગરે!
નિસાસો આવે છે! હૃદય ધડકે છે નવીન કૈં!
સહુ છુપા તારો ઝણઝણ થતા કમ્પિત બની.

૮-૫-૯૭.

છાના રોશું દર્દ

ડસડસ કાં ત્હારાં દૃગ જોતાં?
આમ ગરીબી શાને રોતાં?

શાને આમ નિસાસા લે છે ?
શી પીડા હૈયે છે ?
રે ! મ્હારૂં શું એ હૈયે છે ?
મ્હારા કાંટા ખૂંચે મુજને,
ના રોશું જો એ દુઃખ તુજને,
ના સુખ ત્હારાં દર્દે :
મુજને ના દુઃખ શું તુજ દર્દે ?
વ્હાલી ! છાના રોશું દર્દે !
નિસાસા લેવાથી શું છે ?
મ્હારે વા રોવાથી શું છે ?
ગીતો કૈં ગાવાથી શું છે ?
એ તુજને જો દહતાં દર્દે,
છાના રોશું દર્દે !

૮ – ૫ – ૯૭.

દૂર છે

જ્યાં ત્યાં કદમ ઈશ્કે ધર્યું, આલમ તહીંથી દૂર છે !
એ દૂર છે ! દૂરે રહો ! આ ઈશ્ક નૂરે નૂર છે ! જ્યાં૦

આલમ બધી ડાહી બની બીતી બનાવે કાયદા !
જો છે ન ડર – છે ના ફિકર તો કાયદા સૌ દૂર છે ! જ્યાં૦

પીતાં સનમ બીતી હતી જે જે હમે જામો ભર્યાં !
આલમ મહીં પીતાં ડરી એ સૌ શરાબો દૂર છે ! જ્યાં૦

ઈશ્કને આલમ લગાડી આંસુડાં પેદા કર્યાં !
જે ઈશ્કનો તેની **સનમ** દુનિયા મહીં ત્યાં દૂર છે ! જ્યાં૦

જે ઈશ્કમાં પીવું ઘટે—જે ઈશ્કમાં પાવું પડે—
તે પી સદા પાયું હમે—પીતાં ડરી એ દૂર છે ! જ્યાં૦

જેથી અહીં યારી ઉઠી તેથી તહીં દુનિયા થઈ !
આ લાખ સીસા પામતાં એ હું અહીં, એ દૂર છે ! જ્યાં૦

જે કાયદા તોડયા હમે, સાંધતી આવી સદા !
બેકાયદે હું, કાયદે એ—છે દિલે પણ દૂર છે ! જ્યાં૦

હું બોલતો “પી પી” અને તે બોલતી “ના ના” હતી !
“ના ના” રહી તેની સદા, હું પી રહ્યો, તે દૂર છે ! જ્યાં૦

મેં ઝેર પીધું છે ! **સનમ** ! છે તો મજા ! શા અર્થની ?
આ આગ થંડી ઊડતી ! શું દૂરની તું દૂર છે ? જ્યાં૦

તું ખૂણ પી દુનિયા હવે ! આ ઈશ્ક પી પી ચાલતો !
“ના ના” કહે કે “હા” કહે—હાવાં સદા તું દૂર છે ! જ્યાં૦

તું દૂર છે ! આ ઝેર છે ! પણ ઈશ્કનું તો પૂર છે !
જે ના શરાબે, ના **સનમ**માં તે હવે ના દૂર છે ! જ્યાં૦

જે ઝિન્દગીથી ના બન્યું, તે મોત આ દેશે કરી !
જે મોતથી દૂરે રહ્યું તે ઈશ્કથી યે દૂર છે ! જ્યાં૦

પીજે શરાબો, ઓ સનમ ! આ ઝેર અંતે પાસજે !
એ છે દુવા પીનારની ! પીવું પરન્તુ દૂર છે ! જ્યાં૦

શા અર્થની મ્હારી મજા ? એ છે હવે ના પૂછવું,
કૈં પૂછવું, કૈં બોલવું, એ ઈશ્કનાથી દૂર છે ! જ્યાં૦

ઓ ઝેર ! દિલના યાર ! તું તુજ કામ કર વ્હેલું હવે !
ના 'ના' હવે કો બોલશે ! એ દેખનારૂં દૂર છે ! જ્યાં૦

એ આંસુડાં જે આંખ આ કૈં દૂરથી જોઈ શકે !
એ આંસુડાં મ્હારૂં જિગર હાવાં – મગર કૈં દૂર છે ! જ્યાં૦

જે ઝેર દર્દીને થયું વ્હાલું સદા ઈશ્કે અહીં,
તે તું જ છે ! તે તું જ છે ! ત્હારો નશો કાં દૂર છે ? જ્યાં૦

શું એકલાને અર્પવું કૈં ઝેરને એ ના ગમે !
બીજું નથી આલમ મહીં ! એ દૂર છે ! એ દૂર છે ! જ્યાં૦

જેને ખુદા પાસે ધરે – જેને ખુદા મ્હારૂં કરે –
તે આ જિગરનું એ જિગર હુંથી સદા યે દૂર છે ! જ્યાં૦

૧૪ – ૫ – ૯૭.

सुकानी शब्द

"ત્હને ચાહું છું," એ કદિ નવ પડયા શબ્દ શ્રવણે,
હવે એ શબ્દોના હૃદય ભણકારા મુજ સુણે;
કહેતી આંખો તે કયમ પ્રિય મુખે ત્હેં નવ કહ્યું ?
અરે ! તેને માટે તૃષિત ઉર આ છેવટ રહ્યું !

ત્હને પૂછયું, વ્હાલી ! બહુ વખત એ એક જ હતું,
"ન ચાહે કે ચાહે ?" ફરી ફરી રહ્યું એ જ કથવું !
પ્રિયે ! આ નૌકાને નવ ગતિ તણી કોઇ જ દિશા,
સુકાની શબ્દો તે મુજ જિગરથી દૂર જ વસ્યા.

"ન ચાહે કે ચાહે ?" મુજ અધરનું એ ફરકવું,
સદા ત્હારા કુણા પુલકિત કપોલે સરકતું ;
સુણી મીઠું લેવા ટમટમી રહેતું હૃદય આ,
કદી તો તેના મ્હેં મધુર ભણકારા ય કલપ્યા.

છતાં એ સ્વપ્ને તો, અરર ! કદિ ના સત્ય નિવડ્યું,
હવે તો તે સાચું તુજ નયનનું એ કયમ ગણું ?
હવે તો ના જૂઠું મુજ જીવિતને એ કયમ કહું ?
ગણી મીઠી આશા હજુ પણ ઉરે હું કયમ ધરૂં ?

કહે "ચાહું છું", ને જગત સઘળું સત્ય બનશે,
હજારો જન્મોની મુજ હૃદય આશા ય ઘડશે;
કહે "ના ચાહું છું", કુદરત પછી જોઇશ નહીં,
ઉખેડી સૌ શ્રદ્ધા નયન મુજ હું ફોડીશ પછી.

તરે ના તે હોડી જલધિતળીએ છો ડૂબી જતી,
ભલે જાતાં તેનાં તૂતક શઢ વારિમય બની;
પછી ક્યાં તું શોધે જગત પર જે ના કદિ મળે ?
પછી એ શબ્દો છો મુજ જિગરથી દૂર જ રહે !

કશું આ આંખોનું કુદરત ન દેતું નિરખવા,
છતાં કૈં સૃષ્ટિનાં મુજ નયન આડાં પડ રહ્યાં ;
ત્યજીને એ "ચાહું", તુજ અધર ના વ્યર્થ વદશે ;
કશું તો કાઢી લે, મુજ નયન જોકે ન ઠરશે.

પછી ડૂબન્તાં એ નહિ મરૂં સુકાની વગર હું,
બધાંનું તે મ્હારૂં, પછી નહિ જ ધોખો પણ ધરૂં ;

ભલે આ નૌકાને ખડક પર મ્હોટા મરડજે,
અરે ! તે શબ્દોથી પણ હજુ સુકાની થઇ જજે.

૩૦ – ૫ – ૯૭.

એ રસીલું

એ મુજ ભવનો સાર રસીલું ! એ મુજ નેત્ર રસાલ !
મોતીડે મોતીડે રસ રસ એ આ ઉરનો હાર !
રસીલું એ મુજ નેત્ર રસાલ !

ભાવ ભર્યો મુજ ચન્દ્ર પ્રકાશિત
સ્નેહસુધા મુજ ચેતનનું ચિત્ત,
ક્યાં છે તે દાતાર ?
અરેરે !
ક્યાં છે એ આકાર ?

જોવાનું ચાલ્યું ગયું ! આંખ રહી તે જાય !
કામ વિનાનું કોઇથી કેમ અહીં રહેવાય ?

આંખથી કેમ રાન સ્હેવાય ?
ગયેલું કેમ ગયેલ મનાય ?
હૃદયનું છેક લગાડ્યું તાન !
હૃદય આ ચાલ્યું છૂટી ભાન !
રસીલું કેમ હવે વિસરાય !
તે વિણ કેમ હલાય ચલાય ?

એ વિણુ જગ અન્ધાર! અરેરે! એ વિણ જીવિત ભાર!
એ વિણ વિશ્વ તણું કટુ ગાયન, ગાયન સહુ બેતાલ!
અરેરે! એ વિણ શું મુજ હાલ?

હાલ વિના થઈ આ મુજ હાલત!
આ દુનિયા મહીં ક્યાં મુજ દોલત?
ખોયાં મૂડી માલ!
રહી છે
એ જ ગરીબી બાલ!

બાલક ખેલ ઉડી ગયા! વૃદ્ધા અન્ધ જણાય!
વચમાં કાંઇ મિષ્ટ તે આ અનુભવની બહાર!

હતું પણ ચટકું મધુરૂં એક!
સ્પર્શતાં સળગી ઉઠયું છેક!
ગઈ તે ઝાંય! ગયું તે નૂર!
રહ્યું ના એક બિન્દુ! હતું પૂર!
રહી આખર આ એક જ હાય!
કાળજા મહીં રહી કોરાય!

ખેંચાતાં જ રહી શકે આ બ્રહ્માંડ અપાર!
ખેંચાવાનું ના મને! ના કર કો દેનાર!

જ્યાં હું ત્યાં મુજ જહાજ ડૂબે છે! જ્યાં હું ત્યાં આ આજ!
નિત્ય હમારી એ જ હકીકત! એજ ગુલામી તાજ!
ડૂબે ને એ જ ડૂબે ફરી જહાજ!

૨૭–૬–૯૭.

બે કળી

પ્રિયે! તે ગ્રીષ્મ તણી હતી લ્હાય,
આપણે ફરતાં કુંજની મ્હાંય;
ફુલો સહુ નિદ્રામાં પોઢેલ,
ઢળી ’તી શાન્ત શ્વાસમાં વેલ;
નમ્યાં ’તાં વૃક્ષ વૃક્ષનાં અંગ,
હતી ના મ્હેક, હતો ના ગન્ધ.

ત્યાં કળી કો ખીલતી હતી રમતી વાયુ સાથ,
“ચૂંટી લે, ભોક્તા! મ્હને” એ લવતી ’તી વાત.

ભરેલો હજુ ય હતો મકરન્દ,
થયો ના હતો ભ્રમરનો સંગ;
હતી તેમાં શી રસિક સુવાસ!
જવાનું મને ગમ્યું તે પાસ.
ચૂંટી તે ત્હેં દીધી ઝટ મ્હને,
કર્યું મેં ચુમ્બન કેવું ત્હેને!

ઉન્હી લૂ ઊડી ગઈ! શીત થયાં સહુ અંગ!
આભારી મુજ નેત્રમાં નવો ભરાયો રંગ!

પ્રિયે! તો મૃદુ સુખકળી એ આજ
ડરે તું કેમ આપવા કાજ?
દહે લૂ ગ્રીષ્મઝિન્દગી તણી,
ઔષધિ નહીં વિનો એ કળી.

પ્રેમમાં સદા બધું અર્પાય :
અર્પતાં પ્રેમ કેમ વિલાય ?
શ્વાસ આ રસ એ લેતો ભલે,
શ્વાસ જે આખર અર્પું તને.

ભૂલું ક્યમ તુજને, પ્રિયે ! કળીનો લઈ પરાગ ?
આભારી બનશે દગો ! બૂઝાશે ઉર આગ !

ઉઠે છોને એ મીઠા ભાવ,
હૃદય છોને લે મીઠા લ્હાવ !
કળી તું જો નવ દેશે આજ,
મ્હને પ્રભુ માળી દેશે કાલ;
દિવસ જાતાં શી લાગે વાર ?
કરી કાં નવ લે તું ઉપકાર ?
જીવનની સાર્થક ક્ષણ પણ એક,
પ્રેમમાં ઘટે ન લૂટી છેક.

માળી દે ફુલ તે લઈ ગાય ન કો ઉપકાર !
પ્રિયકરથી કંઇ પામતાં વહે હર્ષની ધાર !

પ્રિયે ! તો અર્પ અર્પ તું તું જ !
પડું છો પુષ્પપાંખમાં હું ય !

૨૯-૬-૯૭.

दूर छे सारूं

સુણું તેને સદા ગાતું ! પરોક્ષે દૂર કૈં ગાતું !
સદા સ્વરતાનમાં ડૂબું ! હજુ પણ દૂર છે સારૂં !

પ્રભુના નાદની કરતું નકલ પ્રભુ પાસથી શીખી !
પ્રભુની જેમ એ ગાતું 'હજુ એ દૂર છે સારૂં' !

દિવસ ને રાત એ ગાતું ! નથી મેં સાંભળ્યું થાક્યું !
જહીં હું એકલો બેસું, સુણું ત્યાં, 'દૂર છે સારૂં !'

ઢળે સન્ધ્યા ગળી જાવા, વહે લાલી ઉષાની વા,
હૃદય તવ સાંભળે મ્હારૂં, હજુ એ 'દૂર છે સારૂં !'

જિગર મુજ બૂમ પાડે કે નિસાસે અશ્રુ ચાલે છે,
ચિતા મુજ ઉપરે ત્યારે લવે એ; 'દૂર છે સારૂં !'

અરે ! શું દૂર છે સારૂં ? હજુ તો કેટલું દૂરે ?
નિરાશામાં પડું કે ના ? ફરી ગા 'દૂર છે સારૂં !'

ગણું કોશો કહીં ? પંખી ! ગણિતની બ્હાર એ સંખ્યા !
છતાં રાખું સદા શ્રદ્ધા ! ભલે ગા 'દૂર છે સારૂં !'

૩૦-૬-૯૭.

पुनरुद्वाह

ફુલો એ ગાલોની ઉપર પડતી ઝાંય ધરતાં,
તરન્તાં મચ્છોમાં નયન સરખી છે ચપલતા;

જહીં લક્ષ્મી શોભા તહીં કંઇક એ મ્હોં વત દીસે,
પદાર્થો સર્વેમાં કંઇક સમતા વ્યાપ્ત સઘળે.

ઝુલન્તી વેલીમાં મુજ હૃદય કૈં પ્રેમ ધરતું,
દિસે નાચી રૂહેતું જલધિજલ એ વાળ સરખું;
મ્હને એ અંગોની કુદરત દિસે ભાવમયતા,
ગયેલા ભાવોને ફરી ફરી ધરાવે સ્મરણમાં.

બધાં વ્હાલાં મ્હોંના કુદરત દિસે ભાવ ધરતી,
અઘેથી તો એવી મધુર ક્યમ લક્ષ્મી ન ગ્રહવી?
ગયેલાં બાલોને જનની કુલમાં છો નિરખતી,
ભલે વ્હેળાંઓને રમત કરતા પાદ ગણતી.

જનોથી કિન્તુ જે જનવદન સાદૃશ્ય ધરતાં
કહીંથી પુષ્પે કે ઉદધિ મહીં તે હોય સમતા?
રમન્તાં બાલોને જનની કુલ છોડી નિરખશે,
ગયેલા ભાવોની અધિક નકી ત્યાં લ્હાણ મળશે.

રજા છે અશ્રુને કુસુમ પર ઢોળાઇ પડવા,
મ્હને ના વારે કો ઉદધિ કૃદતાને નિરખતાં;
છબી તે બાલાની કંઇક ધરતી કોઇ લલના,
અરે! તેને જોતાં મુજ નયન કાં બન્ધ કરવાં?

જનો, પુષ્પો, વેલી, કુદરત તણાં સૌ રમકડાં,
ઘટાવો શી રીતે કુદરત મહીં ભેદ ગણવા?
જનોના આત્મામાં જીવન બસ કો ભાવમયતા,
અરે! તે લૂટીને જીવન ક્યમ લૂટી લઇ જતા?

ભલે કો બચ્ચાને અવર જનની ચુમ્બન કરે,
ભલે કો બાલાથી રમત કરનારો રમી રહે;
ગયેલાંના અંશો જહીં જહીં મળે છે કુદરતે,
તહીં સૌ અર્પાવા મૃદુ હૃદયનું તત્પર દિસે.

૧૨ – ૭ – ૯૭.

एकपतिपत्नीव्रत

સુગન્ધી પુષ્પો જે નવીન મકરન્દે મહકતાં,
રુચે ત્યાં અર્પે છે નિજ રજ સુગન્ધી રસભરી;
સદા સ્વચ્છન્દી આ બુલબુલ તણા હું સ્વર સુણું,
નવી પાંખો સાથે લથબથ થઇ જે ગહકતાં.

ન આ કેદી ભાસે કુદરત તણાં સ્થૂલ હૃદયો,
બહુ ના દેવાનું પણ દઇ શકે જ્યાં મન ગમ્યું;
મૃદુ મીઠા અંશો નિજ હૃદયના ઉત્તમ બધા
સદા એ રેડાતા અનુકૂલ અને ઉત્તમ મહીં.

તહીં દેવો નાચે – ગગનપડદે સૂક્ષ્મ હૃદયો,
અહો ! એ લ્હાણાં એ નહિ નહિ નકી પિંજર પડ્યાં;
મળી જ્યાં જ્યાં જાવા નિજ હૃદય પ્રેરે કુદરતે,
મળી ત્યાં જાવાની સહુ હૃદયને છૂટ સરખી.

રુચે છે પ્રીતિને ક્ષણ ક્ષણ કંઈ નૂતનપણું,
રુચે છે આત્માને અનુભવ નવામાં વિહરવું;

નકી હૈયુંપ્યાલું હૃદયરસ કો એક જ વતી
ભરાતું ના પૂરૂં, નવ વળી અધૂરૂં રહી શકે.

જનોનાં હૈયાંનાં રુદન કરતાં પાત્ર અધૂરાં,
ઉરો જ્યાં ખેંચે ત્યાં અરર! નવ સ્થૂલો જઇ શકે;
ઉરો ખેંચી લેવા જનઉર મહીં ના બલ કશું,
ઉરો તો ઉડે છે લથબથ થવા સામ્ય નિરખી.

અરે! પ્રીતિ એ તો જગત પરનું જીવન ઠર્યું,
દઈ પ્રીતિ ફેંકી કયમ ફરી બને પત્થર થવું?
દિસે ખ્હાડોમાં એ પ્રણયમય કોઇ રસિકતા,
નવું જોવા થાવા જગત સઘળું યત્ન કરતું.

નવું જોકે કાંઈ જનહૃદયમાં સૂક્ષ્મ સળગે,
જનોની પ્રીતિમાં કંઇક ચમકે દેવ સરખું;
છતાં કે કાલોથી જનઉર રમે સ્થૂલ રમતો,
જનોનાં અંગો ને અવયવ સહુ સ્થૂલમયતા.

રહી દૂરે ચાહી જનઉર ન સંતુષ્ટ બનતાં,
ચહાતાં સ્થૂલો સૌ નિકટ બનવા યત્ન કરતાં;
ઉરો, વૃત્તિ, અંગો, શરીર પરનાં રોમ સઘળાં
ઉઠાડે કમ્પાવી લથબથ થવા પ્રેમચિનગી.

અરે! જૂનો સાથી નવીન નવ જો કૈં દઇ શકે,
નવું વા કૈં જૂદી દઇ લઇ શકે જો નવીનતા,
ન કાં તો તે સાથે હૃદય સ્થૂલનું ઐક્ય કરવું?
અરે! પ્યાસા પ્યાસા જલમય છતાં કેમ મરવું?

મથે સ્થૂલો સર્વે પ્રતિ પલ વધુ સૂક્ષ્મ બનવા,
ચડાતાં તૃપ્તિથી અનુભવ લઈને પગથિયાં;
ન આડો બન્ધાવી કુદરતક્રમે કૈં ઉચિત છે,
પ્રભુની લીલા તો સરલ સહુ ખીલાં વગરની.

દિવાલો કૂદીને નવીન બનવાનું થઇ જશે,
ઘસારા મ્હોટાથી તૂટી પડી દિવાલો પણ જશે;
પ્રવાસીને દેવો અઘટિત વૃથા કાં શ્રમ ભલા?
પ્રવાસીનો આવો સમય લઇ લેવો કયમ ભલા?

૧૮ – ૭ – ૯૭.

સ્મૃતિચિત્ર

હસી, મ્હારા વ્હાલા! જીવિત કડવું મિષ્ટ કરજો,
અનાયાસે આવ્યું વગર દુઃખ તે ત્યાગ કરજો;
પ્રકાશી જે આવે દિવસ સુખના આજ સરખા,
બની વેલા ગાળો ભરપૂર સુખે શાન્ત વહતા.

અહો! હું તો હીંચી મધુર રસીલા પ્રેમઝરણે
બને ત્યાં સુધી તો દુઃખી નવ કરૂં આ જિગરને;
મૃદુ મીઠાં ન્હાનાં સ્વજન સુજના મંડલ તણાં
ઘણાં આલેખું હું હૃદય પર ચિત્રો અવનવાં.

સુખારવિન્દો પ્યારાં સ્મરણ કરતાં ના દિલ વસે,
અતિ: જો ખેંચો તો હૃદય થકી તે દૂર ખસશે;

સ્વયં સ્ફુરેલાં તે ખચિત બહુ સાચાં નિવડશે,
અને સૌ એ ચિત્રો હૃદય પડછન્દો ગજવશે,

ઘણાં આવી રીતે પ્રિય મુખ, અહો! હું ભૂલી ગયો,
બની ચિત્રો ઝાંખાં સરકી સહુ ચાલ્યાં હૃદયથી!
ચિતારાની પીંછી નવ રજ હવે કાર કરતી,
હવે તો યત્નોથી દિલ પર છબી કો ન વસતી.

થતાં જૂદી પ્યારી અગણિત દુઃખોમાં ડૂબી જઈ
રૂપાની ઘંટી શા મધુર સ્વરથી તે લવી હતી:–
"ગયું તેવું જાશે સુખભર, અહો! વર્ષ વહતું,
"મળી પાછાં સાથે હૃદયદ્વયના શ્વાસ ઝીલશું."

અરે! અસ્તુ! અસ્તુ! પણ નવ કદી કો કહી શકે,
થયાં જો જૂદાં તો દુઃખદ દૃઢ ક્યાં બન્ધ નડશે?
ભરેલો નેત્રે તે પ્રણયરસ નિસ્તેજ બનશે,
ચીરાશે બે હૈયાં, જગત હસતું તે નિરખશે!

અરણ્યે શોભિતું, અગણિત દ્રુમોથી રુચિર, તે
ઉભું એકાન્તે છે શિવસ્થલ રૂડું શ્યામવર્ણું;
ધ્વજા ફાટેલી છે, ખળભળી ગયો ઘુમ્મટ દિસે,
કરે ઘૂઘાટા ત્યાં અનિલલહરી આફળી વને.

તહીં નીચે નીચે રવિ નિજ કરો ફેરવી ઢળે,
પણે ધીમે ઊંચે ગગનપડદે ચન્દ્ર વિહરે;
ફરે એ ગોવાળ એ પણ પલ અહીં આજ વિરમે,
અહા! એવી કાલે રમણીય પ્રભા પાથરી રહે!

અહો ! શાન્તિ શાન્તિ હૃદય મમ ને આ જગ પીએ,
ભર્યાં તિર્યંચો એ ભભકભર આનન્દ ઉભરે;
જડાત્મા વૃક્ષો તો ખિલખિલ હસી હર્ષ સૂચવે,
અને પૃથ્વીમાતા ફરતી ફરતી ગાયન કરે !

અહીં આ મન્દિરે, સુખદ સમયે વ્હાલી રહી આ;
દિસે કો યોગિની, શિવવિભૂતિ, સાક્ષાત રતિ વા !
વિશાળાં રાતાં બે અનિમિષ રહ્યાં લોચન રૂડાં,
અને ભાસે સર્વે વીજળીમય અંગો સળગતાં !

કુમાસી સુવાસી લઘુ દ્વય રહે ઓષ્ઠ ગુંજતા,
ભણે સ્તોત્રો મીઠાં પ્રભુપૂજનમાં લીન પ્રમદા;
ધ્વનિ તેની ગાજી વનચર બધાંને વશ કરે,
પિગાળી દે પ્હાડો ! નવ નદીઝરાનાં નીર ઠરે !

કુસુમ્બી સાડીનો પટ સ્તન ગ્રહી ફરફર ઉડે,
મહા કો રાજાનો જયધ્વજ ફરેરે જયમ ઊંચે;
કિશોરીના કેશો શરીર પર શા ચામર કરે !
સ્તવે એ શંભુને, સુભગ પ્રિયને આ દિલ સ્તવે !

તહીં બાંધેલો છે તરુવિટપમાં ઘંટ શિવનો,
ઝુકે શાખા ત્યારે ઘણણઘણ તે ઘોષ કરતો;
બજાવાને યત્નો વિફલ કરતી પ્યારી સઘળાં,
ફણે ઉભી ઊંચા કર કરી મથે છે પ્રિયતમા.

છુપી, છાનો દોડી, કટી વતી પ્રિયા તો ગ્રહી, અને
'બજાવી લે, પ્યારી !' કહી ભુજ રસીલી ઉચકી મ્હેં;

ગઈ બાઝી વ્હાલી શરમભર છાતી સરસી તે,
અને ચુમ્બી લેતાં મુજ હૃદયમાં હર્ષ ઉભરે.
અરે ! આવાં સ્વપ્નો વિરહી દિલ મ્હારૂં રીઝવતાં,
હવે ના આવે એ મુજ હૃદયમાં સૌ બળી ગયાં;
ગયાં વર્ષો વીતી, સુખ મુજ પ્રિયાનું ભૂલી ગયો !
સખા ! મીઠા ચ્હેરા દિલથી સરી ચાલ્યા સહુ, અહો !

તમે, મિત્રો વ્હાલા ! પથર વત વા વજ્ર સરખું
કહેશો આ હૈયું કઠિન અથવા ના રસભર્યું;
અરે ! આ વાક્યો શું શિથિલ પ્રીતિની સ્થિતિ સૂચવે ?
કવિતા મ્હારી શું હૃદયજડતા સાબીત કરે ?
જુઓને મ્હોં મ્હોટું વિભુ વશ કરે એ વખતનું,
ગળે તે પ્હાડોને, સુર, જન અને વિશ્વ સઘળું;
ઉડાડે તે તારા, રવિ, ગ્રહ બધાંને સમ અણુ,
તમારો રાજા એ મુજ પર કરે રાજ્ય સરખું.

અતિ સાચું ઓહો ! વખતનદનો છે પ્રબલ વ્હો,
ખરૂં જે સાચું તે જનહૃદયથી તે લઇ જતો;
સુકાવી દે અશ્રુ, મધુર છબી ભૂંસી દઇ હસે,
અને રોનારાંને મરણશરણે તે ઘસડી લે.
રહે છે જો મીઠું જનકર મહીં સૂક્ષ્મ સઘળું,
બહુ રક્ષાથી તો હૃદય સહ રાખી સુખી થવું;
સ્મૃતિચિત્રો પ્યારાં સ્ફુટ કદિ બને નષ્ટ સઘળાં,
ફીકા સંસ્કારો તો મરણ સુધી સૌ ઇષ્ટ ગણવા.

૨૬-૭-૯૭.

ખાકદિલ

આ ખાકદિલ અંગારમાં ભારી હવે તું શું કરે?
છેલ્લું થવું વીતી ગયું તેને હવે તું શું કરે?

બાળે તપાવે ખાકને શું ખાકથી બીજું મળે?
આલમ થકી બાતલ ઉડે તેને હવે તું શું કરે?

બસ કર! અયી બેગમ! હવે અંગાર ત્હારો ફુંકવો!
એ ખાકને બાળે નહીં! એ ખાક થાશે! શું કરે?

છે ખાકથી એ કામ? તો તો હાથ લે ઝોળી હવે!
આરામની ફફની વગર તેને મગર તું શું કરે?

ત્હારી પછાડી આંસુડાં! તું માગતી હસવું ફરે?
એ આંસુડાં ના લૂછતી! તો વ્યર્થ ઢૂંઢયા શું કરે?

આ ઝિન્દગીનું પૂછવા મ્હારો હવે હક ના રહ્યો!
ફરિયાદ વિણ રોયા કરે તેને, સનમ! તું શું કરે?

અવધૂતની માળા મહીં પારા ફરી લાખો ગયા!
આ એક પારો ઝિન્દગીનો ફેરવી તું શું કરે?

અવધૂત હું તેને બખીલી એક પારામાં નહીં!
લાખો કહે, લાખો દઉં! પણ મંત્ર વિણ તું શું કરે?

આ ખાકના પારા પરે કો ઇલ્મ સાધી જાણતું!
તે હસ્તથી આ લૂટ આવી તું કરીને શું કરે?

આ ખાકને બાખી સહે યારી હતી જૂની કંઈ!
તું તો નકામી ખાકથી મેલી બનીને શું કરે?

આ ખાક રોતી એટલું! ખાખી રડે તે એ જ છે!
બાજીગરે બાજી મગર એવી રચી! તું શું કરે?

રાખું સબૂરી! રાખજે તું એ સબૂરી! ઓ સનમ!
ત્હોયે રહે ના આંસુડાં! કોની સબૂરી શું કરે?

૩૧-૭-૯૭.

परवायों

દુ:ખી દિલદર્દને ગાતાં, જિગરની આહમાં ન્હાતાં,
ફના ઇશ્કે સદા વાતાં હવે હું આજ પરવાર્યો!

ન લૂછું એક આંસુ વા કહું હું લૂછવાનું ના!
હવે છો ધોધ ચાલે આ! રડી રોતાં હું પરવાર્યો!

હવે આ આંખમાં ના છે કંઈ દાવો, કંઈ ફરિયાદ!
ગમીના જામ એ પાતાં અને પીતાં ય પરવાર્યો!

હવે આ ઝેરનું પ્યાલું છુપાવી શીદ પી જાવું?
તું જો કે રો! ગમે તે હો! તમાથી છેક પરવાર્યો!

હતો મારો ચલાવ્યો ત્હેં જિગરને મારતાં હસતાં!
મરે ખોખું તહીં રો તો રહમથી હું ય પરવાર્યો!

હું પરવાર્યો! ન છે પરવા! સુખે તે ને સુખે તું જા!
ખુદાની બન્દગી કરજે! હું તો એથી ય પરવાર્યો!

હતું તેને સદા રોવું! નવું તો કૈં ન છે દેવું!
જતાં જૂનું નવું રોશે! પછી તેથી ય પરવાર્યો!

હતું ઝૂલાવવું ખંજર દિલે એ હાથ મ્હારાથી !
ફરી ઉમેદ એ ત્હારી હવે પૂરી હું પરવાર્યો !

હુકમ જલ્લાદ થાવાનો બજાવ્યો આખરે, દિલબર !
હવે એ હુન્નરે કાબિલ થઈ તુંથી ય પરવાર્યો !

ભણ્યો ત્હારી તુફેલે તે હવે અજમાવવું તું પર !
છુરી નીચે નમી તો જો ! કરૂં ઘા ને હું પરવાર્યો !

ખુદાની આંખ ત્યાં રાતી ! મ્હને તેની ન છે દરકાર !
ખુદાથી, ઈશ્કથી, સૌથી, મગજ, દિલથી ય પરવાર્યો !

સનમ ! તેનો અને તુજ તે બને જલ્લાદ છો મ્હારો !
વહે ત્રણ ખૂનની નીકો ! તહીં હું ન્હાઈ પરવાર્યો !

અરે ! આ હાથ મ્હારાથી દિલે મ્હારે છુરી વાતાં !
ન તડફું વા ડરૂં હું ના ! દરદડરથી હું પરવાર્યો !

અદલ ઈનસાફની ગાદી ખુદાની ત્યાં ચડી જોઉં !
પછી આહા ! અહાહાહા ! અહોહોહો હું પરવાર્યો !

૮-૮-૯૭.

अति दीर्घ आशा

હું તો માનવી ' હું ' ! વિશ્વ ના હું ! બ્રહ્મ ના ! જ્ઞાની નહીં !
હજુ તો ઉછરતા પ્રેમમાં છે અજ્ઞ તું એ હું સમી !

માયા અલકલટ તું તણી :
તુજ ગાલની આ સુરખી :

તુજ નેત્રની મીઠી ઝરી :
તુજ પાંખ ત્યાં બાંધી પડી !

કોકિલ તણો ચાળો રમી,
તિરછી નમાવી આંખડી,
મુજ કાળજે મીઠી છરી,
દેવી ત્હને રુચી રહી !

કુંજે એકલાં બે ચાલવા,
કદિ સ્મિતફુવારે મ્હાલવા,
કદિ પાદમાં આળોટવા,
હજુ આ ઉરે હોંશો ભરી !

આ છાતી પરે કૈં હાંફવું,
આ હાથ ઝાલી હીંચવું,
મુજ બાગનું ફુલડું થવું,
તેમાં ના ત્હને તૃપ્તિ હજી ?

મનનું બધું મનમાં ભર્યું,
આ વિશ્વ ત્યાં વચમાં નડ્યું ;
હાવાં ગીત એક જ આ રહ્યું,
ગાવું ગીત આંસુડાં ભરી !

'આંસુ' નામ જે ઓળખામણું,
તેમાં એ નિસાસે દાઝવું,
દુઃખમાં સદા સુખ માનવું !
જો, એ લ્હાણુ શી છે આપણી ?

જીવ જાળવી પણ રાખવો,
તે એ એક કે આશાભર્યો,
વ્હાલાંએ હુકમ એવો કર્યો;
ઠરી મૈત્રી એવાં અન્ધની!

કહે છે, "લાખ જન્મો પામશો!
"સાથે લાખ જન્મો માણશો!
"હાવાં લ્હાવ રોવાનો લીઓ!
"પાણીનું પતાસું ઝિન્દગી!"

પોતાની ન દૃષ્ટિ જ્યાં પડે,
જેને માનતાં પોતે ડરે,
એવી આશ આપણને ધરે?
લેવી તે ય આભારી બની!

ભૂલી આપવીતી સૌ જતાં!
જ્યારે દર્દ જોવાં પારકાં!
વ્હાલાં દૂરનાં તે દૂરનાં!
જીવ્યું કોણ પર પોતે ગણી?

કહિ હોય સાચું ત્હોય શું?
આ તો જીવવું એળે ગયું!
ખારાં આંસુમાં ચાલ્યું જવું!
એ સૌ કોણ ભોગવશે પછી?

નટવો ચડે દોરી પરે,
ચૂકી આંખ તો નક્કી મરે,

મળે મોજ કે ના યે મળે;
એવો દોર આશા આ, સખિ !

ધ્હેલાં તો મરીને દ્દાઝવું !
ઉન્હી ખાક થઇને ઉડવું !
કાંઈ તે પછી મીઠું ઠર્યું !
તેમાં તું કહે શું ? બોલની !

ત્હારાં ભ્રૂ અને તુજ આંખ આ,
ત્હારૂં અંગસૌષ્ઠવ આજ આ,
ત્હારૂં સર્વ આનું આજ આ,
તેમાં આ જિગરની પ્રીતડી !

બાળ્યા પછી એ કોણ દે ?
વ્હાલાં તો રડી ભૂલી જશે !
ભૂતો આપણાં રોતાં હશે !
એની અન્યને તે શી પડી ?

વર્ષો બધી ય વહી જશે,
ત્યારે શું પછી જલદોદયે ?
ના ના માવઠે જગ જીવશે !
તે એ કોણ જાણે ક્યાં વળી ? !

૧૨-૮-૯૭.

निमन्त्रणनुं उत्तर

મળેલાં પત્રોથી મુજ નયન આંસુ ટપકતાં,
ન હું આવું તો શું સુખી નવ થશો ? ઓ પ્રિય સખા !
મૃદુ પ્રેમી આજ્ઞા કમનસીબ પાળી નવ શકે,
અરે ! કૈં રોવાનું મુજ જિગરનું તે ધરીશ હું !

અહો ! જ્યોત્સ્ના જોવા મુજ નયન આ ઉત્સુક હજી ;
સુધાંશુની ધારા પ્રિય વદન શી ને રુચી રહી ;
છતાં હું ના જોઉં રજની ધવલા એ રમણી શી,
સખાઓ ! ભીતિ કૈં મુજ હૃદયમાં છે ખટકતી.

સુધાંશુની લાલી મુજ નજરથી પીત બનતી,
અમીની થાળી એ નયન પડતાં ક્ષીણ દિસતી ;
શશીથી આ દૃષ્ટિ પરિચય વધુ જો કદિ કરે,
નહીં ત્યાંથી એ તો જગ પર પછી અમૃત ઢળે.

દુઃખી મ્હારી દૃષ્ટિ દુઃખકર બધે છે થઇ પડી,
દિવાલો એ રોતી પ્રતિ કણથી મ્હારા ગૃહ તણી ;
લતા, વૃક્ષો, પક્ષી, જલધિ, ઝરણું, વા રુચિર કૈં,
તહીં આ દૃષ્ટિને ઘટિત નવ હોવાં સરકવું.

વિસામો દેનારાં જગ પર જનોને બહુ નહીં,
અરે ! એવું સ્વલ્પે મુજ નયન લૂટે કયમ ભલા ?
સુખો દેનારાંથી સુખ ન હીનભાગી લઇ શકે !
સુખો દેનારાંને દુઃખ દઇ કંઈને દહી શકે !

સખાઓ ! વ્હાલાઓ ! તમ ગૃહ સદા જે હસમુખાં,
ઘવાયેલાં લાખો અતિથિઉરને જે મલમ શાં,
હવે હું ત્યાં આવો પગ પણ ધરૂં તે ઉચિત ના,
હવે આ નિર્માયા મુજ પદ સદા રાન ફરવા.

તમારા બાગોમાં નહિ નહિ કરૂં હું રુદન તો,
છતાં નિઃશ્વાસો તો નહિ જ અટકાવ્યા અટકશે;
જળી જાશે પુષ્પો, તરુ સહુ નિસાસામય થશે,
પછી એ રોનારા અતિથિ સઘળા ક્યાં વિરમશે?

નિસાસો ના કોઈ મુજ હૃદય પૂરૂં ભરી શકે,
કમી કો નિઃશ્વાસે મુજ દુઃખ હવે ના થઇ શકે;
ફુલોને નિઃશ્વાસો દઇ સુખી થનારા અતિથિઓ
ભલે એ કુંજોમાં વિમલ ઝરણે હંસ બનતા.

નિમન્ત્રો ના ! વ્હાલા ! અતિથિ નવ હોવાં થઈ શકું,
નિમન્ત્રો ના ! વ્હાલા ! અતિથિ નવ હોવાં કરી શકું;
તમારા હાસ્યોનાં મધુર નવ લ્હાણું લઇ શકું,
ન મ્હારાં હૈયાનાં રુદનમય લ્હાણું દઇ શકું.

તમારા બાગોમાં મધુપ ફરતા હો પ્રતિ ફુલે,
તમારાં વીણામાં મધુર સ્વર હો સૌ ગહકતા;
તમારા મહેલોની ઉપર કરુણા હો પ્રભુ તણી,
સુખી દૂરે એ છો, સમજી સુખી હું એ થઇશ હો!

૧૮-૯-૯૭.

વાલક

જે છે હજુ રુધિર સ્વર્ગથી કાલ આવ્યું,
જે બાલ છે રમતમાં હજુ એ જ રક્તે,
જેનાં સુખો પણ હજુ ફુટતાં દિસે છે,
તે કેમ યૌવન તણાં સમજે દુઃખોને ? !

પૂછે છે એ મ્હને, "ક્યારે મ્હોટો, તાત ! થઇશ હું ?"
ઉત્તરે સાંભળ્યું ના ત્યાં મચે છે ફરી ખેલવું !

રમત કો રમવી નવ જ્યાં રુચે,
અણગમ્યા ઉર કંટક જ્યાં ખુંચે,
હૃદયદાહ જળ્યા જ જળ્યા કરે,
સફર ત્યાં પણ કાં કરવી ગમે ?

ગયું ને આવવાનું ત્યાં કલ્પના મૃદુતા ધરે,
કલ્પનાહીનતા સર્વે વર્ત્તમાન સૂકા કરે.

પણ મધુર આ વેળા ત્હારી ગર્દન ફરી વળે;
સુખભર રૂડી આ વેળાની સ્મૃતિ ય નહીં મળે;
સ્મરણનયને ત્યારે પાસે અહીં દવ ભાસતો,
જીવન જીવતાં આવું ખારૂં હવે જીવ ત્રાસતો.

ઇચ્છે છે તે નકી, બાપુ ! આવી કાલ ઉભું થશે,
ઇચ્છા જ્યાં પૂર્ણ થાશે ત્યાં અતૃપ્તિ જ વધી જશે.

ન ઇચ્છવું આ મુજ અર્થનું કશું,
છતાં ય આ છે ઉર આશિષે ભર્યું:-

"સદા રહે બાલક બાલખેલમાં !
"સદા વહે એક જ હર્ષરેલમાં !"

દડાથી અંગુલી ત્હારી કેવી આજ રમી રહે !
પછી એ ધારતાં મુદ્રા હૈયા સાથ જડી હશે !

વા આ હશે સૌ મુજ કલ્પના શું ?
તુંને ય દર્દો તુજ કૈં હશે શું ?
રે ! બાલ , વૃદ્ધો અથવા યુવાનો
છે સૌ પડ્યાં એક જ છાયમાં શું !

સ્મૃતિ ના પ્હોંચતી ત્યાં ત્યાં આનન્દી ઉદધિ દિસે !
પરન્તુ ઝાંઝવા જેવા શું એ સાગર સર્વ છે ?

૨૦ – ૯ – ૯૭ .

છેલ્લી જફા

જફાથી ક્યાં સુધી આખર જિગર આ ન્હાસશે દૂરે ?
જફા કાજે જિગર છે આ ! જિગર કાજે જફા છે એ !

જફા આ એકમાં જાતાં જફા લાખો ઉડી જાશે !
મગર કો બેજફા બિલકુલ જહાંમાં ના થયું થાશે !

મુસાફર ઝિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
પ્રતિ પગ સાહસે ભરવો , રડી બ્હે યા ભલે મ્હાલે !

જફા છેલ્લી , જવું ડૂબી ! મગર દરિયાવ ખારો છે !
થવાને બેજફા કિન્તુ મ્હને એ દાવ પ્યારો છે !

જફા દુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું પ્યાલું !
જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?

જફા ન્હાની તણાં ઝુંડો સહેતાં શી બડાઈ છે ?
મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કો હવાઈ છે !

લઈ સમશેર ઉભું ? યા દઉં સમશેર સીનામાં ?
સમારૂં નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને ડુબાવું યા ?

સમારૂં તો નથી સાંધો ! નથી દરિયાવનો આરો !
ડૂબી જાતાં તળું છે કયાં ? કહીં મીઠાશનો ક્યારો ?

સમારૂં ના ડુબાવું ના ! જહીં ખેંચાઉં ત્યાં જાવું !
નહીં જ્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં ડૂબી નથી ગાવું !

ડુબાવાનો ય કો કાલે જશે એ વખ્ત આવી જો,
બહુ એ વાત ટૂંકી છે ! સુખે દેશું ડુબાવી તો !

હશે બંદૂકના પડઘા થયા ના શાન્ત આકાશે ;
જિગરના આ બધા ધડકા તહીં પૂરા થઈ જાશે !

જફા ને, ને સનમ ને, ને સનમની ક્રૂરતા ને, ને
જહાંને આપતા જાશું સલામી આંસુની છેલ્લે !

૨૮ – ૯ – ૯૭

ઝેરી છુરી

છુરી કટાઈ ગઇ તે ઉરમાં ધરીને
હૈયું નિહાલ કરનાર ગઈ વિભૂતિ ;

તેને સજ્યું જિગરની મુજ આ સરાણે,
આશા ધરી અમર કો રસ પામવાની.

તે કાટ આ હૃદયરક્ત વતી ચડેલો,
તેમાં હલાહલ ભર્યું સ્મૃતિનું ઉમંગે;
તેને જરી ખટક એક જ આવતામાં
તે કાલનાં ફિતૂર સર્વ વિરામ પામે.

ક્યાં ક્યાં સુધી અદબથી શિર ઝૂકવીને
દોરાઇ કાલકદમે નમતો ગયો હું;
કાઢ્યા અનેક નદ પ્હાડ અનેક ખોદી,
આવી શિરીન બસ ખંજર અર્પવાને.

મ્હારી હતી ન તકલીફ મજા વિનાની,
આરામ તો પણ હવે દિલ યાચતું આ;
કાલે કહ્યું ભટકવા, ભટક્યો બહુ હું,
મ્હારા હવે ફળતરે પગ ઉપડે ના.

'આ ભૂલ' એમ સુણતાં જ અનેક ભૂલ્યો,
કિન્તુ હવે હુકમ એ ગણકારતો ના;
આજે ઉરે મધુર ભાવ રમી રહ્યા છે,
તેને જ આ ઉર સદા રટતું રહેશે.

ખાલી થયું નવ હજી દિલ દર્દ રોતાં,
ત્યાં કોઈ અશ્રુ નયનેથી સુકાવવાનો
પ્રેમી મૃદુ હૃદય ઉપર ફાળ દેવા
ના કાલને હક મળ્યો પ્રભુનો કશો એ.

ચૂંટી અપક્વ ઉરપુષ્પ કદી ય લેવા,
આશાભર્યાં જિગરને ઉચકી જવાનો,
મૃત્યુ અકાલ વતી કો સ્મૃતિ લૂટવાને,
ના કાલને હક મળ્યો પ્રભુનો કશો એ.

દાવા પ્રચંડ વત વિશ્વની ઝાળ માંહીં
વાત્સલ્યની નઝર કૈં હરિએ કરીને
અશ્રુ અને સ્મિત તણા ફુલડે ભરેલા
સૌ પ્રેમના ચમન તૃપ્ત થવા જ રાખ્યા.

શું છે વળી વધુ કશું ય ઉડી જવાથી?
ના લાધતા ઉપર તારકના પ્રદેશો!
શું છે નવીન કટુ સિન્ધુ બધો ય ડોળ્યો?
માશૂકયોગ્ય મળતાં નવ મોતી ક્યાં એ!

એ પ્રેમ ક્યાં હૃદય ઉત્તમ જે બતાવે?
ક્યાં છે અહં વિસરનાર રતિ જહાંમાં?
ક્યાં કોઇ છે પડ સહુ ય બતાવનારૂં?
આનન્દથી હૃદયનું સહુ આપનારૂં?

નિઃશ્વાસ આ હૃદયના સહુ આગ ફૂંકી
એ ઐક્યને જ જંપતા સળગી વિરામ્યા;
આ અશ્રુનું ય સહુ તેજ તહીં ગુમાવ્યું,
એ તો મળ્યું નવ મળ્યું, નવ જાણતો હું!

તો તે શિરીનકરની પ્રિય તેજ છુરી
બેઠો સજીશ મુજ આ ઉરની સરાણે!

જેથી સજ્જું જરૂર તેજ કપાઇ જાશે !
તે ઝેર આખર કદાચ ગળાઇ જાશે !

૧૧ - ૧૦ - ૯૭.

तरछोड नहीं

મુજ ખાતર ત્હેં બહુ, નાથ ! સહ્યું,
કટુ વેણ છતાં હજુ ત્હેં ન કહ્યું;
તરછોડીશ કાં ? અપરાધી નહીં નકી !
આ જગમાં ક્યમ જાય રહ્યું ?

ઉરનું તુજ પુષ્પ ન પોષી શકી;
રડતું નિરખ્યું તુજ આ મૃદુ અન્તર,
એ દવમાં ઉર આય નિરન્તર,
ના મુજ આંખ થઈ હલકી.

રસ કૈં મૃદુ આ ઉરથી ન ઝર્યો કદિ,
સુન્દર ભાવ હશે ન ધર્યો કદિ,
તું ય અતૃપ્ત અતૃપ્ત ફર્યો કદિ,
ત્હેં મુજ ત્હોય નિભાવ કર્યો !

નવ રાવ તણું સ્થલ તું વિણ છે,
પરવારી રહી સહુ અન્ય, સખે !
જયમ રાખીશ તેમ હશે નયને,
તરછોડ નહીં ! જલ લૂછ, સખે !

૨૩ - ૧૦ - ૯૭.

પ્હાડી સાધુ*

" ભલા પ્હાડી સાધુ ! વિકટ સહુ આ પન્થ ગિરિના ,
" તહીં દૂરે દીવા ટમટમ થતા આદરભર્યા ;
" મ્હને દોરી જા વા જરીક કહી દે માર્ગ ચડવા ,
" તહીં આ પન્થીને શયન વળી કૈં હૂંફ મળશે .

" ભરી ધીમે ધીમે દિવસ સઘળો કલાન્ત પગલાં ,
" પ્રવાસી થાકેલો વિધુર ભટકે માર્ગ વિસર્યો ;
" અજાણ્યાં સર્વે આ તુમુલ વન સીમા વગરનાં ,
" અગાડી જાતાં જે વધુ વધુ દિસે દીર્ઘ બનતાં ;

" શિયાળાની રાત્રિ શરદ શરૂ થાતાં ચમચમે ,
" ભરેલા તોફાને ગિરિ સહુ અને આ નભ દિસે ;
" હજુ છેલ્લી છાયા રવિકિરણની પશ્ચિમ પરે ,
" તહીં પેલા શૃંગે શ્રમિત પણ પ્હોંચી જઇશ હું .

" સરો આ ઊંચાં ના રજની સહ ભેટી હજુ પડયાં ,
" ગુફાઓ પેલીમાં ઉપર હજુ ના વાદળ ચડયાં ;
" નથી એ ભૂંસાઇ સુરખી બરફે પૂર્ણ હજુ છે ,
" તહીં પેલા સ્થાને શ્રમિત પણ પ્હોંચી જઇશ હું ."

કહે સાધુ , " બેટા ! ન કર શ્રમ ને સાહસ હવે ,
" તહીં તો ભૂતોની ભયભર બધી ઝાંય સળગે ;
" મશાલો લોભાવા તુજ નયનને એ ચમકતી ,
" સહુ એ તો જાળો ગિરિ પર રમે તે મરણની .

* ઇંગ્રેજ કવિ ગોલ્ડસ્મિથના The Hermit નામના કાવ્ય ઉપરથી .

" હજી ખુલ્લી મ્હારી પથિક સહુને પર્ણકુટી આ ,
" બિછાનાં હૂંફાળાં ઝુંપડી મહીં છે ઘાસ પરનાં ;
" અહીં જોકે હિસ્સો પ્રભુ તરફનો સ્વલ્પ સઘળો ,
" છતાં તે અર્પાતો સદય ઉરથી સૌ અતિથિને .

" સુખે , ત્યારે બાપુ ! રજનીભર આંહીં વિરમજે ,
" અહીં જે બક્ષાયું સુખથી તહીં ભાગી પણ થજે ;
" ત્હને આપું ચાલો શ્રમહર કંઈ ભોજન , અને
" બિછાનું , વિશ્રાન્તિ , મુજ ઉર તણી આશિષ વળી .

" અહીંનાં કૂદન્તાં હરિણ સહુ સ્વચ્છન્દ રમતાં ,
" જનોને ધીરીને બતક તરતી જેલમ મહીં ;
" સુખે પક્ષી આંહીં દિવસભર કલ્લોલ કરતાં ,
" હથેળીમાં બેસી ચણ લઇ જતાં બુલબુલ કંઈ .

" છુરી નીચે પ્રાણી કદિ પણ અહીં ના તડફતાં ,
" બહુ વેળાથી છે મુજ હૃદયને ત્રાસ હણતાં ;
" કૃપાલુ શક્તિ જે મુજ પર દયાથી વરસતી ,
" દયાલુ થાવાને તહીંથી મુજને શિક્ષણ મળ્યું .

" નહીં પાળી એવું ગિરિ ઉપરનું ભોજન ધરૂં ,
" વિશાળું નીલું આ ફલફુલભર્યું છે વન બધું ;
" વહી જાતી ગાતી શીતલ જલ દે જેલમ અહીં ,
" અને આ ક્યારાનું ઝરણ સઘળાં પોષણ કરે .

" પ્રવાસી ! ઠેરી જા , ફિકર કર તું દૂર સઘળી ,
" બધી જૂઠી ચિન્તા જનહૃદયને આ જગતની ;

" અપેક્ષા લોકોને અતિ લઘુ તણી આ તલ પરે ,
" અને તે એના ના ચિર સમયની ને મળી રહે ."

હવે ધીમે ધીમે મધુર જ્યમ આ ઝાકળ ખરે ,
મુખેથી સાધુને નરમ ત્યમ એ સુસ્વર ઝરે ;
પ્રવાસી સાધુની ઝુંપડી ભણી ધીમે અનુસરે ,
અને એ લજ્જાળુ શ્રમિત મુખડું નમ્ર નમતું .

વિસામાની મૂર્તિ નિજ પથ ભૂલેલા પથિકને ,
કનેના દીનોને સહુ સુખભર્યાં કલ્પતરુ શું ,
છુપાયેલું દૂરે વિજન સ્થલ નિદ્રસ્થ દિસતું ,
તહીં કુંજોમાં આ દ્રુમવર નીચે આશ્રમ રહ્યું .

નિશાની ભીતિની કશી ય હતી ના દ્વાર ઉપરે ,
ન સ્વામીચિન્તાની જરૂર હતી એ આશ્રમ મહીં ;
જરી ઠેલ્યે દ્વારે સ્વર કરી નિમન્ત્રે અતિથિને ,
અને દે આ જોડી ઝુંપડી મહીં નિર્દોષ પગલાં .

હવે ઉદ્યોગી આ સહુ જન વળે છે નિજ ગૃહે ,
કુટુમ્બો જ્યારે સૌ નિજ ઝુંપડીઓમાં મળી રહે ,
જગાવી ત્યારે એ શગડી નિજ સાધુ હસમુખો
ઉદાસી પોતાના અતિથિઉરને સાન્ત્વન કરે .

ધરે છે તે પાસે ફલ ફુલ સહુ શીતલ , અને
જરા કૈં લેવાને નિજ અતિથિને આગ્રહ કરે ;
કલાકો લાંબા એ વ્યતીત કરવા ગમ્મત મહીં ,
સજીરાંની સાથે સ્વર શરૂ કરે છે ભજનના ;

સૂતેલો જાગીને શુક મધુર આલાપ કરતો,
લવી થોડા બોલો ફરી સ્થિર થઈને સૂઈ જતો;
દિવાલે છુપાઈ કંઈક તમરૂં ત્યાં તમતમે,
ઉડન્તા અંગારા શગડી પર પાસે તડતડે.

ન દર્દી કિન્તુ કૈં નરમ બનતાં તે અતિથિનાં,
કશું યે એ ચ્હેરે સુખની ચિનગી ના પ્રકટતું;
ગમી ભારે કોઈ તરુણ હૃદયે વાસ કરતી,
અને અશ્રુ મ્હોટાં ટમટમ ખરે ગાલ પરથી.

ગમીને સાધુનું હૃદય દ્રવતું ઉત્તર ધરે,
અને ઢાળે થંડું નિજ ઉર જરી એ દવ પરે;
કહે, " બાપુ! ક્યાંથી તુજ દુઃખ અરે! આ ઉર મહીં?
" વૃથા શાને આવા કટુ રુદનનું સેવન કરે?

" કહે! ત્હેં શું ખોયો જગત પરનો વૈભવ બધો?
" અરે શું કો આશા તુજ જિગરમાં વા તડફડે?
" ન શું વા મૈત્રીમાં તુજ હૃદય પામેલ બદલો?
" મનોયોગી પ્રેમે અગર નવ શું આદર મળ્યો?

" અરે! આનન્દો જે જગત પરની સમ્પદ ધરે,
" ભલા ભાઈ! એ તો ક્ષયમય અને તુચ્છ સઘળા;
" અને જે ભોળા એ ચપલ લઘુતા ઇષ્ટ ગણતા,
" અરે બેટા! તે તો લઘુતર નકી પામર બધા.

" જહીં આશાદીવો તહીં જરૂર અન્ધાર રજની,
" વધુ જ્યાં એ ખીલે તિમિર વધુ ત્યાં ગાઢ જ નકી;

"નવાં દર્દો કાંઈ નવીન ભડકાઓ જગવતાં,
"અજાણ્યાંને અન્તે મરણશરણે છેક ધરતાં.

"અને મૈત્રી એ તો જરૂર ઉરનો મુક્ત જ ધ્વનિ,
"સુવાડી દેવાનું મધુર પણ એ છેક સ્વપનું;
"જહીં કીર્ત્તિ લક્ષ્મી તહીં જ નકી એ છાંય ફરતી,
"ત્યજી રોતાં વ્હેતાં રુધિરમય કંગાલ નયનો.

"ગુહા પ્રીતિની તો હજુ ય વધુ ખાલી રસિકતા,
"અરે! બાલાઓનાં કટુ અટકચાળાં મશકરી;
"અહીં પૃથ્વી પાસે કદિ ય વસનારી ન દ્યુતિ એ,
"હશે તો માળામાં ચકવીચકવાનો સ્વર મહીં.

"અરે! મુગ્ધ પ્રેમી! બસ શરમની ખાતર હવે,
"અવજ્ઞાથી ફેંકી દૂર જ કર સ્ત્રીના સ્મરણને;"
પરન્તુ આવું એ અતિથિ સુણતાં કૈં કમકમે,
કપોલે ને ભાલે અરુણમયતા કો રમી રહે.

ઉષાની લાલી શા ચપલ મૃદુ ને રંગ નવલા
ધરે એ ચ્હેરાની ઉપર ચટકીદાર ખુરકો;
ઢળેલાં નેત્રો છે અધર અધમીચ્યાં જલભર્યાં,
અને એ ખૂણામાં પલપલ ચડે રક્ત ફરતું.

જરા નીચી ભીરુ શરમભર દૃષ્ટિ નયનની,
નીચે ઊંચે ધ્રૂજી દરદમય છાતી ઉપડતી,
બતાવી દે ખુલ્લી અતિથિઉરની એ સ્થિતિ, અને
કહી દે કન્યાનું મનહર મૃદુ મંજુલપણું.

સૂતેલો જાગીને શુક મધુર આલાપ કરતો,
લવી થોડા બોલો ફરી સ્થિર થઈને સૂઈ જતો;
દિવાલે છુપાઈ કંઇક તમરૂં ત્યાં તમતમે,
ઉડન્તા અંગારા શગડી પર પાસે તડતડે.

ન દર્દો કિન્તુ કૈં નરમ બનતાં તે અતિથિનાં,
કશું યે એ ચ્હેરે સુખની ચિનગી ના પ્રકટતું;
ગમી ભારે કોઈ તરુણ હૃદયે વાસ કરતી,
અને અશ્રુ મ્હોટાં ટમટમ ખરે ગાલ પરથી.

ગમીને સાધુનું હૃદય દ્રવતું ઉત્તર ધરે,
અને ઢોળે થંડું નિજ ઉર જરી એ દવ પરે;
કહે, " બાપુ! ક્યાંથી તુજ દુઃખ અરે! આ ઉર મહીં ?
" વૃથા શાને આવા કટુ રુદનનું સેવન કરે ?

" કહે! ત્હેં શું ખોયો જગત પરનો વૈભવ બધો ?
" અરે શું કો આશા તુજ જિગરમાં વા તડફડે ?
" ન શું વા મૈત્રીમાં તુજ હૃદય પામેલ બદલો ?
" મનોયોગી પ્રેમે અગર નવ શું આદર મળ્યો ?

" અરે! આનન્દો જે જગત પરની સમ્પદ ધરે,
" ભલા ભાઈ! એ તો ક્ષયમય અને તુચ્છ સઘળા;
" અને જે ભોળા એ ચપલ લઘુતા ઇષ્ટ ગણતા,
" અરે બેટા! તે તો લઘુતર નકી પામર બધા.

" જહીં આશાદીવો તહીં જરૂર અન્ધાર રજની,
" વધુ જ્યાં એ ખીલે તિમિર વધુ ત્યાં ગાઢ જ નકી;

"નવાં દર્દો કાંઈ નવીન ભડકાઓ જગવતાં,
"અજાણ્યાંને અન્તે મરણશરણે છેક ધરતાં.

"અને મૈત્રી એ તો જરૂર ઉરનો મુક્ત જ ધ્વનિ,
"સુવાડી દેવાનું મધુર પણ એ છેક સ્વપનું;
"જહીં કીર્ત્તિ લક્ષ્મી તહીં જ નકી એ છાંય ફરતી,
"ત્યજી રોતાં વ્હેતાં રુધિરમય કંગાલ નયનો.

"ગુહા પ્રીતિની તો હજુ ય વધુ ખાલી રસિકતા,
"અરે! બાલાઓનાં કટુ અટકચાળાં મશકરી;
"અહીં પૃથ્વી પાસે કદિ ય વસનારી ન દ્યુતિ એ,
"હશે તો માળામાં ચકવીચકવાના સ્વર મહીં.

"અરે! મુગ્ધ પ્રેમી! બસ શરમની ખાતર હવે,
"અવજ્ઞાથી ફેંકી દૂર જ કર સ્ત્રીના સ્મરણને;"
પરન્તુ આવું એ અતિથિ સુણતાં કૈં કમકમે,
કપોલે ને ભાલે અરુણમયતા કો રમી રહે.

ઉષાની લાલી શા ચપલ મૃદુ ને રંગ નવલાં
ધરે એ ચ્હેરાની ઉપર ચટકીદાર બુરકો;
ઢળેલાં નેત્રો છે અધર અધમીચ્યાં જલભર્યાં,
અને એ ખૂણામાં પલપલ ચડે રક્ત ફરતું.

જરા નીચી ભીરુ શરમભર દૃષ્ટિ નયનની,
નીચે ઊંચે ધ્રૂજી દરદમય છાતી ઉપડતી,
બતાવી દે ખુલ્લી અતિથિઉરની એ સ્થિતિ, અને
કહી દે કન્યાનું મનહર મૃદુ મંજુલપણું.

અને બાલા બોલે ; " જરૂર અપરાધી પથિક આ,
" પ્રભુ ને તું આંહીં નિશદિન સદા વાસ કરતાં,
" તહીં સ્ત્રીનાં આવાં મલિન પગલાં આમ ધરતા,
" અરે ! ત્હારા આવા અપટુ અતિથિને કર ક્ષમા.

" અરે ! આ કન્યા જે ભટકવું શીખી છે પ્રણયથી,
" ભલા સાધુ ! તેની ઉપર કરુણાનાં દૃગ ઘટે ;
" સદા જે શોધે છે રખડી ફરતાં શાન્તિ ઉરની,
" નિરાશાનો જેને પણ નિજ પથે સોબતી મળે.

" દૂરે ગંગાતીરે મુજ પ્રિય હતા તાત વસતા,
" પ્રજામાં તેને હું કમનસીબ આ એક જ હતી ;
" મ્હને એ મ્હેલ્લામાં મધુર ગણતાં સૌ રમકડું,
" અરે ! બાલ્યાવસ્થા મધુર પણ થોડા દિવસની.

" પછી આકર્ષીને નિજ કર મહીં તાતકરથી,
" મ્હને લેવા કૈં એ મુજ સહ યુવાનો ફરી રહ્યા ;
" હતા શ્લાઘાના કે સહુ દિશ ઉગેલા ચમન, ને
" સુગન્ધી પુષ્પો એ તહીં કંઇ હતાં મ્હેક ધરતાં.

" હતા આ નેત્રોને શશીરવિ સહે કોઇ કથતા,
" હતા મૂર્છાંના એ કંઇક વળી વેષો ભજવતા ;
" બતાવી જાતા કો પ્રણયચિનગી કૃત્રિમ, અને
" હશે ક્યાં ક્યાં થોડો રસ પણ રસીલો ટપકતો.

" હતો બીજા સાથે પણ રસિક કો 'કાન્ત' નમતો
" રહેતો દૂરે ને પ્રણય તણી ના વાત વદતો ;

" હતી તેની છાતી મુજ તરફ છાની ધડકતી,
" છતાં એ નિઃશ્વાસો નયન કહી દેતાં ઘડી ઘડી.

" હતાં તેની પાસે નહિ નહિ કશાં દ્રવ્યનગરો,
" હતાં હીરામોતી નહિ નહિ કશાં ભેટ ધરવા;
" હતાં તેની પાસે નરમ ઉર ને એક ફુલડું,
" છતાં એવું એનું મુજ જિગરને તો સહુ હતું.

" પ્રભાતે પુષ્પો જે રવિકિરણને ઝાકળ ધરે,
" તડાગે જે પેલાં કમલ રજ અર્પે ભ્રમરને;
" નકી ત્યાં યે ક્યાં યે નહિ વિમલતા વા મધુરતા,
" અહો! જે તેના એ મૃદુ ઉરની સ્પર્ધા કરી શકે.

" હતી એ હૈયામાં ઝરણ સઘળાંની સતતતા,
" હતી એ હૈયામાં પ્રભુહૃદયની આર્દ્ર પ્રભુતા;
" હતું આ હૈયું એ ગળી જઇ જ આધીન બનતું,
" હતો પાપી કિન્તુ મુજ ઉર મહીં તોર દૃઢ કૈં.

" પરીક્ષાની મેં કૈં અતીવ અજમાવી તરલતા,
" અભિમાની કીધા નવીન સહુ દુરાગ્રહ સદા;
" અરે! એનો જુસ્સો મુજ જિગરને સ્પર્શ કરતો
" ગણ્યો ત્યારે તેના દરદ મહીં મ્હારો જય હતો.

" વિષાદે થાકેલો મુજ પુરુષ નિન્દા ઉપરથી,
" ગયો એ તો અન્તે ત્યજી મુજ ગરૂરી મહીં મ્હને;
" અરે! તેણે શોધ્યો નિરજન નકી વાસ વનમાં,
" જહીં એ એકાન્તે ભટકી હિજરાઈ મરી ગયો.

" ગમી કિન્તુ એ તો મુજ હૃદયની, દોષ મુજ એ,
" પ્રભુ ને હું તેનો જરૂર લઇશું પૂર્ણ બદલો;
" તજું પૃથ્વીનું એ રખડી રખડી ઢૂંઢીશ, અને
" જહીં એ સૂતો ત્યાં મુજ અવયવોને ધરીશ હું.

" તહીં સંતાડી આ વદન મુજ પાપી ઝૂરી ઝૂરી
" નિરાશામાં ડૂબી જિગર મુજ ચીરી મરીશ હું!
" અરે! હું કાજે તે હૃદય કરતું એ સહુ ગયું,
" અને તે કાજે તે કરીશ સઘળું હું પણ નકી."

" પ્રભુ વારે એ સૌ," ચમકી લવી સાધુ હૃદયથી
લપેટે કન્યાના ધડધડ થતા એ હૃદયને;
ઘણી ક્રોધે વાંકાં નયન કરતી લાલ લલના,
પરન્તુ ભેટીને સુભગ નકી આ કાન્ત જ લવે:—

" અહો! કાન્તે! કાન્તે! મુજ હૃદયની મોહની! પ્રિયે!
" ત્હને ને પ્રીતિને તુજ ફરી અહીં કાન્ત મળતો!
" અહો! જે ખોવાઈ નિજ ઉરની ધૂણી પર વસ્યો,
" ફરી લે, લે, લે એ કર મહીં દીવાનો પ્રણયનો.

" સદા ર્‌હેવા દેજે તુજ ઉર જડેલું મુજ ઉરે,
" બધી ફેંકી દેજે ફિકર તુજ મીઠા હૃદયની;
" જૂદાઈ ના ના ના કહિ પણ હવે હો, રસિકડી!
" હવે સ્વીકારી લે જીવન મુજ, મ્હારૂં સહુ, પ્રિયે!

" ખરે! જૂદાઈ એ સ્વર પણ હજો ના શ્રવણમાં,
" હજો દૂરે દૂરે કટુ કટુ વિરાગે જિગરથી;

" હજો ત્હારી છાતી અચલ ધ્રુવ શી સ્નિગ્ધ સરલે ,
" અહો ! મ્હારા ચેલા વિમલ નભ શા આ ઉર પરે .

" નિસાસો મીઠો જે તુજ ઉર મહીં છેદ કરતો
" હવે રે'સી દેશે તુજ ઉર તણા કાન્તઉરને ;
" હવે ત્હારાં અશ્રુ વિમલ ઉરના જે ઉમળકા ,
" કપોલેથી ચૂસી અધર મુજ આ સાર્થક થશે."

ગયેલો છે છૂટી શરીર પરથી છેક કળજો ,
અને એ બન્નેનાં થડકી ઉર ધ્રૂજે અવયવો ;
અહો ! તૃપ્તિ તૃપ્તિ સજલ નયને એ વરસતી ,
અને પ્રેમી સાધુ ઉરની નિજ લ્હેરી ઠલવતો : –

" પ્રિયે ! કાન્તે ! બાલે ! ઘડમથલ સૌ દૂર તજશું ,
" અહીં આ કુંજોમાં પ્રણયરસનું સ્વર્ગ રચશું ;
" હવે ના તે જૂઠા જગત તણી વાતો ય કરશું ,
" અહીંની વસ્તીમાં તુજ મુખ અને હું બહુ હશું .

" ફુવારા હૈયાના પ્રણયઝરણે એક કરશું ,
" વનોમાં આનન્દે કર કર મહીં લેઇ ફરશું ;
" મ્હને તુંને સાથે ઉર પર કંઈ એક રમતું ;
" સદા પૂજીશું તે હૃદયગળણીથી નિશદિને .

" સૂતેલા આનન્દો મધુર સ્વરથી સૌ જગવશું ,
" અહીં વીણા છે ને સ્વર પર કૂદે તે મૃગલીઓ ;
" વિયોગોના ભીના કરુણ મૃદુ ગાઈ સ્વર બધા
" રસે ધ્રૂજન્તાં આ ઉર લપટવા છૂટ કરશું ,

"પ્રભુ ખોવાયેલો મુજ હૃદયને જે મળી ગયો ,
"સદા તેને મ્હારાં નયન પર રાખીશ તરતો ;
"વળ્યો આત્મા મીઠો મુજ જિગર ખોખા મહીં ફરી ,
"હવે તેને કંઠે કબજ કરી રાખીશ રમતો ."

૨૬ – ૧૦ – ૯૭.

हमारी पिछान

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો ઢુંઢનારાઓ !
તહીંનાં ભૂતને ગાઈ જગાવી ખેલનારાઓ !

જહાં જેને કરી મુર્દું કબરમાં મોકલી દેતી ,
હમે એ કાનમાં જાદૂ હમારૂં ફૂંકનારાઓ !

જહાંથી જે થયું બાતલ , અહીં તે છે થયું શામિલ !
હમે તો ખાકની મૂઠી ભરી રાજી થનારાઓ !

જહીં જખમો તહીં બોસા તણો મરહમ હમે દેતા ,
બધાંનાં ઈશ્કનાં દર્દો બધાં એ વ્હોરનારાઓ !

હમે જાહેરખબરો સૌ જિગરની છે લખી નાંખી ,
ન વાંચે કોઇ યા વાંચે : ન પરવા રાખનારાઓ !

ગરજ જો ઈશ્કબાજીની , હમોને પૂછતા આવો ,
બધાં ખાલી ફિતૂરથી તો સદા એ ન્હાસનારાઓ !

જહીં સ્પર્ધા તણી જગની દખલ ના પ્હોંચતી ત્યાં ત્યાં,
જમી ને આસમાનોના દડા ઉડાવનારાઓ !

ગમે તે બેહયાઈને દઈ માથું ધરી ખોળે
હમે આરામમાં ક્યાં યે સુખેથી ઊંઘનારાઓ !

સનમની બેવફાઈથી નથી સુખ કાંઇ એ ડરતાં,
હમે જાણ્યું, હમે માણ્યું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !

જખમથી જે ડરી રહેતાં, વગર જખમે જખમ સ્હેતાં;
હમે તો ખાઇને જખમો ખૂબી ત્યાં માનનારાઓ !

બની ઉસ્તાદ આવો તો થશો આંહીં તમે ચેલા,
મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે-ચેલા થનારાઓ !

હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો, આપશું ચાવી;
પછી ખંજર ભલે દેતાં: નહીં ગણકારનારાઓ !

૧૪ – ૧૧ – ૯૭.

कोण परवार्युं

અહીં દરવિશ બધા બુઝરગ ખુદાના ઇશ્કખાનામાં !
મગર એવી સફેદીથી જુવાની કોણ પરવાર્યું ?

અહીં બદલી બધું જાતું: જિગરનાં ચશ્મ ને ચશ્માં !
મગર છે વસ્લ એ, રે રે ! સનમથી કોણ પરવાર્યું ?

અહીં માશૂક ના દેતી, કદી દે તે નહીં પૂરું !
મગર એ ભીખ માગીને ભિખારી કોણ પરવાર્યું ?

અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને કાળા!
મગર માશૂકની સુરખી રડીને કોણ પરવાર્યું?

અહીં પ્રત્યેક દાણા પર છુપ્યાં ખાનારનાં નામો!
મગર પરવા પરાઈથી, અરેરે! કોણ પરવાર્યું?

અહીં હરગિઝ છે દર્દે પરેશાની પરેશાની!
મગર દર્દી જિગર દર્દે લઈ દમ કોણ પરવાર્યું?

અહીં ખ્વાબો મળે રાતે: બધાં અન્ધારમાં જાતાં!
મગર અફ્સોસ દી આખો કરીને કોણ પરવાર્યું?

અહીં અડતું નહીં સીધું દિલે કો એક પણ ખંજર!
મગર નીચોવતાં લોહી તડફતાં કોણ પરવાર્યું?

અહીં સઘળા ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી!
મગર એવા શરાબોને ભરી પી કોણ પરવાર્યું?

અહીં દાનાઈનું પ્યાલું રહ્યું બસ મોતને હાથે!
મગર આ ઝિન્દગાનીની મુરાદે કોણ પરવાર્યું?

અહીંના આ ફકીરોની કદી ઝોળી નહીં થંડી!
મગર એ ખાકમાં દાઝી ફકીરી કોણ પરવાર્યું?

અહીં ફિટકાર છે લાઝિમ બધી આ પાયમાલીને!
મગર લાનત સદા હિઝરાઈ લેતાં કોણ પરવાર્યું?

૧૭ – ૧૧ – ૯૭

ચુમ્બનવિપ્લવ

ત્યારે હતી અલક સૌ સરતે રમન્તી,
ત્હારાં મૃણાલ વત બાલક અંગ સાથે;
તું તો હતી ઉર ભણી મુજ આ ચડન્તી,
ને એ લટો સરતી પાદસરોજ જોવા.

એ મેઘમાળ સમ વાળ કદી કદી તો
રૂ્હેતા રચી સુરસ રમ્ય કમાન દૈવી;
એ મધ્યમાં સ્મિતભર્યું મુખડું રમન્તું
આવી જતું કુસુમડું મુજ પાસ યાચી.

દેતો ત્હને જરૂર ઇચ્છિત ને વધુ કૈં
એ કાર્ય તાત વત વત્સલનું કરન્તાં;
દેતો લલાટ પર ચુમ્બન એક મીઠું
જાણે રહ્યો શીતલ ચન્દન અર્ચતો હું.

આહા ! લલાટ પર ચુમ્બન એક દેવું !
વાત્સલ્યને અધિક તૃપ્તિ કહીં ય ના ના !
નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ વધુ સ્નિગ્ધ કશું ય પામી
સંસારમાં હજુ કૃતાર્થ નથી થયેલો !

સ્પર્ધા તણાં નયન કોઇ હતાં ન ત્યારે,
ઇર્ષ્યા હતી ન મુજ એ સુખની જહાંને;
કો યાચનાર ઉરને મુજ લ્હાણુ એવી
ત્યારે હતું હૃદય તત્પર અર્પવાને.

શીખ્યું હતું ન મુજ આ ઉર 'માગવું' કૈં,
શીખ્યું હતું ન તુજ એ ઉર 'આપવું' કૈં,
વત્સા હતી ! ગુરુ હતો તુજ હું, કુમારિ !
ત્યાં એ હતી પણ તું પૂજનની જ મૂર્તિ !

કેવાં નિખાલસ પવિત્ર દૃગો હતાં આ
નિર્દોષ ભાલપટચુમ્બનનાં પૂજારી !
પૂજા જ ! હા ! જરૂર એ જ રસાલ ભાવો !
જે સ્વર્ગના ય જનકો નવ જાણનારા !

સ્વર્ગે પરન્તુ જનવાસ ટકી શકે ના,
ના જ્ઞાતિબન્ધ તજતા કહિ કોઈને એ;
વાયુ તણા પડ મહીં શુક ઉડનારા
ઘૂમે અમુક જ પ્રદેશ અનન્ત વ્યોમે.

એ શો થયો નયનમાં ચમકાટ જૂદો !
ભોળાં અજાણ ઉર ત્યાં સરકી પડયાં શાં !
મીઠા લલાટ થકી ચુમ્બન એ સર્યું, ને
મીઠા કપોલ ઉપરે સરકી પડયું, હા !

ન્હાના ગુલાબ પર નાજુક ટીલડી શું
ચોટી રહ્યું થરથરી તહીં સ્નિગ્ધ એ તો;
મૂર્છાઇ કોઇ ખુશબો ગ્રહતાં ફુલે કો
ક્યાં એ ન ભૃંગ વધુ મત્ત હશે બનેલો.

કેવી બની અલક એ જયની પતાકા,
ત્હારાં સહુ ય મૃદુ અંગ પરે છવાઈ !

ત્યાં કામ એ જ અલકેથી શરૂ થઈને
એવો જ શ્યામ થઈ આ ઉરને પટાવ્યું !

એ ક્ષીરસાગર સમી જુઇની બિછાતે
હું તો બન્યો અલક ઉપર શેષશાયી ;
ઉલ્લાસઉર્મિ પર ઉર્મિ કૂદી રહ્યા, ને
નાચી રહ્યાં કમલ એ સ્મિતનાં રૂપેરી.

ત્યાં એક ચુમ્બન સહસ્ત્ર સમું બનીને
લોલ્લોલ એ અધર ઉપર ગૂંચવાયું !
ને અન્ય લાખ બસ એક મહીં સમાતાં,
એ તો હતો અકથ ચુમ્બનનો પ્રવાહ !

એથી અધિક મગરૂર નશાભરેલો
કો દ્રાક્ષથી ન મદિરા કદિ એ મળ્યો છે !
એથી અધિક પણ મૃત્યુ જ ખેંચનારૂં
પીધું હલાહલ નથી કદિ નીલકંઠે !

હું અર્પનાર ગ્રહનાર થઈ ગયો, ને
સ્વર્ગીય પુષ્પ ઉરનાં સહુ એ સુકાયાં ;
એ સૌ બન્યું અરર ! ચુમ્બનના જ શ્વાસે,
રે ! સ્થૂલ સ્પર્શ કદિ એ કળિઓ સહે ના.

સંસારના ચમનના સહુ મર્ત્ય ભાવો
ઈર્ષ્યાભરી નઝર મર્ત્ય તણી રમે જ્યાં ;
એ એ જ આખર રહ્યા અમ પાસ લ્હાવા :
ને આજ તો સહુ જ તે થ બળેલ ક્યારા !

ત્હોયે ભર્યું પુનિત કૈં હજુ આ ઉરે છે,
જે સ્વર્ગથી મધુર શબ્દ સુણી રહ્યું આ :-
" ઓહો ! કરે ન પરવા પ્રણયી કશાની !
" ઉત્થાન, પાત, સઘળા ક્ષણના પ્રયોગો !"

હું તો છતાંય હજુ એ જ લલાટવાળું
એ બાલભાવમય ચુમ્બનને જ યાચું :
જો એ થકી હૃદય તૃપ્ત બને હજુ તો,
જો એ ફરી હજુ પ્રભુ ય ધરી શકે તો.

૧૫-૧૨-૯૭.

પ્રેમથી તું શું ડરે ?

ચોગાનમાં આલમ તણા રે ! પ્રેમથી તું શું ડરે ?
ત્હારા ચમનનાં પુષ્પના કાંટા થકી તું શું ડરે ?

લઇ લે મૃદુ આમોદ તો, તુંને ઉઝરડો છો થતો :
ભોંકાય તો ભોંકાય છો, એ મામલાથી શું ડરે

ત્હારા હૃદયઆત્મા તણાં વારિ અહીં ઊંડાં ભર્યા
પ્રભુ પ્રેરતાં ઉછળ્યા કર્યાં, એના ઝોશથી તું શું ડરે

બસ છોડ તુજ ન્હાડી ઝરો, છો એ પ્રલયમાં ઉછળે
છો કો સુરૂપે આફળો, છો તૂટતો ! તું શું ડરે

બદલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે
એ તર્ક શા જૂઠા કરે, ઉડી જો ઉડી ! તું શું ડરે

પાષાણના પદ ચુમ્બતો જો કેમ સિન્ધુ કૂદતો,
જ્યાં સખ્ત ઉભી ભેખડો, તો તું, અરેરે! શું ડરે?

તે ઉર્મિઓ પાછા પડે, મગરૂર ગિરિ તે ના ગણે;
ત્હોયે સલિલ ભેટયા કરે જે પ્રેમનું તે શું ડરે?

જો ઘાસ ઝરણાં પાસનું જે પ્રેમ પી નીલું બન્યું,
તુજ પદ કને જે છે ઢળ્યું તે ના ડરે! તું શું ડરે?

એ ના પુકારે કોઇ એ, "અમ અંગ કચરાઈ મરે!
"અમ યત્ન સૌ ધૂળે મળે"! તો ઉઠ, ઉઠ તું શું ડરે?

આ શુષ્ક લૂખી આલમે અપકારીઓના શા[illegible]હને
થઇ ઘાસ કર રસભર, અને એવું થતાં તું શું ડરે?

તુજ અંગતરણાં સૂકશે, ચારો ય ના તેનો થશે;
તો શું પડયો છે ફ્હેશતે? ઉભી ચારુતા ત્યાં શું ડરે?

જો ક્ષીરસાગરના સમું પ્રભુએ હૃદય નિજ પાથર્યું:
એ બિન્દુ ના કોને મળ્યું? તે પામતાં તું શું ડરે?

એની કૃપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને
નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ થાતાં શું ડરે?

જો આંખ મીચી ચાલશે તો ઈષ્ટ સાથે મ્હાલશે,
મીઠી પ્રીતડી મીઠી થશે, દિલ જાય ત્યાં તું શું ડરે?

૧૯ – ૧૨ – ૯૭.

—ooo—

ભાવના અને વિશ્વ

ઉર ઠલવવા શોધી કાઢયાં સખા, લલના, અને
ઉર ઠલવવા શોધ્યાં પુષ્પો, ઝરા, તરુઓ વને;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી, સુણ્યાં મૃદુ ગાયનો,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં યે બન્યું જ નહીં, અહો!

અહીં તહીં બધી લીલા લૂખી જહીં નવ એ બન્યું,
જગત સઘળું નીલું ના ના વસન્ત મહીં ગમ્યું;
રમણીયપણું આ સંસારે અતૃપ્ત બધું દિસે,
જગત ઉપરે સ્વપ્ને કોઈ ઠર્યું ન ખરૂં દિસે.

કમલકલીએ ભોગી ભૃંગો લપી શમણે ઢળ્યા,
કમલદલનાં મીઠાં સ્વપ્ને અનેક રમી રહ્યા;
કમલવનમાં ઉગ્યે ભાનુ ફરી ફરતા બન્યા,
પણ ગણગણી રોવાથી ત્યાં અધિક નથી ઠર્યા.

રવિ નવ ઉગે ન્હાડે જે ત્યાં હતો રજની મહીં,
ઝરણ ધરતાં લાલી સ્વપ્ને ધરે નવ તે અહીં;
હૃદય ઠલવ્યું ઝીલી લેવા હતો કર કોઇ ત્યાં,
નયન ઉઘડયું, ખોવાયો એ ભળી જઇ વ્યોમમાં.

જગત સઘળું ઘૂમી શોધ્યું, ફરી ન કદી મળે!
મધુર કર એ વિશ્વે પાછો ફરી ન કદી ઢળે!
નયન ઉઘડયું ને બેતાલું બસૂર બધું બન્યું!
નયન ઉઘડયું, વંઠયું મીઠું રહ્યું કટુ આંસુડું!

નયન નિરખી રોવા લાગે અહીં સહુ સ્થૂલતા ,
રમત કરતાં લાવણ્યે એ સુસૌષ્ઠવહીનતા ;
અમર રસનાં બીબાં આવાં બધાં વરવાં , અરે !
ઝળહળ થતું તેની છાપો મલિન અહીં પડે !

અધર લલના મીઠો મીઠો ધરે અધરે ભલે ,
કુમકુમ ભરી હાથેલીથી જડે ઉરથી ભલે ;
સ્તનતટ પરે રોમાંચોનાં ભલે વન ઉગતાં ,
પરિશ્રમભર્યાં સ્વેદે છિદ્રો ભલે સહુ ઉઘડયાં .

પણ રસ મહીં એવાંથી એ પ્રવેશ નહીં મળે ,
કંઇક રડવું મ્હારે , તેને , રહ્યું જ રહ્યું અરે ;
હૃદય ધડક્યાં , બોલ્યાં , ગાયાં , રડયાં , બથમાં ભર્યાં ,
પણ રસ તણાં ખુલ્લાં નેત્રે ન દર્શન સાંપડયાં !

શરીરપટનાં આત્મા માટે ન આવરણો ઘટે ,
રસમય થતાં આડા સ્થૂલો તણા પડદા ચડે ;
જગત સઘળું ન્હાનું ન્હાનું અનન્ત વિહારને ,
પણ રમતમાં ટૂંકી વાડે દડા અટકી પડે .

સ્થલસમયને છોડી ક્યાં એ ન દેહ ઉડી શકે ,
ફડફડ થતી પાંખો માટે ન દ્વાર મળી શકે ;
અમર રસને એથી બીજો ન વાહક વા મળે ,
નવ અહીં મળે સ્વપ્ને છે તે અખંડિત ના રહે .

હૃદય ઠલવી ત્હોયે ક્યાં ક્યાં જતાં જન બાપડાં ,
હૃદય ઠલવ્યું ત્યાં ત્યાં ભાસે બન્યાં સપનાં ખરાં ;

હૃદય રમતું આહ્લાદોમાં ઘડી વિષમાં ચડી,
અમર રસની જાણે લ્હેરી તહીં જ થતી ખડી.

અધર લલના દે ત્યાં ભાસે અનન્ત સુવાસ કો,
સ્તનતટ તણી ગાદી ભાસે અભંગ કુમાસ કો;
નયનઝરણે જાદુ ભાસે અખંડ નવીનતા,
અલક અલકે ઝાંખી દેતાં પ્રભુત્વ નવાં નવાં.

કલમ લઈને જાણે એને સદા ચિતર્યા કરૂં,
કવિત લવતાં જાણે એને સદા ય કથ્યા કરૂં;
પણ ત્રુટિત એ ! ત્હોયે મીઠી તહીં રસધાર છે,
અમર રસનાં એવાં બિન્દુ અહીં ઉપકાર છે.

પણ અમરતા વિશ્વે સ્થૂલે કદી નવ સમ્ભવે,
ચપલ પલમાં આત્માને ના કશી ય મજા મળે;
સ્મિત અહીં કરો તો તો જૂની સ્મૃતિ વિસરી જશો,
સ્મરણ ધરતાં રોવું એમાં ન અન્ય ઇલાજ કો.

ભ્રમર કમલે બીડાતા છો અને ઉડતા ભલે,
અનિલલહરી પુષ્પોનું કૈં ભલે ગ્રહવા મથે;
ક્ષણિક શમણે લે સૌ લ્હેરો ભલે ઉપભોગની,
રસમય થવું શારીરીને બને જ બને નહીં.

ઉર ઠલવવા ખાલી ઢૂંઢયાં સખા, લલના, અને
ઉર ઠલવવા ખાલી શોધ્યાં ઝરા, તરુઓ વને;
ઉર ઠલવવા પાળ્યાં પંખી બધાં જ વૃથા નકી,
ઉર ઠલવવું એ તો ક્યાં યે મળે જ મળે નહીં!

૨૭ – ૧૨ – ૯૭.

નિદ્રાને

ત્હારા કૃપાઝરણમાં ગૃહ આ સૂતાં સૌ ,
ત્હારી કૃપા જ ગગને શશી રેડતો આ ;
જ્યાં ત્યાં રચ્યાં શયન છે પ્રભુએ ય હાવાં ,
ડોલે સરો , ઉદધિ કોઇ મહાન સ્વપ્ને .

ત્હારી કૃપા મુજ પરે ય હતી જ એવી ,
ના આ હતાં નયન સ્વપ્નથી ઓળખીતાં ;
ત્હારૂં કર્યું નવ કર્યું સ્મરણે હજુ , ત્યાં
એ પાંખ શાન્ત મુજ ઉપર ફેલતી ’તી !

ને એ મહાન વિરહી સમયો મહીં એ
તું સ્વપ્ન દેઇ વધુ કૈં મધુરી બની ’તી ;
તું એ મીઠાશ સહ આ ઉર જોડનારી
સ્વપ્નો ગઈ લઇ અને ગઈ તું ય , રે રે !

રેતી ભરી ખરખરે મુજ નેત્ર માંહીં ,
એ તો કણું તું વિણ કોઇ ન કાઢનારૂં ;
આ અગ્નિથી ઉર હવે મુજ ખાક થાતું ,
છેલ્લે ય આવીશ ન શું જલ છાંટવાને ?

જ્યારે મ્હને નયન ઉઘડતાં રુચે ના ,
જ્યારે હવે જગત દાહ સમું દિસે આ ,
તુંમાં જ આખર હવે મુજ આશ જ્યારે ,
ત્યારે જ તું ત્યજી ગઈ તુજ યાચનારો !

તું એકથી જ જગ આ કંઇ ગોઠતું 'તું,
તું એકથી જ ઉર દર્દ ન ગાંઠતું 'તું;
તું એકલી જ નયનો હતી લૂછનારી!
તે તું ગઈ પ્રણ સહુ ય સમારનારી!

ત્યારે પ્રભાત મુજને કવિતા ધરીને
કોઈ મૃદુ રુદનમાં ગવરાવતું 'તું;
એ એકલો પ્રહર મિત્ર હતો ઉરે આ,
તેને ય ત્હેં દિવસના વિષમાં મિલાવ્યો!

હાવાં શુકો, અનિલ, પુષ્પ, ઝરા, ફુવારા,
જે ગાય ગાન તુજ સોડથી નિકળીને;
ત્હારી કૃપા વગર તે સમજી શકું ના,
ત્હારી કૃપા વગર તે બસુરૂં તમામ!

જ્યારે બધા જખમીઓ જખમો વિસારી
નેત્રો મીચી મલમની પરવા કરે ના,
ત્યારે હું ઔષધ બધાં ઠલવી ય દેતાં
આ એકલો અહીં તહીં તડફ્યા કરૂં છું!

જે સૌ ગયાં પ્રણયી એક જ પાઠ આપી
તેને જ પૂર્ણ શિખવી ગઈ તું ય કે શું?
"દાવા ન હોય જગમાં કશી એ કૃપાના,
"પ્રીતિ, દયા, ક્ષણિક એ સહુ મ્હેરબાની."

૨-૧-૯૮.

પ્રેમમાં ક્રૂર દોરો

જગતમાં બદલો સમજ્યા વિના
પ્રણય ના ચિરકાલ ટકી શકે!
પ્રણયમાં બદલો સમજ્યા વિના
હૃદય ક્રૂર જ ક્રૂર બની શકે!

અને આ પ્રીતિને તુજ નયન જોઈ નવ શક્યાં,
જરા સ્પર્શી હૈયે નયન મુજ આ દૂર જ પળ્યાં;
ન જાણે તું કેવું મુજ જિગર આ છે સળગતું,
કદાપિ તેં માન્યું મુજ હૃદયને વજ્ર સરખું.

અરેરે! ક્યાં સુધી રુદન કરતી તું રહી શકે?
અરેરે! ક્યાં સુધી મુજ તરફ હૈયું ઢળી શકે?
યુગો કૈં કષ્ટોના મદદ તુજને ત્યાં નવ મળી!
વૃથા ત્હારી આંખો મુજ તરફ આશામય મળી?

હશે ઊંચા શ્વાસો તુજ ઉર મહીં દાહ ભરતા,
હશે તેની ઝાળે શશીરવિ તહીં એ થરરતા;
હશે એવાં એવાં તુજ ઉર મહીં કૈં થઈ ગયાં;
હશે અંગે અંગો મદદ મુજ માગી ઢળી રહ્યાં.

હશે ઊંચે નીચે સહુ ય દિશ ત્હારૂં સુખ ફર્યું;
અરેરે! કો વાક્યે મદદ કરનારૂં નવ સુણ્યું;
છુરી ઉપાડીને તુજ કર હશે ત્યાં વિરમતો,
હજી મ્હારે માટે જીવિત ધરવા તું મથી હશે.

કેવો મ્હને મધુર ત્યાં ઠપકો દઈને
છુરી હશે મરણની દૂર ફેંકતી તું !
શ્રદ્ધા હશે અડગ ત્યાં ઉછળી રહી શી
એ દૂર દૂર દિસતા પ્રણુયી મહીં આ !

કેવો ત્હને જ મધુરો ઠપકો દઈ તું
રોઈ હશે અરર ! એ નબળાઈ માટે !
કેવું હશે, અરર ! એ તલફી રહેલું !
ના જીવ જાય ! નવ જીવ રહી શકે વા !

વીણાસ્વરે રસ મહીં મૃગલી ચડેલી,
રે પારધીશર વતી જખમી બનેલી,
ચાટી જતાં ય નિજ શોણિત કાળજાનું,
ત્હારા સમી તૃષિત એ તલફી હશે ના !

ત્યારે ફરી ફરી વળી ઉર બૂમ પાડી
ધાર્યું હશે શિથિલ આશ બધી ઉપાડી;
ઉડી ઉડી કબૂતરી કદી એક પાંખે
રે રે ! પ્રભુ ! ઉઝરડાઈ હશે પડેલી !

અરે ! અરેરે ! મુજ કલ્પનાઓ
એવી હતી ને જળતો હતો હું;
અરે ! અરેરે મુજ પાસ કાંઈ
કિન્તુ હતું ના તુજ દાહ માટે.

ત્હેં તો અરે ! વારિ જ વારિ યાચ્યું,
સુધા હતું મ્હેં તુજ કાજ શોધ્યું !

સુધા ઢળ્યું વારિ મળ્યું ન તુંને,
તું પોલ રૂનો થઇ ભસ્મ રે રે!

સુધા ઢળ્યું તે કર કોઇનાથી,
એ હસ્ત કો પામર માનવીનો;
"હોજો હરિ તું પર, બાપુ! રાજી,"
એથી બીજું પામરને કહું શું?

એ હસ્તની વાત હવે કરૂં ના,
એ ક્રૂરતાને પણ વિસરૂં ના;
ભૂલું, ન ભૂલું, થઇ તો ગયું એ,
ફીટી પડ્યા સુન્દર સૌ બગીચા!

હવે નવું કૈં દિલ માનતું થયું,
વિચારતાં શું ય છતાં થઈ જતું!
અરે! અરે! ક્રૂર વધુ બનું રખે!
ત્હને હજુ દાહ વધુ દઉં રખે!

હતી ન એ સૌ પણ માત્ર કલ્પના,
સદા ય જોઈ તુજ ઉર હું શક્યો;
સદૈવ સાક્ષી મન પૂરતું મ્હને,
હજુ ય શ્રદ્ધા મુજને તહીં રહે.

ધિક્કારન્તી મધુર લલના! આજ છે શું મ્હને તું?
ઓહો! એથી ઘટિત અધિકું હોય શું વિશ્વમાં આ?
ધિક્કારોને પ્રણયથી વધુ યોગ્ય હૈયું નકી આ,
ધિક્કારે તું! નહિ નહિ કશું ન્યાયથી એ વિશેષ.

ધિક્કારે તું ! પ્રણયરસમાં ન્યાયની વાત કેવી ?
ધિક્કારે તું ઉચિત સહુ એ પ્રેમને એ નહીં કાં ?
થાકી થાકી પ્રણય કટુથી શાન્ત કાંઈક થાવા
ધિક્કારોમાં તુજ જિગરને યોગ્ય આરામ લેવો.

એ ધિક્કારો તુજ હૃદયનાં દર્દ કેવાં પવિત્ર ?
એ ધિક્કારો મુજ હૃદયની ક્રૂરતાનું જ ગાન !
એ મ્હોં ! એ મ્હોં મધુર કુમળું આજ કેવું ફરેલું !
ઓહો ! એવો હૃદયપલટો દર્દ લાખો પુકારે !

ઓહો ! એવો હૃદયપલટો સ્હેલ ના વાત કાંઈ,
ધીમે ધીમે મૃદુ કુસુમ જ્યાં વજ્રનું વજ્ર થાતું;
ધીમે ધીમે નયન કુમળાં આગ રોવા શીખે જ્યાં;
ધીમે ધીમે અસુર બનવું દેવને જ્યાં ગમે છે !

આ હૈયાને અનુભવ નહીં પ્રેમમાં એ નશાનો,
એ સીમાની ઉપર ઉર આ કોઈ કાલે ન પ્હોંચ્યું;
વ્હાલી ! વ્હાલી ! તુજ દરદને કલ્પવા હું અશક્ત,
તું છે ત્યાં આ ઉર ફડફડી પ્હોંચવાને અશક્ત.

ત્હારા જેવી મુજ હૃદયની ઉગ્ર પ્રીતિ હશે ના,
ત્હારા જેવું સહન કરવું તીવ્ર પામ્યો ન હું વા,
ત્હારા જેવું જિગર કુમળું ન્હોય મ્હારૂં, નહીં તો
ધિક્કારોમાં મુજ હૃદયને ડબોવ્યું હોત મેં એ !

ઓહો ! કેવું મધુ સુખ હશે પ્રેમ ધિક્કાર થાતાં !
ઓહો કેવું મધુ સુખ હશે ત્યાગતાં સર્વ આશા !

પ્રીતિ અન્તે મરણુ અથવા ક્રૂરતા કે નિરાશા :
એથી બીજી જગત ઉપરે હોય તે લ્હાણુ કેવી !

એ ધિક્કારે તુજ હૃદયને લેઇ જનાર પ્રાણી,
એ છુરીને ગરદન ધરી શીર્ષ સોંપી દઉં હું ;
જાણું છું હું પણ નકી નકી કાલ એ આવતાં તો
એ છુરી, એ હૃદય, કર એ ચાલશે નીર થાતાં !

કતલ જે કરવા કર ઉપડયો,
કુસુમ તે લઇને જ સદા ઢળ્યો !
જગતમાં પ્રણુયી પ્રણુયી સદા,
પ્રણયમાં ટકતી નવ ક્રૂરતા.

૨૬-૧-૯૮.

यज्ञमां आमन्त्रण

અશ્રુની સૈયારી ધારા :
સૈયારી નિઃશ્વાસે જ્વાળા :
પ્રેમીની સૈયારી પીડા :
આ છે ખાકે સૈયારી – વ્હાલાં સૈયારી !

સાથી ના મૂકીને જાશે :
સાથી સાથે રોશે, ગાશે :
દિલની ખાક દિલે ચોળાશે :
ચોળો હર્ષે સૈયારી – વ્હાલાં સૈયારી !

શાનાં સૈયારી વિણ સુખડાં ?
સૈયારી ત્યાં શાનાં દુખડાં ?
તોફાને હસવીશું મુખડાં :
લાવો નૌકા સૈયારી – વ્હાલાં સૈયારી !

સૈયારી સપનામાં આવ્યાં :
કફની આ ભગવી ત્યાં લાવ્યાં :
પ્હેરાવી ને ના પ્હેરી કાં ?
આવો આવો, સૈયારી – વ્હાલાં સૈયારી !

વ્હાલાં ! આપું જે પામ્યો તે :
વ્હાલાં ! પામું જે આપ્યું છે :
સૈયારી જગવી'તી હોળી :
લેવી સૈયારી ઝોળી – વ્હાલાં સૈયારી !

૯ – ૧ – ૯૮.

रजानी मागणी

ત્રોફયું જિગર ! તું છે ખુશી ! હાવાં રજા દેવી ઘટે !
બાકી રહ્યા ઘા હોય તો બેચાર દઈ દેવા ઘટે !

ત્હેં શું કર્યું, તે આ બદન ખોલી બતાવાતું નથી !
ઝંજીરથી છોડી મગર કૈં શ્વાસ તો દેવા ઘટે !

અરજી દઈ કેદી થનારો કેદખાને ઠીક છે !
તેને ય પણ મેદાનની કો દી હવા દેવી ઘટે !

માશૂક કે ઝુલ્મી નહીં મુર્દા મહીં પામે મજા !
લેવા મજા એ ઝુલ્મની આરામ તો દેવો ઘટે !

છે જીવવું કે જીવવા મથવું ય રોવા કાજ છે !
તો આંસુડાની લાયકી એ પામવા દેવી ઘટે !

રીબાય તેની લઝ્ઝતો શું રીબનારૂં જાણતું ?
થાકયો નથી : ત્હોયે સનમ ! તાજો થવા દેવો ઘટે !

આરામમાં આનન્દની આશા નથી રાખી હમે !
છે દર્દથી દર્દે જવું ! ત્યાં તો જવા દેવો ઘટે !

છે દર્દને બદવાવવું તે દર્દીઓની લ્હેર કૈં !
જ્યાં ત્યાં બધે છે એ જ, પણ પૂરી તલબ કીધી ઘટે !

ખંજર ચલાવી લાલ હાથેલી કરી તુજ હાથની !
મ્હારી નહીં, તેની મગર કાંઈ દયા ખાવી ઘટે !

માગું રજા, જાઉં ભલે, આખર કદમ ત્હારે જ હું !
બે ચાર દિન, બે ચાર યુગ, હાવાં રજા દેવી ઘટે !

૨૨-૧-૯૮.

शिकारीने

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું ;
ઘટે ના ક્રૂરતા આવી : વિશ્વ આશ્રમ સન્તનું.
પંખિડાં, ફુલડાં રૂડાં, લતા આ, ઝરણાં, તરુ,
ઘટે ના ક્રૂર દૃષ્ટિ ત્યાં : વિશ્વ સૌન્દર્ય કુમળું.

તીરથી પામવા પક્ષી વ્યર્થ આ ક્રૂરતા મથે;
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે.

પક્ષીને પામવાને તો છાનો તું સુણ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામાં મળશે ત્હને.

સૌન્દર્યો વેડફી દેતાં ના ના સુન્દરતા મળે;
સૌન્દર્યો પામતા પ્હેલાં સૌન્દર્ય બનવું પડે.

સૌન્દર્યે ખેલવું, એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે;
પોષવું, પૂજવું એને, એ એનો ઉપભોગ છે.

રહેવા દે ! રહેવા દે આ સંહાર, યુવાન ! તું;
બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમાં કૈં ભળવું ભલું.

૨૯-૧-૯૮.

સ્વર્ગનો સાદ

મરેલાંઓ ! સગાંઓને ભૂલી જાજો : હમે જાશું;
મરેલાં વ્હાલવાળાંને દુવા ગાજો : હમે ગાશું.

સગાં દેનાર દુનિયાને સગાઈ વ્હાલ સાથે ના;
મરેલાં વ્હાલ વિણ તે તો મરેલાં વ્હાલ વિણ થાશું.

અમોને એ અમારાંને મિલાવ્યાં મોતને હાથે;
હવે છોડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને ન્હાશું.

સગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં પ્હોંચે, નથી પ્રીતિ;
દુવા એ વ્હાલવાળાં દે : બની ઘેલાં તહીં ન્હાશું.

અરે વ્હાલાં! દુવા દેતાં સદા તેવી હજુ દેજો;
તમારી એ તૃષા એ તો અહીંથી ખૂબ એ પાશું.

દુવા દેવી ખુદાની છે અહીં ત્યાં રોશની એ એ;
દુવા એ જાગતાં સૂતાં સદા દેતાં નહીં કાશું.

સગાં! તમ રક્તની ગ્રન્થિ હમે તોડી બધી પૂરી;
હવે તો સ્નેહમાં ડૂબી વૃથા ના આગમાં ન્હાશું.

અહો વ્હાલાં! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી,
અહીં વ્હેલાં ચડી આવો: બધાં એ સ્નેહમાં માશું.

૧૦-૨-૯૮.

दिलनी वात

દિલે કૈં વાત છુપેલી, સખી! તુંથી કહેવી!
હૃદય અર્પ્યું, જૂદાઇ ત્યાં, સખી! રાખે કેવી!

વ્યથા રહેતાં હજુ ખોયું નથી કૈં સ્નેહી તાન,
છૂટે ના એ, પ્રિયે! હૈયા તણી ખુશબો એવી!

જહીં ચૂસી જખમ ઉપભોગ લેતો મીઠો સ્નેહ,
તહીં આબિન્દને સ્થાપી ઉરે ગાદી દેવી!

ભ્રમર ઉડી જતાં ભોગી નિરાશે ગાઈ ગાન
અરેરે! પંકજે શાને પછી રજને લેવી!

કહું કાંઈ કદુ, મીઠું કહેવું કીધું પૂર્ણ;
કહેવા દે મ્હને વાતો રહી જેવી તેવી!

નહીં તું કાન દે : રે ! રે ! થશે આ હૈયું ચૂર્ણ;
બહેતર છે પછી મ્હારે જૂદાઈ એ સ્હેવી !

દિલોની તો જહાં વાતો સદા માગી રહેનાર,
ત્હેને તો યાચતાં સુણવા જિગર મ્હારૂં, દેવિ !

કહું જો અન્યને તો છે સુણી સુનારાં લાખ,
મગર ત્હારા વિના જાણું ન દિલ બીજું સેવી !

દિલે છે વાત કૈં ધીખી રહેલી : ઠારૂં આવ,
હૃદય અર્પું : જૂદાઈ ત્યાં, સખી ! આવી કેવી !

૧૦-૨-૯૮.

ખાનગી

કહીશ સઘળું, એમાં શંકા કશી ન કરી ઘટે :
કહીશ સઘળું, છુપું તુંથી કશું ન રહે, સખે !
કહીશ સઘળું, ક્યાં એ વિશ્વે હશે સુણનાર જો,
નવ કહી શકે એથી બીજો અભાગી અહીં કયો ?

મુજ જિગરમાં તુંને જ્યાં જ્યાં હશે ઉપયોગ, કે
મુજ જિગરમાં તુંને જ્યાં જ્યાં ઠર્યો ઉપભોગ છે,
દઇશ કહી એ તુંને, વ્હાલા ! રડી રડી સામટું,
મુજ હૃદયનું તાજું જેથી બને ફરી કામઠું.

જગત ઉપરે દર્દો કહેવા અને સુણવા સમું,
પ્રભુનયનથી પુણ્યે બીજું મળેલ નથી કશું;

અભુહૃદયનાં પ્યારાં તેથી દુઃખી દુખિયાં રહે,
પછી દરદનાં ક્યાંથી આંહીં નિવારણ સાંપડે?

પણ દરદની વાતોમાં છે નિવારણથી વધુ,
દરદમયને દર્દી થાતાં ઘટે કંઇ આવડ્યું;
કમનસીબને દર્દો એ ના અહીં મળતાં નકી,
કમનસીબથી દર્દોની તો ન ગોઠડી એ થતી.

જગત સહુ તો ત્હારે મ્હારે ઘણા પડદા હશે,
પણ નવ બધું અર્પું શાને સજાતીયતા વિષે?
જગત સહુ એ આ હૈયે તો બધા પડદા કઠે,
પણ જગતને સુણી લેવા મળ્યું નવ ભાન છે.

કહીશ સઘળું, વ્હાલા! તુંને, ભલે રડતાં કહું:
કહીશ સઘળું, વ્હાલા! તુંને, બધું મરતાંય હું:
મુજ જીવિત તો ત્હારી હૂંફે અહીં જીવવા સમું,
તુજ ચરણમાં ના તો ક્યાં હું પછી જઇને નમું?

૧૨-૨-૯૮.

પ્યાલાને છેલ્લી સલામ

ખુદાનું નૂર પાનારા! સલામો છે ત્હને, પ્યાલા!
ન રો છોડી મ્હને જાતાં: મજા જ્યાં હોય ત્યાં જા, જા!

સદા સાકી તણે હાથે ભરેલો તર ભર્યો રહેજે!
પડેલા આશકો ફિક્કા: જરા લ્હાલી તહીં દેજે!

પ્રથમ દર્દી જિગર પાસે જઈ દે દર્દ ભૂલાવી !
ઘડી બેભાનની દેવી ખુદાઈ ત્યાં જ છે ત્હારી !

પછી બાગો મહીં જાજે જહીં માશૂક હો આશક !
જિગરને બોલતી આંખે નવાઈ બોલજે બેશક !

હમારૂં કોઇ પૂછે તો કહેજે આટલું , પ્યારા : –
" અરે ! એને ભરી પીતાં સબૂરી ના રહી , પ્યારા ! "

વળી ત્હારી મજેદારી હસીને બોલજે આવું : –
" ભરી દરિયા ય ન્હાતાં એ જિગર ના ના નશે આવ્યું ! "

જરી દિલનું કહેતાં કૈં જહાં ઝિદ્દી બધું માગે !
પછી તો રોઇને ગાજે , " બહુ પીતાં નશા ભાગે ! "

અરે ! રે ના ! ત્હને છોડી નથી કૈં સાધુ હું થાતો !
ત્હને ધિક્કારનારી એ જબાંઓમાં નથી જાતો !

પરી , પ્યાલું બેહિશ્તે એ , ખુદાનો હાથ જ્યાં સાકી :
જહાંમાં તો પછી પીવા રજા , હક હોય કાં બાકી ?

મ્હને ને આ શરાબોને જહાં પાપી કહેતી હો !
ખુદા ભોળાં ઉપર રાજી : જહાં ડાહી થનારી છો !

ખરી તો મહેરબાની જે પહેલાં પાપને ભેટે ;
બધી ચતુરાઇને તો આ દયા દેતાં બધાં એ છે !

હમારી તો બૂરાઈમાં અધૂરૂં કાંઈ એ છે ના !
મગર મૌલા ખુદાઈમાં અધૂરો કાંઈ એ છે ના !

ભલા પ્યાલા ! અરે ! રે ના ! સનમ ત્હારી ત્હને આપું !
ત્હને માશૂકની ઝુલ્ફે સીસાની સાથ હું ટાંગું !

મગર તુંને , શરાબોને અહીં કાં રાખવાં હોવાં ?
હમારાં દર્દ તો ભૂલી જવાતાં ના , નથી જાવાં !

હમારા બાગની સડકે સનમ દેતી કદમ ના ના !
રસીલા તું મજાઓના મજા જ્યાં હોય ત્યાં જા જા !

મગર છેલ્લે સનમને તું કહેતો આટલું જાજે : –
" અરે ભોળી ! પરહેઝીથી જરા છૂટી હવે થાજે !

" અને દિલદાર ત્હારાને દફન છેલ્લે નહીં કરજે !
" મગર તેની કરી મિટ્ટી શરાબે ભેળવી દેજે !

" કરીને બૂચ એનાં તું સીસા પર રાખજે નિત્યે !
" ભરી પીતાં પછી એને જરા સંભારજે નિત્યે ! "

હવે કિસ્મત ભલું ત્હારૂં હજો ત્હારી સહે , વ્હાલા !
જિગરની આ હવે છેલ્લી સલામો છે ત્હને , પ્યાલા !

૨૮ – ૨ – ૯૮ .

हमारी स्थिति – हमारूं किस्मत

હમારે તો ચમનમાંથી ગુલોના ખાર છે આવ્યા !
હમારે તો જહાંમાંથી બધે જલ્લાદ છે આવ્યા !

નથી પીનારને કોને હમારૂં ખૂન આ ભાવ્યું !
ઝુકેલી ડોક પર ખંજર ન દેવું કોણને ફાવ્યું ?

હમારૂં ખૂન દિલબરને સીસી શરબત તણી ઠેરી !
હમોને તેગ એની એ દવાઓ દર્દની ઠેરી !

અરે ! જે અન્યની આંખે ઠરે છે આંજતાં સુરમો -
હમારી આંખનો તે તો કરીને આંજતી સુરમો !

હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાલ્યું !
જિગરથી ઝેરનું પ્યાલું તસુ એ દૂર ના ચાલ્યું !

હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માશૂકે રસ્તો !
સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !

નકી એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઇ દી ખોશે !
પછી તો રોઇને અક્કલ બધી પોતાની એ ખોશે !

કબરમાં જ્યાં હમે જાશું ફુલો ત્યાં આવશે દેવા !
મગર આ ઝિન્દગીમાં તો બની ભાલા સદા દેવા !

અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કિમ્મત !
સનમને જીવનારાની નહીં કોડી તણી કિમ્મત !

શરાબો પી હમોએ એ સુખોમાં ભાન ના રાખ્યું !
સુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !

નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આવ્યું !
ખૂરૂં એ માગવું આવ્યું, મગર માગ્યે ન કૈં આવ્યું !

મળેલું માગતાં જેને નકી તે માગતાં આપે !
ખુદાએ ના ત્હને આપ્યું ! પછી તું શું મ્હને આપે ?

ભિખારી સૌ ભિખારીથી જહાંમાં ભીખ માગે છે !
હમારૂં કિસ્મતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

૨૨ - ૪ - ૯૮.

प्रियाने प्रार्थना – सन्निपात

લવાતું આવું કૈં : ધરીશ નવ તેનું દુઃખ, પ્રિયે !
પ્રિયે ! મૃત્યુવેળા લવન કરતાં દગ્ધ સઘળાં !
પછી મૃત્યુમાં તો નથી નથી કશું કાંઈ વદવું,
નથી છેટું તેને, હુકમ કર : હું તત્પર, પ્રિયે !

કહેવાનું બીજું હજુ સુધી, પ્રિયે ! છે બની શક્યું,
નથી ખૂંચાડ્યો મ્હેં તુજ ઉર મહીં કંટક કદી;
ત્હને ખૂંચ્યાં એ તો કુસુમ સહુ મ્હારા હૃદયનાં,
પ્રિયે ! કેવું ભાગ્ય ! પ્રસૂન તુજને કંટક દિસ્યાં !

મશાલો પ્રીતિની તુજ જિગરની ત્હેં પણ રચી,
રુચ્યું તેની પાસે મુજ જિગરને નૃત્ય કરવું;
પરન્તુ સાચો તો પ્રણયભડકો જે સળગતાં,
પતંગોની પાંખો ઘસડી કરતો ભસ્મ સઘળી.

પ્રિયે ! એ વહ્નિમાં મુજ દિલ તણી પાંખ સળગી,
હવે ત્હારી પાસે નવ થઇ શકે નૃત્ય કરવું;
હવે તો ત્યાં છેલ્લે મુજ જીવનના શ્વાસ વહતા,
વસન્તોમાં જેથી મુજ જીવિતને પાનખર આ !

ઘણાંઓને લાવે પ્રણય સુખની માળ સઘળી,
વિનોદો જૂઠા એ સુખથી મુખ છો એ હસવતા;
મ્હને તો હર્ષોની સરણી દુઃખમાંથી જ મળતી,
સખી માટે રોતાં કંઇક હતી શાન્તિ હજુ સુધી.

પ્રિયે ! એ મ્હેરાનું કવન કર શ્લાઘા કરી કરી,
જરા ગાજે ગાજે હજુ પણ, પ્રિયે ! સૌમ્ય સખીનું;
અરે ! છેલ્લાં સ્વપ્નો અઘટિત કહી ભૂંસીશ નહીં,
બધું તું માને તે તુજ સહ રહ્યું છો, કહીશ ના.

બગાડી ના દેજે મુજ હૃદયની મૂર્તિ મધુરી,
બૂરાઇ ત્હારે જો કથન કરવી તો દૂર જજે;
પ્રિયે ! ભક્તોની આ ઘટિત નવ કૈં આળ કરવી,
નથી સ્હેવાતું તો મુજ હૃદયને દૂર કર તું.

ન ઇષ્ટોની ગિલ્લા કદિ પણ સહી ભક્ત શકતાં,
પ્રિયે ! શ્રદ્ધાલુ છો સુખથી નિજ શ્રદ્ધા સહ રહે;
પ્રભુને વ્હાજે તું, મુજ પ્રભુ નહીં કો અવર છે,
ત્હને પાષાણો તે મુજ જિગરનું જીવન ઠર્યું.

સુણે તું ત્હોયે શું ? સુણીશ નહિ ત્હોયે નવ કશું,
ઠર્યું છે મ્હારે તો તુજ પદ કને રોઇ મરવું;
પ્રભુ આ હૈયાનો તુજ ઘર મહીં વાસ કરતો,
પ્રિયે ! ભીખું તેને ગણીશ કદુ ના આ ગરજીને.

રુચે તે રીતે તું મુજ પ્રભુ તણું દાન કરજે,
બતાવે શી રીતિ ગરજી વળી જે યાચક ઠર્યો ?
હું તો ઘેલો એના અધરરસનો લોલુપ સદા,
અને ચાવીતાળું અમરરસનું એ તુજ કને.

ત્હને એ મુશ્કેલી કંઇ કંઇ હશે ત્હોય પણ શું ?
કદાપિ તે દાને તુજ કર ન લાંબો થઇ શકે ?

અરે ! દાતારોની સ્થિતિ ન નિરખે યાચક કદી ,
પ્રિયે ! બીજે ભૂખ્યાં હૃદય નવ ધોખો ધરી શકે .

નહીં તું દે તો હું મુજ શિર ધરી દાદર પરે ,
મરી ખાકે થાતાં રહીશ પદની ધૂળ બનતાં ;
ન આવો કોઈને હજુ સુધી હશે યાચક મળ્યો ,
વળી તુંથી અન્યે પ્રભુ તણી હશે લૂટ ન કરી .

પ્રિયે ! હું જાણું છું , મુજ હૃદયઇચ્છ્યું નહિ મળે ,
છતાં ત્હારી પાસે રુદન કરવા ટેવ જ પડી ;
અરે ! કિન્તુ ત્હારો કર ઉપડશે દાન કરવા ,
પછી તો જાણું છું મુજ ઉર નહીં યાચક રહે .

પ્રિયે ! હું જાણું છું રુદન મુજ તુંને દુઃખ કરે ,
છતાં એ રોવાનું કમનસીબ છુપું નવ રહે ;
ઘણાં સન્નિપાતે જખમી દિલ જેવાં બડબડે ,
ગણી તેવો જૂઠી પણ જરૂર ‘ હાહા ’ જ કરજે .

૨૪ – ૪ – ૯૮ .

दिलने दिलासो

વનેથી એ સીતા તુજ તરફ પાછી જ ફરશે –
અરે ! જેનો ચ્હેરો ઘડીક છુપી ચાલ્યો ! રડીશ ના !
હવે ના રોજે – હા ! સહુ દુઃખ તણા વાસ મહીં એ –
સૂકેલી ભૂમિથી હજુ પણ ફુલો એ નિકળશે ;

અને છુપા દર્દે હૃદય વ્રણમાં જે ઢળી પડ્યું –
તૂટેલા હૈયા રે ! સુખ ફરી ત્હને હાથ ધરશે !
પ્રભુ ! શાન્તિ હોજો ક્ષુભિત ઉરને ! તું રડીશ ના !
રડે તો કોને ના ! તુજ સમ બહુ ના ગત થયું ?

હવે ના રોજે તું ! મધુ સમય ત્હારા જીવિતનો
હજુ ફૂટી નીલો તુજ ગૃહ તણો બાગ રચશે !
અને પાળેલાં એ તુજ ચમનનાં પંખી સઘળાં
શિરે પુષ્પોનાં એ પડ પર પડો કંઠ ધરશે !

નહીં છુપી ચાવી પ્રભુકર તણી તું લઇ શકે,
છતાં પ્રીતિથી છો ઝગમગ થતી એ જવનિકા !
પ્રભુ રોનારાંને રુદન કરવાનું જ ધરતો !
અરે ! રો ના ! આશા તુજ જિગરમાં છો પ્રકટતી !

જશે આ દ્હાડો ને ગત પણ થશે કાલ; અથવા
હશે ત્હારો વારો હજુ પણ જરા દૂર આધકો !
ફરન્તા ચક્રે આ તુજ ઉરરચ્યું પ્રાપ્ત બનશે !
અરે ! રો ના, હૈયા ! તુજ સહુ અધીરાઇ અમથી !

સુવર્ણી થાશે એ રવિ તુજ કદી કિસ્મત તણો,
બધાં કાળાં પાનાં ઉપર નવ બાજી હરિ તણી;
ધરે ધીમે ધીમે ઝુલમગરના ઝુલ્મ સ્થિરતા,
બધા નીલા કાંટા કુસુમ ધરતા ! તું રડીશ ના !

અહો ! યાત્રાલુ ! તું ક્ષિતિજ પર તો દૃષ્ટિ કરજે !
રડે છે શાને તું ? મૃગજલ બધે હોય નહિ – હો !

સુનેરી રેતીની મધુર ખુશબો માનસરની
નથી શું ત્હારૂં આ મગજ તર આખું ય કરતી!
વૃથા કાંટા ત્હારા ઉર પર કરે છે ઉઝરડા!
અહો! હાવાં તો આ ફૂટતી કલીને મોર ટહુકે!
પ્રભુ ઠારો ત્હારૂં ધગધગ થતું રક્ત સઘળું!
બહુ છે જોવાનું! નયન નવ ફોડીશ રડતાં!

બધી વેળા જો કે તુજ જીવિતનો મ્હેલ ડગતો
અને ચોપાસે આ મરણનદ મ્હોટો ઘુઘવતો;
રહે છાનું! રો ના! જલ ઉપર નૌકા તરી શકે,
કિનારે ઇચ્છેલે અનિલ શઠ ત્હારો લઈ જશે.

ખરૂં છે કે–પાસે નહિ નહિ જ કો બન્દર દિસે,
ખરૂં, છે કે જંગી ગડગડ થતા લોઢ ઉછળે;
બધી લ્હેરી કિન્તુ ઘસડી વહતી એક જ સ્થળે,
જહીં ઓજો ફેંકી થઇશ હલકું! તું રડીશ ના!

ખરૂં! ત્હારાં મિત્રો તુજ જિગરની કાતર બન્યાં!
ખરૂં! ત્હારી સૂકી રસહીણ થઇ આ ઝૂંપડી એ!
ખરૂં! તું વંટોળે ગગન ચડવા તત્પર થયું!
પડ્યું વારે વારે! શિથિલ સઘળા આ અવયવો!

રહે છાનું! એ તો વિભુઉર તણું ઈપ્સિત બન્યું!
રહે છાનું! ના ના ઘટિત નબળાઈ પ્રકટવી!
જનોને જૂઠું આ રુદન તુજ ભાસી હસવતું!
ખરૂં તો ના ફાટે ક્યમ હજુ સુધી? તું રડીશ ના!

બધાં સ્વામી અશ્રુ પ્રભુ ઉપર બેઠો ગણી રહ્યો!
ન રો! એને દર્દી સહુ જિગરની જાણ સઘળી!

સુણાઈ ત્હારી એ કતલ દિલની માંદગી બધી !
દવા દેશે ! રે ના ! અકસીર તહીં ઔષધિ બને !

હવે દે ગીતાનું તુજ હૃદયને ગાન કરવા !
ઘડી લે એનાથી સહુ ય તુજ સંસાર સવળો !
ન રોજે ! મ્હારૂં તું પણ કહિ મ્હને પૂછીશ નહીં !
પરન્તુ રોતાં તું મુજ મન તણી વાત કરતું !
"સુવર્ણે આજે તો રુદન કરતાં પત્થર જડું !
"કયે હ્હાડે કિન્તુ જરૂર જડશે કોણ હિરલા ?"
કહું છું હું એ તે સુખથી કથજે તું પણ ભલે !
છતાં રોઈ શાને કવન કરવું ? તું રડીશ ના.

૨૬-૪-૯૮.

ઊંઘ લે તું નીરાંતે

સૂ નીરાંતે ! ગડગડ થવા સિન્ધુને ટેવ જૂની !
એની ભાષા સમજી ન શકયો કોઈ એ છે ખલાસી ;
તોફાનો આ પ્રણય રચતા વ્હાણની સાથ છો ને !
સૂ નીરાંતે ! રમત કરતાં કોઈ જીતે : પડે છે !
સૂ નીરાંતે ! મગર તરતાં આવડે કૈં ત્હને છે ?
તે શીખેલું નવ ભૂલી શકે, ઊંઘ કયાંથી નીરાંતે !
ભૂલી જા કે હજુ વધુ જરા મ્હાવરો તું કરી લે !
વા પી પ્યાલો હરિ હરિ કરી, ઊંઘ લે તું નીરાંતે.

૨૮-૪-૯૮.

પ્રથમ નિરાશા

આશાની પીડા વીતી છે !
અશ્રુધારા ના વીતી છે !
કાળમુખે જાવા પ્રીતિ છે !
વીતી છે તે વીતી છે !

આશાના પણ હાવાં ભાવે !
કોણ ફરી ક્યાંથી એ લાવે !
આશા કોણે કાં લૂટી ’તી ?
કોણ જાણતું, શું વીતી ’તી ?

આશા તો આ ઉરને નડતી !
કોઇ અન્યને એ તો રડતી !
કોઇ કોઇ દી તમ પદમાં તો
વ્હાલાં ! પુષ્પ બની પડતી ’તી !

પીડા તો પીડા એ મ્હારી !
કાંઈ નથી તેથી તો સારી !
વીતી છે વીતી છે એ તો
મીઠી લાચારી !

હાવાં આંસુ એ ના ઉન્હાં !
રોવાનાં ગીતો એ સૂનાં !
ઉષ્મા જીવનની વીતી છે !
મોત તણી થંડી જીતી છે !

હૈયે શ્વાસો ત્હોય ફરે આ !
કંઠ મહીં નિઃશ્વાસ તરે આ !
વ્હાલાં ! કાષ્ટ બળ્યું જીવે આ !
શું વીતી ? શું ના વીતી છે ?

૧ – ૫ – ૯૮.

जीवनहानि – चोवीश वर्ष

ફૂટી ગયેલ ઘટની ઘટમાલ જેવાં
મ્હારાં ફર્યાં વરસ : જીવનબાગ સૂકયો ;
એકે ય બિન્દુ નવ ચોવીશ ચક્રમાંથી,
ના કોઇ એ ન ઘટમાલ સમારનારૂં.

સેવા બજી ન પ્રભુની કશી કોઇ દી એ,
બાકી રહી સહુ ય ચેતનહીન આશા ;
તેમાં પરન્તુ ઉરને ફરિયાદ ના કૈં,
જાયે ગુલાબ કહીં કંટકને રડીને !

મ્હારૂં સદા ય સહવું સહુ છે સહ્યું મ્હેં,
માળી તણો કર સુખે જયમ પુષ્પ સ્હેતાં ;
મ્હારી ગરીબ કુવિતા બસ કાંઇ રોતી –
તેવી પ્રભુ પણ ક્ષમા સહનારને દે.

હું વિશ્વનો નહિ જ કૈં ઉપયોગ જાણું,
કો ખેદમાં ગતિ તણું ઉર મૌન ધારે ;
મ્હારો હિસાબ વિધિ પાસ કશો ન લાંબો,
જીવ્યો, મરીશ : જયમ તારક ત્યાં ખરે છે.

સેવા તણી ગરજ છે વિભુને ન મ્હારી,
નૌકા તણી ગરજ ના જ્યમ સિન્ધુ રાખે;
સૂઈ ઉભા રહી પ્રકાશની રાહ જોવી,
તેમાં ય એ જ હરિની બજતી જ સેવા.

આ શુષ્ક પાનખર શી મુજ દગ્ધ આશા,
તેને પરન્તુ હજુ છે ફરિયાદ કાંઈ;
ફિક્કાશ આ રુધિરની રડવી નથી કૈં,
એ પ્રેમનો તડફડાટ બધો ગયો છે.

જે સર્વદા સહજપ્રાપ્ય તજી દઈને
જે લાધવું કઠિન ત્યાં નિજ તીર તાકે—
તે પ્રેમને ઘટિત અશ્રુ બધાં ય આ છે:
તેમાં કશી ય ફરિયાદ કરી ન છાજે.

કિન્તુ વસન્તસમયે સહુ પુષ્પ ખીલે,
તોફાન સિન્ધુજલનાં શરદે શમે છે;
જ્યાં શાન્તિનો સમય માનવીઓ ગણે સૌ—
ત્યાં દર્શને ન હજુ શાન્તિ તણું હું પામ્યો!

બાલ્યા ગઈ જ, ગત યૌવન છે થયું, ને
મૃત્યુ તણા ય પડઘા શ્રવણે સુણાતા;
ત્હોયે રડે તરસમાં મરતો બપૈયો—
ને પિંજરા હૃદયને ફરિયાદ રોવી.

૯-૫-૯૮.

મ્હારો ખજાનો

જેણે ખજાનો જ્યાં કર્યો તેનું જિગર ત્યાં ત્યાં નકી;
જેનું જિગર જ્યાં જ્યાં ઠર્યું તેની ઠરી ત્યાં ઝિન્દગી!

હાવાં મોતની એ મહફિલે,
આવી ખજાનાની રહે!
મહેતલ ન કાં પૂરી બને?
શું એ જ માગે આંખડી!

આ ચશ્મની દુરબીનને
શું રૂપ તે મોતે હશે!
ક્યાં એ સનમ! ક્યાં મોત એ!
પલટ્યો ખજાનો શું બની!

ના ના ફુલોવાળી સનમ!
ના ઈશ્કના હાથે દફન!
આકાશનું હોજો કફન!
મુજ ત્યાં જિગર! ત્યાં ઝિન્દગી!

માશૂક પ્યારી સર્વને!
આ મોત તો કૈં ના ગમે!
મ્હારા જિગરને જે દમે,
તે મોત માશૂક છે ઠરી!

એથી સનમ બ્હીતી હતી!
એ દૂર: હું રાજી નકી!

પાસે હવે લાવ્યે ખુશી !
આશા એ હમારી ઈંદિની !

મ્હારી સનમના ઝુલ્ફની
શાહી હમે જોઈ નહીં !
જોવી સફેદી એ નથી !
લાલી, સફેદી મોતની !

મૂકી હવે જો મોતમાં,
તો ઝેરના પ્યાલા ઘણા
બેભાન જો પીને બન્યા,
તો લ્હેરમાં જાવું પતી !

જે મેઘભીની વાદળી,
માશૂકની સાડી બની,
ત્યાં એ છબી એ મોતની,
આજે નઝર આગળ ખડી !

જ્યાં જ્યાં દીદારો માશૂકી:
જ્યાં એ જ ગાલોની સ્મૃતિ:
તે તે ગુલોની એ કલી
ચીંધે મોત સામી આંગળી !

મ્હારો ખજાનો જોઉં હું !
છે પાસ કાં ના લેઉં હું ?
માશૂક વરવી કાં ગણું ?
લાગી નઝર તો એ ભણી !

એ રીઝતી કે ખીજતી
ત્હોયે સનમ રૂડી હતી !
શું મોત છે એની છબી !
કેવી શિકલ, રે રે ! ફરી !

પ્હેલી ઝઈફી આવતાં
શું એ સુખો આવાં થતાં ?
શું મોતનાં તે મોતમાં ?
તેના બુઢાપા એ વળી !

“ રે ! ઓ ! **સનમ** ! રે ! ઓ ! **સનમ** !
“ ત્હારા જભાઓ કર ખતમ !
“ દેખાડી ત્હારૂં દે બદન !
“ તું તું **સનમ** ! ભૂલું નહીં ! ”

એ બોલતાં એ શી ફરે !
એ લાલ રંગો શા તરે !
સુન્દર ઝઈફી તો કરે !
ત્હોયે ન કાં ભેટું હજી ?

જે મત્ત તરુઓ મદ ઝરે :
જે કેફમાં વેલી ચડે :
તે આંસુડાં ખારાં બને,
સુરભે ગઈ ! વેલી કહીં ?

જડ વૃક્ષ થઈ એ ઝૂરવું !
શશીહીન વા કુમુદ થવું !

૬૭ શીદને બનવું કશું !
નકી મોત કોમલ પ્રીતડી !

કે કોઇને શું ના ગમી
આવે સનમ જે આપથી ?
તું ભીખતો તે આ ઉભી !
જા, પુણ્યશાલી ! ભેટની !

દેતો ખજાનાઓ ખુદા,
એ પામતાં તે પાપ શાં !
તું કાલનો થઇ આજ જા !
જા, પુણ્યશાલી ! ભેટની !

૧૯—૫—૯૮.

વ્હાલાં

વ્હાલાંને વ્હાલાંની પીડા !
લૂછાતાં અશ્રુ એ ક્રીડા !
મ્હારાં ત્હારાં: ત્હારાં મ્હારાં:
એ દુખડાં સુખડાં સુખડાં !

મ્હારાં તો દુઃખ સૌ મ્હારાં છે !
વ્હાલાંને સુખ સૌ વ્હાલાં છે !
ટેવાયાં જોવાને એ તો
મ્હારાં દુખડાં છે !

ટેવાયાંને ના લાગે કૈં !
ટેવાતાં હસવું જાગે કૈં !
મ્હારે તો રોવું ને રોવું,
જૂનું તાજું કૈં !

વ્હાલાં ! ટેવ મ્હને એ બાઝી !
ધોખાની ક્રીડા સૌ દાઝી !
ત્હોયે આ દાવા ધીખે તે
ખોટી છે બાજી !

૨૪-૫-૯૮.

खोवातुं चित्त

નયને જલ એ વહતાં રડતો !
સુખમાં પછી હું ન મ્હને ગમતો !
મુજથી પણ આ મુજ ચિત્ત બને ગુમ
એ સહવું ક્યમ? ના સમજ્યો !

ઉર બ્હાર વહી જ ઉરત્વ જતું !
જલથી જયમ દૂર જલત્વ બને, અહ !
મીન ગરીબ રહે: ન મરે, અહ !
એ સહતાં ય સહ્યું ન થતું !

૨૫-૫-૯૮.

જેને વીતી ગઈ

'જેને વીતી તે તો જાણે,'
જખમી એવું માની મ્હાણે;
ખોળામાં શિર ધરવા આણે,
ત્યાં આ ખંજર શું?

જેને વીતી તે બોલે છે:–
"હાં! કૈં વીતે તો તુંને છે!
"વીતે તો છોને વીતે છે!
"વીતે એમાં શું?"

જેને વીતી ગઈ સંસારે,
તે તો બેપરવાઈ ધારે!
વીતે છે તેને તો,
જેને વીતી તે લાદ્યે શું?
જેને વીતી તે સાથે શું?

વીજ વાદળી સાથે જાતી,
કાલે ગઇ: આજે ભૂલાતી!
સૂકાઈ કોરી છાતી થઇ,
જેને વીતી ગઈ!

૧–૬–૯૮.

શંકાશીલ

ચીરો પડ્યો હ્રદયની મુજ આરસીમાં,
જેમાં સખીવદનનું પ્રતિબિમ્બ ઠેર્યું;
રે! એ છબી ય વિરહે કટકા બની બે
બે ભાગમાં ત્રુટિત ચમ્પકની કલી શી!

શું સત્ય એ પ્રણયદર્શન સ્વપ્નનું, કે
આ આરસી તૂટી ગયેલ તૂટ્યું જ દેખે?
ચીરાય છે હ્રદય એ સખીનું અધિકું,
કે ફાટ આ જિગરની અધિકી બને છે?

અન્ધાર છે વિકટ: જ્ઞાન રહ્યું નથી કૈં,
જે પ્રેમથી ઉદય પ્રેમથી અસ્ત પામ્યું!
જેવી ઉઠે વીજળી વાદળી સાથ કિન્તુ
એ મેઘનો જ આતયોગ થતાં છુપાતી!

છાતી તણું શયન પાથરતો હતો, ને
જે કાજ અંગ મુજનું કરતો અશીશું,
તે એ ન આજ મુજ સાદ સુણી ઉઠે આ,
કે નાદનું ગગન વાહક ના બને છે?

ઉન્માદથી નયન અન્ધ નથી થયાં આ,
ફાટી પડ્યા ન હ્રદયે અથવા વિકારો;
છે દર્દ તો સમય કૈં નહિ શૂન્યતાનો,
ત્હોયે વિચાર ગતિ કેમ કરી શકે ના?

છે લોભ કીર્તિ; સુખ વા યશનો ન કાંઈ,
છે લેશ એ વિષયની રજ ના અરીસે;
છે કાંઇ કોઇ સુખનું, પણ તે ન હોવાં,
છે લોભ તો દઇ ચૂક્યો સઘળી સલામી.

રે ક્રોધ! એ ઝનૂન રાક્ષસનું બિચારૂં:
ક્યારે હતું? કયમ ગયું? નવ તે ય જાણું!
પ્હેલી ટકોર ઉરમાં અડતાં ખર્યું એ,
ધારા પડી જલ તણી જ્યમ ચૂર્ણ થાય!

કંગાલને ન મદ તો ઘટતો કશો એ,
ભિખારીને કદિ ય સમ્ભવતોય ના નાં;
એના સદા સહુ ય તીર બની જ બૂઠા
આ આરસી ઉપર કાર કરી શક્યા ના.

હા કામ! એ કુસુમતીર સ્મૃતિ મહીં છે,
એના ગુલાબમય કંટકના વ્રણો આં;
હા દેવ કામ! મૃદુ યૌવનની પતાકા,
તે કૈં હશે, નવ હશે, ઉરફાટ માંહીં.

એ લાગણી ઉપર રહેમ જરા ઘટે છે,
જે છાયમાં વિષય અન્ય ઉડી જતા સૌ;
જે એક પ્યારશરણે જ સદૈવ ખેલે,
સ્વાભાવિકી શી ઉપભોગની યોગ્યતા ત્યાં!

એ કામનીય પણ ભસ્મ તણી ય મૂર્તિ
ના છે. રહી હૃદયમાં રતિ કાજ હોવાં;

એ દંશનું વિષ બધું ઉતર્યું દિસે છે,
ઘેરાય આ નયન તો પણ કેમ આવાં!

સૌન્દર્યપૂજન ઉરે અધિકાર પામ્યું -
તે ભાવદૃષ્ટિ પણ છેક સરી પડે છે!
છે કાલની કરવતી સઘળે ઘસાઈ,
તૂટી ગયેલ પણ નિર્મલ આરસી આ.

માશૂકની પ્રતિકૃતિ પણ કેમ આવી?
જેવી દિસે ફૂટી રહેલ ઝરે તૂટેલી!
શું ઝાંઝવાં જલ અને જલ ઝાંઝવાં છે
કે આ કુરંગ તરસ્યું ફફડે બિચારૂં?

કે 'સ્વચ્છતા તણી કણી પણ સ્વચ્છ જોતી,'
એ વેણ શું પ્રભુ તણું લલચાવવાને?!
કે આરસી ઉપર અશ્રુ હજી પડ્યાં તે
લૂછી સૂકી કરી ભૂકી કરવી પડે શું?

કે સત્ત્વ માનવી તણું વિષયો જ સર્વે,
જે તોડતાં સહુ ય જીવન સાથ તૂટે?
કે શું અપક્વ ફલ મેં ઉચકી લીધું છે -
જેથી ન બીજ બન્યું છાલ થકી નિરાળું?

કે શું અનન્ત યુગની મુજ આરસી આ
જાણી શકી ન હજુ વિશ્વ તણી ગતિ કૈં?
હું આ અહીં પવનવેગ વતી ઉડું તે
છે પાત કે પ્રિય ભણી ચડવું હશે આ!

મ્હારૂં હજુ રણ વધુ વધુ શુષ્ક થાતું,
જાણે ફરી જીવિત પત્થરમાં વહે આ !
છે વિશ્વમાં સહુ ય એક ભણી ગતિમાં,
તો મોક્ષ, જ્ઞાન, સહુ પત્થરમૂર્તિઓ શું !

માશૂક ધૂળ ! પછી આશક ધૂળ પ્હેલો !
શું પ્રેમપક્ષી બસ એક જ પાંખવાળું ?
શું ધૂળ ધૂળ મહીં ધૂળ થકી ઉડે આ ?
શું સ્વાર્પણો, પ્રણય, ધૂળ તણાં જ નામો ?

મ્હારી સખી હજુ ય અક્ષર ઉચ્ચરે ના !
શંકા તણી કસૂર માફ કરી શકે ના !
હાવાં ન સાદ પણ કંઠથી નિકળે આ !
એ ક્યાં હશે સમય આશક જ્યાં પુકારે !

ગ્રીષ્મે મયૂર ટહુકચે નવ મેઘ આવે !
માશૂકને નહિ જ આશકનું કશું એ !
ચીરાય છે હૃદય એ સખીનું અધિકું,
કે ફાટ આ જિગરની અધિકી બને છે ?

૩ - ૬ - ૯૮.

एक आशा

વ્હાલાં ! જૂદાઈ તો આવે,
આંખો આંસુ મિથ્યા લાવે;
યાદી એકલડી રહેવાની –
શું એ રોવાને !

દૂર દાઝવું જો ના થાયે,
જો ના દ્હાડાથી ઓલાયે –
જો યાદી ના કૈં ભાવે તો –
ભૂલી જાવા આશાઓ !

૪ – ૬ – ૯૮.

एकलो बोल

"ચાહું છું," બાલે ! તું ક્હે છે :
તો કાં આંખ મહીં ના એ છે ?
ના કાં એ ગાલે છે રમતું –
ખેલાડી પેલું ? આનન્દી પેલું ?

મ્હારામાં એક જ માં ત્હારો
હૈયે હોત ઠલાવ્યો ભારો :
તો – તો વ્હાલી બાલે !
આવી કંગાલી શાને ?
શાને દેવાતે ભાલે ?

જ્યાં જ્યાં ભેટો થાતો, બાલે !
ત્યાં આ રક્ત ઉછાળે ચાલે !
થંડું ત્યાં ત્હારૂં તો ભાલે –
પ્રેમે ઉત્તર શો ?

બોલ એકલો તુજ દિલ ખોલે !
મ્હારૂં નામ મૃદુ શી બોલે !
ત્હોયે આ ઉરના જુસ્સા ના
તવ હૈયું ફોલે !
બાલે ! તવ હૈયું ફોલે !

જોને – પરવાળાં ત્હારાં એ
આ ઓષ્ઠે કો દી શાં આવે !
ત્હોયે હિમભર્યાં સિન્ધુની
શરદી કાં લાવે ?
બાલે ! શરદી કાં લાવે ?

શબ્દ માત્ર શું હું જોવાને ?
બોલેલા તું જેવીના એ !
પ્રીતિ શી ? જે ના છે ગાલે –
ભાલે કે ચાલે !

રાતે સપને તું આવે છે :
ત્યાં તો કૈં જૂઠું લાવે છે !
કમ્પે કમ્પ, સ્મિતે સ્મિત, બાલે !
સપનાં તો મ્હાલે !

સપનાં તો સપનાં સપનાં છે !
જાગી જોતાં શા ખપનાં છે ?
ભેટન્તાં અહિંયાં સો બાથે
ગાલૂમા આશકની !

બાલે ! આ હૈયે ચમ્પાતાં -
જો તુંને સુખભાન કશું ના,
તો તું ડાહી હોશે !
તો તું સુન્દર હોશે !
નિત્યે નિર્મલ હોશે -
કિન્તુ પ્રીતિ ક્યાં ?

૪ - ૬ - ૯૮.

ન્હાસી જતી મૃગીને ઘવાયેલો મૃગ

જરા પાસે ! જરા પાસે ! પારાધિ હજુ દૂર છે;
ચોટેલો કાળજે ઝેરી તાજો ઘા અતિ ક્રૂર છે.

ન તીર સાથે હણનાર પ્હોંચે,
ઘા સાથ ના જીવ જતો રહે છે;
ઠર્યો નથી ઘા : હજુ રક્ત ઉન્હું,
હજી રહ્યું સ્નેહનું ભાન જૂનું.

સૌન્દર્ય આ વિશ્વ તણું ન જોવા
છે કાલ છેલ્લો ઉપભોગનો આ;
ત્હારી, પ્રિયે ! એક જ દૃષ્ટિ લેવા
હજી ય ઇચ્છા હૃદયે ભરેલ છે.

હવે ટોળું બધું મ્હારૂં ન્હાસી દૂર જતું ભલે;
વેદના ઠારવા કિન્તુ ઠેરવું તુજને ઘટે!

બધે ય ય્હેલી નિજ ઝિન્દગી શું ?
હજી શું એ ત્રાસથી કમ્પતી તું ?
છે તીર કો અન્ય ન છૂટવાનો !
દીર્ઘાયુ તું સાથ કુરંગ આ હો !

નથી અહીં વૈરીનું વૈર લેવું ,
નથી અહીં શોણિતબિન્દુ દેવું ;
અહીં રૂડું સ્નેહનું દર્દ સ્હેવું ,
તહીં ય સ્વસ્નેહની આ શી ભીરુતા !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! મ્હારો આ વ્રણ ચાટવા !
અરે ! વ્હાલી ! હવે તો આ લાગે છે સ્વર ફાટવા !

ભીરુ બન્યાં અંગ બધાં ય જેનાં ,
કેવાં મૃદુ વ્હાલ સદૈવ તેનાં !
વ્હાલી ! છતાં એ સહુ સ્નેહ કાચા ,
સૌન્દર્ય જો ભવ્ય બની શકે ના .

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા !
માની હતી પ્રીતિ વિશાલકાયા ,
તહીં ય આવી લઘુતા ભરેલ શી !

સ્નેહને તોડવા જાણે મ્હારૂં આ મન થાય છે ;
ઝપાટે શ્વાસ આ કિન્તુ ચાલ્યો દૂર જ જાય છે .

અરે ! અહીં છેવટ સર્વ ભાસે ,
ફ્લંગ દેવા ન ઇલાજ પાસે ;

પ્રિયે ! પડી પ્રેમની ગ્રન્થિ તેને
કે જોઇએ કાલ જ તોડવાને .

બીજા વ્રણેથી ય બચાવવાને ,
જે માનતો તે જ મનાવવાને ,
ફલંગ હે એક જ આવવાને !
પ્રિયે ! પ્રિયે ! આ તુજ સાથી જાય છે !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! બહુ ના , ક્ષણ બે જ છે !
પ્રિયે ! તું ચાહતી જેને આ વ્હાલો તુજ એ જ છે !

ત્હને સ્મૃતિ હો અથવા નહીં હો ,
ભૂલી બધું તું ક્ષણમાં જ , ઓહો !
જે રેડતી જીવન મૃત્યુમાં એ ,
મીઠી સ્મૃતિ આ ઉરમાં તરે તે .

ન ચાહવું , પુરુષથી બને ના !
સ્ત્રીજાતિથી સ્નેહ કશો મળે ના !
જૂદી જ કૈં પ્રેમ પિછાન હે આ !
છતાં ય આ ઝિન્દગી તું જ તું મથી !

અરે ! એ તો સ્મૃતિથી એ જાણે જીવ ફરી વળે !
દૃષ્ટિ તું ફેંકતાં તો ઘા રૂઝાઈ કયમ ના મળે ?

સ્હવારથી સાંજ સુધી શિકારી
થતો હતો પાછળ બાણધારી ;
જૂદાં થઈ આપણ ભેટતાં તે
ત્હને ન શું યાદ જરી ય રૂહે છે !

હર્ષાશ્રુ દેનાર શિકારીનો એ
કેવો થતો ’તો ઉપકાર ત્યારે !
અંગૂર શી નૂતન શીંગડી તે
શી થાકને સર્વ હરી જતી હતી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! હર્ષાશ્રુ હજુ આપવા !
મૃત્યુમાં ચાલનારાની છેલ્લી લ્હાણુ જ ચાખવા !

હર્ષાશ્રુ વ્હાલાં તુજને સદા એ,
ત્હને મળું ત્યાં હજુ એ જ એ એ;
જે સ્નેહસિન્ધુ મહીં ઉપરિ છે,
તે ઉર્મિનો વાસ ત્હને રુચે છે.

જે બિન્દુનો સિન્ધુ બનાવવાને
જે સાગરે સ્નાનથી મ્હાલવાને,
વિયોગ તું ઇચ્છતી પામવાને,
પ્રિયે ! અહીં તે તુજ કાજ નાચતું !

પ્રિયે ! તું ઇચ્છતી ત્હોયે જૂદાઈ ગમતી નહીં !
હવે શું અન્તની આવી ત્હને કૈં દમતી નહીં ?

કે શું વિલાસી સહુ અશ્રુઓ તે
વિલાસની આકળમાં ગળીને,
ઝર્યાં કર્યાં ’તાં તુજ નેત્રમાંથી
લોભાવવા આ તુજ મૂર્ખ સાથી ?
વિલાસ, જે સ્નેહ તણું જ અંગ,
તે આ કરે સ્નેહ તણો જ ભંગ !
વિલાસ તો છેક પતંગરંગ :
પ્રિયે ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો.

જરા પાસે ! જરા પાસે ! વિલાસી મૃગલી અહીં !
વિના એ નેત્રની છાયા છેલ્લે ચેન પડે નહીં !

કંગાલ છે સ્નેહ વિલાસના એ
તેમાં જ વીતી મુજ ઝિન્દગી છે;
એ આંખ, એ આંખ જ ! આંખ ત્હારી:
પ્રીતિ નહીં, ક્રૂર, છતાં ય પ્યારી !

કંગાલ જેની ગઇ ઝિન્દગી છે,
કંગાલ તેનું નકી મૃત્યુ એ છે;
કંગાલ આ રક્ત બધું વહે તે
પુકારતું એક જ વ્યર્થ ઝાંઝવે !

હવે તું આવતાં પાસે કંગાલી જ વધી જશે !
છતાં આ મર્મના ઘાને કાંઈ થંડક તો થશે !

અરે ! અરે ! છેવટ સત્ય જોવું,
તેથી સદા બ્હેતર અન્ધ રહેવું !
હતી, પ્રિયે ! એક જ દૃષ્ટિ દેવી,
છેલ્લી ઘડી થાત અજાણ કેવી !

નવું ભણી ધૂલ મહીં ભળું છું !
પ્રિયે ! છતાં મોહ મહીં તરૂં છું !
વિકરાલ દાવાદરદે જળું છું !
ફરે વળી મૃત્યુની ધ્રૂજ સામટી !

જરા પાસે ! જરા પાસે ! અરે ! શાન્તિ નહીં મ્હને !
વિલાસી તું સુખી થાજે ! પ્રભુ શાન્તિ ધરે તને !

૯–૬–૯૮.

તું વિણ – મેઘલ વાજસુર !

મે'ની જોતાં વાટ, ઉન્હાળો ઉડી ગયો !
પણ ના લીલી ભાત, ત્હારી દેખું – વાજસુર !

બીજાંને મે' આજ, સચરાચર જામી પડ્યો,
પણ ચાતકની જાત, તરસી – મેઘલ વાજસુર !

સ્વાતું ગોતે છીપ, બીજો મે' ખપનો નહીં;
ખપનો એ જ અદીઠ, રાખીશ કાં તું ? – વાજસુર !

અણખપિયાંની જાત, ઝાઝી જગમાં સામટી;
જેથી ઠરતી આંખ, તે મે' આઘો – વાજસુર !

હવન કરૂં કે હોમ ? ઉજેણી જોશું કરી !
પણ તુજ સામે જોમ, શું પામરનું ? – વાજસુર !

દેખાડીશ દુકાળ ? ઘેંશું પીને જીવશું !
જપશું ત્હારી માળ, તો એ – આપા વાજસુર !

ના છે કાંઈ ખેડ – મેઘલજી ! અમ લોકની;
તો ચે ત્હારી મ્હેર, લીલા લ્હેર જ – વાજસુર !

અણઘડી યે તું આવ ! 'આજ – કાલ' કર મા હવે !
મનખેતર સોસાય, તું વિણ – મેઘલ વાજસુર !

–૯–૯૮.

उत्सुक हृदय

અહો ! ક્યારે પેલો કનકમય ભાનુ નિકળશે ?
પ્રિયાનો ભેટો જે કિરણકરથી કાલ ધરશે ?
હશે ત્યારે શું શું ? મુજ હૃદય ધારી નવ શકે,
તહીંનું અત્યારે અનુભવી થવા વ્યર્થ જ મથે.

ઉડું ? ના ઉડાતું ! ઝડપું ક્ષણ તે ? તે નવ બને !
અને હાવાં હૈયું પલપલ અધીરૂં ટમટમે !
નિશા ગાળી : એ તો રુદન કરતાં એ ગઈ વહી,
ઉષાની આ વેળા ચકવીચકવાને વધી પડી.

ગઈ છે સૌ ચિન્તા, અનુકૂલ વિધિ એ થઇ ગયો,
અમારાં ભાવીને વણકર વિધાતા વણી રહ્યો;
પ્રભુએ, વ્હાલાંએ, જગત પરનાં લોક સઘળે
દીધો નિર્મી તેનો મધુર કર મ્હારા કર સહે.

હવે તો જાણે એ કુસુમપદને ચુમ્બન કરૂં,
ભરાઈને પ્યાલે અધરપરવાળે જઇ ઠરૂં;
હવે તો એ પાસે મુજ જિગર કૈં તાંડવ રચી
રહ્યું નાચી રાચી ઉદધિ રસનામાં રહ્યું મચી.

સુધાની પ્યાલી આ સહુ તરફ જાણે છલકતી,
હવામાં હીરાની ઝગમગ થતી આ રજ ભરી;
દિસે તાજું તાજું જગત સહુ રોમાંચમય આ !
જુદાઈના કિલ્લા હૃદયથડકે શું ઢળી જતા !

છુપી ક્રીડા પેલી રવિકર અને વાદળી તણી,
છુપી ક્રીડા પેલી ગ્રહઉપગ્રહોની રસિકડી;
ન રાખે કો છુપું મુજ હૃદયથી આજ જરી એ,
જહીં દૃષ્ટિ નાખું અનહદ તહીં આદર મળે.

છતાં "લે! લે!" એવો મધુર ધ્વનિ જાણે ગણગણી,
મ્હને દેતાં દેતાં પવનલહરી કૈં ખસી જતી;
નકી પી દારૂ તે કુદરત વિનોદે ચડી દિસે,
પ્રભુને જોવાને અગર મદમાતી થઇ ચડે.

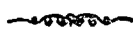
સદા હું પૂજું તે મુજ તરફ છે જેટલી વળી,
અહો! મ્હારી પાસે કુદરત દિસે તેટલી ઢળી;
પ્રિયાને પામન્તાં કુદરત બધી પામીશ નકી,
જહીં ઈષ્ટપ્રાપ્તિ તહીં સહુ, તહીં મ્હેર હરિની.

છતાં હાવાં હૈયું પળપળ અધીરૂં ટમટમે,
સ્મૃતિનું ચિત્રે આ હૃદય પર કો ના સ્થિર રહે;
હવે જોવા ચાલ્યું જિગર મુજ સાક્ષાત હરિને,
તહીં તેની કોઈ પ્રતિકૃતિ કશો શો રસ પૂરે?

વહે હૈયું મ્હારૂં: અધિક નદ કોઈ નવ વહ્યો,
અને આ દા'ડો તો ગતિ નિજ તજી સ્થિર જ થયો;
ઉડી જાણે જાશે મુજ રુધિર આ એક ભડકે,
ઉડું? ના ઉડાતું! ઝડપું ક્ષણ તે? તે નવ બને.

૬-૧૨-૯૮.

પ્રભુ – અનાલાપી ગાન*

પ્રભુ શું તે આંહીં જગત પર છે કોણ કથવા ?
કહીં છે જે **તે**નું સમજી સ્ફુટ નામે દઈ શકે ?
'મ્હને તેમાં શ્રદ્ધા,' સમજી નિજ એ બોલ વદવા
કહીં ના જ્ઞાનીએ કદિ પણ હશે હિમ્મત કરી ?

પરન્તુ પોતાના ઉર પર બલાત્કાર કરતો –
દબાવી મારીને કચરી નિજ અન્તઃકરણને –
કુહાડીથી હૈયું, રુધિર સઘળું પત્થર કરી –
હશે ક્યાં ક્હેનારો જગત પર, 'શ્રદ્ધા નહિ મ્હને ?

સદા **ધાતા**, દાતા, **સહુ**મય અને **એક** જ સદા –
કહે – **તે** શું તુંને, મુજ ગરીબને ના ધરી રહ્યો ?
કહે – **તે** શું તુંમાં, મુજ ગરીબમાં ના રમી રહ્યો ?
અને સૌનો તેવો **નિજ** પણ ન શું એ બની રહ્યો ?

અહો ! પેલું ભૂરૂં ગગન નથી શું ગોળ સરખું ?
ન શું હું ઉભો તે સહનશીલ અક્ષુબ્ધ ધરતી ?
સ્મિતાળા તે કેવા ચકમક થતા આપણ પરે
નિશાની કોડાના ચકર ફરતા રક્ષક રમે !

ન શું હું ત્હારાં આ નયનઅરવિન્દે નયનને
મિલાવી ઉભો ને નહિ શું રસનો દોર વણતો ?
ન શું મ્હારૂં હૈયું કબૂલ કરતું આ પ્રતિ પલે :–
'મ્હને હું જેવામાં દરશન થતું કો ગહનનું' ?

* જર્મન કવિ Goetheના Faust નાટકની થોડી લીટીઓ પરથી.

અને દૃશ્યાદૃશ્ય અતિ અણુ નિગૂઢાર્થ સઘળું ,
બધું પાસે તુંમાં શ્રમરહિત કો કારણ સમું ,
નથી શું એ તુંને , તુજ હૃદય , આત્મા , જીવિતને ,
ચડાવી વંટોળે અગર દળવી કાંઇ કરતું ?

સુખાભિજ્ઞામાં કો અવર સઘળું ભાન વિસરી
ભરી તેથી લેને તુજ જિગર પૂરૂં છલકતું :
પછી તેને ક્‌હેજે , ‘ પ્રણય ’ ! ‘ પ્રભુ ’ ! ‘ હૈયું ’ ! ‘ સુખ ’ ! અને
કહેજે ઇચ્છે તે અગર સુખમાં જે ચડી ગયું .

નથી તેને માટે મુજ મગજમાં નામ વદવા ,
અનાલાપી ગાણું , જગત ! પ્રભુ ! એ લાગણી બધું !
ધ્વનિ , નામો , ગાણાં – અવર સઘળાં ધૂમ્ર સરખાં
દ્યુતિ તેનીને સૌ મલિન તિમિરે ઝાંખપ ધરે .

અભિખ્યાભિમાં આ પ્રતિ ઉર અને તે પ્રતિ સ્થળે
રુચે તે ઉક્તિમાં પલ જ પલ તેને કથી રહ્યાં ;
કહે – મ્હારી ભાષા પછી કયમ કવે ના નિજ રુચ્યું ?
વિના કહેતાં ક્‌હેવા અગર નવ કાં મૌન જ રહું ?

૧૨ – ૨ – ૯૯ .

વ્હાલાંને

વ્હાલાં ! ઉર ઝાઝાંને પાજો :
થોડાંને ગાજો ને ન્હાજો :
ગાતાંને , ન્હાતાંને ન્હાજો :
ન્હાજો વ્હાલાં વ્હાલાંને .

વ્હાલાંમાંથી વ્હાલાં આવે :
વ્હાલું તે દેવાને લાવે :
વ્હાલું લઈ વ્હાલું સૌ દેજો :
વ્હાલાં ! વ્હાલાંને .

ઝાઝાં તો એ જાશે છોડી :
મેમાની કરજો ના થોડી :
હૈડાનું દેજો સૌ છોડી :
એ તો વ્હાલાં વ્હાલાંને .

જેમાંથી જે તે પોતે તે :
વ્હાલાંનાં વ્હાલાંઓ જે છે :
એવાંને હૈયામાં લેજો :
વ્હાલાં વ્હાલાંને .

૨૬ – ૪ – ૯૯ .

શાને રોવાનું ?

જે ખપનું ના તે ખોવાનું :
ખોવાતાં શાને રોવાનું ?
લેનારાંને જો જોવાનું ,
વ્હાલાં ! શાને રોવાનું ?

માગો ને માગો તે લેતાં :
ત્હોયે કાં આંસુમાં રહેતાં ?
દેનારાંને જોવા કહેતાં ,
વ્હાલાં ! કાં રોતાં ?

૧૦ – ૫ – ૯૯ .

खता नहीं जाती

પેદા થયો ખતા મહીં : ખતા નહીં જાતી ;
પેદા કરી તકદીર ના તદબીરથી જાતી !

મગર ખતા તકદીરથી , **સનમ** ! સદા તું દૂર ;
આશક તણી તુંથી ન ખતા શું ખસી જાતી ?

હિના ફરે તુજ કદમની , **સનમ** ! ચમનમાં રોજ ;
હુંથી ગુલે ન ખારની હારો મગર જાતી !

તું ફુલથી કાંટા , **સનમ** ! ચાહે તો કર દૂર ;
તુંને મગર તકલીફ એ આપી નહીં જાતી !

કાફર દિલ આ તો કરે , **સનમ** ! લાખ તકસીર ;
ત્હારી મગર યાદી વગર ઘડી નહીં જાતી !

એ યાદી પર તું , **સનમ** ! કરી રહી છે મહેર ;
તું આવતી પણ ખુલખુલે ગભરાઇને જાતી !

તું ચાહે તો શોર એ કરે ઇશારે ચૂપ ;
તુંથી મગર રહમ અને શરમ નહીં જાતી !

મ્હારી નાદાની અને ત્હારી લિયાકત , યાર !
તેમાં દીદારની ઘડી લૂટાઇને જાતી !

ખાર અને આ શોર ત્યાં તું ખુરકામાં આવ ;
ત્યાંથી મગર એ શિકલે ગુલ જોઇ નહીં જાતી !

આશક આલમમાં ભર્યું, **સનમ**! બધે ત્હેં ઝેર!
ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના જાતી!

લાખો, **સનમ**! તુજ ફરકતા પલ પલ બોસા કાજ;
આ બેવુજુ પણ શિકલ ના ધરી ત્હને જાતી!

ખતા કરી ભૂલું ખતા, **સનમ**! હજારો વાર;
ભેટતાં તુંને મગર ના એ ખટક જાતી!

તું તો યારીનો સદા, **સનમ**! ધરી રહી હાથ;
આ હાથની રેખા મગર બૂરી નહીં જાતી!

કેમ કહું તુજને ખતા કરવાને મુજ સારૂ?
આ હાથની એ હાથથી ધોઈ નહીં જાતી!

કિસ્મત જામે **શરાબ**નું ભરી શાહી ત્યાં મ્હેં જ
કે ચિલ્વનો **આશુક**ની ચીરી નહીં જાતી!

ના તાકાત મળે, **સનમ**! ના કિસ્મત પલટાય;
કમબખ્ત આ જૂદાઇ તો ન કયામતે જાતી!

૩–૮–૯૯.

साकीने ठपको

સાકી, જે **શરાબ** મ્હને દીધો દિલદારને દીધો નહીં;
સાકી, જે **નશો** મુજને ચડ્યો દિલદારને ય ચડ્યો નહીં!

મુજ ચશ્મમાં ચરખો ફરે ,
કદમે બદન લથડી પડે ;
દિલદાર તો મલક્યા કરે ,
નકી યારને પાયો નહીં !

આશક અને માશૂકને ,
પાવો એક જામે ને સીસે ;
પાવો એક હાથે સાકીએ ,
ઈનસાફ ત્હેં કીધો નહીં !

મ્હારી ગઈ શરમે બધી ,
દિલદાર હુજી મહીં હજી ;
ત્હારી બની ખાલી સીસી ,
પાવા ય ત્હેં રાખ્યો નહીં !

સરખાં બને બન્ને જરા ,
ત્યાં તો શરાબીની મઝા ;
ઉલટી કરી ત્હેં તો સજા ,
નયને સનમ ખેલી નહીં !

મુજ ખૂન આ કૂદી રહે ,
દિલદારનું થંડું બને ;
મુજને ચડે ત્યાં ઉતરે ,
કાંઈ મઝા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વસ્લની ,
માશૂકના ઈનકારની ;

ત્યાં બેવફૂફી ત્હેં કરી,
તુજ જામ કાં ફૂટયું નહીં !

ના રોશની ગાલે ચડી,
જરી ના લબે સુરખી પડી;
ઘેરી બની ના આંખડી,
દિલ યારનું જાગ્યું નહીં !

આ પ્હોર ચાર જ રાતના,
કંઈ વાયદા વીત્યે મળ્યા;
કંઇ હોંશથી જિગરે જડયા,
તેની કદર તુંને નહીં !

ના ખેંચ આશક તો કરે,
માશૂકને પાવો પડે;
ના સાકીએ પીવો ઘટે,
ત્હેં કાયદો પાળ્યો નહીં !

જોઈ સનમને રૂબરૂ,
ઘેલો હતો પૂરો જ હું;
પાયો ફરી, પીતો ય તું,
પણ યારને પાયો નહીં !

આ વાય ફજર તણી હવા,
મુજ રાત વીતી મુફતમાં;
દિલદાર આ ઉઠે જવા,
એ બે શુકન બોલી નહીં !

જો આવશે કો દી સનમ,
તો લાવશે આંહીં કદમ;
તું રાખજે—ભાઈ! રહમ,
ગફ્લત ઘટે આવી નહીં!

૪-૮-૯૯.

સનમને

યારી ગુલામી શું કરૂં ત્હારી? સનમ!
ગાલે ચૂમું કે ખ્હાનીએ તુંને? સનમ!

તું આવતાં ચશ્મે જિગર મ્હારૂં ભરે,
જાતાં મગર શું શું કરી રોકું? સનમ!

તું ઈશ્ક છે યા મહેરબાની યા રહમ?
હસતાં ઝરે મોતી લબે તે શું? સનમ!
મેં'દી કદમની જોઇ ના પૂરી કદી!
આવી ન આવી એમ શું થાતી? સનમ!

ત્હારી સવારી ફૂલની કયાં કયાં ફરે?
તેનો બનું ભમરો બની શું શું? સનમ!
જાણે વિંટાઈ ઝુલ્ફમાં છુપી રહું!
તાકાત ના દીદારમાં રહેતી! સનમ!

છે દિલ્લગીનો શોખ કે તુંને નહીં?
તો આવ કાં? કાં બોલ ના આવી? સનમ!

જોઈ ત્હને આંખો નકામી આ બધે,
ફોડી દઉં પૂરી ત્હને આંખે? સનમ!

આ ચશ્મની તું ને ચદર ખૂંચે નકી,
કોને બિછાને તું સદા પોઢે? સનમ!

આપું જિગર ત્હોયે ન તું ત્યાં શું ત્હને?
માલેક આલમના જિગરની તું, સનમ!

તું ને કહું હું યાર તો ગુસ્સે નહીં:
ત્હોયે હસે છે દૂરની દૂરે! સનમ!
તું ને કહું આવિન્દ તો રીઝે નહીં!
ત્યાં એ હસે તું દૂરની દૂરે! સનમ!

—૯૯.

સનમની યારી

યારી કરૂં ત્હરી? કરૂં યા ના? સનમ!
કોઈ ખુવારીથી ડરૂં યા ના? સનમ!
તુજ તાજ કાંટાનો ઉપાડી લે, સનમ!
ખૂને ઝરે કૈં આલમો ત્હારે, સનમ!
છે સોઈ તુંને કે નહીં દિલદારની?
તુંને નજર આ દિલ કરૂં યા ના? સનમ!

કોઈ દીવાનો મસ્ત હો, લાચાર હો,
તેને " રજા દરબારમાં યા ના? સનમ!

મ્હારે ટકોરે દ્વાર ખુલ્લે કે નહીં,
ત્હારી પુકારૂં શેરિયે યા ના ? સનમ !

છે શોખ મિજમાનો ફકીરોનો ન યા ?
કૈં ઝિદ કરૂં દરવાનથી યા ના ? સનમ !

તકલીફની પરવા ન પીવા આવતાં,
હાથે મગર તું પાય છે યા ના ? સનમ !

લાખો જવાહિરો જહાં તુંને ધરે,
રાજી કરૂં ત્યાં ગુલ રુજુ યા ના ? સનમ !

જ્યાં લાખ ચશ્મો ચૂમતાં ત્હારા કદમ,
ત્યાં ભેટવા દોડું ત્હને યા ના ? સનમ !

નાલાયકી ને બેવકૂફી યારની,
ત્યાં તું શરાબીમાં ભળે યા ના ? સનમ !

શાહી ફકીરીથી ભળી જાણી નહીં,
દિલ ત્હોય ચાહે : ચાહવું યા ના ? સનમ !

જોઈ ત્હને ચશ્મે ઝરે છે ખૂન તે
ત્હારી હિનામાં રેડવું યા ના ? સનમ !

તું છે બધું, હું કાંઇ એ છું ના, મગર
યારી કરૂં ત્હારી ? કરૂં યા ના ? સનમ !

— ૯૯.

સનમની શોધ

પેદા થયો છું ઢૂંઢવા તુંને, સનમ !
ઉમ્મર ગુઝારી ઢૂંઢતાં તુંને, સનમ !

છે દુશ્મનો લાખો ભુલાવા રાહને,
દુશ્મન બનાવી યાર અંજાયો, સનમ!

ગફ્લત મહીં હું, ઝાલિમો કાબિલ એ,
જૂદાઈ યારોની મઝા એને, સનમ!
જે રાહદારીમાં અમોને લૂટતું,
ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ!

ત્હારી મદદ કોને હશે, માલૂમ નહીં,
શું યારના દુશ્મન સહે યારી? સનમ!
પાંચે નમાઝે ઝૂકતાં ત્હારે કદમ
આડા ફરે છે બેખુદાઓ એ, સનમ!

છો દમબદમ ખંજર રમે ત્હારૂં દિલે,
કાફર તણું કાતિલ ખેંચી લે, સનમ!
તું માફ કર, દિલદાર! દેવાદાર છું!
છે માફ દેવાદારને મ્હારા, સનમ!
કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાઝિમ ત્હને,
ગુઝરાનનો ટૂકડો ઘટે દેવો, સનમ!
પેદા થઈને ના ચૂમી ત્હારી હિના,
પેદા થયો છું મોતમાં જાણે, સનમ!
શાને કસે છે મુફ્ત આ લાચારને?
દાવો સુનાનો છે હમારો ના, સનમ!
પત્થર બની પેદા થયો છું પ્હાડમાં,
છું ચાહનારો એ ય તુંથી છું, સનમ!

— ૯૯.

सनमने सवाल

તું યાર ક્યાં? દુશ્મન કયો? જાણું નહીં!
આ દિલ ધડકતું જાય ક્યાં? જાણું નહીં!

આવે ધરી આ દુશ્મનો ત્હારી શિકલ –
યા આંખ આ અંધી બની? જાણું નહીં.

છે હાથ તો લાંબો કર્યો, દોરાઉં છું:
છે દોરનારૂં કોણ આ? જાણું નહીં.

* * * *

છે તો ચમન ત્હારો, રચેલો ત્હેં ખુદે:
ચૂંટું ગુલો યા ખાર આ? જાણું નહીં!

જાદૂ ભરી બુલબુલ બજાવે વાંસળી:
તેની જબાંમાં કોણ છે? જાણું નહીં!

स्वर्गगीत

ખોવાયેલાંને બોલાવો:
સ્વામીનો સન્દેશો કહાવો:
પગ ધોવાને પાણી લાવો
ખોવાયેલાંને માટે.

આવો, મ્હેલ ઉઘાડો, આવો:
દોરી દોરી દોરી લાવો:
આવોને ગાતાં સ્વામીને
ખોવાયાં સાથે.

ભૂખ્યાંને ભોજનમાં લાવો :
તરસ્યાંને દ્રાક્ષાસવ પાઓ :
પાથરજો હૈયાં થાક્યાંને –
લાવો ખોવાયાં સૌને !

ના ખોવાયાં ના તરસ્યાં છે :
ખોવાયાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં છે :
સાથ તજી એવાંમાં જાઓ –
ખોવાયાં લાવો !

નવો સૈકો

લક્ષ્મી તણા અમર પદ્મની આસપાસ
ફૂટી ખીલી ખરી જતી કંઇ પાંખડીઓ ,
વર્ષો તણાં શતક તેમ અનન્તતામાં ,
ફૂટી ખીલી ખરી જવા વહતાં હજારો .

ફૂટે , ખીલે , ખરી પડે કંઇ પાંખડીઓ ,
ક્ષીરાબ્ધિનું કુસુમ એક જ લ્હેર મ્હાણે ;
ત્યાં ભૃંગ જે ય ચકચૂર સુધા મહીં તે
આ પાંખડી ફૂટી ખરી ન ગણે ન જાણે .

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો ,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી ;
આત્મા ગણે નહિ જ તે યુગને – ક્ષણોને ,
ક્યાં દેશકાલ ? સઘળે જ વસન્ત જામી .

ક્યાં શીતઉષ્ણ ? સઘળે જ વસન્ત છાઈ ,
ફેલે પરાગ સહુ એક જ ભૃંગ કાજે ;

તેને કયું નવલ છે ફુલ અર્પવાનું ?
આશિષ આ ઉછળતી પણ કોણ માટે ?

એ ભૃંગના જ સહુ વારસ છો અહીંઆં ,
એ પદ્મની મધુરતા બધી વારસો છે ;
ગુંજો ઉડો સુખથી સૌ જ પ્રવાસમાં આ ,
યાત્રા પવિત્ર રમણીય સ્થલે સ્થલે છે .

વ્હાલાં : સખા , સખિ , સહોદર બાલ ભોળાં ,
લક્ષ્મી તણા કુસુમના મધુનાં વિહારી !
ઇચ્છું કયું નવીન હું સુખ સૌ તમોને
આ બેસતું શતક વર્ષ તણું બતાવી ?

જાણું નહીં અશુભ શું શુભ શું હશે તે ,
જાણું નહીં અહિત શું હિત શું હશે વા ;
જાણું નહીં સુખ સુખે અથવા દુઃખે તે ,
શું ઇચ્છવું : નહિ જ એ પણ જાણતો વા .

જાણું પરન્તુ રસનાં સહુ છો વિહારી ,
જાણું વળી કુસુમ એક જ છે રસાળું ;
છો જે તમે કુસુમનાં કુસુમે રહો એ :
એ ભાગ્ય , એ જ હિત , એ શુભ ઇચ્છવાનું .

સેવા ધરૂં નવીન શી ચરણારવિન્દે ?
ગૂંથી કયાં કુસુમનો લઇ હાર આપું ?
લક્ષ્મી તણા સુમન પાસ ફુલો લજાતાં ,
સ્વામી ધરે સહુ જ ત્યાં કયી ભેટ લાવું ?

લાવી ધરૂં હૃદય તો પણ આ તમોને ,
લાવી ધરૂં હૃદય તે નિજ સાથ લેજો ;
પીજો પીવાડી સધું અમૃત પુષ્પનું સૌ ,
બીજું : ધરે પ્રભુજી તે લઇ મગ્ન રહેજો !

शराबनो इनकार*

આવું, કહો ! ક્યાં એકલો ? આશક જહાં થાતી નથી ;
પ્યાલું ભર્યું આ : ના કદર ! પીવા જહાં પ્યાસી નથી.

* આ કવિતા થિયોસોફીએ આપેલી એક ભાવના પરથી બનેલી છે:

ગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે કે भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥

વિશ્વવ્યવસ્થાના યજ્ઞાર્થે પકાવવું અને એ હવિમાંથી શેષ માત્ર લેવું એ ગીતાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે. એ ક્રમથી ઉલટો ચાલનાર સ્વાર્થી છે અને ચોર છે. બધા સ્વાર્થી ચોર છે કેમકે જે વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે, તે તે પોતાને માટે ઝૂંટી લેવા માગે છે. બધું જ એ વિશ્વવ્યવસ્થાનું છે, તેથી ન્હાનો સ્વાર્થ પણ મ્હોટી ચોરી છે.

થિયોસોફી કહે છે, કે અગણિત જન્મના ફેરા પછી ન્હાનાં ન્હાનાં સ્વાર્પણો પછી, અને ન્હાની ન્હાની આશાઓ પછી એવો એક સમય આવે છે, જ્યારે જીવ નિર્વાણભૂમિકાના દ્વાર પાસે આવી ઉભો રહે છે અને આખા વિશ્વને પોતાની સાથે લેઇ જવાની મહાન્ આશામાં મહાન્ સ્વાર્પણ માટે તૈયાર થાય છે. નિર્વાણભૂમિકા તરફ એક પગલું તે અગાડી ભરે અને કુદરતની બધી સ્થિતિઓથી પાર જાય અને પછી આ સંસાર સાથેનો તેનો દોર તૂટી જાય; પણ, ગીતાના ઉપલા ઉપદેશને અનુસરી, ઘણા મહાત્માઓ નિર્વાણનું સુખ છોડી દેઇ, સંસારીને મદદ આપવા સંસારમાં રહે છે. નિર્વાણભૂમિકામાં પગલું મૂકવા જતાં જ, હૃદયમાં મહાન્ ક્ષોભ થાય છે. જાણે પાછળ દુઃખમાં પડેલી આખી કુદરતનું દયામણું રુદન પુકાર મારતું અને સાદ કરતું જાગી ઉઠે છે. પરમ દયાળુ મહાત્મા આપણા ઉદ્ધાર માટે, ઉપર ન જતાં, નીચે ઉતરી આવે છે.

નિર્વાણભુમિકાનું દ્વાર ઉઘડે છે, કુદરતનો પુકાર સંભળાય છે અને મહાત્મા આપણા ભોમિયાનું અને રક્ષકનું કાર્ય બજાવવા આપણી તરફ વળે છે. તે સ્થિતિ ધ્યાનમાં રાખીને આ કવિતા લખાઈ છે. મહાત્માના બોલ એવા એક મહાત્માના મુખમાંથી નિકળતાં હોય એવી કલ્પના રાખી છે.

સનમ અને સાકી નિર્વાણભૂમિકાનાં સ્નેહ અને સત્ય છે અને શરાબ એ ભૂમિકાનો આનન્દ છે.

આટલું કહ્યા પછી બીજું બધું સહજ સમજાય તેવું સરલ છે.

છે પ્યાસ, છે શોખે અને છે આ જિગરને મહોબતે;
મીઠું ભર્યું જામે, મગર હા! સોબતી પીવા નથી.

નૂરે જુદાઈમાં તમે, સાકી, શરાબી ને સનમ;
સોબત હમારી આલમે, આલમ ચડી ઈશ્કે નથી.

બેઈશ્ક શું જાણે શરાબી યા શરાબીની મઝા?
બેઈશ્કથી જૂની મહોબત તૂટતી આજે નથી.

આલમ, પિદર, માદર, બિરાદર, દોસ્ત ને શું શું નહીં?
ગફલતે તેને સુવારી જામ પીવાતું નથી.

આ જામ પર લાખો જહાં કુરબાન તો કરવી ઘટે;
તો ચે સગાઈના હકે એ પેશકદમી ના થતી.

પીવાડવું જો ના બને, પીવું પછી ચોરી કરી;
આલમ રડે, હું ક્યાં હસું? એ ખૂન જોવાતું નથી.

સોબત વિના કેવી શરાબી? શી ખુમારી એકલાં?
આ જામ પ્યારૂં ઝિન્દગીથી તો ય ચૂમાતું નથી.

પ્યાલું જરી પીતાં જિગરથી આ જહાં છૂટો પડે;
પીનાર પી પી જાય તો આલમ તણું કોઈ નથી.

પ્યાલું ધરૂં જ્યાં હું લબે, આલમ પુકારી ઊઠતી,
ઝાડો, ઝરા, ફૂલો રડે, આંસુ સહાતાં એ નથી.

છો પ્યારથી આવ્યા અહીં, આફત ન આ ધારી હશે;
નાઉમેદીની હવે માફી સગાતી એ નથી.

સાકી! સનમ! પાછાં ફરો, ઠેલું તમારા હાથને;
ઈશ્કે જહાંમાં ઈશ્કનું આ જામ લેવાતું નથી!

તો યે, **સનમ! સાકી!** હમારી રાહ તો જોજો જરૂર:
પીધા વિના આ **જામને**, રાહત નથી! ચેને નથી.

તાઝિમોથી, ઈશ્કથી, લાખો ખુશામદથી અગર –
જોઉં જહાંને લાવવા, તો ત્યાં મઝા એને નથી.

આશક થઈ પ્યાસી હશે આલમ તમારી એક દી:
સાથે લઈ પીશું **શરાબી**, હુઝ ત્યાં પીવા નથી.

આપની યાદી

જ્યાં જ્યાં નઝર મ્હારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં **આપની**;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી ઝરે છે **આપની**!

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને
જ્યાં જ્યાં ચમન જ્યાં જ્યાં ગુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની **આપની**!

જોઉં અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી **આપની**!

તારા ઉપર તારા તણાં ઝૂમી રહ્યાં જે ઝૂમખાં,
તે યાદ આપે આંખને ગેબી **કચેરી** **આપની**!

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હમારી ગોદમાં,
આ દમ બ દમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી **આપની**!

આકાશથી વર્ષાવતા છો ખંજરો દુશ્મન બધા;
યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહીં છે **આપની**!

'आपनी यादी'

[શ્રી કલાપીનો કેકારવ: પૃ. ૬૨૨

દેખી બૂરાઈ ના ડરૂં હું, શી ફિકર છે પાપની?
ધોવા બૂરાઇને બધે ગંગા વહે છે આપની!

થાકું સિતમથી હોય જ્યાં ના કોઇ ક્યાં એ આશના:
તાજી બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાબી આપની!

જ્યાં જ્યાં મિલાવે હાથ યારો ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેશાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની!

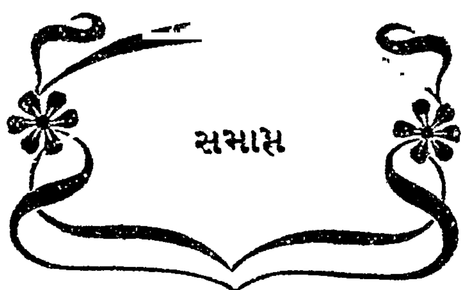
પ્યારૂં તજીને પ્યાર કોઇ આદરે છેલ્લી સફર:
ધોવાઇ યાદી ત્યાં રડાવે છે જુદાઈ આપની!

રોઉં ન કાં એ રાહમાં એ બાકી રહીને એકલો?
આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની!

જૂનું નવું જાણું અને રોઉં હસું તે તે બધું:
જૂની નવી ના કાંઇ તાજી એક યાદી આપની!

ભૂલી જવાતી છો બધી લાખો કિતાબો સામટી:
જોયું ન જોયું છો બને જો એક યાદી આપની!

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની!

શ્રી कलापीना केकारवनो શબ્દકોષ

અતીવ = અતિ; પુષ્કળ; બેશુમાર.

અનભિજ્ઞતા = અજાણ્યાપણું; અજાણપણું; ભોળું; અજ્ઞાન.

અનલ = દેવતા; અગ્નિ.

અનલહક = "બ્રહ્મથી હું અભિન્ન છું" એવા અર્થનો અરબ્બી મન્ત્ર; આ મન્ત્રનો જપ મનસૂર નામના મહાત્માએ કર્યો હતો અને ઈશ્વરની સાથે એકતા હોવાનો દાવો કરવા માટે મુસલમાનોએ એમને દેહાન્તદંડ કર્યો હતો.

અનિલ = પવન; વાયુ.

અનંગ = કામદેવ; પ્રેમદેવ.

અભિસારિકા = પોતાના પ્રેમપાત્રને અત્યંત ઉત્સુકતાથી મળવાનો સંકેત કરનારી નાયિકા.

અભ્ર = વાદળું.

અર્જુન = શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના તેમ જ શ્રીમહાભારતના વીર પુરુષો પાંડવો—જેમાં મુખ્ય ધનુર્ધર અર્જુન—પ્રેમનું સંસ્કરણ પામેલા મનનું એ રૂપક છે.

અલકલટ = માથાના વાળનો જથ્થો—ઝુલ્ફ—વાળની લટ.

અવધિ = હદ; સીમા.

અવધૂત = જેણે રાગની તેમ જ ત્યાગની બન્ને ભાવનાઓ તજી દીધી છે તેવો તપશીલ અને જ્ઞાનસિદ્ધ મહાત્મા; રાગત્યાગથી અતીત મસ્ત પુરુષ—ત્રિગુણાતીત સન્ત.

આખ્યાયિકા = ન્હાનું આખ્યાન; ટૂંકી વાર્તા.

આતશ = અગ્નિ; દેવતા.

આનન્દકેન્દ્ર = જેનું મધ્યબિન્દુ આનન્દ છે એવું.

આફ્તાબ = સૂર્ય.

આમીન = અસ્તુ!

આર્દ્ર = ભીનું; કોમળ.

આલમ્બ = ટેકો; આધાર; અવલમ્બન.

આશક = ઈશ્ક જેનું જીવન છે તે આશક. ચાહનાર; પ્રેમી; ભક્ત.

આહ = નિઃશ્વાસ.

આહ્લાદ = ઉલ્લાસ; આનન્દ.

ઈકબાલ = નસીબ; કિસ્મત.

ઇચ્છાશક્તિ = હૃદયબલ—'વિલ્-પાવર.' Will–Power.

ઈશ્ક = મહોબત; પ્રીતિ; ભક્તિ; સ્નેહ.

ઉત્ફુલ્લ = પ્રફુલ્લ; ખીલેલું.

ઉદ્ભિદ્વિદ્યા = વનસ્પતિશાસ્ત્ર.

ઉદર = પેટ.
ઉપવન = બાગ; બગીચો.
ઉપાલંભ = ઠપકો.
ઉલ્ફત = માયા; મહોબ્બત; પ્રેમ.
ઉષા = પ્રભાત.
ઉષ્મા = ગરમી; હૂંફ.
ઉસ્તાદ = શિક્ષક; ગુરુ.

ઋષિ = વેદોની ગુહ્ય પરિભાષાને સમજીને ગાનાર પ્રેરિત પુરુષ; આન્તરમાં પ્રકાશ પામેલો પ્રેરિત પુરુષ તે ઋષિ.

ઓંકાર- ૐ=બ્રહ્મનો - પરમાત્માનો એકાક્ષરી મન્ત્ર; એને પ્રણવમંત્ર પણ કહે છે.
અંક = ખોળો - ઉત્સંગ.
અંજામ = છેવટનું પરિણામ.
અંબર = વસ્ત્ર; કપડાં.
કજા = મોત; મૃત્યુ.
કયામત = મરણ પછી નવેસર ઉઠવાની સ્થિતિ. મહાપ્રલયની સ્થિતિ. આ શબ્દ ઇસ્લામી ધર્મનો છે.
કરંટ = કાગડો; करट ઉપરથી.
કલુષમયતા = કલેશ; મલીનતા.
કાતલ = કતલ કરનાર; પ્રાણ લેનાર.
કાલિદાસ = સંસ્કૃત કાવ્ય-

કાન્ત = પ્રેમી; ચાહનાર; આશક.
કાન્તિ = રૂપ; ખૂબસુરતી.
કુરંગ = મૃગ; હરણ.
કૃષ્ણ = ભગવાન્ વિષ્ણુના દશ મુખ્ય અવતારોમાં આઠમો અવતાર ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણનો. તેઓ પૂર્ણ પુરુષ ગણાય છે અને પ્રેમનો, જ્ઞાનનો અને યોગનો પૂર્ણ સંસિદ્ધ અવતાર મનાય છે.
કેલિ = વિહાર; ઉપભોગ.
કલાન્ત = થાકેલો; શ્રમિત.

ખડ્ગ = તલ્વાર.
ખતા = ભૂલ. ગુનાહ.
ખાક = ખાખ = રાખ; ધૂળ; માટી.
ખાકી = ખાખી = અવધૂત; જોગી।
ખાર = કાંટા.
ખાલિક = ખાલેક = ખલ્કના માલેક પરમાત્મા.
ખિલાફ = ખોટું; જૂઠું. અવાસ્તવિક.
ખેરાત = દાન; બક્ષિસ.
ખૌફ - ખૉફ = ગુસ્સો; ક્રોધ.
ખ્વાબ = સ્વપ્ન.
ખ્વાહિશ - ખાહેશ = ઇચ્છા; મરજી.

ગાફિલ – ગાફેલ = અજ્ઞાન; બેભાન; ગફલતમાં રહેલો તે ગાફેલ.
ગાયત્રી = બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને નિત્ય જપવાનો ઋગ્વેદમાં કહેલો મંત્ર; એમાં ત્રણ પદ હોવાથી એને ત્રિપદા પણ કહે છે.
ગિરિ – ગિરિવર = પ્હાડ; પર્વત.
ગિલ્લા = નિન્દા; અપકીર્તિ.
ગીતા = શ્રીમદ્‌ ભગવદ્‌ ગીતા – આર્યોનું એક અતિ મહત્ત્વનું અને અદ્‌ભુત ધર્મપુસ્તક. એમાં શ્રી કૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચે સંવાદ છે. ૭૦૦ શ્લોકો અને ૧૮ અધ્યાય છે. એના કર્ત્તા ભગવાન્ વ્યાસ મુનિ છે.
ગુલ = ફૂલ; પુષ્પ.
ગુલઝાર = બગીચો.
ગુલ્મ = પાંદડાનો ગુચ્છો.
ગેબી = અદૃશ્ય; દિવ્ય.
ગેંદ = દડો – દડી.
ગૌણ = મુખ્ય નહીં તે; ન્હાનું.
ગંગા = પવિત્ર નદી. (ગંગાજીના નામ ઉપરથી.)
ગ્રીવા = ડોક; ગરદન.
ગ્લાનિ = દિલગીરી; શોક.

ચમન = બાગ; બગીચો; ઉપવન.
ચશ્મ = આંખ.
ચારુતા = સુન્દરતા; રૂપ.
ચિર = લાંબુ; દીર્ઘ.
ચિલ્વન = પડદો.

ચંડોળ = એક ન્હાના પંખીનું નામ છે. અહીં તો રૂપક છે.

જફા = દુઃખ. બેજફા = દુઃખ-રહિત.
જબાં = જીભ; ભાષા; વાણી.
જલધિ = દરિયો; સમુદ્ર.
જહન્નમ = નરક; નારકી ભૂમિકા.
જહાંગીર = દુનિયાને જીતનાર.
જ્વર = તાવ; બુખાર.
ઝખ્મ = ઘા.
ઝબેહ = કતલ.
ઝાલિમ = ઝુલ્મગાર.
ઝુલ્ફ = માથાના વાળની લટ; ઝુલ્ફાં.
ઝૈફી – ઝઈફી = વૃદ્ધપણું; ઘડપણ.

તકસીર = ભૂલ.
તબુર = પતરાનું એક વાસણ, જે શેકવાના કામમાં આવે છે.
તમિસ્રા = રાત્રિ.
તરલતા = ચંચલતા; અસ્થિરતા.
તરુ – તરુવર = ઝાડ; મ્હોટાં ઝાડ.
તલબ = અતિ આતુર ઇચ્છા.
તસલ્લી = સમજાવટ; સમાધાન; શાન્તિ.
તાઝિમ = માન આવકાર; સત્કાર.
તાસીર = અસર.
તિર્યંચ = પંખી.
તુફૈલે = વાસ્તે; માટે.
તુમુલ = અતિ ગાઢ; ઘીચ.
તુષાર = ઝાકળ.
તેગ = તલ્વાર.
તોબાહ = પસ્તાવો; પશ્ચાત્તાપ.

દમ = શ્વાસ; પળ, ક્ષણ.
દમ બ દમ = પળેપળ; ક્ષણે ક્ષણ.
દર = હરેક.
દરખત = ઝાડ.
દર્વિશ – દરવેશ = સાધુ; સન્ત; ફકીર; મહાત્મા.
દસ્ત = હાથ.
દારૂ = મદ્ય – (પ્રેમરૂપી).
દિગમ્બર = દિશાઓ જેનાં વસ્ત્ર છે એ; નગ્ન.
દિનકર = સૂર્ય.
દિલબર = પ્રિયતમા.
દીદાર = દેદાર = દર્શન.
દ્રુમ = ઝાડ.
દેતલ = દેનાર; (ચારણી ભાષાનો પ્રયોગ છે.)
દૌર્બલ્ય = દુર્બળતા.
દ્યુતિ = પ્રકાશ; જ્યોતિ.
દ્વિગુણિ = બમણું.

ધવલ = ધોળું.
ધાતા = કર્ત્તા; સ્રષ્ટા.
ધૂર્જટિ = મહાદેવ – શંકર – શિવજી.
ધ્વંસ = નાશ.

નફસ = માનસિક વિકાર; કામ.
નાસ્તિક = માત્ર દૃશ્ય વસ્તુ જ સત્ છે એમ માની કેવળ ઐહિક જીવન જીવનાર અને ઈશ્વરને આન્તરમાં નહીં માનનાર અતિબુદ્ધિવાદી; વિકૃત બુદ્ધિવાદી. Sceptic; Nihilist.

નિગાહ = નજર; કૃપાદૃષ્ટિ.
નિમિષભર = ક્ષણભર.
નીવી = સ્ત્રીને કટિ ઉપરનું પહેરવાનું વસ્ત્ર.
નૂતન = નવીન.
ન્યામત = પકવાન્ન; મિષ્ટ ભોજન; એ ઉપરથી કૃપા; મહેરબાની.

પતાકા = ધજા, વાવટો.
પથિક = પંથી, મુસાફર, પ્રવાસી.
પરુષ = કઠોર, કઠણ.
પરેશાની = ઉદાસીનતા.
પલ્વલ = ખાબોચીઉં; ન્હાની તલાવડી.
પીયૂષ = અમૃત, સુધા.
પુનરુદ્વાહ = ફરી વારનું લગ્ન.
પુરાતન = પુરાણું; જૂનું; પ્રાચીન.
પુલકિત = આનન્દી; હર્ષિત.
પુલીન = જલહીન – સુકાઈ ગયેલું તળાવ; જલરહિત સૂકો કિનારો.
પુંજ = ઢગલો.
પેર = કદમ, પગ.
પ્રણય = પ્રેમ, પ્રીતિ, સ્નેહ..
પ્રણવ = જુઓ ૐ.
પ્રશાખા = ન્હાની ડાળી.
પ્રસૂન = ફૂલ, પુષ્પ.
પ્રજ્ઞ = પૂર્ણ જ્ઞાની.
પંચત્વ = નિર્વાણ; મૃત્યુ.

ફઝલ = મહેરબાની, કૃપા, આનંદની નજર.
ફના = નાશ; સ્વાર્પણ; ત્યાગ.
ફરહાદ = ઈરાનના એક પ્રખ્યાત આશકનું નામ છે. તે સાધા-

રણ હાલતનો આદમી છતાં **શીરીન** નામની **ચીન**ની રાણીને ચાહતો હતો અને તેના પ્રેમમાં તેણે મ્હોટો પહાડ ખોદ્યો હતો. **શીરીન-ફરહાદ**નાં નામ ઈશ્કના સાહિત્યમાં બહુ પ્રખ્યાત છે.

ફલક = આકાશ; (૨) ઢાલ; (૩) સપાટી.

ફિદવી = નમ્ર; પ્રશંસક.

ફિલસુફી = તત્ત્વજ્ઞાન: Philosophy.

બદન = શરીર.

બરકત = લાભ; નફો.

બાલાર્ક = ઊગતો સૂર્ય.

બિયાબાન = જંગલ; અરણ્ય.

બિસમિલ્લાહ = "પરમાત્માના નામ સાથે" એવા અર્થનો પ્રત્યેક કાર્યને આરંભે બોલવાનો ઈસ્લામી મંત્ર.

બીન = વીણા.

બુખાર = તાવ.

બુલબુલ = મધુરા સૂરથી ગાનારૂં એક ન્હાનું પંખી. જીવાત્માના રૂપક તરીકે આ શબ્દ વપરાય છે.

બુઝરગ = વૃદ્ધ.

બુરખો = મ્હોં ઉપર ઢાંકવાનો કપડાનો પડદો.

બેગમ = રાણી, મહારાણી. (૨) ગમ વગરનું. (૩) દુઃખરહિત; શોકરહિત.

બેગાના = અજાણ્યો; તિરાહીત.

બેઝાર = કંટાળેલો; દુઃખી; થાકેલો.

બેત = કવિતાની યા **ગઝલ**ની બે લીટીની કડીને **બેત** કહે છે.

બેવુઝૂ = અપવિત્ર; નાપાક. [પરમાત્માનું ધ્યાન યા બન્દગી કરતા પૂર્વે હાથ મ્હોં ધોઇને પવિત્ર થવાની ક્રિયાને "વુઝૂ કરવું" કહે છે, તેથી રહિત તે બેવુઝૂ.]

બેહયાઈ = હૃદયહીનતા.

બેહિશ્ત = સ્વર્ગ.

બો = ગન્ધ; વાસ.

ભરત = આ **ભરત** રાજાની કથા માટે જુવો શ્રીમદ્ **ભાગવત**, સ્કન્ધ ૫; અધ્યાય ૮-૯. (જુઓ આ ગ્રન્થમાં માર્ગદર્શક ટીકા.)

ભુજા = હાથ.

મકરન્દ = પુષ્પનો રસ.

મજનૂં – એનો શબ્દાર્થ "દીવાનો આશક" થાય છે. **લેલાં-મજનૂં**ની પ્રેમકથા ઉર્દૂ અને ફારસી સાહિત્યમાં બહુ પ્રખ્યાત છે. **મજનૂં** ચીઝનીના બાદશાહનો શાહઝાદો અને **લેલાં** મીસરના કાજીની દીકરી હતાં. **લેલાં**ને જોતાં જ **મજનૂં**ને પૂર્વ-સ્મૃતિના સંસ્કાર જાગે છે અને તેનામાં તેને અનિર્વાચ્ય દર્શન થાય છે. એ

બન્નેની અનેક પ્રકારે કસોટીઓ થાય છે. **મજનૂં** **લેલાંનાં** **શબ્દને** **અલ્લાહનું** ફરમાન સમજે છે અને એક ઝાડના થડમાં તપ કરે છે. છેવટે બન્નેનું મળવું થાય છે, અને થોડી ક્ષણમાં બન્ને શરીરો છૂટી જાય છે.

ભગવતી **મીરાં**, **મહાત્મા** તુલસીદાસ અને **વ્રજની** ગોપીઓના જેવી **અનન્ય-ભક્તિનું** આ દૃષ્ટાન્ત છે.

મજાલ = શક્તિ, બળ, જોર.

મધુપ = ભ્રમર, ભમરો.

મનસૂર – મન્સૂર = હુસેનબીન મન્સૂર અલ્ હલ્લાજ, એવું આ બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માનું પૂરું નામ છે. તેઓ બગદાદમાં થયેલા અને **અનલહક** એટલે अहं ब्रह्मास्मि અથવા सोऽहम्-शिवोऽहम् બોલવા માટે ત્યાંના સુલતાને એમને કેદમાં પૂરીને છેવટે દેહાન્તદંડ કરેલો, એમના શરીરને સૂળીએ ચડાવેલું. (હિજરી સન ૩૦૯) ઇસુ ખ્રિસ્તની પેઠે દેહવિસર્જન પછી પણ પોતાના ચૂસ્ત આશકોને એમણે દર્શન દીધેલું એવી પણ માન્યતા ચાલે છે.

મરહમ = મલમ.

મર્ઝ = દર્દ.

મહફિલ = મંડળી; સભા; મિજલસ.

મહબૂબ = પ્રિયતમા; મધુર હૃદય.

મહમ્મદ-મોહમદ = ઇસ્લામના છેલ્લા પયગમ્બર હઝરત મહમ્મદ સાહેબ.

માદર = માતા; જનેતા.

માઘ = સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યમાં કાલિદાસ અને ભવભૂતિ જેવો મહાકવિ. એનું રચેલું નૈષધકાવ્ય પ્રખ્યાત છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક ઉક્તિ છે કે:–

उपमा कालिदासस्य
भारवेरर्थगौरवम् ।
दण्डिनः पदलालित्यं
माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥

માશૂક = પ્રિયતમા; દિલબર; સનમ; દિલદાર. કેટલીક વાર '**સનમ**' શબ્દને બદલે આ શબ્દ વપરાયલો છે અને કેટલીક વાર સાધારણ અર્થમાં પણ વપરાયો છે.

મિસ્કીન = ગરીબ; નમ્ર.

મીરાં = રાઠોડ વંશનાં કુમારી અને મેવાડનાં મહારાણી શ્રી **મીરાંબાઈ** મહાન ભક્ત થયાં. તેઓ અનન્ય પ્રેમથી **શ્રી** કૃષ્ણ પરમાત્માને ભજતાં હતાં અને **નરસિંહ** **મહેતાની** પેઠે **શ્રી** કૃષ્ણ ભગવાને એમને પણ વખ્તોવખ્ત પ્રત્યક્ષ તેમ જ જુદા જુદા ચમત્કારો વડે દર્શન દીધાં હતાં.

મુકદ્દર = નસીબ ; કિસ્મત .
મુક્તા = મોતી .
મુરવ્વત = શરમ .
મુરાદ = ઇચ્છા ; હોંશ .
મુર્શિદ = ગુરુ ; શિક્ષક .
મૃગપતિ = સિંહ .

મોહતાજ = ગરીબ ; લાચાર ; કંગાળ .

મૌલા = પરમાત્મા .
મ્લાનિ = દિલગીરી ; શોક .

મ્હેતો – મહેતો = કાઠીઆવાડના સુપ્રસિદ્ધ ભક્ત નરસિંહ મહેતા જૂનાગઢમાં થયા. તેઓ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના અનન્ય ભક્ત હોવાથી તેમને અનેક રૂપે પ્રત્યક્ષ તેમ જ જુદા જુદા ચમત્કારો વડે પરમાત્માએ દર્શન દીધાં હતાં.

યુગલ = જોડું – જોડી .

રાહ = રસ્તો ; માર્ગ . ધર્મપ્રવાહ ; ધર્મપન્થ .
રાહત = આરામ ; સુખ ; શાન્તિ .
રાહદારી = રસ્તો; પ્રવાસ:મુસાફરી.
રિપુદલ = દુશ્મનનું લશ્કર .
રુરુદિષા = રોવાની ઇચ્છા .
રૂહ = જીવ ; જીવાત્મા .

લફ્ઝ – લબ્ઝ=શબ્દ ; ઉદ્ગાર .
લબ = ઓઠ .
લાઝિમ = યોગ્ય .

લૈલી = ઇશ્કના દીવાના મજનૂંએ જેની ખાતર ભારે તપ કર્યું હતું તે એની પ્રેમમૂર્તિ લૈલાં.
લ્યાકત–લિયાકત = લાયકાત ; યોગ્યતા .
લ્યાનત–લાનત = ફિટકાર; ધિક્કાર

વસ્લ = મેળાપ; સંયોગ; દર્શન .
વાટિકા = વાડી .
વારિધિ = દરિયો; સમુદ્ર .
વિટપ = ઝાડ; છોડ .
વિધુ = ચન્દ્ર .
વિનિમય = બદલો–અદલોબદલો ; સાટું .
વિપુલ = પુષ્કળ .
વિપ્લવ = તોફાની ફેરફાર ; ભારે ઉથલપાથલ .
વિશદ = સ્પષ્ટ ; ચોકખું ; શુદ્ધ .
વીચિ = લહરી ; ઉર્મિ ; તરંગ ; મોજું .
વ્યજન = વીંઝણો ; પંખો .
વ્યથા = દુ:ખ; દર્દ .
વ્યોમ = આકાશ .
વ્રણ = ઘા ; ઝખમ .
વ્રીડા = લજ્જા ; શરમ .

શયતાન = આસુરી સત્તા .
શરાબ = દારૂ ; મદ્ય. પ્રેમનું રૂપક આ શબ્દથી વ્યક્ત થાય છે.
શશાંક = ચન્દ્ર .
શાહી = સુલતાની ; રાજાપણું .
શિતાબી=ઝડપ; ત્વરા ; જલદી .
શીકર–સીકર = પાણીનો છાંટો ; જલકણ .

શીરીન-શીરીં = ઈરાનની શાહજાદી અને **ચીનની** **શહેનશાહબાનુ** હતી – ફરહાદ નામનો ગરીબ મજૂર એના ઉપર આશક થયો અને પરિણામે આખો પહાડ ખોદી કહાડવાનું મહા ભગીરથ કાર્ય એણે **શીરીનને** મેળવવા માટે કર્યું. **શીરીન** મરી ગઈ એમ સાંભળતાં જ એણે માથું ફોડી નાંખ્યું. એની જ કબરમાં **શીરીન જીવતી** સૂતી છે.

શુકન-સુખન = શબ્દ.

શુક્ર = આશીર્વાદ; સ્તુતિ.

શુચિતા = પવિત્રતા.

શોણિત = લોહી.

શ્લાઘા = વખાણ, પ્રશંસા.

સનમ=(૧) પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા - The Beau Ideal–**માશૂક**; સગુણ બ્રહ્મમૂર્ત્તિ, **પરમાત્મા** - (God.) બન્ને પ્રકારના અર્થોમાં આ શબ્દ આ ગ્રન્થમાં વપરાયો છે.

સમિધ = યજ્ઞમાં હોમવાનાં કાષ્ટ; સૂકાં લાકડાં, બળતણ વગેરે.

સર = સરોવર.

સલિલ = પાણી; જળ.

સાકી = શરાબી મહફિલમાં જેના હાથમાં દારૂનો સીસો અને પ્યાલો રહે છે અને જે ભરી ભરીને સૌને પાય છે, તે **સાકી** કહેવાય છે; આ ઉપરથી પ્રેમરૂપી મદ્ય પાનાર – પ્રેમને પંથે ચડાવનાર ગુરુ – The Spiritual Guide.

સાવજ = દીપડો, વાઘ, ચિત્તો.

સિતમ = જૂલમ.

સિતમગર = જૂલ્મગાર.

સિફ્ત = વખાણ, પ્રશંસા.

સીના = છાતી.

સુખન – શુકન=બોલ; શબ્દ.

સુધાંશુ = ચન્દ્રમા.

સુપ્રભ = સુપ્રકાશિત.

સુમન = ફૂલ.

સુરખી = લાલાશ, લાલી.

સુરભી = ગાય.

સુરભ–સુરભી–સુરભે = સુગન્ધ.

સુરા = મદ્ય, દારૂ, પ્રેમના-ઈશ્કના તેમ જ **ભક્તિના** રૂપક તરીકે આવા શબ્દો પ્રાચીન કાળથી વપરાય છે.

સંચિત = એકઠું કરેલું.

સ્નિગ્ધ = સ્નેહાળ; સ્નેહભરેલ.

સ્વેદ = પસીનો; પરસેવો.

હક=**પરમ સત**; **બ્રહ્મ**;**પરમાત્મા**.

હરગિઝ = કદાપિ; કદી પણ.

હલા = સખીને સંબોધનનો શબ્દ છે. હે હલા! હે હલે! હે સખિ! એમ કહેવાય છે.

હાસિલ થવું = પ્રાપ્ત થવું; નફો થવો; કંઈ મળવું.

હિજ્ર = વિરહ.

હિના – હીના = મેંદી–પગના નખ ઉપરની મેંદી. આ રૂપક પ્રેમની સુન્દરતાનું નિરૂપણ કરે છે.

હિમાંશુ = ચન્દ્રમા.

હુજૂ = અન્દરનો ઓરડો; અન્તરંગ; જ્ઞાનપક્ષે જોઇયે તો વિજ્ઞાનમય કોષ.

હુસ્ન = સુન્દરતા; રૂપ.

હુર = હુરી = અપ્સરા; સુન્દરી; પરી.

હુલ = એક જાતનું લોખંડી ઓજાર – સોયા જેવું – પેચવાળું. (Screw).

ક્ષીરાબ્ધિ = ક્ષીરસાગર; પુરાણમાં કહેલા એક સમુદ્રનું નામ છે. ત્યાં **શ્રી** વિષ્ણુ ભગવાને સપ્તફેણવાળા શેષનાગ ઉપર શયન કર્યું છે. ॥ ૐ ॥

ૐ સદ્‌ગુરુ

શ્રી कलापीना केकारवनी માર્ગદર્શક ટીકા

પૃ. ૧ ફકીરી હાલ

આ સૌથી પહેલું કાવ્ય શ્રી કલાપીએ સત્તર અરાડ વર્ષની ઉગતી તરુણ વયે લખેલું છે. રાજા તરીકે રાજ્યગાદી ઉપર બિરાજતાં જ – સાંસારિક સ્થિતિમાં પ્રવેશ કરતાં જ, આવા ફકીરી હાલના ખયાલ આ મહાપુરુષને આવેલા છે. એમના અલૌકિક જીવનની આ વિશિષ્ટતા છે. સ્વ. કાન્ત યોગ્ય જ કહે છે કે – "કલાપી તો સુરતાની વાડીનો મોરલો છે." સુરતા એટલે દેવત્વ – આટલા માટે જ શ્રી કલાપી દેવ.

આ ફકીરી હાલનું કાવ્ય શ્રી **કલાપી**ની કેકા દ્વારા ગરવી ગૂજરાતમાં સંભળાયલાં કાવ્યોમાં સૌથી પ્રથમ છે. એ વિલક્ષણ આત્માના મન્થનનું એ **પહેલું** જ મોજું છે. આ કાવ્ય એક કરતાં વધારે રીતે ઉકેલી શકાય:

ઉલ્ફત અને **બેગમ**નાં સંબોધનો; જેમ પોતાને તેમ **માયાને** – **પ્રકૃતિને** પણ આરોપાય:

જે **દરખત** પર ચઢવાની અહીં વાત કરેલી છે, તે **દરખત** બાઇબલમાં કહેલું **જીવનવૃક્ષ** – Tree of Life. **યોગ**ની દૃષ્ટિએ જોતાં, બ્રહ્મરંધ્રની અન્દરના પદ્મદંડને – *Spinal chord*ને **દરખત**નું રૂપક અપાય.

આ ફકીરી હાલની ગઝલ **આ ગ્રન્થ**નું બીજક છે.

જે **બુલબુલ**ને **ઢૂંઢવાની** અહીં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી છે, **તે બુલબુલ**ને આપણા પ્રાચીન સન્તોએ, ભક્તોએ અને **વેદાન્તી**ઓએ તથા **યોગી**ઓએ કહેલા હંસ: સોઽહમ્ સાથે સરખાવી શકાય:–

"યે પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજા!
યે પિંજરા નહીં તેરા." કબીર.

ફરૂં નાગો બિચાબાને = **નાગો** = માયાના મલ, વિક્ષેપ આદિ આવરણથી રહિત. **સરખાવો**:–

"**નવસ્રા** ક્રાઈસ્ટની પાછળ જીવે પણ **નવસ્રા** થઈને ફરવું જોઇયે."
સેન્ટ પોલ્.

હતું જે હું = "**બ્રહ્મ**" – **નપુંસકલિંગ** – **અણલિંગી** – (*Beyond Sex*) જાતીયતાથી **પર** – છે તેથી "હતું" – એમ નાન્યતરમાં કહ્યું છે – **નિર્ગુણ** – **નિરંજન સ્વરૂપ**.

હવે **તે** વૃક્ષ પર ચડવું અને મ્હારા હંસાને મ્હારે શોધવો: આ **ભવાટવી**માં આવરણરહિત થઈને ફરવું. મ્હારી સ્થિતિ વિરાગી છે. હું જે **આત્મતત્ત્વ** – **સ્વસ્વરૂપ** હતું **તે હું** નથી. **મ્હારો હાલ ફકીરી હાલ** છે.

આ અને આવી ગૂઢ ગઝલો, આ પ્રકારે વસ્તુના આન્તરમાં ઉતરીને અભ્યાસી વિચારી શકે એટલા માટે આ દિશાસૂચન છે.

પૃ. ૨ મધુકરની વિજ્ઞપ્તિ

પહેલી ગઝલ જેમ પ્રબળ વિરાગી સ્થિતિમાંથી એટલે ચિત્તની નિર્વેદપ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે, તેમ આ કાવ્ય વિપ્રલંભ શૃંગારજન્ય ભાવનામાંથી એટલે ચિત્તની પ્રબળ પ્રણય-પ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે. કાવ્ય રસિક અને સરળ છે.

પૃ. ૬ એકપ્રેમ

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી મને - વગેરે =
વૈદ્ય કે ડાકટરની મ્હારે જરૂર નથી!
ઇન્દ્રિયજન્ય સુખની કે પ્રેમની મને પરવા નથી!

દફે - ખૂન દિલ દર્દ - કર્ત્તા દસ્ત લાધ્યું ના મને =
કોઇ હાથ એવો ન જ મળ્યો કે જેથી દિલને દર્દ કરનારા રક્તનો નાશ થાય.

પૃ. ૧૨ વનમાં એક પ્રભાત

આ કેવળ વર્ણનાત્મક કાવ્યમાં હૃદયને કુદરતમાં રમવાને છૂટું મૂક્યું છે. આખા કાવ્ય ઉપર ઉપર "ચન્દ્ર" માસિકના તે કાળના તન્ત્રી મર્હૂમ ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવની વર્ણનાત્મક શૈલીની પ્રબળ છાપ છે.

કુદરતને જોઇને એનું નિરીક્ષણ - અવલોકન કરવાની શ્રી કલાપીની અદ્દ્ભુત શક્તિનો આ કાવ્યથી આપણને પરિચય થાય છે.

આ ફકીરી હાલનું કાવ્ય શ્રી કલાપીની કેકા દ્વારા ગરવી ગૂજરાતમાં સંભળાયલાં કાવ્યોમાં સૌથી પ્રથમ છે. એ વિલક્ષણ આત્માના મન્થનનું એ પહેલું જ મોજું છે. આ કાવ્ય એક કરતાં વધારે રીતે ઉકેલી શકાય:

ઉલ્ફત અને બેગમનાં સંબોધનો, જેમ પોતાને તેમ માયાને – પ્રકૃતિને પણ આરોપાય:

જે દરખત પર ચડવાની અહીં વાત કરેલી છે, તે દરખત બાઇબલમાં કહેલું જીવનવૃક્ષ – Tree of Life. યોગની દૃષ્ટિએ જોતાં, બ્રહ્મરંધ્રની અન્દરના પદ્મદંડને – *Spinal chord*ને દરખતનું રૂપક અપાય.

આ ફકીરી હાલની ગઝલ આ ગ્રન્થનું બીજક છે.

જે બુલબુલને ઢૂંઢવાની અહીં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થયેલી છે, તે બુલબુલને આપણા પ્રાચીન સન્તોએ, ભક્તોએ અને વેદાન્તીઓએ તથા યોગીઓએ કહેલા हंसः सोऽहम् સાથે સરખાવી શકાય:–

" યે પિંજરા નહીં તેરા, હંસા રાજા!
યે પિંજરા નહીં તેરા." કબીર.

ફરૂં નાગો બિચાબાને = નાગો = માયાના મલ, વિક્ષેપ આદિ આવરણથી રહિત. સરખાવો:–

"નવસ્રા ક્રાઈસ્ટની પાછળ જીવે પણ નવસ્રા થઈને ફરવું જોઇયે."
સેન્ટ પોલ્.

હતું જે હું = "બ્રહ્મ" – નપુંસકલિંગ – અણલિંગી – (*Beyond Sex*) જાતીયતાથી પર – છે તેથી "હતું" – એમ નાન્યતરમાં કહ્યું છે – નિર્ગુણ – નિરંજન સ્વરૂપ.

હવે તે વૃક્ષ પર ચડવું અને મ્હારા હંસાને મ્હારે શોધવો: આ ભવાટવીમાં આવરણરહિત થઈને ફરવું. મ્હારી સ્થિતિ વિરાગી છે. હું જે આત્મતત્ત્વ – સ્વસ્વરૂપ હતું તે હું નથી. મ્હારો હાલ ફકીરી હાલ છે.

આ અને આવી ગૂઢ ગઝલો, આ પ્રકારે વસ્તુના આન્તરમાં ઉતરીને અભ્યાસી વિચારી શકે એટલા માટે આ દિશાસૂચન છે.

પૃ. ૨ મધુકરની વિજ્ઞપ્તિ

પહેલી ગઝલ જેમ પ્રબળ વિરાગી સ્થિતિમાંથી એટલે ચિત્તની નિર્વેદપ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે, તેમ આ કાવ્ય વિપ્રલંભ શૃંગારજન્ય ભાવનામાંથી એટલે ચિત્તની પ્રબળ પ્રણય-પ્રધાન ભાવનામાંથી આવે છે. કાવ્ય રસિક અને સરળ છે.

પૃ. ૬ એક પ્રેમ

હકીમ કે તબીબની તલબ નથી મને – વગેરે =

વૈદ્ય કે ડાકટરની મ્હારે જરૂર નથી!

ઇન્દ્રિયજન્ય સુખની કે પ્રેમની મને પરવા નથી!

દફે – ખૂન દિલ દર્દ – કર્તા દસ્ત લાધ્યું ના મને =

કોઇ હાથ એવો ન જ મળ્યો કે જેથી દિલને દર્દ કરનારા રક્તનો નાશ થાય.

પૃ. ૧૨ વનમાં એક પ્રભાત

આ કેવળ વર્ણનાત્મક કાવ્યમાં હૃદયને કુદરતમાં રમવાને છૂટું મૂક્યું છે. આખા કાવ્ય ઉપર ઉપર "ચન્દ્ર" માસિકના તે કાળના તન્ત્રી મર્હૂમ ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવની વર્ણનાત્મક શૈલીની પ્રબળ છાપ છે.

કુદરતને જોઇને એનું નિરીક્ષણ – અવલોકન કરવાની શ્રી કલાપીની અદ્ભુત શક્તિનો આ કાવ્યથી આપણને પરિચય થાય છે.

પૃ. ૧૪ **મસ્ત ઈશ્ક**

હૃદય નાદાન પ્રેમીલા – વગેરે =
આશક આ પડયા બેહોશ – વગેરે =
કરી ખામોશ પછડા મા – વગેરે =
માયિક પ્રેમ તરછોડી – વગેરે =

ઓ નાદાન પ્રેમીલા હૃદય! હવે ખાક લગાડીને **દિગંબર બની જા** – આ પ્રેમી શુદ્ધિહીન દશામાં પડેલો છે; તે હિજરાઇને પ્રાણત્યાગ કરશે. આ ફરહાદની કબરે કોઈ **શિરીન્ સુવાની નથી!** બસ! હવે ઓ ભોળા ભાગ્યહીન હૃદય! તું અટક અને પ્રેમના અફળ યત્નો તજી દે – ખામોશ રાખીને હવે તું પોતાને આઘાત ન ઉપજાવીશ. આ હાવભાવ તો બધા **સ્વપ્નના** છે. આ બગીચો જાદૂનો છે અને તે પ્રપંચી જાળથી અને ઠગાઈઓથી ભરેલો છે. * * * **માયાની મહોબતનો તિરસ્કાર કરીને** તું **અનલહક-નો – બ્રાહ્મી સ્થિતિનો – આત્મતત્ત્વસ્વરૂપનો = પરમાત્મા સાથેની એકતાનો** સ્વીકાર કર – **મસ્ત – મસ્તાન** – ઉન્મત્ત બની રહે. **અખંડાનન્દના અનુભવસાક્ષાત્કારમાં** તું **પ્રસન્ન** રહે.

પૃ. ૧૬ – ૧૭ – ૧૮

વિક્ટોરિયન સદીના ઇંગ્રેજ રાજકવિ **ટેનીસન** અને **ટૉમસ મૂરનાં** કાવ્યો ઉપરથી **પ્રેમનાં** ત્રણ કાવ્યોનો **શ્રી કલાપીએ આ પ્રમાણે અનુવાદ** કર્યો છે.

પ્રેમી હૃદયોની **અભિન્ન** સ્થિતિનો – **પ્રેમની એકરૂપતાનો** અહીં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આ **કાવ્યો પ્રેમના ઉન્નત ક્રમનું દર્શન** કરાવે છે અને **અભ્યાસી** હૃદયને **પ્રેમપ્રબોધામૃતનું** પાન કરાવે છે.

પૃ. ૨૧ **પ્રેમીની આશિષ**

આ રાગધ્વનિકાવ્ય *Lyric* છે.

પ્રેમી હૃદયો માટે હાસ્યવિરાજિત આનન્દનાં અશ્રુની, અને તે નહીં તો **અનુકમ્પાનાં** – Sympathy – **સમભાવનાં** અશ્રુની

આ સ્નેહી હૃદય કેવી કદર કરે છે, તેનો ખરો ખયાલ **સંસ્કારી** સહૃદયતાને આ કાવ્ય ઉપરથી આવે છે.

માનવજીવનમાં જો **સ્નેહ** ન હોત – એ **ચેતનસવિતાની ઉષ્મા** જ ન હોત, **તો** જીવવું જ અરુચિકર થઇ પડત અને એ જ **સત્ય** છે એવું આ કાવ્ય શિખવે છે. સ્નેહનો વિધ્વંસ થાય, તો જીવન પણ તુર્ત જ પૂર્ણાહુતિ પામો એવું અહીં ઇચ્છવામાં આવે છે :

અને, જગત્ માત્રને જીવાડનાર **પ્રેમ** (Love) ના અનિર્વાચ્ય તત્ત્વનો **જીવનતત્ત્વ** તરીકે સ્વીકાર કર્યા પછી એ આત્મપ્રદીપ પ્રત્યેક હૃદયને પ્રકાશિત કરો, એવી પરમ ઉદાર **આશિષ** આપવામાં આવે છે.

પૃ. ૨૨ પ્રેમનું પૃથક્કરણ

સ્નેહને નામે દુનિયાદારીમાં જે **અસહચાર પ્રવર્ત્તમાન** છે તેનું આ કાવ્યના પૂર્વખંડમાં આકર્ષક ચિત્ર બતાવ્યું છે; ઉત્તર-ખંડમાં રસિલાં સ્નેહી હૃદયનાં લક્ષણોનું નિરૂપણ છે. **સ્નેહ** અને **સ્નેહાભાસ** બન્નેનાં વિધાન આ કાવ્યમાં જડે છે. પ્રાકૃત હૃદયોનો સ્નેહનામી બહુરંગી સ્નેહ અને અલૌકિક હૃદયનો **એકરંગી સાચો** (Sincere) **સ્નેહ** એ બન્નેનું આ કાવ્યમાં ખુલ્લું **પૃથક્કરણ** છે.

પૃ. ૨૪ કમલિની

ઇંગ્રેજ સુપ્રસિદ્ધ કવિ **શેલી**ના "The Cloud" નામના કાવ્ય ઉપરથી **આ** કવિતા લખાયલી છે. **શેલી**ના **આ** જ કાવ્ય ઉપરથી **બીજા વિદ્વાનોએ** – સ્વ. ગોવર્ધનરામ, સ્વ. હરિલાલ, તથા વિદ્યમાન રા. રા. **નરસિંહરાવ** તથા મિ. ખબરદારે પણ **કાવ્યો** લખેલાં છે.

રા. રા. **નરસિંહરાવનું " ચંદા "** નામનું કાવ્ય તેમ જ **" મેઘ "**નું કાવ્ય રસ, ભાવ અને વર્ણનમાં **ચારુતર** – કવિત્વ પૂર્ણ છે.

શ્રી કલાપીનું આ કાવ્ય પણ પરમ રમણીય છે – ચેતોહર છે. શેલી અને **કલાપી** બન્નેની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક દૃષ્ટિ વાચક આમાં જોઈ શકશે.

પૃ. ૩૦ **તુષાર**

વર્ણનશૈલીમાં તેમ જ કવિતામાં સુધાં **કાવ્યત્વ** છે. ઈંગ્લિશ કવિતાની **વર્ણનશૈલીનું અનુકરણ** આમાં ખુલ્લું દેખાઇ આવે છે.

પૃ. ૩૨ **મૃત્યુ**

આ કાવ્ય વિષે વિવેચક **જટિલે** કહ્યું છે કે તેમાં " પ્રેમજીવિત પુરુષના વિનોદરૂપ **બાલકના અવસાન** " નો **ધ્વનિતાર્થ** છે.

કાવ્યમાં **તત્ત્વજ્ઞાનના** તેમ જ માર્દવ અને મધુરતાના **અધ્યાત્મઅંશોનું** સુન્દર **સંમિશ્રણ** છે. કાવ્યના આન્તરમાં ઉતરતાં, આખું કાવ્ય તેના અન્તરંગમાં **ફિલસુફી** અને **કવિતા** (Poetry)નું બનેલું સ્પષ્ટ થાય છે.

પૃ. ૪૩ **જયાં તું ત્યાં હું**

આ મોહક કાવ્ય **શ્રી કલાપીએ** લખેલી સુન્દર **પ્રણયપ્રધાન** કવિતામાંનું છે. સ્વ. **બાલાશંકરનું " સ્નેહાલાપ "**નું કાવ્ય આ જ વૃત્તમાં છે અને તે જાણીતું છે. શૈલી અને ભાવ બન્નેમાં ઘણે અંશે સમાન છે. **બાલાશંકરની** ઉન્મત્ત " **મસ્તી** " જો કે આ **કાવ્યમાં** નથી, પણ તેની ચારુતા, તેની મધુરતા, તેની **પ્રણય**-મયતા અને તેની કલા તો આમાં **સર્વાંશે** છે.

પૃ. ૪૭ હમારા રાહ

શ્રી કલાપીએ જે અદ્‌ભુત ગઝલો લખી છે, તેમાંની આ એક છે—મર્હુમ સાક્ષર પ્રોફેસર મણિશંકર ભટ્ટ જેને શ્રી કલાપીની "ભવ્ય ગઝલો" કહે છે, તેમાંની આ એક છે.

ઇશ્કનો એટલે પ્રેમનો માર્ગ દુનિયાદારીના સામાન્ય માર્ગો કરતાં કેટલો વિલક્ષણ છે તે આ અને આના જેવી બીજી ગઝલોમાં શ્રી કલાપીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

પ્રેમનો પ્રવાસી યોગી આત્મા સંકુચિત કાયદાઓની બાંધેલી મર્યાદાને કદાપિ માનતો નથી; પણ, જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું શિક્ષણ પ્રસંગ માત્રમાંથી હરકોઈ ભોગે તે લે છે અને પરમાત્મા પ્રતિ ઠેઠ સુધી ગતિ કર્યા જ કરે છે.

તેનો વિરોધ દુનિયાની સાથે નથી—જગતની સાથે નથી પણ દુનિયાદારીની ભાવનાઓ—તેમાં રહેલી ક્ષુદ્ર વાસનાઓ સાથે જ તેનો વિરોધ છે—એટલે કે દુનિયા તરફ તેને, બેલાશક, અનુકમ્પાવૃત્તિ છે—પણ દુનિયાદારીની કેવળ ઐહિક વાસનાઓ તરફ જ તેના દિલની સ્પષ્ટ અવગણનાવૃત્તિ છે. અમેરિકાનો તત્ત્વવિવેચક એમર્સન કહે છે તેમ:—

"*In* the world, *but not of* the world" યાને દુનિયામાં, પણ દુનિયાનો નહીં—આ ખાસ મુદ્દાની બાબત છે.

ચુસ્ત આશકનું ભગવું હૃદય—સાધુહૃદય આ ગઝલમાં ખુલ્લું દેખાય છે. જુવો શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, અ. ૨, શ્લો. ૬૯:—

या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥

જગતજનોની અને આશકોની—સાધુહૃદયોની સ્થિતિનો વિરોધ જાણે જગત્ જેટલો જ જુનો છે અને તે માટે નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ વગેરેનાં અનેક દષ્ટાન્તો મૂલ્કમશહૂર છે.

"ગુલામો કાયદાના છો ? ભલા એ કાયદો કોનો ?
"ગુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !"

સરખાવો— વર્ડ્ઝવર્થની આ લીટીઓ :-

"*** all is slavery; we receive
" Laws, but we ask not whence those laws have come;
" We need an Inward sting to goad us on."

Borderers; Act IV.

આ ગઝલ આ ગ્રન્થની શક્તિ છે.

પૃ. ૪૯ કુદરત અને મનુષ્ય

ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડ્સવર્થની Lines Written In Early Spring નામની કવિતા ઉપરથી આ કાવ્ય લખાયલું છે.

આ વર્ણનાત્મક કવિતાને એવી જ બીજી કવિતા પૃ. ૨૭૧મે "મનુષ્ય અને કુદરત"ની સાથે સરખાવીને વાંચવાથી બન્ને કાવ્યો અધિકતર સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડ્સ-વર્થની તેમ શ્રી કલાપીની પણ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષક અને વિવેચક દૃષ્ટિનો આ નમૂનો છે. બન્નેમાં રમણીયતા અને નવીનતા છે - કલા છે - કવિતા છે.

પૃ. પર પાન્થ પંખીડું

આપણે સર્વ અહીંનાં ત્યાં જનારાં પાન્થ એટલે પ્રવાસી છીએ, અને સર્વ "પંખીડાં" છીએ, એ મહાસત્યના સ્મરણ સાથે આ કાવ્યના આન્તરમાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

પૃ. ૫૫ **વિરહસ્મરણ**

આ પ્રણયપ્રધાન કાવ્યમાં વિરહના દર્દનો અતિ વેગભર્યો ઉછાળો ખુલ્લો છે, તે છતાં તેમાં ઉચ્ચ રસિકતા અને મૂર્તિમન્ત પ્રણય દૃશ્ય થાય છે એ પ્રેમીની ઉચ્ચ સંસ્કારિતા છે.

આખું કાવ્ય તલસ્પર્શી વાચકના હૃદયને એકદમ હલાવે એવું છે. છેલ્લી બે લીટીમાં તો પ્રેમપૂર્ણ હૃદયનું આર્દ્ર ઔદાર્ય સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે.

પૃ. ૫૭ **વિષપાન**

આ અતિ કરુણ કાવ્ય વિવશતા અને વ્યગ્રતાની ભાવમયતા દ્વારા જનિત છે. જેઓને જર્મન મહાલેખક ગીટી (Goethe)ની "*The Sorrows of Young Werther*" નામની એક આખ્યાયિકાના નાયક "વર્થર"ની કથાનું સ્મરણ હશે; તેઓ આમાં 'વર્થરિઝ્મ' જોશે, છતાં એમાં એ ઉપરાન્ત વિશેષ ધ્વનિ છે:

હૃદયને કોઇ વિષ જેવી કડવી વાત – કોઈ "ઝેરી ઘૂંટડો" ગળાવ્યાની અમુક ક્ષણોનું એમાં ગેબી નિરૂપણ છે.

કાવ્ય પ્રણયપ્રધાન છે અને એના ઉપર ઇંગ્લિશ કવિ **શેલી**ની જબરી અસર જોઇ શકાય છે.

પૃ. ૫૯ **સારસી**

કાવ્યમાં પ્રાણ સ્નેહનો છે, તથાપિ, રચનાશૈલી – ઇબારત અને વર્ણન વગેરે જોતાં વસ્તુનું જે કવિતાશરીર બંધાયું છે, તે પણ સુન્દર અને કલાપૂર્ણ છે – આકર્ષક છે.

કહે છે, કે સારસ પંખી જોડી ખંડિત થતાં એકલું જીવી શકતું જ નથી, પણ પ્રાણત્યાગ કરે છે, એ ઉપરથી આ આખ્યાયિકા રચવામાં આવી છે.

પૃ. ૬૩ પ્રિયતમાની એંધાણી

આ કવિતા પ્રણયપ્રધાન ભાવના બોલે છે, છતાં કલ્પના અને કલા એમાં ઓતપ્રોત છે. પ્રેમની માત્ર "એંધાણી" એટલે "નિશાની" જ નથી; પણ, લાગણી અને કલાના અંશો કાવ્યમાં સંકલિત છે.

"વિરહસ્મરણ"ની માફક આ કવિતા જો કે હૃદયને એકદમ હલાવી મૂકતી નથી અને હૃદય એથી સભર બનતું નથી, પણ ધીમે ધીમે આકર્ષાય છે.

પૃ. ૬૫ દગો

"કદમ તુજ બોસવા ગભરૂ" વગેરે =

ત્હારાં પાદચુમ્બન માટે હું સુકોમલ પગમાં પડ્યો હતો. અરે! તેને હેરાન કરવાથી ત્હારે હાથ શું આવ્યું?

"હતી જ્યાં વસ્લની ખ્વાહિશ" વગેરે =

જ્યાં સમાગમની ઉત્કંઠા હતી, ત્યાં ઝેરથી ભરેલું પ્યાલું મળ્યું! પરન્તુ, તું કહે કે એ પ્યાલું ભરવાથી ત્હારે હાથ શું આવ્યું?!

"જિગર અશરાફ આ મ્હારે" વગેરે =

મ્હારા સરલ હૃદયે ત્હારો અપરાધ ક્ષમા કર્યો છે. હવે હમેશ પશ્ચાત્તાપ કરીને તું અટકજે – પરમાત્મા ત્હેને ક્ષમા આપે.

પૃ. ૬૬ **તું મ્હારી હતી**

" કબજ આ રૂ થશે ત્યારે " વગેરે =
રૂ = રુહ = જીવ.
ગારશે = દાટશે.

આ જીવ જ્યારે પરાધીન થઈ જશે - રૂંધાઈ જશે, ત્યારે મુર્દાને જમીનમાં દાટશે - તેના પર ફૂલ ચડાવીને તું એવું કહેશે કે :-

" હું તેને ચાહતી હતી " ?

" હવા તુજ વસ્લની પલટી - " વગેરે =

ત્હારૂં દર્શન થતું હતું ત્યારનું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું! અને મ્હારો બગીચો ઉજડ થઇ ગયો! હવે આ હાડપિંજરનું જે છેવટનું થઈ જવાનું તે થઈ જાય એ જ મ્હારૂં મળતર છે.

પૃ. ૬૮ **ગ્રામ્ય માતા**

શ્રી કલાપીએ આ કાવ્યનું મથાળું " શેરડી " - એવું રાખ્યું હતું - પાછળથી પોતે જ **ગ્રામ્ય માતા** એવું આ કાવ્યનું નામ ફેરવ્યું હતું.

દન્તકથા જાણીતી છે, કે " ધરતીએ રસકસ ચુસી લીધા, " કારણ કે :-

" જૈસી ધાનત વૈસી બરકત. "

શેરડીના ખેતરમાં અચાનક જઈ ચડનાર તરસ્યા રાજાને પાણી માગતાં, **પાણીને બદલે શેરડીના મીઠા રસનું** પ્યાલું મળે છે. નગુણો રાજા, તેના બદલામાં, ઉલટું, જમીનનું મહેસુલ વધારવાનો **કુવિચાર** કરે છે! પરિણામે શેરડીમાંથી રસ સૂકાઇ જાય છે.

હૃદયમાં રહેલા વિચારબળથી – *Effect of Thought-force*થી બાહ્યમાં પણ **કેટલો બધો પલટો** થાય છે, એ **આત્મવિશુદ્ધિની અતિ અગત્યની** અને સૂક્ષ્મ વિચારણા પણ **આ** કાવ્યમાંથી **મુમુક્ષુ**ને પ્રાપ્ત થાય છે.

આ આખી **આ**ખ્યાયિકા **સહૃદય** મુમુક્ષુને ઈશ્વ**રી સ્નેહની** દિશા બતાવે છે.

પૃ. ૭૦ બિલ્વમંગલ

આ કાવ્યને **શ્રી કલાપીએ તુલસી** એવું **નામ** આપ્યું હતું; પરન્તુ **સ્વ.** મણિશંકર **ભટ્ટે** તેને **બિલ્વમંગલ**નું નામ આપ્યું છે, કારણ કે, કાવ્યની ઐતિહાસિક કથામાં જે **વસ્તુ** આવે છે, તે **મહાત્મા તુલસીદાસજી**ના જીવન કરતાં **મહાત્મા બિલ્વમંગલ**ના જીવનને **ઇતિહાસ**ની દૃષ્ટિએ વધારે લાગુ પડે છે. આટલા માટે **કાવ્યના મથાળામાં**, તેમ જ **કાવ્યની પંક્તિઓમાં સ્વ.** કાન્તે કરેલો ફેરફાર અહીં કાયમ રાખ્યો છે.

શ્રી કલાપીની વર્ણનશૈલી હમેશાં જ સુન્દર છે – હમેશાં જ **આ**કર્ષક છે, તેમ આ કાવ્યમાં પણ આરમ્ભ બહુ સુન્દર રીતે કર્યો છે.

દામ્પત્યસ્નેહમાંથી અથવા કહો કે **સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહ-માંથી ઈશ્વરસ્નેહનો** ઉદ્‌ભવ કેવી રીતે થયો તેની સવિસ્તર **સ્નેહ**કથા આ કાવ્યનું **બીજક** છે.

પોતાના પ્રિયતમે પોતા તરફના સ્નેહની લાગણીને વશ થઈને કેવાં ભારે જોખમો ખેડયાં હતાં તે એ પ્રિયતમાને વિદિત થતાં તે

“ આભારે કે પ્રણયઉભરે શીર્ષ નીચું નમાવે ”

છે અને જે **તત્ત્વબોધ** બિલ્વમંગલને પોતાની પ્રિયતમા દ્વારા થવાનું નિર્માયલું હતું, તે **તત્ત્વબોધામૃત** તે બહુ દૃઢતાથી, સ્નેહથી અને ગમ્ભીરતાથી પ્રિયતમને પાય છે. **મુમુક્ષુ** જીવાત્માનું **ક્ષાત્ર બલ,**

વૈરાગ્ય અને રસ વગેરે પ્રકાશની કંઈ કંઈ આકર્ષક અને જ્વલન્ત રેખાઓથી આ કાવ્યચિત્ર દીપી રહ્યું છે. જુવો :–
" શું છે હુમાં ? સુખમય તને દેહ આ ના થવાની " વગેરે.
" રે ! કલ્યાણી ! સખિ ! ગુરુ ! પ્રિયે ! પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
" ત્હારે પન્થે વિહરીશ હવે જાળજંજાળ તોડી ! વગેરે.

દામ્પત્યસ્નેહ (*Conjugal Love*) જો અસ્ખલિત હોય – અભિન્નતાના અનુભવ સુધી પહોંચ્યો હોય, અને તત્ત્વતઃ પૂર્ણ વિશુદ્ધ હોય તો ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) નો દિવ્ય માર્ગ અવશ્ય જ ખુલ્લો થાય છે. આ વાત આપણને બહુ જ સરળતાથી આ કાવ્ય શિખવે છે. સુન્દર કવિતા હોવા ઉપરાન્ત, આખા કાવ્યનો આન્તર મર્મ ઈશ્વરી મહિમા નિરૂપે છે.

પૃ. ૮૦ કન્યા અને ક્રૌંચ

બિલ્વમંગલના કાવ્યની પેઠે આ કાવ્ય પણ એક સ્નેહકથા છે.
" મચ્યું છે યુદ્ધ બ્રહ્માંડે, દેવ દાનવનું સદા " – વગેરે –
સરખાવો :– पिण्डे तद् ब्रह्माण्डे ॥

આખું કાવ્ય વારંવાર મનનપૂર્વક વાચનયોગ્ય છે. વિસ્તારી વિવેચન માટે જુવો :– " બુદ્ધિપ્રકાશ, " ઇ. સ. ૧૯૦૮ – ૦૯.

પૃ. ૯૭ પુત્રી મરણથી હસતો પિતા

નામનિર્દેશથી જ કાવ્યનું બોધક સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. પિતાનો પુત્રી તરફ, બેલાશક, સ્નેહ છે, પ્રીતિ છે, મમતા છે; છતાં, એ લાગણીમાં જ્ઞાનપ્રકાશ છે – દિવ્યતા છે, અલબત્ત, માહાત્મ્ય છે. પિતાને છાજતા ડહાપણથી તે સમજે છે કે :–
" કહે છે ' પ્રીતિ ' તે જગત પર તો ' રાગ ' જ બધો,
" ખરી પ્રીતિમાં ના કદિ પણ રહે કષ્ટભડકો;
વગેરે વગેરે.

શ્રી કલાપીના હૃદયમાં સ્નેહનું સામ્રાજ્ય છે અને હરકોઈ કવિ જ્યારે સ્નેહના – ભક્તિના ઈશ્વરી સામ્રાજ્યમાં ભળી શકે છે, ત્યારે જ અધિક ઉન્નતિ સાધી શકે છે. શ્રી કલાપીનો નિવાસ કલ્પનાના ઉચ્ચગામી પણ કેવળ મનોકલ્પિત મહાલયનો નથી – તે તો સ્નેહના બ્રાહ્મી ચેતનમન્દિરને શિખરે બેઠેલો અને ત્યાંથી જ ટહુકતો દૈવી મોરલો છે.

પૃ. ૧૦૫ **માફી**

આખી ગઝલ સહૃદયતા મૃદુતા અને અર્થગૌરવયુક્ત છે.

" દરગુઝર કર એ ખતા તો દરગુઝર કરવી ઘટે ! "

ક્ષમા કર, એ અપરાધ તો ક્ષમા કરવો ઘટે છે !

* * * *

" દિલ કુમળું તુજ કંપતાં, ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શરાબ "
વગેરે =

ત્હારૂં કોમલ હૃદય દ્રવતાં, ત્યાંથી મધુર પ્રીતિનું ઝરણ વહ્યું અને તે સ્નેહનું પાત્ર

' ઓ સ્નેહી ! સ્વીકારી લે ! '

એવું કહીને ત્હેં મ્હને ધર્યું ! મ્હેં દુર્ભાગીએ એ પ્રેમનો તિરસ્કાર કરેલો, તે તું ક્ષમા કર. મ્હારી એ મનુષ્યહીનતાને તું ત્હારા શાણપણથી ક્ષમા કર.

* * * *

" આ સખ્ત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે – "
વગેરે =

પરંતુ, ઓ દેવિ ! આખરે આ વજ્રનું હૃદય ભેદાયું છે અને ત્હારે માટે આજે મ્હને શિક્ષા મળી છે. અરે ! સ્નેહના શબ્દો કહેવાને મ્હને કશો જ અધિકાર નથી. ' આ કઠોર હૃદયનો તું સ્વીકાર કર ' એવું કહેવાની પણ મ્હારી શક્તિ નથી ! પ્રેમના પ્રદેશમાં, ખરેખર, હું પ્રથમ જ જૂલમગાર નથી ! ઈશ્વરી

નિર્માણ જ એવું છે કે જે પ્રેમમાં વફાદાર હોય તેને આફતો આવે. પુષ્પ જેવી સુન્દર અને સુકોમલ, સ્નેહની વસ્તુને આરપાર વીંધીને તેના તોરા, કલગીઓ બનાવવાનો જગતનો જૂલમ જાહેર છે. મનુષ્યજાતિની પ્રકૃતિમાં – એના સ્વભાવમાં જ – એ કલંક છે કે પુષ્પ જેવી વસ્તુને આંખે અડાડીને આંખ વડે ચુમી લેવાને બદલે તે તેને આરપાર વીંધવાનો જૂલમ કરે છે! પરન્તુ, સ્નેહના બદલામાં જ્યાં હૃદયહીનતા જ મળે છે, ત્યાં તો – અફસોસ – આ જગતમાં ક્ષમા એ જ ઈશ્વરી પ્રકાશ છે.

માધુર્ય, ઔદાર્ય અને માર્દવથી ઉભરાતું હૃદય અહીં વિનીત થઈને માફીમાં આત્મવિશોધન કરતું પ્રત્યક્ષ થાય છે.

સ્નેહ માટે "શરાબ" અને સ્નેહી હૃદય માટે "જામ" એવા સૂફીના ખાસ પારિભાષિક (Techno-logical) શબ્દો અહીં વાપરવામાં આવ્યા છે. પ્રેમને મદિરા અને પ્રેમીને મત્ત, ઉન્મત્ત અથવા જડનું ઉપમાન આપીને ભગવાન્ વ્યાસે તથા શ્રી નારદાદિએ આવા જ ઉલ્લેખો કર્યા છે. ફારસીમાં તો આવા સાહિત્યની ખાસ જુદી જ પ્રસિદ્ધ પ્રણાલિકા છે – જેવી હિન્દૂઓમાં વૈષ્ણવી સંપ્રદાયની શાખા.

પૃ. ૧૦૭ **એક સ્વપ્ન**

આ કાવ્યમાં સ્વપ્નના ઉદ્‌ગાર અને તેનું નિરૂપણ એવાં તો તત્ત્વબોધક છે, કે આ સ્વપ્નને સ્વપ્ન કહેવું કે સુષુપ્તિ કહેવી કે કવિનું સ્વપ્ન કહેવું એની વિચારણામાં જ ઝૂકી જવાય છે.

મનોહર વર્ણનશૈલી અને રૂપક આપીને ચિત્ર આલેખવાની શ્રી કલાપીની લાક્ષણિક નિપુણતા જાણીતી છે.

કાવ્યના આદિ, મધ્ય અને અન્તમાં રસભર કલા અને સુન્દર કલ્પના છે – વસ્તુમાં કલાવિધાનનું સુષ્ઠુત્વ કુશલતાથી દાખલ થયેલું છે.

વૃદ્ધાવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, અને યુવાવસ્થાના વહન-ની સાથે નદીના વહનની કરેલી સરખામણી કેટલી સુન્દર છે! જુવો આ પંક્તિઓ :-

"ઝરા રે વ્હેનારા! ગહન તુજ છે ગૂઢ વહવું -"
વગેરે -

પૃ. ૧૧૨-૧૧૩ પ્રેમની ઓટ - ક્ષમા

આ બન્ને ત્રોટક વૃત્તમાં લખાયલી સુન્દર અને ભાવગમ્ય કવિતામાં સ્નેહના લાક્ષણિક સ્વરૂપની જે અભેદાત્મક કદર જાહેર કરી બતાવી છે, તે વ્યાવહારિક જગતને જરૂર જ જાણવા અને માનવા જેવી છે.

પ્રેમની ભરતી ચડેલું હૃદય મિત્રને પ્રાર્થે છે :-

"વ્યવહાર શિખાવ મ્હને ન, સખે!
"તુજ પ્રૌઢ થયું દિલ, બાળક હું;
"બન પ્રેમી બની ફરી બાલ, સખે! વગેરે.

સ્વ. દામોદરદાસ ખુ. બોટાદકરની "પ્રેમ અને સત્કાર" નામની ગઝલમાંની નીચેની પંક્તિઓ સરખાવો :-

અખંડિત પ્રેમને, બન્ધુ! જરૂર શું હોય આદરની?
'પધારો, આવજો, બેસો' - વૃથા એ વાદ શા સારૂ?

* * * *

'પધારો' એમ કહેવાથી, પધારે તે પધાર્યા ના;
નિમંત્રણ પ્રેમીને શાનાં? અનાદર પ્રેમીને શાનો?

* * * *

વિનયની પૂરણી માગે, અધુરી તેટલી પ્રીતિ;
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા, નથી અધિકાર આદરને.
વગેરે વગેરે.

પૃ. ૧૧૫-૧૬૫ હૃદયત્રિપુટી

બરાબર પચાસ પૃષ્ટના આ શુદ્ધ સ્વાનુભવરસિક (*Absolutely Subjective*) કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી પોતાના સ્નેહજીવનના સવિસ્તર ઇતિહાસનું પરમ રમણીય અને ચેતોહર નિરૂપણ કરે છે, એટલું જ નહીં, પણ અભ્યાસી વાચકને પણ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

હૃદયની વિવિધ લાગણીઓ એટલે ચિત્તવૃત્તિની ભિન્નભિન્ન ભાવનાઓના આન્તર સમરક્ષેત્રનું, સૂક્ષ્મ છતાં અતિ આકર્ષક, પારદર્શક ચિત્ર આ આખા આત્મલક્ષી કાવ્યમાં છેક આરંભથી તે ઠેઠ અંત સુધી ચિતરાયલું છે.

કલા, કલ્પના અને સત્ય કિંવા ઈતિહાસ, એ ત્રણેના ન્યૂનાધિક અંશોના વિલક્ષણ સંમિશ્રણથી, શ્રી કલાપીના જીવનચરિત્રના જ એક પ્રકરણનું જાણે આ ખંડકાવ્ય બનેલું છે.

શ્રી કલાપીના અંગત જીવનની વ્યક્તિગત હકીકત (*Personal Life*) આ અને આવી બીજી કેટલીક કવિતામાં એવી રીતે સંકલિત થયેલી છે કે તેને વસ્તુથી છૂટી પાડી શકાય નહીં અને તેના ઉપર વિશેષ વિવેચન કરવા જતાં ઉચિત કાલમર્યાદાનો ભંગ થવાનો સંભવ છે. સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ વિવેચક સ્વ. સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે તા. ૬-૨-૧૯૦૩ ને રોજ શ્રી કલાપી જયન્તાને પ્રસંગે બરાબર કહ્યું છે કે :-

"જેમના સમકાલીન જનો જીવતા હોય, તેવા ગત પુરુષોની જીન્દગાની વિશે પૂરેપૂરો વિસ્તાર થઇ શકતો નથી ; તેથી આ વૃત્તાન્ત છે તેવા રૂપમાં જ સ્વીકારવો જોઈએ."

"હૃદયત્રિપુટી"ના કાવ્ય ઉપર બાવીશેક વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા નીચેના લેખો અભ્યાસી જોઈ શકશે :-

(૧) હૃદયત્રિપુટી - એક પ્રશંસા.

વસન્ત પુ. ૭, અંક ૮. પૃ. ૩૪૯ થી ૩૬૦.

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી; એમ. એ.; એલએલ. બી.

(૨) કલાપી અને તેની કવિતા.

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૫-૬; ઇ. સ. ૧૯૦૯ મે – જુન

લખનાર સાગર.

(૩) રા. "સાગર" અને હૃદયત્રિપુટીનું અવલોકન.

બુદ્ધિપ્રકાશ, પુ. ૫૬; અં. ૯.

લખનાર રા. રા. અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી,

એમ. એ.; એલએલ. બી.

આ કાવ્યમાં પૃ. ૧૪૮ મે –

"આ બ્રહ્માંડ અને તેની નિસરણી –"

એવું છપાયું છે તે ભૂલ છે. તેને સ્થાને

"આ બ્રહ્માંડ અનન્તની નિસરણી –"

એ પ્રમાણે જોઈયે.

આ અતિ મહત્ત્વની ભૂલ કેઠથી ચાલી આવતી હતી. શ્રી કલાપીનાં સ્વહસ્તલિખિત દફતરો આ કાવ્ય છપાઈ ચૂક્યા પછી મળેલાં હોવાથી આ અગત્યનો સુધારો આ સ્થળે કર્યો છે.

પૃ. ૧૬૬. **શાન્તપ્રેમ**

"विचित्रं चक्रं काव्यम्" આવા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ આ કાવ્યના મથાળાની નીચે લખેલા છે.

આરમ્ભમાં હૃદયને કરુણરસથી દ્રવીભૂત કરતું, વચ્ચે વચ્ચે પ્રણયના તેમ જ પ્રણયકલહના મધુરા-કડવા અનેક અનુભવનાં કેટલાંક શૃંગારચિત્રોનું ગમ્ભીર દર્શન કરાવતું અને અન્તે પ્રેમ, શાન્તિ, ગામ્ભીર્ય અને એકતાના ભાવોમાં કરુણ રીતે પૂરૂં થયેલું જણાતું બરાબર પચાસ પાનાંનું હૃદયત્રિપુટીનું શુદ્ધ આત્મલક્ષી (Subjective) કાવ્ય પૃ. ૧૬૫મે સમાપ્ત થયા પછી તુરત જ આ શાન્તપ્રેમનું ન્હાનું કાવ્ય આવે છે; અને, આ "શાન્તપ્રેમ"ની પછી તુરત જ જવરમાં પ્રિયાને એવું ચોકખા શૃંગારરસની ઝળકથી દીપતું સંગીતમય કાવ્ય આવે છે.

"હૃદયત્રિપુટી"ને શૃંગારરસ પ્રધાન કાવ્ય ગણીએ તો, આસપાસનાં બે શૃંગારરસપ્રધાન કાવ્યોની વચ્ચે, આ શાન્ત પ્રેમનું શાન્તરસપ્રધાન સાત્ત્વિક કાવ્ય, જાણે શૃંગારની મર્યાદા સાચવતું હોય, એમ સૂચવતું ઉચિત સ્થાને પ્રકાશી રહેલું વાચકનું ચિત્તાકર્ષણ કરે છે.

આ કાવ્યને શાન્તપ્રેમનું મથાળું કેવળ જ યોગ્ય છે, એવું કાવ્યનો અમાનુષિક એટલે દૈવી (Divine) આન્તર ભાવ હૃદયમાં ઉતારતાં, અભ્યાસીને અવશ્ય જ લાગે છે.

આખા કાવ્યમાં ભાષાની અતિ સરલતા છતાં વિચારોની ગૌરવાન્વિત ગમ્ભીરતા છે.

અનિર્વચનીય દિવ્યતાથી આખું કાવ્ય ઉભરાતું છે.

"ગૃહિણી" માતૃત્વપદ પામ્યા પછી, તેનામાં વાત્સલ્યપ્રેમનો નવીન ઉમેરો થયેલો જોઈને, શ્રી કલાપીનાં પ્રજ્ઞાનચક્ષુઓ તેનામાં "કાંઈ" —

"નવું" અને "જુદું" જ શોધે છે, જુવે છે અને ત્યાંથી જ આ અલૌકિક કાવ્યનો આરંભ થાય છે:

પોતાના Ideal લક્ષ્ય વસ્તુને અનુસરીને પોતે તત્ત્વદૃષ્ટિએ જુએ છે. એ દૃષ્ટિ બહિર્મુખ દૃષ્ટિ નથી, પણ, તત્ત્વાભિમુખી દૃષ્ટિ છે. સરખાવો:—

"Love, in thy face I have *seen the Eternal*."

Bunsen.

"પ્રિયે! ત્હારા વદનમાં મ્હને તે અનન્તનું દર્શન થયું છે."

બન્સેન્.

શ્રી કલાપીને પણ "ગૃહિણી"માં જે "કાંઈ" "નવું" જણાય છે તે, બન્સેનની પેઠે "તે અનન્ત"નું જ રૂપાન્તરભેદે આધ્યાત્મિક તત્ત્વદર્શન છે.

પોતાની બદલાયલી – દિવ્ય એટલે તત્ત્વજ્ઞાનાભિમુખી દૃષ્ટિથી તે કહે છે:—

"ગૃહિણી દેવી તું દિલની મમ માતા પણ થજે."

"ઓ ગૃહિણી ! મનુષ્ય માત્રને પોષનારો **દૈવીરસ** – ત્હારા હૃદયમાં **સ્વાભાવિક રીતે** રેડાયલો છે, તેથી તું **દેવી** છે; અને ઓ **દેવિ** ! મ્હારા હૃદયને પણ ત્હારા **દિવ્યરસથી** તું **પોષણ આપનારી માતા** થજે – એટલે ઈશ્વરી **પ્રેમ**ના ઉમેરાથી આપણા **પ્રણયમાં દિવ્યતા** અનુભવાશે અને આપણે **ખરો – ઉન્નત સ્નેહ ઈશ્વરી પ્રેમ** શિખીશું."

ગૃહિણીને "**માતા**" થવાનું કહેવું એ પ્રાકૃત હૃદયને ઉચિત નહીં જણાય, પરન્તુ, **માતા** તે **શરીરની નહીં**, પણ **હૃદયની** છે અને ચર્મનાં ક્ષુદ્ર બાહ્ય આવરણો એ **ખરા હૃદયથી** કેવળ જુદી વસ્તુ છે. વિશેષ નહીં તો છેવટે, **भोज्येषु माता** એ સૂત્રના સ્મરણથી અને મનનથી પણ આવી ક્ષુલ્લક શંકા વાચક નિવારી શકશે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં સમજાવેલા **कर्म**માં **अकर्म**ના **ગહન તત્ત્વબોધ**ના સિદ્ધાન્તની દિશા (*Theory*) પણ અહીં સમજાય છે.

ચોથા ચરણમાં **આ** જ વાત અધિકતર સ્પષ્ટતાથી કહેલી છે :–

"જે **દૈવી પ્રેમ**થી તું ચિરંજીવ **બાલુ** તરફ જુએ છે, તે જ **દૈવી પ્રેમથી** – **પ્રભુ**થી **પ્રેરાયલા તે જ નવા-વિશુદ્ધ – દૈવી પ્રેમ**થી તું મ્હારા તરફ જોજે."

આ કાવ્ય શિખવે છે, કે જે **પ્રેમ દૈવી** છે તે હમેશ જ સર્વ તરફ સમાન છે એટલે **વિકાર વિનાનો** છે, **મોહ વિનાનો** છે અને તેથી **ભેદથી રહિત** છે.

"ગૃહિણી" ને **પોતાના લક્ષ્ય વસ્તુ** (Ideal)ને **અનુરૂપ ઈશ્વરી સ્નેહ**નો સ્વાનુભવ કરાવવાના ઉદ્દેશથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રેરાયલો **આ તત્ત્વબોધ** છે – **જીવાત્માની ભેદબુદ્ધિનો લય કરનારાં** અને **તેને અભેદ સાક્ષાત્કાર કરાવનારાં આવાં** મૂલ સૂત્રો પણ **આ કાવ્ય શિખવે** છે : –

पंडिताः समदर्शिनः અને आत्मवत् सर्वभूतेषु –

સ્નેહ દેહનો નહીં, પણ આત્માનો – વગેરે.

આખા **કાવ્ય**માં બહુ જ મનનયોગ્ય ભાગ તો તેનો ઉત્તરાર્ધ જ છે અને તેમાં પણ : –

"મ્હને વ્હાલાં લાગે ચપલ દૃગથી શાન્ત નયનો"
વગેરે પંક્તિઓ ગૂઢ છે :–

ત્હારાં ચપળ દગ કરતાં ત્હારાં શાન્ત નયનો મ્હને વધુ પ્રિય છે, એટલે તું ચપલાક્ષિ છે, એટલા માટે વધારે પ્રિય છે એમ નથી જ, પણ, ત્હારાં નયનો શાન્ત હોય – શુદ્ધ સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ હોય – દેહને બદલે આત્માને જ જોનારાં હોય એ મ્હને વધારે ગમે છે અને તું એવી શાન્ત – સાત્ત્વિક દૃષ્ટિવાળી હોય એ જ મ્હને વધારે પ્રિય છે.

"પતિ હુંને ના ના, પણ હૃદયનો મિત્ર ગણવો"
અને :–

"મ્હને બન્ધુ, વ્હાલો, પિતુ, તુજ પિતા, પુત્ર ગણજે –"
"અને એ ભાવોથી મમ હૃદયનો આ રસ પીજે."

મ્હને શું પતિ જ ગણવાનો ? ના – ના. મ્હને તો હૃદયનો મિત્ર ગણવાનો."

પતિપણું અને પત્નીપણું એ તો ઐહિક સુખનું પ્રાધાન્ય માનનારા અને સ્થૂલને અનુલક્ષીને પોતે ઉભા કરેલા સંસારના બાહ્ય ધર્મો છે.

મનુષ્યાત્માની ઇતિકર્તવ્યતા તો સ્થૂલને ઉલ્લંઘીને તેને પેલે પાર છે.

"તું મ્હને બન્ધુ, વ્હાલો, પતિ, પિતા, પુત્ર બધું જ ગણજે અને તું એ સર્વભાવોએ હૃદય ભરીને મ્હારા હૃદયનો રસ પીજે."

અશારીરિક આત્મત્વની ભાવનાનું અહીં શિક્ષણ મળે છે.

જીવાત્માની વૃદ્ધિ અને ઉન્નતિના ક્રમમાં આ ભાવના – અણુલિંગી અનુભવની – (Beyond Sex)ની ભાવના અસીમ ઉપયોગી છે. શ્રી કલાપી આ કાવ્યના અન્તિમ ચરણમાં આ જ ગહન વસ્તુ સરળતાથી શિખવે છે :–

"નકી હૈવી રીતે હૃદય પ્રણયીનો રસ પીતું -
"ખરા સ્નેહે જ્યારે શરીરસુખ સૌ ગૌણ બનતું."

ઐહિક સુખ માત્રથી પર એવું શાશ્વત સુખ માણવાને ઐહિક સુખથી પર જાતે જીવવું જોઇયે અને એવા ખરા સ્નેહના - ઈશ્વરી સ્નેહના સ્વાનુભવ માટે શરીરનો સ્નેહ, અલબત્ત, છેક જ ગૌણ ગણાવો જોઇયે. આમ ઐહિક સ્નેહને ગૌણ ગણનાર જ ઈશ્વરી સ્નેહનો સ્વાનુભવ કરી શકે છે.

આ પંક્તિઓ કાવ્યની અન્તિમ પંક્તિઓ છે અને તે શિખવે છે કે :-

" વસે સ્વર્ગે તે ના અધિક કંઈ આવા પ્રણયથી -"
"અને સ્વર્ગે તેથી પ્રણયી દિલનું ઇચ્છિત નહીં."

હીન્દૂઓનાં પુરાણો કહે છે, કે સ્વર્ગમાં ઉચ્ચ પ્રકારના ભોગવિલાસાદિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઇસ્લામીઓ માને છે કે સ્વર્ગમાં જનારની તહેનાતમાં પરીઓ અને ગુલામો ખિદમત ઉઠાવે છે; પરન્તુ, જેણે અશારીરિક આત્મત્વની અનુભવદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી છે તે હૃદય કયા ઐહિક સુખભોગનું તરસ્યું હોય ? અને એવી અણલિંગી આત્માનુભવની પ્રાપ્તિ થઇ ન હોય ત્યાં સુધી સ્વર્ગના સરખા ભોગવિલાસ પણ વ્યર્થ જ છે. દિવ્ય સ્નેહ ('Divine) એટલે જ શારીરથી પર - Love *Beyond Sex* - Spiritual — *not in flesh* but *in Spirit*.

મહાત્મા શ્રી અખાજી યથાર્થ જ કહે છે કે :-
"લિંગનો ભંગ થયા વિના, સર્વે મનની ઉપાસના."
અને :-

"અખા ! એ જ અનુભવ ખરો, જેણે મહાજન નીપન્યા;
"લિંગભંગ થયા વિના સૌ સાધન કાળની સેવના."

(અનુભવબિન્દુ ; શ્રી અખાજી.)

શ્રી કલાપીના આ શાન્ત પ્રેમને ઈંગ્રેજ કવિ વડર્સવર્થ *Unerring Light* કહે છે.

સરખાવોઃ –

Serene will be our days and bright,
And happy will our nature be,
When Love is an Unerring Light,
And *Joy* its own security.

Wordsworth.

પૃ. ૧૬૭ જ્વરમાં પ્રિયાને

ગઝલ – સાખીની કાવ્યરચનાની નવીન ઘટનાને અનુસરીને આ સંગીતક્ષમ કાવ્ય રચાયલું છે અને તેથી બાહ્ય ચારુતા અને આન્તર રમણીયતા બન્નેનો સુન્દર મેળ મળ્યો છે.

ભાષા અને રચના ઉભય સ્વાભાવિક અને સરળ છે. કાવ્યના વસ્તુ ઉપર વિશેષ વિવેચન આવશ્યક નથી.

ગઝલ – સાખીની રચના ગુજરાતી સાહિત્યમાં પહેલવહેલી રા. રા. ડાહ્યાભાઈ દેરાસરીએ "બુલબુલ" નામના ન્હાના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તે ઉપરથી કેટલાક સમય સુધી આવા માપની કૃતિ "બુલબુલના રાગ" તરીકે ઓળખાતી.

પૃ. ૧૬૯ કૃતઘ્નતા

હૃદયને થયેલી અસીમ વ્યથાના મહા પ્રબળ આઘાતવ્યાઘાતની અતિ વ્યગ્ર, રૌદ્ર અને દ્રાવક આન્તર સ્થિતિ આ કાવ્યમાં આબેહૂબ ચિતરાયલી છે.

પ્રલય સરખા આટલા બધા તોફાની ઉછાળા પછી પણ જ્યારે એનું શમન થયેલું જોવાય છે ત્યારે શ્રી કલાપીનું અસીમ ઔદાર્ય ભરેલું અસાધારણ વ્યક્તિત્વ અને એમાં મહાત્માની ક્ષમાવૃત્તિ સ્પષ્ટ જોવાય છે. કિં બહુના?

"કાવ્યમાધુર્ય"ના વિદ્વાન સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીયા એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૧મે લખે છે કેઃ –

" આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ – આપવી પડે તેમ નથી. તેનું હૃદય કેટલું કોમળ છે, તેની લાગણી કેટલી ઉત્કટ તથા ઉભરાતી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે, તથા તેની લેખનકળામાં કેટલાં ચાતુર્ય અને પ્રબળ પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક સ્હેજમાં જાણે તેમ છે. વગર પ્રયાસે સમજાય તેવી કવિતા હોવા છતાં તેમાં ઉચા પ્રકારનું કવિત્વ અક્ષરે અક્ષરે ઝળકી ઉઠે છે – તેમાં *fluent freshness of Poetic Style* એવી તો રસભરી છે કે તેનું એક કાવ્ય નાનું યા મોટું – હાથમાં લીધા પછી અથેતિ વાંચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી. તેટલું જ નહિ પણ દરેકમાં – કાંઇ ને કાંઇ નવું, નવો ભાવ, નવો વિચાર, નવો ઉદ્ગાર, નવું ચિત્ર કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર રહે તેવું નથી. પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નવું રૂપ આપતાં આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવી જ જોતા હઇએ તેવો ભુલાવો ખાઇએ છીએ.

" આ કાવ્ય પોતા તરફ બતાવાયેલી કૃતઘ્નતાથી છે – તેમાં કવિનો ખરો જુસ્સો, નિરાશા, વૈરભાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આબેહૂબ દશ્યમાન થાય છે. પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાયુના ઝપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે શાંત સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કોમળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાછું મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક થયું તે ભૂલી દિલાસા આપી વિરામે છે."

પૃ. ૧૭૨ **બાલક કવિ**

આ કવિતા શ્રી કલાપીએ સાક્ષરબન્ધુ શ્રી લલિતને ઉદ્દેશીને લખેલી હોવાનું સાંભળવામાં છે. શ્રી લલિતે શ્રી કલાપીને સંબોધીને પણ એક લાગણી ભરેલી સુન્દર કવિતા લખેલી છે.

જુવો :– મ્હારા મયૂરને, આમુખ; પૃ. ૬૯.

કાવ્યમાધુર્યકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીયા એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૩૭મે લખે છે કે :-

" એમાં જગતની સંસ્કારી પુરુષ તરફની દૃષ્ટિ સંબંધીના વિચાર સાથે સરખાવો :-

" The world has ever, we fear, shown but small favour to its teachers; hunger and nakedness, perils, and reviling, the poison chalice, the cross have, in most times and countries, been the market-price it has offered for wisdom the welcome with which it has treated those who have come to enlighten and purify it."

" The fate of Burns. *Carlyle*."

પૃ. ૧૭૫ નદીને સિન્ધુનું નિમંત્રણ

આ કાવ્ય માટે શ્રી કલાપીએ એવું લખ્યું છે કે :-

" હૃદયત્રિપુટીના જ વિચારોનો સાર આમાં ખેંચવામાં આવ્યો છે."

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પૃ. ૧૭૭ વૃદ્ધ ટેલિયો

ત્રીસ પૃષ્ઠનું આ લાંબું, કરુણરસથી ભરપૂર કાવ્ય ઇંગ્રેજ કવિ વર્ડ્સવર્થની " The Old Cumberland Beggar " નામની કવિતા ઉપરથી રચાયલી એક આખ્યાયિકા છે.

ભાષા અને ઇબારત ઉપરથી આખી કવિતા ઈંગ્લિશ ઉપરથી થયેલું અનુકરણ છે એમ તુરત જ લાગે છે – જો કે ભાષાની સરળતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

"બાલાં બ્હેન"નો દુઃખમય ઇતિહાસ સ્નેહી વાચકના હૃદયને અવશ્ય દ્રવીભૂત કરે એવો છે.

કાવ્યમાંની કેટલીક પંક્તિઓમાં તો ખાસ એવાં જ સૂત્રો છે કે જે અભ્યાસી કદાપિ ભૂલી શકે નહીં. જેમકે :–

પુત્રી ને ગૃહને નાણે જેવારો ન થયો કદી;
પિતૃની ને પ્રભુની કૈં દૃષ્ટિ તીખી તહીં નકી. પૃ. ૧૮૪.

જીજ્ઞાસા કાજ દર્દીની વાતો ના સુણવી ઘટે;
ઇચ્છા એવી મરેલાંમાં રાખતાં ઠપકો ઘટે. પૃ. ૧૮૫.

કોઈનાં એ દુઃખોમાં છે યોગ્ય ના સુખ પામવું;
મરેલાં તો પ્રભુનાં છે, તેનું માન જ રાખવું. પૃ. ૧૮૬.

* * * *

શ્રીમાનનાં ઇચ્છિત બાલકો તો,
ગરીબને દર્દ સમાં બને છે. પૃ. ૧૮૮.

* * * *

મરેલાંનાં સત્યો મરણ સુધી ના ના મળી શકે;
અને રાહા જોવી, વધુ પણ કશું ના થઇ શકે. પૃ. ૧૯૦.

વગેરે વગેરે.

પૃ. ૨૦૮ પ્રિયા કવિતાને

શ્રી સરસ્વતી શ્રી કલાપીને પ્રસન્ન છે, તેનું સુન્દર વર્ણન અહીં કવિતામાં જોઇ શકાય છે. કવિતામાં મૂર્ત્તિમન્ત પ્રિયાપણું આરોપીને તેઓ શ્રી સ્વાનુભવ કહે છે કે :–

"મને તું આલિંગી, ભ્રમણ સહુ ભાંગ્યું હૃદયનું!"

* * * *

અને પછી :–

"પછી ધીમે ધીમે તુજ અવયવો આ પલટતા,
"મને ભાસ્યા સર્વે વધુ મધુર ગમ્ભીર બનતા;
"**અને કુંચી આપી સમ હૃદયની ને જગતની,**
"અને, તાળું ખોલી, તુજ મુખ નિહાળ્યું ફરી ફરી.

* * * *

આમ છતાં, શ્રી કલાપી 'કવિ' (*Poet*) નથી; પણ, 'મહાકવિ' (*Mystic*) છે.

પૃ. ૨૧૦ વિધવા બ્હેન બાબાંને

પ્રેમ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનો પ્રબોધ કરતી આ અતિ અદ્દ્ભુત કવિતા માટે શ્રી કલાપી પોતે નીચે પ્રમાણે લખે છે : –

"આજે 'વિધવા બ્હેન બાબાંને' લખ્યું છે. બાબાં સાહેબ – મ્હારાં *Sister-in-law* જેઓને મ્હેં બેન માનેલાં છે, એમને માટે અને એમના જ પ્રતિ આ લખાયું છે. એ એક વિદ્વાન્ બાઈ છે. ધર્મપુસ્તકો વાંચવામાં હમેશાં *most regularly* ચાર કલાક ગાળે છે અને એક કલાક કીર્ત્તનભજન ગાવા માટે રાખેલ છે. મણિભાઇની ગીતા એમણે બે વખ્ત વાંચેલ છે.

"જ્યારે જ્યારે હું એમનું મ્હોં જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મ્હને લાગી આવે છે કે વૈધવ્ય સૌભાગ્ય કરતાં વિશેષ પવિત્ર છે. સૌભાગ્યમાં જે ભક્તિનાં-'વાઇબ્રેશન્સ' (*Vibrations*) દેખાય છે, તે વૈધવ્યમાં નથી રહેતાં અને તેથી કાંઇ હૃદયની કોમળતાની અદ્દ્ભુત એકતારતા રહે છે. જે મ્હેં એમને શિખવવા યત્ન કર્યું છે, તે માત્ર કહેવા ખાતર જ છે; પણ ખરૂં તો એ જ છે કે એમના મ્હોં પાસેથી હું આ શિખ્યો છું અને એમની આ સ્થિતિની મ્હારી મૌનલાગણી સામે એમનું હૃદય આ મૌન જવાબ આપી રહે છે. છેલ્લે મ્હારી સખીને પણ ત્હારા જેવો પ્રેમનો મધુર અનુભવ થાય એ ઇચ્છી, કાવ્ય બંધ થાય છે."

(રા. રા. રૂપશંકર ઉ. ઓઝાને પત્ર; તા. ૩-૫-૯૬.)

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન્ સંગ્રહકાર રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંજારીયા એમ. એ. આ કવિતા ઉપર વિવેચન કરતાં, કાવ્યમાધુર્ય પૃ. ૫૧મે લખે છે કે :-

"પ્રભુ પર ખરી આસ્થા - તેના સર્વ રસ્તાઓ સારા માટે છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ અને આવેલી સ્થિતિમાંથી પણ ઉત્તમ બોધ અને સંપૂર્ણ સંતોષ મનાવનાર આ કાવ્યની મધુર છાપ અનેરી જ છે.

"એ લેખકનાં કાવ્યમાં કળાવિધાન એવું તો સાવધાન રીતે થયેલું છે કે તેની એકે લીટી નવીન આનંદભરી મીઠાશ વિનાની નથી, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં સર્વ લખાણમાં અથથી તે ઇતિ સુધી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઇ રહે છે."

પૃ. ૨૧૬ વૃદ્ધ માતા

આ કાવ્ય ઇંગ્લિશ કવિ વર્ડસ્વર્થની "The Affliction of Margaret" નામની કવિતા ઉપરથી લખાયલું છે. અસલ ઇંગ્લિશ કાવ્ય નીચે પ્રમાણે શરૂ થાય છે :-

"Where art thou, my beloved Son,
"Where art thou, worse to me than dead?"

અને તે નીચે પ્રમાણે પૂરૂં થાય છે :-

"Then, come to me, my Son, or send
"Some tidings that my woes may end!
"I have no earthly friend!"

પૃ. ૨૨૧ મહાત્મા મૂળદાસ

કાવ્યના મથાળા નીચે મૂકેલા શબ્દો શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલા છે.

આખું કાવ્ય શિક્ષકરૂપ છે.

કુવે પડીને આપઘાત કરવા આવેલી બાઈને, આત્મહત્યા કરવાનો જગતમાં કોઈને પણ હક નથી, એ સિદ્ધાન્ત બહુ સુન્દર રીતે કહેવરાવ્યો છે: જુવો:-

"જેનું હોઇ નહીં અરે જગત આ આખું ય તેનું નકી,
"ને જેનું જગ તે જરૂર જગતું 'પોતાનું કોઈ નહીં.'

આપઘાત કરવા આવેલી સગર્ભા વિધવા બાઈને બચાવવાને મહાત્મા શ્રી મૂળદાસજીએ બતાવેલો માર્ગ સૌ કોઈને આશ્ચર્યમાં છક કરી નાખે એવો છે. તેઓ શ્રી કહે છે:-

"લેજે તું સુજ નાસ ને થઇશ હું સુખે પિતા બાલનો!"

કીર્તિનો ભોગ આપવો, જૂઠી લોકૈષણાનો ત્યાગ કરવો એ સૌથી વધારે કઠિન છે. મહાત્મા તો બરાબર જ સમજે છે કે:-

પોલું છે જગ ને નકી જગતની કીર્ત્તિ જ પોલી દિસે,
પોલું આ જગ શું થતાં જગતની કીર્ત્તિ સહેજે મળે;
એ પોલાણુ ત્યજી જનાર કદિ એ કીર્ત્તિ ન પામી શકે,
લોકોની અપકીર્ત્તિમાં હૃદયની સાચી જ કીર્તિ વસે.

મહાત્મા મૂળદાસજીનું આખ્યાન સાચી બનેલી વાત (*Fact*) ઉપરથી લખાયલું છે. અમરેલીમાં હજી પણ "મહાત્મા મૂળદાસજીની જગા" મોજૂદ છે.

પૃ. ૨૨૯ **અર્પણપાત્ર**

"આત્માર્પણ" એવા મથાળાથી આ કવિતા પૂર્વે જાણીતી હતી. આ મથાળું શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી ફેરવ્યું છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં:-

"દેવિ! ત્હારા હૃદયરસની લ્હેરીઓથી ગળીને"

એવું હતું; તેને સ્થાને આ ગ્રન્થમાં:-

"દેવિ! મ્હારા હૃદયરસની લ્હેરીઓથી ગળીને"

આવો ફેરફાર કર્યો છે; તે પણ શ્રી કલાપીના સ્વહસ્તાક્ષરની જુદી જુદી પ્રતો ઉપરથી સંશોધન કરીને પછી કર્યો છે.

બીજી કડીમાં "અશ્રુ" શબ્દમાં "શ્રુ" બરાબર છપાયો નથી, તે સુધારી લેવાનો છે.

પૃ. ૨૩૦ **એક ઘા**

પૃ. ૨૩૨ ની "મને જોઈને ઉડી જતાં પક્ષીઓ" એ કવિતા સાથે આ કવિતા ભેળવી દઈને સહજ ફેરફાર સાથે તેને ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. આ પસંદગી ઘણી યોગ્ય થઈ છે.

પૃ.૨૩૧મા ઉપરની "રખોપીઆને" એ કવિતા જે વચ્ચેથી છોડી દેવામાં આવી છે, તે પણ વાચનમાળામાં સાથે જ લઈ લેવા જેવી છે.

પૃ. ૨૩૧મે "ક્રૂર" શબ્દમાં "ક્રૂ" બરાબર છપાયો નથી, તે સુધારી લેવાનો છે.

પૃ. ૨૩૨ **પશ્ચાત્તાપ**

છેલ્લી બે કડીઓ ખાસ મનન યોગ્ય અને સર્વદા સ્મરણ યોગ્ય છે:–

હા! પસ્તાવો વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે,
પાપી તેમાં ડૂબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે,
ઓહો! કેવું સ્મરણ મધુરું પાપનું એ ધરે છે!
માફી પામ્યું કુદરત કને, એમ માની ગળે છે.

શસ્ત્રોથી કે જુલમ વતી કે દંડથી ના બને જે,
તે પસ્તાવો સહજ વહતાં, કાર્ય સાધી શકે છે;
હું પસ્તાયો, પ્રભુ! પ્રણયીએ માફી આપી મ્હને છે,
હું પસ્તાયો, મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે.

પૃ. ૨૩૬ ત્યાગ

આ આખી ગઝલ આન્તર ત્યાગનો એટલે પૂર્ણ પ્રેમ-વૈરાગ્યની ઉન્મત્ત સ્થિતિનો નિર્દેશ કરે છે.

કડી ૧૦ મી:-

તમ ઉર્મિ એ તમ વારિધિ મુજ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે!

પાઠાન્તર:-

મુજ ઉર્મિ એ તમ વારિધિ! તમ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે!

મ્હારી કબર બાંધી અહીં - વગેરે =

મ્હારા જે સ્થૂલ રૂપને જગત્ જાણે છે, તે હું "હું" નથી: હું તો અનન્તમાં છું.

(જુવો:-"જન્મદિવસ" ની કવિતા, પૃ. ૩૫૬.)

પૃ. ૨૩૯ ૨૪૯ **ત્યાગમાં કંટક**

સનમના સાચા ઈશ્કમાં મસ્ત થયેલું, ત્યાગી, વિરાગી, સનમનું જ અનુરાગી એવું આ ફકીરી જિગર ત્યાગનો યજ્ઞ આદરે છે: અનલહકનો આશક, ઈશ્કહકીકીનો ફકીર - મનસૂરની પેઠે ફના-ફિલ્લાહ કરે છે - પરમાત્મામાં સર્વસ્વ-સમર્પણ કરે છે:

સામાન્ય યજ્ઞોમાં બલિ હોમવાનો વિધિ છે, તદનુસાર, આ ત્યાગયજ્ઞોત્સુક સાધુ હૃદય પણ પોતાના આન્તર યજ્ઞમાં મ્હોટા મ્હોટા પહાડોનું, વિકરાલ દાવાઓનું, પ્રાણીમાત્રનું, આશા-તૃષ્ણા, મનોવિકાર અને સ્થૂલેષણા માત્રનું **બલિદાન** હોમે છે - એ મહા બલિઓને તે **ભસ્મીભૂત** કરી નાખે છે - તેની **ખાખ** બનાવે છે અને તે ખાખ દિલ ઉપર નહીં, પણ **દિલમાં - દિલની** અંદર લગાવે છે.

મનોવિકારને લીધે ઉત્પન્ન થતી જુદી જુદી મહા બલવતી – ઉન્મત્ત આકાંક્ષાઓને **એક પરમાત્મામાં** જ વાળવાનું કાર્ય મ્હોટા પહાડોને બાળીને ખાખ કરવા જેવું છે; તેથી જ કહ્યું છે કે:–

બાળી પહાડો સહુ ખાક કીધા !
તે ખાક ચોળી જ શરીરમાં આ !
વિકરાલ દાવા મુજ ત્યાગધુણી !
તેણે બચાવ્યું નવ કોઇ પ્રાણી !

આટલું બધું કરવા છતાં હવે તે કહે છે કે:–

મ્હારા ત્યાગયજ્ઞમાં બલિ હોમવા માટે મોટા પહાડોને મ્હેં ભસ્મીભૂત નાંખ્યા છે – અતિ પ્રબલ મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને મ્હેં દિલમાંથી બરતરફ કરી નાંખી છે – તેમાં –

હા ! હા ! તહીં કંટક આ કહીંથી ?
નીલો રહ્યો છે દ્રવતો જલેથી !
ના અગ્નિમાં એ મુજ દિલ દાઝે !
ભોંકાય તેમાં ક્યમ કુમળો એ ?

મેઘધ્વનિમાં કંઇ વજ્રપાત,
ઉરે ન તેની ગણી કૈં વિસાત !
તે ઉર આ કાયર કેમ થાય ?
કાંટો અડયે પીગળી કેમ જાય ?

મહા પ્રબલ બલિદાનો, ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખ્યાં – ત્યાં – આ એક કાંટો લીલો ને **લીલો** જ રહે છે અને બળતો નથી એ શું ? !

અગ્નિથી યે ન દાઝનારૂં એવું મ્હારૂં દિલ – તેને ભેદીને, તેને ભોંકાનારો આ કુમળો કાંટો શો અને ક્યાંથી ?

આત્મપરીક્ષણ એ શ્રી કલાપીની કવિતાનું હમેશનું લક્ષણ છે. તે સત્યને જ શોધનારૂં, સત્યને જ ચ્હાનારૂં અને સત્યને જ ઓળખનારૂં છે. હજુ આગળ તે વિચારે છે:–

મ્હારી સમાધિ ડગી જાય છે કૈં !
તલ્લીન કાંટા મહીં થાય છે કૈં !
આ યોગ મ્હારો ક્યમ ભ્હાલ થાય ?
ખેંચાણમાં કાં વહતો જણાય ?

યોગીઉરે કંટક આ હશે શું ?
આ રાગ ત્યાગીઉરમાં રહ્યો શું ?

'ફકીરી હાલ'માં અને 'હમારા રાહ'માં તેમ જ 'શાન્ત પ્રેમ'માં જોયું હતું તે જ, શ્રી કલાપીનું મસ્ત, ત્યાગી, વિરાગી અને ઈશ્કનું અનુરાગી હૃદય પોતાને જ પૂછે છે કે :–

ઈશ્વરી સ્નેહ (Divine Love) માંથી મ્હારી યોગીની સમાધિ કેમ ડગી જાય છે? મ્હારા ત્યાગીના ઉરમાં – યોગીના હૃદયમાં આ રાગ શો?! આ પ્રીતિ શી ?! આ ખેંચાણ (*Attraction*) શું ?! આ (*Attachment*) આસક્તિ શી?!

બુદ્ધિ મહીં આ દિલનો ઝરો શું?
પાષાણમાં રોપ ઉગ્યો હશે શું?

ખેંચાણ ચાચે નબળાઇ કાંઈ,
અશ્રુ વહે છે કયમ નેત્ર માંહીં?
કાંટા ગળીને મૃદુતા ધરે છે,
ચિત્તે સ્મૃતિવાદળ કૈં ચડે છે!

વ્હાલી હતી તે ફરી થાય વ્હાલી!
તે અશ્રુની આપતી કાંઇ યાદી;
આ ત્યાજ્ય લાગે મુજ ત્યાગ શાને?
ના ત્યાજ્ય તે રાગ મ્હને દિસે છે!

પથ્થર જેવી કેવળ જ સૂકી – **બુદ્ધિની મહા દૃઢ ભૂમિકા** – તેને ભેદીને તેમાંથી આ હૃદયનું – વૃત્તિનું ઝરણું શું? ક્યાંથી? આ **ખેંચાણ તો નબળાઈનું જ પરિણામ** છે – આ ખેંચાણ તો **પ્રલોભન** – (*Temptation*) જ છે – આમ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેટલામાં તો, પૂર્વસ્મૃતિનું જૂનું વાદળ આડું ચડી આવે છે અને તેના આક્રમણને લીધે તો એટલી બધી **આંધી** ચડી આવે છે કે **ત્યાગને ત્યાજ્ય અને રાગને ત્યાજ્ય નહીં**, એવું મનાવવા સુધીની પણ **એ આવરણ** હિમ્મત ધરે છે. **કુદરતનો સંકેત જ એવો** છે કે **વૃત્તિની દૃઢતાની પરિપૂર્ણાવસ્થા માટે**, તેનું ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પરીક્ષણ નિર્માયલું હોય છે; અને તેથી, વિકટ

પ્રલોભનો સામે લડીને તેને હઠાવવાનું, ઉન્નત જીવનના પ્રવાસી માત્રને આત્માના પ્રવાસમાં આવે છે.

આ પ્રસંગે તો, આ સહૃદય, યોગી મહાત્મા પ્રલોભન-ની સામે દૃઢતાથી ટકી શકે છે. ખેંચાણમાં નબળાઈ જ છે, એવી આત્મપ્રતીતિ તેને થયા પછી તે યોગ્ય જ નિશ્ચય ઉપર આવે છે કે:—

ભોળું ન થા, ઉર ! હવે ફરીને,
માન્યું વૃથા તે નકી સૌ વૃથા છે;
કાંટો ય બાળી કર ભસ્મ તેને,
તે ભસ્મ ચોળી, અવધૂત! લેને!

ઓ દિલ! ભોળું ન થા — વૃથા તે બધું વૃથા છે — કાંટો તો પ્રલોભન છે અને તેને પણ ત્યાગના યજ્ઞમાં હોમી દે — બાળી દે — ભસ્મીભૂત કરીને તેની ખાખ બનાવી લે — અને, ઓ અવધૂત! એ ખાખ તું દિલની અન્દર લગાડી લે!

શ્રી કલાપીએ પોતે પોતાને "અવધૂત" નું સંબોધન કર્યું છે, એ અભ્યાસી ધ્યાનથી લક્ષમાં રાખે છે.

આવી રીતે ત્યાગયજ્ઞની પૂર્ણાહૂતિ થશે, તો જ ઈશ્વરી સ્નેહની ઝાંખી થશે; કેમકે એષણા માત્રનો ચિત્તમાંથી સંપૂર્ણ પરિત્યાગ કર્યા વિના પરમાત્મયોગની પાત્રતા જ નથી.

ક્ષાત્ર હૃદયની આ વીરવાણી છે અને યોગી અથવા ભક્ત માત્રને તે માર્ગદર્શક અને ઉત્તેજક છે. અસ્તુ.

પ્રાથમિક અથવા માધ્યમિક કેળવણીનાં પાઠય પુસ્તકોમાં શિખવવા યોગ્ય શ્રી કલાપીની ઘણીક કવિતા છે અને આ કવિતા પણ, ભાષા અને વિચારો બન્ને જોતાં, તેવી જ શિક્ષણીય છે.

પૃ. ૨૪૧ ભરત

શ્રી કલાપી મહારાજે પોતે, કેટલીક કવિતા લખતા પૂર્વે, પોતાની ડાયરી બુકમાં, સંક્ષિપ્તમાં તેની *Projects* (કાવ્યની યોજના વિષે સંક્ષિપ્ત નોંધ) લખી છે. આ કાવ્ય માટે **શ્રી કલાપીએ પોતે નીચે મુજબ નોંધ** (*Projects*) લખી છે :–

Projects :—

"**ભરત — ગંડકી નદી** – આસક્ત. મ્હને જ પોતાનું ટોળું માને છે, **તેને માટે મ્હારો ત્યાગ જતાં સ્વાર્થ જ જાય છે, તેની ચિંતા ન કરવી જોઈએ**; સમિધ, કંદમૂળ વગેરે લેવા જતી વખતે જીવ મૃગમાં રહેતો તેથી સાથે લઇ જાય છે અને તો પણ દૂર કૂદી નાચતું તેથી ખભે ઉપાડે છે. પૂજા કરતાં ઉઠીને તેને આશીર્વાદ આપે છે. તે દૂર જતાં ઉદ્વેગ થાય છે. સમાધિસમયે શીંગડાથી તેને મૃગ હલાવતો. પૂજાના દર્ભને વીંખી નાંખતાં ધમકાવે ત્યારે સ્થિર ઉભું રહે.

"મનોરથો વધ્યા. તપસ્વી – પ્રભાવ – આરાધના – એકાગ્ર.

"ઉપયોગી થવું, પણ, આસક્ત ન થવું. લાગણી માટે હૃદયમાં અહીં અને આ થાય છે એ કોણ કહી શકે ?

"**બ્રહ્માંડને પાળનાર** વ્યક્તિ **ન પાળે**.

"તું મૃગને છોડવા માગે છે, પણ આ નદી, આ વાદળીના રંગને ચાહે છે ત્યાં સુધી કેમ મૃગ ત્યજી શકીશ ?

"**અરેરે! પ્રેમ – આસક્તિ શું પાપ છે ?**"

(**શ્રી કલાપીની** પૉકેટ ડાયરીમાંથી.) श्री कलापी.

શ્રીમદ્ ભાગવતના પાંચમા સ્કન્ધમાં અધ્યાય આઠમામાં અને નવમામાં આ **ભરત રાજાની** કથાનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. કથા એવી છે કે :–

રાજપાટ અને વિભવવિલાસાદિ સર્વ છોડી દઈને, અયોધ્યાના રાજા ભરતજી યોગી થઈને તપશ્ચર્યા આદરે છે અને ગંડકી નદીને તીરે આશ્રમ બાંધીને સાધુજીવન – યોગીજીવન સંસારથી વિરક્ત જીવન નિર્ગમે છે.

ૐકારના રટનમાં દિન જાય ચાલ્યા,
એકાગ્ર ચિત્તથી ભજે પરિબ્રહ્મ રાજા;

પરિબ્રહ્મ એટલે **પરમાત્માના પૂર્ણ સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર** માટે **આર્યોના વેદમાં** – વેદનાં ઉપનિષદોમાં – **વેદાન્તશાસ્ત્ર**-માં એવું કહ્યું છે કે :– **સાધકે પ્રથમ ચિત્તશુદ્ધિ** સંપ્રાપ્ત કરવી, (**સાત્ત્વિક** આહારવિહાર **ચિત્તશુદ્ધિના** ઉપાયો છે,) તે પછી **ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ** કરવી અને શુદ્ધ અને **એકાગ્ર ચિત્ત**-**વૃત્તિના વિધિપૂર્વક** યોગથી જ **મનોલય** અને **વાસનાક્ષય** દ્વારા **સાધક પરિબ્રહ્મપ્રાપ્તિનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર** કરી શકે છે. આવા **તપસ્વી** અને યોગી જીવનના **સાધક સિદ્ધાર્થ** થવા માટે, બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરીને, નિવૃત્ત થયેલો હોય છે.

પ્રણવનો જપ – એ તેનું **એકવીસ હજાર** અને **છસો** વારનું પ્રતિ દિનરાત્રિનું એટલે ચોવીસ કલ્લાક દરમ્યાનનું એકેએક શ્વાસોચ્છ્વાસના પૂરા ધ્યાનથી **સુરતા રાખવાનું** સ્થિર **બ્રહ્મકેન્દ્ર** – **લક્ષ્યસ્થાન** હોય છે.

પ્રણવ એટલે ૐકાર = ૐ = **એ વેદોમાં કહેલું પ્રભુનું** – **પરમાત્માનું ટુંકામાં ટુંકું નામ.**

ૐ **એ એક** જ શબ્દમાં વેદોએ **પરમાત્માના** – **બ્રહ્મના** – **પ્રભુના મહાસમર્થ નામનો સંક્ષિપ્તમાં** સમાવેશ કર્યો છે :–

શ્રી કઠોપનિષત્માં **શ્રી યમરાજ** નચિકેતાને સમજાવે છે કે :–

सर्वे वेदा यत्पदमामनंति तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीमि ॥
॥ ओमित्येतत् ॥ (कठोपनिषत् १ : २ : १५.)

ભાવાર્થ કે :–

બધા **વેદો** જેનું વર્ણન કરે છે, વારંવાર ઉચ્ચારણ કરે છે, બધા **તપસ્વી** પુરુષો જે વિદિત કરે છે અને જેને માટે **બ્રહ્મચર્યનું** પાલન કરે છે, તે હું ત્હને સંક્ષિપ્તમાં જ કહું છું : તે ૐ છે.

(**શ્રીકઠોપનિષત**, ૧ : ૨ : ૧૫.)

છાન્દોગ્યોપનિષત્ કહે છે કે :–

[illegible]वेदं सर्वम्। ओंकार एवेदं सर्वम् ॥

[illegible] છે – **ૐકાર એ** જ **આ** બધું છે.

માણ્ડૂક્યોપનિષત્ કહે છે કે :

ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं
भवद्भविष्यदिति सर्वमोंकार एव ॥ १ ॥

ભાવાર્થ કે :-

આ બધું જે અક્ષર છે તે બસ ૐ છે : એમાં તો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્ત્તમાનનું ગૂઢ રહસ્ય છે. આ બધું એ જ ૐ કાર છે.

(માણ્ડૂક્યોપનિષત્. ૧)

આટલા માટે જ :-

ૐકારના રટનમાં દિન જાય ચાલ્યા -
એકાગ્ર ચિત્તથી ભજે પરિબ્રહ્મ રાજા.

અને :-

આહાર કન્દફલનો કરતો સદા યે,
એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં સુખથી વસે છે.

તે યોગી ભરત રાજા આ પ્રમાણે સાત્ત્વિક જીવન જીવતા, એકાન્ત, શાન્ત સ્થલમાં રહેતા કેમકે અસંગતા - કેવળ જ અસંગતા એ યોગીનું વિશિષ્ટ નિયમન છે અને એ જ અસંગતા ભક્તનું આનુષંગિક લક્ષણ છે.

ભરત રાજા યોગી અને તપસ્વી થયા હતા. કોઇ પણ પ્રલોભન તેમની આડે આવે નહીં તે માટે તેમણે યમ, નિયમ, ધ્યાન, ધારણા, તપ, જપ અને એવા તો કંઈ કંઈ પ્રબલ આત્મ-સંરક્ષણના મજબૂત કિલ્લાઓ બાંધી દીધા હતા. જુવો :—

એ યોગતેજ તરુમાં ઝળકી રહ્યું છે! વગેરે.
જટા પીળી શીર્ષે કૃશ અવયવો ઉપર રહી - વગેરે.

આમ તો ઘણો કાળ ચાલ્યું, પણ એક દિવસે એવું બન્યું કે નદીના પૂરમાં કૂદવા જતાં પડી જઇને તણાઈ જતું એક ન્હાનકડું મૃગનું બચ્ચું તે જુવે છે અને તેને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવીને પોતાને આશ્રમે લાવે છે, પાણી પાય છે - ચારો નીરે છે અને પાળે છે - બન્ને વચ્ચે સ્નેહ થાય છે. રાજર્ષિને અહીંથી જ જાણે પ્રેમની પનોતી બેસે છે :-

'યોગી ચાલ્યો જપ તપ ભૂલી પ્રેમ ખેંચાણ માંહીં'-

આવી ન ઈચ્છવા યોગ્ય હાલતમાં **રાજર્ષિ ભરતજી** આવી પડે છે : –

'રાગ ને ત્યાગની વચ્ચે હૈયું એ ઝુલતું હતું'-

એવું છેક જ થઈ જાય છે.

પોતાની **આ સ્થિતિની ઋષિને** પિછાન થાય છે અને તે વિચારે છે કે : –

"બ્રહ્માંડ આખું નિજ માનનાર જે,
"બને ન વ્યક્તિ કદિ પાળનાર તે;" વગેરે.

પણ, નિર્માણ એવું છે કે આવી રીતે હળી ગયેલા મૃગ-બાળકને છોડી દેવાનું હવે **ઋષિથી** બની શકતું નથી. તે કહે છે ખરો કે :–

"જપ તપ કરનારો પાળશે આ ત્હને ના"

પણ **સ્નેહને લીધે યા દયાને લીધે** તે તુરત જ વિમાસણ કરે છે કે : –

"અરર! પણ સુખે તું છોડશે કેમ સ્નેહ ?"

રાજર્ષિ ભરતજીના હૃદયમાં, યોગ અને **સ્નેહ** અથવા તો **કર્ત્તવ્ય** અને **દયા** એ બે વચ્ચે, તુમુલ યુદ્ધ ચાલે છે.

શ્રી કલાપી રાજર્ષિ ભરતજીની આવી અનુકંપા યોગ્ય સ્થિતિ જોતાં કહે છે કે : –

**ઋષિ! ત્હારી સ્થિતિ જોઈ આવે છે મુજને દયા,
આવશે વ્હાલથી તેને પંપાળીશ હવે ન શું?**

અને **રાજર્ષિને તેઓ શ્રી** પૂછે છે કે: —

નેત્રો રમે આ તુજ વાદળીથી,
ક્રીડા ગમે છે કંઈ માછલીની;
સન્ધ્યાસમે કૈં વધુ હર્ષ આવે,
તો કેમ ત્હારૂં મૃગલું ત્યજે છે?

હજી આગળ વધીને **શ્રી કલાપી** રાજર્ષિ ભરતજીને માર્ગ બતાવવાનો – તેના આન્તરમાં યોગ્ય પ્રકાશ પૂરવાનો પણ વ્યર્થ પ્રયાસ કરે છે :–

રમાડ તેને, પણ, લુબ્ધ ના થજે,
ઋષિ ! ન શું એ તુજથી બની શકે ?

એથી પણ આગળ વધીને, આવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું જોઈયે તે વિષે પણ **શ્રી કલાપી** પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ જ કહે છે કે :–

છોડી દેવા રસ મધુર સૈ સાધ્ય લાગે ત્હને જો,
તો ના શાને, પ્રણયી બનતાં, સાચવે ત્યાગ ત્હારો ?

પ્રણયી બનવા છતાં, ત્યાગી વૃત્તિ સાચવી રાખવાનું શા માટે બનતું નથી ? એવું બને, તો જ યોગી મહાયોગી થાય અને **જ્ઞાની મહાજ્ઞાની** થાય. **શ્રી કલાપીના જીવનનું સૂત્ર** છે કે :–

" उपयोगी थवुं, पण, आसक्त न थवुं."

રાજર્ષિ ભરતજીને શ્રી કલાપી પૂછે છે કે :–

આવું કેમ બનતું નથી ?

પણ, એ તો, ખરેખર, નથી જ બનતું ; અને **રાજર્ષિ ભરતજી** બિચારા પોતાના વ્હાલા મૃગલાને અરણ્યમાં એકલું ત્યજી દઇને પઞ્ચત્વ પામે છે.

પોતાના તરફથી અહીં તો અક્ષરે ઉચ્ચાર્યા વિના, મૂલ ભાગવતકારના શબ્દોનો જ સાર આપીને આ પ્રેમકથાની **શ્રી કલાપી** પરિસમાપ્તિ કરે છે :–

" કથા એવું કહે છે કે, જન્મશે મૃગ એ ઋષિ ;
" **વાંછના** જે રહી તે તે પૂરી સૌ કરવી પડે."

' વાંછના ' નહીં, પણ વાસના. જે ઈચ્છા અથવા જે વાંછના ઘટમાં **વાસ** કરીને રહે **તે** જ ઇચ્છા અથવા **તે** જ વાંછના **તે વાસના** અને **તે** જ મનુષ્યના જન્મમૃત્યુમાં હેતુભૂત **બીજ**, સ્પષ્ટ જ છે કે :–

જેવો જેનો સ્નેહ , તેવું તેનું સ્વરૂપ .
As a man *liketh* , *so* he *is* – અર્થાત
જેવી જેની પ્રીતિ , તેવો તે .

શ્રી કલાપીએ પોતાના સ્વાનુભવને જ ભરતના કાવ્યમાં ગાયો છે અને ચિતર્યો છે ; અને તેથી જેમ તેઓ શ્રીની લગભગ બધી જ કવિતામાં , તેમ આમાં પણ **સ્વાનુભવરસિકતાના** વિલક્ષણ યોગે સમગ્ર ચિત્રાલેખનમાં કલા , કલ્પના અને ઇતિહાસ ઉપરાન્ત પ્રેમ અને યોગની બ્રાહ્મી ભાવનાઓની આકર્ષક રેષાઓ પ્રજ્વલન્ત જણાય છે .

પૃ . ૨૪૯ **પકવતા**

Projects :—

" **પકવતા સાથે કળા** આવી , અને **કળા** આવી , તો તેના ભોક્તા પણ આવ્યા – નૈસર્ગિક ."

[પોતાની ડાયરીમાંથી .] શ્રી कलापी .

પૃ . ૨૫૦ ઝરણુ

આ કવિતામાં પ્રથમની ચાર પંક્તિઓ **શ્રી કલાપીની હસ્તલિખિત** એક પ્રતમાં જોવાથી તે અહીં ઉમેરવામાં આવી છે .

આખું જ કાવ્ય સુન્દર છે, તત્ત્વબોધક છે , પ્રકાશથી ભરપૂર છે .

સર્વને જાણીતી , છતાં વખ્તોવખ્ત જ વિસરી જવાતી બહુ જ **સાધારણ વાતનું** સ્મરણ નીચેની પંક્તિઓ કરાવે છે : –

બ્રહ્માંડ આ તો ગૃહ તાતનું છે ,
આધાર સૌને સહુનો રહ્યો જ્યાં ; વગેરે .

ગોળા ફરે એક જ તત્ત્વના સૌ,
ખેંચાઇ એ એક જ તત્ત્વનાથી;
અર્પે ગ્રહે છે સહુ એ જ તત્ત્વ,
જે સર્વનું તે સહુને મળે છે.

તો કાં ન અર્પું મુજ શીર્ષ તુંને?
અર્પું કદી, તો, ઋણ થાય શાનું?

હજી આગળ વધીને શ્રી સુરસિંહજીનું સુરહૃદય વીર ગર્જના કરીને પૂછે છે:–

માગે ન લોહી મુજ કાં સુખે તું?
શાને ડરે છે કંઇ માગતાં તું?
ત્હારૂં ગણે ના કયમ સર્વ મ્હારૂં?
મ્હારૂં ગણે ના કયમ સર્વ ત્હારૂં?

યોગીશ્વર શ્રી ભર્તૃહરિના જ શબ્દોને જાણે શ્રી કલાપી મહારાજ પોતાના જ સ્વાનુભવની વાણી કરીને ઉચ્ચારે છે:–

अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुंबकम् ॥

છેલ્લા જમાનાના લોકપ્રિય કવીશ્વર સ્વ. દલપતરામે તેમની હમેશની સરલ, બોધક અને મનોરંજક શૈલીમાં શિખવ્યું છે કે:–

"એક કુટુમ્બી આપણે, એક પિતા પરિવાર."

આ આખું બ્રહ્માંડ એક જ દયામય પરમાત્માથી ઓતપ્રોત વ્યાપ્ત છે અને પ્રત્યેક વિશ્વવાસી દયાલુ પિતા પ્રભુનું બાલક છે – સૌ કોઈ તે પરમ પિતા દ્વારા બરાબર સમાન રીતે બન્ધુભાવની એકતાથી સંકલિત છે.

શરીરો તો સર્વ જુદાં જ છે, પણ તે સર્વ જુદાં શરીરોમાં રહેનાર અને તત્ત્વતઃ ચલનવલન કરનાર પરમાત્મા તો સૌ કોઈમાં એક જ છે, જીવનરક્ત પણ સૌમાં એક જ છે; અને, આ પ્રમાણે જ્યારે આન્તરમાં એકતા જ સર્વત્ર સિદ્ધ છે, ત્યારે

ઉદાર રાજવીર શ્રી કલાપી પૂછે છે કે આવી રીતે અભેદ જ સત્ય છે તો પછી :–

"ઋણ થાય શાનું?"

જે કૈં મ્હારૂં છે, તે બધું ત્હારૂં જ છે, એમ કેમ ગણતો નથી? અને જે ત્હારૂં છે તે બધું મ્હારૂં જ છે એમ પણ કેમ ગણતો નથી? જવાબ સ્પષ્ટ જ છે :–

"આ વાત શાને જગમાં કરૂં છું?
"સંસારમાં વૈર જ નીરખું છું;"
"બ્રહ્માંડ આ એક જ ભ્રાતૃભાવ, વગેરે.

આ ભેદ, આ ઋણ અને આ ઉપકારની ભાવનાઓ જન્મી ક્યાંથી? એ બધાં બીજ વગરનાં ઝાડ છે – વ્યર્થ વિચારણાઓનાં જ નિષ્ફળ પરિણામો છે અને તેથી કેવળ જ ત્યાજ્ય છે – અવિચારણીય છે. સાચો તો સર્વત્ર અભેદ જ સિદ્ધ છે.

આખું કાવ્ય, ભાષામાં સરળ છતાં, પ્રેમ અને પ્રકાશથી ઝળહળતું છે અને ગુજરાતી વાચનમાળાની છઠ્ઠી કે સાતમી ચોપડીમાં દાખલ કરીને ગુજરાતની પ્રાથમિક નિશાળોમાં તે અવશ્ય શિખવવા યોગ્ય છે.

પૃ. ૨૫૨ હું બાવરો

Projects :–

આશકની નિગાહમાં જે સૌન્દર્ય છે, તે કયી માશૂકના ચ્હેરા પર હોય છે? કેમકે, પોતાની ઉંચામાં ઉંચી કલ્પનાની પૂતળીનો જીવ – એ નજર – માશૂકમાં દાખલ કરે છે. (પોતાની ડાયરીમાંથી.)

श्री कलापी.

"તેની ગઝલોમાં કલાનું પ્રાધાન્ય નથી; તે તો લાગણીનો શિરોમણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગઝલોમાં મુખ્ય તત્ત્વ છે અને ઈશ્કી આદમીની જિન્દગાનીનું પણ એ

લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં, ખરૂં જોતાં, 'કવિની કલા' નહીં; પણ, લાગણીને વશવર્ત્તિની તેના દર્દની પ્રબલ પ્રેમોર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થવું અને લીનતા દ્વારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે – ઈશ્કનો પણ એ જ સાર છે: પ્રેમ, પ્રેમયોગ; ભક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન – શાન્તિ – મુક્તિ – નિસ્ત્રૈગુણ્ય.

(ગુજરાતી ગઝલિસ્તાનનો ઉપોદ્ઘાત; પૃ. ૩૫.)

પૃ. ૨૬૩ પ્રેમીની પ્રતિમા

આ અને આવા પ્રકારની શ્રી કલાપીની કવિતા યથાર્થ રૂપમાં સમજવા માટે, અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક એમર્સનના પ્રેમના અને સુન્દરતાના નિબન્ધો (Emerson, On Love; On Beauty) નું ધ્યાનથી નિદિધ્યાસન કરવું જોઇયે; કેમકે, એમર્સનના ઘણા તાત્ત્વિક અને આધ્યાત્મિક વિચારોની શ્રી કલાપીની માનસિક ભૂમિકા ઉપર પ્રબલ અસર થયેલી સ્પષ્ટ દેખાય છે. એમર્સનનો નીચેનો ઉતારો પણ વસ્ત્વન્વેષકને દિશાસૂચક થશે:–

"This agrees well with that high Philosophy of Beauty which the ancient writers delighted in; for they said that *the soul of man, embodied here on earth*, went roaming up and down *in quest of that other world of its own*, out of which it came into this, but was soon *stupified by the light of the Natural Sun*, and was unable to see any other objects than those of this world, which *are but shadows of real things*. Therefore the *Deity sends the glory of youth before the soul*, that it may avail itself of beautiful bodies *as aids to its recollection of the Celestial Good and Fair*; and the *man beholding such a person in the female sex* runs to her and finds the highest joy in

contemplations of the form, the movement, and intelligence of *this person because it suggests to him the presence of that which indeed is within the Beauty, and the Cause of Beauty.*

" If, however, from too much conversing with the *material objects, the soul was gross,* and *misplaced its satisfaction in the body, it reaped nothing but sorrow, body being unable to fulfil the Promise which Beauty holds out*; but if accepting *the hint of these visions and suggestions which Beauty makes to his mind, the soul passes through the Body* * * * *
the lover ascends to the highest Beauty, to the Love and Knowledge of the Divinity, by steps of this ladder of created souls.

" *Somewhat like this, have the truly wise told us of Love in all ages. The Doctrine is not old nor is it new.* If *Plato, Plutarch and Apuleus taught it, so have Plutarch, Angelo and Milton.*"

EMERSON, *On Love*.

હદીસ શરીફ, જેમાં ઈસ્લામી પયગમ્બરોની અને ઑલિયાની – દર્વેશોની – મહાત્માઓની સવિસ્તર તવારીખ છે, તે ગ્રન્થમાંનો નીચેનો ઉતારો પણ **શ્રી કલાપીના** આશકોને ઉપયોગી છે: –

" અલ્ મિનજ઼ા કન્તર – ઉલ્ હકીકતે;
" અલ્ ઈન્સાનો મીર અતુલ્ ઈન્સાન્."

ભાવાર્થ કે: –

" ઈશ્કમિનઝી એટલે અપરા પ્રીતિ એ ઈશ્કહકીકીની એટલે પરાભક્તિની સીડી યાને નિસરણી છે;

" માણસ એ માણસને જોવાનો આયનો યાને દર્પણ છે."

પૃ. ૨૬૫ પ્રેમીનું સ્મરણ

શ્રી કલાપીની એક હસ્તલિખિત પૉકેટ ડાયરીબુકમાં આ પંક્તિઓ જોવામાં આવેલી અને તેથી તેને અહીં ક્રમપૂર્વક સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

પૃ. ૨૬૬ પ્રેમીની મૂર્ત્તિપૂજા

કાવ્યમાધુર્યના વિદ્વાન્ સંગ્રહકાર રા. રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા, એમ., એ. આ કાવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં, નીચે પ્રમાણે લખે છે:-

"આ ભાષાન્તર તો એટલું બધું રસમય અને ભાવોર્મિનું તદાકાર ચિત્ર ખડું કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી.

"અંગ્રેજ મહાન્ નાટકકાર શેક્સ્પીઅરના *Winter's Tale*ના ચોથા અંકમાં, ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફ્લોરિઝલની " *What You Do* " ઈત્યાદિ ઉક્તિનું ભાષાન્તર છે. રસ, ભાવ અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયાં છે. ક્યાંઇક આ લેખકની કલ્પના સ્હેજસાજ ભળી છે ખરી, પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે." (કાવ્યમાધુર્ય, પૃ. ૩૧૪.)

પૃ. ૨૭૧ મનુષ્ય અને કુદરત

જુવો:- પાછળ પૃ. ૬૪૦મે કુદરત અને મનુષ્ય - એ કવિતા, તેમ જ આ કવિતા, પિંડગત તેમ જ બ્રહ્માંડગત પ્રકૃતિ - *Micro-Cosm and Macro-Cosm* - બન્નેની સુન્દર ગહન એકવાક્યતા સ્પષ્ટ કરે છે. આ બન્ને કાવ્યો સાથે વાંચતાં એવું અવશ્ય જ લાગે છે, કે શ્રી કલાપી પિંડબ્રહ્માંડની એકતા શિખવનાર સમર્થ શિક્ષક (*Mystical Saint*) છે.

પૃ. ૨૭૪ સુખમય સ્વપ્ન

શ્રી **કલાપી** મહારાજના માનવન્ત બાલમિત્ર નામદાર હડાળા દરબાર સાહેબ શ્રી વાજસુરવાળાએ શ્રી કલાપીના પોતાના ઉપરના સર્વ પત્રો વગેરે તમામ સાહિત્ય ખાસ સંભાળથી સાચવી રાખ્યું છે અને આ ગ્રન્થને માટે તેઓ શ્રીએ કૃપા કરીને આ લખનારને સ્નેહપૂર્વક મોકલી આપેલા સાહિત્યમાંથી આ કાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે અને તેને અહીં ક્રમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

આ કાવ્ય ઉમેરાવાથી, શ્રી કલાપીના અભ્યાસીને, અલબત્ત, ઘણી જ કિમતી મદદ થઈ છે.

પૃ. ૨૭૫ વૈરાગ્ય

પૃ. ૨૭૪મા ઉપરનું સુખશય સ્વપ્નનું કાવ્ય જાણે આ વૈરાગ્યના કાવ્યના આમુખ (prelude) જેવું છે.

પોતાનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અન્તરવલોકન કરતાં કરતાં, શ્રી કલાપીની જગત્ તરફ અત્યન્ત અનુકમ્પાવૃત્તિ જાગે છે; દુનિયા સત્યો જોઇ શકે, મહા દયાધન પરમાત્માની અસીમ દયાથી જગતને ધરવામાં આવેલા અતિ ઉદાર આનન્દો, જગત્ યથાર્થ રીતે ભોગવી શકે એવું એ બહુ જ ઇચ્છે છે; પણ આ કાવ્યમાં તે કહે છે તેમ: —

નહિ, નહિ પણ એવી વિશ્વની આર્દ્ર વૃત્તિ,
ઘડમથલ અહીં સૌ જીવનાર્થે મચેલી,
* * * *
નિરખી નિરખી આવું વિશ્વ રોઉં કદી હું,
નિરખી જગ કદી આ હાસ્યમાં ડૂબતો હું. વગેરે.

આ બન્ને કાવ્યો, શ્રી કલાપીના ચિત્તની નિર્વેદવૃત્તિના નમૂના છે.

પૃ. ૨૭૭ ત્હારી બેહયાઈ

આ ગઝલમાં ત્રીજી બેત શ્રી કલાપીની એક સ્વહસ્ત-લિખિત ડાયરીમાંની પ્રત ઉપરથી ઉમેરેલી છે.

પૃ. ૨૭૯ એક ફેરફાર
પૃ. ૨૮૦ ફરિયાદ શાની છે?
પૃ. ૨૮૨ વિદાય

સરખાવો :-

"આશક માશૂકમાં, રે! રૂપ ગુણ શા દેખે?
"જેવું ભાસે છે તેહને, રે! અવર તેવું નવ પેખે!"

અને :-

"તમારા તો હરિ સઘળે રે અમારા તો એક સ્થળે!
"તમો રીઝો ચાંદરણે, રે! અમો રીઝું ચન્દ્ર મળ્યે!
(પ્રેમપરીક્ષા; દયારામભાઈ.)

Compare :-

"Oh! that the desert were my dwelling place,
"With *one fair spirit* for my minister,
"That I might *all forget the human race*,
"*And, hating no one, love but only her.*"
Lord Byron.

"*Love is Heaven and Heaven is Love.*"
Sir Walter Scott.

પૃ. ૨૯૭ એક ચંડોલને

ચંડોલને એટલે સામાન્ય ચંડોલ પંખીને નહીં, પણ, પોતાની કલ્પનામૂર્ત્તિને ચંડોલ પંખીનું રૂપક આપીને લખેલી અન્યોક્તિ.

શ્રી કલાપીના આન્તરને – તેના મર્મભાગને સમજીને ઉકેલવા માટે, આ કવિતા બહુ ઉપયોગી છે.

એમાં નીચેના શબ્દો તેના ખાસ પારિભાષિક અર્થમાં સમજાવાની જરૂર છે :–

રસ, જખમ અને દર્દ.

આ કાવ્યની પૂર્વનાં કાવ્યોમાં, તેમ જ તેની પછીની કવિતામાં જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેને ઉંડા વિચાર-પૂર્વક યથાર્થ અર્થમાં સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે. જેમકે :–

રસ = सत् = બ્રહ્મ – આત્મા – ઈશ્ક – જ્ઞાન – પૂર્ણતા – *Peace* – *Wisdom*.

જખમ = चित् = વિરહ – લીનતા – યોગ – ઈશ્ક – મસ્તી – *Love* - *Concentration*.

દર્દ = आनंद = ભક્તિ – પ્રેમ – ઈશ્ક – લગની – જીવાત્માનો તરફડાટ – *Passion* - *Desire*.

વગેરે – વગેરે.

આ વિચારપરંપરા (Hypothesis) વડે આવા ખાસ પારિભાષિક શબ્દો સમજાશે, તો આ મહાપુરુષની વાણી તેના ખરા સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થશે. આટલું મૂલભૂત – *Fundamental* – સૂચન મુમુક્ષુ અભ્યાસીને બસ છે.

પૃ. ૩૧૩ વીણાનો મૃગ

ભરતના કાવ્યમાંના સ્નેહની સમરૂપતા જ આ કાવ્ય પ્રત્યક્ષ કરે છે, પરન્તુ અત્રે સ્નેહનું પરિણામ ભરત રાજાની કથાથી ભિન્ન છે.

કન્યાને મૃગની લગની લાગી છે અને મૃગને પણ કન્યાના વીણાસ્વરોનો નાદ લાગ્યો છે. લીનતાના આવા મધુરા સમયમાં કન્યાના બાપને જ હાથે મૃગ હણાય છે. આ સ્નેહકથાનું આ ટૂંકું પણ અતિશય કરુણ વસ્તુ છે.

સંગીત પ્રાણી માત્રના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. કન્યા "સ્વરોની દેવી" છે. મૃગ રસનું અધિકારી છે. સ્નેહની સ્થિતિ અહીં એવી સૂચવાય છે કે :–

દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

અને :–

લગની કો લગાડે છે ઉરોની રસએકતા;
પણ આ, માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને.

બે હૃદયનું રસૈક્ય એ સાચા સ્નેહનું સ્વરૂપ, આ સૂત્ર આ કાવ્યમાં બહુ જ આકર્ષક રીતે શ્રી કલાપીએ સમજાવ્યું છે. મૃગ કન્યાના હૃદયનું સમજનારૂં – તેના તાનનું – તેના નાદનું સ્નેહી છે અને તેના મરણથી કન્યાને જે દુઃખ થાય છે તેનું વર્ણન ખરેખર દ્રાવક છે. મરતાં મરતાં પણ મૃગની પાસે જે વચનો શ્રી કલાપીએ કહેવરાવ્યાં છે, તે તો આબેહૂબ જ સ્નેહી હૃદયોનો આન્તર સ્નેહ મૂર્ત્તિમન્ત ખડો કરી બતાવે છે :–

"કરી લે શીર્ષનું ચુમ્બું, નેત્રનો નખલી કરી,
"બજાવી લે બજાવી લે ત્હારૂં બીન હજી હજી!"

પણ, જગતમાં બનાવો એવા તો દુર્ગમ્ય બને છે કે શ્રી કલાપી કહે છે તેમ :–

"વ્હાલાં હાય, અરે અરે! જગતમાં વ્હાલાં ઉરો ચીરતાં!"

અને, તેના કારણમાં પણ આપણે તુરત બીજી પંક્તિમાં ઠીક જ સમાધાન જોઈએ છીએ કે :–

"ભૂલોની જ પરંપરા જગત આ, એવું દિસે છે, પિતા!"

આખું જગત્ આ કન્યાને મન હવે શૂન્ય છે – શૂન્યવાદ એ જ તેને મન પરમ સત્ છે; અને અતિ દુઃખમય ચિત્તવૃત્તિમાંથી તે બિચારી શૂન્યવાદીની ભાષામાં પોતાનો નિર્વેદ જ પુકારી ઉઠે.

"એમ ક્યાં? જગત આ આખું અકસ્માતનું!"

...ત્ અકસ્માતનું બનેલું છે, એમ કહેવું ...ી દૃષ્ટિએ સર્વોપરિ સત્ય નથી; તથાપિ,

શ્રી કલાપીના આન્તરને – તેના મર્મભાગને સમજીને ઉકેલવા માટે, આ કવિતા બહુ ઉપયોગી છે.

એમાં નીચેના શબ્દો તેના ખાસ પારિભાષિક અર્થમાં સમજાવાની જરૂર છેઃ–

રસ, જખમ અને દર્દ.

આ કાવ્યની પૂર્વનાં કાવ્યોમાં, તેમ જ તેની પછીની કવિતામાં જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેને ઉંડા વિચારપૂર્વક યથાર્થ અર્થમાં સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે. જેમકેઃ–

રસ = सत् = બ્રહ્મ – આત્મા – ઇશ્ક – જ્ઞાન – પૂર્ણતા – *Peace* – *Wisdom*.

જખમ = चित् = વિરહ – લીનતા – યોગ – ઇશ્ક – મસ્તી – *Love* - *Concentration*.

દર્દ = आनंद = ભક્તિ – પ્રેમ – ઇશ્ક – લગની – જીવાત્માનો તરફડાટ – *Passion* - *Desire*.

વગેરે – વગેરે.

આ વિચારપરંપરા (Hypothesis) વડે આવા ખાસ પારિભાષિક શબ્દો સમજાશે, તો આ મહાપુરુષની વાણી તેના ખરા સ્વરૂપમાં સ્પષ્ટ થશે. આટલું મૂલભૂત – *Fundamental* – સૂચન મુમુક્ષુ અભ્યાસીને બસ છે.

પૃ. ૩૧૩ વીણાનો મૃગ

ભરતના કાવ્યમાંના સ્નેહની સમરૂપતા જ આ કાવ્ય પ્રત્યક્ષ કરે છે, પરન્તુ અત્રે સ્નેહનું પરિણામ ભરત રાજાની કથાથી ભિન્ન છે.

કન્યાને મૃગની લગની લાગી છે અને મૃગને પણ કન્યાના વીણાસ્વરોનો નાદ લાગ્યો છે. લીનતાના આવા મધુરા સમયમાં કન્યાના બાપને જ હાથે મૃગ હણાય છે. આ સ્નેહકથાનું આ ટૂંકું પણ અતિશય કરુણ વસ્તુ છે.

પૃ. ૩૨૪ **અહોળો રસ**

આ કાવ્યની શ્રી કલાપીએ પોતે લખેલી ત્રણ ચાર જુદા જુદી પ્રતો જોવામાં આવી છે. તેમાંની એક પ્રતમાં આ કાવ્યને

કુદરતનું ઔદાર્ય

એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું છે. આખું કાવ્ય કુદરતના ઔદાર્યનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો દયાઘન કુદરતની વચ્ચે જ નિરન્તર રહીએ છીએ, તો શ્રી કલાપી સૂચવે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે:–

અરે શાને રોવું? રસમય છતાં, કેમ ડરવું?
શરાબોનું પીવું ચુપ રહી ન પ્યાલું ક્યમ ભલા!

અને પોતે પોતાને સ્વાનુભવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતાં બહુ યોગ્ય જ કહે છે કે:–

ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે?
વહન્તી વેળામાં સુખમય બની ના ક્યમ ફરું?

અને,

મળે છે ઔદાર્યે, પછી ક્યમ બનું કંજુસ, ભલા?
અરે! શાને જૂઠી ફિકર કરવી કાલની ભલા?

પ્રત્યેક સુજ્ઞ વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધામૃતનું રસપાન બેલાશક કરાવી શકે. અસ્તુ.

પૃ. ૩૪૧ **આશા**

આ ગઝલ ખુદ શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અહીં ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

કન્યાની અત્યારની સ્થિતિને અનુરૂપ અનુભવ તો નિર્વેદવાદનો જ છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો બૌદ્ધદર્શનના શૂન્યવાદનો જ છે. તેની અને પૂર્ણતાની વચ્ચે એક આખી મંજિલનો – એક મહત્ત્વના મુકામનો અન્તર છે.

એ નિર્માણ અનન્તના જલમહીં ડૂબું પછી હું, પિતા !"

પૃ. ૩૧૮મે ઉપરની પંક્તિમાં છેલ્લાં બે અવતરણચિહ્નો રહી ગયેલાં, તે ઉપર પ્રમાણે સુધારી લેવાનાં છે.

પૃ. ૩૧૮ **મતભેદ**

'*Unity in diversity and Diversity in Unity*' અર્થાત ભેદમાં અભેદ અને અભેદમાં ભેદ, એ જ આ બ્રહ્મલીલાનો અટપટો કોયડો (*Mystery*) છે. જગતનાં બધાં જ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો તેમ જ જગતના બધા જ ધર્મો અને બધા જ ધર્મસંસ્થાપકો આ અટપટા કોયડાને જ જુદી જુદી રીતે ઉકેલી ગયા છે; પરન્તુ, એ સર્વનો સાર જોતાં એક સત્ય એવું પણ પ્રતીત થાય છે કે જાણે સ્થિત્યન્તર એ કુદરતના ક્રમનું સ્વાભાવિક જ લક્ષણ છે – *Change is the Law of Nature*. શ્રી કલાપી આ કવિતામાં આ સત્યને બહુ સરલ અને સુન્દર ભાષામાં પ્રદર્શિત કરે છે :–

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતભેદથી,
ફરજ સહુને શીર્ષે આંહીં જુદી જ જુદી પડી;
મુજ જિગર આ ત્હારા જેવું બરાબર હોય જો,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કશી ન તો.

* * * *

અને, એથી હજુ આગળ : –

તુજ મત તણા ઊંડા પાયા ન માનીશ તું કદી,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નકી તરુ માનવી;
કુદરત મહીં તંબુ તાણી, સહુ વસતાં દિસે,
કુદરત કદી કોઇને એ ગૃહો ચણવા ન દે.

પૃ. ૩૨૪ **બ્હોળો રસ**

આ કાવ્યની **શ્રી** કલાપીએ પોતે લખેલી ત્રણ ચાર જુદા જુદી પ્રતો જોવામાં આવી છે. તેમાંની એક પ્રતમાં આ કાવ્યને

કુદરતનું ઔદાર્ય

એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું છે. આખું કાવ્ય કુદરતના ઔદાર્યનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો દયાઘન કુદરતની વચ્ચે જ નિરન્તર રહીએ છીએ, તો **શ્રી કલાપી** સૂચવે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે:—

અરે શાને રોવું? રસમય છતાં, કેમ ડરવું?
શરાબોનું પીવું ચુપ રહી ન પ્યાલું ક્યમ ભલા!

અને પોતે પોતાને સ્વાનુભવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતાં બહુ યોગ્ય જ કહે છે કે:—

ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે?
વહન્તી વેળામાં સુખમય બની ના કયમ હુબું?

અને,

મળે છે ઔદાર્યે, પછી કયમ બનું કંજુસ, ભલા?
અરે! શાને જૂઠી ફિકર કરવી કાલની ભલા?

પ્રત્યેક સુજ્ઞ વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધામૃતનું રસપાન બેલાશક કરાવી શકે. અસ્તુ.

પૃ. ૩૪૧ **આશા**

આ ગઝલ ખુદ શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અહીં ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

કન્યાની અત્યારની સ્થિતિને અનુરૂપ અનુભવ તો નિર્વેદવાદનો જ છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો બૌદ્ધદર્શનના શૂન્યવાદનો જ છે. તેની અને પૂર્ણતાની વચ્ચે એક આખી મંજિલનો – એક મહત્ત્વના મુકામનો અન્તર છે.

એ નિર્માણ અનન્તના જલમહીં ડૂબું પછી હું, પિતા !"

પૃ. ૩૧૮મે ઉપરની પંક્તિમાં છેલ્લાં બે અવતરણચિહ્નો રહી ગયેલાં, તે ઉપર પ્રમાણે સુધારી લેવાનાં છે.

પૃ. ૩૧૮ **મતભેદ**

'*Unity in diversity and Diversity in Unity*' અર્થાત ભેદમાં અભેદ અને અભેદમાં ભેદ, એ જ આ બ્રહ્મ-લીલાનો અટપટો કોયડો (*Mystery*) છે. જગતનાં બધાં જ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારો તેમ જ જગતના બધા જ ધર્મો અને બધા જ ધર્મસંસ્થાપકો આ અટપટા કોયડાને જ જુદી જુદી રીતે ઉકેલી ગયા છે; પરન્તુ, એ સર્વનો સાર જોતાં એક સત્ય એવું પણ પ્રતીત થાય છે કે જાણે સ્થિત્યન્તર એ કુદરતના ક્રમનું સ્વાભાવિક જ લક્ષણ છે – *Change is the Law of Nature*. શ્રી કલાપી આ કવિતામાં આ સત્યને બહુ સરલ અને સુન્દર ભાષામાં પ્રદર્શિત કરે છે :–

જગત પર આ જન્મ્યાં પ્રાણી સહુ મતભેદથી,
ફરજ સહુને શીર્ષે આંહીં જુદી જ જુદી પડી;
મુજ જિગર આ ત્હારા જેવું બરાબર હોય જો,
મુજ જિગરની આ સંસારે જરૂર કશી ન તો.

* * * *

અને, એથી હજુ આગળ : –

તુજ મત તણા ઊંડા પાયા ન માનીશ તું કદી,
મૂલરહિત છે આ તો ભોળું નકી તરુ માનવી;
કુદરત મહીં તંબુ તાણી, સહુ વસતાં દિસે,
કુદરત કદી કોઇને એ ગૃહો ચણવા ન દે.

પૃ. ૩૨૪ અહોળો રસ

આ કાવ્યની શ્રી કલાપીએ પોતે લખેલી ત્રણ ચાર જુદા જુદી પ્રતો જોવામાં આવી છે. તેમાંની એક પ્રતમાં આ કાવ્યને

કુદરતનું ઔદાર્ય

એવું મથાળું આપવામાં આવ્યું છે. આખું કાવ્ય કુદરતના ઔદાર્યનું જ નિરૂપણ કરે છે. ખરેખર, આપણે સર્વ જો દયા-ઘન કુદરતની વચ્ચે જ નિરન્તર રહીએ છીએ, તો શ્રી કલાપી સૂચવે છે તે કેવળ જ યથાર્થ છે કે:–

અરે શાને રોવું? રસમય છતાં, કેમ ડરવું?
શરાબોનું પીવું ચુપ રહી ન પ્યાલું ક્યમ ભલા!

અને પોતે પોતાને સ્વાનુભવપ્રબોધનું રસપાન કરાવતાં બહુ યોગ્ય જ કહે છે કે:–

ન કાં શ્રદ્ધા રાખું કુદરત તણા એ રસ પરે?
વહન્તી વેળામાં સુખમય બની ના ક્યમ હું?

અને,

મળે છે ઔદાર્યે, પછી ક્યમ બનું કંજુસ, ભલા?
અરે! શાને જૂઠી ફિકર કરવી કાલની ભલા?

પ્રત્યેક સુજ્ઞ વાચક પોતે પોતાને આ પ્રબોધામૃતનું રસપાન બેલાશક કરાવી શકે. અસ્તુ.

પૃ. ૩૪૧ આશા

આ ગઝલ ખુદ શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં અહીં ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

પૃ. ૩૪૪ પ્રિયા કવિતાને છેલ્લું આલિંગન

"આંખ ભર્યે શું થાય? હઠીલી! આંખ ભર્યે શું થાય?"

સ્વ. પ્રો. મણિલાલની એ સુન્દર કવિતાનું આ રસમય અનુકરણ છે.

પૃ. ૩૫૪ જન્મદિવસ

જન્મદિવસ–૧૮૭૪, ફેબ્રુઆરી, ૨૬મી.

શ્રી કલાપીનું આન્તર હૃદય સમજાવનારી આ બહુ જ ઉપયોગી અને પ્રેરિત કવિતા છે. પોતે આ જાણે ભવિષ્યવાણી જ કહી છે કે:–

"બે ચાર જન્મદિવસો વહી કાલ જાશે,
"ને, મૃત્યુની જલદ પાંખ સમીપ થાશે."–

અને પોતાને પોતાના સ્વરૂપનું ખરેખરૂં પિછાન છે, એમ પણ નીચેની પંક્તિઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે:–

"કે હું અનન્ત યુગનો તરનાર યોગી
"જાનાર જે હજુ અનન્ત યુગો તરીને?"

કિં બહુના?

પૃ. ૩૫૭ નૂતન સખા પ્રતિ

નૂતન સખા એટલે સ્વ. कान्त = મર્હૂમ સાક્ષર શ્રી મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, બી. એ.

શ્રી કલાપીની ડાયરી ઉપરથી જણાય છે કે શ્રી કલાપી અને શ્રી કાન્તની પ્રથમ મુલાકાત તા. ૧૪–૧–૯૭ને દિવસે થયેલી. આ કવિતા તે પછી લગભગ એક માસે લખાયલી છે. સ્વ. કાન્તે આ કવિતાનો ઉત્તર લખેલો અને જેમ આ કવિતા

તેમ તે ઉત્તર પણ, બન્ને કવિતા, ઇ. સ. ૧૮૯૭ના વર્ષના "સુદર્શન"ના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. મર્હુમ મણિશંકરનો ઉત્તર અભ્યાસી વાચકને જાણવા માટે આ નીચે ઉતાર્યો છે :–

अज्ञान सखा प्रति

" નહિ નહિ, સખે! ત્હારે શબ્દે જરા લઘુતા ઘટે;
" નહિ કયમ હજી માયાની એ ત્હને જડતા મટે?
" હૃદય પણ શું ભૂલે, આસ્થા ડગે, નહિ સાંભરે –
" પ્રણયરસની બ્રાહ્મી'વસ્થા? સખે! ન ઘટે! ખરે!

* * *

" નહિ રસ, સખે! આત્માનો એ કદાપિ કમી થતો,
" રસમય લસે આત્મા તો એ ચરાચરમાં છતો;
" સ્મરણ કરજે માટે વ્હાલા! સ્વરૂપ તણું; અને –
" સકલમયતા – સ્થાને આવી સમે મળજે મ્હને."

कान्त.

શ્રી કલાપીની કવિતા બહુ જ આર્દ્ર (*Pathetic*) છે - શ્રી कान्तની કવિતા બોધક (*Didactic*) છે.

પૃ. ૩૬૧ ભવિષ્યના કવિને

આ કવિતા શ્રી કલાપીની સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાંથી પ્રાપ્ત થતાં, તેને અહીં ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

Projects :–

" સ્વર્ગનો જૂનો ઘુમ્મટ તોડ. દરેક વસ્તુ પોતાના કવિ માટે રાહ જોયા કરે છે. થોડા જ પદાર્થો તૃપ્ત થયા છે. કમલનાં ગીત બહુ ગવાઈ ગયાં. મધુરતા ત્હારામાં ન હોય તો, સખ્ત પણ, નવું ગા. માધુર્ય પાછળથી સેંકડો વર્ષો સુધી બીજાઓ ઉમેરશે."

(શ્રી કલાપીનાં ડાયરીમાંથી.)

પૃ. ૩૬૨ ઇશ્કનો બન્દો

શ્રી કલાપી મહારાજની "ફકીરી હાલ"ની તથા "હમારા રાહ"ની ગઝલો જેટલી અને જેવી ઉપયોગી છે, તેટલી અને તેવી જ આ ગઝલ તેઓ શ્રીના આન્તરને સમજવાને ઉપયોગી છે.

ઇશ્કનો બન્દો = ઇશ્ક = પ્રેમ = ભક્તિ = *Love* = પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માનો સેવક – પ્રેમનો ભક્ત = *In Services of Lord Love*.

આ ગઝલ માટે, આ ગ્રન્થના આમુખમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે:–

"ઇશ્કનો બન્દો" તથા "હમારી પિછાન" આ ગ્રન્થનો कीलक છે: અને रसो वै सः। એ આ ગ્રન્થનો સ્વાનુભવસાક્ષાત્કાર અથવા फलप्राप्ति છે.

"ભાવાર્થ કે, પોતાના 'હું'નો પરમાત્મારૂપી વિરાટ્ હુંમાં પૂર્ણ વિલય કરવાનો પ્રેમધર્મનો રસપ્રપૂર્ણ માર્ગ તીવ્ર અને આર્દ્ર મુમુક્ષુને આ ગ્રન્થમાંથી અવશ્ય જ જડે છે; કેમકે, यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी॥" (આમુખ; પૃ. ૬૦).

પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાના – પરમાત્માની સાથે એકતા અનુભવવાના, યદ્યપિ, લક્ષાવધિ માર્ગો જગત્માં આજ સુધી ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટીઓએ – અનેક દાર્શનિકોએ દર્શાવ્યા છે અને પોતપોતાના માર્ગની સુગમતા તથા શ્રેષ્ઠતા પ્રત્યેક દાર્શનિક વા દૃષ્ટાએ બનતા તમામ પ્રયત્ને સિદ્ધ કરી બતાવી છે; છતાં, એ સર્વનો સ્નેહથી સમન્વય કરતાં તત્ત્વભૂત સાર એ નિકળે છે કે:– પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવ જાતિના જીવનનું – માનવ જાતિના ધર્મનું મૂલતત્ત્વ – *The fundamental Element of Human Life and Human Religion* છે, એ નિર્વિવાદ છે અને જ્ઞાન, મુક્તિ, નિસ્ત્રૈગુણ્ય – પરમાત્મસાક્ષાત્કાર એ સર્વનો જનક એક પ્રેમ જ છે.

જગતના તમામ પ્રેરિત પુરુષોએ યુગે યુગે આ જ મુદ્દાની વાત ફરી ફરીને અનેક રૂપે તાજી કરાવી છે અને કરાવે છે કે **પ્રેમધર્મ એ જ પરમાત્માનો ખરો ધર્મ છે.**

શ્રી સીતારામ અને શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં મહા ભવ્ય મન્દિરો બનાવીને પ્રેમથી તેમને પૂજનાર હિન્દુ, કુમારી **મેરીને માતાજી અને** હઝરત ઈસાને "દેવનો દીકરો" વિશ્વાસથી માનનાર ખ્રિસ્તી **પ્રેમને જ માને** છે અને **પ્રેમને જ પૂજે** છે.

અગ્નિને અને સૂર્યને માનનાર **પારસી પ્રેમના** જ પ્રતીકને પૂજે છે અને સવિતાને તેમ જ **યજ્ઞહોમાદિને** માનનાર વૈદિક બ્રાહ્મણ પણ **પ્રેમની** ઉષ્માને અને **જ્ઞાનના ભર્ગને** જ પૂજે છે.

હઝરત મુસા (*St. Moses*), હઝરત દાવુદ (*St.David*), હઝરત અલી સાહેબ અને હઝરત મૌલાના જલાલુદ્દીન રૂમી સાહેબ જેવા સદીઓ પહેલાં થયેલા હકપરસ્ત ઓલિયાના આશકોને તો ચોક્કસ જ ખબર છે કે યહુદી તેમ જ ઈસ્લામી પણ **પરમાત્માને** પ્રાપ્ત કરવામાં **પ્રેમને** જ મહત્વ આપે છે.

'અહિંસા' અને 'દયા' માનનાર **જૈન** અને **બૌદ્ધ પ્રેમને** જ **પરમતત્ત્વ** માને છે એ તો સહજ જ સમજાય એવું છે.

યુનાની (*Greek*) તત્ત્વજ્ઞો પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ અને બીજા 'નિયો – પ્લેટોનિસ્ટ' ચિન્તકો પણ **પ્રેમને** જ *Platonic Love – Concentrated Love* ને ધર્મતત્ત્વમાં અગ્રપદ આપે છે.

પરમ પ્રેમરૂપત્વાત્ એવું **ભક્તિસૂત્રમાં પ્રેમસૂત્ર** પ્રબોધીને **પ્રેમને** જ **પ્રભુ** માનતા **શ્રી નારદજી** પ્રત્યક્ષ થાય છે.

ઈરાનનો હાફેઝ, તાતારનો **ઓમર ખય્યામ**, ઈંગ્લેન્ડનો **મિલ્ટન્ - શેલી - બાયરન**, અમેરિકાનો **એમર્સન**, ૠષિયાનો **ટોલ્સ્ટોય**, ઈટલિનો ડેન્ટી, જર્મનીનો **ગેટી** અને એવા સર્વ મહાત્માઓ **પ્રેમને** જ **પરમતત્ત્વના આદર્શ** તરીકે પોકારી ગયા છે.

મહાત્મા **કબીર, મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા, દયારામ, નર્મદ, મણિલાલ, બાલાશંકર** અને તાઝેતરમાં કાઝી અનવર દ્વારા **ગુજરાત** તો **પ્રેમના ભજનને** અને **પ્રેમના કીર્ત્તનને** સારી પેઠે જાણે છે.

શ્રી કલાપી મહારાજ પ્રેમનું આ જ પુરાણું ગાણું પોતાના ધર્મગીત તરીકે પોતાની જ હમેશની મસ્ત ભાષામાં આ પ્રમાણે ગાય છે અને જે તીવ્ર મુમુક્ષુને પરમાત્માની અથવા પ્રેમની [કેમકે, બન્ને એક જ છે –] ખરેખરી ગરજ છે, તેને માટે સરલમાં સરલ તેમ જ વિકટમાં વિકટ મહાવીરતાનો પ્રેમનો માર્ગ આ પ્રમાણે રોશન કરે છે. આ આખી ગઝલમાં હરેક લીટીએ શ્રી કલાપીનું સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિત્વ ખુલ્લું દેખાય છે અને તે ખાસ કરીને અભ્યાસી હૃદયને અસર કરે છે.

જો ઈશ્ક ના તો શું ખુદા? આલમ કરી તો યે ભલે!
જો ઈશ્ક ના તો શું જહાં? એને ખુદા યે શું કરે?

પરમાત્મા નિરંજન નિરાકાર છે, અને આત્માને તો નથી કોઈ ઘાટ કે નથી કોઈ ગુણ કે નથી કોઈ નામ; સર્વોપરિ પ્રેમ-તત્ત્વનું આ જ પૂર્ણ સ્વરૂપ છે – આત્માનું પ્રકટીકરણ પામેલું આ જ બ્રહ્મદર્શન છે – પૂર્ણતાનું બ્રાહ્મી સત્ત્વ છે: પરન્તુ, જગત્ "છે" એવું જો સ્વાનુભવમાં છે, તો ઈશ્વર "છે" એવું પણ સ્વાનુભવમાં હોવું જ જોઈયે. રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, ઈસુ અને એવી એવી મહાન્ દૈવી વિભુતિઓને જગતે આજ સુધી ઇશ્વરના જ અવતારો અથવા ફરિશ્તા માન્યા છે અને માને છે. એ બધા પ્રેમના જ અવતારો – પ્રેમના જ પેગમ્બરો છે. આટલા માટે જ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કલાપી પૂછે છે કે:–

જો પ્રેમ ન હોય, તો ઈશ્વર શું છે? જો પ્રેમ ન હોય, તો જગત્ પણ શું છે? વિશ્વમાંથી પ્રેમનો અભાવ જો કલ્પી શકીએ, તો જરૂર જ વિચારી શકીએ કે:–

જો પ્રેમ જ ન હોય, તો વિશ્વનું તેમ જ ઈશ્વરનું સુદ્ધાં અસ્તિત્વ હોવું સંભવિત નથી. આટલા માટે જ ઈશ્વરના તમામ અવતારો વા ફરિશ્તા પ્રેમના જ અવતારો – પ્રેમના જ ફરિશ્તા થયા છે. એ સર્વ પ્રેમસ્વરૂપોએ પ્રેમ દ્વારા જ પ્રેમની ભક્તિ, પ્રેમનું જ્ઞાન અને પ્રેમ દ્વારા જ સચ્ચિદાનંદનો બ્રહ્મયોગ અને તેની સ્વરૂપાનુભવ-પ્રાપ્તિ શિખવ્યાં છે. સર્વનું મૂલભૂત તત્ત્વ પ્રેમ જ છે.

આ કારખાનું ઈશ્કનું, જો જો તપાસી ખૂબ ખૂબ!
આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઈશ્ક છે!

વારંવાર ચિન્તન, મનન કરીને ખૂબ ધ્યાનથી જો અજ્ઞાનચક્ષુ વડે આ વિશ્વયંત્રને જોવાય, તો અવશ્ય જ દેખાય, કે આ બધો ફેલાવો પ્રેમના જ જ્યોતિસ્વરૂપનો – નૂરે ઈશ્કનો – વેદોના દિવ્ય સવિતાની ઉષ્માનો અને તેના ભર્ગનો જ છે. વિશ્વ અને વિશ્વનિયન્તા બે નથી, પણ એક જ છે.

न त्वं नाहं जगन्नेदं सर्वमात्मैव केवलम् ॥
(१ – १५. अवधूतगीता.)

આ તો બધો એક જ આત્માનો પ્રસ્તાર છે; નથી તું, નથી હું, કે નથી આ બધું જગત્.

વસ્તુતાએ તો, આ ત્રિકાલાબાધિત સત્યનો અખંડિત સાક્ષાત્કાર જ પ્રેમનો પૂર્ણાનુભવ છે. નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ સ્વભાવાનુસાર સગુણરૂપે દૃશ્ય અને પ્રતીત થાય છે અને તેથી જ પદાર્થ અને તેના ઘાટ, ગુણ પરત્વે જુદું જુદું નામ ધારણ કરાવીને, આ અખિલ સમૂહતંત્રને આપણે "વિશ્વ" એવું નામ આપીને વ્યવહાર કરીએ છીએ; પરંતુ અનલહકનો ઈશ્ક પુકારનાર, પચાવનાર અને ફેલાવનાર અવધૂતરાજ ગુરુ દત્તાત્રેય ભગવાન્ તો પ્રેમની નિર્ગુણી દૃષ્ટિએ જ જુવે છે કે :–

पञ्चभूतात्मकं विश्वं मरीचिजलसन्निभम् ॥
(१ – ३. अवधूतगीता.)

અર્થાત્ : – આ પંચભૂતાત્મક વિશ્વ મૃગજળ સમાન છે એટલે વસ્તુતાએ છે જ નહીં, પણ માત્ર દેખાવા પૂરતું જ છે.

પૂર્ણતાની આવી અવધૂતી – સંપૂર્ણ બ્રહ્મદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવા માટે પ્રેમ એ એક જ આબાદ ઉપાય છે.

એથી ડરૂં તો ક્યાં ઠરૂં? કોને જુદા મ્હારો કરૂં?
જ્યાં લાઈલાઝી સર્વની, ત્યાં કોણ કોને હાથ દે?

હકીકત એ છે કે : – પ્રેમ જ વિશ્વના સર્વ ધર્મોનો સમન્વય કરીને સત્યનું અભેદી દર્શન કરાવે છે. જો ધર્મમાત્રમાંથી પ્રેમને ઉંચકી લેવામાં આવે, તો ખુદ ધર્મનું જ અસ્તિત્વ સંભવિત નથી. શ્રી કલાપી યથાર્થ જ કહે છે કે :–

ક્યાં યે હશે જો કો ખુદા, તો ઈશ્કનો બન્દો હશે !
જો ઈશ્કથી જુદો થશે, તો ઈશ્કથી હારી જશે.

મીરાં, નરસિંહ, તુકારામ, નામદેવ, **સેના નાઈ** અને એવા ઘણા ઘણા **પરમ ભક્તોના પોતા** પ્રતિના **અસીમ** અને **અસ્ખલિત પ્રેમના** પ્રવાહને **વશ** થઇને, **પરમાત્માએ તેમના સેવક થઈને તેમની અનેક રીતે સેવા કર્યાનાં દૃષ્ટાન્તો સર્વત્ર** સુવિદિત છે. **પરમાત્મા પોતે પ્રેમના** જ **સર્વોપરિ સેવક** છે – **પોતાના ભક્તોને માટે – આશકોને માટે પોતાની તમામ મ્હોટાઈ – પોતાનું ઐશ્વર્ય** માત્ર છોડી દઇને **સામાન્ય મનુષ્યનું સામાન્યપણું** ઈશ્વરે **યુગે યુગે પ્રેમથી સ્વીકાર્યું છે. પ્રેમના સ્વભાવે કરીને** જ **એ બન્યું** છે; કેમકે, **પરમાત્માને પ્રેમ સિવાય બીજો કોઈ સ્વભાવ** જ **નથી.** પરમાત્માથી બધું જ બની શકે છે; પણ **તેના સાચા આશકની ભક્તિ** પાસે છુપા રહેવાનું તો ખુદ **પરમાત્માથી** પણ કદાપિ યે **બની શકતું નથી.** નરસિંહ મહેતાનાં **આ** વચનોને તો સૌ કોઈ જાણે છે કે:–

"વ્હાલો પ્રેમને **વશ** થયા **રાજી** રે –
"એમાં શું કરે પંડિત અને કાજી ?!
"વ્હાલો પ્રેમને વશ૦"

ઈશ્કનું યા **પ્રેમનું પ્રાબલ્ય** એટલું બધું **અનિવાર્ય** છે કે **તે** ખુદ **પરમાત્મા** ઉપર પણ વિજય મેળવે છે, કેમકે ખુદ **પરમાત્મા પણ તેને અધીન** થાય છે. **શ્રી કલાપી** આનું પણ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. તેઓ શ્રી કહે છે કે:-

હા ! લાખરંગી ઈશ્કનું કો એકરંગી જામ છે !
મસ્તાનના **મસ્તાન** એવું જામ પીનારા અમે !

દુનિયાના સામાન્ય મનુષ્યોની પેઠે અમારૂં ચિત્ત લાખો બાબતો-માં ભટકતું નથી; પણ **પાતંજલ યોગશાસ્ત્રમાં** નિરૂપેલો **યોગશ્ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ** એ નિરોધ, **પ્રેમયોગ – અનન્ય ચિન્તન** – એટલે **સ્વાભાવિક** ઉપરામવૃત્તિને લીધે, અમારૂં **લક્ષણ** જ થયું છે. **એક** જ **પ્રેમના પ્યાલામાં** વિશ્વના લક્ષાવધિ સ્નેહોને ઘોળીને **પી** ગયેલા અમે **બ્રહ્મમસ્ત પુરુષ** છીએ.

ખરે, પ્રેમ એ એવી જ અદ્‌ભુત વસ્તુ છે કે જેના કરતાં ખુદ પરમાત્મા પણ પોતાને અધિકતર માનતા નથી; કેમકે, પરમાત્માને પોતાને પણ વારંવાર પ્રેમ જ બનવું પડ્યું છે અને બનવું પડે છે. શ્રી કલાપી છેલ્લી બેતમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે:–

એ ઈશ્કની લાલી મહીં લાખો ખુદા ઘેલા બન્યા!
એ લાખમાંના એક પણ જુદા જ કૈં ઘેલા અમે!

સરખાવો:–

"મૈં ખુદ હું ખુદા! ઈશ્કકે મયખાનેમેં દેખા!
"ન જંગલમેં ન કાબેમેં – બુતખાને મેં દેખા! (ગઝલે અમીર.)

પ્રેમના નિર્ગુણ બ્રહ્મનું અજાયબ પ્યાલું – શરાબના એટલે મદ્યના પ્યાલા સાથે, ઈરાની તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં સરખાવ્યું છે. આર્ય ઋષિઓ એને સોમરસના ઉન્માદક પણ દિવ્ય રસના પાત્ર સાથે સરખાવતા. આ સર્વ, દૃષ્ટાઓની, ઉપમાલંકારની રચના છે. જેમકે:– બાલ અરુણના ઉદયકાલને જોઈને કોઈ કહે કે તેણે "અદ્‌ભુત સુન્દરીના ગુલાબી ગાલનું દર્શન કર્યું અને તે અદ્‌ભુત બાલાનું નામ ઉષાકુમારી હતું," તો કલા અને તત્ત્વના એ અભેદ-દર્શનને આપણે અવશ્ય સ્વીકારીશું અને સત્કારીશું. પરમાત્માના દૃષ્ટાઓની ભાષા પણ આવી જ ગૂઢ (*Mystical*) હોય છે. આર્યોના વેદોમાં સુદ્ધાં આવી જ અને આથી પણ ગહન *Mystical Technology* (ગુહ્ય પરિભાષા)નો ઉપયોગ થયો છે એ निरुक्तના અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે. શ્રી કલાપી કહે છે:–

પ્રેમના એ ગુલાબી સૌન્દર્યને જોતાં જ, લાખો દેવોએ પોતાનું પૂરે-પૂરૂં ભાન ખોયું છે – એ લક્ષાવધિ દેવોમાંના અમે પણ એક દેવ છીએ. "સબસે ન્યારા" એવા કોઈ પ્રેમના અજબ અવધૂત છીએ.

પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને – ઈશ્કના યાને હકના આશકને બરાબર ખબર છે કે:–

નિર્ગુણ બ્રહ્મ – *God is All Love* – પૂર્ણ પ્રેમરૂપ છે; પરન્તુ, માયા માત્ર – *All love is not God* – નિર્ગુણ બ્રહ્મ નથી.

પ્રેમ એ ઘાટ કે ગુણ નથી, પણ તત્ત્વ છે, એ હવે આટલા વિવેચન પછી નવું નથી. ઇષ્ટ પ્રભુ જડ મૂર્ત્તિના હો, કે ચેતનમૂર્ત્તિના હો, કે પ્રતીક મૂર્ત્તિના હો, કે તે કેવળ કાલ્પનિક ધ્યેયમૂર્ત્તિ – (*Beau Ideal*)ના હો, તેને નહીં, પણ, આશકના ચિત્તના વિશુદ્ધ પ્રેમપ્રવાહને – તેની વિશુદ્ધ સતતતાને જ પરમાત્મા પિછાને છે અને તેને જ અધીન થાય છે, કેમકે, એ પ્રવાહ પોતે પ્રભુ છે. ॥ ૐ ॥

પૃ. ૬૮૬મે છેલ્લા પેરેગ્રાફની ત્રીજી પંક્તિમાં " દષ્ટીઓએ " છપાયું છે તેને બદલે " દૃષ્ટાઓએ " એમ વાંચવાનું છે.

પૃ. ૩૬૯ ભવિષ્ય અને શ્રદ્ધા

આ સુન્દર કવિતા પ્રથમ જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. શ્રી કલાપી મહારાજની હસ્તલિખિત ડાયરી બુકમાંથી તે પ્રાપ્ત થઈ છે.

શ્રી કલાપીના જીવનસિદ્ધાન્તની વિચારપ્રણાલિકા સમજવાને આ કવિતા ઘણી જ ઉપયોગી છે.

પચાસ પંક્તિની આ કવિતામાં, પ્રારંભથી ત્રીસ પંક્તિઓ પછી, ચિત્તનું ક્ષણિક *Pessimism* – નૈરાશ્યદર્શન – નિરાશાવાદ એકદમ જ ઉડી જાય છે અને એ વ્યામોહને સ્થાને *Optimism*– શ્રદ્ધાદર્શન – આશાવાદ પરમ રમણીયતાથી સ્થપાય છે.

શ્રી કલાપીની વાણીમાં આ ખાસ લક્ષણ ઘણે પ્રસંગે જોવાય છે. આન્તરના તુમુલ સુરાસુરસંગ્રામ પછી, છેવટે તે શુભદર્શનમાં – તત્ત્વદર્શનમાં જ પ્રેરાય છે.

પૃ. ૩૭૧ હમીરજી ગોહેલ

આ રસપૂર્ણ ખંડકાવ્ય કેટલાક સર્ગોમાં લખાવાનું હતું, પરન્તુ એના ચાર જ સર્ગ લખાયા છે.

આજ પર્યન્ત આ કાવ્યના ત્રણ જ સર્ગો જાણીતા હતા; પરન્તુ, શ્રી કલાપી મહારાજના માનવન્ત પૌત્ર નામદાર લાઠી ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહ્લાદસિંહજીએ જે હસ્તલિખિત દફતરો સંશોધનાર્થે આપવાને સ્નેહપૂર્વક કૃપા કરેલી, તેમાંથી ચોથો સર્ગ પણ પ્રાપ્ત થયો છે અને તેથી નવીન રૂપમાં આ ખંડકાવ્ય પહેલી જ વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. વળી, પ્રથમ સર્ગના મંગલાચરણમાં પણ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલી આરંભની પંક્તિઓ કરતાં આ પ્રતમાંની પંક્તિઓ જુદી અને નવી છે, કેમકે, આ પ્રસંગે હસ્તલિખિત પ્રતમાં પ્રાપ્ત થયેલું મંગલાચરણ તે પ્રમાણે છે, અને પોતાના હસ્તાક્ષરની અસલ છબિ (*Autograph*) આ ગ્રન્થમાં પૃ. ૩૭૩ સામે આપી છે.

આ ખંડકાવ્ય જેટલું લખાયું છે તેટલું પણ એટલું તો રસમય અને પ્રત્યેક પ્રસંગે વર્ણનશૈલીમાં એટલું તો ચિત્તાકર્ષક છે, કે વારંવાર વાંચવા છતાં તે ફરી ફરી વાંચવાનું મન થાય છે. આખું કાવ્ય પૂર્ણ થયું હોત, તો તે કેટલું ભવ્ય થયું હોત એવી વ્યર્થ વિચારણા પણ થઈ જાય છે.

આ કાવ્યની રચનામાં ઈંગ્રેજ કવિ સર વૉલ્ટર સ્કૉટનું ખૂબીદાર અનુસરણ - અનુકરણ છે.

સ્કૉટનું "લેડી ઑફધિ લેક" ("સરોવરની સુન્દરી") એ નામનું છ સર્ગનું વીરરસપ્રધાન ખંડકાવ્ય સુપ્રસિદ્ધ છે - તેને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને આ કાવ્ય લખાયું છે. સ્કૉટની પેઠે શ્રી કલાપીએ પણ છ સર્ગોમાં આ કાવ્ય સમાપ્ત કરવાનું ધાર્યું હોય એ સંભવિત છે.

કાવ્યના પ્રારંભમાં વીણાને સંબોધન કરતાં, જે સુન્દર અને ભાવવાહી વચનો કહ્યાં છે, તે તો સ્કૉટનું ભાષાન્તર જ છે. જુવો:-"લેડી ઑફ ધિ લેક"; કૅન્ટો ફર્સ્ટ:-

"*Harp* of the North! that *mouldering long hast hung*" વગેરે પંક્તિઓ

અને સરખાવો :-

ઓ વીણા ! તું બહુ યુગ થયાં શાન્ત આંહીં દિસે છે;
ટંગાયેલું દિવસ રજની વૃક્ષ સાથે ઝુલે છે.
વગેરે પંક્તિઓ

અને હજી આગળ :-

"O minstrel Harp, still *must thine accents sleep!*
"*Mid rustling leaves and* fountains murmuring,
"*Still must thy sweeter sounds their silence keep*,
"*Nor bid a warrior smile, nor teach a maiden to weep?*"

સરખાવો :—

રે! રે! ત્હારા મધુતર સ્વરો જાગશે ના હજુ શું?
ત્હારા તારો ઝણ ઝણ થશે શુષ્ક પર્ણે હજુ શું?
કો યોદ્ધાના મુખ પર સ્મિતે લાવશે તું નહીં - શું?
કો કન્યાના દુઃખી હૃદયને અર્પશે અશ્રુ ના શું?
વગેરે પંક્તિઓ.

શ્રી કલાપી મહારાજના વંશમાં **હમીરજી ગોહેલ** નામના **એક** મહા પરાક્રમી **વીર** પૂર્વજ થયા છે. તેઓ સોરઠી **સોમનાથ** ઉપર થયેલા મુસલમાની હૂમલા સામેના જંગમાં મહા શૌર્ય દર્શાવીને ભર તરુણાવસ્થામાં **ખપી** ગયેલા અને તેમના એ મહા વીરત્વના સ્મારક નિમિત્તે એમની પ્રતિમા (પાળિયો) હજી પણ પ્રભાસપાટણના સોરઠી સોમનાથના જૂના શિવાલયમાં મોજૂદ છે. (જુવો :- દીવાને સાગર પૃ. ૧૬૮.)

વીર હમીરજી ગોહેલ જે યુદ્ધમાં ખપી ગયા, તે ઇ. સ. ૧૦૨૪ની મહમ્મદ ઘઝનવીની સવારી વખતનું યુદ્ધ હોય એવું આ કાવ્યમાં આવે છે, તે ઇતિહાસ **બરાબર નથી**; કેમકે, **વીર** હમીરજી ગોહેલ મહમ્મદ ઘઝનવીના સમયમાં **નહીં**, પણ અહમદાબાદના સુલતાન મહમ્મદ બેગડાના વખતમાં થયા એવું

રાસમાળામાંના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે, અને એ મહમ્મદ બેગડાએ સોરઠી સોમનાથ ઉપર કરેલા હૂમલા વખતે થયેલા યુદ્ધમાં વીર હમીરજી ગોહેલ ખપી ગયેલા.

તરુણ વીર હમીરજી ગોહેલને વીરત્વ દર્શાવવાનો પ્રસંગ, ભક્તરાજ શ્રી નરસિંહ મહેતાની પેઠે ભાભીના મેણા ઉપરથી જ ઉપજ્યો હતો. સોરઠી સોમનાથ ઉપર મુસલમાની આક્રમણ થયાનું સાંભળીને, વીર હમીરજીથી સ્વાભાવિક રીતે જ બોલાઈ ગયું કે:–

"દેશમાં સાચા ક્ષત્રિયનું બીજ ઓછું થયું છે–નહીં તો આમ તે બને ?"

તુરત જ ભાભીએ મેણું માર્યું કે:–

"પણ તમે તો સાચા ક્ષત્રિય છો ને ? શા માટે તમે ઘરમાં બેસી રહ્યા છો ?!"

વીર હમીરજી તરુણાવસ્થા છતાં–ફૂટતી મૂછનો એ વીર જુવાન આ મેણું સાંખી શકતો નથી, અને તુરત જ ઉઠે છે–બસેંક કામઠીઓ એકદમ એકઠી કરે છે અને એ ન્હાનકડી પણ બલમાં અને પરાક્રમમાં મહાન્ શૂરવીર ટૂકડી યુદ્ધે ચડે છે. આ યુદ્ધની કૂચમાં પહેલો જ મુકામ થાય છે, ત્યાંથી આ અદ્ભુત ખંડકાવ્યનો પ્રારંભ થાય છે.

વીર હમીરજી ગોહેલનું ક્ષત્રિય વીર યોદ્ધા તરીકેનું વર્ણન શ્રી કલાપીની કલમે બહુ જ સુન્દર રીતે કર્યું છે.

વેગડા ભીલની કુમારી સાથે હમીરજીનું અચાનક જ તારા-મૈત્રક થાય છે–સ્નેહસમાધિના દેહાતીત સ્વાનુભવની કોઈ ધન્ય ક્ષણોમાં વેગડા ભીલનો અને તેનો અજબ રીતે ભેટો થાય છે. વેગડો ભીલ હમીરજીને નિમંત્રણ કરે છે. આ દરેકે દરેક વર્ણન એટલું તો ચિત્તાકર્ષક છે કે જેમ જેમ વાંચીએ છીએ તેમ તેમ રસવૃત્તિ અધિકાધિક પોષાતી જાય છે.

ત્રીજા સર્ગમાં, વેગડો ભીલ પોતાની નગરીમાં હમીરજીનું સત્કારપૂર્વક આતિથ્ય કરે છે. આ વર્ણન તો વાચકને મુગ્ધ બનાવે એવું સરસ છે. વચમાં ગઢવીને મુખે મહાભારતમાંનો અભિમન્યુનો પ્રસંગ એવી તો અદ્ભુત કુશલતાથી ગોઠવાયલો છે

કે જાણે તે વાંચતાં **પાંડવોની સભાનું** દૃશ્ય આપણી **સમક્ષ પ્રત્યક્ષ** જ હોય એવું ક્ષણભર લાગી જાય છે.

જેની સાથે, પ્રથમ સર્ગમાં, તારામૈત્રક થાય છે, તે જ વેગડા ભીલની કન્યા સાથે **વીર હમીરજીનાં આ સર્ગમાં** લગ્ન થાય છે.

આ સર્ગમાં પણ છેલ્લી થોડીક પંક્તિઓ ગ્રન્થમાં **નવી** જ ઉમેરેલી છે; કેમકે તે હસ્તલિખિત દફ્તરોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે.

[જુઓ : **અસલ** હસ્તાક્ષરની છબિ : પૃ. ૩૭૩.]

હવે, **ચોથો સર્ગ** જે આ ગ્રન્થપ્રસંગે જ **નવીન** ઉપલબ્ધ થયો છે, તે આવે છે. **સોરઠી સોમનાથના મુસલમાની** આક્રમણ સામે પોતાની ન્હાનકડી ટૂકડી સાથે **વીર** હમીરજી આગળ **પ્રયાણ** કરે છે.

આ ચોથા સર્ગમાં ગઢવીને મુખે **શ્રી કલાપીએ અદ્‌ભુત** કૌશલ્યથી **શક્તિમહિમા** ગવરાવ્યો છે. એમાં જાણે **શ્રી દેવી-ભાગવતનું સંક્ષિપ્તમાં આખું તત્ત્વ** આવી જાય છે. જુવો :- પૃ. ૪૫૮ થી ૪૬૫.

આ દેવીપુરાણ અને **સૂફીઓની નિર્ગુણ બ્રહ્મમૂર્ત્તિ સનમનું તત્ત્વપુરાણ** બન્નેની સુન્દર અને ગૂઢ **અભિન્નતા આ** પંક્તિઓ સમજાવે છે.

આ આખો જ **સર્ગ શ્રી કલાપી** મહારાજના **સંસ્કારી** હૃદયને - એમના **પ્રેમના સિદ્ધાન્તને - એમના સ્વાનુભવની** પૂર્ણતાને ઘણીક રીતે સ્પષ્ટ કરે છે.

શ્રી કલાપીનું દર્શન **સર્વાનુભવરસિક** તેમ જ **સ્વાનુભવ-રસિક લખનાર** તરીકે - બન્ને રીતે આ કાવ્યમાં થઈ શકે છે, એટલું જ નહીં, પણ જેમ જેમ ઊંડા ઉતરીને **શ્રી કલાપીના સાહિત્યને** વધારે ને વધારે ધ્યાનથી જોવામાં આવશે, તેમ તેમ **અભ્યાસીને અવશ્ય** જ **અનુભવથી પ્રતીત** થશે, કે **શ્રી કલાપી** સામાન્ય મનુષ્ય કે **સામાન્ય લખનાર નથી**, પણ **મહાત્મા - મહા** કવિ - *Mystic* છે.

પૃ. ૪૧૬ મે "કલરે છે" એવું છપાયું છે, તે છાપની ભૂલ છે. તેને સ્થાને "કરેલ છે" એવું જોઈયે માટે તે પ્રમાણે સુધારી લેવું.

પૃ. ૪૯૨થી પૃ. ૪૯૭ અંજની ગીતો

એક પછી એક એમ અગિયાર અંજની ગીતો સાથે છે. દરેક ગીત બહુ જ કરુણ (*Pathetic*) છે. મરાઠીમાં "ઓંવીં" નામની છન્દરચના છે, તેને મળતું આ ગીતનું માપ છે. "સરવડાં" અને "ખાંડણાં" નામની રચના પ્રાચીન ભક્તોએ કરેલી છે, તેનું માપ પણ લગભગ આવું જ છે. ગાતી વખતે આ ગીતોમાં અતિશય જ કરુણ રસ અનુભવાય છે.

તીવ્ર અને આર્દ્ર પ્રેરણાથી સભર હોવા ઉપરાન્ત, પૂર્ણ કુશલતા વિના, આવાં હૃદયભેદક – સંગીતક્ષમ કાવ્યનો પ્રાદુર્ભાવ સંભવિત નથી.

પૃ. ૫૫૦ હમારી પિછાન

હમારી પિછાન = We, *Introducing* Ourselves.

"ઈશ્કનો બન્દો" એ ગઝલમાં આપણે જોયું છે કે શ્રી કલાપી પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન જગત્ સમક્ષ ધરે છે અને પ્રેમનું એ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રેમના ખરા અને પૂરા ઉપાસકને ઠેઠ પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડે છે.

આ ગઝલમાં શ્રી કલાપી પોતાની આન્તર સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરે છે. જુવો પહેલી જ બેત :–

હમે જોગી બધા વરવા — વગેરે.

જોગીઓ તો અમે છીએ જ પણ ઘાટ, રૂપ કે સુન્દરતા જેવું જેને કશું જ નથી એવા વરવા – બેડોળ – કદરૂપા જોગીઓ છીએ. શોધકો એટલે ઝીણામાં ઝીણી નઝરે વસ્તુને શોધી કહાડવાને જ મથનાર એવા શોધકો તો અમે છીએ, પણ, કબ્રસ્તાનો અને શ્મશાનોના શોધકો છીએ! જાદૂઈ બંસી તો અમે બજાવીએ છીએ પણ કબ્રમાં અને શ્મશાનમાં રહેનારી ભૂત ભૂતાવળો માટે જ એ બજાવીએ છીએ, કેમકે અમે તો ભૂતોને જ જગાડીએ છીએ અને તેમની જ સાથે ખેલીએ છીએ!

બીજી જ બેતમાં આ જ **અલૌકિક** સ્થિતિને વધારે સ્પષ્ટતાથી અને વધારે સરલતાથી વ્યક્ત કરે છે :-

જહાં જેને કરી મુર્દું, કબરમાં મોકલી દેતી,
વગેરે.

જગત્‌ના જગત્‌પણાએ અર્થાત્ સંસારની એષણા માત્રના સમૂહે જેમને બરતરફ કર્યા છે, દુનિયાનું દુનિયાદારીપણું જેમને મુર્દા મિસાલ - શબવત્ ગણી ચૂક્યું છે એટલે કે જેઓ દુનિયાદારીને ખપના બિલકુલ રહ્યા **નથી** અને જેમનો નિરન્તરનો વસવાટ કબરમાં જ છે - જેઓ **જીવતા છતાં, મરેલા** (*Breathing, of course, but Dead in desires*) છે, **તેઓ જ હમારા ઈશ્કનો જાદૂ** હજમ કરવાને યોગ્ય અધિકારી છે.

આગળ **ત્રીજી** બેતમાં, હજી પણ વિશેષ સરલતાથી એ જ વાત સમજાવે છે કે :-

જહાંથી જે થયું બાતલ, અહીં તે છે થયું શામિલ!
વગેરે.

ખાસ કરીને દુનિયાના દુનિયાદારીપણાએ જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે અર્થાત્ જેઓ ચુસ્ત દુનિયાદારીની ભૌતિક ભૂમિકાના - જગત્‌ના જગત્‌પણાના **અનનુયાયી** છે, **તેઓ** જ અમારા **અનુયાયી** હોવાના **યોગ્ય** અધિકારી છે - બીજાઓ **નહીં**. **દિવ્ય** વિભૂતિની એક ચપટી માત્રથી અમે પૂર્ણ **પરમાનન્દ**માં નિરન્તર **મસ્ત** રહીએ છીએ.

આ પ્રમાણે આ ગઝલ પણ

(૧) ફકીરી હાલ મ્હારો છે
(૨) હમારા રાહ ન્યારા છે!
અને **(૩) ઈશ્કનો બન્દો**

એ ગઝલોના જેવી જ ઊંડા ઉતરીને સમજવા યોગ્ય શિક્ષણીય વસ્તુ છે. પ્રેમના અતિ **ઉન્નત સ્વરૂપાનુભવની** કદર કરવામાં **આ** ગઝલ બહુ જ ઉપયોગી છે.

શ્રી કલાપી પોતે કચી ભૂમિકા ઉપરથી બોલે છે, તે **આ** અને **આવી** વસ્તુ ઉપરથી **અભ્યાસી** ઉકેલી શકે છે.

પૃ. ૫૫૬ પ્રેમથી તું શું ડરે?

ઈશ્વરી પ્રેમનો પ્રવાહ આ કાવ્યમાં પરમ રમણીયતાથી, અતિ સરલતાથી અને ઉન્નત ભાવવાહી પ્રેરણાથી નૈસર્ગિક રીતે જ વહ્યો છે.

કાવ્યનું શરીર ગઝલનું છતાં તેમાં ઉર્દુ શબ્દોનો અભાવ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહેલું ગૂઢ જ્ઞાન કેવળ પ્રેમરૂપ જ છે- પ્રેમનું જ સત્ત્વ છે – Duty is Beauty- "કર્મ કરવામાં જ ત્હારો અધિકાર છે – કર્મ કરવું એ જ શરીરીનો ધર્મ છે – શરીરીનું લક્ષણ છે. પરિણામનો વિચાર કરવો એ તેનું કાર્ય જ નથી; પણ સનાતન વિશ્વનિયંત્રણનું જ નિરન્તરનું કાર્ય છે. પ્રેમનું આ જ દિવ્યાનુભવસ્વરૂપ આ કાવ્યમાં પ્રબોધવામાં આવે છે. પરમાત્મા અસીમ પ્રેમસ્વરૂપ છે, માટે તેના સાક્ષાત્કાર માટે મુમુક્ષુએ પણ પ્રેમરૂપ અનુભવવું જોઈયે. પ્રેમ એટલે સ્વાર્પણ = ફલાનુસંધાન રહિત. સ્વભાવતઃ એટલે પોતાના પ્રેમ વડે જ કરાયલું કર્મ ધર્મરૂપ છે. કર્મ કરાયલું, છતાં તે અકર્મ છે. પ્રેમીનો આ નિરન્તરનો જ જ્ઞાનાનુભવ હોય છે.

ગુજરાતી વાચનમાળામાં દાખલ કરીને, દેશની ભાવિપ્રજાને, બેલાશક, શિખવવા યોગ્ય વસ્તુ છે. અસ્તુ.

પૃ. ૫૫૮ ભાવના અને વિશ્વ

આ કાવ્ય અભ્યાસીને બહુ જ ધ્યાનથી મનન કરવા યોગ્ય છે; કેમકે, એમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મની તત્ત્વવિચારણા છે.

રસનું અભિજ્ઞાન, રસની કદર અને રસરૂપાનુભવ થવામાં રહેલાં ભૌતિક આવરણો, આ બધું આ કાવ્યમાં જોવાય છે.

—————

પૃ. ૫૬૯ શિકારીને

આ કાવ્ય એટલું તો **પ્રકાશમય** છે, કે તેને વારંવાર વાંચતાં, તેમાંની દરેક પંક્તિ શ્રુતિની ઋચા જેવી અને દરેક શબ્દ જાણે **મંત્ર** જેવો જ પ્રતીત થાય છે.

દયા, પ્રેમ, ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ, સત્ય એ સર્વનું તત્ત્વ જુદું જુદું **નથી**; પણ **એક** જ છે અને **તે** એ કે મનુષ્યે "**સન્ત**" **થઈને** જીવવું — આ કાવ્ય મનુષ્યને સન્ત થવાનું જ શિખવે છે. ગુજરાતી વાચનમાળામાં **ખાસ** દાખલ થવાને **યોગ્ય** કવિતા છે.

પૃ. ૫૭૫ હમારી સ્થિતિ – હમારૂં કિસ્મત
પૃ. ૫૭૭ પ્રિયાને પ્રાર્થના – સન્નિપાત

પોતાની હસ્તાલખિત નોટબુકમાં આ પ્રમાણે **મથાળાં** હોવાથી, તે પ્રમાણે રાખ્યાં છે.

પૃ. ૫૮૧મે ઉપાન્તિમ પંક્તિમાં છાપતી વખ્તે પ્રે ઉડી ગયો છે તે સુધારીને,

"બધાં પ્રેમી અશ્રુ પ્રભુ ઉપર બેઠો ગણી રહ્યો,"

એ પ્રમાણે વાંચવાનું છે.

પૃ. ૫૮૪ જીવનહાનિ – ચોવીશ વર્ષ

પોતાની હસ્તલિખિત નોટબુકમાં, આ કાવ્યનું ૩પર પ્રમાણે મથાળું છે.

આખી કવિતા **પ્રભુભક્તિથી** ભરેલી છે – તેમાં **ભક્તની નમ્રતા**, ભક્તની **હૃદયવિશુદ્ધિ** અને તે ઉપરાન્ત, **પોતાના ભૌતિક** દેહના **અવસાનની ભવિષ્યવાણી** સૂચવનારાં પણ વચનો છે :–

બાલ્યા ગઈ જ , ગત યૌવન છે થયું , ને
મૃત્યુ તણા ય પડઘા શ્રવણે સુણાતા .

આ ભવિષ્યવાણી પછી , બરાબર બે વર્ષે પોતે ભૌતિક શરીર છોડી દે છે .

" સૂઈ ઉભા રહી પ્રકાશની રાહ જોવી ,
" તેમાં ય એ જ હરિની બજતી જ સેવા ."

સરખાવો અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનની આ પંક્તિઓ :–

'*They also serve who only stand and wait.*'
(*Milton, on His Blindness.*)

અંગ્રેજ મહાકવિ મિલ્ટનના વિચારોની અસર પણ **શ્રી કલાપી**ના આન્તર ઉપર થોડી થયેલી નથી. **મિલ્ટનની ધર્મવૃત્તિની છાપ શ્રી કલાપી**ની માનસિક સૃષ્ટિ ઉપર થયેલી હોય , એવું તેઓ શ્રીની બીજી પણ કેટલીક કવિતા ઉપરથી દેખાય છે . જુવો મિલ્ટનનું આ કાવ્યનું મથાળું :– *On His Being Arrived at the Age of Twenty – Three* અને – " ત્રેવીશ વર્ષ મહીં સ્વપ્ન અનેક વીત્યાં " એ " જન્મદિવસ "ની મશહૂર કવિતાની પહેલી જ લીટી .

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં જેમ મહાકવિ કાલિદાસ કરતાં પણ ભવભૂતિ , રસની દૃષ્ટિએ અધિકતર છે , તેમ અંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ ધર્મની દૃષ્ટિએ મહાકવિ શેક્સપીઅર કરતાં પણ મિલ્ટન ચઢિયાતો છે , એ સુમુક્ષુ અભ્યાસીને વિદિત છે .

अणुभ्यश्चमहद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः ।
सर्वतः सारमादद्यात् पुष्पेभ्य इव षट्पदः ॥

નીતિશાસ્ત્રના આ વચનાનુસાર , પોતે ભ્રમરવત્ જ્યાં જ્યાં સાર વસ્તુ – તત્ત્વ વસ્તુ – સત્ત્વ વસ્તુ – જોઈ ત્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ કરી છે , અને ત્યાં ત્યાંથી પ્રેરણાનું સ્ફુરણ અને સ્ફોટન કર્યું છે.

' કલાપી ' ઉપનામ રાખતા પૂર્વે , પોતે ' ભ્રમર ' એવું ઉપનામ પણ થોડો કાળ ધારણ કર્યું હતું , અને , આ ગ્રન્થના આમુખમાં પૃ . ૧૩મે છાપેલી પ્રસ્તાવના પણ પોતાના કાવ્યસંગ્રહ – " ગુંજારવ " માટે જ લખેલી હતી .

પૃ. ૬૩૦મે શબ્દકોષમાં , માઘનું રચેલું નૈષધકાવ્ય છાપ્યું છે ત્યાં શિશુપાલવધ જોઈએ , માટે તે પ્રમાણે સુધારી લેવું .

પૃ. ૫૯૮ ન્હાસી જતી મૃગીને ઘવાયલો મૃગ

આ કાવ્ય અતિશય કરુણ છે – વસ્તુ બહુ જ ચિત્તદ્રાવક છે. ઇતિહાસને છોડી દઈને, કાવ્યના પ્રાણને જ તત્ત્વતઃ જોઈશું :–

મૃગ = पुरुष – જીવાત્મા.
મૃગી = प्रकृति – माया.

આ પ્રમાણે જોતાં, કાવ્યનો ગૂઢ તત્ત્વાર્થ – રહસ્યાર્થ સરલતાથી ઉકેલાશે.

ઘવાયલા મૃગને છોડી દઈને, ભાગી જનારી અને તેના વારંવારના આર્ત્ત પુકાર છતાં, તેને ન ગણકારનારી મૃગી, અલબત્ત, **સ્વસ્નેહી છે – વિલાસી છે અને તેથી ખરા સ્નેહની સ્નેહી નથી જ – તે સાચી પ્રેમી નથી જ.**

બિચારા મૃગનો પ્રેમી પ્રાણાત્મા પુકારી ઉઠે છે કે :–

"વ્હાલી! છતાં એ સહુ સ્નેહ કાચા,
"સૌન્દર્ય જો ભવ્ય બની શકે ના."

માત્ર બાહ્યાંગની જ સુન્દરતા અને તેના જ વિલાસની, તેના જ ઉપભોગની કદર કે રુચિ હોવી એ કંઈ સુન્દરતાનું પૂરું કે **ખરું** સ્વરૂપ **નથી** કે તેની **ખરી** કે પૂરી કલ્પના **નથી**. **સુન્દરતાની** આ લઘુતા ભરેલી કલ્પના કરતાં **ખરી** અને **પૂરી સુન્દરતા** કેવળ જ **ભિન્ન** છે.

શ્રી કલાપીએ જ કહેલું છે :–

સૌન્દર્યો પામતા પ્હેલાં, સૌન્દર્ય બનવું પડે. –

(પૃ. ૫૭૦; **શિકારીને**.)

બાહ્ય સુન્દરતાનો સ્નેહ તો મનુષ્યમાં રહેલા **ચેતનતત્ત્વની** ઓછી કદર કરવાને લીધે ઉપજેલા "કાર્પણ્ય"નું જ પરિણામ છે. **સૌન્દર્યની ભવ્યતા તો** તેના **ખરા** અને **પૂરા સ્વરૂપમાં** છે એટલે **કેવળ નગ્ન સુન્દરતા** – *Naked Beauty* – *Beauty in Its Own Form* – **નિર્ગુણ – નિરંજન** પ્રેમતત્ત્વના **દેહાતીત સ્વાનુભવમાં છે. સૌન્દર્યનું એ જ ભવ્ય રૂપ છે.**

મૃત્યુ પામતો મૃગ બેવફા મૃગીને કહે છે :–

એ શું બધી દેહ તણી જ માયા ?
આત્મા પરે પ્રેમની શું ન છાયા ?
માની હતી પ્રીતિ વિશાલ કાયા ,
તહીં ય આવી લઘુતા ભરેલ શી ? !

દેહની જ માયા , એ તો પ્રેમ નથી , પણ , વિલાસ છે – દેહ દ્વારા , પણ સ્નેહ તો આત્માનો જ – દેહનો નહીં ; દેહ છતાં પણ , દેહ પ્રતિ સ્નેહ નહીં , પરન્તુ આત્માને જ લક્ષ્ય કરીને , દેહ અને દુનિયા ઉભયથી અતીત પ્રેમ તે જ શાન્ત પ્રેમ – તે જ દિવ્ય પ્રેમ .

આવા ઈશ્વરી સ્નેહ માટે દેહ એ સાધન , પણ , સાધ્ય નહીં જ . આ ખાસ મહત્ત્વની અને મુખ્ય મુદ્દાની વાત છે . એ ઊંડી અને ગુહ્ય વાત ન સમજવાને લીધે જ , પ્રેમના નામથી મનુષ્ય ગમે તેવી રીતે મોહ પામે છે અને ભયંકર ભૂલો કરે છે . આવું ન થાય , તે માટે સ્નેહી મૃગ બરાબર જ સૂચવે છે :–

વિલાસ જે સ્નેહ તણું જ અંગ ,
તે આ કરે સ્નેહ તણો જ ભંગ !
વિલાસ તો છેક પતંગરંગ !
પ્રિયે ! તહીં સ્નેહ ઘટે મિલાવવો .

ઈશ્વરી સ્નેહનું એટલે અણલિંગી આત્માનુભવનું – નિર્ગુણ બ્રહ્મદર્શનનું – પૂર્ણ અદ્વૈત પ્રેમતત્ત્વનું જ લક્ષ્યબિન્દુ રાખીને આત્માનો આત્મા પ્રતિ સ્નેહ તે દિવ્ય પ્રેમ છે ; વિલાસ , ઉપભોગ , સુખ એ સર્વ તેનાં છેક જ ગૌણ ઉપાંગો છે – તે સાધનો છે – સાધ્ય નથી જ – તેને બદલે જ્યારે વિલાસને – ઉપભોગને વા સુખને જ પ્રેમમાં પ્રધાન ગણવામાં આવે , ત્યારે તો આખું જીવન જ કેવળ વિપર્યય ભરેલું અને હાનિકારક જ નીવડે , જ્યાં આવું જ થાય , ત્યાં તો – બીજી રીતે બોલીએ તો જાણે – ઈશ્વરી પ્રેમનું ખૂન થયા જેવું જ થાય , કેમકે , બાહ્ય ઘાટને – મૂર્ત્તિને – દેહને – સાધનને બદલે , સાધ્ય જ માનવામાં પરમાત્માના નિર્ગુણ નિરંજન પ્રેમસ્વરૂપના સ્વાનુભવનો જાણે હેતુપૂર્વક જ જીવાત્મા ઈન્કાર કરે છે અને તેને સ્થાને બાહ્ય ઘાટ , ગુણ , જે માત્ર સાધન જ છે તેને અણઘટતું મહત્ત્વ [*Undue predominance*) આપે છે અને તે પણ આત્માના તાત્ત્વિક વા સાત્ત્વિક સ્નેહની ઉપેક્ષા કરીને ! આ તો એક પ્રકારની ' નાસ્તિકતા ' પણ કહેવાય અને જગતમાં આવું થાય છે , તેથી જ કેટલાક નીતિવેત્તાઓ (*Moralists*)ને પ્રેમની વિરુદ્ધ બહુ સખ્ત રીતે બોલવાના પ્રસંગો આવે છે .

"પ્રકૃતિ" અથવા "માયા"નો સ્વભાવ દર્શાવનારી નીચેની મહત્ત્વની પંક્તિઓ પણ આ કાવ્યમાં અભ્યાસીનું ધ્યાન ખેંચે છે :–

ન ચાહવું પુરુષથી બને ના,
સ્ત્રી – જાતિથી સ્નેહ કશો મળે ના.

પ્રેમમાં જ્યારે ઘાટને, ગુણને કે બાહ્ય પરિસ્થિતિને **ન જોઇતું** મહત્ત્વ અપાય છે, ત્યારે **યોગની મહત્તા** ભૂલીને જીવાત્મા ભોગની કે રોગની જાળમાં **જાણી જોઇને જ** સપડાય છે એમ માનવું અવાસ્તવિક નથી. પ્રેમના એટલે ભક્તિના – **સર્વશક્તિમાન્ ઈશ્વરી સ્નેહ**ના **શુદ્ધ, અનાદિ, અનન્ત** અને **બ્રહ્માનન્દરૂપ** નિરંજન નિરાકારના **પ્રત્યક્ષ** અનુભવને અવગણીને, જીવાત્મા જ્યારે આધિભૌતિકને જ વળગે છે – વળગી રહે છે, ત્યારે તે **સાચી શાન્તિ** કે **મુક્તિ**ના **સ્વાનુભવ કરતાં**, બાહ્ય વિલાસને – ક્ષણિક ઉપભોગને અને અલ્પકાલિક સ્થૂલ જીવનને જ **વધારે ભજે** છે એ સ્પષ્ટ છે.

આવો સ્નેહ તે **ઈશ્વરી સ્નેહ નથી જ**, એ તો "કાચો સ્નેહ" છે – "**માયા**" છે.

અને, આટલા વિસ્તૃત વિવેચન પછી, એ તો **સહજ જ સમજાય** છે કે :– "કાચો સ્નેહ" એ જ **માયા** છે; 'કાચો સ્નેહ', 'ખોટો સ્નેહ', 'તદપેક્ષક' (*Relative*) સ્નેહ – 'બાહ્ય સ્નેહ' એ '**માયા**' છે.

એથી કેવળ ઉલટું, **પાકો** એટલે **પરિપૂર્ણ** પ્રેમ – **સનાતન પ્રેમ – નિરપેક્ષ** (*Impersonal*) **પ્રેમ** તો **અનાદિ** છે, **અનન્ત** છે અને **તે ત્રિકાલાબાધિત સત્** છે. **આ જ પ્રેમનું** નામ **અદ્વૈત બ્રહ્મ** છે; અને તેને **પોતામાં અનાદિ, અનન્ત રૂપે અનુભવતાં**, રાજર્ષિ **કલાપી** કહે છે કે :–

"સત્ય અનાદિ અનન્ત છે અને તેથી આશા છે, અને તેથી જ, સત્યની સાર્ફત જ આપણે અસત્યને જોઇ શકીએ છીએ. સત્યનો અભાવ ક્યાં એ છે જ નહિ."

"ક્રિશ્ચિયન દયા	**વેદાન્ત ન્યાય**
"દયાન્યાય	**ન્યાયદયા."**

(**શ્રીકલાપી**ની ડાયરીમાંથી.) (ઇ. સ. ૧૮૯૯ – ૧૯૦૦.)

આ પૂર્ણ પ્રેમબ્રહ્મ, જેનું નિત્ય નિરન્તર સ્તવન, तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ એવાં ઋગ્વેદનાં – જ્યોતિર્ગ્ય વચનોમાં, ઋષિઓને મુખે, સાવિત્રી દ્વારા થઈ જ રહ્યું છે, તેના પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવ માટે શ્રી કલાપીનાં વચનો કેટલાં ઉપયોગી અને કેવાં શિક્ષણીય છે !

આ વચનોમાં પણ કેવી વિલક્ષણ બ્રહ્મશિક્ષા છે :–

"If you ride a *horse*, *sit close* and *tight* –
"If you ride a *man*, *sit easy* and *light* –
"If you ride the *sense*, *sit light* and *tight* –
"To *know* the *Brahma* or *Divine Light*."

[From *Shree Kalapee's Pocket Book*. 1899 – 1900.]

અર્થાત્ :–

"ઘોડા ઉપર સવારી કરવા માટે –
"બરાબર જકડીને અને મક્કમ બેસો –
"માણસ ઉપર સવારી કરવા માટે –
"સરલ અને હળવા થઈને બેસો –
"બુદ્ધિ ઉપર સવારી કરવા માટે –
"હળવા અને મક્કમ થઈને બેસો –
"બ્રહ્મ અથવા દિવ્ય જ્યોતિના અનુભવ માટે."

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.) (ઇ. સ. ૧૮૯૯ – ૧૯૦૦).

* * * *

ઈશ્વર પદાર્થોનો સંગ ત્યાગતો નથી, પણ, પદાર્થો ઈશ્વરનો સમાગમ ત્યાગે છે.

જે પ્રભુ પાસેથી આવે છે, તે પ્રભુ પાસે જાય છે. પ્રેમ, પ્રભુ કરતાં કોઇક બાબતમાં વધારે ઉંચો છે.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પૃ. ૬૦૩ તું વિણ – મેઘલ વાજસુર !

સોરઠા અથવા કાઠીયાવાડી "દૂહા" માં લખાયલું આ કાવ્ય દરબાર શ્રી વાજસુરવાળાને સંબોધીને લખાયલું છે. પોતા પાસેનું શ્રી કલાપીનું સાહિત્ય પ્રેમથી સાચવી રાખવા માટે, તેમ જ આ પ્રસિદ્ધિમાં સ્નેહથી આપવા માટે, આ ટીકાકાર તેમ જ વાંચનાર પ્રતિ પણ તેઓ શ્રીનો ઘણો જ ઉપકાર થયો છે.

પૃ. ૬૦૭ પ્રભુ – અનાલાપી ગાન

સ્વહસ્તલિખિત ડાયરીમાં મથાળું આ પ્રમાણે છે.

જર્મન મહા કવિ ગેટે (Goethe)નું ફૉસ્ટ નામનું – આધિદૈવિક પાત્રોનું એક સુન્દર નાટક છે – તેમાં ગ્રન્થની નાયિકા માર્ગરેટ પોતાના પ્રિયતમ ફૉસ્ટને પૂછે છે કે :–

"પરમેશ્વરમાં તું માને છે?"

તેના ઉત્તરમાં ફૉસ્ટ જે વચનો ઉચ્ચારે છે, તેનો આ અનુવાદ છે. અસલ જર્મન ઉપરથી, ઇંગ્લિશમાં આવેલાં, મહા કવિ ગેટેનાં વચનો આ પ્રમાણે છે :–

Faust :– My darling, who shall dare
"I believe in God!" to say?
Ask priest or sage the answer to declare,
And it will seem a mocking play,
A sarcasm on the asker.

Margaret :–
Then thou believest not!

Faust :–
Hear me not falsely, sweetest countenance!
Who dares express *Him*?
And who profess *Him*,
Saying: "*I believe in Him!*"
Who, *feeling*, *seeing*,
Deny His being,
Saying: "*I believe Him not!*"

The *All-enfolding*,
The *All-upholding*,
Fold and *upholds he not*
Thee, me, Himself?
Arches not there the sky above us?
Lies not beneath us, firm, the earth?
And rise not, on us shining,
Friendly, the *everlasting stars?*
Look I not, eye to eye, on thee,
And feel'st not, thronging
To head and heart, the force,
Still *weaving its eternal secret,*
Invisible, visible, around thy life?
Vast as it is, fill with that force thy heart,
And *when thou in the feeling wholly blessed art,*
Call it, then, what thou wilt, –
Call it Bliss! Heart! Love! God!
I have no name to give it!
Feeling is all in all:
The name is sound and smoke,
Obscuring Heaven's clear glow!

* * * *

The same thing, in all places,
All hearts that beat beneath the heavenly day
Each in its language – say;
Then why not I, in mine, as well?

(*Faust, Martha's Garden, Scene XVI.*)

આ કાવ્ય દ્વારા શ્રી કલાપી તથા ગેટે બન્ને મહા લેખકોની પ્રભુ સંબન્ધી વિચારણાનું તથા તેમના આન્તરનું દર્શન થાય છે.

કાવ્યનું ખાસ મનન અને અભ્યાસ કરવાથી તેમાં ઓતપ્રોત રહેલો શ્રદ્ધાનો, ભક્તિનો અને પ્રજ્ઞાનનો અસ્ખલિત પ્રવાહ સ્પષ્ટ થાય છે.

રાજર્ષિ કલાપી કહે છે :-

I have seen the *human nature* in all its forms, it is everywhere the same, but the *wilder* it is, the *more virtuous*. (From *Shree Kalapee's Diary* – 99 – 1900.)

(મનુષ્યસ્વભાવને તેનાં બધાં યે રૂપોમાં મ્હેં જોયો છે, સર્વત્ર તે તેનો તે જ છે, પણ, જેટલો તે વધારે જંગલી – વધારે અસંસ્કારી – વધારે અકૃત્રિમ, તેટલો તે વધારે સદ્‌ગુણી.)

(श्री कलापीनी ડાયરીમાંથી).

I find the *Omnipresence* and the *Almightiness* in the *reaction of every atom in Nature*.

(કુદરતમાં, પ્રત્યેક અણુની પ્રતિગતિમાં સર્વવ્યાપકતા અને સર્વશક્તિમત્તા મ્હને જણાય છે.) (श्री कलापीनी ડાયરીમાંથી.)

* * * *

There is an inter-dependance of *intellect* and *morals*. The heart has its arguments, with which the understanding is not acquainted. *As much* love, *so much* mind.

(From Shree Kalapee's Pocket Book; 1899–1900.)

બુદ્ધિની અને નીતિની વચ્ચે આન્તર વિશ્વાસ અથવા આન્તર આધાર હોય છે. હૃદયને તેની એવી દલીલો હોય છે, કે સમજણ તેને ઓળખતી જ નથી.

જેટલી પ્રીતિ, તેટલું મન.

(श्री कलापीनी ડાયરીમાંથી. ઇ. સ. ૧૮૯૯–૧૯૦૦.)

પૃ. ૬૦૯ ખતા નહીં જાતી

ફારસી શૈલીમાં સૂફી મહાત્માઓની ઢબથી શ્રી કલાપી પરમાત્માની ભક્તિનું – અલ્લાહના ઇશ્કનું – તેની દિલ્લગીનું આબાદ ગાણું ગાય છે.

બાહ્ય શરીરમાં જેમ આ ગાણું ગઝલનું છે, તેમ તેમાંની વિચારપ્રણાલિકા પણ રૂમી, હાફેઝ, ઓમર ખય્યામ વગેરે મશહૂર સૂફી સન્તપુરુષોની ફારસી વાણીને સમરૂપ છે.

પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ આ આખી ગઝલમાં દેખાઈ આવે છે, અને, ખૂબ જ્ઞાન લાદેલા મગઝની ઘણી જ અક્કલહુશિયારી કરતાં, પાક દિલની સફાઈ અને વફાઈ જ માલેકની મ્હોબતમાં તો, અલબત્ત, વધારે ચઢિયાતાં છે. શ્રી કલાપી કહે છે :–

દરેક માણસ, પોતાનો પડોસી પોતાને છેતરતો તો નથી – એવી સંભાળ રાખે છે, પણ એક સમય એવો પણ આવે છે, જ્યારે તે પોતે પોતાના પડોસીને છેતરતો તો નથી – એવી સંભાળ રાખવા લાગે છે અને ત્યારથી તે કદી છેતરાતો નથી અને સર્વ ઠીક થઈ જાય છે. ત્યારથી તેનું રગસીઉં ગાડું સૂર્યનો રથ બની જાય છે.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

* * * *

દુનિયાની લુચ્ચાઇ સમજનાર દેવ નથી, પણ, લુચ્ચાની લુચ્ચાઇમાં પણ ભલાઈ જોઈને જે છેતરાય છે, તે દેવ છે.

(શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પૃ. ૬૧૦ સાકીને ઠપકો

ઉપરની ગઝલની પેઠે, આ પણ એવી જ રીતે ફારસી સાહિત્યમાં મશહૂર સૂફી સન્તમહાત્માઓની વિચારપ્રણાલિકાને અનુસરીને લખાયલી શુદ્ધ પ્રેમભક્તિની મસ્ત ગઝલ છે.

સાકી = પ્રેમનો પ્યાલો પાનાર – મુર્શિદ – ગુરુ – *The Guide*.

"પ્રેમભક્તિ"ની તખલ્લુસથી સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર કવિવર રા. રા. ન્હાનાલાલ શ્રી 'કલાપીના વિરહ'ના ઉપોદ્‌ઘાતમાં લખે છે કે :–

"રાજવી કવિ કલાપીનું ચિરંજીવ નામ ગુજરાતી સાહિત્યના કોઈ અભ્યાસીથી અજાણ્યું નથી. સંસ્થાન લાઠીના સ્વ. ઠાકોર સાહેબ શ્રી સુરસિંહજી, પ્રભાતના શુક્રની પેઠે, થોડું આયુષ્ય ભોગવી, ભરયૌવનમાં જ વિદેહ થયા, પણ પોતાના એ તખલ્લુસને ગુર્જર ગિરાના અંગમાં જ ગૂંથી દઈ એ વાણી:જેટલું આયુષ્ય અર્પી ગયા છે."

* * * *

"ગુર્જર સાહિત્યની રસવાટિકામાં એમની એ એક રસદેરી છે, અને એ દેરીમાંના એ રસદેવ છે, અને એ દેવ ને એ દેવની દેરી ઉભય પોતાનાં તેજોબળ ને પ્રતાપપ્રતિભાથી સુપ્રખ્યાત છે."

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે, કે કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ પણ રાજર્ષિ કલાપીની થોડી છતાં સાચી કદર બે દસકા પૂર્વે કરી ચૂક્યા છે.

પૃ. ૬૧૩થી ૬૧૬ **સનમને**

સનમની યારી

સનમની શોધ

શ્રી કલાપી મહારાજ આ ત્રણે ગઝલોમાં, ફારસી શૈલીની પ્રણાલિકાનુસાર પૂર્ણ પ્રેમભક્તિની ગૂઢ ભાષામાં સૂફી તત્ત્વજ્ઞાનને આબાદમાં આબાદ રીતે રજૂ કરે છે. એમાં ભવ્યતા છે, દિવ્યતા છે, અપૂર્વતા છે.

સનમ એટલે કોઈ વ્યક્તિ નહીં, ઘાટ, ગુણ કે મૂર્ત્તિ જેવું કશું જ લક્ષ્ય નહીં – સનમ એટલે સુન્દરમાં સુન્દર બ્રહ્મમૂર્ત્તિ (*Beau Ideal*). જુવો "શ્રી કલાપીની પત્રધારા", પૃ. ૩૮૯; (રા. રા. આનન્દરાયને પત્ર ૨૨, તા. ૧૦-૪-૧૯૦૦.)

શ્રી કલાપી કહે છે:–

"હું એક કંગાળની માફક લથડતો ચાલતો હતો, તે મ્હારી ચાલ છોડી દઈને, એક ઉડતા વિમાનમાં બેસી ગયો – જ્યાં મ્હારો આનન્દ, ગયેલું અને આવવાનું સ્થાન તપાસી ડરવામાં અને હિમ્મત ધરવામાં ન રહ્યો, પણ તે ન્હાની વાતો મ્હારી ગતિના જ આનન્દમાં ડૂબી ગઈ. હવે, હું જેને 'કુદરત' કહેતો, તેને 'પરમાત્મા' કહીશ:

"નસીબ – એ કાંઈ જ નથી; એવી બીનાઓ છે, જ્યાં હજી આપણા વિચારો પ્હોંચી, તેનાં મૂલ કારણો શોધી શકેલ નથી.

"શિક્ષા બધે છે અને સરખી છે – માત્ર ફેરફાર – તેજીને ટકોરો અને ગદ્ધાને ડાંગનો છે." (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પરમાત્મા, પુરુષાર્થ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં, માનવીને શિક્ષાઓથી લાવી મૂકે છે. (શ્રી કલાપીની ડાયરીમાંથી.)

પૃ. ૬૧૭ સનમને સવાલ

શ્રી કલાપીની પોતાની હસ્તલિખિત આ ગઝલ ઇ. સ. ૧૯૦૯માં સ્વ. કાન્તે આ લખનારને રૂબરૂમાં આપેલી અને તે "બુદ્ધિપ્રકાશ"માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ સંગ્રહનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં, તેને ક્રમશઃ સ્થાન આપ્યું છે.

પૃ. ૬૧૭ સ્વર્ગગીત

ઈશ્વરી સ્નેહનું આ દિવ્ય ગીત મૂલમાં તો પ્રેમના અવતાર ઈસુએ બાઇબલમાં કહેલાં વચનો ઉપરથી રચાયું છે. મૅથ્યુ જેવા સાક્ષીની સાથે ઈસુ જેવા સન્તને જોઇને, તેનો ખુલાસો પૂછવામાં આવેલો, ત્યારે ઈસુએ ઉત્તરમાં આ વચનો ઉચ્ચારેલાં.

પૃ. ૬૧૮ નવો સૈકો

પોતાના દેહાવસાન પૂર્વે થોડા જ માસ પહેલાં, આ કાવ્ય લખાયલું છે. નવો સૈકો એટલે ૧૮૯૯ પછી ૧૯૦૦.

ધર્મતત્ત્વના સ્વાનુભવમાં રાજર્ષિ કલાપી અનન્તાદ્વૈતને સ્વીકારે છે. જુઓ આ કાવ્યમાં આ પંક્તિઓ :–

આત્મા અધિપતિ મધુપ અનન્તતાનો,
આત્મા અમીઝરણના રસનો વિહારી;
આત્મા ગણે જ નહિ તે યુગને – ક્ષણોને,
ક્યાં દેશકાલ ? સઘળે જ વસન્ત જામી.

આત્માના ભરપૂરપણામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જ વાણીમાં આવિર્ભાવ પામેલો આ પ્રવાહ બ્રહ્મજ્ઞાનથી ઉભરાતો છે, અને એમ શતવર્ષના એક યુગને અન્તે, આ વિશ્વને આપવામાં આવેલા મહાત્માના હૃદયના પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સપ્રેમ આશીર્વાદ છે.

પૃ. ૬૨૦ શરાબનો ઈન્કાર

શ્રી કલાપીએ પોતે જ લખેલી ટીકા સાથે આ ગઝલ પોતાની નોટબુકમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે પ્રમાણે જ ક્રમશઃ પ્રસિદ્ધ કરી છે. શ્રી કલાપીની વિચારપદ્ધતિ કેવા પ્રકારની છે, તે આ ટીકા ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પૃ. ૬૨૨ આપની યાદી

રાજર્ષિ કલાપી મહારાજના કાવ્યસંગ્રહની – આ ગ્રન્થની આ છેલ્લી જ કવિતા – છેલ્લી જ ગઝલ છે. એમાં શ્રદ્ધા છે, ભક્તિ છે, યોગ છે, જ્ઞાન છે, અને પરમાત્માનો સ્વાનુભવ છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ, આ અપૂર્વ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર કેવી સુન્દર અને યથાયોગ્ય રીતે થાય છે! એક પરમાત્માની જ યાદી!

"બસ! એ જ યાદી આપની!"

આ પ્રમાણે, નિત્યાભિયુક્ત પરમાત્મસ્મરણ, એ જ આ ગ્રન્થનું તત્ત્વ છે, એમ આ સ્વાભાવિક ઉપસંહારમાંથી આપોઆપ જ સમજાઈ જાય છે અને આ "આપની યાદી" વારંવાર ગાવાનું, વારંવાર વિચારવાનું અને મનન કરવાનું અભ્યાસીને મન થાય છે.

(૧) "ફકીરી હાલ", (૨) "હમારા રાહ" (૩) "હમારી પિછાન" (૪) "ઈશ્કનો બન્દો", અને (૫) "આપની યાદી" આ પાંચ ગઝલો આ ગ્રન્થમાં ખાસ મહત્ત્વની છે.

ગ્રન્થના સ્વાભાવિક ઉપસંહારની સાથે જ આ માર્ગદર્શિકા ટીકાનો પણ હવે ઉપસંહાર કરીશું.

ઉપસંહાર

રાજર્ષિ કલાપીની પ્રેમભક્તિ, તેની કલા, તેનું તત્ત્વજ્ઞાન અને તે સર્વનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો અને લક્ષણો આપણે જોયાં છે.

તેના આન્તર જીવનનો બ્રાહ્મી પ્રવાહ જો પિછાની શકાય, તો તેનો પરમાત્મા સાથેનો સંબન્ધ, તેનો પ્રકાર, તેનું પ્રમાણ અને તેની મીમાંસા સુદ્ધાં સમજાય.

આ અખિલ વિશ્વને 'જીવન' અર્પનાર ભગવાન્ સવિતામાં જેમ ઉષ્મા અને જ્યોતિ ઉભય તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને ઓતપ્રોત રહે છે, તેમ શ્રી કલાપીમાં પણ પ્રેમની ઉષ્મા અને પ્રજ્ઞાનનું જ્યોતિ એ બન્ને મહત્તત્ત્વો અભેદરૂપે પ્રસ્થિતિ કરીને ઓતપ્રોત રહેલાં છે.

તત્ત્વદૃષ્ટિએ જ જોનાર મુમુક્ષુને સમજાશે, કે પરમાત્માને મુકામે પહોંચવાના માર્ગમાં, રાજર્ષિ કલાપીની વાણી અપૂર્વ પ્રકારની એક બ્રહ્મનિસરણી છે - અલબત્ત - કેવળ યોગ્ય અધિકારી માટે જ.

એક મુદ્દાની વાત પણ અવશ્ય વિચાર કરવા યોગ્ય છે: શ્રી કલાપીના સિદ્ધાન્તનું અને જીવનનું હાર્દ પ્રેમ છે, પરન્તુ, પ્રેમ અને જ્ઞાન એવાં કોઇ બે જુદાં જુદાં પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાની કલ્પના કરીને, અભ્યાસીએ ભ્રમ ઉભો કરવાની કશી જરૂર નથી; કેમકે, પ્રેમ અને જ્ઞાન, એક જ તત્ત્વ છતાં, માત્ર અવસ્થાન્તર ભેદે કરીને જ તેનાં બે જુદાં જુદાં નામ છે.

તેવી જ રીતે, પ્રેમ અને વૈરાગ્ય પણ બે જુદી જુદી વસ્તુ નથી; પણ, એક જ અનુભવનાં બે જુદાં જુદાં માત્ર નામ જ છે.

પ્રેમને જ ગાનાર દયારામ પ્રેમના અથવા ભક્તિના જે રસને પરમતત્ત્વ માને છે અને ભજે છે, તેને જ – તે જ રસને – તે જ પ્રેમને – સંપૂર્ણ વેદાન્તજ્ઞાની બ્રહ્મવેત્તા અખાજી પણ માને છે અને ભજે છે; કેમકે, જેમ બ્રહ્મ એક જ છે, આત્મા એક જ છે, સૂર્ય એક જ છે, તેમ, અનાદિ, અનન્ત પરમાત્માનો પ્રેમરસ પણ એક જ છે, અને ॥ रसो वै सः ॥

પ્રેમી દયારામ કહે છે :–

'જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે.'
'જે કોઈ ૦'

અને :–

'નિશ્ચયના મ્હેલમાં વસે મ્હારો વાલમો,'
'પ્રેમ કેરી પોળ પૂછી જાજો રે લોલ!'
'નિશ્ચયના મ્હેલમાં ૦'

બ્રહ્મવેત્તા શ્રી અખાજી પણ પ્રેમનો જ રાહ દર્શાવે છે :–

સાંઈ મીલન મુશ્કેલ હે! રે! ઔર પ્રેમીઓંકો હે સ્હેલા,
વિરહસરાણ, ઔર આપ હીરા, નેહકી રજ લે ઘસ પહેલા;

* * * *

અલગસા હે, ઔર સલગ સહી, કોઇ પ્રેમદીવાના જાનતા હે,
ના ઉસકી બોલી ઔર બુઝે, વો સબકી પિછાનતા હૈ;
ચીજ મન લીઈ, જિતું નૈન ધરી, સો દૂરકા સબ નજીક દેખે,
કુલ બગેર આલમ, અખા! પાસે કો બિ ના પેખે.

* * * *

પઢતે બહુત પંડિત હોવે, ઔર બાત મહોબતકી બહુત બડી,
પલ ન રહે ન્યારા પિયુ, અવ્વલ મહોબતકી રાહ જડી;
જ્યું મેહ દેખ્યા લૂન હોય પાની, સો નીરમેં નીર હોવે જ હોવે,
અજબ આરફાન હોવે, અખા! સો અવ્વલ મહોબતસુ 'આપ' ખોવે.

નેહનદીકો ના મીલે, સોહી સૂકે જેહી જહાં પડયા;
લાખ બાતુંકી બાત યે હિ, અખા! ભાયગ ઉસકા, જિસે નેહ જડયા.

* * * *

" પ્રેમપાતાલ જહાં ફૂટતા હે, નીકટે નહીં સો નીર કદી,
" અખા! આખર એન હોવે, સબસેં નેહકી બાત બડી,

મહાત્મા શ્રી અખાજી જેવા પ્રજ્ઞાનપૂર્ણ સન્તજી હજી આથી પણ આગળ વધીને, પ્રેમના સ્વરૂપને વિશેષ વ્યક્ત કરે છે.

"તત્ત્વના તુંપણાને તુચ્છ" માનનાર અને "પ્રેમરસ" પીવાનું જ નિત્યનિરન્તર માગનાર નરસિંહ મહેતા, તેમ જ, "પ્રેમની પ્રેમની અને પ્રેમની જ કટારી" જેને વાગી છે, તે મીરાંબાઈ વગેરે પ્રેમીઓ પ્રેમના જે રસપ્રવાહને પરમ તત્ત્વ રૂપે નિરૂપે છે, તે જ રસપ્રવાહને શ્રી અખાજી જેવા પ્રજ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ પણ પરમ તત્ત્વ રૂપે નિરૂપે છે:—

છાની છતકા છાક ચડે, જો લાગ્યા હોય નેહ છાના,
જ્યું ઘાસ ઘસોટી આગ ન રહેવે, સુલગતે સુલગતે જગ જાન્યા;
પ્રેમકા નાગ જિસે ડસતા હૈ, લીમ ઔર લૂણ તિસે હોય મીઠા,
યું સારા આલમ, અખા! પ્રેમ લાગ્યા તિનું આપ દીઠા.
["અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી".]

આ વચનો જોયા પછી, શ્રી અખાજીને પ્રેમી કહીશું કે જ્ઞાની? અમારી તો સ્વાનુભવથી પ્રતીતિ છે, કે શ્રી कलापी પૂર્ણ જ્ઞાની છે અને શ્રી અખાજી પૂર્ણ પ્રેમી છે. ॥ ॐ तत्सत् ॥

[પ્રેમના અનન્તાદ્વૈતરસાનુભવમાં જેને પ્રેમથી જ વિલસવું છે અને પ્રેમથી જ વિલાવું છે, તેને તો પ્રેમ અને જ્ઞાન એવી બે વસ્તુનું દ્વૈત જ નથી, તેમ, તેને મન તો પ્રેમ અને વૈરાગ્ય એવું પણ 'દ્વૈત' નથી જ નથી. अलमतिविस्तरेण ॥

'અદ્વૈતવાસના'થી આ ગ્રન્થનો સ્વાભાવિક, છતાં, સુન્દર ઉપક્રમ થયો છે: ગ્રન્થના ઉપક્રમમાં, પહેલી જ ગઝલ— "ફકીરી હાલ" માં જોવાય છે કે:—

"ન ધારૂં હું કદી કફની" અને "બુલબુલ મ્હારૂં ઢુંઢું હું" તથા "પરેશાની જ છે રાહત". (उदासीनो गतव्यथः ॥ गीता ॥)

ગ્રન્થના ઉપસંહારમાં રાજર્ષિ कलापी કહે છે:—
"જ્યાં જ્યાં નજર મ્હારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની"

અર્થાત્:— ॥ यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥

સ્થિતપ્રજ્ઞના આ કેવળ સ્વાભાવિક જ સ્વાનુભવોદ્‌ગાર છે. નિર્વિકલ્પ રાજહંસની આ સહજાવસ્થા અથવા સહજ સમાધિ. શ્રી કલાપીના તો જાણે આ અંતિમ જ ઉદ્‌ગાર છે.

આ અપૂર્વ ગ્રન્થની માર્ગદર્શિકા ટીકાનો, તેમ જ રાજર્ષિ કલાપીદેવની આ અલૌકિક વાણીનો, આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક રીતે જ ઉપસંહાર થાય છે. ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ॐ ॥

ॐ सागराश्रम,
શ્રી સરખેજ, જિ. અહમદાબાદ;
૧૧ : ઑક્ટોબર : ૧૯૩૧.

ॐ सागर.

ॐ प्रभुजी.

॥ ॐ सद्गुरु ॥

891.32
ક્લાપી
(કેકા)
13,139